

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ У
ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ
УЧЕНИХ**

*ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
І ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ*

19 квітня 2024 р.

Тернопіль – 2024

УДК 930:37]:005.745

А 43

Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених. *Збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю.* 19 квітня 2024. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 462 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Елла БИСТРИЦЬКА – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Наталія ІГНАТЕНКО – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Леся КОСТЮК – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного ім. В. Гнатюка.

Степан ПРИЙДУН – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Ірина ФЕДОРІВ – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Діана ЛЕМІШКА – магістрантка історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Андрій ГРУБІНКО – доктор історичних наук, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету.

Світлана МОЦАК – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету ім. А. Макаренка.

Володимир СТАРКА – доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

До збірника увійшли матеріали доповідей I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених», присвячені актуальним проблемам археології, історії України, всесвітньої історії, релігієзнавства, теорії та методики навчання історії. Адресовано студентам, магістрантам, аспірантам – гуманітаріям, усім, хто цікавиться минулим України й світу.

Затверджено до друку вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол №3 від 28 травня 2024 р.)

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА АРХЕОЛОГІЯ

ОЛЕКСАНДР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК СТАРОЖИТНОСТЕЙ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ	10
ЯКИМЧУК ТАРАС	
КУХОННИЙ ПОСУД ПІЗЬНОГО ТРИПЛЛЯ	14
ДАНИЛЬЧУК НАЗАРІЙ	
GENTE RUTHENUS, NATIONE POLONUS. САМОІДЕНФІКАЦІЯ КНЯЗЯ ЄРЕМІЇ ВИШНЕВЕЦЬКОГО	20
СЕРБЕНЮК АНТОН	
ВНЕСОК ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ В РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	24
ШУЛЬГАЙ ЮЛІЯ	
МАРІЯ САДОВСЬКА-БАРІЛОТТИ У ПОРТРЕТНИХ НАРИСАХ СОФІЇ ТОБІЛЕВИЧ.....	28
БОЙЧЕНКО ОКСАНА	
ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В. АНТОНОВИЧА	33
СУШКО ВІКТОРІЯ	
ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СВИТОГЛЯДІ.....	36
ЩИПЬСЬКА АНАСТАСІЯ	
ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЖІНОЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ	41
КОЗАК АЛІНА	
МЕЦЕНАТСТВО - БЛАГОДІЙНІСТЬ - ВОЛОНТЕРСТВО: ДЕФІНІЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУМЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)..	46
СКУСИНЕЦЬ АННА	
МІСЬКА УПРАВА В ДІАЛОЗІ З ІСТОРІЄЮ: ВЗАЄМОДІЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО МАГІСТРАТУ З СУСПІЛЬСТВОМ ТА ВЛАДОЮ.....	49
ПУШКАР АННА	
ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО- ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	53
КАРНАТОВСЬКИЙ АНДРІЙ	
СИМОН ПЕТЛЮРА ТА ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В УНР	63
КОЛЕСНІК МАРТА	
ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВІДНОСИН ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В СЕЛІ СТАРИЙ ОЛЕКСИНЕЦЬ	67
БОЙКО ІВАН	

4	<i>Збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю</i>	
	КРИМСЬКІ ТАТАРИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.....	72
	СТЕЦИК СОЛОМІЯ	
	КРЕМЕНЕЦЬ В ДОЛІ РОМАНА БЖЕСЬКОГО.....	77
	ДІХТЯРУК СОФІЯ	
	РОЛЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА У ЗАРОДЖЕННІ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ (1960-І РР.).....	81
	ДУНАС ОЛЕСЯ	
	ГАВРИЛО ЧЕРНИХІВСЬКИЙ: ІСТОРИК І КРАСЗНАВЕЦЬ.....	85
	КОЗАК ЮРІЙ	
	ПОЧАТКИ ПРОСВІТЛЕННЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ВЕЛИКИМ УКРАЇНСЬКИМ ДІЯЧЕМ В'ЯЧЕСЛАВОМ ЧОРНОВОЛОМ.....	89
	ДЗЮБА ГАЛИНА	
	ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ПРОГРАМАХ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ.....	92
	ШЕРЕНОК ІРИНА	
	БОРИС ДЕМКІВ – ТВОРЧА НАТУРА І ОСОБИСТІТЬ.....	98
	ПРИСТУПА ЮСТИНА	
	КЛЮЧОВІ МЕХАНІЗМИ УЗУРПАЦІЇ ВЛАДИ ВІКТОРОМ ЯНУКОВИЧЕМ.....	103
	ДАНИЛЕЙКО МАР'ЯНА	
	ІСТОРІЯ СЕЛА ДЗВИНЯЧКА ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО СУЧАСНОСТІ.....	107
	КРИЖЕВСЬКА ХРИСТИНА	
	ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ (2023 – БЕРЕЗЕНЬ 2024).....	112
	КУДЛЮК ЄЛИЗАВЕТА	
	СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНОТОПСЬКОЇ СТУДІЇ ТЕЛЕБАЧЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	117
	СОКОЛОВСЬКА ЕВЕЛІНА	
	<i>СТАРОДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ</i>	
	АРХІТЕКТУРА КЛАСИЧНИХ АФІН, ЯК ВІТРИНА АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	122
	МАКОВЕЦЬКА ОЛЕНА	
	ПОСТАТЬ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ В СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЯХ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА.....	126
	БЕРЕЗЮК РУСЛАН	
	ПОХОДЖЕННЯ ПАТРИЦІВ І ПЛЕБЕЇВ В СУЧАСНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	129
	ВИДАШ ВОЛОДИМИР	

ЯН ГУС В ІСТОРІЇ ЧЕХІЇ	133
ОБЕРСЬКА КАРІНА	
ТРАКТУВАННЯ СМЕРТІ КАТОЛИЦЬКОЮ ЦЕРКВОЮ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	136
ДЗЮБАНОВСЬКА ЕВЕЛІНА	
ВПЛИВ КУРТУАЗНОЇ КУЛЬТУРИ НА СТАТУС ЖІНКИ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ	140
ТЕРЕЩУК МАРІЯ	
ФЕНОМЕН ВІДЬОМСТВА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ	145
ХОМЕНКО ДАРІЯ	
ІДЕЙНО-ЦІННІСНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМАЦІЇ	150
КУЗЬМИХА ХРИСТИНА	
ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ЗАРОДЖЕННЯ РЕФОРМАЦІЙНОГО РУХУ В АНГЛІЇ	156
ГУРАЛЬ ВІКТОР	
ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 1453–1656 РР.	161
БЛИЩАК ВЕРОНІКА	
«КНИГА П'ЯТИ КІЛЕЦЬ» ЯК ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ МІЯМОТО МУСАСІ	166
МОРОЗ МАКСИМ	
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АНГЛІЇ НА ПОЧАТКУ XVI СТ. ...	170
ТКАЧЕНКО ДМИТРО	

НОВА ІСТОРІЯ

РІЧ ПОСПОЛИТА У ЧАСИ ПОТРАСІНЬ ТА ЗАНЕПАДУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII–XVIII СТОЛІТТЯ)	176
ЛЕСЬКІВ ОЛЕГ	
ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЕНКОВЬЄНДИ В ІСПАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ АМЕРИКИ	181
ПИСАРЧУК ТЕТЯНА	
ШЛЯХ ДО КОЛОНІАЛЬНОЇ ВЛАДИ: ПІДКОРЕННЯ БРИТАНСЬКОЮ ОСТ-ІНДІЙСЬКОЮ КОМПАНІЄЮ МАРАТХСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	186
ГЕРЧАК ІРИНА	
ПОГЛЯДИ АВРААМА ЛІНКОЛЬНА НА ПРОБЛЕМУ РАБСТВА У США	189
КЛЮЙКО АЛІНА	
ВПЛИВ ЖАКА П'ЄРА БРІССО НА ПОЧАТОК ВІЙНИ ПЕРШОЇ КОАЛІЦІЇ У 1792 РОЦІ	194
ПРИХІДЬКО АНДРІЙ	
ТАДЕУШ КОСТЮШКО В ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ	199
ГРИЦАЙ НАЗАР	

6	<i>Збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю</i>	
	ТВОРИ БЕНДЖАМІНА ДІЗРАЕЛІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВІКТОРІАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	202
	МАЦЕЛИК МАР'ЯНА	
	СОЦІАЛЬНЕ ТА ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК В АНГЛІЇ У ХІХ СТОЛІТТІ.....	207
	БАХУРЧУК МАРТА	
	ЕДИНБУРЗЬКИЙ ЗАМОК – СВИДОК ШОТЛАНДСЬКОЇ ІСТОРІЇ	212
	ДЕГТЯРЕНКО ОЛЬГА	
	19. YÜZYİL OSMANLI İSTANBUL’U TEKKE HARİTASINI DİJİTALLEŞTİRMEK	215
	HAYRUN NISA CANTÜRK	
	OSMANLI ÇALIŞMALARINDA DİJİTAL YAKLAŞIMLAR	221
	ALEYNA ŞAMLI	
	ПАНГЕРМАНІЗМ ТА КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1890–1900) ..	224
	РИБАЛКО ОЛЕКСАНДР	
	ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ОЛЬСТЕРСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ	230
	СИВОЛАП НАТАЛІЯ	
	СПРАВА ДРЕЙФУСА ЯК КАТАЛІЗАТОР ЗМІН У ФРАНЦІЇ	235
	МОТЬКО ІРИНА	
	ПОЛЯКИ ТА УКРАЇНЦІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	240
	МАРЦІНІВ ЮРІЙ	
	ЗРЕЧЕННЯ ВІЛЬГЕЛЬМОМ ІІ ПРЕСТОЛУ ТА ПРОГОЛОШЕННЯ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 9 ЛИСТОПАДА 1918 Р.....	243
	КОРШИЛІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР	
	<i>НОВІТНЯ ІСТОРІЯ</i>	
	КАПІТАЛІСТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ РАННЬОНОВІТНЬОЇ НІМЕЧЧИНИ	247
	ВЕРЕНЧУК ЛІЛІЯ	
	МАЙКЛ КОЛЛІНЗ. ТІНІ БОРОТЬБИ ТА ЗАГАДКОВА СМЕРТЬ	254
	БОНДАР ВЕРОНІКА	
	ПОСТАТЬ АКАДЕМІКА Є. В. ТАРЛЕ НА ТЛІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	259
	СИВУК СОФІЯ	
	ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918–1926 РР.).....	267
	МАЛИШЕВСЬКИЙ РОМАН	
	ІДЕОЛОГІЯ СІОНІЗМУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ІЗРАЇЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	272
	КОПАЧ ЮРІЙ	

РАСОВА ІДЕОЛОГІЯ НІМЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ: ВИТОКИ, ПРОЯВ	276
КИРИЧЕНКО АРТЕМ	
ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920-Х РОКАХ	284
ДЕМКОВИЧ ВЛАДИСЛАВ	
УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ ФАХІЦІВ У БУДІВНИЦТВІ ДНІПРОГЕС	291
ПОЛЯКОВ ЄТМІР	
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	295
ПОПРУЖУК ЮЛІЯ	
БИТВА ЗА КАВКАЗ (25 ЛИПНЯ 1942 Р. – 9 ЖОВТНЯ 1943 Р.): ПРОВАЛ НІМЕЦЬКОГО БЛІЦКРИГУ	300
ОБУХОВСЬКИЙ ІГОР	
РОЛЬ ПІДПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «СІРІ ШЕРЕНГИ» У БОРОТБІ ІЗ НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ	305
ВОЛИНЕЦЬ ЮЛІЯ	
ВПЛИВ БРИТАНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ РОЗВІДКИ НА ХІД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 РР.)	308
ВАЩЕНКО ОЛЬГА	
НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ	313
КВАСНЕВСЬКИЙ АРТЕМ	
КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ТА ІДЕОЛОГІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ США НА СТРИМУВАННЯ КОМУНІЗМУ (1945–1953 РР.)	319
ПРОКОП'ЮК УЛЯНА	
ДО 50-ОЇ РІЧНИЦІ «РЕВОЛЮЦІЇ ГВОЗДИК» В ПОРТУГАЛІЇ	324
ПАРАЩЕНКО ДЕНИС	
«ТИХА РЕВОЛЮЦІЯ» В КВЕБЕКУ (1960–1970 РР.)	330
ФІК ОЛЕКСІЙ	
ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ СТВОРЕННЯ «МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ» ЯК МАРКЕРІВ АНТИТОТАЛІТАРНОГО ПРОСТОРУ	333
МИКОЛЮК ГАННА	
В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ТА ВАЦЛАВ ГАВЕЛ У РОЗБУДОВІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ	336
КАТРУН ТАРАС	
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ЄЛИЗАВЕТИ ІІ	345
СМЕРТЮК СНІЖАНА	

ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ 2015 Р.	348
ШАЛІМОВ МАКСИМІЛАН	
СТАНОВИЩЕ ІРАКУ ПІСЛЯ ВИВЕДЕННЯ ВІЙСЬК КОАЛІЦІЙНИХ СИЛ У 2011 Р.	353
ПЕТРИЧЕНКО ЯРОСЛАВ	
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ВЗАЄМИН У ПЕРІОД ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ АНДЖЕЯ ДУДИ (2015–2020 РР.).....	357
ПЕТРИК ТЕТЯНА	
УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (2014–2023 РР.)	361
ЛИПКА МАРІЯ	
БІЛОРУСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	365
ПОНОЧОВНИЙ ВІКТОР	
ТАЙВАНСЬКЕ ПИТАННЯ У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ КНР ТА США (2020–2023).....	371
РУЖИЛО ВІКТОР	
EREMYA VE İNCİCİYAN’IN GÖZÜNDEN İSTANBUL’U HARİTALANDIRMAK.....	375
FATMA BETÜL İŞLER	
СІНГАПУРСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	381
КАРЕЛ ВІКТОР	
МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	385
БУЧИНСЬКА СОЛОМІЯ	
<i>ІСТОРИЯ РЕЛІГІЇ</i>	
РОЛЬ ВЛАДИКИ ЄВГЕНА (ГАКМАНА) У ПІДНЕСЕННІ СТАТУСУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ЄПИСКОПІЇ ДО РІВНЯ МИТРОПОЛІЇ БУКОВИНИ ТА ДАЛМАЦІЇ	391
КРУШНІЦЬКИЙ ДМИТРО	
ЛІТУРГІЙНО-ОБРЯДОВІ ПРАКТИКИ ГКЦ, ПРОПАГОВАНІ ЄПИСКОПОМ СТАНІСЛАВІВСЬКИМ ГРИГОРІЄМ ХОМИШИНИМ	396
АНДРУХІВ ІВАН	
ЗАСНУВАННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ГРОМАД НА ТЕРИТОРІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ДРУГОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.	401
ЦЯПУТА АНДРІЙ	
РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПРОЦЕСАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	405
ГРАБЕЦЬ ЮЛІЯ	

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА МІЖ ДВОМА ТОТАЛІТАРНИМИ РЕЖИМАМИ У 1939–1945 РР. 411

ПАРТИКА МАРІЯ

СТАВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ УКРАЇНА 416

РЯБУХА СЕРГІЙ

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА ЙОСИПА СЛІПОГО В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1939–1984 РОКІВ..... 421

ГЕРАСИМЧУК ОЛЕНА

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПЕРЕХОДУ ПАРАФІЙ З УПЦ В ПЦУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ..... 426

ЛУШЕВ ОЛЕКСАНДР

ЗАСНУВАННЯ РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ОСЕРЕДКУ У ТЕРНОПОЛІ НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР. ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ ТА ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 431

КОСТІВ МИХАЙЛО

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ІСЛАМСЬКОГО ФЕМІНІЗМУ ТА ПРАВ ЖІНОК У МУСУЛЬМАНСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ 436

ОНИЩУК ОЛЕНА

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

ДИДАКТИЧНІ ІННОВАЦІЇ ТА ЇХ МІСЦЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ «НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»..... 441

ДМИТРІВ ІННА

РОЛЬ І МІСЦЕ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ 444

КОВАЛЕНКО ТЕТЯНА

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «КИРИЛО - МЕФОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО» (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, 9 КЛАС) 448

ЮХИМЕНКО ВІКТОРІЯ

«ДЕФЦИТ ЗНАНЬ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ» ЯК СВІТОВА ТЕНДЕНЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН НА ЗЛАМІ ХХ–ХХІ СТ. 454

ЛЕМІШКА ДІАНА

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ НІМЕЧЧИНИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ 457

АВРАМЕНКО ОЛЕГ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА АРХЕОЛОГІЯ

ОЛЕКСАНДР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК СТАРОЖИТНОСТЕЙ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Якимчук Тарас,

студент V-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

e-mail: taras13yak@gmail.com

Науковий керівник: **Строцький Богдан,**

кандидат історичних наук, викладач,

кафедра історії України, археології та

спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Тернопільщина – край, де людьми були залишені рештки власної матеріальної культури в усі історичні епохи, від доби каменю до найпізнішої археологічної – доби раннього модерну. Археологічні обстеження пам'яток археології розташованих на території Тернопільської області розпочинається ще на початку XIX ст., проте їх систематичне наукове вивчення ведеться із другої половини XIX ст. [8, с. 200]. Частина території Тернопільської області, а саме сучасний Кременецький район та частина півночі Тернопільського району, належить до Волинської історико-культурної області. Саме цей куточок нашої області активно досліджувався Олександром Цинкаловським.

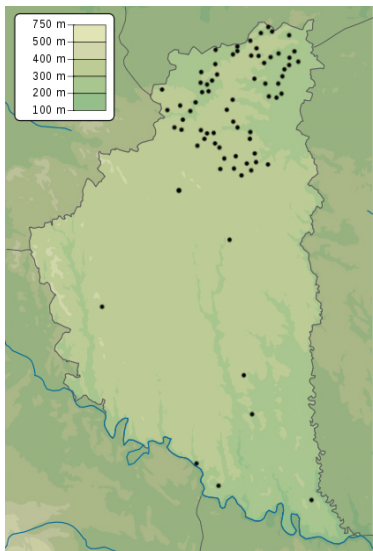
Сучасні студії з історії Волині не можливо уявити без наукового доробку вченого, що є об'єктом даного дослідження. Олександр Цинкаловський знаний не тільки як історик чи краєзнавець, а й також як археолог. Головне своє завдання, як археолога, вчений визначав так: «Моя головна мета – зібрати той матеріал, що безслідно гине й занотувати на мапі все цінне для археолога, який зможе покористуватися моїм матеріалом для своїх фахових праць» [7, с. 4].

Незначний період життя вченого безпосередньо пов'язаний з Тернопільщиною. Олександр Цинкаловський як працівник Державного археологічного музею у Варшаві був делегований на Волинь – у м. Кременець де брав участь у створенні Волинського музею при Кременецькому ліцеї, а згодом у 1936 р. очолив новостворений музей.

Вже у 1937 р. музей почав функціонувати як самостійна установа [1, с. 191–192].

Кременецький краєзнавчий музей у той період О. Цинкаловський описував так: «Крем'янецький краєзнавчий музей займав на Правобережжі перше місце серед аналогічних інституцій. Цей музей складався з багатьох великих заль і кімнат, вщерть заповнених експонатами з місцевої флори, фауни, геологічних напластувань та мінералогічних багатств краю. Своїми працями й спричинився властиво музей до відкриття на Крем'яничині бентоніту. Дуже багато також представлено в музеї місцеву етнографію й археологію. Тут представлено й найдавніші епохи людського життя на землі і часи стародавнього Риму, Греції та Візантії. Наша княжа доба, Литва і Польща, нові часи та сучасні нам події» [4, с. 68]. Будучи директором музею вчений розумів важливість нагромадження матеріалів для подальшого формування фондів та експозиційних колекцій. Одним з ключових напрямом роботи музею в період директорства Олександра Цинкаловського не випадково стало наукове комплектування фондів збірок, поповнення колекцій та вивчення матеріалів [1, с. 194].

Археологічна діяльність була однією із важливих складових діяльності музею. Саме завдяки постійним науковим розвідкам, стаціонарним розкопкам пам'яток різних епох було сформовано експозицію відділу археології. Кременецький музей був основним консолідуєчим центром навколо якого зосереджувалась краєзнавча робота, у тому числі обстеження та охорона пам'яток краю [1, с. 199–200].

Діапазон археологічних досліджень проведених археологом охопив практично усю Крем'яничину, а хронологічні рамки досліджених пам'яток охоплюють епохи – від палеоліту до пізнього середньовіччя.

Палеолітичні пам'ятки відкриті ним у Кременці, Бодаках, Борках, Червоній Кременецького району.

До періоду енеоліту відноситься, унікальне поселення трипільської культури у с. Бодаки яке дослідник відкрив у 1939 р. О. Цинкаловський заклав на пам'ятці 10 шурфів (1x1 м.) де виявив житла, господарські споруди, кераміку, кам'яні знаряддя праці, зброю, а також кістки звірів, птахів і риби [3, с. 15].

У Стіжку біля Кременця археолог відкрив пам'ятку доби бронзи. Біля с. Соснівка ним зібрано підйомний матеріал, що складався з кераміки та

бронзових виробів. В селі Сапанів Кременецького району відкрив велике поселення тшинецької культури, з різноманітними знаряддями праці, горщиками, предметами озброєння. У селі Вікнини на Кременеччині відкрив поселення II–III ст. н.е. [3, с. 15–16].

У 1936 р. під час реконструкції дороги між селами Рудка і Рудочка мала Крем'янецького повіту виявили одиночне безкурганне поховання. На місце знахідки одразу ж був викликаний О. Цинкаловський, який дослідив це поховання і накреслив схематичний план положення скелета і речей, що його супроводжували (Рис. 2). Було встановлено, що це чоловіче тілопокладення поховання з багатим поховальним інвентарем. Окрім остеологічних залишків, у могилі віднайдено глиняний, бронзовий і скляний посуд (чорний збанок, інкрустований білою масою, кілька мисок, точених на гончарному колі із сивої чищеної глини, посудили із бронзи, малий скляний кубок), два скляні гральні жетони, дві срібні шпори, під'язна фібула з декоративним колечком на спинці та ніж. На думку дослідника, пам'ятка могла датуватись тим же часом, що й поселення у Вікнинах і була залишена готами [2, с. 83–86].

Також дослідник намагався вирішити проблему локалізації давньоруських міст, а саме на Тернопільщині – Шумська і Данилова [3, с. 16].

Інформацію про відкриті та заново обстежені ним пам'ятки вчений описав у низці своїй праць, що були видані на території України та за її межами. О. Цинкаловський намагався популяризувати зроблені ним відкриття, пишучи цікаві публікації для широких кіл у різних популярних часописах. Будучи директором музею у Кременці видає монографії: «Місто Шумськ: історичний нарис» [5] (1938) та «Крем'янецька земля в світлі археології до 1648 р.» [9] (1939). У 1951 році виходить ще одне його видання, вже закордоном – «Крем'янець та його околиці: популярно-науковий нарис» [6]. Свої матеріали вчений також пропагував на різних наукових конференціях та з'їздах.

Важливим аспектом досліджень О. Цинкаловського була систематизація даних про зроблені ним знахідки. Підсумком багаторічних археологічних розкопок та розвідок Олександра Цинкаловського стала енциклопедична узагальнююча праця вченого – «Матеріали до передісторії Волині і Волинського Полісся» [10], яку було опубліковано у Варшаві в 1961 р. У цій праці подано великий пласт даних про пам'ятки Тернопільщини. Інформація зібрана у цій книзі є цінною тим, що у ній було каталогізовано

відомі археологічні знахідки і результати всіх розкопок, що проводилися до того часу на Волині, систематизовано та проаналізовано результати всіх відомих археологічних знахідок досліджених на Волині, а також, доповнено пам'ятками, які відкрив сам вчений [1, с. 136.].

Висновки. Науковий доробок вченого став першоджерелом для сучасних археологів. Започатковані Олександром Цинкаловським дослідження археологічних пам'яток, продовжили наступні покоління вчених. Археологічні відкриття вченого мають важливе значення для вивчення давнього минулого Тернопільщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дяченко В. М. Наукова та культурно-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського: дис. ... д-ра філ-ї / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2021. 271 с.
2. Кухаренко Ю.В. Могильник Брест-Тришин. М.: Наука, 1980. 125 с.
3. Кучинко М. Олександр Цинкаловський – видатний дослідник археології Волині. Нариси культури давньої Волині / за ред. Г. Охріменка. Луцьк, 2006. С. 12–18.
4. Холмський А. Крем'янець – волинські атени. Літопис Волині. Вінніпег, 1961. Ч. 5. С. 68.
5. Цинкаловський О. Місто Шумськ: історичний нарис. Наша Батьківщина. Львів, 1938.
6. Цинкаловський О. Крем'янець та його околиці: популярно-науковий нарис. Волинь. Нью-Йорк, 1951. Ч. 2. С. 3–14.
7. Цинкаловський О. Дорогами Волині. Радянська Волинь. Луцьк, 1972. 1 листопада (№ 215). С. 4.
8. Ягодинська М., Покривайло Ю. Історія досліджень археологічних пам'яток Західного Поділля. Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». Збараж, 2011. № 2. С. 200–207.
9. Cynkałowski A. Ziemia Krzemieniecka w świetle archeologii i historii do r. 1648. Życie Krzemienieckie. 1939. № 4. S. 119–126.
10. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. 265 s.

КУХОННИЙ ПОСУД ПІЗЬОГО ТРИПІЛЛЯ

Данильчук Назарій,

студент IV-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

e-mail: nazar.danulchuk12345678@gmail.com

Науковий керівник: **Строцький Богдан,**

кандидат історичних наук, викладач,

кафедра історії України, археології та

спеціальних галузей історичних дисциплін

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Сохацький Михайло,

директор Борщівського обласного

краєзнавчого музею

Кухонна кераміка пізнього періоду має деякі внутрішні відмінності, адже статистично відрізняється між собою. Так дана категорія посуду етапу СІ становить в середньому 5-10%, що лише трохи більше за показники на поселеннях етапу ВІІ розвинутого Трипілля. Натомість на пам'ятках етапу СІІ ця цифра становить 24-38%.

Подібна ситуація спостерігається у морфології посуду, через що деякі підтипи ми будемо розглядати окремо для кожного етапу, адже вони надто відрізняються типологічно. Отож, кухонна кераміка пізнього Трипілля мала наступні типи та форми:

Горщики є наймасовішим типом та представлені на всіх поселеннях, різноманітні вони й за формами, але як згадувалося вище, ми будемо розглядати їх по кожному етапу окремо.

Горщики етапу СІ поділяються на три типи за деталями профілю:

1. Горщики *зрізано-конічної* форми, плечики випуклі, горло широке, вінця невисокі, злегка відігнуті назовні, денця широкі (Рис. 1: 1-2).

Розміри: від 14 до 20 см, діаметр вінець від 10 до 12 см, діаметр найбільшої випуклості тулуба від 11 до 17,8 см, діаметр денця від 6 до 6,8 см [11, с. 48].

2. Горщики *округлої* форми тулуба, злегка випуклі округлі бочки, широке горло, невисокі, відігнуті назовні вінця, денця вузькі (Рис. 1: 3-4).

Розміри: висота від 12 до 12,9 см, діаметр вінець від 12,6 до 12,7 см, діаметр найбільшої випуклості тулуба від 15 до 18 см, діаметр денця 5,4 см (розміри єдиного збереженого денця) [8, с. 6].

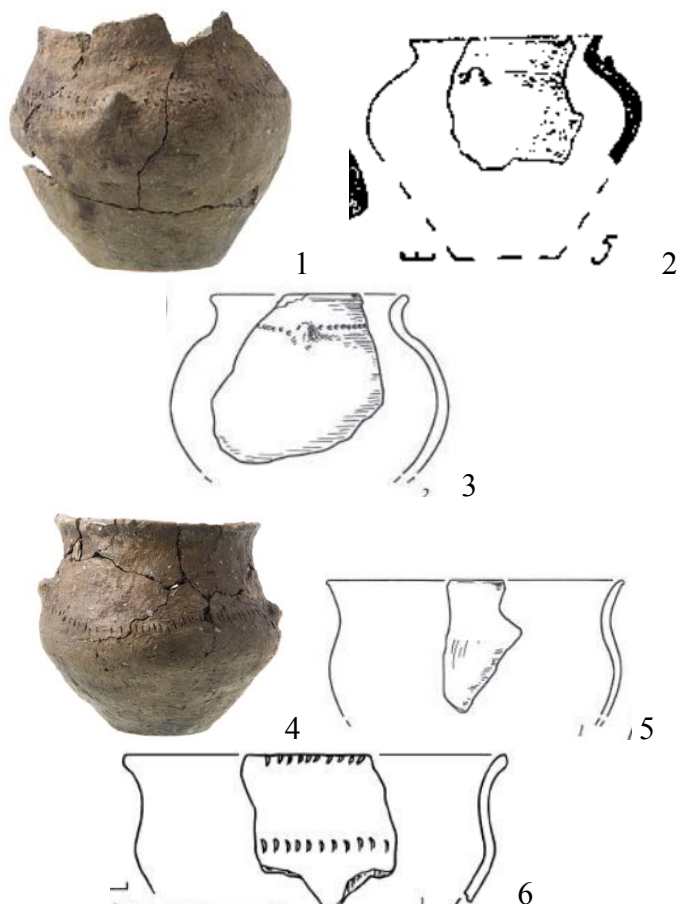

Рис. 1. Кухонні горщики пізнього Трипілля, етап СІ
[7, с. 420; 11, с. 50; 12; 14, с. 49]

3. Горщики *кратероподібної* форми, зустрічаються найчастіше на етапі СІ, бочки злегка випуклі назовні (Рис. 3: 1-2, 4), або оснащені гострим ребром (Рис. 1: 5-6), вінця високі та різко відігнуті назовні, денця не збереглися.

Розміри: висота (збереженої частини) від 5,8 до 11,2 см, діаметр вінця від 13 до 21,4 см, денця не збереглися [7, с. 417; 13, С. 212-214].

Горщики етапу СІІ, як і попередні, поділяються теж на три типи за формами чи деталями профілю:

1. Горщики *конічної* форми, плечики обладнані невеликим ребром, або випуклі (Рис. 2: 1-2), вінця маленькі та злегка відхилені назовні, денця широкі. Майже всі вироби мають наліпи-ручки на плечиках.

Розміри: висота від 21,6 до 25,6 см, діаметр вінця від 36,8 до 40 см, діаметр донець від 14,4 до 16 см [6, с. 46; 13, с. 221].

2. Горщики *овальної* форми, бочки злегка випуклі назовні, вінця невисокі, різко відігнуті назовні, денця не збереглися (Рис. 2: 3-4) .

Розміри: висота (збереженої частини) від 12,1 до 24,8 см, діаметр вінець від 16 до 20,8 см, денця не збереглися [1, с. 32; 13, с. 222].

3. Горщики **округлої** форми, бочки випуклі назовні, вінця високі, відігнуті назовні, денця округлі або плоскі (Рис. 2: 5).

Розміри: висота від 10 до 13,8 см, діаметр вінець від 10,8 до 13,2 см, діаметр денця 4-5,4 см [1, с. 32].

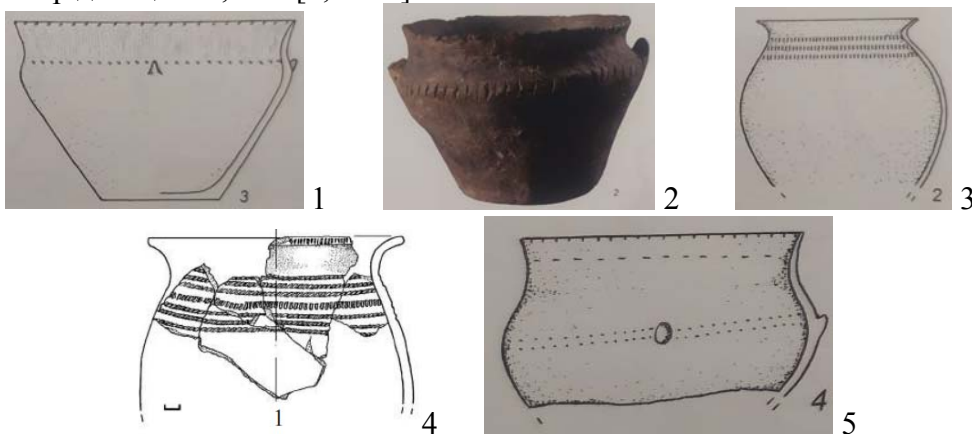

Рис. 2. Кухонні горщики пізнього Трипілля, етап СІІ [1, с. 36; 16, С. 221-222, 249]

Миски зустрічаються рідше за горщики та загалом схожі за формами на етапах СІ та СІІ, а тому не потребують додаткового дослідження і аналізуються одночасно за типами. Вони поділяються на два типи:

1. Миски **конічної** форми, профіль не розчленований, вінця відігнуті назовні, денця вузькі. Типові для етапів СІ та СІІ, але зустрічаються досить рідко (Рис. 3: 1-2).

Розміри: висота від 6,6 до 6,8 см, діаметр вінець від 14,4 до 15,2 см, діаметр денця від 4,4 до 6 см [6, с. 46; 7, с. 417; 12]

2. Сферичні миски є найпоширенішою формою пізнього періоду та поділяються на два підтипи:

2.1. Миски **сферичної** форми за рідким винятком, вони мають нерозчленований, плавний профіль, вінця прямі чи відхилені назовні, рідше трапляються із загнутими до середини вінцями (Рис. 3: 3-4), денця плоскі, вузькі. Є типовими для пам'яток етапів СІ та СІІ.

Розміри: висота від 5,6 см до 10,4 см, діаметр вінець від 11,4 до 24 см, діаметр денця від 4 до 7,2 см [1, с. 32; 6, с. 46; 11, с. 48].

2.2. Миски **сферичної** форми із *виділеною придонною частиною*, типові виключно для етапу СІІ, а на пам'ятках СІ не зустрічаються. Плечики оснащені невеликим ребром, вінця невеликі, відігнуті назовні, денця широкі та потовщені (Рис. 3: 5).

Розміри: висота від 5,6 до 6,4 см, діаметр вінець від 16,8 до 18 см, діаметр денця від 7 до 7,2 см [13, с. 223].

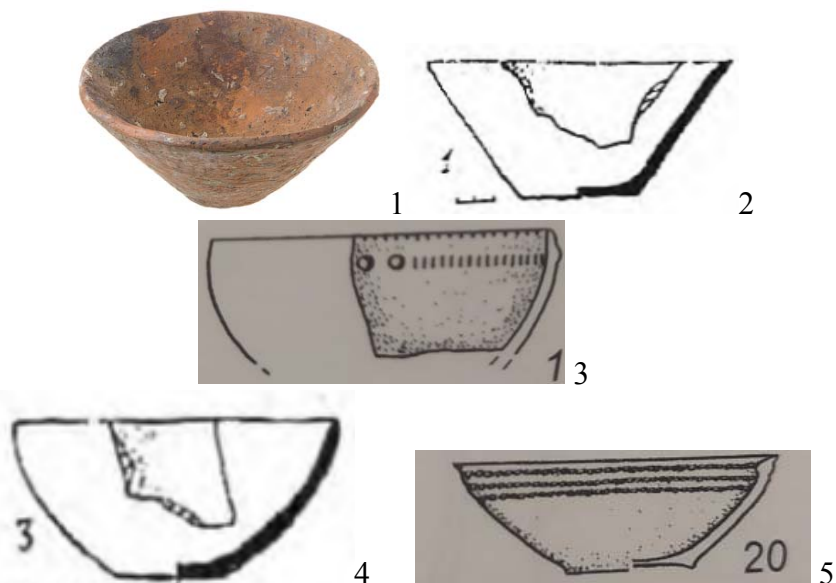

Рис. 3. Кухонні миски пізнього Трипілля, етапи СІ-СІІ
[12; 16, С. 212, 218, 223]

До числа «**нетипових посудин**» ми віднесли ті, що не мають аналогій на поселеннях розвинутого періоду та зустрічаються дуже локально на поселеннях пізнього етапу. Відзначимо, що чотири вироби виявлені на поселеннях етапу СІІ і лише одна на СІ.

Для етапу СІ виділено **грушоподібні** посудини на поселенні Поливанів ЯрІ1, але дослідниця не посилається на будь-які фотографії чи малюнки, через що ми не можемо розглянути даний тип у нашому дослідженні. Однак відзначимо, що такий посуд не зустрічається на всіх інших поселеннях досліджуваного регіону і швидше за все, є місцевою особливістю керамічної колекції.

Для етапу СІІ виділено наступні типи посуду:

Із поселення Поливанів ЯрІ2 та печери Вертеба походять дві **амфори** (Рис. 4: 1), за визначенням дослідників «кухонні». Однак, посудина із Поливанового ЯруІ2 є надто фрагментарною, для того щоб проаналізувати її форму і точно встановити, що це «амфора». Що ж стосується виробу із Вертеби, то за зовнішніми характеристиками, сумнівно, що амфора належить до кухонного посуду. Посудина є покрита ангобом, також не бачимо характерних домішок у гончарне тісто, що переважно спостерігаються на поверхні. Отож, ми відносимо даний виріб швидше до столового і не розглядаємо у нашому дослідженні.

Кухлик походить із печери Вертеба, бочки випуклі, вінця невисокі, відігнуті назовні, денце широке, з одного боку він оснащений масивною ручкою, що не типова для трипільської кераміки (Рис. 4: 2).

Розміри: висота 10,4 см, діаметр вінець 8,8 см, діаметр денця 7,2 см [13, с. 223].

Посудина **кулястої форми** з печери Вертеба не має аналогій у кухонній кераміці пізнього Трипілля. Нерозчленований профіль, вінця не збереглися, денце округле та не виділяється (Рис. 4: 3).

Розміри: висота (збереженої частини) 9,7 см, вінця втрачено, діаметр найбільшої випуклості тулуба 15,5 см, денце не виділяється від тулуба і виміряти його діаметр неможливо [12].

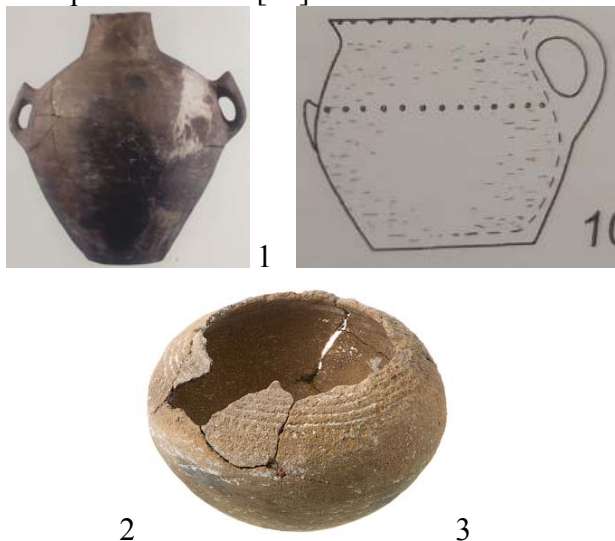

Рис. 4. Не типовий кухонний посуд, етапу СІІ [12; 16, С. 223, 250]

Висновки. Отже, ми проаналізували кухонну кераміку 9 поселень етапу СІ та 6 поселень етапу СІІ. У результаті дослідження ми встановили, що для пізньотрипільських пам'яток типовими є горщики та миски. Однак з'ясувалося, що горщики попри однакову форму, наприклад конічну, дуже відрізняються на етапах. Так, зрізано-конічні вироби етапу СІ - це типові посудини із випуклими плечиками, високими вінцями. Натомість горщики СІІ, теж конічні, вже мають скоріше вигляд сучасної макітри, оскільки плечики чи бочки взагалі не виділені, як і майже не відділяються вінчики. Подібна ситуація й з іншими горщиками, що викликало потребу розглядати їх окремо. Ймовірно, це пов'язано із послабленням культури на фіналі пізнього Трипілля й інтенсивним впливом, наприклад степовим. Також зазначимо, що посуд СІ досить схожий на вироби ВІІ, а вже СІІ має багато нетипового. Отож, як і в попередній період, основними типами кухонного посуду все ще лишаються горщики та миски, незважаючи на сторонні впливи, як-от шнуровий орнамент (Рис. 4: 2).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузяк Г., Білоусько В. Пам'ятка трипільської культури Жванець-Лиса гора: матеріали досліджень 1978 р. *Археологія & Фортифікація України: зб. матеріалів VI Всеукраїнської з міжнародною участю наук.-практ. конф.*, м. Кам'янець-Подільський. 2016. С. 29–37.
2. Бузяк Г., Білоусько В. Пам'ятка трипільської культури Жванець-Щовб: матеріали досліджень 1977–1978 рр. *Археологія & Фортифікація України: зб. матеріалів VII Всеукраїнської з міжнародною участю наук.-практ. конф.*, м. Кам'янець-Подільський. 2017. С. 55–63.
3. Добрянський В. Пам'ятка касперівської локальної групи етапу СII культури Трипілля-Кукутень поблизу села Бедриківці над Дністром. *Археологія & Фортифікація України: зб. матеріалів VII Всеукраїнської з міжнародною участю наук.-практ. конф.*, м. Кам'янець-Подільський. 2017. С. 63–68.
4. Конопля В. Пам'ятка трипільської культури Мединя-Лазі у Верхньому Подністер'ї. *Археологія & Фортифікація України: зб. матеріалів IV Всеукраїнської з міжнародною участю наук.-практ. конф.*, м. Кам'янець-Подільський. 2014. С. 61–71.
5. Конопля В. Поселення трипільської культури Марківці-1. *Записки наукового товариства ім. Шевченка. Том ССLIII. Праці Археологічної комісії*. Львів. 2007. С. 570–583.
6. Малєєв Ю., Конопля В. Багатошарове поселення Блищанка на р. Серет. *Vita Antiqua*. № 1, К., 1999. С. 45–59.
7. Овчинников Е. Нові матеріали трипільської культури з багатошарової пам'ятки біля с. Зеленче Тернопільської області. *Археологія & Фортифікація України: зб. матеріалів VI Всеукраїнської з міжнародною участю наук.-практ. конф.*, м. Кам'янець-Подільський. 2016. С. 415–421.
8. Сохацький М. Дослідження археологічної експедиції Борщівського краєзнавчого музею в печері Вертеба у 1996–1998 роках. *Літопис Борщівщини*. Вип. 9. 2000, С. 3–11.
9. Старенький І., Шпаковський С., Зайшлюк Я. Трипільське поселення с. Жванець Кам'янець-Подільського району, епонімна пам'ятка археології – номінант на занесення до попереднього списку об'єкту всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. *Археологія & Фортифікація України: зб. матеріалів VII Всеукраїнської з міжнародною участю наук.-практ. конф.*, м. Кам'янець-Подільський. 2017. С. 45–55.
10. Ткачук Т., Яковишина Я., Лисюк С. Багатошарова пам'ятка трипільської культури Тимків на Середньому Придністер'ї. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині*. Випуск 22. 2018. С. 236–255.
11. Шмаглій М. М., Рижов С. М., Дудкін В. П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї. *Археологія*. 1985. 52. С. 42–52.
12. Борщівський обласний краєзнавчий музей. Артефакти. URL: <https://verteba.com.ua/art-typre/keramika/> (дата звернення: 18.04.2024).
13. Bilcze Zlote. Materials of the Tripolye culture from the Werteba and the Ograd sites. Krakow. 2013. 323 с.

**GENTE RUTHENUS, NATIONE POLONUS. САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ
КНЯЗЯ ЄРЕМІЇ ВИШНЕВЕЦЬКОГО****Сербенюк Антон,**

студент I-го року навчання,
факультету історії, політології та
міжнародних відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
e-mail: serbeniuk.anton@chnu.edu.ua

Науковий керівник: **Ковалець Тарас,**
кандидат історичних наук, асистент, кафедра
історії України
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Князь Єремія Михайло Корибут Вишневецький, один з чи не найкращих у польській та українській історії прикладів для наочної демонстрації формули *gente ruthenus, natione polonus*, походження якої часто приписується відомому оратору, письменнику та полемісту XVI ст. «роксолану» Станіславу Оріховському [2], яка попри свою очевидно пізню генезу [11, с. 462], все ж залишається доречною для опису самоусвідомлення зпольщеної української (руської) шляхти XVII ст. Ця стаття являє собою спробу окреслити самоідентифікацію непересічної особи князя на основі його вчинків та рішень у контексті повстання Хмельницького та епізодів, що йому безпосередньо передували.

Єремія Вишневецький, син православного шляхтича, старости овруцького, Михайла Вишневецького та Раїни Вишневецької, доньки молдавського господаря з роду Могил. Рід Вишневецьких постав з роду князів Збараських наприкінці XV ст., коли Михайло син князя Василя Збараського, по розподілі батьківських володінь осів у містечку Вишневець, що на Волині. Дальше походження князів Збараських, а у тім зачині і Вишневецьких є дискусійним, втім майже не викликає сумніву їх походження від князя Федора Несвізького, що володів маєтностями на Поділлі та Волині, зокрема Збаражем [5, с. 9], якого донедавна дослідники з великою вірогідністю ототожнювали з сином новгород-сіверського князя Дмитра Корибута, Федором Корибутовичем [5, с. 9–10], а відповідно постулювалося і походження Вишневецьких від литовських Гедеміновичів, проте останні дослідження додали вагомих аргументів щодо походження князівського роду від Рюриковичів, які були давніми династами на Волині [3, с. 155–157].

Точна дата та місце (серед припущень найчастіше висувається Лубни, Вишневець та Овруч) народження майбутнього задніпровського володаря

нам невідомі, напевне можемо говорити лише про рік – 1612. Єремія досить рано, у віці близько 4 років, втратив батька (отруений православним священником під час однієї зі своїх молдовських виправ), досить скоро за ним пішла і мати, що померла за 3 роки по смерті чоловіка, молодий княжич потрапив під опіку далекого батькового родича Константина Вишневецького, відомого, головню, своєю дільною участю в московській авантурі Лжедмитрія I та II, давно навернутий римо-католик і взагалі людина «європейського штибу», він відправив княжича-сироту на навчання до єзуїтської колегії у Львові, по закінченні якої Єремія разом зі своїми однолітками, синами Константина – Олександром та Юрієм, відвідує Європу, побував в aeterna urbe – Римі, опісля у Падуї, а у 1630 р. вступив задля отримання освіти до Болонського університету, згодом відправляється до Нідерландів навчатися військовому ремеслу. Все це вкупі: зростання при дворі опікуна-католика, родина і близьке оточення якого так само повністю були римо-католицькими [5 с. 19], молоді роки та здобута освіта в Європі, а також не виключено, що й обставини смерті батька разом із ідеологічно-репресивною машиною Річ Посполитої натхненою ревним католиком королем Сигізмундом III [12, с. 16–19], привели молодого князя до навернення у католицизм, по своєму поверненню до рідного краю, яке найпевніше можна датувати 1631 [12, с. 265], або більш конвенційно 1632 роком [8 с. 158] подібний прецедент конверсії не був чимось унікальним ані у родині Вишневецьких, ані серед представників українських шляхетських родів кін. XVI – поч. XVII ст., а був скоріше закономірним процесом, що мав під собою передусім економічно-соціальне підґрунтя, а також визначався розчаруванням української шляхти у культурному потенціалі «грецької віри», яка бачилася «вірою хлопською» у порівнянні із західним християнством (головню його римо-католицькою гілкою) [8]. За влучним описом В'ячеслава Липинського, українському шляхтичу «засліпленому зовнішнім блиском шляхетської культури, здавалося, що ця його «злиденна» нація, все більше і більше представлена тільки через «хлопство» і «гультайство козацьке» [4, с. 19]. Саме це на наше переконання й становило поворотний епізод у становленні nationis polonae князя Яреми, адже саме відмова від православ'я дозволила князю повноцінно стати частиною польської політичної еліти, без жодних обмежень чи пересторог з боку центральної влади. Як виявилось пізніше це входження до польської ранньомодерної нації стало знаковим для нащадків. Так і досі Єремія Вишневецький є безсумнівно «великим поляком», «лицарем та оборонцем цілости Річ Посполитої» у працях переважної більшості польських дослідників, тим часом як в українській історіографії Ярема постає «лютим катом» свого народу, «зрадником» і звичайно у причино-наслідковим зв'язку до цього стоїть і «зречення

отцівської віри» [8]. Хоч очевидно, що подібні погляди є протилежними крайнощами, яких потрібно уникати при зваженому підході до особи Є. Вишневецького, якого з одного боку важко звинувати у релігійному фанатизмі і жорсткому накидуванні латинства, адже його толерування православного віросповідання (до якого належала більша частина підданих князя) було надзвичайно високим, що виявлялося у збереженні перевілегій православних монастирів, наданих ще його попередниками, можливість вступу осіб православного віросповідання до цехів, що зазнали значного поширення на теренах Вишневецьчини у час правління Є. В., а за кожним з таких об'єднань цеховиків яких закріплювалася «цехова церква», а також небачена для решти Річ Посполитої віротерпимість, на прикладі власного війська князя, де почувалися вільно навіть послідовники християнських антитринітарних течій [12, с. 20–22], а з іншого боку не можемо й назвати Є. В. палким оборонцем Речі Посполитої та її інтересів, адже як і кожен магнат, представник «князів старожитніх», він пильнував перш за все свої власні інтереси, які ставив вище понад інтереси «загальної вітчизни», що досить добре викаже себе під час подій Смоленської війни (1632–1634) [6, с. 77], хоч така інтерпретація дій князя у тій війні, зі свого боку піддається критиці [7]. У даному контексті певної особистої сепарації князя та його володінь від цільного державного організму Річ Посполитої, показовою також є початкова кампанія 1648 р. проти козацьких повстанців, а саме епізод битви під Корсунем 26 травня 1648 р., коли 22 травня отримавши звістку про смерть ніжинського старости Стефана Потоцького, князь Ярема стоячи на іншому березі Дніпра у Прилуках, знаходячись в 130 кілометрах від гетьманської ставки під Чигирином не прийшов на допомогу гетьманам М. Потоцькому та М. Калиновському, що за Т. Василевського було наслідком опікування князем лише своїх задніпровських володінь [6, с. 79], Василевський приводить у якості підтвердження прецедент конфіскації на Лубенщині князем 60 тис. самопалів у місцевого населення. На думку Василевського це може свідчити про побоювання князя Вишневецького на рахунок повстання у його власних володіннях, що з точки зору Василевського слугує підтвердженням зацікавленості князя в першу чергу у збереженні своїх власних володінь, а не дбання про вибудову загальної оборони шляхти проти посталого козацтва. Втім Я. Відацький зазначає, що Василевський інтерпретує ці факти невірно виходячи з помилкових тверджень, адже як ми знаємо конфіскація самопалів Вишневецьким мала місце за довго до битви при Корсуні, і навіть ще задовго до битви при Жовтих Водах, конфіскація самопалів, відбулася буквально напередодні повстання, тільки надійшла звістка про втечу Хмельницького на Січ, тому, на думку Я. Відацького, ми не можемо інтерпретувати це повідомлення як вияв користолюбних намірів князя [7],

проте ми можемо, з обережністю, припустити що така передчасна, така рання стривоженість Єремії, хоча б ймовірними заворушенням у своїх володіннях може слугувати для нас певну вказівкою на деяку поінформованість князя, щодо майбутніх виступів, характер цієї поінформованості визначається по різному від звичайного знання про ймовірність заворушень, що припускається І. Крип'якевичем [11, с. 172] до звинувачень Яреми мало не у змові з Хмельницьким, як це до прикладу робить О. Гурка [1, с. 19–20].

Висновки. Отже, самоідентифікація князя Вишневецького, являє собою виходячи з попереднього побіжного огляду, самоідентифікацію перш за все представника шляхетського стану, безумовно належного до польської політичної нації, але при цьому з наявністю усвідомлення свого руського походження і належності себе до «старожитнього князівського роду», що мало свій зовнішній вираз також у претензії на певну автономність, подекуди своерідну незалежність князя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Górka O. „Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna. Warszawa, 1934. 140 s.
2. Hnatiuk A. Gente Ruthenus, natione Polonus – history of the expression. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. 2005. С. 16.
3. Kowalski M. Księstwa Rzeczypospolitej: państwo magnackie jako region polityczny. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, 2013. 396 s.
4. Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów. Kraków: Uniwersytet Jagiellonski, 1909. 88 s.
5. Widacki J. Książ Jarema. Katowice: Śląsk, 1984. 292 s.
6. Wasilewski T. Działalność polityczna i wojskowa Jeremiego Wiśniowieckiego. Epoka „Ogniem i mieczem" we współczesnych badaniach historycznych zbior studiów / pod red. Mirosława Nagielskiego. Warszawa. 2000. S. 69–84.
7. Widacki J. Spór o kniazia Jareme. Kultura. 1980.
8. Зимницька С. Проблема зміни віри представниками роду князів Вишневецьких у вітчизняній та зарубіжній історіографії другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2013. С. 157–162.
9. Зимницька С. Участь Єремії Вишневецького у подіях Національно-визвольної війни українського народу крізь призму польської та української історіографії (середина ХVІІІ – середина ХХ ст.). *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2014. С. 174–180.
10. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 520 с.
11. Мудрий. М. М. «Русини польської нації» (gente Rutheni, natione Poloni) в Галичині ХІХ ст. і поняття «Вітчизни». *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича*. 2006–2007. С. 461–474.
12. Рудницький Ю. Ієремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів: Піраміда, 2008. 299 с.

ВНЕСОК ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ В РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Шульгай Юлія,

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: shulgay.yulya@gmail.com

Науковий керівник: **Кіцак Володимир,**

кандидат історичних наук, доцент,
в. о. декана історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Значну увагу у внутрішній політиці І. Мазепа приділяв культурно-просвітницькій діяльності. Гетьман вкладав величезні кошти з державної скарбниці та власні у розвиток вітчизняної науки, освіти, мистецтва, книгодрукування, справедливо вважаючи, що завдяки культурі Україна зможе зрівнятися з європейськими державами. Щедрі пожертви гетьмана змінили архітектурні обриси багатьох міст, зокрема, Києва, Батурина, Чернігова, Переяслава, Глухова, Лубен та ін.

73 тисячі золотих Мазепа виділив на будівництво Лаврської дзвіниці, 50 тисяч золотих на відбудову у стилі українського бароко Софіївського собору. А на будівництво муру навколо Лаври Мазепа витратив космічну на ті часи суму – 1 мільйон золотих. До речі, Пересопницьке Євангеліє, на якому зараз приймають присягу президенти України теж належало Мазепі. У 1701 р. гетьман передав його як дар до Переяславського кафедрального собору.

Коштом Мазепи було збудовано, реставровано та оздоблено велику кількість церковних споруд. Найвідомішими з них були будівлі в таких монастирях, як Києво-Печерська Лавра, Пустинно-Миколаєвський, Братський Богоявленський, Кирилівський, Золотоверхо-Михайлівський, Чернігівський Троїцько-Іллінський, Лубенський Мгарський, Густинський, Батуринський Крупницький, Глухівський, Петропавлівський, Домницький, Макошинський, Бахмацький, Каменський, Любецький, кафедральні собори у Києві – Святої Софії, Переяславі та Чернігові, церкви в Батурині, в Дігтярівці та інші.

Гетьман Іван Мазепа також опікувався станом православної церкви за межами України. Серед подарунків, зроблених Мазепою іноземним православним патріархатам, найбільш відомим є срібна плащаниця, що

зберігається у вівтарі грецького православного собору Воскресіння при Гробі Господньому в Єрусалимі і використовується лише в особливо урочистих випадках. Іншим відомим дарунком було Євангеліє 1708 р., переписане та оздоблене гравюрами для богослужбового вжитку православних сирійців в Алепо. Крім цих подарунків, гетьман виділяв певні кошти на милостині та допомогу православним християнам за кордоном.

Окрім цього, Іван Мазепа пожертвував кошти на церкви та храми, які не збереглися і які розташовані далеко за межами України. Так, коштом гетьмана Мазепи у Києві у 1690–1695 рр. був побудований Богоявленський собор Братського монастиря (знищений у 1935 р.). Десь у Палестині Мазепа виділив 50 тисяч злотих на відновлення монастиря св. Сави (1701 рік). 10 тисяч злотих дав на вівтар для якоїсь церкви у Вільнюсі (Литва), 3 тисячі злотих пожертвував на "підмогу православію" на руки єпископа Жабокрицького. Мазепа виділив 3 тисячі злотих на Євангеліє для потреб православних сирійців (Алепське Євангеліє, 1708 рік), один з варіантів якого був віднайдений аж у Лівані та пожертва на руки Антіохійського патріарху (3 тисячі злотих).

Також коштом І. Мазепи був виконаний вівтар в Межигірському монастирі у с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської області, який, на жаль, не зберігся. Мазепа виділив 20 000 злотих на Макошинський монастир з церквою св. Миколи у Чернігівській області (не зберігся), а також його коштом для церкви була виконана срібна рака з п'ятьма срібними свічниками на мощі св. Варвари (пізніше ця рака перебувала в Михайлівському золотоверхому монастирі, на неї імовірно було виділено 4000 імперіалів). Виділив кошти на Дерев'яний храм в ім'я Воскресіння Христового в Любечі Чернігівської області, 5 тисяч злотих на Дерев'яну церкву св. Івана Євангеліста з вівтарем, 15 тисяч злотих на Дерев'яну церкву в с. Прачі Чернігівської області та на церкву св. Миколая Батуринаського Крупецького монастиря у с. Осіч. Усі ці монастирі та церкви не збереглися. Загалом, на кошти І. Мазепи, за підрахунками істориків, збудовано 12 та відремонтовано 20 храмів.

Велику роль відіграв Іван Мазепа в становленні Києво-Братської школи, а потім колегії, заснованої київським митрополитом Петром Могилою. Саме за допомогою і сприяння Мазепи цей навчальний заклад набув статусу академії і увійшов в історію як Києво-Могилянська академія. Список видатних студентів Києво-Могилянської академії величезний: до вихованців належали гетьмани Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Іван Скоропадський та Іван Самойлович. Тут навчалися архітектор Іван Григорович-Барський, композитори Артемій Ведель та Максим Березовський, філософ Григорій Сковорода та науковець Михайло Ломоносов.

Одним зі студентів Могилянки був і видатний український літописець Самійло Величко – автор першого систематичного викладу історії української козацької держави – Літопису. Завдячуючи перевиданню легендарного Літопису Самійла Величка, який побачив світ 14 жовтня 2020 року, вперше стали доступні документи, що стосуються особистості Івана Мазепи, які свого часу були вилучені цензурою Російської імперії.

Іван Мазепа приділяв велику увагу розвитку шкіл, які діяли при церквах. Як видно з його універсалу № 385 від 8 лютого 1704 р., на території Новгород-Сіверської сотні існували школи. У 1700 р. гетьман Мазепа своїм коштом будує будинок Чернігівського колегіуму. Загалом, за підрахунками козацької старшини, зробленими одразу після смерті Івана Мазепи, за 20 років свого гетьманування він на меценатські цілі витратив щонайменше 1 млн 110 тис. 900 дукатів, 9 млн 243 тис. злотих та 186 тисяч імперіалів.

Висновки. Можна стверджувати, що внесок гетьмана Івана Мазепи у розвиток української культури величезний і різноманітний. Мазепа щедро фінансував будівництво та реставрацію церков, монастирів, шкіл, друкарень. На його кошти збудовано або відреставровано понад 30 храмів, серед яких відомі шедеври українського бароко, такі як Спасо-Преображенський собор у Новгороді Сіверському, собор Святого Юра у Вишгороді, Успенський собор. Він також сприяв розвитку друкарства, заснувавши друкарні в Чернігові та Новгороді Сіверському. Мазепа розумів значення освіти для розвитку української культури. Він заснував Київський університет (згодом Києво-Могилянську академію), який став одним із найважливіших освітніх і наукових центрів Східної Європи.

Він також сприяв розвитку освіти в інших українських містах, відкриваючи школи та запрошуючи вчителів-іноземців. Мазепа боровся за захист української мови та культури в умовах посилення русифікації. Використовував українську мову в офіційних документах, сприяв розвитку української літератури та мистецтва. Мазепа вважав козацтво не лише військовою силою, а й важливою частиною української культури. Сприяв розвитку козацької старшини, підтримував козацькі традиції та звичаї.

Діяльність Івана Мазепи мала глибокий і тривалий вплив на розвиток української культури. Йому вдалося об'єднати зусилля кращих умів свого часу для створення сприятливих умов для розвитку науки, освіти, мистецтва та літератури. Завдяки його заступництву та підтримці українська культура розцвіла та стала всесвітньо визнаною. Важливо зазначити, що оцінка діяльності Івана Мазепи є неоднозначною. Деякі історики звинувачують його у державній зраді та співпраці з ворогами України. Проте чимало сучасних дослідників визнають його вагомий внесок у розбудову української держави та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні: монографія. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
2. Борщак І. Мазепа. Людина й історичний діяч. *ЗНТШ*, т. 152, (1933). С. 1–33.
3. Величко С. Літопис. Т2. Київ, 1991. 640 с.
4. Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. *Зб. наук. праць / ред. В. А. Смолій*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2008. 398 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Hetman_Ivan_Mazepa_postat_otochennia_epokha.pdf
5. Гетьман Мазепа (1639–1709). Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями...: Промова до урядників військових і цивільних козацької України напередодні розриву з Москвою 1708 р. Вивід прав України / П. Орлик. Львів, 1991. С. 218–241.
6. Грушевський М. С. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ», 2002. Т. 22: Нарис історії українського народу / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. Львів: Видавництво «Світ», 2015. XLII. 526 с.
7. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст.: монографія. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 532 с.

**МАРІЯ САДОВСЬКА-БАРІЛОТТІ У ПОРТРЕТНИХ НАРИСАХ
СОФІЇ ТОБІЛЕВИЧ****Бойченко Оксана,**

магістрантка I-го року навчання
ННІ історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С. Макаренка
e-mail: bojchenko3232@gmail.com

Науковий керівник: **Іваницька Світлана,**
доктор історичних наук, доцент,
кафедра історії України
Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С. Макаренка

Близькість до народу – головна тенденція діяльності театру корифеїв. Саме на цьому наполягає видатна українська акторка, фольклористка, мемуаристка – Софія Віталіївна Тобілевич (1860-1953 рр.). У книзі «Корифеї українського театру. Портрети. Спогади», вона простежує той міцний зв'язок, який існував між корифеями і звичайним трудовим народом, неперервність якого полягала у доступності театру широким колам населення. Перший професійний український театр – це не про байдикування і безглузді вистави, не про джерело доходу і пусту трату часу, а про справжнє місце сили для трудового народу і самовіддане служіння артистів простому люду. Справжнім натхненником і взірцем для майстрів сцени, на думку авторки, був Тарас Григорович Шевченко. Його літературний доробок, а також безсмертна постать справляли значний вплив на творчість театру.

Чи міг хтось у XIX ст. уявити, що рід Тобілевичів стане найвідомішим у театральному мистецтві України? Ймовірно, ні. Карпо Адамович Тобілевич мав трьох синів і одну прекрасну доньку, які з дитинства були закохані у сцену. Нажаль, коли виріс кожен із дітей, не один не носив батьківського прізвища: Іван став Карпенко-Карим, Микола – Садовським, а Панас – Саксаганським. Найвидатнішою зіркою серед них виявилася наймолодша донька Марія, яка обрала псевдонім Садовська, а потім стала Барілотті після першого шлюбу.

Мета даної роботи – у контексті історії театру корифеїв проаналізувати образ видатної актриси Марії Садовської-Барілотті так, як він змальований у мемуарних нарисах Софії Тобілевич, та зіставити наявну інформацію з іншими джерелами. Методами дослідження нам послуговували історико-біографічний, генетичний, порівняльний.

Нариси про корифеїв української сцени Софії Тобілевич були опубліковані у 1947 р. Після Другої світової війни, у період нового

розквіту, українську культуру охопила своїм жорстким кільцем радянська цензура. Влада утворювала нові контрольні органи та вводила строгі політичні обмеження. Літературні та художні твори повинні були відповідати ідеологічним принципам комуністичного виховання, пропагувати дружбу народів. Історію України зображували «вірною», а українську культуру у виданнях не надто привабливо підносили. Текст книги «Корифеї українського театру. Портрети. Спогади» був імовірно відредагований з урахуванням цензурних вимог, тож необхідно бути обережним у сприйнятті інформації як об'єктивної. Наприклад, авторка обережно згадує про Емський указ 1876 року та його обмеження для української сцени і драматургії, не висвітлюючи всіх його негативних наслідків [1, с. 185–187].

На думку Софії Тобілевич, серед усіх незабутніх імен артистів українського театру, ім'я Марії Садовської повинно займати почесне місце. Невипадково у своїй книзі «Корифеї українського театру. Портрети. Спогади» С. Тобілевич присвятила окремий нарис-портрет талановитій жінці. Життя видатної актриси Марії Садовської не було легким, зауважує авторка нарису. Вона зростала у селі і за своє дитинство пізнала усі труднощі сільського життя. Марія була дуже близька до простих людей, розділяла з ними їхні страждання, думки і поневіряння. Народна творчість була єдиною розрадою для людей серед важких сірих буднів. Тому батько Марії – Карпо Адамович прагнув попри все надати своїм дітям освіту, адже на його думку, «тільки освіта робить людину достойною свого призначення і торує їй шлях у життя». Проте не лише освіта сприяла формуванню творчої особистості майбутньої акторки. Змалечку вона слухала арії Наталки Полтавки у виконанні мами, а згодом старший брат Іван надихнув її працювати на благо розвитку української театральної справи [3, с. 82–83].

Як зазначає Софія Тобілевич, театральне захоплення не заважало молодій Марії одночасно успішно навчатися у міській гімназії. По завершенню навчання перед нею постала дилема: залишитися працювати при гімназії чи обрати той шлях, на який вказує серце? Побоюючись змарнувати своє життя у сірій одноманітній буденності, Марія Садовська обирає піти за своєю мрією. Тоді вона ще не здогадувалася, що це стане найправильнішим рішенням у її житті.

Наприкінці 1800-х рр. театр як вид мистецтва викликав все більшу зацікавленість у жителів великих і малих міст Наддніпрянської України, відповідно з'являлися люди, котрі були готові присвяти себе служінню у театрі, але на перепоні став згаданий вище Емський указ і перекреслив усі творчі прагнення. Марія Садовська мусила вхопитися за пропозицію вступити в оперетку, аби мати хоч якісь гроші на прожиття. Проте всі її колишні побоювання стали реальністю, адже, співаючи оперету, Марія

ніколи не відчувала себе натхненною: не так вона хотіла тішити глядача, не про таку славу вона мріяла. Але віра у те, що колись її мрія здійсниться, повертала її до життя. Попереду були роки творчості, котрі докорінно змінили її життя [3, с. 85].

З часом між Марією Садовською та одним із артистів трупі виникли романтичні стосунки. Повіривши у його щирі почуття, вона погодилася вийти за нього заміж. До слова, обранець Садовської був італійцем, тож відтепер Марія бере подвійне прізвище – Садовська-Барілотті. На жаль, цей шлюб не був щасливим. Вони виявилися зовсім різними і дуже пізно це збагнули. Розбіжності в характерах, цінностях і в поглядах на життя призвели до болісного розриву їхніх відносин. Маючи вже дітей, Марія приймає рішення покинути некоханого чоловіка, а разом з ним набридлу оперету [3, с. 85–86].

Наступним ударом долі стала війна. Брата Миколу забрали у військо, тож наступні роки були дуже тяжкими для родини Тобілевичів. Коли Микола повернувся, разом з ним повернулася і радість у життя всієї сім'ї [3, с. 86]. У портретних нарисах Софія Тобілевич не вказує, про яку саме війну йдеться. Ймовірно, це може бути пов'язано із цензурою, яка існувала в той час. Війни, в яких брав участь царський режим, зазвичай розглядалися як імперіалістичні й несправедливі, а ця конкретна не була такою. Порівнявши дати, можна зробити висновок, що авторка ймовірно мала на увазі російсько-турецьку війну, яка відбулася у 1877–1878 рр. і викликала сплеск співчуття до слов'янських народів у суспільстві.

1884 р. став роком прориву для театральної родини. Нарешті всі актори зустрілися в Києві, аби розпочати діяльність першої української художньої трупі. З цього часу і почався сценічний шлях майбутньої зірки – Марії Садовської-Барілотті. Про творчий досвід своїх колег Софія Тобілевич детально розповіла у збірнику своїх спогадів «Мої стежки і зустрічі», виданий у 1957 р. Зокрема, розповідаючи про свою подругу Марію Садовську-Барілотті, Софія Тобілевич згадує, що вони називали її просто Маша, бо так її звали всі рідні [4, с. 58]. За її словами, Маша була дуже чистою людиною, сердечною, відвертою. Акторки відразу потоваришували, були як сестри, навіть жили разом. «Мені було так тепло і добре з нею, моєю товаришкою, якій я могла, не боячись осуду й насмішки, довірити всі свої найдорожчі для мене думки і сподівання. Лагідність, простота Маша у стосунках з людьми, а до того ще і її весела вдача робили її присутність для всіх нас дуже приємною» – зазначає С. Тобілевич [4, с. 64].

Марія Карпівна мала позицію цінної співачки у трупі, її ім'я стали заслужено пов'язувати з титулом «українського соловейка», однак вона ніколи не підносила себе вище за інших і нікому не намагалася довести, що є кращою [4, с. 64]. Вона була першою вчителькою Софії Віталіївни з

акторської гри і завжди давала пораду щодо техніки ролі: працюючи над мистецьким образом, черпати досвід із власного життя. Та й сама Марія Садовська-Барілотті користувалася цією настановою. На її рахунку низка бездоганно виконаних ролей: Оксани із п'єси «Доки сонце зійде», Олени в «Глітаї», незмінно популярної Наталки Полтавки, милосердної Галі з «Назара Стодолі» тощо. Згодом, деякі ролі незрівнянної Марії Костянтинівни Заньковецької, зокрема зі співочими номерами, перейшли до Марії Карпівни. Це була велика честь і водночас надзвичайна відповідальність для неї. Марія створювала образи, які доторкалися до самого серця слухачів, залишаючи незабутні враження. Іноді, їм щастило грати разом, проте драматичні ролі частіше виконувала Заньковецька, бо цього вимагала публіка [4, с. 79].

Часто говорять, що талановиті люди мало коли бувають щасливими. Так воно сталося і з Марією Садовською-Барілотті. Визнання публіки й сценічний успіх не змогли жінці замінити особистого щастя. Софія Віталіївна Тобілевич звертає увагу на трагічність долі Марії Барілотті. Вона рано втратила матір і сама не могла вповні насолодитися материнством. Через постійні гастролі і кочовий спосіб життя, було неможливо постійно возити дітей за собою, тому акторка була змушена залишати їх з родичами на досить довгий час. Це часто ставало причиною смутку, туги і безсонних тривожних ночей [3, с. 89]. Не пізнала жінка щастя і в особистому житті. Із першим чоловіком італійцем Барілотті вони розлучилися, у шлюбі мали п'ятеро дітей, проте лише двоє з них вижило. З часом подружжя спробувало возз'єднатися, у пари народилася ще одна донька, проте це примирення теж було недовгим. Через кілька років Марія вийшла заміж вдруге, обравши своїм чоловіком колегу, актора Дениса Мову (Петрова). У цьому шлюбові з'явилося ще двоє дітей і доньку від попереднього шлюбу теж записали на ім'я Мови. Денис Мова був талановитим, досвідченим співаком, володів мелодійним голосом, проте мав значний недолік – слабкість до гри у карти, більярду і вина [5].

Довелося Марії пережити ще й прощання зі старшим братом Іваном, якого відправили у заслання на п'ять років до Новочеркаська-на-Дону. Наступною болючою подією став внутрішній розбрат між головними діячами трупи, і Марія тяжко переживала розлуку з тими, хто її покидав. Проте, любов до братів завжди цілювала її і вони продовжували працювати й творити, аж поки 27 березня 1891 року раптова смерть не обірвала життя видатної співачки та акторки театру. Софія Тобілевич описує цю сумну подію так: «Не стало на світі одного українського соловейка – так називали Марію Садовську ті, що її бачили і чули її чарівний голос» [3, с. 91-92]. Панас Саксаганський, брат Марії Садовської згадував про сестру: «Такої Наталки Полтавки, як Маша, не було на нашій

сцені – Заньковецька їй поступалася і голосом, і щирістю, і простотою гри, і тим, що вона (Заньковецька) – трагедійна артистка» [2, с. 198].

Напевно, ніхто трагічну жіночу долю не опише краще, ніж сама жінка. Зауважимо, що мемуарних нарисах Софії Тобілевич переважає драматичність. І тоді, коли мова йде про ролі, і коли про самих акторів чи драматургів. Напевно, це пов'язано з тим, що авторка «пропускає через себе» усі описані події. Софія Віталіївна вважала, що театр безперервно пов'язаний із драмою і мелодрамою, що ключовими є пристрасне, хвилююче життя головних героїв або ж трагічне буття наймишок та селянок [3, с. 11]. Мабуть, описуючи життя Марії Карпівни, яке ніколи не було солодким, письменниця керувалася саме цією ідеєю. У портретному мемуарії, присвяченому Садовській-Барілотті, відчувається розуміння, співчуття, співпереживання, особливо, коли тема торкається сімейного щастя (або ж нещастя) жінки.

Висновки. Підсумовуючи, важливо відзначити, що Марія Садовська-Барілотті стала однією з ключових постатей в портретних нарисах Софії Тобілевич, що є значущим джерелом інформації про життєвий шлях та творчу діяльність видатної артистки. «Український сумний соловейко» – саме так часто називають Марію Садовську-Барілотті. Вона прожила дуже коротке життя, дванадцять років з нього присвятивши сцені. До останнього подиху акторка залишалася вірною і відданою своєму глядачеві, увійшла в історію українського театру як найблискуліша виконавиця вокальних партій та жіночих ролей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федотова О. Політична цезура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917–1990 рр.). Київ: Парламентське вид-во, 2009. 340 с.
2. Смоленчук М. «Соловейко української сцени». Скарби золотого поля: вибрані краєзнавчі розвідки, есеї та статті. Кіровоград, 2015. С. 194–200.
3. Тобілевич С. Корифеї українського театру: Портрети. Спогади. Київ: Мистецтво, 1947. 112 с.
4. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. Київ: Держ. вид-во образотвор. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1957. 470 с.
5. Шапаренко В. Український соловейко Марія Садовська-Барілотті. Українки. URL: <https://ukrainky.com.ua/ukrayinskyj-solovejko-mariya-sadovska-barilotti/> (дата звернення: 10.04.2024).

ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В. АНТОНОВИЧА

Сушко Вікторія,

студентка III-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: vika.sushko.work@gmail.com

Науковий керівник: **Баран Богдан,**

асистент, кафедра історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Володимир Антонович не залишив після себе єдиної синтезуючої праці з української історії, але те, що він, як ніхто з попередників на ниві національної історіографії, розумів необхідність її створення, не викликає особливого сумніву. Власне, все своє наукове життя Антонович цілеспрямовано йшов до розв'язання цього завдання, вичікуючи слушної нагоди, коли рівень здобутків української історичної науки, з одного боку, і більш сприятливі для українства політичні обставини, з іншого, дали б можливість розв'язати це архіважливе для національної справи питання. На жаль, час такий настав тоді, коли престарілий і важко хворий Антонович вже фізично не міг виконати той величезний обсяг роботи, який обумовлює творення національної історичної концепції, і він залишив після себе лише своє бачення української історії у формі провідних ідей та загальної структури історичного процесу. Все це розпорошено по різних публікаціях, лекційних курсах і на перший погляд видається хаотичним, але, прилаштувавши провідні думки Антоновича стосовно національної історії до тематики досліджень, системи фактологічної констатації і національних напрямів загального синтезу, можна без упереджень зробити висновок про вияв виразного і продуманого підходу до даної проблеми.

Згідно Антоновичу, український історичний процес має кілька чітко виражених хронологічно періодів історичного розвитку. Перший з них, названий Антоновичем «Передісторія», охоплює найдавніші часи і доведений хронологічно до X ст. У ньому мають бути відтворені історико-географічні, етнографічні, антропологічні чинники та з'ясовано ранньоісторичний спектр історії України. На думку історика, цей перший період, пов'язаний не лише із слов'янським елементом, міг бути

збудованим на цивілізаційній основі, оскільки маса народів, у тому числі тюркського походження, є складниками українського етногенезу [4].

Другий період національної історії, якому Антонович дав назву «Київсько-Полуднева Русь», має виразний поділ на дві частини: «Київська держава» і «Удільно-Полуднева Русь». У ньому, на думку історика, має бути простежено процес складання давньоруської держави, прерогативи центральної влади, відношення до сусідів, внутрішній громадський лад і культура. Причому, окреслюючи хронологічно цей період, який охоплює X–XII ст., Антонович робить акцент не на давньоруській державі, а на так званому «удільно-вічовому» періоді, виділяючи історію Галицько-Волинської землі в зв'язку з першими чіткими, на його думку, проявами української ідентичності. Саме в цей час в історії викристалізовується поява української народності, як осібною і самоусвідомленого етносу [1, с. 67].

Третій період історії України, згідно Антоновичу, є «литовсько-польський» і хронологічно сягає 1362–1648-х рр. Це один з найважливіших етапів українського історичного процесу, оскільки він привів до завершення національної диференціації і поновив чітку межу між Україною та Московщиною-Росією [1, с. 68].

Четвертий період, «Козаччина», сягає ліквідації Гетьманщини і впровадження кріпацтва на лівобережній Україні. З XIX ст. розпочинається заключний, п'ятий етап у періодизації Антоновича української історії, який хоч і має назву політичного гатунку «Україна під російським і австрійським урядом», все-таки, як свідчать записи історика, більш пов'язаний з національно-культурним відродженням в українських землях [1, с. 69].

Наведена періодизація національної історії Антоновича не є чітко окресленою і науково обґрунтованою, оскільки ним опрацьовано лише два періоди: польсько-литовський та козацький, але вона засвідчує певну магістраль, схему майбутнього синтезу історичних досліджень, у тій мірі, як це уявлялось вченому наприкінці своєї наукової діяльності □3□. У ній досить виразно відбилися похідні теоретичні позиції Антоновича на проблему «тягlosti» історії українського народу.

XIX ст. В. Антонович не досліджував, але своє розуміння історичного розвитку він виразно виявив у безпосередній громадській діяльності, у своєму українському демократизмі, який він так різко протиставив польським аристократичним тенденціям. Увесь свій досвід історика-дослідника, свій історичний світогляд Антонович обернув на те, щоб осудити і в минулому, і в сучасному польську шляхту в Україні. Його документальна розвідка покликана не лише доказати українське походження шляхти Правобережжя, але й декларувати потребу її єднання з простим народом [3]. У зв'язку з цим XIX ст. вбачалось Антоновичу, як

час для створення активної групи української інтелігенції, що, спираючись на селянство, переборє шляхетські традиції і вкаже нові, демократичні форми суспільного життя. Перемога українства над польщизмом, демократизму над шляхетськими пережитками здавались Антоновичу поступальними вимогами культури і цивілізаційного поступу в майбутнє українського народу.

У концепції Антоновича майже зовсім відсутній аспект українсько-російських історичних взаємин. Він лише зазначає провідну ідею російського народу, пронизану абсолютизмом як таку, що протирічить з українським громадським демократизмом. Але не деталізує її в рамках наукових спостережень. Причину такого явища правдоподібно пояснює М. Грушевський, який вважав, що цьому сприяв як характер історичного матеріалу, на якому Антонович будував свої розвідки, так і тих обставинах політичного життя, на які йому доводилося постійно зважати. «Серед них, – констатує Грушевський, – щира оцінка українсько-російських відносин могла потягнути за собою наслідки не зовсім академічні, а оцінка ця не могла бути прихильною, оскільки московська централістична, нівеляційна політика була глибоко противна Антоновичу, ще більше, ніж Костомарову, якому великоруське життя було ближче по його уродженню і вихованню, тим часом як Антоновичу воно було зовсім чуже. Не тільки чисто народний побут великоруський, а й російське культурне життя, література зісталися йому чужими, як се не дивно в людині, що писала виключно майже російською і все життя працювала не так званім «загальноросійському ґрунті» [2, с. 12].

Висновки. Заслугою Антоновича є розмежування української і польської історії. Саме цим викликана його активна участь у польсько-українській науковій дискусії, яка точилась протягом другої половини ХІХ ст. на сторінках журнальної періодики. Поляку за походженням, Антоновичу вистачило мужності не лише відмовитись від польських історичних стереотипів, але й піддати їх гострій критиці, наперед знаючи, який резонанс вона може мати в тогочасній польській науковій і громадській думці. Безперечно, що спонукальним мотивом його виступів полемічного характеру було прагнення до наукової об'єктивності і через правдиву історію польсько-українських взаємин – до зближення двох слов'янських народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Перша лекція в Київському університеті. Вступна лекція до курсу історія. КС. 1992. № 3. С. 65–69.
2. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича. Україна. 1928. Кн. 5. С. 3–16.
3. Кордуба М. Володимир Антонович. *Літературно-науковий вістник*. 1928. Кн. 6. С. 156–167.
4. Матеріали до біографії В. Б. Антоновича. Київ, 1929. 212 с.

ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ**Щипська Анастасія,**

студентка IV курсу

історичного факультету

Українського державного університету

імені М. Драгоманова

e-mail: 20fio.a.shchypaska@std.npu.edu.ua

Науковий керівник: **Телегуз Андрій,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра історії та етнології України

Українського державного університету

імені М. Драгоманова

Тему українського відьомства в своїх роботах досліджували В. Милорадович, П. Чубинський, В. Галайчук, І. Огієнко (Іларіон), В. Антонович. Окремою цінною гілкою в історіографії відьомства є дослідження К. Дисси, А. Каустова, О. Кісь, А. Козицького та інших щодо судових процесів над відьмами на території України. Не оминув інтерес до цієї теми також наших північноамериканських колег – В. Ківелсон та К. Воробек – що досліджували відьомство в Україні протягом 1000–1900 рр.

В Україні відьма – це «та, що відає». Найчастішим уявленням про відьом в Україні протягом модерної доби було те, що вони можуть красти молоко в сусідів, ходячи до них в образі кішки, чи підсилаючи жабу; або ж можуть керувати погодою: закривати дощ у горщику. Наша відьма також відрізняється від європейської однією малою, але важливою ознакою: вона не укладає угод з дияволом, як це поширено в європейській міфології. Вона може водитися з чортом, вкладаючи тимчасові угоди, але в більшості в українській демонології поширено уявлення, що є лише два типи відьом: вроджені та навчені іншою відьмою, про диявола тут не йдеться. В. Милорадович зазначає: «В основі будь-якої діяльності відьом лежить уміння перевертатись на живі істоти і неживі предмети... Здатність перевтілюватися зазвичай обмежується лише дванадцятьма предметами» [1, с. 50]. Як бачимо, тут фігурує сакральне число дванадцять, що більш характерне християнству (дванадцять страв на святвечір, тощо).

Уявлення про вроджених і навчених теж були різними. Вроджена відьма – це сильна жінка, вона допоможе, а от навчених боялися. Як писав М. Драгоманов в «Малоросійських народних традиціях та розповідях», виданих в 1876 р.: «Рожденна та чужого не займає, а свого не попусте, а вчена – то скажена. Вчені ходять по ночах коров доїти, в одній сорочці, або білою сучкою: так цицьки і тіліпаються» [2, с. 68]. Існують різні

шляхи ініціації навченої відьми. В деяких регіонах вірять, що ця ініціація відбувається через танок претендентки біля води з чортами та купання – що власне схоже на обряд хрещення. Це в принципі не дивно, враховуючи двовір'я українського народу, в якому при вірі в Бога в побуті використовуються поганські обряди або взагалі використання замовлянь замість молитов для захисту церкви від холери під час епідемії. В. Войтович в «Антології українського міфу» згадує також обряд ініціації навченої відьми: аби стати повноцінною відьмою, навченій необхідно пройти ініціацію – залізи в тіло мертвої корови та пробути там певний час, аби набути нових духовних та фізичних якостей; тільки після цього обряду відьма є повноцінною [3, с. 244].

Найближчими тваринними союзниками відьми є жаба, кішка та сорока. В більшості фольклору фігурує саме жаба. Ймовірно, це пов'язано з тим, що в давні часи жаба була досить сильним тотемом, що набув хтонічних рис з приходом християнства, але його сила все одно визнається народом. Відьма може перетворювати дощову хмару на жабу, сама перетворюватись на неї чи позичати їй своє тіло з метою ссання молока з корови. Жаба асоціювалась напряму з відьмою, і часто травмуючи жабу біля корови чи на подвір'ї, на наступний день визначали відьму – по її каліцтву. В. Галайчук в «Українській міфології» описує такий випадок: «Відьма на жабу перекинулася і лізла в хлів. Перебили їй ногу, то знахарка потім казала, що ше такого полому не бачила» [4, с. 146]. Чередування корови також може відбуватися в образі кішки. Кішку в багатьох культурах сприймають як таку, що завжди знаходиться між двома світами, стереже світ живих від світу мертвих, стереже дитячий сон. Українська культура не є винятком, тож тут скоріше йдеться про перекидання жінки на кішку задля здатності знаходитись одночасно між двома світами. Окрім мітли, відьма в народних віруваннях може також літати на сороці. Л. Мусіхіна в «Звірослові» пише, що одним із обрядів ініціації української відьми є перетворення її на сороку, щоби долетіти до Лисої гори на навчання. І вже потім відьма може використовувати птаха для переміщення окремо від свого тіла [5, с. 142].

В українській традиції не прийнято йти в гості чи запрошувати гостей на Юрія та Івана Купала – це теж пов'язано з віруваннями про відьом. По-перше, не запрошували нікого – ні сватів, ні кумів, ні сусідів, оскільки будь-хто міг виявитися «скритою» відьмою. В. Галайчук в «Українській міфології» пише, що в ці дні відьми намагаються проникнути до оселі, щоб лишити якийсь закладень чи голку господарям, або напрошуються в гості, лізуть в відчинені хвіртки, щоб відколупати з «клобука» над дверима хрестик, прикріплений чи намальований на другий Святвечір [4, с. 144]. По-друге, не можна було йти в гості і відволікатися на гостей, бо саме в цей день відьма приходять ссати молоко з корови, але не може

напитися: в образі жаби чи kota. Господар мав щільно закрити комору, стайню на колодку. Через віру в активність відьом в ці дні, могли навіть не виганяти худобу на пасовисько, стерегли її вдома. Задля захисту від відьми на Святвечір, Юрія і Івана Купала хлів обсипали висвяченим диким маком-самосієм, адже відьма не зможе приступити до доїння корови, поки не визбирає увесь мак, а згідно вірувань вона робитиме це «до перших півнів» і зі світанком буде змушена піти. По-третє, худобу не вели на пасовисько і закривали в хліву ще з однієї причини – вірили, що навчені відьми можуть поглядом позбавляти корову молока, тож в ці дні ніхто чужий не має бачити худоби.

Відьмою могла бути жінка не будь-якого віку і не завжди могла проводити усі обряди, характерні для відьомства. П. Єфименко в «Суді над відьмами» зазначав, що відьмою може бути жінка фертильного віку або ж вдова, заміжня жінка чи жінка похилого віку [6]. Чередування корів могла здійснювати будь-яка відьма фертильного віку, а от знімати переляк за допомогою яйця чи знімати порчі, займатися «високим» відьмацтвом могла лише жінка після настання менопаузи – це був символічний процес ініціації, перехід до вищих і важчих практик.

Досить влучно зазначає К. Диса про те, що українська відьма – не те саме, що європейська, оскільки в ній мало містичного, а більше практичного. І основну шкоду українська відьма становить власне більше для своїх сусідів, ніж для християнства та церкви. К. Диса, досліджуючи судові справи проти відьом, підводить нас до того, що більшість судових справ – соціально-побутові сюжети. Не через кожне звинувачення велося слідство. Слідство починали вести, коли це були звинувачення щодо завдання матеріальної чи фізичної шкоди через чаклунство. Щодо угод з дияволом, то дослідниця вважає, що це більше характерно ченцям і монахам, аніж рядовим українським відьмам, що здебільшого проживали в українському селі [7].

Аналізуючи доробок К. Диса та записи польових досліджень з книги В. Галайчука «Українська міфологія», можемо дійти висновку, що в покаранні відьом за їх діяння скоріше вчиняли самосуд, аніж йшли до відповідних інстанцій. К. Диса акцентує увагу на тому, що дуже мало звинувачень доходили до суду, оскільки конфлікти намагались вирішити всередині громади, а якщо не виходило, то вже подавали до суду. У В. Галачука ж досить багато згадок про те, що «зловивши жабу» господар її бив, а потім відьму знаходили з переломом. Цілком може бути, що вірування у взаємозв'язок жаба-відьма чи кішка-відьма може походити від вчиненого самосуду над жінкою: корова втратила молоко, господар біля хліва бачив жабу чи kota і пішов до сусідки, яку підозрювали у відьомстві, та зламав їй ногу, сказавши всім, що вона перетворилася на жабу, аби ссати молоко з його корови, а він її не торкався – побив лише жабу, а коли

жаба обернулась на людину, стало видно, що то сусідка. Аналізуючи такі матеріали ми можемо оцінювати їх кількома способами: сприйняти як є чи спробувати проаналізувати критично, звідки те чи інше вірування могло з'явитися з практичних та об'єктивних причин.

Сьогодні забобони, що стосуються відьом, залишаються в нашому побуті. Досі побутує вірування, що відьма може наслати хворобу, прийшовши в церкву і попросивши порахувати купола церкви чи торкнувшись когось в церкві. І нібито треба бути більш пильними саме на Великдень. А. Свидницький пише те, як можна виявити відьму в церкві: «На Страсний тиждень, коли дзвонять у церкві під час читання Євангелія, потрібно проколювати дірки у папері, а на Всеношній службі перед Великим обходом не виходити з церкви, а залишитись всередині та дивитись крізь цей папір – усі відьми постануть у своїй справжній іпостасі» [8, с. 514]. Він же зазначає, що відьми ходять на службу в церкву, особливо на Великдень, оскільки для них вона є місцем сили і сам храм може символізувати потойбіччя, куди відьма може проникнути, поки великодня процесія рухається навколо церкви. Нібито відьма намагається відірватись від процесії та увійти до храму, нерідко намагається щось вкрасти з церкви задля своєї сили. Це видається досить дивним з погляду сучасника – що відьма намагається проникнути до церкви чи бере силу від церкви, підтримує такими обрядами свої вміння та навички, сприймає церкву символом потойбіччя, коли та є найпершим християнським символом. Це може свідчити знову ж таки про двовір'я на території України та двоякий характер власне українського відьомства: на відміну від європейських відьом, українські взаємодіють з церквою та християнством в цілому, а не виступають проти них, оскільки в першу чергу їх відьомство має побутовий характер і пов'язане з повсякденними справами.

Висновки. Отож, можна зробити висновок, що відьомство – явище не поодинокі, а досить поширене на території України, але воно виконує простіші, побутові функції, чим і відрізняється від європейської традиції. Загалом в більшості випадків відьма в українській свідомості асоціюється з чередуванням корів, через що ті втрачають молоко, насиланням хвороб та зняттям порч. Відьомство в Україні пов'язано з християнством: через проведення обрядів в церкві на Страсний тиждень та Великдень під час процесій, здатність відьом перетворюватись на дванадцять істот і неживих предметів – сакральне дванадцять для християнства, подеколи і захист церкви за допомогою замовлянь, а не молитов, як-от під час спроб захисту церкви на Пінщині (українська етнічна територія) під час епідемії холери. Відьми бувають родимі та навчені, але для суспільства навчені є страшнішими, і це відмічав М. Драгоманов. Інквізиції як такої на теренах України не було, більше скарги на жінок соціально-побутового характеру.

Здебільшого конфлікти на підставі відьомства вирішувались домовленістю або самосудом. Сьогодні відьомство на території України знову стає поширеним, зокрема в містах. Якщо в селах «знаючі» жінки не переставали проводити свої обряди, то в містах тенденція набирає обертів. Однак сучасне відьомство більше орієнтується на європейську традицію та історію, аніж на українську, і має абсолютно іншу мету, не спільну з метою наших предків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Милорадович. В. Українська відьма: Нариси з української демонології / упоряд. О. Таланчук. Київ: Веселка, 1993. 72 с.
2. Малорусския народныя предания и рассказы / свод Михаила Драгоманова. Издание Юго-Западного Отдела Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Т. 3. Київ: Типографія М. П. Фрица, 1876. XXV. 436 с.
3. Войтович В. Антологія українського міфу: у 3 т. / упор. В. Войтович. Київ: Либідь, 2005. Т. 3. 839 с.
4. Галайчук В. Українська міфологія. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 288 с.
5. Мусіхіна Л. Звірослов: Міфологема тваринного світу українців. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 192 с.
6. Єфименко П. Суд над ведьмами. Киевская старина. 1883. Т. 11. С. 374–401.
7. Диса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття. Київ: Критика, 2008. 304 с.
8. Свидницький А. Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського. Люборацькі. Оповідання. Нариси та статті / упоряд. Раїса Мовчан. Київ: А.С.К., 2006. С. 479–528.

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЖІНОЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Козак Аліна,

магістрантка I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Окаринський Володимир,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Історія України творилась в умовах падінь та піднесень, на тлі яких формувалися різні суспільно-політичні, зокрема національно-демократичні рухи, що істотно вплинули на формування української нації. Здобуття незалежності України відбувалось великими над зусиллями поколінь та мільйонів життів, результатів передувала боротьба в різних сферах життя. Українські жінки були вагомою ланкою цього процесу на тлі історичних змін старих укладів світового порядку. На хвилі піднесення проблеми жіноцтва в Європі, зародився українських жіночий рух, що переріс від етапу формування в другій половині ХІХ ст., до того рівня, який ми можемо спостерігати зараз. В основу становлення українського жіночого руху лягли соціальні, політичні, економічні та культурні чинники.

Український жіночий рух на територіях Західної України та Наддніпрянщини мав деякі відмінності у процесах свого становлення, що було пов'язано з підконтрольним становищем різним державам. Зокрема, західна територія перебувала під контролем Австрії і Австро-Угорщини, тому тут діяв саме австрійський цивільний кодекс з 1811 р., що визначав правове становище жінки як «недієздатне». Це закріплювало жіночу обмеженість і підневільний статус перед чоловічою статтю (батьком або чоловіком). Для цієї території притаманна двоборчість на полі зовнішньої та внутрішньої небезпеки, яку можна трактувати крізь вектор державотворчої ініціативи та виборювання прав на рівні з поляками [2, с. 104].

Становище української жінки було доволі тяжким, а саме: ранне одруження, проблеми овдовіння, суспільний апарат тиску та чоловіча всевладність. Високі вимоги щодо одруження ставилась саме перед

жінками, місія продовження роду і виховання дітей була основою шлюбного інституту, що обмежувало коло жіночої активності соціально-політичному контексті. Якщо жінка за певних обставин втрачала чоловіка, то роль годувальника сім'ї одразу переходила в її обов'язок, що породжувало дуже складне становище. Вдова набувала тих прав, якими користувався тільки чоловік, та без попереднього досвіду скористатися ними жінки були не готові. Брак коштів породжував відчай, який згодом ліг в основу феміністичних домагань у розширенні професійних можливостей жінок.

Звісно, траплялися винятки в колі української інтелігенції, яка й породила нові форми уявлення про українську жінку нового покликання. Вони перші отримали доступ до освіти та виявляли велике бажання у здобутті доступу до її вищих форм. Важливо зазначити, що ролі освіти спочатку надавалось другорядне значення, що мало б вберегти жінку у випадку смерті чоловіка чи безшлюбності. Тому, галичанки у 1880 р. надіслали до віденського парламенту петицію з проханням про допущення їх до вищої освіти. Від того часу австрійські, а з кінця XIX ст. і Львівський університет, почали допускати жінок на навчання [3, с. 64].

Прикладом яскравого втілення власних амбіцій була Соломія Крушельницька, яка досягла великих вершин у професійній діяльності. Вона постала об'єктом національної гордості та втіленням ідеї побудови кар'єри, а не першочергового задоволення суспільних вимог заміжжя. Звісно ж, оперна співачка, після своєї професійної реалізації стала дружиною, її обранцем став італійський адвокат Чезаре Річчоні у 1910 р. Цей приклад демонструє злам усталених норм та варіантів жіночого вибору, проте він траплявся вкрай рідко.

Процес становлення українського жіночого руху другої половини XIX ст. був неоднорідним і в Західній Україні цей процес відбувався на тлі виокремлення ідеї емансипації жінки, що пропагувало певне коло прихильників. Така ідейність передувала необхідності єдності і усвідомлення кожним своїх національних обов'язків у майбутній боротьбі за свою незалежність. Як результат емансипації, жінка повинна була стати активною учасницею громадського життя українського народу, брати участь у добродійних та культурно-просвітницьких організаціях. Все це мало видозмінити українську свідомість, піднести її рівень у розумінні жінок та передаванні цих ідей свої дітям.

Вагомий вплив на становище жінки мало суспільство, яке було носієм і наглядачем традиційних укладів української традиційної сім'ї. Саме високий рівень занепокоєння у руйнуванні цих укладів накладав нав'язування сімейних цінностей, якими повинна була жити українська жінка. Її життя мало лягти в основу «щаслива сім'я, доглянуті діти і міцний суспільний уклад». Тому, на противагу цим міцним установам,

з'являлись публікації у пресі, які проголошували нові обов'язки жінки в гаслі національних спрямувань.

Вагоме місце у зламі жіночої свідомості здійснили освітні зміни, які давали доступ до створення концепції українського руху в контексті набуття нових соціально значущих ролей. Трансформації освіти породили зміни наукових досягнень, які вивільняли нові жіночі ролі, а, головне, мали вагоме пояснення таких перетворень. Найбільшою громадською організацією в Галичині була «Просвіта» заснована 1868 р. о. Степаном Качалом, яка мала на меті поширення освіти на засадах самопомоги. У 1871 р. до цієї організації було вперше прийнято жінку, нею стала Іванна Остерман. Зокрема, жіноцтво могло задовольнити суспільні потреби в громадських організаціях на волонтерських організаціях, що зосереджували свою роботу в месіанстві (благодійності), допомозі немічним та хворим при лікарнях. Саме до початку ХХ ст. жіноцтво Західної України та Наддніпрянщини, активно вливалось в благодійництво, що згодом переросло у створення установ спеціального призначення – наданні матеріальної підтримки маргінальним групам населення. Будучи наближеними до суспільних проблем та їхнього вирішення, жінки усвідомлювали необхідність змін і готувались до їхньої реалізації [3, с. 65].

Деякі організації жінок мали світський характер та створювались за ініціативи осіб з середовища інтелігенції. Перші прояви емансипації українського жіноцтва під егідою новоствореної організації відбулися в Галичині за ініціативи Наталії Кобринської. Вона заснувала у Станиславові в 1884 р. «Товариство руських жінок». До заснування цієї організації був причетний Іван Франко, він був автором статей та оголошень у газеті «Діло», які мали на меті розголос перших організаційних зборів цього товариства. Саме в цій газеті було представлено проект статуту, який згодом був затверджений урядом Австрії. Кобринська покладалась на участь жінок з вищих кіл та зосереджувала діяльність організації на поширенні відповідної літератури, що в подальшому мало перейти на політичний простір [1, с. 116].

У Західній Україні діяли й інші жіночі товариства, які виникали через проблеми середньої освіти, адже навчальні заклади не задовольняли суспільних проблем через свою обмежену діяльність для вищих кіл (чиновники та духовенство). Як наслідок, жіноча освіта мала переважаючий домашній характер, який для села був практично неможливим. На цій основі створювались такі організації в Коломиї («Жіночий кружок» 1893 р.), Городенці («Жіноче товариство» 1894 р.), Тернополі («Жіночий кружок» 1896 р.), Долині («Жіноча читальня» 1901 р.) та інші [3, с. 66].

Розвиток жіночого руху в Наддніпрянщині другої половини XIX ст. мав певні схожості з рухом на заході України, це помітно у тенденції до боротьби за доступ до вищої освіти, який проявився у 1850-х рр. Як наслідок таких дій, у 1860 р. жінки на короткий час отримали право вступу в університети. Довкола цього питання працювала одна з перших жіночих організацій «Товариство допомоги вищій жіночій освіті». Згодом у Києві було створено організації подібного спрямування, Вищі Жіночі Курси (1878 р.) та перший український жіночий гурток Олени Доброграєвої у 1884 р. Такі результати були наслідками довготривалої боротьби, які зустрілися з відповідним спротивом, адже Російська імперія мала своє законодавство і самостійно вирішувала усі питання освіти з позиції політичного стримування. Освічених жінок вважали надто революційним явищем, що могло згубно вплинути на суспільні настрої, тому відбувався етап заперечення офіційною владою. Як прояв руху емансипації жінок в соціальному плані виступали народниці, які виступили проти патріархального устрою та залишків кріпосницької системи [4, с. 76].

Загалом навчальні заклади для жінок були дозволені, адже в цьому приховувались політичні мотиви – виховання жінок в тих межах, які не суперечили державній політиці, а спрямовувались на її підтримання. В окремих випадках все зводилося до введення середньої освіти, що мало забезпечити основні потреби і ускладнити наступальність у отриманні інших освітніх ступенів.

Правове становище жінки в сім'ї регулювалося сімейним законодавством Російської імперії, статті якого виникли в епоху феодалізму та не відповідали життєвим реаліям другої половини XIX ст. і надзвичайно повільно пристосовувалися до нових умов капіталістичного розвитку [4, с. 77].

На територію України в другій половині XIX ст. із тривалим запізненням прийшов промисловий переворот, який відбувся в більш розвинутих країнах Європи ще століттям раніше. У нових реаліях постала необхідність вивільнення робочого ресурсу, який становили жінки. Залучення жіночого робочого ресурсу в промисловості було зумовлене потребами коштів сім'ями, тому це породило розмиття сталих сімейних укладів. Зі зміною усталених норм поділу праці, відбулося значне зміщення вектору правових відносин, в яких участь жінки не набула нових форм рівності в суспільно-політичному плані. Стимул набуття прав та можливість розпоряджатися власним капіталом лягли в основу розвитку українського жіночого руху.

На території Наддніпрянщини у 70-х роках XIX ст. створювалися професійні жіночі товариства, які мали на меті надання позик, посередництва при наймі на роботу та професійне навчання. Створення професійних товариств було зумовлене необхідністю соціального захисту

працюючих жінок, для оборони їх інтересів. Товариства створювали ощадні каси, їдальні, дешеві квартири, гуртожитки, дитячі садки, бюро праці, медичні відділи. Значна увага приділялася формуванню свідомості жінки, її людської особистості, на що була направлена система курсів, шкіл грамоти, діяльність бібліотек, проведення дозвілля та виховання дітей членів товариств. По суті, «рух самопомоги» виконував функції держави в справі соціального захисту жінок, а жіночі організації своєю діяльністю закладали основи системи соціального захисту [4, с. 93].

Українська та російська інтелігенція піднімали жіноче питання в кінці 1850-х років, як напрямок модернізації країни, який можна було реалізувати крізь накопичення знань та становлення нових моральних цінностей. Критика освітньо-виховної системи жінок стала поширеним явищем у пресі 40–50-х р. XIX ст. Хоч повільно, але передова інтелігенція сприймала ідеї західних соціалістів-утопістів, осмислювала уроки французької літератури, виробляючи свої програми. Вагому роль у процесі жіночої емансипації відіграв журнал «Основа», який видавався в Петербурзі з 1861 р. та висвітлював проблеми українського жіноцтва. У ньому друком виходили твори Ганни Барвінок та Марка Вовчка, які піднімали питання жіночого становища в контексті сім'ї та освіти [4, с. 85].

Висновки. Таким чином, зародження жіночого руху в другій половині XIX ст. на теренах Західної України та Наддніпрянщини було спричинене трансформацією суспільних, економічних, політичних та культурних чинників. Ліквідація кріпосного права та перехід до капіталістичного способу виробництва створили нові умови для самореалізації жінок. Реформи в освіта відкрили двері для жіночої активності і поглибленні цього процесу. Зміни в суспільній свідомості, що відбувалися під впливом ідей демократії та рівності, дали поштовх для переосмислення ролі жінки, сприяли послабленню консервативних норм і стереотипів. Активна участь прогресивних верств інтелігенції у підтримці рівних прав для жінок стала важливим стимулом для виникнення жіночих товариств в умовах Австро-Угорської та Російської імперій. Усвідомлення жінками свого безправ'я та прагнення звільнитися від патріархальних укладів стало рушійною силою для їхньої боротьби за права та ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
2. Кісь О. Українські жінки в горнілі модернізації. Харків: Видавництво КСД, 2017. 304 с.
3. Ковальчук О. Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина 19-го – початок 20-го століття). *Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2017. Вип. 5. С. 60–70.
4. Смоляр Л. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.

МЕЦЕНАТСТВО - БЛАГОДІЙНІСТЬ - ВОЛОНТЕРСТВО: ДЕФІНІЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУМЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Скусинець Анна,

магістрантка I-го року навчання
ННІ історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного
педагогічного університету
імені Антона Макаренка
e-mail: anya.skusinets@gmail.com

Науковий керівник: **Кудінов Дмитро,**

доктор історичних наук, професор
кафедра історії України
Сумського державного
педагогічного університету
імені Антона Макаренка

Волонтерство, благодійність, меценатство – ці дефініції ми постійно зустрічаємо, коли досліджуємо тематику альтруїзму. Утім, варто розібратися наскільки ці слова є синонімами.

Благодійність – добровільна, безкорислива та усвідомлена діяльність фізичних або юридичних осіб приватного права, що виражається через особисту або майнову допомогу, ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності та здійснюється для досягнення суспільно-значимих цілей. Благодійництво є важливим елементом суспільних відносин, спрямованих на допомогу найбільш уразливим верствам населення, доквілля, культурної спадщини тощо. Український дослідник А. Нарядко визначив благодійність, як спосіб самовираження «маси людей, яка не мала можливості проявити себе у політиці чи інших сферах суспільного буття». Він вважав, що благодійність більшою мірою слід розуміти як особисту характеристику чи сімейну традицію, що говорить про певний суб'єктивізм даного явища у досліджуваний період [7, с. 150]. Саме, у другій половині ХІХ – початку ХХ століття склалися сприятливі умови для розвитку благодійності: лібералізація законодавства, що сприяла утворення нових товариств та організацій, делегація частини управлінських повноважень органам місцевого самоврядування формування громадянського суспільства.

Ще з періоду Середньовіччя набули поширення пошесті, неврожаї, епідемії, військові напади, які різко збільшили кількість знедолених. Отож, за твердженням історика Ю. Годунського, допомога «божим людям» прирівнювалася до служіння Богу і була «необхідною умовою

особистого морального здоров'я». Благодійність – це узагальнений термін різного роду альтруїстичної діяльності, яка виконується одними особами на благо інших [2, с. 32–37].

Меценатство – це форма благодійності, що здійснюється добровільно, безкорисливо та усвідомлено фізичними або юридичними особами приватного права, що виражається через особисту майнову допомогу, ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності та здійснюється у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки та наукових досліджень [5]. Становлення індустріального суспільства не лише вело до збідніння. На іншому соціальному полюсі зростала когорта підприємців, які, з одного боку, мали гроші та прагнули демонстрації шляхом меценатства, а з іншого боку, розуміли необхідність вкладення коштів у підвищення освітнього рівня населення, як своїх потенційних робітників, у покращення їхнього професіоналізму. Тож частими були випадки, коли меценати вкладали гроші саме в освітні чи медичні заклади [7, с. 151].

Меценатство у сфері освіти є одним із важливих аспектів формування освіченого покоління. Наведемо приклад Лебединського повітового училища, яке існувало у 1806–1920 рр. Слід зазначити, що основні фінансові витрати на його утримання брала на себе держава: виплата заробітної платні вчителям, оплата комунальних платежів, мінімальне забезпечення науковою літературою. Проте, ми розуміємо, що це не єдині витрати, які мав навчальний заклад, а відтак меценатська діяльність допомагала державі вирішувати такі питання, як оплата навчання дітей із незаможних сімей. Зокрема, пожертва купця Гурмаженка у 1874 р. у розмірі 6 руб. забезпечила навчання 4 учням, чий батьки не мали фінансової змоги оплатити навчання [6, с. 110–111].

Сумські поміщики Линтварьови були відносно незаможні, але в міру своїх можливостей займалися благодійністю. У 1825 р. Павло Линтварьов за заповітом від свого дядька Михайла Линтварьова отримав у спадок земельні володіння на території громади Лука-Барановка. З доходів від маєтку меценат почав будівництво Троїцької церкви в Сумах. У своєму заповіті добродієць написав : «Как начатый мною храм в предместьє города, на Новом месте, во имя Святой Троицы останется незаконченным, то первая обязанность сего Павла да будет по смерти моей... докончить оный начатый мною храм в таком виде, как мною предложено и какой будет потребен к благолепию его». На будівництво храму було витрачено 17200 руб сріблом [3, с. 14а] . Ця історія одна з багатьох, яка демонструє нам волю людей залишитися навечно у своїх добрих справах.

Волонтерство – це діяльність, яка здійснюється добровільно для суспільства чи окремих соціальних груп, без розрахунку на винагороду. Французьке слово *volontaire* («волонтер») походить від латинського

voluntarius («добровільний») [1]. Волонтерські акти мають абсолютно різне спрямування. Так, у харківській газеті «Утро» за 1913 р. було зазначено, що у Сумах був проведений ряд благодійних лекцій для студентів з гігієни, географії, фізики, хімії, бактеріології, юриспруденції та медицини. Крім того, кінотеатр «Цейлон» влаштував «касси взаємопоши студентів-сумчан Харьковского технического института», де на потреби незаможних здобувачів освіти було виділено 145 руб, які були зібрані внаслідок благодійного кінопоказу. Ми бачимо, що всі організатори, активісти та «донатори», які брали участь в вищезгаданих ініціативах робили це без розрахунку на визнання та винагороду, а навпаки на благо інших, у даному випадку, студентства, що підкреслює сутність терміну «волонтерство» [4, с. 7].

Висновки. Отже, благодійність, меценатство та волонтерство – ці три терміни мають спільну рису – безкорисна допомога у різних сферах. Проте, вони не є тотожними у своєму значенні, оскільки благодійність – це узагальнений термін, до якого можна включити і меценатство, і волонтерство. Термін «меценатство» ставить на перший план саме фінансовий аспект, відтак «меценат» – це та людина, яка своїм коштом може впливати на благоустрій міста, побудувати лікарню чи фінансувати обіди для жебраків. У свою чергу, волонтерство робить акцент саме на безкорисній діяльності. Отже, волонтери – це не обов'язково заможні люди, головне, що вони готові присвятити свій час, допомагаючи іншим: проведення лекцій, організація благодійних ярмарків, збирання коштів на «кухликових зборах», ці та інші аспекти підкреслюють основну ідею – «добровільна поміч», яку можна проявити абсолютно різними способами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волонтерство. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5963>
2. Годунский Ю. Откуда есть пошла благотворительность на Руси. *Наука и жизнь. 2013: за матеріалами доповідей і повідомлень Восьмого Всеукраїнського науково-практичного семінару, 28–29 березня 2013 р.* Полтава: ПНПУ ім. Короленка, 2013. С. 32–37.
3. Комаров В. На благо края своего. *Ваш шанс.* 2001. № 46. С. 14а.
4. Лекции. Сеансы в пользу студенческого землячества. Сумы. Утро. 1913, 28 апреля. С. 7.
5. Меценатство. URL: <https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/metsenatstvo>
6. Теслик Н. М. Меценатська діяльність в освітній сфері у XIX – на початку XX ст. *Матеріали VII сумської наукової історично-краєзнавчої конференції (22–23 листопада 2007 р.)*. Суми: СумДПУ ім. Макаренка, 2007. 360 с.
7. Тронько В. Основні напрями благодійної діяльності в Російській імперії другої половини XIX – на початку XX століття. *Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Восьмого Всеукраїнського науково-практичного семінару (28–29 березня 2013 року)*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. 246 с.

МІСЬКА УПРАВА В ДІАЛОЗІ З ІСТОРІЄЮ: ВЗАЄМОДІЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО МАГІСТРАТУ З СУСПІЛЬСТВОМ ТА ВЛАДОЮ

Пушкар Анна,

студентка I-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: annapushkar1@gmail.com

Науковий керівник: **Бармак Микола,**

доктор історичних наук, професор,

кафедра історії України, археології та

спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Місцеве самоврядування відіграє важливу роль у розвитку суспільства та формуванні політичного простору на рівні міст і регіонів. Тернопіль, як одне зі старовинних міст України, має багату історію міського управління, що відбивається у взаємодії його магістрату з суспільством та владою. У цьому дослідженні ми спробуємо проаналізувати динаміку цієї взаємодії, враховуючи історичний контекст і сучасні тенденції.

Основною метою роботи є виявлення ключових аспектів співпраці Тернопільського магістрату з суспільством та владою на різних етапах історії міста. Аналізуючи цю взаємодію, ми намагатимемося зрозуміти, які виклики та можливості виникали перед міською управою у минулому та як вони впливають на сучасне міське життя.

Варто відзначити людей які займаються вивченням міста Тернополя, життя його мешканців і функціонування магістрату це: українська архівістка, краєзнавиця Любомира Бойцун, краєзнавець та екскурсовод Тарас Цикляк, доктор історичних наук, професор Микола Бармак, кандидат історичних наук, доцент Володимир Окаринський та інші.

Для початку варто згадати історію міського самоврядування. Хоча Тернополю у 1548 р. надано магдебурзьке право, воно не було повним, оскільки місто мало власника. Міське самоуправління творила виборна влада (радні, райці, консули), а також лава присяжних – судовий орган. Разом ці дві колегії творили магістрат. Правда, лавники займалися карними справами, інші були у компетенції радних. Рада поповнювалася із членів лави. Бургомістра Тернопіль тоді вибирати не міг, його місце займав іменованний власником війт із широкою виконавчою владою. Присуди лави затверджував представник пана, який урядовав на замку і

називався старостою-державцем. Інколи його ще називали підстаростою, або ж намісником. Після нього можна було апелювати тільки до власника міста – дідича [1; 3; 4].

Обов'язком ради було хоча б раз на тиждень, або щоразу, коли виникала потреба, збиратися на ратуші й вирішувати справи міської громади. У її віданні було дотримання доступних цін на їжу і напої. Продавців, які порушували розпорядження райців, карали. Рада пильнувала пекарів, різників і шинкарів, щоб не було обману у вазі й мірі. Радні (консули) мали запобігати сваркам у місті, боронити від кривд вдів і сиріт, не дозволяти такі шкідливі ігри, як карти чи кості, їх викорінювали.

Із входженням Тернополя у 1772 р. до складу Австрії в міському самоуправлінні відбулися зміни: до складу магістрату стали входити бургомістр, два асесори (засідателі), синдик (правник, уповноважений вести справи) і касир. У компетенції магістрату були: адміністративна влада у місті, фінансові справи, поліція, громадський маєток міста, збір податків, судівництво та перепис мешканців. Офіційна мова - німецька. Оскільки піддані не володіли нею, то урядовцями набирали німців або чехів. Відтак у Тернополі з'явилися представники цих національностей. Міська поліція на той час складалась із капрала і шести поліцаїв [3].

З часом в органі міського самоуправління відбувалися зміни. У 1828 р. штат магістрату поповнився секретарем, протоколістом, канцеляристами, писарем та ревізом поліції.

Після реформи судівництва в Галичині 1853 р. магістрати втратили судові функції.

Історія будівлі бере свій початок з події, яка відбулась 15 лютого 1843 року, останній власник Тернополя Тадеуш рицар фон Туркул (Turkuł), герба Остоя, уклав з магістратом контракт і за 175000 флоренів сріблом відмовився від своїх прав на місто. За цим контрактом місто ставало вільним і самоправним, а також здобули волю і підлягали магістратові села Тернопільського ключа: Біла, Чистилів, Підзамче, Кутківці і Пронятин. Зазначу, що вказана сума була дуже великою [3; 6].

До переїзду магістрату у будинок на розі Шевченка та Чорновола він містився у спорудах на Майдані Волі та зараз неіснуючому Старому ринку. В 1797 р. план міста опрацював окружний інженер барон Антон фон Посареллі, італієць на австрійській службі. Завдяки йому ми знаємо, як виглядало місто в кінці XVIII ст. Згідно з мапою-схемою, на якій докладно позначено всі вулиці, квартали і будинки з садибами, в місті налічувалося 406 житлових домів і 192 муровані «кам'яниці». Серед визначних споруд міста в переліку виділені: Домініканський костюль і монастир, три руські церкви, жидівський храм і цвинтар, Регіональна школа, графський замок і Магістрат [6; 8].

У 1870 р. навпроти Старого замку, біля кам'яниці №11, що належала Валентину Стахевичу, поміщався Магістрат.

1 вересня 1872 р. Міська рада переїхала з кам'яниці В. Стахевича на Торговиці до перебудованого будинку (т. зв. «Старої пошти») на розі вулиць Колійової і Панської. Протягом тривалого часу тернополяни, прямуючи до Магістрату, казали, що йдуть до «Старої пошти». Згодом у 1884 р. на даху Магістрату звели квадратну пожежну вежу з дерева, вкриту бляхою, що служила для пожежної охорони. Так «Стара пошта» перетворилася у ратушу. Та після спорудження Парафіяльного костелу вогнеборці стали використовувати його вежу, що була набагато вищою. Будинок Магістрату відтоді почали називати Ратушею. Головний фасад ратуші з трикутним фронтоном, в якому було поміщено герб міста і трьома великими півкруглими вікнами виходив на вул. Колійову. До вул. Міцкевича звернено боковий двоповерховий фасад з 13-ма парами вікон і балконом над дверима [5; 8].

В партері будинку розміщалася школа. Як свідчать документи, у приміщенні міського уряду наприкінці 1930-х років містилися аптека, редакція газети, галантерейний магазин, перукарня, склеп (магазин), а також міський архів. Будинок декілька разів зазнавав добудов і перебудов, тому його нові частини датуються по-різному (переважно сер. – кін. ХІХ ст.) [2; 7].

У розпорядженні магістрату була громадська власність, з доходів від якої та податків складався міський бюджет. У компетенцію органу самоврядування входили усі аспекти міського життя: стан доріг, освітлення вулиць, санітарія. Опікувався магістрат й освітою: школи були на утриманні міста. Місто тратило щорічно зі свого скромного бюджету на утримання шкіл – 32 тисячі корон, крім того, школи користали громадськими будівлями, на забезпечення правопорядку – 64 тисячі корон, на утримання апарату магістрату – 80 тисяч корон. Сто тисяч йшло на погашення боргів, а на культуру та добродійність залишалась хіба що дешиця. Вся надія була на меценатів та громадські інституції. Дохід від громадського майна (кам'яниці і ґрунти) становив лише 50 тисяч корон. Власністю міської громади були електрична станція, різниця (бойня), ринки, торговиці, а також окремі будинки і землі. У 1901 р. місто вже мало електричне освітлення. Зала магістрату електрифікована у 1902-му. А 1 липня 1907 р. магістрат викупив у німецького електричного товариства електричну станцію, заплативши за неї 480 тисяч корон.

Однією із болючих проблем Тернополя, що непокоїла міське самоврядування, була каналізація. Суттєві зрушення сталися аж у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Доходило до парадоксу: на вулицях світилися електричні лампи, а належного стоку так і не було. Вирішальним став 1901 р.

Магістрат зазнав ушкоджень під час Першої світової війни, а в роки Другої світової, у квітні 1944 р. був зруйнований і не відбудовувався. Хоча споруда була знищена але органи управління і надалі функціонували, не залежно від чиею окупацією був Тернопіль. Вони могли мати різну назву і різні межі повноважень але роль відігравали ту саму.

Висновки. Вивчення взаємодії тернопільської міської управи з історією, а також з суспільством та владою, виявляє цікаві та важливі аспекти для подальшого розвитку міста. Історичний контекст дозволяє краще розуміти сучасні виклики та можливості, з якими стикаються міські органи управління.

Діалог з історією допомагає міській управі зберігати та розвивати культурний спадок міста, забезпечуючи його ідентичність та привабливість для мешканців і туристів. Подальша співпраця зі суспільством та владою, враховуючи історичний досвід, сприяє створенню ефективних стратегій розвитку, підвищенню рівня життя та забезпеченню стабільності у місті.

Такий комплексний підхід до взаємодії міської управи з історією, суспільством та владою має потенціал стати важливим чинником успішного розвитку та процвітання Тернополя в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бармак М. Тернопілля від початку XX ст. до II світової війни. Тернопілля: сторінки історії. 1995. С. 130–149.
2. Бліхар Є. Моє життя мій Тернопіль. Тернопіль: Джура, 144 с.
3. Бойцун Л. Тернопіль у плінні літ: Історико-краєзнавчі замальовки. Тернопіль: Джура, 2003. 392 с.
4. Дуда І. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина I. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2010. 296 с. ULR: <https://lemko.org/pdf/Ternopil2010.pdf>
5. Петровський О., Гаврилюк О., Окаринський В., Крочак І. Тернопіль / Тапорол: історія міста Тернопіль: Астон, 2010. 216 с.
6. Циклиняк Т. Про людей та людсьок / Укл. Т. Циклиняк. Тернопіль: Крок, 2019. 416 с.
7. Пацани повоєнних років / Укл. Т. Циклиняк. Тернопіль: Крок, 2019. 320 с.
8. Циклиняк Т. Укл. / Хроніки старого світу / укл. Т. Циклиняк. Тернопіль: Крок, 2019. 245 с.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Карнатовський Андрій,
магістр, аспірант,
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
e-mail: andrewkarnat@gmail.com

Науковий керівник: **Скорейко Ганна,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Дана робота є спробою систематизувати періодичні видання Поділля в 1920 р. під час перебування на території краю польських військ з метою визначення їх впливу на історичний розвиток краю та знаходження відповіді на питання: як вони відображали економічне, політичне та культурне життя його мешканців. В цієї статті використано архівні підшивки періодики Поділля того часу, які в своїх статтях та замітках відображають реальні події та факти з життя населення краю того часу.

Думки, події та життєві ситуації будь-якої епохи та часу найкраще відображаються через призму друкованого слова. Періодичні видання (а це, як правило, газети та часописи) дають змогу відчувати настрої, сприйняття та відчуття людей, які були сучасниками та учасниками цих подій. Вони дають змогу в повній мірі узнати подробиці всього того, що відбувалося навколо. Ця стаття допомагає шляхом вивчення періодики, яка видавалася на теренах подільського краю, зрозуміти чому все, що тоді відбувалося, було саме так, а не інакше, та відчувати дух цієї епохи історії регіону та України в цілому.

Зробити повну характеристику всіх друкованих органів Поділля часів російсько-польсько-української війни досить важко, оскільки з багатьох видань того часу збереглося лише по кілька номерів. Однак варто відзначити, що більшість газет у межах своєї партійної належності чи напрямку були досить подібними за змістом, мали спільні риси: а) відстоювали ідеї та популяризували завдання державної влади і партії; б) постійні й детальні обговорення справ зовнішньої політики; в) цілковита відсутність дописів із краю; г) запальність у тоні та стилі; ґ) колегіальність редагування і видавництва; д) короткотривалість періодичних видань. Із приходом до влади комуністів ситуація кардинально змінилася – на кожен десяток національно-демократичної продукції стало припадати лиш одне

більшовицьке видання, що, безсумнівно, контролювалося цензурою і партійними органами).

Періодична преса Поділля того часу за оперативністю і характером її інформації поділяється на три основних види: газета, бюлетень і журнал. В основу цього поділу покладено насамперед матеріальну конструкцію видання: газета – це аркушеве видання (у вигляді одного чи кількох аркушів встановленого формату); бюлетень, згідно зі стандартом ДСТУ 3017 – 95, міг мати «...ознаки журнального або газетного видання»; а журнал – це зброшуроване видання, яке мало вигляд блоку скріплених у корінці аркушів встановленого формату. Серед цих періодичних видань найбільш важливе значення як джерело для історичних досліджень мають газети, основна функція яких – оперативно відображати поточні події суспільного, наукового і культурного життя.

Підрахувати точну кількість газет, які виходили тоді, складно. Деякі існували тривалий період, деякі – тільки кілька тижнів. Як засвідчує Ю. Сіцінський, окремі часописи виходили один-два дні, бо рух був незвичайний [1]. Крім того, окремі газети змінювали назву, хоча за змістом і складом редакторів залишались однаковими. Деякі видання взагалі не збереглися, від них залишилися лише згадки в різних джерелах.

Були свої друкарні у Вінниці, Старокостянтинові, Жмеринці, Могилеві-Подільському, Тульчині. За підрахунками автора й окремих дослідників, за період національно-визвольних змагань на Поділлі існувало понад 118 місцевих газет. Усю подільську газетну періодику 1920 р. можна поділити на такі типи за цільовим і читацьким призначенням.

1. Офіційні періодичні видання, їхнім основним призначенням було «регулярне ознайомлення споживачів інформації з новими керівними та офіційними документами, матеріалами нормативного чи директивного характеру, що публікувалися від імені державних органів влади та самоврядування, відомств, установ чи громадських організацій» [2]. На Поділлі виходив 31 часопис цього типу.

2. Суспільно-політичні періодичні видання, які систематично висвітлювали поточні суспільні події, акцентували увагу читачів на найбільш актуальних явищах громадсько-політичного життя та їх аналізі. При вирішенні питання про віднесення періодичного видання до того чи іншого типу до уваги бралися його домінуючі характеристики. Наприклад, газета мала підзаголовок «суспільно-політична та літературно-художня», але її основне призначення – інформувати читачів про поточні події суспільного життя у губернії, Українській державі та за кордоном. Ця інформація становила понад 50 % обсягу газети, тому її кваліфікуємо як суспільно-політичну, а не літературно-художню. Суспільно-політичні видання становили найбільш численну групу подільської преси – 49 назв, серед яких були газети різної періодичності та політичного спрямування.

3. Фахові періодичні видання. До цього типу потрібно віднести спеціалізовані, професійні, галузеві, професійно орієнтовані, виробничо-практичні газети, створені з метою передачі професійних знань певного профілю, необхідних фахівцям у їхній практичній роботі. У Подільській губернії видавалося 17 газет цього типу.

4. Військові часописи. Цей тип видань тривалий період радянські дослідники не виокремлювали як самостійний, а відносили до фахових. Пояснення тут одне: визнати, що в ті роки була започаткована українська військова преса – значить визнати і те, що тоді було започатковане українське військо як інститут захисту української держави. А це ніяк не входило в ідеологію радянської історичної науки, яка мала чітку спрямованість на встановлення своєї ідеології і на замовчування всього того, що суперечило, протистояло їй [3]. Основним цільовим призначенням військових часописів було інформування військовиків про значущі події соціально-політичного характеру, допомога воякам в осмисленні складних процесів державотворення, віддзеркалення тих складних умов, у яких формувалась українська армія. Протягом досліджуваного періоду на Поділлі виходило 18 військових газет.

5. Клерикальні видання. До цього типу газетної періодики, що сформувався на основі цільового призначення, передусім належали релігійні часописи. Ці періодичні видання віддзеркалювали духовні процеси, духовні потреби, духовну культуру, поширювали духовну освіту. Відтак цільовим призначенням клерикальної періодики було поширення релігійних знань і виховання читачів у дусі християнської моралі. У Подільській губернії видавалося 3 газети цього типу.

Подільська періодика часів визвольних змагань є унікальним явищем, оскільки впливала на суспільну свідомість українців, формувала з етнічної маси сучасну європейську націю, яка стрімко входила в європейський політичний і культурний простір. Відтак вона є важливим документом епохи. Кожен редактор намагався створити сучасну модель щоденного українського часопису, який повинен був завоювати український інформаційний простір.

Важливим вісником новин була громадська позапартійна газета «Хвиля» – орган Української Національної Ради. Вона виходила у Вінниці в 1920 році. (всього вийшов 21 номер) [4]. Одними із найважливіших матеріалів часопису були повідомлення про повстанський рух на Поділлі. Наведені газетою ціни на продукти у Вінниці допомагали висвітленню економічного становища селянства Поділля в той період. Докладно інформував цей друкований орган про засідання у Вінниці Української Національної Ради за участю міністрів УНР та голови уряду І. Мазепи, на якому обговорювались справи організаційного та політичного характеру. Публікувалися відомості про зустрічі Головного отамана С. Петлюри з

представниками місцевого самоврядування, земства, кооперативів, громадянства Могилів-Подільського і Ямполья, під час яких він висловив надію, що всі прошарки населення після звільнення краю від більшовиків будуть залучені до процесу його відновлення [5]. У рубриках «З університетського життя», «Хроніка», «Оголошення» друкувалися матеріали, в яких висвітлювалися різні аспекти діяльності багатьох навчальних закладів УНР, показувалась діяльність урядових кіл щодо налагодження випуску підручників і посібників для шкіл, розкривалося становище учителів, інформувалось про вихід нової літератури тощо.

На Поділлі того часу існували наступні видання: 46 газет українською мовою, 12 – російською мовою, 3 – польською мовою, 1 – перейшла з російської на українську, 1 – утраквістична (видавалася українською та польською).

Найбільш відомі з них – це «Галицько-Буковинський Комуніст» (орган крайового комітету Української комуністичної партії (боротьбистів) Наддністрянщини, якій виходив тричі на тиждень), «Голос» (орган Української народної партії, виходила періодично), «Народний голос» (орган української громадської думки, виходив щодня), «Наш шлях» (щоденна демократична безпартійна газета, видавалася Українським клубом у Кам'янці), «Подільський боротьбист» (орган української комуністичної партії (боротьбистів)), «Слово» (орган Подільської районної Національної ради), «Трудова громада» (тижневик, орган українських соціалістів-революціонерів), «Українське слово» (щоденний громадсько-політичний, літературний та економічний часопис Прес-квартири штабarmії), «Червоний стрілець» (орган революційного комітету Української Галицької армії).

В Кам'янці-Подільському в цей час виходили: «Наш шлях» (1919-1920 роки), «Подольський край» (1918-1920 рр.), «Трудова громада» (1919-1920 рр.), «Україна» (1919-1920 рр.).

Як свідчать реалії історичного минулого, першоджерела, з яких по крихті збираються факти про перебіг подій національно-визвольної революції, не доводиться вести мову про свободу слова в Українській Народній Республіці. Поневолено, пригнічена некваліфікованою і непрофесійною цензурою преса не могла донести до пересічного громадянина об'єктивну інформацію про дійсний стан справ в українській владі та суспільному устрої. Крім того, в газетах примусово публікувались матеріали, вигідні очільникам держави, які сповідували їх політику й інтереси [7]. Деякою мірою такий крок можна вважати виправданим, бо під час розбудови самостійної республіки виникла потреба в тому, щоб нести в народні маси лише ті ідеї, які сприяли б зародженню почуття патріотизму, волелюбності, демократичного єднання, які б кликали до боротьби за визволення України від чужоземного поневолення. У добу Директорії в результаті розвитку окремих галузей знань та сфер людської

діяльності на Поділлі з'являлися й поширювалися фахові періодичні видання. Диференціацію в межах цього типу преси вважаємо найбільш доцільним здійснити за галузевим принципом. Відтак галузеві часописи розподілимо на кооперативні, освітні, транспортні, а також сфери зв'язку.

В умовах негативного впливу більшовиків, які керувалися у своїй політиці безвідмовним правилом «грабуй награбоване», на Поділлі зберегла свої сили кооперація [8]. Про її діяльність у цей період писали «Вісти Вінницького Союзу Споживчих Товариств», де повідомлялося про торгово-промислове життя губернії, стан грошового ринку, постачання населенню Поділля сільськогосподарських машин, знарядь праці та різних товарів; друкувалися проблемні статті з питань розвитку економіки; вміщувалися огляди місцевого виробництва; приділялася увага забезпеченню хлібом та продовольством національної армії. Завдяки власним періодичним виданням, широкою політичною і культурно-освітньою роботою займалися місцеві осередки товариства «Просвіта». У Липовці виходило «Народне життя» (редколегія: П. Романів, І. Штанько, М. Рожеківський), у Вінниці – «Шлях» (ред. – В. Островський). Головною метою цих газет був захист України від московської агресії [9]. Подільські часописи також висвітлювали державницьку політику Директорії, публікували звернення провідників революції до народу, займалися активною пропагандою культурно-мистецького життя подолян, національної освіти, передусім українізації та реорганізації шкіл. Останнього вимагали інтереси дітей, розвиток у них усвідомлення не тільки того, що учням потрібні знання, але й працездатності, вміння навчатись міркувати, бо тільки на цій основі можна було виховати вільну, розвинену особистість. Також розглядалися причини, напрями, зміст реформування шкільної освіти, чинники впливу, механізми проведення шкільних реформ, побудова єдиної трудової школи та інші.

У Кам'янці-Подільському, коли там у 1920 р. було польське військо, виходили польські часописи – «Świat Podola», «Lud Podolski» та «Ziemia Podolska».

У 1920 р. на Поділлі спостерігалася відносна типологічна стабільність та кількісний ріст видань. Умови військового часу, цензурні обмеження позначились на періодичності виходу часописів, що сприяло більш чіткому поділу на періодику, яка підтримувала ідею української державності, й на ту, яка виступала на протилежному боці. Тематичні аспекти газетних публікацій визначалися потребами суспільно-політичного життя і абсолютно не залежали від типології преси. Публікації подільських національно-демократичних часописів відзначалися патріотичністю, правдивістю, оперативністю, проникненням у всі сфери людського буття. Саме тому часописи Поділля, що виходили в добу Директорії, відображали на своїх сторінках реальні картини

тодішньої дійсності, серед яких на передньому плані стояла боротьба за національне визволення та українське державотворення. Незважаючи на поразку українського народу в боротьбі за свою державність, ця боротьба принесла і певні здобутки. По-перше, в ці роки ідея національної свідомості оволоділа переважною більшістю українців, вона загартувалась не тільки в теоретичних змаганнях, а й у збройних зіткненнях, у яких проходила перевірку на міцність. По-друге, в 1920 р. здобуто перші успіхи державотворення, національного будівництва. Події цих років мали характер національної революції. Процеси державотворення, боротьба за суверенність, незалежність України знайшли своє відображення на сторінках газетної періодики Поділля.

На початок січня 1920 р. українське життя інтенсивно почало набувати нових обертів і спрямованості. Перша частина політичних діячів та проводирів національного руху вирушила за кордон, зокрема до Варшави, і там зосередила державотворчу діяльність [10]. Друга – скупчилась навколо свого народного центру, що утворився на Київщині, Волині й Поділлі, куди повільно стягувалися залишки армії і де зароджувався процес зміцнення УНР. Усі вони «знову почали роботи зусилля, щоб вийти із кризи і взятися за державне будівництво [11]. Господарюванням чужоземців Україна була доведена до крайньої руїни і безвладдя. На її благодатному ґрунті засівався більшовизм, а разом із ним наростала громадянська війна. В момент «нечуваної героїчної боротьби і великих страждань», які переживав український народ, важливу роль відіграла національно-демократична преса Поділля. У своїх передовицях газети закликали народ до згуртування навколо головного завдання – «здобути собі землю, волю, громадянські та національні права в Самостійній Народній Республіці» [12]. І це їм вдавалося, оскільки після нетривалої дезорганізації в суспільно-політичному житті та поразок на фронті, Україна знову зробила спробу реанімувати визвольний рух. Велася підготовча робота до земельної реформи, системи адміністрування, розгляд основ торговельної політики і плану оновлення промисловості, ревізія підвалин фінансової політики і т. д. [13]. Для вдосконалення адміністративного апарату здійснено поділ губернії на землі: Брацлавщина, Липовеччина, Вінницька земля і т.п. Успіхом увінчалися наступальні операції на Правобережжі та Лівобережжі, де було звільнено міста Ямпіль, Ольгопіль, Брацлав, Липовець, Таращу, Умань, Звенигородку, Канів, Черкаси, Переяслав, Чигирин і Золотоношу. Доказом несприйняття населенням політики більшовизму можуть слугувати масові повстання проти запровадження комун. Усі запаси хліба селяни нікому не віддавали і тільки говорили: «От прийде Петлюра: як він скаже, так і буде» [14].

Відчувши реальну користь від такої співпраці, навесні уряди УНР і Польської республіки заключили між собою договір, за яким Польща

зобов'язалася допомогти Українській армії звільнити Україну від більшовиків, водночас відшматувавши від неї близько 162000 кв. км території з населенням 11 млн. осіб [15]. Важливе значення для майбутніх спільних воєнних дій мало підписання військової конвенції. На основі військової конвенції, пов'язаної з Варшавським договором, із 25 квітня 1920 р. почався похід на Україну об'єднаних армій військ Польщі та УНР. Із закликом до населення України терпеливо нести всі труднощі воєнної доби, по можливості допомагати польським збройним формуванням у їхній боротьбі за визволення краю від ворогів звернувся Й. Пілсудський. Він висловив також сподівання, що народ «докладе максимум зусиль для того, щоб при підтримці Польської Республіки завоювати власну свободу і забезпечити плодючим землям свої Вітчизни щастя і добробут, яким будуть радіти після повернення до праці і спокою. Усім жителям України гарантуємо захист і опіку» [16].

Отож, навесні 1920 р. Поділля знову опинилося у вирі війни. Шлях визволення краю від більшовиків розпочався з Гайсина. Вирішальну роль у цьому відіграли Київська дивізія, повстанці підполковника Волинця та 5-ий кінний полк. Командир останнього сотник Глибовський був смертельно поранений у бою. Згодом армія форсувала Південний Буг, визволила Тульчин. Згідно з повідомленнями преси, в кінці квітня польським і українськими військами ще було звільнено Малин, Хмільник, Бердичів, Бар [17].

Подальший наступ більшовиків відкинув Українську армію у Галичину за Дністер, а польську загнав під Варшаву. Однак знекровлені в попередніх боях радянські з'єднання взяти польської столиці не змогли. Провівши мобілізацію та отримавши воєнну допомогу від Франції, Й. Пілсудський швидко відкинув Червону армію за Буг [18].

У цей несприятливий для молоді Української держави час у газетній періодиці Поділля продовжували з'являтися матеріали, в яких засуджувались і викривались злочини більшовизму. «Якоюсь безвихідною гіркотою і сумом віє від блискучого зовнішнього боку цього більшовицького руху, – констатував у передовиці часопис «Подольський край». – Ця вакханалія концертів, мітингів, виступи куплетистів і оповідачів нагадує бал під час чуми. Хіба це більшовизм? Цькування одного класу іншим з метою насилля, грабування, експлуатації робітника. Розкидання довкола звинувачень в саботажі, сіяння ворожнечі, проведення, окрім фронтової, і війну в тилу – ось більшовизм. Й іншим він бути не може, а знамените слово «товариш» є насмішкою над обдуреними громадянами» [19].

Незважаючи на те, що більшовицькі війська вели успішні наступальні операції і були небезпечними тільки за своєю кількістю, у подільській пресі розповідалося про моральний дух червоноармійців, «який

підтримувався штучно і мав за основу зовсім незрозумілі для загальної маси ідеї. На фронті серед бійців відбулася довільна демобілізація, розпад, викликані укладеним перемир'ям з Польщею... Вони наступали без виконання тактичних маневрів і при повній відсутності стратегії...» [20].

Відчуваючи безвихідь, Головний отаман військ УНР, уряд і військове керівництво знову звернулися до народу за допомогою в об'єднанні сил для вирішального бою. У цьому документі звучав заклик не вірити, що українська армія розбита, бо «вона ще сильна духом, несе лад і спокій, освячений в боях жовто-блакитний прапор, на якому полум'яно світяться слова «За волю святую, за землю народную, за Україну Велику». Поряд із закликом спільними силами врятувати рідний край влада УНР ніби звітувала, чого досягнуто за три революційні роки. Зазначалося, що в Україні знайшли мирне і вільне співжиття всі національні меншини, налагоджувалася торгівля, держави Європи вийшли на шлях розвитку політичних і торговельних зносин, готувався акт амністії «всім синам Батьківщини, які заблукали в житті і готові викупити свою провину і стати в оборону рідної державності» [21].

Це звертання виявилось запізнлим. 10 листопада Червона армія перейшла в наступ на багатьох ділянках фронту. 45-а дивізія в цей день збила з позицій дві стрілецькі дивізії Директорії та прорвала фронт у напрямку Чернівці – Муровані Курилівці. У ході цих боїв була фактично виведена з ладу одна з найкращих частин Петлюри – «залізна дивізія», захоплено близько 400 полонених, 6 гармат, 11 кулеметів, великий обоз [22]. Внаслідок цього прориву українська армія змушена була почати відхід по всьому фронті.

Під ударами радянських військ, що вийшли на лінію Кузьмин – Лянцкорунь, 16 листопада об'єднані польсько-українські війська зі значними запасами матеріальних цінностей, продовольчими обозами залишили державний центр УНР – Кам'янець-Подільський. Після цього рештки українського, польського і російського військ розпочали евакуацію через Збруч. Проте здійснити її повністю не вдалося. Вранці 22 листопада бригада Г. Котовського форсованим маршем вийшла з села Ванієвка, що близько Чорного Острова, у напрямку на Волочиськ. Сюди ж рушив корпус Червоного козацтва В. Примакова. Зламавши опір військ, що прикривали переправу через Збруч на лінії Гарнишівка – Янушівці, бригада Котовського надвечір 22 листопада увірвалася у Волочиськ. Останніх п'ять верст до міста котовці пройшли галопом під шквальним артилерійським і кулеметним вогнем. Відрізані від переправи українські воїни потрапили в полон.

Висновки. Отже, аналіз матеріалів демократичних часописів Поділля доби російсько-польсько-української війни дає змогу стверджувати: навіть у складних суспільно-політичних умовах регіональна періодика була об'єктивним джерелом пропаганди національних ідей і ефективною

зброєю в боротьбі за самостійність держави, єдиним інформаційно-виховним полем, спрямованим на виборювання й утворення незалежної України. На сучасному етапі вивчення історії провінційних газет має важливе патріотичне значення, допомагає встановлювати і розвивати прогресивні традиції вітчизняної преси.

Важлива риса подільської преси – послідовність у розробці проблем, уміння підійти до них всебічно, залучити до їх розв'язання широке коло читачів, які знаходили в газетних матеріалах не вказівки, а нові думки, які у кінцевому підсумку допомагали самостійно визначити позицію, знайти правильне рішення. Вагомість публікацій періодичних видань Поділля полягала в компетентному формуванні громадської думки і соціальній проникливості, часописи містили переважно відомості про конкретні факти місцевого життя, слугували базою джерельної інформації про перебіг подій, зміни в суспільному житті, й таким чином постачали відомості про суспільні відносини в Україні загалом та в окремих її регіонах. Газетні джерела містили і свій неповторний матеріал, який відбивав ставлення громадськості, низових учасників руху до українізації армії на різних етапах революції. Ці ж джерела свідчать про те, що боротьба за збереження самостійності України була справді громадянською війною, яка торкалась найглибших інтересів і залучала широку громадськість. Фактографічна інформація в місцевій пресі має перевагу над інформацією в центральних газетах.

Подільська преса зафіксувала досвід і багато повчальних уроків, які не втратили актуальності для розбудови української державності на сучасному етапі утвердження незалежності України. Для повнішого відтворення історичного досвіду державотворення необхідно продовжити пошук, виявлення і залучення тих джерел, які вважались втраченими, приховувались, замовчувались або використовувались упереджено, трактувалися за нав'язаними науці ідеологічними схемами. Серед цих джерел провідне місце залишається за періодикою, матеріали якої виступають літописом подій різних років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сіцинський Ю. Друкарні та видання на Поділлі: (матеріали до історії). Хмельницький обласний краєзнавчий музей. ДК 8790. 198 с. С. 30.
2. Мілясевич І. Періодичні видання Волинської губернії XIX – поч. XX ст.: іст.-бібліогр. дослідж. / наук. ред. М. Романюк. Л., 2004. 183 с. С. 25.
3. Масловський М. Зустріч Петлюри в Могилів-Подільському та Ямполі в 1920 р. *Тези доповіді XIII Вінницької обл. історико-краєзнавчої конференції. Вінниця*. 14 трав. 1996 р. Вінниця, 1996. 289 с.
4. Гандзюк В. Українізація; цензурування газетної періодики на Поділлі у 1920 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер. «Філологія»*. 2006. Вип. 8. С. 44-48.
5. Завальнюк К. Життя в ім'я України. Вінниця: О. Власюк, 2005. 127 с.
6. Масловський М. Видання Вінницької «Просвіти». *Тези доповіді XIII Вінницької обл. історико-краєзнавчої конференції. Вінниця*. 6 верес. 1994 р.. Вінниця, 1994. С. 507.

7. Кравець М. Газета «Шлях» Вінницького товариства «Просвіта» (1920). *Тези доповіді XVI Вінницької обл. історико-краєзнавчої конференції. Вінниця. 5 верес. 1995 р.*. Вінниця, 1995. С. 194.
8. Левченко М. Важлива публікація газети Вінницького товариства «Просвіти» «Шлях» у 1920 р. *Тези доповіді XII Вінницької обл. історико-краєзнавчої конференції. Вінниця. 7 верес. 1993 р.* Вінниця, 1993. С. 22.
9. Гандзюк В. Ідея єдиної національної школи у пресі Поділля (1920 р.) *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер. «Історія»* 2006. Вип. 11. С. 58.
10. *Наш шлях*. 22 січ. 1920.
11. *Трудова громада*. 3 січ. 1920.
12. *Трудова громада*. 6 січ. 1920.
13. *Наш шлях*. 22 січ. 1920.
14. *Наш шлях*. 20 лют. 1920.
15. Малик Я. В боротьбі за українську державність: преса Галицького стрілецьтва. *Армія України*. 5 жовт. 1993.
16. *Наш шлях*. 5 трав. 1920.
17. Крип'якевич І. Історія українського війська. В 12 вип. Вип. 12 / І. Крип'якевич, Б. Гнаткевич. Репринт. вид. кн. 1936 р. Тернопіль: Збруч, 1992–1993. С. 567.
18. *Подольський край*. 26 вересня. 1920.
19. *Подольський край*. 27 жовтня. 1920.
20. *Подольський край*. 11 листопада. 1920.
21. Дубинський І. Червоне козацтво. Київ, 1961. С. 141.

СИМОН ПЕТЛЮРА ТА ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В УНР

Колеснік Марта,

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: kolesnikmarta791@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Одним міфом не на користь С. Петлюри як державника є начебто його радикальний антисемітизм. В тогочасній Україні, поряд з іншими, існувала ще одна проблема – єврейські погроми 1919–1921 рр – Проскурівський, Київський, Фастівський тощо. І це при тому, що в уряді Петлюри було на той час єдине в світі міністерство у справах євреїв. Погроми дійсно були, доведені факти вказують, що брали участь в них і отамани війська Симона Васильовича, зокрема і загони Семесенка.

Після Проскурівського погрому 15–16 лютого 1919 р., який вчинила військова частина отамана Семесенка. Отаман був заарештований та утримувався у Кам'янецькій в'язниці, звідки втік у листопаді 1919 р. і був заарештований вдруге у травні 1920 р. Військовий суд призначений за розпорядженням Петлюри засудив Семесенка до смертної кари, і його було розстріляно.

Є версія, що погроми були влаштовані більшовиками, і це не є абсурдом. Багато фактів вказує на те що саме так і було, є також і свідчення очевидців. За однією з версій, участь у погромах приймали загони отамана Волоха, який перейшов на бік більшовиків. Проте звинуватили у цьому українське командування, яке не змогло впоратися з дисципліною у війську. Його солдати винищували єврейське населення в Україні всупереч наказам Петлюри не чинити шкоди єврейському населенню.

Зрозуміло, що бандитизм і погроми були результатом політичної анархії та безвладдя. З 1236 погромів у 524 населених пунктах Наддніпрянської України, які сталися з 1917 по 1921 рр., лише 6 % сталися до 1919 р., а решта сталася пізніше. Згідно з різними джерелами, кількість жертв цих погромів коливалася від тридцяти до шести десяти тисяч. Ця катастрофа була спричинена практично всіма арміями та

військовими утвореннями, які зараз діють тут. Білі та червоні солдати, банди мародерів місцевого селянства, українські повстанці різних політичних поглядів і війська Директорії були причетні до погромів.

За даними єврейського дослідника Н. Гергеля, на які часто посилаються історики, 40 % із них були ініційовані частинами армії УНР, 25 % - незалежними розрізненими збройними формуваннями, 17 % - денікінці, 9 % - червоноармійці, 4 % - загони отамана Григор'єва і 3 відсотки - польська армія [30]. Це статистика 90-х років, заснована на свідченнях очевидців, газетах і даних різних урядових організацій і єврейських громад.

Багато дослідників стверджують, що було складно відрізнити регулярні від нерегулярних частин УНР, які брали участь у конкретних погромах. Таким чином, поняття «армія Петлюри» є досить неправильним. Петлюри дорікали багатьом дослідникам, у тому числі М. Грушевському, що він не зробив достатньо для припинення погромів [30].

25 травня 1925 р. у Парижі більшовицький агент Шварцбард застрелив Симона Петлюру. Шварцбард потрапив у суд 18 жовтня 1927 р. Анрі Торрес, член Компартії та консул більшовицької Росії у Франції, був адвокатом, який захищав його. Пропозиція захисту полягала в тому, що Шварцбард помстився за своїх близьких, які загинули під час погромів в Україні.

Сторона захисту Петлюри наполягала, що Шварцбард – радянський агент. На користь цього свідчили дані французьких спецслужб, які знали про зустрічі Шварцбарда з відомими більшовиками, і дані німецької розвідки, що дізналася, що Шварцбард отримав наказ убити Петлюру від агента Михайла Володіна, з яким неодноразово зустрічався з січня 1926 р. Сам Шварцбард не заперечував факт зустрічей. Саме Володін подзвонив Шварцбарду 25 травня за годину до вбивства й повідомив про місце перебування Петлюри.

Саме тому, щоб приховати незручні факти, сторона вбивці почала цілеспрямовану діяльність з дискредитації Симона Петлюри. Задля цього була задіяна вся французька ліва преса, Єврейський комітет опублікував документи про єврейські погроми, активно поширювалися антиукраїнські ідеї. На захист Шварцбарду дали одіозного адвоката Анрі Торреса, який як уже згадувалось був речником радянського посольства.

Завдяки цій потужній інформаційній кампанії увага суспільства дуже швидко перемістилася з особи Шварцбарда та його зв'язків з більшовиками на аналіз діяльності самого Симона Петлюри. Адвокат уміло звинуватив убитого в організації погромів, антисемітизмі, германофільстві й ворожості до Франції.

Сторона захисту Петлюри активно боролася з цими закидами. На суді виступали багато істориків та свідків тогочасних подій в Україні, але ніхто з них не вказав на антисемітські дії Петлюри. Члени Центральної

ради Єврейської соціал-демократичної робітничої партії Соломон Гольдельман, Арнольд Марголін, член Генерального суду УНР, а також Володимир Жаботинський, один із лідерів сіоністського руху, дали свідчення, які підтримували його. На процесі було представлено понад 200 документів, які свідчили про спроби Петлюри та його уряду припинити погроми.

Однак, на жаль, інформаційний наступ більшовиків і єврейської спільноти надто ефективно вплинув на думки французів, до того ж симпатія до срср тоді була модною серед французьких інтелектуалів. На підтримку вбивці Петлюри тоді виступили навіть такі відомі люди, як лауреат Нобелівської премії Анрі Берсон, письменник Ромен Роллан, Альберт Ейнштейн, Анрі Барбюс, Поль Ланжевен та інші. Ліва преса дуже ефективно зіграла на почуттях суспільства, і на суді 8 з 12 присяжних проголосували за те, що Шварцбард не винен у вбивстві Симона Петлюри, і його виправдали.

Так завдяки маніпулюванню суспільною думкою політичний убивця був виправданий, і чимало євреїв почали вважати його національним героєм і месником. У 1967 р. Шварцбарда перепоховали в Ізраїлі й визнали національним героєм, тоді як покійного Симона Петлюру впродовж усього часу існування радянського союзу описували як злочинця й ворога.

Справжні причини вбивства С.Петлюри замовчувалися та фальсифікувалися і довгий час таїлися поза лаштунками публічного обговорення у радянській історіографії. Натомість в українській історіографії вони були та досі залишаються в центрі уваги. В історіографії існують дві тенденції щодо питань вбивства Симона Петлюри. Представники першої стверджують, що метою вбивства Симона Петлюри було знешкодження його як небезпечної для московського режиму особи; в той час, як другі стверджують що це був акт помсти єврея-одинака за єврейські погроми в Україні.

З нинішньої історичної перспективи, можна з певністю стверджувати, що вбивство С. Петлюри було організоване і здійснене більшовицькою агентурою, пов'язавши його з відповідальністю за єврейські погроми в Україні під час національно-визвольних змагань. І саме вбивство, а згодом і паризький судовий процес було вдало використано для дискредитації українського національного руху загалом на багато десятиліть вперед.

Висновки. Отже, теза «Симон Петлюра є винуватцем у єврейських погромів» немає нічого спільного з реальністю. Факти свідчать, що погроми єврейського населення, крім деяких злочинців серед українських військових, чинили мерзотники і під більшовицькими знаменами, і під білогвардійськими, не кажучи вже про неурядових бандитів усіх забарвлень, але і що принаймні декотрі з більшовицьких та денікінських

погромів були сплановані та керовані лідерами цих рухів, у той час як лідери УНР завжди були проти погромів.

Симон Петлюра був прихильником залучення єврейського населення в політичне життя України і прагнув придушити погромні явища в країні. Він розумів, що насильство щодо євреїв України не тільки відштовхує євреїв від УНР, а й згубно відбивається на міжнародній репутації країни.

Історичні документи і свідчення очевидців показують, як Петлюра раз у раз намагався запобігти погромам, завжди дбав про поміч постраждалим, коли запобігти не вдавалося, і вживав всі доступні йому засоби, щоб зупинити ті погроми, які траплялися у межах його хоча б часткового контролю.

У Симона Петлюри були дружні, безпосередні і тісні контакти з Міністерством єврейських справ, яке існувало і успішно функціонувало в уряді УНР. Ці контакти в першу чергу були пов'язані з протистоянням погромам єврейського населення і всілякої допомоги жертвам цих актів насильства, але не обмежувалися ними. С. Петлюра був прихильником ідеї найширшого залучення єврейського населення у розбудову незалежної Української Держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В. Харизматичність Петлюри. У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996. *Збірник пам'яті Симона Петлюри*. Київ, 1997. 136 с.
2. Вісник Державних Законів для всіх земель УНР. 1919. Вип. 5.
3. Коваль Б. Симон Петлюра в перспективі історії. Нью-Йорк, 1968.
4. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції. Документи. Київ, 1992.
5. Литвин С. Симон Петлюра у боротьбі за самостійну Україну. С. 141.
6. Симон Петлюра як символ українського національно-визвольного руху: Окремі аспекти. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.»*. 29–30 січня 2021. С. 11–12.
7. Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика. *Збірник пам'яті Симона Петлюри*. Київ, 1997. С. 172–176.

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВІДНОСИН ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В СЕЛІ СТАРИЙ ОЛЕКСИНЕЦЬ

Бойко Іван,

студент III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: ibojko089@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

На сьогоднішній день польсько-українські відносини носять специфічний характер. Їх перемінна динаміка між негативним та позитивним ставленням часто шкодить зовнішній політиці і України і Польщі. Дипломатія обох країн намагається виявити, як найкращі шляхи вирішення проблеми відносин держав. Проте ця проблема має історичний контекст, адже так склалося, що конфронтація українців та поляків була постійним явищем у їх історії. Останнім періодом, коли це найбільше проявлялося був міжвоєнний період.

Одним з таких регіонів стає село Старий Олексинець. Після революційних подій, село що знаходилось за 10 км від кордону Російської та Австро-Угорської імперій, стало ареною боротьби різних військово-політичних сил. Проте селяни проявляли неабияку силу у відстоюванні свого краю, маючи надію на встановлення автономної Української держави. Цією ідеєю марило багато селян, які проявляли свою національну свідомість у боротьбі з радянською владою, яку було виведено з села через повстанські настрої селян, які були породжені не задоволенням ідей висловлених новою владою. Проте це не допомогло селянам втримати село у власних руках. Після Ризького мирного договору 1921 р., підписаного Польщею та РСФРР спільно з УРСР. За ним територія на захід від Шумська, де проходив новий кордон, переходила під владу Польської республіки, а отже і Старий Олексинець теж потрапляє у склад польської держави. Селу було повернуто статус містечка і відновлено Староолексинецьку гміну (волесть). Вона охоплювала 18 сіл та 15 хуторів. Її формування закінчилось 1 жовтня 1933 року, і до її складу входили села: Бакоти, Башуки, Хотовиця, Ходкевичі, Гніздичне, Мала Горянка, Велика Горянка, Івання, Коршилівка,

Міцкевичі, Новий Олексинець, Старий Олексинець, Раковець Чоснівський, Ридомиль, Мар'янівка, Свинюхи, Устечко і Волиця. А також хутори: Буківщина, Гусака, Кузик, Мельників, Фалінського, Баришівка, Бабинець, Казюрів, Крутигорб, Міхотин, Романюків, Радомльщина, Блащиків, Латуринського та Мазуркевича [1; 2].

Станом на 1931 р. населення гміни налічувало 12 939 жителів, з них 12 431 православних, 404 римо-католиків, 22 євангелісти, 10 греко-католиків, 2 старообрядці і 70 євреїв. В самому селі проживало саном на 1 серпня 1931 р. 1958 мешканців, було 568 дрібних господарств, 8 середніх та 1 велике, 2 підприємства та 8 торгових точок [8].

Також в Старому Олексинці була поставлена польська адміністрація з новими посадами та їх функціональною здатністю. Проте це ще й був перший етап зародження польсько-українського конфлікту, адже усі керівні посади займали поляки, або ж чоловіки римо-католицького віросповідання, що обмежувало права українців [7].

Польська адміністрація повернула поміщицьку систему землеволодіння, і головним поміщиком села став Фелікс Митковський. Українці у нього працювали в наймитах, а також пан дуже часто зневажав українців, обмежуючи їх в нормальній заробітній платні, матеріальному забезпеченні та людській гідності. Нові обтяжливі податки, що їх наклала польська влада, змушували селян найматися на роботу до Митковського, аби прогудувати сім'ю. Також було досить помітним відрізнення побутового життя українців та поляків. Хоч і серед селян траплялися заможні сім'ї, які могли багато собі дозволити, але в більшості українці побутовували в досить важких умовах. До того ж поляки користувалися більшими громадянськими правами, ніж українці, що підвищувало їх статус в суспільстві. Ще важкою була ситуація з освітою. Хоч і поляки утворили на базі приміщення колишньої гуральні першу в окрузі семирічну школу, доступ до освіти мали лише учні поляки, а серед українців навчалися лише діти заможних селян. Але ставлення до дітей українців було зневажливим з боку польських вчителів, які викладали усі предмети. До того ж вони часто використовували фізичні покарання по відношенню до учнів українців [5].

Національна свідомість мешканців Старого Олексинця була на досить високому рівні. Революційні події пов'язані з утворенням УНР, Української центральної ради та відродженням ідей автономії України, спричинили формування національно свідомого прошарку населення. Їх боротьба з окупаційною польською владою велась різними способами. Для прикладу в селі функціонували політичні організації «Просвіта» і «Сільроб». Учасники першої, працювали над відродженням української культури та її поширення серед місцевого населення. А «сільробівці» провадили політичні ідеї спрямовані до тих, що продукувала радянська

влада. Але обидві організації були нелегальними і їх діяльність переслідувалася польською владою. Учасників цих товариств, польська влада жорстко карала, зокрема засланням до в'язниці в Березі-Картузській, така доля спіткала Остапа Бобрика, Лукіяна Горобця, Івана Лотоцького, Івана Маляра. Але на щастя, жоден з них все ж не потрапив до цієї в'язниці з різних причин, проте сам факт судового процесу над активістами, демонстрував жорстку пропольську політику нової окупаційної влади та придушення будь яких виявів національної відокремленості українців. Також була проблема пов'язана з радянськими розвідниками, бо село знаходилось неподалік кордону з СРСР. Вони часто опинялися в Старому Олексинці і потрапляли у руки польської поліції. А для староолексинчани проблема полягала в тому, що розвідники часто комунікували з ними і тоді польська поліція застосовувала і до селян репресії. Така доля спіткала місцевого жителя Григорія Кавуна, якого хотіли використати розвідники у своїх цілях, проте він звернувся до польської поліції. Але навіть справа зроблена на благо польській стороні, не допомогла, адже поляки звинуватили і самого Григорія у шпіонажі. Цей випадок підкреслює, з якою застережливістю поляки ставились до українців [2, с. 39].

Більш жорсткі репресії поляки здійснювали до найактивніших селян. Таким був Іван Маляр, який в одному з мітингів проти польської влади випадково вбив польського військового. Це призвело до дванадцятирічного переслідування польською поліцією Івана, і закінчилось це його вбивством. Похоронна церемонія стала справжньою національною маніфестацією, яка супроводжувалась політичними закличками. Польська адміністрація не втручалася у цей похорон, адже побоювалася, що це може викликати у народі зворотну реакцію. Але все ж сам факт переслідування потенційно небезпечних для Польщі українців та й ще й вбивства, говорить про те що побоювання українського національного руху було дуже великим [2; 4].

У липні 1938 р., в селі сталася найбільша трагедія – поляки самовільно відкрили православну церкву, повикидали на вулицю хоругви, престולי, ікони, хрести та інше церковне обладнання та проголосили церкву римокатолицьким костелом. Селяни одразу збіглися до центру села та підняли бунт, вони вбивали поляків та погрозували спалити будинок постерунку. На допомогу поліції було викликано два ескадрони прикордонних військ, і лише після чого повстання селян було придушено. Із села було організовано делегацію, яка направились на аудієнцію до Митрополита Шептицького для врегулювання ситуації. Але сфера впливу владики закінчувалася на території, що колись належала Австро-Угорщині, тому візит делегації був безуспішний. Тоді вони направились до Луцька на аудієнцію до Волинського єпископа, але там їх не хотіли навіть слухати.

Було десять спроб провести розмову, але всі вони не мали успіху, а на останній десятій раз, взагалі голову делегації Омеляна Шегеру викинули через вікно з другого поверху. Покаліченого делегата доставили до села аж через місяць, і тоді надійшов все ж лист – дозвіл на будівництво нової церкви [2; 3].

Неподалік ново проголошеного костелу, вони розпочали будівництво дерев'яної церкви. Поляки часто перешкоджали будівництву, то спробою підпалу матеріалів будівництва вночі, то обваленням вже зведеного каркасу і т.д. Тому селяни організували сторожові загони, які по змінах кожної ночі контролювали територію будівництва. На кінець листопада 1938 р., церква була майже готова, лише глиняне обліплення стін залишало складність. Так як через холодне повітря в цю пору року, глина повільно сохнула, селяни кожного вечора зносили гілки хмизу до стін, запалювали їх і таким чином сушили стіни. Щоб довго не зволікати, 13 грудня на свято апостола Андрія Першопокликаного (за старим стилем), церкву було освячено. На цю подію з'їхалось усе довколишнє духівництво та багато людей із сусідніх сіл. Церковна хода була досить пишною, а народу було скільки, що були заповнені усі центральні вулиці і проїзд селом був не можливий. Поляки спостерігали за цим зі своїх будинків і боялися, якимось протидіяти цьому дійству. Вже наступного року до села прийде радянська влада і костел припинить функціонування і буде слугувати складським приміщенням, а православна церква хоч і діятиме, але вже під зверхністю Москви [2; 6].

Таким чином польська влада досить жорстким методом намагалася утвердити католицизм серед староолексинчани. Але цим планам не судилось відбутися так, як менталітет українців завжди проявлявся у їх стійкості, що вони і продемонстрували відновивши свою парафію практично за пів року. Проте сам факт здійснення акту вандалізму з боку польської влади, який полягав в самовільному захопленні церкви та реорганізації її у римо-католицький костел, свідчив про зверхнє ставлення поляків до українців [4].

Після укладання СРСР і Німеччиною пакту Молотова-Ріббентропа, польська адміністрація покинула село. А після початку Другої світової війни, село залишили усі поляки і навіть поміщик Митковський. Таким чином польська влада у Старому Олексинці була знищена, а нова радянська влада принесла з собою нові проблеми. Також нависала загроза війни над селом. Відхід польської влади не був позитивом для селян, адже вони очікували інших наслідків цієї події. А сам період перебування польської адміністрації в Старому Олексинці, характеризувався турбулентністю позитивних та негативних подій, явищ та змін. Історія відносин поляків і українців в міжвоєнний період у селі Старий Олексинець, є чітким відображенням не співпадіння інтересів поляків та

українців. Поляки демонстративно обмежували політичні, соціальні, культурні та релігійні права староолексинчан. Сьогоднішня ситуація відносин Польщі і України має певне коріння з міжвоєнного періоду. Історичні територіальні претензії, культурні та соціальні питання, а також ментальний характер відносин українців і поляків є наслідком сьогоднішніх дипломатичних та міждержавних відносин України та Польщі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917-1939 рр. Тернопіль, 1959 р. 46 с.
2. Шегера Г. О., Старий Олексинець в коротких історичних нарисах, переказах і легендах. Тернопіль: Лілея 2003. 112 с.
3. Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії. Кременець-Тернопіль. 2001 р.
4. Собчук В., Уніят В.. Старий Олексинець. Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3. С. 332–333.
5. Коваль М. В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945): спроба сучасного концептуального бачення. Київ, 1994. С. 58.
6. Швидкий Є. Опис подій, які відбувалися на території, яку нині займає село Очеретне з його полями і лісами. Тернопіль: Лілея. 2008 р.
7. Kwiecien S. Prawo wyborcze do ustrojowych organow gminy wiejskiej i miejskiej w swietle ustawy z 23 III 1933 r. o czesciowej zmianie ustroju samorzadu terytorialnego. *Roczniki nauk prawnych*. 2004. Tom XIV, zeszyt 3. S. 131–152.
8. Oleksiniec Stary. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*. 1902. T. XV, cz. 2. S. 405.

КРИМСЬКІ ТАТАРИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Стецик Соломія,

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В.Гнатюка
e-mail: st.sola16@gmail.com

Науковий керівник: **Баран Богдан,**

асистент кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного

Друга світова війна – одна з наймасштабніших і кривавих воєн в історії людства. У воєнних діях брали участь держави, які мобілізували свої сили для боротьби з ворожою коаліцією. Війна забрала мільйони невинних життів серед військових та цивільних людей. Люди помирали не лише від агресії окупанта, а й через вчинки влади такі як масова депортація кримських татар.

Кримські татари – один із корінних народів України, який в період Другої світової війни боровся за свою землю з якої їх у 1944 р. виселили, а зараз вони не втрачають надії на повернення своєї етнічної території – Криму з «рук» держави-окупанта, російської федерації. Сталін наклав на мусульманський народ клеймо «зрадників», засекречуючи правдиву інформацію та формуючи міфи. Відновлення Незалежності України дозволило досліджувати раніше табуйовані теми, зокрема питання стосовно кримських татар.

Німецько-радянська війна тривала з 22 червня 1941 р. до 9 травня 1945 р. та завершилася перемогою радянських сил. Несподівано для радянської влади нацистська Німеччина починає вторгнення до СРСР, таким чином оголошуючи війну і відповідно розірвання договору про ненапад та ведення спільних дій проти Польщі. Договір був підписаний напередодні Другої світової війни у серпні 1939 р. та увійшов в історію як Пакт Молотова-Ріббентропа [2, с. 125]. Ця звістка стала потрясінням, населення не було до цього підготовлене, міста були завдані бомбардуванню в тому числі і Севастополь, та півострів Крим, який тоді становив територіальну автономію у складі РРФСР [4, с. 223].

Для захисту країни від ворога потрібна була велика, боєздатна армія належно підготовлена і укомплектована, але про це ніхто не піклувався, головний девіз СРСР був: «Головне кількість, а не якість», тому людей у прямому сенсі кидали у м'ясорубку війни. Одразу було запроваджено

мобілізацію до Червоної армії, були звісно і добровольці, які хотіли захистити свою землю від загарбника – Третього Рейху. Їх кількість на початок липня становила близько 10 тисяч людей і це тільки з Криму, які добровільно стали на захист своєї території [2, с. 125]. Всього 160 тисяч кримчан були мобілізовані, з яких було сформовано чотири кримські дивізії у складі близько 30 тисяч. Основним завданням угруповань було захист півострова, де з 18 жовтня велися активні бойові дії [4, с. 223–224]. Для оборони Криму було сформовано 51-шу Окрему Армію, яка з 18 жовтня до 16 листопада 1941 року проводила оборонні операції півострова, проте такі дії виявились безуспішними [4, с. 234]. Кримський татарин Абдураман Барієв згадував про перший етап боротьби, де люди були невідготівлені, багато незброєних, просто покинуті напризволяще. Солдати гинули або потрапляли в полон, лише невелика кількість змогла перейти у ліс до партизанів. Оборона Криму провалилася, але зважаючи на умови в яких перебувала армія, вона змогла 34 дні стримувати Вермахт, який поніс доволі великі втрати [2, с. 126–127].

Відступ Червоної армії з Криму дав змогу Вермахту захопити цю територію, та завдяки створеній обороні 51-ї армії, яка всіма силами відтягувала час для прибуття Одеської групи в Крим для подальшої оборони Севастополя [4, с. 235]. Облога міста тривала з 30 жовтня 1941 до 4 липня 1942 р., за цей час близько 156 тисяч захисників загинуло. Радянська армія не зуміла відстояти наступ німецьких військ і Севастополь впав [4, с. 139]. Відновити владу над Севастополем Радянська влада змогла лише у 1944 р. Неможливо заперечити героїські вчинки солдат, які у нелюдських умовах вступали в бій з противником [1, с. 72].

З відступом Червоної армії приходила нова правляча влада Третього Рейху на чолі з лідером, Адольфом Гітлером, встановлювала свої правила та проводила жорсткі репресії людей, котрі «провинилися», або не бажали співпрацювати. Перебуваючи під німецькою окупацією народ півострова намагався вижити та зберегти свою ідентичність, проте швидко зрозуміли, що окупанти їм не друзі. Касіде Бакірова згадувала, що у її будинку проживав німецький офіцер, який ледь не застрелив її брата, котрий плачучи від страху заважав сну офіцера [2, с. 130]. Ця історія вдало описує взаємостосунки нацистів до окупованих народів, та їхню безжалюню жорстокість навіть по відношенню до дітей.

Одним із жахливих злочинів окупантів у Криму як і на інших територіях був голокост єврейського народу. На Лівобережжі України та у Криму жертвами Голокосту стали близько 112 тисяч людей. Кримські татари, які живуть за приписами Корану засуджували такі дії та всіма силами намагалися допомагати народу вижити. Відповідно до закону Яд ва-Шем люди які врятували євреїв у період війни називаються

«Праведниками світу», серед яких кримська татарка Сайде Аріфова. Вона врятувала 88 євреїв від загибелі серед яких 73 дітей. Будучи завідуючою дитячого садку, під тиском і загрозою розстрілу давала неправдиві свідчення, що всі вихованці за національністю татари хоча це було не так, серед них були і єврейські діти. Даючи кримськотатарські імена, вивчаючи кримськотатарську мову, яка для жителів Криму була знайома, та вивчаючи ісламські молитви ніхто не міг припустити, що перед ним діти-євреї [5].

Лідер Німеччини Адольф Гітлер ретельно підготував план ведення воєнних дій та проведення відповідних заходів на окупованих територіях. Саме тому 16 липня 1941 р. військово-політичне керівництво зібралось для ухвалення подальшого розвитку плану стосовно Криму, який на той момент їм ще не належав, але успіхи на фронті дали всі підстави вважати, що незабаром війська досягнуть берегів моря. Для півострова будувалося нове майбутнє, де немає місця для «чужинців». Після очищення і заселення нових мешканців назва «Крим» мала замінитися на «Готенланд», що в перекладі означала «земля готів». Крім цього інші міста зазнали б перейменування, Сімферополь на Готенбург – «готське місто», Севастополь у Теодорісхафен – «гавань Теодоріха», що у свою чергу прив'язувало територію до історії племені готів [1, с. 319–321]. Німецький міністр Альфред Розенберг був прихильником створення Української держави у складі з півостровом, яка у свою чергу, була б під протекторатом Третього Рейху. Натомість ідеї Генріха Гімmlера, про реалізацію арійської расової ідеології і використання економічних ресурсів завойованих територій, більше сподобалися нацистським лідерам та були застосовані.

Оволодівши Кримом, Гітлер мав неабияке вигідне становище, він контролював Чорне і Азовське моря, мав плацдарм для створення авіаційних баз та зміг підтримувати політичний тиск і нагляд за країнами-союзниками: Румунією, Болгарією і Туреччиною [4, с. 233]. Роберт Лей вочевидь надихнувшись красою Кримського півострова хотів перетворити його на курортне місце, проте це важко було уявити, адже в Криму повинні були розміщуватися військові бази [1, с. 320].

«Хто панує в Криму, той панує в Україні» – цей вислів вдало аргументує бажання окупантів захопити півострів, у такій площині бачила Крим організація ОУН, яка вважала цю територію частиною України. Віддаючи цій землі визначальне значення, оунівці намагалися поширити там свій вплив. Організувавши мобільні групи в які входили перекладачі і робітники штабів. Вони прямували за вермахтом який прокладав їм шлях. Опинившись за межами Західної України головним завданням було поширення власних ідей серед іншої частини українських земель [1, с. 579]. Для реалізації поставлених цілей членам ОУН потрібна

була підтримка місцевого населення. Найважливішим союзником для них став кримськотатарський рух. Ця співпраця базувалася на спільних поглядах на подальшу долю Криму, український рух не заперечував автономії, а татари, у свою чергу, висловлювали приналежність своєї батьківщини до самостійної України, в якій враховувалися також інтереси кримчан [3, с. 199]. Операція виявилася безуспішною через діяльність Червоної армії, зокрема партизанських загонів у горах та посилення терору Вермахту. Протистояти двом значно більшим за кількістю та озброєнням арміям – непосильна задача. У таких важких умовах позбавлені зв'язку з керівництвом, не маючи достатньої кількості необхідних матеріалів, бійці до останнього продовжували підпільну роботу. Перебування оунівців у Криму феномен, як і їхня діяльність пліч-о-пліч з кримськотатарським підпіллям проти спільного ворога.

Майже два роки Крим перебував під німецькою окупацією будучи відірваним від Великої землі [4, с. 239]. «Звільнення» Кримського півострова, а на справді радянська окупація не принесла нічого доброго і всі мрії приєднатися до вільної України залишилися нездійсненими. Вітчизняна війна забрала мільйони життів, в тому числі понад 18 тисяч кримських татар, а іншим тим, хто залишився живим, депортували подалі від рідного дому у складні умови для проживання. [3, с. 217].

Найважливішим чинником, яким апелювала тодішня радянська влада приймаючи рішення про масову депортацію кримських татар, фактично вирішуючи їхню подальшу долю, було звинувачення у «колабораціонізмі». Під цим словом розумілася співпраця мусульманського населення Криму із Третім Рейхом, що прирівнювалося до зради так званої «батьківщини» – СРСР. Це питання є доволі суперечливим та непростим, адже неможливо повністю заперечити надання допомоги німецьким окупантам та відсутність кримських татар у лавах Вермахту, як і визначити примусово чи добровільно це відбувалося, але слід спростувати перебільшення чисельності колаборантів.

Масове дезертирство, яке комуністична влада приписувала виключно кримським татарам, не було їхньою прерогативою. Інші народи Радянського Союзу, які були мобілізовані у Червону армію також переходили на бік ворога, а найчастіше і наймасовіше це робили саме росіяни. Слід зрозуміти, що колабораціонізм як явище простежується у всіх народів, які перебували під німецькою окупацією, але при цьому тотальної співпраці з гітлерівцями, як це висвітлює радянська влада не було.

Сталінська правляча верхівка поширювала неправдиву інформацію, а саме, що з різних частин Червоної армії понад 20 тисяч татар перейшли на бік нацистів. Таке доволі велике число колаборантів справляло враження і не залишало сумніву, що зрадники повинні бути покарані, та ця цифра

була значно перебільшена. На боці СРСР билосся більше кримських татар, ніж на боці Третього Рейху. Крім того, ув'язнено і заслано до ГУЛАГу близько 9 тисяч жителів Криму за підтримку Німеччини. Кримцян звинувачували не лише у військовій допомозі, ай продовольчій, фінансовій, за привітне ставлення до Адольфа Гітлера [3, с. 217–218].

Сталін стверджував, що депортація стала «порятунком», адже через масштабні злочини скоєні проти радянської влади, за співпрацю з нацистами всіх чоловіків-татар потрібно було розстріляти, внаслідок чого народ не зміг продовжувати існування.

Висновки. Кримські татари у період Другої світової війни стали заручниками ситуації. Нацистська Німеччина у Криму влаштувала жорсткий терор з людьми які не бажали коритися новій владі. З приходом червоноармійців сталінський режим конфіскував землю татар, при цьому виселяючи на Далекий Схід. Непідготовленість СРСР до війни з Німеччиною та неуккомплектована армія, сприяла великим втратам солдатів на фронті та окупованих територіях, а зважаючи на перемогу у Другій світовій війні, злочини скоєні «вождем народів», залишилися безкарним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громенко С. Обрана публіцистика історія та політика. 628 с.
2. Історія Криму та кримськотатарського народу / Г. Бекірова та ін. К.: «Крим. родина»; «Майстер Кн.», 2020. 200 с.
3. Наш Крим: неросійські історії українського півострова / упоряд. С. В. Громенко. К., 2016. 315 с.
4. Панчук М. Крим в етнополітичному вимірі. К.: Світогляд, 2005. 533 с.
5. Сайде Аріфова – кримськотатарська праведниця світу. *Іслам в Україні*. URL: <https://islam.in.ua/ua/istoriya/sayde-arifova-krymskotatarskaya-pravednica-mira> (дата звернення: 12.04.2024)

КРЕМЕНЕЦЬ В ДОЛІ РОМАНА БЖЕСЬКОГО

Діхтярук Софія

студентка III-го року навчання

Кременецької гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка

e-mail: sofiadihtaruk37@gmail.com

Науковий керівник: **Скакальська Ірина,**

завідувач кафедри, доктор історичних наук,
професор

Кременецької гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка

Місто Кременець – частина південно-східної етнічної Волині, багатий історико-культурний і сакральний регіон сучасної Тернопільщини до розвитку якого доклали зусилля не лише корінні мешканці, але й особи, які за волею долі опинилися у цих краях. Одним із таких діячів був Роман Бжеський – талановитий літератор, історик, публіцист та художник, справжній інтелектуал української культури XX століття. Він як іммігрант прибув до Кременця та на деякий час із сім'єю поселився у місті.

Роман Бжеський уродженець Чернігівщині вихований у змішаній польсько-українській сім'ї, однак з самого дитинства ідентифікував себе виключно українцем. Освіту здобув у Чернігівській гімназії з військовим нахилом та з ранніх років приймав активну участь у громадсько-політичному житті краю [1, с.123–124].

Тому не дивно, коли спалахнули доленосні події Української революції 1917–1921 рр. До речі, за гетьманування Павла Скоропадського Бжеський працював у міністерстві внутрішніх справ разом із Дмитром Донцовим та Миколою Міхновським. Таким чином, Бжеський долучається до боротьби українського народу за незалежність працюючи у різних державних відомствах, проте згодом коли старання патріотично налаштованої частини населення були зведені нанівець сусідніми країнами, першочергово більшовицькою росією, діяч змушений тікати від переслідувань далеко на захід й опиняється у Кременці – на той момент повітовому місті відновленої Польської республіки.

Довгий час у Кременці, загалом в Україні, ім'я Бжеського не згадувалося, радянська влада заборонила будь-яку інформацію про діяча. Тому свого часу, коли виникло питання: «Чому не віддається належного В. Отамановському?» – обурювався сорок років тому Роман Бжеський (псевдо Р. Млиновецький), теж учасник українських визвольних змагань

XX ст., відомий історик в екзілі [3]. Як іронія долі, ім'я Бжеського почали згадувати на Батьківщині лише в незалежній Україні.

У 1920 р. зупинившись на Кременеччині Роман Бжеський не залишає свої роботи і продовжує активну громадсько-політичну діяльність. Передусім, він має на меті вишколити молоду українську національно-свідому молодь, яка б стала фундаментом для майбутньої незалежної держави [2, с. 65].

Для того, щоб реалізувати цю мету, Бжеський організовує в Кременці підпільний гурток «Українознавства», який включає в себе не лише фактологічні знання про історію України, але й містить природничий і суспільствознавчий напрямок, доповнюючи це географічними, економічними та етнографічними відомостями, а також основами держави, нації та націоналізму. Такий комплексний підхід міг гарантувати виховання ідеологічно сформованої та цілеспрямованої патріотичної молоді. На таємні вивчення до Бжеського приходила молодь, насамперед, з Української приватної змішаної гімназії та Духовної православної семінарії.

Разом із цим у 20-ті роки XX ст. у центрі Кременця Роман Бжеський відкриває книгарню від «Просвіти», при цьому діяльність його як директора знаходить позитивні відгуки серед головного львівського осередку Товариства.

Кременецький період життя Бжеського також відзначається активною творчою діяльністю. У 1923 р. друком виходять його перші літературні твори, присвячені національній та революційній боротьбі: поема «Срібносиня легенда», вірші «Легенда Крут», «22 січня», «Тим що полягли під Базаром». Окрім цього друком виходять публіцистичні твори громадсько-політичної тематики у яких діяч розмірковує над майбутнім Української держави та вирішенням назрілих або не вирішених у революційну добу соціальних проблем. Особливе місце у науковому доробку Бжеського присвячено тематиці радянського режиму та його репресивній політиці на українських землях (коренізація і колективізація).

Тут у Кременці були й написані спогади Романа Бжеського «Згадки з минулого», які присвячені здебільшого темі Першої світової війни та національно-визвольним змаганням 1917–1921 рр. Сама ж книга вийшла друком у 1924 р. у львівському видавництві «Літературно-наукового вісника». Варто відзначити, що на момент написання даної праці Роману Бжеському було всього 27 р. [4].

Роман Бжеський проживав у Кременці у власноруч спорудженому будинку у підніжжі гори Воловиця до 1934 р., коли його підпільний гурток було викрито польською владою. Близько тридцяти учасників-гімназистів були арештовані поліцейськими силами разом із своїм наставником. Самому Роману Бжеському та шістьці його прихильників було присуджено «перевиховання», тому своє покарання він відбував у

концентраційному таборі «Берега-Картузька» у стінах якого провів відрізок з липня 1934 по березень 1935 р. [5].

Після приєднання Західної України до СРСР, уникаючи можливого переслідування більшовиками Роман Бжеський впродовж майже двох років змушений проживати в окупованому нацистами Кракові, що стало першим періодом його емігрантського життя. Повернення до рідних стін відбулося лише у 1941 р., однак це був лише короткотривалий відрізок життя Бжеського у Кременці. Впродовж нього він працює заступником директора рівненської газети «Волинь» під редакцією Уласа Самчука, у якій публікувалися твори різних українських письменників, політичних та культурних діячів.

Проте яскрава українська національна політична позиція суперечила планам нацистської Німеччини, тому після арешту Самчука, Бжеський змушений вдруге емігрувати спочатку до Праги, потім до Мюнхена, а в 50-ті роки ХХ ст. у США де він продовжував плідну наукову роботу, де і знайшов свій спочинок не доживши всього дев'ять років до жаданої незалежності України. Помер Роман Бжеський 4 квітня 1982 р. в Детройті. Він похований на православному цвинтарі у Баунд-Бруці.

Висновки. Кременецький період Романа Бжеського характеризується переосмисленням життєвих орієнтирів діяча, відходом від збройної боротьби за незалежність України до початку боротьби на інтелектуальному фронті, що у підсумку стало сенсом усього його життя. Інтерес до життя й історичного доробку Р. Бжеського не зменшується і нині. Так, в ході російсько-української війни у 2023 р. виходить актуальна книга Романа Бжеського «Росія без маски». Праці Романа Бжеського як дослідника історії та ідеолога українського націоналізму потребують своїх глибоких подальших досліджень в умовах сьогодення.

Бжеський оцінює дії Центральної Ради у контексті своєї активної участі в українських революційних подіях. Його критика зосереджена на тому, як рішення Центральної Ради могли підірвати успіх української революції, зокрема, через підтримку автономії, марні перемовини з іншими урядами, з більшовиками та загальну політичну нерішучість. Важливо відзначити, що Бжеський був не лише спостерігачем, але й активним учасником подій, що свідчить про його сильні відчуття солідарності з ідеями української незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакальська І. Українська еліта Волині першої половини ХХ ст: нариси життя та діяльності: Монографія. Тернопіль: Астон, 2012. С. 123–129.
2. Скакальська І. Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду ХХ ст. Київ: КНТ, 2017. 94 с.
3. Робак І. Ю. Валентин Отамановський – революціонер, вчений, організатор науки. Х.: Колегіум, 2013. 184 с.

4. Роман Бжеський. Прелюдія поступу (вістниківський доробок 1924–1934 років) / упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. С. 11.
5. Чернихівський Г. Портрети пером. Кременець, 2001. 307 с.

РОЛЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА У ЗАРОДЖЕННІ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ (1960-І РР.)

Дунас Олеся,
магістрантка I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: olesia.dunas29@gmail.com

Науковий керівник: **Окаринський Володимир**,
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

На сучасному етапі українського державотворення актуальними в історичній науці стають дослідження, націлені на об'єктивний аналіз подій 60–80-х рр. ХХ ст., які сформували ідейно-політичні засади сучасної Української держави. Особливо цінними є життєписи окремих осіб, таких як В'ячеслав Чорновіл, чия діяльність мала значний вплив на розвиток суспільно-політичної думки та руху за незалежність України.

Період 1960–1980-х років – це час виникнення і стрімкого розвитку дисидентського руху. Роль дисидентського руху в Україні надзвичайно велика. Бо завдяки цим людям відродилась українська незалежність. «З одного боку, вони не могли багато зробити, а з другого, зробили багато», – говорить відомий історик Ярослав Грицак [5].

Мета дослідження – охарактеризувати внесок В. Чорновола у розвиток дисидентського руху в Україні.

Дослідник історії дисидентського руху в Україні Анатолій Русначенко відзначає, що вже наприкінці 1950-х років, тобто на 2-3 курсах університету, погляди Чорновола уже чітко визначились: боротьба проти партійної диктатури, проти однопартійної системи, за національне визволення. Загалом, більш-менш подібні погляди були у більшості проукраїнських громадських діячів того часу [1, с. 175]. Смерть Й. Сталіна і хвилі репресій інтелігенції за М. Хрущова сприяли розвитку подібних рухів на всій території СРСР.

Зазначимо, що дисидентський рух був загальносоюзним, однак саме в Україні він набув найбільшого розмаху. На відміну від загальнорадянського, цей рух на українських землях був сильно політизований. Це дуже добре відображує доба перебудови та

незалежності: майже всі українські політв'язні балотувалися в депутати Рад різних рівнів [3, с. 34].

В першій половині 60-х років з'являються перші самвидавчі тексти суспільно-політичної спрямованості, окремі з яких редагував В. Чорновіл. Зокрема, це стосується праць Є. Сверстюка і Є. Пронюка, а також статті Василя Яременка «В шовіністичному зашморгу». Розповсюдження літератури самвидаву В. Чорновіл вважав одним із способів досягнення незалежності. Сьогодні це звучить дещо утопічно, однак незаперечним є той факт, що завдяки самвидаву національна свідомість українців зростала.

Теоретичною основою дисидентського руху стали самвидавчі твори В. Чорновола. Розглянемо їх.

Від початку 1960-х років під пильний нагляд потрапили 168 представників дисидентського руху, шістдесятники та релігійні громади [3, с. 70], що спричинило масові переслідування інтелігенції і судові процеси. За таких умов та настроїв, коли сповнена болем активна частина суспільства через несправедливість системи, на світ з'являється праця «Правосуддя чи рецидиви терору?». Вона містила в собі благородну і неоціненну мету показати світу, що відбувається в СРСР, розкрити вже давно відомі, але заборонені у суспільстві теми обговорення – жахіття політичних репресій, що в 1960-х роках швидкими темпами почали знову проявлятися в радянському суспільстві.

Книга «Правосуддя чи рецидиви терору?» закінчена в 1966 р. і відразу надіслана Прокуророві УРСР та Голові КДБ при Раді Міністрів УРСР. Далі В. Чорновіл надсилає книгу партійному лідерові України П. Ю. Шелесту. На цьому автор не зупиняється і відправляє свій твір В. Г. Зайчуку – Голові Верховного Суду УРСР. Таким чином, В'ячеслав Максимович діє абсолютно відкрито, не приховуючи свого прагнення до справедливості. Саме В. Чорноволу належить обґрунтування доцільності самвидаву як форми боротьби [2, с. 52].

Однак українські читачі побачили книгу «Правосуддя чи рецидиви терору?» лише у 1992 р., через рік після проголошення незалежності, коли В. Чорновіл уже по пам'яті і за допомогою видань, що були надіслані з-за кордону, зміг її відновити [2, с. 55].

Наступна праця автора виходить під промовисто-гучною назвою – «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» 1967 р. У цій книзі вміщені біографії зі світлинами, а також заяви і твори тих «злочинців». Назвемо їх: Ярослав Геврич, Іван Гель, Ігор Герета, Богдан Горинь, Михайло Горинь, Микола Гринь, Панас Заливаха, Мирослава Зваричевська, Дмитро Іващенко, Святослав Караванський, Євгенія Кузнецова, Олександр Мартиненко, Михайло Масютко, Ярослав Менкуш, Валентин Мороз, Михайло Озерний, Михайло Осадчий, Іван Русин,

Мефодій Чубатий, Анатолій Шевчук. Зрештою, усі всі ці люди і ще тисячі інших звинувачені в антирадянській, націоналістичній пропаганді та агітації. Їм приписували бажання «підриву чи ослаблення радянського ладу», інкримінували ст. 62 Кримінального кодексу УРСР [4, с. 139].

Вся діяльність В. Чорновола переслідувала єдину мету, яку він чітко прописав у своєму листі до першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста від 22 червня 1966 р.. В. Чорновіл в черговий раз захищав заарештованих і закликав відвернути масовість цього середньовічного психозу. «Арешти та закриті судові процеси, – писав він, – що прокотилися по Україні за минулих дев'ять місяців, не були масовими і можуть здаватися недалекоглядним людям надто дрібним епізодом у житті республіки, щоб на нього серйозно вважати. Але беззаконня та сваволя, допущені сьогодні як експеримент, завтра можуть стати страшною всеохоплюючою пошестю».

З появою вищеназваних праць та відкритих листів В. Чорновола радянський уряд відразу відреагував наступним чином: вважав за необхідне притягнути автора до кримінальної відповідальності, що спрямовувалась на викорінення інакомислення в УРСР, і стати «прикладом» для інших, хто захоче піти подібним «творчим шляхом» [4, с. 151].

У 1969 р. В. Чорновіл приїхав до Києва, де зустрівся Є. Сверстюком та І. Світличним. З його ініціативи було налагоджено видання «Українського вісника», який вирізнявся яскравою «антирадянською», «націоналістичною» спрямованістю. Подальша діяльність В. Чорновола у 1970–1980-х рр. набирала все більш яскравого політичного і правозахисного забарвлення, що помітно вплинуло на бурхливий розвиток дисидентського руху в УРСР і за її межами.

Висновки. В'ячеслав Чорновіл послідовно відстоював права громадян, розуміючи необхідність та доцільність кожного брати активну участь в державних справах. На власному прикладі він показав важливість чіткої громадської позиції і став ідейним основоположником дисидентського руху в УРСР.

Громадсько-політична діяльність В. Чорновола сприяла поступу національно-визвольного руху, утвердженню права українського народу на політичне самовизначення, формуванню основ української держави. За свої політичні погляди втричі був заарештований, а зрештою і загадково загинув уже в добу незалежної України. У пам'яті мільйонів українців В'ячеслав Чорновіл – взірець справжнього патріота, його діяльність надихає багатьох наших сучасників на подальшу боротьбу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вегеш М. Вячеслав Чорновіл у дисидентському русі 60–80-х років / Carpatica-Карпатика / відпов. ред.: М. М. Вегеш, М. П. Зан. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. Вип. 21: Політологічні студії: історія, теорія, практика. С. 173–180.
2. Деревінський В. Ф. Вячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: монографія. Тернопіль: Джура, 2011. 224 с.
3. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б. Захаров. Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
4. Побережець Г. Внесок В. М. Чорновола у розвиток суспільно-політичної думки та розбудову державності України: монографія. Миколаїв. 2015. 246 с.
5. Терещук Г. Українське дисиденство – це була правдива і зріла опозиція – професор Грицак. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24886088.html> (дата звернення: 16.04.2024).

ГАВРИЛО ЧЕРНИХІВСЬКИЙ: ІСТОРИК І КРАЄЗНАВЕЦЬ

Козак Юрій,

студент I-го року навчання,
магістерського рівня вищої освіти
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Gmail: kosak12250@gmail.com

Науковий керівник: **Іван Зуляк**
доктор історичних наук, професор
кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук,
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Актуальність теми дослідження ґрунтується на значному внеску відомих особистостей у розвиток локальної історії, позаяк її вивчення має важливе значення, оскільки допомагає досліджувати історію і культуру рідного краю. Чільне місце у цьому процесі посідають видатні особистості, які аналізуючи і синтезуючи минуле на рівні локальної історії сприяють збереженню національного надбання та культурної спадщини, що має виховне значення й сприяє духовному збагаченню та культурному розвитку нації.

Гаврило Чернихівський – це видатна постать в історії, літературознавстві та краєзнавстві Тернопільщини, член Всеукраїнського товариства «Просвіта», Українського історичного товариства, Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині, Наукового товариства імені Т. Шевченка, Національної Спілки письменників України, Почесний громадянин Кременця, Заслужений працівник культури України. Г. Чернихівський – автор дванадцяти книг, включаючи три монографії, а також понад сто наукових праць, науково-популярних статей, есе та рецензій. Його доробок включає значну кількість праць про видатного українського історика, публіциста, літературознавця та громадсько-політичного діяча Михайла Драгоманова. Саме Г. Чернихівський започаткував в українській історіографії вивчення його наукової спадщини. З-поміж численних праць краєзнавця виділяються ґрунтовні та цікаві дослідження з історії міста Кременця, краю та діяльності видатних представників української культури, зокрема літератури, мистецтва та фольклору. Його стараннями повернуто творчу

спадщину письменників Уласа Самчука, Оксани Лятуринської, Олександра Неприцького-Грановського, Юхима Виливчука, Сергія Даушкова, а також вчених і громадсько-політичних діячів, серед яких Роман Бжеський, Олег Штуль, Юрій Пундик, Семен Жук, Борис Козубський, Василь Кархут, Михайло Кобрин та багато інших, які були забороненими або забутими в умовах тоталітарного режиму.

Як відзначав Богдан Хаварівський, колишній директор Державного архіву Тернопільської області, що «Серед краєзнавців Тернопілля він один із найпрацьовитіших, а із знавців історії Кременеччини – чи не самотній... Своєму становленню завдячує тодішньому директорові Обаринецької школи, вчителеві історії Олексієві Медведю, а також учителям української мови та літератури Петрові Медведику та німецькій Зіновію Грицаю. Саме вони прищепили любов до отчого краю, історичної минувшини, рідної мови та літератури» [3].

Він автор низки рецензій, публіцистичних та критичних статей з літературознавства. За його редакцією вийшло декілька книг, в яких він був автором вступних статей. Його різноманітні здібності як історика, літературознавця, краєзнавця, поета, журналіста та редактора зробили його одним із найплідніших краєзнавців Тернопілля та видатним знавцем історії Кременеччини [1, с. 6].

З серпня 1969 р. Г. Чернихівський працював у сфері краєзнавства, пройшовши шлях від старшого наукового співробітника та завідувача відділу – до провідного наукового спеціаліста Кременецького краєзнавчого музею. Він активно займався пошуковою та дослідницькою роботою, а також опановував секрети музейної справи. Його зусиллями створено експозицію трьох залів музею, яка включала нові матеріали, виявлені в архівах та книгосховищах таких міст, як Київ, Львів, Тернопіль, Рівне, Луцьк. Його робота дозволила збагатити музейні колекції новими цінностями та розширити знання про історію та культуру регіону [1, с. 6].

Він розпочав пошуки матеріалів з історії виникнення та діяльності друкарень на Кременеччині у XVI–XVIII ст. Цікавився історією вищої Волинської гімназії, а також перебуванням у краї письменників, громадсько-політичних діячів, серед яких були Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Оноре Бальзак, Михайло Драгоманов, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Коцюбинський та інші [1, с. 6]. Вивчення цих тем дозволило йому розширити знання про культурне та історичне середовище регіону, розкрити нові аспекти життя та діяльності видатних особистостей, які відіграли значну роль у формуванні української культури та політичного життя.

Зусиллями Г. Чернихівського створено десять музеїв на громадських засадах, з яких два, розташовані у селах Плоске та Крижі, отримали статус народних музеїв. Його діяльність сприяла збереженню та просуванню

культурної спадщини регіону, роблячи її більш доступною та зрозумілою для місцевих жителів та гостей. Результатом багаторічних пошуків і знахідок краєзнавчих матеріалів став вихід першої книги, яка принесла велике значення для вивчення історії та культури регіону [2].

Зібрані матеріали значно поповнили експозиційні зали музею, особливо стосовно історії і культури видатних особистостей. Серед них – історія академіка Ігоря Юхновського, члена-кореспондента Академії наук України Івана Вихованця, професора Степана Генсірука, письменників Бориса Харчука, Івана Гнатюка, Галини Гордасевич.

Краєзнавець листувався з багатьма вченими та письменниками упродовж десятиліть. У його особистому архіві зберігаються листи від таких видатних особистостей, як-от: Євген Кирилюк, Євген Шаблійовський, Ярослав Ісаєвич, Степан Генсірук, Іван Вихованець, Галина Гордасевич, Іван Гнатюк, Іван Савич, Микола Ільницький, Роман Федорів, Богдан Рильський, Наталія Кашук, Людмила Таран та багато інших. Епістолярна спадщина відображає не лише професійні зв'язки, а й глибокі особисті відносини, що сприяли обміну ідеями, підтримці та розвитку української культури та науки [1, с. 7].

Упродовж двадцяти двох років краєзнавець був заступником начальника експедиції польових досліджень багатошарової пам'ятки археології на горі Куличівка, що на околицях Кременця. Частина віднайдених матеріалів – в експозиції музею. Учасник багатьох науково-краєзнавчих конференціях у Вінниці (1982 р.), Миколаєві (1989 р.), Кам'янці-Подільському (1989 р.), Луцьку (1991 р., 1994 р., 1995 р., 1996 р., 1999 р.), Острозі (1991–1996 рр.), Рівному (1992–1995 рр.), Тернополі (1994 р., 1995–1998 рр.), де виступав із доповідями чи повідомленнями. Серед унікальних знахідок дослідника варто зазначити видання «Малого Кобзаря» Тараса Шевченка (Кременець, 1922 р.), що є цінністю для української культури та літератури. Також в його архіві зберігаються листи Єжи Єнджеєвича до Макара Середюка, які можуть бути важливим джерелом для вивчення культурних зв'язків та літературних обмінів епохи. Крім того, він виявив і зберігає поетичну спадщину Юхима Ваврового-Виливчука, Оксани Лятуринської, Олександра Неприцького-Грановського, а також прозу та казки Сергія Даушкова. Ці матеріали є важливим джерелом для дослідження життя та творчості цих видатних особистостей української літератури та культури [1, с. 7].

На початку 1970-х рр. Г. Чернихівський виступив одним із перших ініціаторів створення у Кременці історико-культурного заповідника. Він активно пропагував свою оригінальну концепцію заповідника та важливу роль, яку він міг відіграти у культурному оновленні міста. Краєзнавець підняв цю тему в низці статей, які були опубліковані в обласних та районних газетах. Додатково, дві статті, присвячені проблемам малих міст

України, були опубліковані у часописі «Наука і суспільство» у 1989 р. (частини 1 та 10), де розглядалися питання Кременця та Почаєва. У цих публікаціях висловлював важливі ідеї щодо збереження та розвитку культурно-історичного спадку, вказував на потенціал малих міст для розвитку туризму та підтримки національної ідентичності. Його статті стали важливим внеском у дискусію про майбутнє малих міст України та спонукали до подальших дій зі створення історико-культурних заповідників [1, с. 7].

Дослідник активно пропагував духовну спадщину українського народу через різноманітні засоби масової інформації, зокрема на сторінках газет, у радіомовленні та телебаченні. Він зробив значний внесок у енциклопедію Тернопільщини, подавши сто статей, які розкривали різноманітні аспекти культури, історії та краєзнавства регіону. Крім цього, він активно писав для часопису «Тернопіль», тижневика «Русалка Дністрова». Регулярно друкувався в газетах «Діалог» (Кременець), «Вільне життя» та «Свобода» (Тернопіль). На сторінках часопису «Тернопіль» опублікував два десятки статей, нарисів та публікацій, серед яких був вперше в Україні надруковано роман Уласа Самчука «Марія» з його передмовою (під псевдонімом «Роман Рой-Чарський») [1, с. 7].

Висновки. Отже, Г. Чернихівський – видатний історик і краєзнавець, дослідник локальної історії та культури Тернопільщини, що стала джерелом важливої інформації для вивчення минулого. Відомий глибокою ерудицією і аналітичним підходом до аналізу минулого. Дослідження краєзнавця ґрунтувалися на широкій джерельній базі і викликали зацікавлення як серед науковців, так і серед вчителів, краєзнавців та широкого загалу, які цінували його працю за внесок у збереження та популяризацію історії та культури рідного краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврило Чернихівський: Життєписно-бібліографічна студія / Терноп. ОУНБ. Уклад. М. В. Друневич. Тернопіль, 2001. 56 с.
2. Кременець: путівник. Львів: Каменяр, 1967. 56 с.
3. Невтомний краєзнавець Гаврило Чернихівський. URL: <https://info.library.te.ua/2016/10/v-behaviorurldefaultvml.html> (дата звернення: 01.04.2024).

ПОЧАТКИ ПРОСВІТЛЕННЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ВЕЛИКИМ УКРАЇНСЬКИМ ДІЯЧЕМ В'ЯЧЕСЛАВОМ ЧОРНОВОЛОМ

Дзюба Галина,
студент I-го року навчання
факультету історії, політології
та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
e-mail: dziuba.halina@chnu.edu.ua

Науковий керівник: **Руснак Олександр,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Історія України є надзвичайною і вона славиться своїми патріотами, завдяки таким особистостям Україна стала незалежною державою. Одним із таких відданих патріотів, був В'ячеслав Чорновіл, який ніколи не боявся висловлювати своїх думок у голос. Він завжди був відданим своїй державі до останнього подиху свого життя, його складний життєвий шлях дає нам зрозуміти, що потрібно боротися за те що так цінуєш, В. Чорновіл виступав за демократію і свободу. Все життя він боровся за незалежність України, діяч який запам'ятовується як ідеальним лідером української держави. Але які ж його були ось «нестандартні» мислення, чому його не обрали саме в президенти України?

В'ячеслав Чорновіл у 1955 р. вступив у Київський національний університет імені Тараса Шевченка. «У свої студентські роки В'ячеслав був завжди активним студентом і вчився на відмінно. «З першого курсу Чорновіл протестував проти невідповідності занять вимогам часу та проти обмежень, публікував гострі статті, не боявся брати слово на зборах і відверто виступати» [1, с. 1]. Перейшовши, на другий курс В'ячеслав Чорновіл виступав проти однопартійності, через це його осудили за так би мовити «нестандартне» мислення у факультетській газеті «Журналіст». Його засуджували студенти і викладачі [3, с. 148]. Через своє нестандартне мислення В'ячеслав не отримав роботу у Києві, тому він поїхав працювати у Львів на телебаченні. Там він просував здобутки національної культури і мав зв'язки із львівською інтелігенцією.

Через три роки В'ячеслав повертається до Києва із метою захистити дисертацію, тут він відновив зв'язки із київською інтелігенцією. В'ячеслав

Чорновіл, як учасник розповсюджує у Києві самвидав. Через відкритість за громадянську позицію Чорновіла не було зараховано до аспірантури [1, с. 2].

В'ячеслав Чорновіл проявив себе у своєму листі з Вінницького концтабору в 1968 р., у якому підтримував соціалізм з демократичними свободами, і також вирішував проблеми національної мови [5, с. 734]. У своїх думках він хотів створити інше суспільство і державу. Завдяки своїй упертості, він поставив свою голову під меч ката. Коли у 60-х рр. XX ст., почалися репресії проти інтелігенції, тоді було порушені закони країни ніхто не мав виголошувати свої незадоволення щодо Радянського союзу. Тому молоді творчі люди, в одній заяві зазначили «на Україні, де порушення демократії доповнюється і загострюється викривленням в національному питанні, симптоми сталінізму виявляється ще більш очевидно й грубо» [4]. Після цього ті хто підписали цю заяву було вигнано із роботи, інтелігенція стала ще більше активно діяти проти влади. У 1967 р. В'ячеслава Чорновола посадили в тюрму за написання «Лихо з розуму» і «Правосуддя чи рецидиви народу?», влада оцінила твори, як неправдивий наклеп на радянську владу і її суспільство. Як Чорновіл зауважував судила за інші погляди які виходять за межі радянського союзу, а не за доведеного злочину.

У 1969 р. В'ячеслав Чорновіл пише до ООН до комітету із прав людини, там він пише що радянська влада порушує права людини. Він завжди відстоював права громадян. В'ячеслав тягнувся завжди до народу, а не до верхівки влади. Також Чорновіл опирався і на інтелігенцію, яка хотіла незалежної української держави. Але як ми знаємо інтелігенцію переслідували, вбивали, відправляли у заслання, звільнювали із роботи. Також соратники завжди були на боці В.М. Чорновола до прикладу: у одній із заяв до ЦК КПУ П. Ю. Шелесту, соратники Чорновола, робили зауваження, що у справі над ним не було перевірено факти справи і вони хотіли, щоб справу переглянули [4, с. 800–801].

Скільки В'ячеслав Чорновіл пережив ув'язнення, критику, але він ніколи не ішов за іншою думкою. Він мав інші погляди щодо суспільства. Не боявся стояти і вперто перечити владі, бо розумів що тільки так він зможе добитися справедливості. В його очах були завжди іскри, які говорили що буде вільна українська держава. Скільки справ він робив для того, щоб Україна стала незалежною, але чому ж його народ не обрав? Він тягнувся до народу був біля простих людей, які могли усе змінити своїм голосом.

Одна з причин чому не обрали людину, серце якої билося заради України, це те що він мав «нестандартне» мислення. Люди яких уже пропагандували, що радянська влада це найкраще що може бути у цьому суспільстві, що нові зміни погублять українську державу. Люди не хотіли сприймати нових ідей В'ячеслава Чорновола.

Друга із причин – це кримське питання: у 1990-х роках партія Чорновола, була одна із найпотужніших, тому В'ячеслав Максимович взявся за врегулювання кримського питання. Тоді він був співавтором програмного

документу «Декларація принципів» там В'ячеслав вніс положення про « негайне відновлення у складі УРСР Кримської АРСР з організованим поверненням репресивного Сталіним населення автономної республіки» [2]. Тут слід означити ставлення В'ячеслава Максимовича до питання кримської автономії, та що він розумів під нею, Чорновіл не був проти автономної Криму як такої, але був проти тієї штучної, за власним висловлюванням В. М. Апаратної автономії Криму що була спроектована і протягнена до Конституції України залишками партій. Номенклатури на чолі з Кравчуком, натомість Чорновіл цілком однозначно виказує свою підтримку ідеї національної автономії кримських татар у Криму, що є їхніми *jus naturale*, проти якого Україна «заперечити нічого не зможе» [6]. Він мав ідею про повернення репресованих із Криму, і хотів утворити Кримську автономну республіку у складі України. В'ячеслав Максимович подав петицію і у 1989 р. кримськотатарського народу надали право на повернення. Але Радянська влада заважали цим процесам: віддавала землі російськомовному населенню, і обмежувала місця для репресованих які повертаються. Радянська влада почала створювати партії на теренах Криму, які були проти об'єднання з Україною, і більша частина цих партій була російського походження.

Таким способом радянська влада розпалила міжнаціональні ворожнечі, почалася пропаганда проти українських діячів, що вони так би мовити окупанти Криму. Тому у 1989 р. Комуністична партія висунула про автономізацію Криму це озвучив керівник обласного комітету Андрій Грінченко [1, с. 38]. У Крими розповсюджувалася пропаганда про автономію Криму і розповсюдження, що українці насаджують свою мову у Криму.

Висновки. Отже, можемо говорити, що В'ячеслав Чорновіл був активним діячем українського народу. Мав інше мислення, яке не підтримало населення, і обрало президента Леоніда Кравчука, бо він мав ще старі радянські думки, які розуміло населення, бо ця комуністична пропаганда ще залишилася в людей, а нові суспільно-політичні ідеї відкидалися. В'ячеслав Чорновіл боровся всіма силами ніколи не мовчав зі своїми ідеями щодо демократії. Він боровся, але комуністична пропаганда виявилася сильнішою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деревінський В. Ф. В'ячеслав Чорновіл. Харків: КСД, 2017. 56 с.
2. Декларація принципів УГС. Самостійник. 1988. № 5–6. С. 27.
3. Побережець Г. С. Внесок В. М. Чорновола у розвиток суспільно-політичної думки та розбудова державності України: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Миколаїв. 2015. 230 с.
4. Чорновіл В. М. Твори у десяти томах. Т. 3 / упоряд. Та ком. Валентина Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2006. 976 с.
5. Чорновіл В. М. Твори у десяти томах. Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. та ком. Валентина Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2003. 908 с.
6. Чорновіл про Крим і її автономію. YouTube. URL: <https://youtube.com/shorts/7ApvHmview40?si=MSV1VTNSdXkS0Ywl>

**ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ПРОГРАМАХ
НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ****Шеренок Ірина,**

магістрантка I-го року навчання
ННІ історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
e-mail: buzepol@ukr.net

Науковий керівник: **Кудінов Дмитро,**
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

Соціальна політика є однією з найважливіших складових суспільного розвитку, оскільки вона визначає способи та засоби забезпечення соціальної справедливості, рівних можливостей і захисту прав людини. В'ячеслав Чорновіл, другий голова Народного Руху України, говорив: «Уже в наших програмних документах одним з пріоритетних завдань Руху визначено було "побудову в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки"» (Статут Руху), стверджувалося, що "Рух є послідовним прихильником соціально спрямованості ринкових реформ» (Програма Руху)"» [3, с. 253]. Таким чином, програма Народного Руху України відіграла важливу роль у розв'язанні соціальних проблем та задоволенні потреб населення. Однією з головних цілей цієї програми проголошувалося забезпечення стабільності, розвитку і соціальної справедливості в українському суспільстві. Для досягнення цієї мети програма НРУ містить низку ключових аспектів соціальної політики. Нині питання детального вивчення програмових засад соціальної політики провідної національно-демократичної організації України 1990-х років зумовлена потребою аналізу соціальних трансформацій, мірою успішності соціальної політики держави, а також визначення розходжень ідеалів НРУ та реалій пострадянської дійсності. Власне це й зумовило мету даної публікації – розкрити та проаналізувати питання соціальної політики у програмах Народного Руху України.

У Програмі й інших документах Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову положення містять радикальні й актуальні як на той час принципи практичної дії соціально-економічного характеру, покликані розв'язати наявні в українській економіці кризові явища та проблеми. Головні принципи соціально-економічної програми НРУ базуються на забезпеченні добробуту громадян, формуванні

самодостатньої національної економіки, розвитку України як європейської демократичної держави [1, с. 105].

Як уже вище зазначалося, Рух є послідовним прихильником соціальної спрямованості економічних реформ. Основними елементами соціальної реформи Народний Рух України вважає:

- забезпечення права на працю і створення умов зайнятості населення, реформу системи оплати праці;
- пенсійну реформу;
- реформу системи надання соціальних послуг [5].

Програма Руху регламентує питання соціального захисту, охорони здоров'я, зайнятості громадян, житлової політики, боротьби з бідністю та з виключенням осіб з особливими потребами з соціуму. Розглянемо детальніше ці пункти як частину соціальної політики в програмі НРУ.

Рух вважає, що основною реформою соціального сектору є пенсійна реформа, оскільки її впровадження зачіпає практично всі вікові категорії населення [5]. Мета реформи – забезпечення гідних пенсій для пенсіонерів шляхом підвищення рівня пенсійного забезпечення, реформування системи пенсійних виплат та забезпечення стабільності пенсійного фонду. Для її реалізації було запропоновано трирівневу систему. Перший рівень полягав у збереженні вже існуючої пенсійної системи. Тобто виплати пенсій забезпечувались завдяки обов'язковим внескам роботодавців до пенсійного фонду України. Другий рівень передбачає систему заощаджень, де працівники вносять частину свого заробітку на особистий пенсійний рахунок, який акумулюється як інвестиційний капітал. Варто зауважити, що сума накопичується протягом усього трудового періоду. Накопичені кошти із другого рівня додаються до пенсії, яка визначена першим рівнем [2, с. 139–140]. Згідно з третім рівнем виплата пенсій проходить завдяки недержавному добровільному пенсійному забезпеченню. Тобто на формуваннях з добровільних відрахувань працюючих до недержавних пенсійних фондів здійснюється виплата пенсій. Проте важливо зазначити, що функціонування останнього рівня можлива виключно якщо середня зарплата громадянина дозволяє йому заощадити частину свого доходу, не сильно впливаючи на його фінансове положення. Простіше кажучи – не «б'є по кишені».

Народний Рух вважав, що для розв'язання проблеми фінансування системи соціального забезпечення і насамперед пенсійної системи необхідне поетапно перейти до системи самофінансування соціального сектору. Держава має визначати тільки суми страхових внесків у соціальні фонди, вести облік коштів, що перераховуються, встановлювати стандарти управління ними та контролювати їх дотримання [5].

Ще одним елементом соціальної політики Руху є реформування системи оплати праці. Згідно з програмою, система оплати праці

будується шляхом забезпечення прожиткового мінімуму для працівника та всіх членів його родини, із врахуванням робочого стажу, складності та суспільної цінності праці.

Для працівників бюджетної та небюджетної сфер реалізація системи оплати праці мала певні відмінності. Працівникам бюджетної сфери мали бути відповідні тарифи оплати праці, що встановлювались державою. А от працівникам небюджетної сфери рівень оплати праці мав бути визначеним через співвідношення попиту та пропозиції. Зі свого боку, держава мала забезпечити стандарти нарахування зарплати та нагляд за їхнім дотриманням. Таким чином, визначені кроки реформи мали сприяти підвищенню рівня оплати праці та легалізації тіншових доходів.

Третім ключовим елементом соціальної політики за переконанням НРУ є реформа надання соціальних послуг. У програмі Руху відзначається важливість того, аби держава спрямувала зусилля на подолання бідності у країні. На базі роботи секції реформування економіки й соціальної політики була розроблена, а потім підтримана на першій Всеукраїнській партійній конференції рухівська «Програма боротьби з бідністю» [4, с. 18–19], розроблена Володимиром Черняком, заступником Голови НРУ В'ячеслава Чорновола.

Окрім того, у програмі Руху виокремлено модель управління загальнообов'язкового державного соціального страхування. Ця модель реалізується за допомогою створення самоврядних пенсійного, дитячого та страхових фондів. При цьому задача фонду соціального страхування полягає, передусім, у наданні соціальних послуг та нарахуванні виплат, а також збиранні, веденні обліку й управлінні коштами. Водночас задача держави – визначати стандарти нарахування соцвиплат та сплати внесків, а також відповідальність за якісне надання соціальних послуг.

У програмі Народного Руху окрема увага привертається до складної ситуації з фінансовими заощадженнями громадян України після розпаду Радянського Союзу. Як відомо, велика сума заощаджень українських громадян була переведена в рахунок Ощадбанку СРСР в Москві. Жодна частина цих коштів не була повернена в Україну, і громадяни втратили їх через гіперінфляцію та економічну кризу. Також згадується втрата заощаджень через діяльність різних фінансових установ, які залучали гроші під обіцянки високих відсотків, але швидко зникали разом із грошима. У тексті висловлюються вимоги до уряду Російської Федерації щодо повернення коштів, які були вкладені українськими громадянами в Ощадбанк СРСР. Також Народний Рух України вимагає компенсацій за втрачені заощадження у грошовій формі або через акції підприємств. У тексті пропонується декілька джерел фінансування компенсацій, скорочення бюджетних видатків і прибуток від приватизації державного майна включно. Загальною метою є привернення уваги до проблеми

втрати заощаджень українських громадян та вимагання від уряду розв'язання цієї проблеми через компенсаційні виплати та інші заходи [5].

Програма НРУ порушує питання охорони здоров'я. Вона описує широкий спектр заходів і політичних пріоритетів, спрямованих на покращення доступності, якості та ефективності медичної допомоги для всіх громадян. Розглянуті плани реформування медичної системи. Метою реформування медичної галузі є створення системи загальнодоступної медичної допомоги та дієвої профілактики захворювань. Суть реформи – запровадження загальнообов'язкового державного медичного соціального страхування, тобто втілення в життя принципу солідарності всіх громадян у можливості отримувати медичну допомогу та лікування [5].

Основні положення реформи містять:

– Запровадження загальнообов'язкового державного медичного соціального страхування.

– Формування єдиного медичного простору.

– Введення стандартів Гарантованих обсягів медичної допомоги.

– Надання статусу родинному лікарю і підвищення його значущості.

– Розробка програми «Здоров'я нації», спрямованої на боротьбу з проблемами захворюваності на сухоти, СНІД, наркоманію та алкоголізм, а також на проведення загальної диспансеризації та імунопрофілактики.

– Забезпечення рівних можливостей і обов'язків для медичних установ різної форми власності.

– Покращення соціального захисту медичних працівників.

– Пропаганда здорового способу життя.

– Оптимізація мережі медичних установ та аптек з доступними ліками.

Загалом, пропонується комплексний підхід до реформування медичної системи, з урахуванням різних аспектів, від фінансування та страхування до профілактики та підвищення якості медичної допомоги.

Наступним аспектом соціальної політики, який передбачений програмою Народного Руху є охорона материнства та дитинства (саме як стратегічний пріоритет для всього суспільства). Рух опрацював засади програми «Дитина ХХІ століття» і вважає за доцільне створення Державного дитячого фонду для реалізації цієї програми. Також основні положення тексту містять питання забезпечення прав дитини (від матеріального забезпечення до соціального захисту), збільшення грошових виплат матерям-одиначкам та багатодітним матерям дітей з інвалідністю (відповідно до підвищення рівня прожиткового мінімуму) та створення Державного дитячого фонду як засобу для збирання та розподілу ресурсів для підтримки дітей та матерів. Тобто програма у даному аспекті звертає увагу до проблем материнства та дитинства, а також конкретних заходів щодо їх вирішення через створення спеціальних фондів та збільшення соціальних піл'єг для вразливих категорій населення.

У програмі також висловлюється позиція Руху щодо молодіжної політики в Україні. Підкреслюється значення молоді задля розбудови гідного майбутнього країни, роль громадських молодіжних організацій у контексті створення суспільно значущих програм та визначаються складові молодіжної політики. Рух пропонує ряд заходів, що містять всебічне сприяння реалізації інтелектуального та духовного потенціалу молоді, омолодження кадрів у владних структурах, розробку ювенального законодавства, створення умов для «соціального старту» молоді, розвиток молодіжного бізнесу та стимулювання народжуваності.

Для здійснення молодіжної політики, рухівці пропонують залучати молодіжні організації, які діятимуть для захисту та реалізації інтересів окремих прошарків молоді. Тому Народний Рух України всіляко підтримує ініціативу молодіжних організацій та окремої молоді, що допомагає збільшити політичну активність населення, зокрема молоді, а від так встановленню в середовищі молоді та всього населення принципів та ідеалів демократії, державності та національних і духовних цінностей [2, с. 141].

Наостанок у програмі Руху висловлюється позиція стосовно підтримки та державної опіки потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи та жертв більшовицьких та комуністичних репресій в Україні.

Народний Рух України поділяє ідею державної підтримки та опіки для потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи на рівні законодавства та конкретних дій виконавчої влади. Окрім того, Рух наполягає на прийнятті закону, що встановить статус потерпілих від комуністичних репресій на рівні статусу жертв нацистських репресій. Це спрямовано на встановлення соціальної справедливості щодо різних категорій потерпілих, таких як воїни Української Повстанської Армії, учасники підпілля Організації українських націоналістів, політичні в'язні та депортовані. Цей пункт програми НРУ відображає звернення Руху до уряду та законодавчої влади щодо необхідності підтримки та визнання прав потерпілих внаслідок історичних подій, а також на утвердження соціальної справедливості та відшкодування їхніх страждань.

Висновки. Отже, з програм Народного Руху України випливає, що соціальна політика є одним із ключових напрямів діяльності партії. Рух висуває ряд пропозицій та заходів, спрямованих на покращення якості життя громадян та забезпечення їхнього соціального захисту. Зокрема, у програмах акцентується увага на необхідність проведення ряду реформ, зокрема пенсійної, освітньої, медичної, системи оплати праці та системи надання соціальних послуг. Рух підтримує створення системи загальнодоступної медичної допомоги та ефективної профілактики захворювань через запровадження загальнообов'язкового державного медичного соціального страхування та інші заходи, ініціативи з підтримки молоді, включаючи розвиток освіти, реалізацію молодіжних проектів та

програм, а також створення умов для їхнього соціального розвитку та кар'єрного зростання. НРУ у своїй Програмі вимагає державної опіки та підтримки для тих, хто постраждав внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також виступає за прийняття законів, що визнають статус жертв комуністичних репресій.

Загалом, програми Народного Руху України виявляють рішучий підхід до вирішення соціальних проблем та захисту інтересів громадян, а також спрямовані на забезпечення справедливості та розвитку демократичних цінностей в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барцьось В. В. Змагання Народного Руху України за втілення програмних положень в соціально-економічній сфері української держави (кінець 80-х – 90-ті рр. XX ст.). *Інтелегенція і влада. Серія: Історія*. 2009. № 15. С. 102–115.
2. Вацик М., Міщук М. Ідеологія та політична програма Народного Руху України. *POLITIA. Вісник наукових робіт молодих вчених*. 2023. Випуск № 6. С. 132–145.
3. Вячеслав Чорновіл. Пульс української незалежності: Колонка редактора. Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. Київ: Либідь, 2000. 622 с.
4. Діденко Ю. В. Лідери РУХу в державотворчому процесі. Наукові праці. *Науково-методичний журнал. Серія: політичні науки*. 2006. Том 48. Вип. 34. С. 17–20.
5. Програма політичної партії Народний Рух України. URL: <https://www.rukh.team/program/> (дата звернення 10.04.2024).

БОРИС ДЕМКІВ – ТВОРЧА НАТУРА І ОСОБИСТІТЬ**Приступа Юстина,**

студентка I-го року навчання,
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: yprystupa15@gmail.com

Науковий керівник: **Іван Зуляк,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук,
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Борис Демків – видатний український поет, публіцист та перекладач, член Спілки письменників та Спілки журналістів України. Визнаний своїми творчими здібностями і отримав декілька престижних літературних нагород: Тернопільську обласну літературну премію імені Степана Будного та літературно-мистецьку премію імені Братів Лепких. Його поезія та інші літературні твори залишили значний вплив на українську культуру. З іменем Б. Демківа пов'язана ціла епоха в розвитку літератури Тернопілля. Він вважав, що «...митцем, поетом роблять людину не почесні звання, високі нагороди, членства в різних престижних спілках, а душевне багатство і любо, коли розмовляєш з людиною не з висоти своєї посади, а на відстані серця» [1, с. 4].

Б. Демків народився 20 липня 1936 р. у м. Тернополі в робітничій сім'ї. Його освіта розпочалася в Тернопільській середній школі № 1, згодом навчався в школі робітничої молоді. Борис Олійник вважав, що це місто було йому не просто дорогим, а його всесвітом, душею [2]. Закінчив факультет журналістики Львівського державного університету ім. І. Франка. Активно працював у сфері культури, освіти та журналістики. Очолював літературне об'єднання «Сонячні кларнети» у редакції обласної молодіжної газети «Ровесник», що свідчило про його вплив на молодіжну культурну сферу. Після цього працював завідувачем літературною частиною обласного музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка. Очолював відділ літератури та мистецтва журналу «Тернопіль», газети «Русалка Дністрова», один із фундаторів Тернопільської обласної організації Спілки письменників України, голова

творчого об'єднання поетів, що свідчило про його значний внесок у літературне та культурне життя регіону [3].

Поетичним дебютом молодого літератора стала колективна збірка «Яблуневий цвіт», що вийшла у видавництві «Каменярь» (Львів) 1960 р. У 1962 р. в Одесі відбулася Перша творча нарада молодих поетів, на яку було запрошено і Б. Демківа. Керував нарадою уславлений Павло Тичина. Саме з його уст почув поет першу високу професійну оцінку своїх творів. Згодом його вірші опублікували у збірнику учасників семінару-наради «Щасливої дороги», передмову до якої написав Максим Рильський. Декілька рядків присвятив співець й Б. Демківу [4].

Основна частина творчості Б. Демківа – поета-традиціоналіста, виражалася тяжінням до літературного неокласицизму. У своїх віршах він висловлював глибокі почуття, роздуми про життя, природу, любов, віру, патріотизм. Його вірші опубліковані у відомих українських та зарубіжних літературних виданнях, а також включені до збірок і антологій. Він був лауреатом численних літературних премій та визнаним членом літературної спільноти. Творчість Б. Демківа відзначалася багатством і різноманіттям жанрів, глибиною почуттів і відданістю мистецтву [5].

Б. Демків також був відомий своєю доброзичливістю та здатністю надихати та підтримувати молоді таланти. Перебуваючи на посаді керівника клубу творчої молоді «Сонячні кларнети» при обласній молодіжній газеті «Ровесник», він відіграв ключову роль у відкритті літературного шляху для багатьох молодих письменників у регіоні. Його підтримка та настанови стали дорогоцінними вказівниками для тих, хто мріяв про літературне визнання та розвиток свого таланту. Через його стимулюючу діяльність багато обдарованих молодих людей знайшли собі шлях у світ літератури та мистецтва [6]. Про це згадував й Ігор Фарина [7].

Б. Демківа визнавали своїм наставником і джерелом натхнення такі відомі тернопільські літератори, як О. Герман, Б. Мельничук, О. Кушнір, Г. Костів-Гуска, С. Галябарда, В. Махно, а також численні інші талановиті представники літературного світу регіону. Їхні відгуки підтверджують не лише вплив Б. Демківа на творчий розвиток молодих літераторів, але й його значущість як ментора та провідника в світі слова та мистецтва. Він відзначався вмінням допомагати розвивати потенціал кожного із своїх підопічних і сприяти їхньому успіхові в літературній сфері. «Треба було бачити як ретельно він аналізував твори початківців, які детальні й точні поради (усні та письмові) щодо роботи над словом давав молодим. То була справжня школа майстерності! І якби не ця загалом марудна й маловдячна робота, то власний творчий доробок Бориса Демківа був би, без сумніву, значно більшим. Та він розумів свою високу місію

найавторитетнішого поета Тернопілля, свій обов'язок перед майбутнім – і давав дорогу в світ літератури щоразу новим учням...» [6].

Б. Демків – автор низки ліричних пісень на музику О. Білаша, О. Германа, А. Горчинського, Б. Климчука, М. Облещука, В. Подуфалого, В. Сороки та ін. Перекладач творів з болгарської (Н. Вацпаров, І. Давидков, С. Данчев, Е. Жечков), польської (Ю. Словацький, А. Міцкевич, С. Яблонська та інші), естонської та інших літератур. Окремі вірші Б. Демківа перекладено болгарською і польською мовами. Успішно виступав як прозаїк та публіцист у жанрах нарису, новели, статті, есе, памфлету [6]. Ольга Шаф вважала, що Б. Демків також звертався до жанру оди [8, с. 70].

Поетичні збірки «Суворі ніжність» (1965 р.), «Символи» (1968 р.), «Червоне мовчання» (1973 р.), «Крило зорі» (1976 р.), «Древо життя» (1982 р.), «Поезії» (вибране, 1986 р.), «Ораторія лісу» (1986 р.), «Залишаю для вас» (посмертна збірка, 2004 р.). Автор декількох десятків пісень на музику різних авторів. Пісня «Квіти ромена» – шлягер 1960–1970-х рр., платівка вийшла мільйонним тиражем, мала світову славу, звучала на просторах Канади і США, Європи й Австралії, була переможницею міжнародних фестивалів у Польщі, Болгарії, Чехії [5]. Б. Олійник вважав його одним з найкращих поетів не лише Галичини, а й усієї країни [2]. Тим не менше, Б. Демків, попри беззаперечний талант лірика, не вирвався за рамці поета провінції. І це дивно, бо майже всі його книжки виходили в Києві, розпочинаючи з першої «Суворі ніжність» (1965 р.). Єдине поетичне вибране теж вийшло в Києві (1986 р.) [9].

Письменник Володимир Барна на сторінках «Високого замку» згадував про те, що під час навчання студенти Львівського державного університету ім. І. Франка подали до студентської газети декілька віршів з «Червоного мовчання» Б. Демківа. Однак випуск заборонили і секретар обкому партії кричав: «Яке це ще «Червоне мовчання» може бути?! Як це розуміти?!»... І тільки через десяток років... збагнув я глибину назви його «Червоного мовчання» і що саме нею Борис Демків хотів сказати читачам ще у сімдесяті роки» [6].

Ніколи не намагався бути політиком. Вважав, що «політикани дбають про свої високі місця під сонцем», а «поезія і віра в Бога дбають про збереження людської душі». «Кожен для України повинен робити те, що він вміє робити найкраще», – сповідуючи лінію Бориса Харчука: «Я письменник, моя справа писати». І, коли запитували його про прожиті роки відповідав, що звичайно, хотілось би щось й по-іншому, краще зробити, але вік – це «...чим вище, тим більше сонця, і знаєш, що ти йдеш до Вічності...» [6].

Б. Демків залишив читачеві поетичну формулу пошуку: сенсу буття і призначення людини на землі, дороги до себе і до Бога, усвідомлення себе серед людей і людини у собі, ціни слова і значення його для нації...

Загалом усього того, що він шукав і, знайшовши, пропускав через своє серце. У цьому він наслідує найкращі традиції української літератури, починаючи ще від Сковороди. У збірці поета є глибоко філософські вірші, кожен з яких, за словами редактора книги В. Барни, «промовляє уже з вічності таким боєм, що, видається, кожне слово запеклося чорним кольором крові». Книга складається з чотирьох розділів: «Стріла сльози», «Восьме коло», «Реанімація любові», «Тінь мадонни Літта». Відкриває збірку поезія «Повернення блудного сина». Цей твір є своєрідним монологом поета про його задуми та прагнення. Коли читаємо вірш, складається враження, що поет писав уже із потойбічного життя, аби довести, що він не покинув нас, «Щоб повернутись / Зреченим апостолом / Від свого неба – / До свого народу». Ліричний герой вболіває за людей, сприймаючи чужий біль як власний. Відомий літературознавець Петро Сорока написав: «Поет дивиться на світ крізь призму сльози, усвідомлюючи усю його трагічність». Вірш «Жила людина» розкриває тему людської самотності. Автор підводить читача до думки, що самотним можна почувати себе не тільки в пустелі чи на безлюдному острові, а й у гомінкому місті, і це, вочевидь, найстрашніший вид самоти. Адже дуже тяжко бути «неначе / й на своєму місці, / Від грішних / відокремившись / зол», але разом з тим жити «наче Робінзон, / У велелюднім, / велешумнім місті». Автор роздумує над сенсом життя, доводячи, що самотня людина – це завжди внутрішній вигнанець, їй немає прихистку і спокою на світі, ні в чому вона не знаходить надії та віради. Таку людину поет називає «емігрантом на рідній землі», «сиротою при своїм народі». Митець зазначає, що вона у нещасті наче сліпне, не лише не бачить краси світу, а й нічого не чує: «Для неї не співали / навіть птиці...». Існування такої людини стає безцільним, безрадісним і позбавленим будь-якого сенсу. Таке життя страшніше смерті і тому питання, яким завершується вірш, звучить риторично: «Жила людина, / А чи не жила?». Основним художнім засобом, який розкриває провідний мотив твору, є порівняння. Поет порівнює людину із Робінзоном, емігрантом, фараоном. Але чи є сенс у такому існуванні? Відповідь залишається за читачем [4].

23 серпня 2011 р. на будинку, де довгий час проживав Б. Демків, відкрито меморіальну дошку (Тернопіль, вул. Родини Барвінських, 12). 28 серпня 2011 р. – на Алеї зірок у Тернополі вмонтовано бронзову плиту з його іменем [6].

Висновки. Б. Демків – це особистість, яка відзначалася яскравою творчою натурою та неповторним характером. Він відомий своїм внеском у культурне, освітнє та журналістське життя. Як керівник клубу творчої молоді «Сонячні кларнети» та редактор обласної молодіжної газети «Ровесник». Здобув популярність як завідувач літературною частиною

Тернопільського обласного музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка та голова творчого об'єднання поетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демків Б. Він не називає себе поетом. *Молодь України*. 1 вересня 1998. № 104 (13710). С. 4.
2. Шот М. З любов'ю та пам'яттю. «Він підсвідомо працював на своє безсмертя». URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vin-pidsvidomo-pracyuvav-na-svoje-bezsmertya/> (дата звернення: 01.04.2024).
3. Демків Борис. URL: <https://tobm.org.ua/demkiv-borys/> (дата звернення: 01.04.2024).
4. Починок Ю. Поетичні майстерні. Критика. URL: <https://maysterni.com/user.php?id=3523&t=2&sf=1> (дата звернення: 01.04.2024).
5. Бібліотека віршів. Збірник віршів українських класиків та поетів сучасності. URL: <https://library-poems.com/virshi/borys-demkiv> (дата звернення: 01.04.2024).
6. Тернопільщина: регіональний інформаційний портал. Демків Борис Миколайович. URL: <https://irp.te.ua/demkiv-borys-my-kolajovy-ch/> (дата звернення: 01.04.2024).
7. Фарина І. «Сонячні кларнети» Бориса Демківа. URL: <https://zolotarektoral.te.ua/> (дата звернення: 01.04.2024).
8. Шаф О. Еволюція жанрів української лірики рубежу ХХ–ХХІ століть: навч. посібник. К.: ВЦ «Просвіта», 2012. 272 с.
9. Поет провінції Борис Демків. URL: <https://hvilya.com/news/culture/poet-provintsiyi-borys-demkiv.html> (дата звернення: 01.04.2024).

КЛЮЧОВІ МЕХАНІЗМИ УЗУРПАЦІЇ ВЛАДИ ВІКТОРОМ ЯНУКОВИЧЕМ

Данилейко Мар'яна,

студентка IV-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: m.danileico8@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені В Гнатюка

З початком своєї каденції Президента України В. Янукович почав дії у напрямі розширення своїх повноважень. Першим кроком було створення пропрезидентської коаліції у парламенті. На початку березня 2010 р. парламент змінив правила формування коаліції, допускаючи до її складу крім фракцій окремих депутатів. За зміну регламенту, ініційовану Партією регіонів, проголосувало 235 нардепів. 11 березня 2010 р. у Верховній Раді України була створена коаліція «Стабільність і реформи», куди увійшли фракції Партії регіонів, Комуністичної партії України, «Блоку Литвина» й окремих депутатів [9, с. 343].

Внаслідок Указу Президента «Про оптимізацію системи центральних органів влади» від 10 грудня 2010 р., який з'явився в руслі анонсованої адміністративної реформи, В. Янукович отримав право призначати керівників «центральных органів виконавчої влади», а також їхніх заступників, що перевищило повноваження Л. Кучми і стало свідченням гіперцентралізації влади (індекс президентської влади в Україні тоді становив 52,7 бала зі 100 можливих; для порівняння за часів Л. Кучми він становив 52,2 бала, а за правління В. Ющенка – 47,8 бала).

Президент, через реформу судової системи, встановив контроль над судовою гілкою влади, зокрема над Конституційним Судом, а також домогся звільнення з посади глави Верховного суду В. Онопенка, який прийшов на цю посаду з фракції БЮТ [9, с. 344–345].

Ключовим механізмом, який був застосований В. Януковичем задля узурпації влади стало прийняття Конституційним Судом рішення від 30 вересня 2010 р., яким фактично було скасовано конституційну реформу 2004 року та повернуто президентсько-парламентську форму правління, яка була передбачена Конституцією України 1996 р.

Саме завдяки цьому рішенню Конституційного Суду В. Януковичу вдалося не просто розширити свої законні повноваження, а й перебрати на себе частину повноважень Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Фактично, на той час склалася ситуація, коли Віктору Януковичу вдалося взяти під свій контроль парламент та керувати призначеним ним урядом.

Із поверненням в дію Конституції у редакції 1996 р. форма правління формально змінилася з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську. Водночас, фактичний обсяг повноважень Президента України та практика здійснення ним влади свідчать про панування тоді в Україні моделі суперпрезиденталізму, що склалася внаслідок узурпування Президентом влади інших гілок.

У зв'язку із цим варто розібратися: у який спосіб президенту вдалося здійснити такі кроки та що врешті-решт це означало? Розпочнемо із аналізу передумов скасування конституційної реформи 2004 р. Більшість експертів цілком впевнено зазначаються про те, що В. Янукович здійснив незаконний вплив на суддів Конституційного Суду, і в такий спосіб домогся прийняття вигідного для нього рішення.

По-перше, передумовою до подій 2010 р. стало ухвалення за підтримки Віктора Януковича закону «Про судоустрій і статус суддів», яким суттєво було обмежено повноваження Верховного суду України (саме того органу, який мав звертатись до Конституційного суду щодо конституційності законів та тлумачення Основного закону). Водночас, після прийняття зазначеного закону це повноваження у Верховного Суду України було відібране та передане Вищим спеціалізованим судам, які очолювали на той час особи із команди В. Януковича [1].

По-друге, експерти, які проаналізували склад тодішнього Конституційного Суду України переконані, що більшість суддів були наближеними до «регіоналів», які у свою чергу лобювали стрімке просування останніх кар'єрними сходами [1].

Таким чином, як бачимо, В. Янукович в результаті незаконних дій по відношенню до суддів, які уособлюють судову гілку влади, яка є окремою незалежною гілкою влади в державі, домогся прийняття вигідного для нього рішення та повернення до Конституції України 1996 р., за якою повноваження Президента України були значно ширшими, ніж після конституційної реформи 2004 р.

Водночас, фактичні повноваження В. Януковича були ще ширшими, він де-факто взяв під свій контроль Верховну Раду України як єдиний законодавчий орган в державі, а також Кабінет Міністрів України з усією системою органів виконавчої влади. Отож, зазначені дії мають ознаки узурпації влади, оскільки В. Янукович у сумнівний спосіб отримав значно більше повноважень, аніж надали йому виборці.

Наостанок, можна відзначити, ще про два механізми захоплення влади, які були використані В. Януковичем. По-перше, це тактика м'якого авторитаризму, який характеризувався тим, що президент продовжував вести переговори із Заходом і переконувати США і ЄС, що здатен іти на поступки у випадках, якщо вони й надалі закриватимуть очі на розбудову в Україні так званої «сімейної» моделі держави. По-друге, це тактика «варіння жаб», яка була призначена для протистояння опозиції: здійснення малих, але послідовних кроків, спрямованих на виснаження опозиції [2].

У ході дослідження також визначено, що механізми правління В. Януковича державою варто охарактеризувати як узурпація влади, оскільки він здійснив незаконний вплив на судову гілку влади, внаслідок чого у подальшому не просто розширив свої законні повноваження, а й перебрав на себе частину повноважень Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Висновки. Отже, відновлення Конституції в редакції 1996 р., за часів правління В. Януковича, відбулося із порушенням самих же положень Конституції України. Фактично Конституційний Суд України, над яким встановив контроль Президент України, змушений був прийняти політично вигідне рішення, що, очевидно виходить за межі повноважень Конституційного Суду України, який є єдиним органом конституційного контролю та уповноважений приймати правові, а не політичні рішення. Із поверненням в дію Конституції у редакції 1996 р. форма правління формально змінилася з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську. Водночас, фактичний обсяг повноважень Президента України та практика здійснення ним влади свідчать про панування тоді в Україні моделі суперпрезиденталізму, що склалася внаслідок узурпування Президентом влади інших гілок. Поступова узурпація влади, обмеження прав інститутів громадянського суспільства та самих громадян, а також фінансове спустошення держави зумовлювали масові невдоволення режимом В. Януковича. Кульмінаційною подією у цьому процесі стала відмова Президента України від обіцяного євроінтеграційного вектору розвитку української держави, внаслідок чого розпочався «Майдан», який згодом переріс у події, що в історії отримали назву «Революція Гідності», ключовим наслідком якої стало прийняття ще одного конституційного акту, який ознаменував повернення до Конституції 2004 р. Науковці та експерти по-різному трактують легітимність прийняття такого акту, однак, більшість із них схильються до думки, що в умовах тяжкої суспільно-політичної ситуації такий крок був необхідним задля подолання політичної кризи та продовження функціонування держави, а тому його варто вважати як акт первинної установчої влади, який лежать за межами положень Конституції України,

які передбачають порядок внесення змін до Основного закону нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Конституційний переворот» Януковича: нова справа генпрокуратури. url: <https://www.radiosvoboda.org/a/28720493.html>
2. «М'який авторитаризм». режим Януковича обрав тактику повзучої узурпації влади. url: <https://tyzhden.ua/m-iakuj-avtorytaryzm-rezhym-ianukovycha-obrav-taktyku-povzuchoi-uzurpatsii-vlady/>
3. Конституційна Реформа: Збірник матеріалів центру політико-правових реформ за 2007–2013 роки. за заг. редакцією і. Б. Коліушка. К.: Москаленко О.М., 2013. 166 с.
4. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
5. Горак В. «Помаранчева революція» в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки. історіографічні дослідження в Україні. 2016. вип. 26. с. 399–417. url: http://resource.history.org.ua/publ/idvu_2016_26_24
6. Стрижак А. Конституційна реформа в Україні: передумови, мета та способи реалізації. *віче*. № 23. 2014. с. 21–31.
7. Рішення Конституційного Суду України (Справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квітня 2008 року. № 6-рп/2008. url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#text>
8. Конституційна реформа: оцінки, проблеми, шляхи вирішення за матеріалами обговорень на громадському форумі «Конституційна реформа: погляд громадянського суспільства». Одеса, 16–18 лютого 2007 року. с. 1–15.
9. Мацієвський Ю. В. у пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: книги XXI, 2016. 552 с.

ІСТОРІЯ СЕЛА ДЗВИНЯЧКА ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО СУЧАСНОСТІ

Крижевська Христина,
студентка IV-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: kryzhevskakrystyna@gmail.com

Науковий керівник: **Волік Надія,**
кандидат історичних наук, асистент
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Сучасний стан історичної науки характеризується зростанням інтересу до локальних історичних досліджень та регіональної історії. Поступово дослідники звертають увагу на проблеми краєзнавства, мікроісторії та макроісторії. Цей тенденційний рух стимулюється внутрішнім інтересом дослідників до рідного місця, де вони народились та проживають. В населених пунктах поступово починають відновлюватись традиції краю, які вже давно вважались забутими, відкриваються краєзнавчі музеї присвячені історії певної місцевості.

На сучасному етапі розвитку історичної науки велике значення відводиться напрямку історичної регіоналістики. Дослідники все частіше звертаються до аналізу економічних, політичних, соціальних, та культурних аспектів історії конкретних населених пунктів, що має глобальне значення. Однак слід відзначити, що на сьогоднішній день існує дефіцит наукових досліджень, присвячених історії сіл Чортківського району Тернопільської області, зокрема мова про с. Дзвинячка.

У запропонованому дослідженні представлено історію села Дзвинячка від часу першої згадки до сучасності. Аналізуючи архівні матеріали, спогади старожилів можемо відтворити ключові етапи та події, що впливали на формування села та його жителів упродовж століть. Відтак, виокремлюємо наступні періоди: 1) XVII – XIX ст. – від часу першої згадки про село до діяльності «Просвіти» організованої о. Василем Залуцьким; 2) 1900 – 1990 рр – український національний рух; 3) 1991 – до сьогодні.

На жаль на сьогоднішній день не існує наукових праць, які були б присвячені історії цього села, здебільшого це поодинокі дописи у наково-

популярних виданнях. Основними джерелами стали інтерв'ю із жителями селища. Вони володіють величезним обсягом внутрішньої інформації, що стосуються минулих подій та життя спільноти. Завдяки їхнім розповідям можна отримати унікальні відомості про традиції, звичаї, події та особистості.

Перші свідчення про історію с. Дзвинячка поміщено у журналі «Літопис Борщівщини» (1993 р.): «Мабуть село Дзвинячка було одним цілим з Бабинцями, але через постійні спустошення і ворожі напади знищилося. Після нового заселення село вже не могло розширятися. Поселення найбільше потерпіло під час турецьких воєн від 1654 аж до 1694 р. як від ворогів, так і від Коронного війська, яке кілька разів розміщувалося на верховині між річками Збручем і Дзвинячкою в час облоги Кам'янця і утворення Окопів Святої Трійці. Стародавній початок цієї місцевості сягає дохристиянських часів...» [9, с. 35].

Цей запис фіксує початкові етапи формування села й відкриває шлях до подальшого розкриття його історії. Люди завжди були об'єднанні спільним горем та подоланням його. Прносять крізь століття свою історію, свій біль та перемоги. Щоб не забути своїх традицій та історію створюються освітньо-культурні організації, зокрема «Просвіти».

В архівній статті «Читальня «Просвіти» у Дзвинячці», за авторством Ігоря Ворончака згадано: «Ініціатором заснування читальні у Дзвинячці був сотрудник місцевої церкви о. Василь Залуцький (1867 р. н., рукоположений у 1894 р.). який допомагав о. Антону Грибовичу, 1819 р. н. (рукоположений у 1843 р.) що душпастирював від 1847 р. Спершу йому було доручено обслуговувати Михайлівку. Одночасно із активним релігійним життям він доклав чимало зусиль до розбудови тамтешньої читальні і вже в середині 1890 р. був її головою. В той же час о. Залуцький поширив ідею просвітництва і в Дзвинячці» [3, с. 8].

Можемо підсумувати, що освіта у селі була присутня і доступна, про що не можна сказати за медицину. Зазвичай сільська медицина страждає через відсутність хорошого обладнання та фахівців і без винятку постраждало село Дзвинячка.

В селі не було медичної установи. Лише у Мельниці працював один приватний лікар, який за відповідну плату надавав медичну допомогу. За один прийом лікар брав 5-10 злотих, а один виклик лікаря з Мельниці до села коштував 10-15 злотих, на ці гроші треба було продати 2 центнери пшениці.. Ліки продавали монахині. Відтак чимало людей хворіло, поширеними були туберкульоз, апендицит, скарлатина, дифтерія [2, с.72–78].

Щодо соціально-економічного становища, за матеріалами газети «Діло», Ігор Скочиляс на писав , що «... в Мельниччині в кінці XIX ст. та на початку XX ст. двірські обшари перебували в руках поляків і євреїв.

Таким чином у Мельниччині сформувався невеликий за кількістю але впливовий і багатий прошарок землевласників з середовища євреїв і поляків, які були національно, майново і релігійно відчужені від селян-українців». Вважаємо, що це стало однією з причин напруженості, що виникла у Борщівському повіті в 1900 р. Головною причиною масового невдоволення селян було їх безправне економічне становище, викликане політикою уряду і соціальним визиском власників маєтків та орендарів. Оплата сільськогосподарським робітникам навіть по тогочасним міркам не витримувала жодної критики. Наприклад, за 14 годин праці платили: косарі і жінці отримували лише 25 або 30 крейцерів, а взимку оплата праці робітника складала лише 15–18 крейцерів. При натуральній оплаті праці селяни забирали собі десяту мірку викопаної картоплі, 14 сніп жита, 15 сніп пшениці [4, с. 634].

В енциклопедії «Історія міст і сіл УРСР» 1973 р. видавництва згадується про історію Борщівщини. «...Панівні класи Австро-Угорщини прирекли народні маси на нещадну експлуатацію, безпросвітні злидні, голод, хвороби. 28 липня 1914 р. спалахнула війна, а вже 14 серпня російські війська вступили на Борщівщину. Вони побачили страшні злидні, два попередні роки були неврожайними і населення голодувало. Наприкінці липня 1917 р. після невдалого наступу російських військ на південно-Західному фронті, німецько-австрійські війська зайняли Борщівщину. Почалися масові арешти і розстріли тих, хто прихильно ставився до Росії [4, с. 638].

Велика Жовтнева революція восени 1917 р. надихнула борщівщан на боротьбу проти імперії Габсбургів. В березні-квітні 1919 р. селяни почали самовільно захоплювати поміщицькі землі. 7 липня польські війська окупували Борщівщину та проводили колонізацію [4, с. 640].

З початком Другої світової війни німецькі війська окупували й Борщівщину. Жителі Дзвинячки, як і всі інші люди, що потрапили в окупацію, були в постійному страху перед німцями, які знущалися з людей.

Гладій Ганна Гаврилівна, 1925 року народження, яка була свідком тих подій розказує що:

«Приходили у хату, відкривали скрині, викидали домоткане полотно, розкидали його і інші речі, топтали. Забирали хліб, на харчі птицю, свині. Люди голодували тому що все майже забирали німці. Накладали на кожне господарство контингент, в селі були десятники з числа українців, які мали під свою відповідальність по десять господарств. Збирали контингент (сільськогосподарська данина) від них, якщо не давали, тоді залучалася поліція, яка також була сформована з українців і відповідала за порядок у селі, за дотриманням вимог німецької влади». Протягом десяти днів точилися запеклі бої по ліквідації ворожого німецького угруповання,

особливо в районі Борщева і Скали-Подільської. Бої на цих теренах стали вирішальними. Весною 1944 р. радянські війська вигнали повністю німців з території Борщівщини.

Упродовж 1944–1946 рр. та 1951 р. згідно з Угодою між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Польським комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 року «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» було примусово переселено 500 тис. чоловік всього [7, с. 99–105].

Зі здобуттям України незалежності у 1991 р. жителі виявила бажання змінити стару назву села. Відтак с. Комунарівка перейменували на с. Дзвинячка. Дане питання було розглянуто різними інстанціями і відповідно Президія Верховної Ради УРСР постановила перейменувати Комунарівку на Дзвинячку, нормативно-правовий акт №848 з питань адміністративного устрою України від 18 березня 1991 р. Відповідно перейменовано Комунарівську сільську раду на Дзвиняцьку. Рішенням сесії Дзвиняцької сільської ради від 5 лютого 1995 р. затверджено проект встановлення меж та формування території Дзвиняцької сільської народних депутатів з центром у селі Дзвинячка. Відповідно відійшли села Урожайне, Латківці та Дзвенигород з утворенням Урожайнівської сільської ради. Співвласника майнових паїв, поділившись на групи, розібрали техніку, тваринницькі приміщення на паї. На місці чудової тваринницької ферми залишилися катакомби, які зараз нагадують поле після бою. Земля передавалася то одним то другим орендарям, котрі сплачували орендну плату, але роботою людей не забезпечували. Багато жителів села тимчасово виїжджали на заробітки у Чернівці, Москву, Київ та інші міста, щоб прогодувати свої родини, навчати дітей, дати їм належне утримання [5, с. 498–499].

Станом на 2014 рік понад 98 людей виїхали на заробітки в Італію, Іспанію, понад 80 чоловік виїжджають сезонно на роботу в Польщу, Росію. Першою, хто поїхав у Італію на роботу в кінці 1997 р. була Лук'янів Ольга Степанівна. Для односельчан тоді це було дивиною, адже до цього часу всі працювали в своєму селі [5, с. 499].

Висновки. Таким чином, кожне село є не лише окремою географічною одиницею, але й важливим центром життя, культури та історії. На сьогоднішній день, незважаючи на загальний інтерес до історичних досліджень, існує значна проблема недостатньої інформації з історичної регіоналістики. Село Дзвинька виявляється особливим у цьому контексті, маючи свою унікальну та надзвичайно цікаву історію, яка відображає традиції, звичаї та складні періоди в житті його мешканців. Дослідження історії села Дзвинька є актуальним дослідженням, оскільки воно допомагає краще розуміти важливу роль цього поселення в специфіці

локально-регіональних студій і сприяє збереженню та розкриттю його історичної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї. Альбом – каталог музейних фондів Борщівського краєзнавчого музею. Борщів, 1994. 54 с.
2. Вітенко М. Д. Польське велике землеволодіння в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія «Історія»*. Івано-Франківськ, 2008. Вип. XIV. С. 72–78.
3. Ворончак І. Читальня «Просвіти» у Дзвинячці. *Галицький вісник*. 2010. 24 верес. С. 8.
4. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / голов. редкол: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1966. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000991
5. Інтерв'ю з Гладій Ганною Гаврилівною. Провела Семенюк Марія Василівна, 2011 р.
6. Історія міст і сіл: у 3 т. Т. 1. / Г.Івахів, Б. Мельничук, Н. Мизак, М. Семенюк // Тернопільщина – Тернопіль, 2014.
7. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). К.: Ін-т іст. України НАНУ, 1998. 201 с.
8. Ковалюк Р. Український студентський рух на західноукраїнських землях XIX – XX ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. 420 с.
9. Комар В. Українське питання в політиці Польщі (1935–1939). *Галичина: наук. і культ.-просвіт. краєзнав. часоп.* 1998. № 1. С. 99–105 URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=IDP=&S21STR=journal_2001_5_120
10. Літопис Борщівщини: іст.-краєзн. збірник / Борщівський обл. краєзнавчий музей. 1993. 35 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_Borschivschyny/Vypusk_3/
11. Літопис Борщівщини: іст.-краєзн. збірник / Борщівський обл. краєзнавчий музей. 1994. 108 с.
12. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т.: А – Й. 696 с.

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ (2023 – БЕРЕЗЕНЬ 2024)

Кудлюк Єлизавета,

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: elzasmit22@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Перша половина XXI ст. для України продовжується боротьбою за право свободи і відстоюванням державних кордонів. Революції та війни завжди дають поштовх для створення нових явищ, або ж розвитку давно відомих. Російсько-українська війна триває з 2014 р., разом з цим продовжує вдосконалюватися волонтерських рух, збільшується кількість волонтерів по всій країні та за її межами.

Волонтерська діяльність є однією з важливих частин функціонування історичного факультету. Протягом 2023 р. та на початку 2024 р. студенти-історики під координацією Волонтерського центру історичного факультету ТНПУ, керівником якого є в.о. декана Кіцак Володимир Миронович, міжнародного інформаційно-аналітичного штабу «Україна Перемагає» (координатор – професор Алексієвець Леся Миколаївна) та інших представників педагогічного складу здійснювали чимало благодійних ініціатив для допомоги військовослужбовцям та потерпілим від повномасштабного вторгнення з боку росії.

Основним напрямом волонтерської роботи на факультеті залишається плетіння маскувальних сіток. За підрахунками Кіцака В. М. за цілий рік було сплетено 421 сітку площею 14 735 кв. м, які допомогли замаскувати військову техніку та споруди багатьох бригад, а на середину березня від початку 2024 р. було сплетено 39 сіток і доставлено на фронт завдяки Гуманітарній Новій пошті [1, 2].

Окрім основного напрямку роботи волонтерського центру історичного факультету зазначимо про чималий вклад інших спрямувань. Протягом 2023 р. на фронт було передано медичні ноші, бандажі, турнікети, скиди для дронів, плати ініціації для FPV дронів, генератор, запчастини для автомобілів, цілевказівник, елементи захисту, антидронну рушницю та бронекостюм тощо [1].

Важливим осередком волонтерства на історичному факультеті є міжнародний інформаційно-аналітичний штаб «Україна Перемагає», у склад якого залучений студентський актив історичного факультету під керівництвом Алексієвець Л. М.

Студентами-першокурсниками 2023 р. за підтримки штабу «Україна Перемагає» було запущено мережевий Марафон «Ми-Україна» (Мистецько-освітній Art_2), координаторами якого були викладачі Леся Алексієвець, Ірина Федорів та старости груп Ангеліна Заваринська, Наталія Мисютіна, Ірина Герчак і Софія Стасюлевич. Під час цього флешмобу студентство, педагогічний склад, їхні друзі та знайомі мали змогу поділитися своїми рефлексіями та спогадами про перший день етапу повномасштабного вторгнення у російсько-українській війні. Марафон охопив не лише територію Тернопільщини, але й залучив інші області та міста, навіть іноземні держави. Користувачі на платформі Фейсбук «постили» дописи різнопланового творчого характеру [3].

У рамках студентської наукової конференції «Історія: рефлексії воєнної доби_2.0» було проведено благодійну ярмарку, й у перше в історії факультету, мандрівну ярмарку, завдяки яким вдалося зібрати 7 025 грн [4].

Волонтерська діяльність студентів історичного факультету виходить за межі української держави. Так студент Тарас Катрун, член штабу «Україна Перемагає», активно співпрацює з чеськими партнерами. Від так завдяки пожертвуванням прихожан греко-католицької парафії св. Йосипа у Брні вдалося придбати два тепловізори й через Волонтерський центр ТНПУ передати бійцям 83 батальйону 105 бригади ТО [5]. Допомога цієї ж парафії та української діаспори у Чехії дала змогу придбати три «Старлінки» та два тепловізори, які було передано на потреби військовослужбовцям [6].

Польські колеги-археологи також не залишились осторонь й здійснювали волонтерську допомогу через контакти викладача кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Строценя Богдана Степановича. Керівник благодійного фонду Relikta Марцін Кшепковський разом з Карольом Клосом 24 квітня 2023 року змогли надати гуманітарну допомогу нашим захисникам удруге. Крім того, для бібліотеки університету ТНПУ передали 16 випусків археологічного збірника про балтійсько-чорноморське дослідження [10]. У липні цього ж року вони знову змогли передати медикаменти, продукти тривалого зберігання нашим військовим, а поруч із цим діти з Гміни Скокі висловили свою підтримку у вигляді листівок та малюнків з побажаннями перемоги та миру для українців [8, 9]. В листопаді 2023 року від польських партнерів-археологів вже вчетверте було надано допомогу у вигляді дефібриляторів (апаратів, які запускають серце, зупинилось),

кровоспинні пов'язки, подарунки до дня святого Миколая та окопні свічки від польських жінок та учнів старших класів [7].

Студенти освітньої програми «Аналітика суспільних процесів» є вагомою ланкою у функціонуванні історичного факультету. Неодноразово здобувачі цієї спеціальності, а також викладачі кафедри філософії та суспільних наук залучались до волонтерської роботи. Зокрема, 16 лютого 2023 року студенти організували благодійний ярмарок у головному корпусі ТНПУ з метою зібрати кошти на придбання парафіну для виготовлення окопних свічок українським воїнам. Крім того, студенти брали активну участь у благодійному Вертепі від студентів-істориків, археологів та аналітиків [11].

Важливим етапом в історії волонтерської діяльності на історичному факультеті 2 лютого 2024 року було вирішено зібрати кошти на дрон DJI Mavic 3 Thermal (m3t) вартістю 210 тисяч гривень для 10 окремої гірсько-штурмової бригади Едельвейс. Збір було відкрито 3 лютого 2024 р. [12]. Він набув не лише всеукраїнського, але й міжнародного масштабів. Свої волонтерські зусилля доклало чимало людей. Студенти-активісти факультету з метою поширення збору на дрон відвідували релігійні організації міста Тернополя. Завдяки донатам прихожан Церкви Всіх Святих Землі Української ПЦУ, Церкви Святої Софії Премудрості Божої, Церкви Святого Духа УГКЦ вдалося зібрати 9 906 грн. Варто відзначити логістичну роботу у Чехії та Німеччині студента Тараса Катруна та його колеги Дениса Климчука. Завдяки небайдужості закордоння до України вдалося перенаправити 38 000 грн.

У свою чергу силами студентства історичного факультету та творчістю з 24–26 лютого 2024 р. було не лише розповсюджено збір у соціальних мережах, а також відкрито свої мінізбори, під назвою «Шалена Щаслива Десятка». Студенти першого курсу 2023 року вступу, під координуванням Березюка Руслана, за участі студентського активу та проф. Лесі Алексієвець, у головному корпусі ТНПУ відкрили велику благодійну ярмарку «Едельвейс», вході якого було здійснено благодійний розіграш [15, 17]. Доєдналися до ініціативи й випускниця історичного факультету Наталія Велика та її подруга Катерина Яцина з розіграшом «Ескімо» [14]. Активні дні волонтерської діяльності дали змогу додати до загального збору 134 049 грн. 12 коп., що свідчить про надзвичайну згуртованість та наполегливу працю студентів та їх наставників задля допомоги українській армії. Проте на цьому збір не закінчувався, а продовжував функціонувати й у інших аспектах благодійництва. Зокрема, зусиллями студентів-археологів Назарія Данильчука та Тараса Якимчука та археоспільноти ТНПУ «Арте по факту» з 24 лютого – 3 березня 2024 р. діяла благодійна лотарея, яка не лише принесла користь коштами у сумі 8 210 грн, але й подарувала учасникам подарунки пов'язані з археологією [13].

Картина Діани Юсип'юк «Весна», що розігрувалась у соціальних мережах 20–21 березня цього ж року, додала до загального збору 2 652 грн [16].

Висновки. Отже, небайдужість студентів та швидке зростання волонтерського осередку історичного факультету вражає, а бажання добровільної допомоги дає уявлення розумінню тенденції благодійної діяльності у стінах закладу. Варто наголосити, що увесь історичний факультет продовжує боротьбу в тилу й створює нові ініціативні проекти, здійснює роботу в основних напрямках благодійної діяльності в межах волонтерського осередку для потреб ЗСУ з метою допомоги у перемозі над окупаційними військами армії РФ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ось минув цей рік. Володимир Кіцак. Сторінка у Фейсбук. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0TJ2Cw6hSMnmnxxhDiirQ92y44MukeWYrj5fxnvDwM7QYACwzXrYmmK8o35e7KBXul&id=100031647221644
2. Трохи зимових звітів. Володимир Кіцак. Сторінка у Фейсбук. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0YQrYqBhyWgokLixJAPoFz3EQacja82wycCeGUtcNoJSRiGfFb9BbNNTeKsfk9JFI&id=100031647221644
3. Студенти 1 курсу історичного факультету ТНПУ за підтримки інформаційно-аналітичного та волонтерського штабу Україна_Перемагає запрошують долучитися до мережевого Марафону «Ми-Україна» (Мистецько-освітній Art_2). Леся Алексієвець. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/100015324823003/videos/2497958633701942/>
4. Уперше в ТНПУ - мандрівна ярмарка у межах благодійного проекту історичного факультету. Назар Федоров. Сторінка у Фейсбук. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0gfd3gTwUn8VmvBeM1qNTW5hqaBjDZLfSSoVfchHuExtrM4KMZDiRwUgTXjWCTCpl&id=100018466110663
5. Для збільшення можливостей у визволенні. Волонтерський центр ТНПУ. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/groups/462794018839698/permalink/776830217436075/>
6. Тарас Катрун. Волонтерський осередок ТНПУ. Сторінка у Фейсбук. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid037E4L4cw8w5jzVeZu8Gs7Y1jZ24BjrLVzYL84XGUjA5vJiBPsd9asvwCqt22jrfJkl&id=100015324823003
7. Колеги-археологи знову з подарунками. Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/groups/2817464385155092/permalink/3491371957764328/>
8. Разом з гуманітарною допомогою польські археологи привезли нам листівки. Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/groups/2817464385155092/permalink/3419110198323838/>
9. До нашого міста втретє завітали польські археологи з важливою місією – передати гуманітарну допомогу та поділитися своїми знаннями. Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/groups/2817464385155092/permalink/3417152811852910/>
10. Сьогодні мали нагоду, отримати гуманітарну допомогу для наших захисників від польських колег-археологів. Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей

- історичних наук. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/groups/2817464385155092/permalink/3364834380418087/>
11. Благодійний ярмарок. ОП «Аналітика суспільних процесів» ТНПУ. Сторінка у Instagram. URL: <https://www.instagram.com/p/Cou8iQ-N4Tg/?igsh=bGVzMGxieTF6MXIx>
12. UPD: Збір коштів на дрон DJI Mavic 3 Thermal (m3t). Тетяна Липка. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/tetiana.lypkaaa/posts/pfbid0iHszyMALpak8xahxcK5T9nx6mQEPSPbgMJ8op1gxkhNFLfgHg4erMFtoofc95Gu2gl>
13. Долучаючись до збору коштів на дрон DJI Mavic 3 Thermal, для 10 ОГШбр «Едельвейс», архео-спільнота ТНПУ ім. В. Гнатюка «Арте по факту» оголошує благодійну лотерею!. Назар Данильчук. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1119922149015541&set=a.1119930439014712&type=3>
14. Триває збір коштів на дрон DJI Mavic 3 Thermal (m3t), для 10 окремої гірсько-штурмової бригади Едельвейс. Nataliya Velyka. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/nataliya.velyka.5/posts/pfbid038MoWWdHTotcMqjnwnKjjiSElfmTaQN95TK7M3rrR5uzrrCxKiiizqvmzetaqaBSSI>
15. 26.02.2024. Руслан Березюк. Сторінка у Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/ruslan.fyria/posts/pfbid03mmYwNYoAb2aPZR9WmiLvT6cqDXVi9YAXWk5w39YQJkGjYYkF8D1N2wR8FY94NEI>
16. Дорогі друзі, Хочу висловити найщирішу вдячність кожному, хто взяв участь в аукціоні моєї картини. Діана Юсип'юк. Сторінка у Фейсбук. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0kggkWwRtnF8vnU6cVjcurUmYyiA9fqgEgoXDk27Y1GxUynmYrCL6g99BcShnRqx3l&id=100051476181329
17. Друзі! 26 лютого 2024 р. студенти-історики організували благодійний ярмарок для придбання m3t для 10 окремої гірсько-штурмової бригади "ЕДЕЛЬВЕЙС". Назар Грицай. Сторінка у Фейсбук.; URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0Cx4NjB8L37nUSPjn6QiDwwkVZnv0J5vgmVw8kLonhgM1KsQe7vbwQKMgicF97BwBI&id=100024315247147

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНОТОПСЬКОЇ СТУДІЇ ТЕЛЕБАЧЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Соколовська Евеліна,
студентка III-го року навчання
ННІ історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету
імені А.С. Макаренка
e-mail: _evelina@ukr.net

Науковий керівник: **Михтуненко Вікторія,**
кандидат історичних наук, старший викладач,
кафедра всесвітньої історії, міжнародних
відносин
та методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

На сьогоднішній день телебачення є одним із провідних засобів масової інформації. Взагалі, телебачення є видатним досягненням людської діяльності, оскільки дозволяє переглядати відеоматеріали в реальному часі на відстані. Часто телебачення розглядається як форма мистецтва, але однією з його основних функцій є поширення інформації серед широкого загалу одночасно.

Розвиток телебачення в Україні є ключовим аспектом нашого життя, оскільки телевізія стала першим широким інформаційним джерелом для людства. Початок телебачення в Україні датується ХХ-тим ст., спочатку у великих містах, а потім його зону охоплення поширили на всю територію країни. Важливість регіонального телебачення полягає у вивченні історії цього медіаформату в конкретному регіоні, що дозволяє розглянути певні політичні аспекти формування телебачення, проаналізувати внесок видатних особистостей у розвиток телебачення в цьому регіоні та висвітлити історію самого регіону ширше. На сьогодні регіональне телебачення залишається популярним, оскільки завжди є ближчим до місцевих глядачів, надаючи їм інформацію про події та новини в їхньому регіоні. Актуальність такого дослідження полягає в тому, що історія регіонального телебачення є важливою складовою історії конкретного регіону, що в свою чергу формує історію всієї країни.

Українське телебачення пройшло значний шлях трансформацій: від випуску чорно-білого зображення до телемостів та трансляції у різнобарвному форматі у прямому ефірі; від регіонального мовлення до

створення загальнонаціональних мереж; від періоду радянської цензури до ери демократії та свободи слова у телевізійному ефірі [6, с. 9].

Під час формування незалежного телебачення була вкладена особлива увага у зміцнення національної свідомості. Телеканали стали важливим засобом для відтворення ідентичності, культурних цінностей та історії країни. Регіональні телекомпанії відіграли суттєву роль у відображенні місцевих аспектів та сприянні розвитку регіональної ідентичності. Регіональне телебачення завжди було важливою складовою мас-медіа й історія розвитку Конотопської студії телебачення не є виключенням.

Конотоп є містом обласного підпорядкування в Україні і виступає адміністративним і культурним центром Конотопського району. Місто розташоване у західній частині Сумської області, на перехресті залізничних магістралей [3, с. 4].

Історія міста Конотоп є багатою на події і відіграла важливу роль у історії України. Історія конотопського телебачення є захоплюючим, але водночас трагічним нарративом, який глибоко вплетений у загальний контекст розвитку вітчизняного телебачення. Ця історія тісно пов'язана з різноманітними подіями в історії України та світу, а також з видатними особистостями України та Конотопщини [5, с. 109].

Початок конотопського телебачення можна пов'язати з післявоєнним періодом. За словами Тетяни Миколаївни Голобурди, яка є незмінним директором Конотопської студії телебачення (КСТ), ідея створення кіностудії виникла у 1957–1958 рр.

У цей час, більш ніж у сорока містах СРСР, активно розбудовувалися телецентри. Конотоп також долучився до цього технічного прогресу, отримавши свій власний телецентр і телевізійну вежу. Ці інфраструктурні об'єкти діяли впродовж періоду з 1960 по 1968 рр., що свідчить про активний розвиток телекомунікаційної сфери в Конотопі.

За словами Тетяни Миколаївни Голобурди, Конотопська студія телебачення стала першою районною телестудією на території колишнього Радянського Союзу. Усе це почалося завдяки талановитим конотопським ентузіастам, зокрема першому секретарю Конотопського міського комітету КПУ Сумської області Михайлу Панасовичу Лушпі. Директорка Конотопської телестудії зауважує, що кожний етап розвитку Конотопського телебачення та Сумського дещо переплітаються. У 50-х роках у Конотопі зібралась група активних ентузіастів із запалом для телевізійної ідеї. Конотопські телеаматори створили власну телестудію, перші передачі якої почали транслюватись з 1959 р. [2].

Місцевий завод «Червоний металіст» підтримав районну студію телебачення, забезпечивши її обладнанням. Також значну роль у цьому відіграв Віктор Павлович Велитченко, який був першим секретарем партійного комітету заводу «Червоний металіст» [4, с. 56].

За словами директорки КСТ Т. М. Голобурди, на той час конотопське телебачення мало дві основні складові: технічну і редакторську. Відповідальність за технічну сторону телебачення покладалась на працівників заводу «Червоний металіст» – М. Крамаренка і Г. Козлова. М. Крамаренко, який був головним інженером телецентру, керував будівництвом телевізійної вежі висотою 110 метрів, яку можна було легко побачити з будь-якого місця Конотопа [2].

Поряд з вежею була споруджена спеціальна будівля, де розташовувався телепередавач сигналу з потужністю 1 кВт. Цей потужний передавач дозволяв жителям не лише Конотопа, а також глядачам з інших районів, зокрема Бахмацького і Буринського, переглядати трансляції Конотопської студії телебачення.

Усі трансляції, які проводилися, відбувалися у прямому ефірі, оскільки тоді не існувало можливості записувати програми заздалегідь. Студія «Кінопрокат» з Києва надсилала плівки з фільмами по областях і районах України. Ці фільми демонструвалися так: у студії за допомогою кінопроектора відтворювався фільм, який потім транслювався у прямому ефірі за допомогою кінокамери. Після перегляду фільми відправлялися до будинків культури та кінотеатрів інших районів для демонстрації глядачам.

Матвієнко М. звертає увагу на обладнання Конотопської студії телебачення, особливо підкреслює важливість камер чеського виробництва, якими була забезпечена КСТ завдяки заводу «Червоний металіст». Ці камери мали значну потужність, завдяки чому сигнали передавалися на великі відстані навколо, аналогічні тим, як це відбувається і сьогодні [4, с. 56].

Протягом певного часу Сумська і Конотопська студії телебачення функціонували паралельно. Проте керівництво київського телебачення вирішило не допустити такого розподілу ресурсів і закрило студію в Конотопі. Все обладнання було перевезено до Сум, а також було демонтовано телевізійну вежу [1, с. 137].

Перенесення обладнання відбулося за часів керівництва голови виконавчого комітету Конотопської міської ради депутатів трудящих Самка Івана Михайловича. За словами Тетяни Миколаївни Голобурди, з 1967 року телебачення в Конотопі припинило своє існування [2].

Шамардіна К. В. говорить так про ці події: «Конотопчани важко переживали знищення міського телебачення. Минуло майже чверть століття з часу закриття конотопського телецентру, поки конотопське телебачення відродилось» [5, с. 110].

У 1990 р. в місті Конотопі з'явилася приватна студія «Оріон», зареєстрована в Сумському комітеті по телебаченню та радіомовленню, яка відродила згасле у шестидесяті роки міське телебачення. Невдовзі

також з'явилася інша приватна студія – «Еталон». З часом «Оріон» припинив свою діяльність, а «Еталон» став спадкоємцем славних телевізійних традицій Конотопа.

У другій половині листопада 1991 р. за підтримки голови міськвиконкому Іванова Ю.Ф. та директора телецентру «Еталон» Кезікова А.Д., Конотопська студія телебачення відновила свою роботу за адресою вул. Богдана Хмельницького, 24. Офіційна реєстрація Конотопської студії телебачення відбулася ще 29 жовтня 1991 р. Значну роль у цьому відіграв саме Іванов Юрій Федорович, який підтримав ініціативу щодо відродження телестудії [2].

Спочатку студія мала назву МДКП «Обрій» (мале державне комунальне підприємство), але згодом, після прийняття Закону про теле-, радіоорганізації, вона була перейменована на ТРК «Конотоп», а потім на ТРК «Вежа».

За словами Голобурди Т.М., перші роки після незалежності були важкими для Конотопської студії телебачення через відсутність коштів і техніки. В наявності була лише одна відеокамера і відеомагнітофон. Згодом частину фінансових витрат брав на себе засновник, а частину студія. Студія надавала комерційні послуги підприємствам, установам та окремим громадянам у формі реклами чи оголошень. Також була можливість замовлення поздоровлень, причому ціни обговорювалися і були договірними [2].

З 24 лютого 2022 р., у зв'язку з повномасштабним вторгненням, телеканал скоротив кількість годин власних передач для трансляції марафону «Єдині новини». Основним жанровим розподілом програм телеканалу є різні категорії, включаючи мистецько-культурні, просвітницькі, дитячі, інформаційні, розважальні, аналітичні та інші програми.

На сьогоднішній день КСТ продовжує розвиватися та висвітлювати події місцевості. На даний час Конотопська студія телебачення отримала назву «Мистецько-інформаційний радіотелевізійний центр «Вежа», який включає в себе студію телебачення та Перше Конотопське Радіо на частоті 103.9 FM. У сучасний період студія значно розширила внутрішній обсяг мовлення, покращила технічну базу та перейшла на використання сучасних засобів для зйомки та монтажу програм. Таким чином, телевізійні традиції на Конотопщині не лише збереглися, але й активно розвиваються.

Висновки. Конотоп, місто з багатою історією, є не лише адміністративним центром, але й культурним серцем Конотопського району. Саме це стало поштовхом для ентузіастів заснувати Конотопську студію телебачення у 1959 р.

Конотопська студія телебачення пройшла всі етапи становлення: від свого зародження до періоду занепаду, а потім до відродження. У перші роки існування студії телебачення технічним оснащенням та загальним розвитком телевізійної студії допомагав завод «Червоний металіст», що розташований у Конотопі. Завод забезпечував студію необхідним обладнанням і сприяв її технічному розвитку.

За словами директора КСТ Тетяни Миколаївни Голобурди, важливим є той факт, що Конотопська студія телебачення стала першою районною телестудією на території колишнього Радянського Союзу.

На жаль, через нестачу фінансування Конотопську студію телебачення закрили у 1967 р., а все технічне обладнання було перевезено до міста Суми. Однак не зважаючи на цей трагічний момент в історії, КСТ не припинила свого існування: студія відродилася у 1992 р. вже в незалежній Україні та функціонує і розвивається до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба Д.К., Олексенко Т.М. Розвиток телебачення в місті Конотоп у ХХ–ХХІ століттях. *Перший крок у науку: Конотопські наукові студії – 2022: тези доп. I Науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, аспірантів, студентів, учнів (20 травня 2022 р., м. Конотоп)*. Конотоп, 2022. С. 136–137.
2. Інтерв'ю з директором Конотопської студії телебачення Голобурдою Тетяною Миколаївною [вела інтерв'ю Соколовська Е.] (11.11.2023 р.)
3. Конотоп на перехресті шляхів / Ш. М. Акічев та ін. СОГО «ЦСГР «Рідний край», 2012. 16 с.
4. Матвієнко М. Історія славетного заводу. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 359 с
5. Шамардіна К.В. Розвиток телебачення Конотопщини. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Суми, 21 травня 2013 р. Суми: Сумський державний університет, 2013. С. 109–110.
6. Яковець А.В. Телевізійна журналістика: теорія і практика. К., видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 240 с.

СТАРОДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

АРХІТЕКТУРА КЛАСИЧНИХ АФІН, ЯК ВІТРИНА АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Маковецька Олена,

студентка III-го року навчання
історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: olenkamakovetska@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Культурний та економічний підйом Афін почався у V столітті до нашої ери і досяг свого апогею при Периклі. Завдяки багатьом трофеям, успішній торгівлі та особливому податку – форосу, який Афінам платили всі союзні міста, що входили до Афінської архе, у місті розпочалося активне будівництво. Однією з найграндіозніших споруд, зведених у місті при Периклі, став Акрополь – центральний архітектурний ансамбль міста, який виконував роль фортеці, резиденції та громадського центру. Він є видатним досягненням грецької архітектури класичної епохи.

Потрібно розуміти, що протягом попередніх майже тридцяти років Акрополь стояв у руїнах, там не проводилися серйозні роботи. Якщо роботи і були, то вони в основному торкалися Нижнього міста, зони Агори, а на Акрополі храми стояли зруйновані. В крайнощі там могли бути якісь тимчасові будівлі, де вирушали церемонії, де вирушали культу.

У середині V ст. з'являються всі передумови у тому, щоб розпочати це грандіозне будівництво. Є гроші, є необхідний спокій для того, щоби взятися за цей проект. І, звичайно, цей проект, сам його задум досить амбітний. Наприклад, для будівель Акрополя широко використовувався мармур. Це перше таке масштабне будівництво у цьому матеріалі біля грецького материка. Якщо в епоху архаїки, ми пам'ятаємо, іонійські диптери зводилися з широким використанням мармуру, то тепер і афіняни хочуть створити щось подібне, і використовують для цього пентелійський мармур, який добувався в Аттиці і який згодом став дуже популярним і цінним матеріалом. Ось тут із мармуру тепер зводяться цілі будівлі. Це, звичайно, незвичайна розкіш, і економічно цей проект також дуже серйозний.

Розтяглася його реалізація на кілька десятиліть, практично на всю другу половину V ст. тобто ми можемо це вважати єдиним ансамблем, створеним одноразово. Але, однак, узгодженість частин, їх така собі зрежисованість і з погляду архітектури, і з погляду скульптурної програми змушує думати про те, що в основі лежить якийсь єдиний задум, який частково може належати і самому Періклу, а також людям, які входили до його найближчого оточення, у тому числі художникам, скульпторам та архітекторам [1].

Проект амбітний. І дуже важливо, що тут мала бути реалізована ідея створення якогось ансамблю, який претендує на загальногрецьке значення, панеллінське таке звучання саме через те, що Афіни в цей час претендують на консолідацію навколо себе грецьких полісів, особливо іонійських полісів. І самі афіняни, як ми пам'ятаємо, в афінському населенні дуже сильним був спочатку іонійський компонент. Усі будівлі в Афінах, скажімо, архаїчного періоду – це споруди доричного ордеру. Тепер же на Акрополі вони прагнуть ввести цей іонійський відомий компонент, поєднати доричний і іонічний ордер. І робиться це спонтанно, не стихійно. Періодично ось це поєднання ордерів або якихось окремих елементів ми знаходимо і в більш ранніх спорудах, але це швидше носить саме такий природно-стихійний характер.

Ми дивимося на реконструкцію афінського Акрополя, де одразу можемо відзначити собі головні елементи цього ансамблю, цього комплексу, які становлять його основу, його структуру. Насправді споруд на Акрополі було дуже багато. Тут було багато священних ділянок, теміносів, вівтарів, багато вотивної скульптури, якихось споруд малих форм. Але основні чотири будівлі – це, звичайно, домінуючий на Акрополі Парфенон, Пропілеї – урочисті ворота, які оформлюють вхід на Акрополь, маленький храм Афіни Нікі, який зустрічає вас при вході на Акрополь і який стоїть на бастионі стіни Акрополя, що висунув трішки вперед. І це, звичайно, Ерехтейон, який був поставлений напроти храму Парфенона, храму Афіни [2].

Почнемо сходження на Акрополь із західного боку через Пропілеї. Пропілеї – це дуже особлива споруда. На плані, можна побачити, що це споруда симетрична. В цілому в комплексі Акрополя панує ось цей принцип симетрії.

Причому якщо ми подивимося знову на реконструкцію, то побачимо, що тут є якась перехресна перекличка між головними елементами. Наприклад, Пропілеї своїм масштабом і своїм ордером перегукуються з Парфеноном, а витончений храм Афіни Нікі як би передує враження від Ерехтейона, який глядач та паломник бачив уже на території Акрополя.

Отже, Пропілеї. Пропілеї – це колонна зала, ворота незвичайної форми, яка має кілька наскрізних проходів. Центральний прохід був ширшим. У

нього входив пандус, і до пандусу підводила священна дорога, ми пам'ятаємо про те, що «акрос поліс» (ін. грец. ἀκρόπολις) – це «верхнє місто», і що Акрополь існував в Афінах ще з мікенських часів. Але тепер замість палаців замість палацової адміністрації тут виникає святилище. І на класичну епоху, у другій половині V ст. Основним центром тяжіння у цьому ансамблі стає Парфенон. Це наймасштабніша споруда, найбільша, видна здалеку, з усіх точок, що ніби домінує над ансамблем Акрополя [3].

Особливе призначення Парфенона полягало в тому, що він будувався як пам'ятник, покликаний увінчати перемогу греків над персами, грецької культури над варварами, і як символ слави і величі Афініської держави – глави морського союзу. Поставлений на верхньому майданчику скелі Акрополя, на висоті близько 150 м над рівнем моря, Парфенон був видно не тільки з будь-якої точки міста, але і з численних суден, що підпливали до Афін. Побудований архітекторами Іктином і Калікратом, храм був доричний периптер, оточений колонадою з 46 колон, мав багате скульптурне оформлення. Зрозуміло, що така грандіозна робота була не під силу одній людині, і над створенням скульптур і рельєфів працював цілий колектив майстрів, але справжнім творцем їх по праву вважають Фідія. Йому належить загальна композиція та розробка всього скульптурного декору, частину якого він виконав сам. Парфенон – одне з найбільших творів світового мистецтва. Усе його скульптурне оформлення покликане прославити богиню Афіну та її місто – Афіни.

Слід сказати, що архаїка робить безліч відкриттів. І потім класична епоха використовує ці відкриття і, власне, дає нам не так багато нових типів, нових конструкцій. Це, як і раніше, ордер, як і раніше, периптеріальні храми як основна одиниця, основний тип. Але, проте, протягом класики уточнюються і полегшуються пропорції, вишукуються гармонійніші, пропорційніші рішення. Якісь нові рішення інтер'єрів та оформлення внутрішнього простору. У тому числі виникає ось це нововведення – поєднання різних ордерних систем [4].

Зовні, як бачимо, це доричний периптер, але пропорції його здаються більше полегшеними порівняно з архаїчними якимись його попередниками і навіть у порівнянні з храмом Зевса в Олімпії, збудованому трохи раніше. Усередині ж в основній меті використано теж доричний ордер у двоярусній колонаді. Але була тут ще одна кімната, так званий опістодом, скарбниця храму. І ось усередині цієї скарбниці було виявлено фрагменти чотирьох колон іонічного ордера, як вважають. Відповідно, всередині Парфенона теж були елементи іоніки, проте приховані від очей. Вже в період культурного піднесення намітився відхід від суворого доричного стилю. Архітектори та скульптори все частіше стали додавати іонійські елементи та прийоми. Наприклад, якщо статуя Афін роботи Фідія виконана в доричному стилі, дихає спокоєм і

величчю, то створені ним скульптури для прикраси фронтона і фризів Парфенона більш динамічні і мальовничі.

Висновки. Таким чином, завершуючи велич архітектури Афін, варто зачитувати слова Перікла що: «Ми досягли могутності, для якої не треба ні багато доказів, ні свідоцтв, і за це нам дивуватимуться і наші сучасники і наші нащадки». Грецька архітектура як ніяка інша настільки глибоко не усвідомила зв'язок цілого та її окремих елементів, розробила систему ордерів, їх поєднання, членування і пропорції. Значним внеском древніх греків у розвиток світового мистецтва стала також постановка та практичне вирішення великих містобудівних завдань, особливо запровадження регулярної системи планування міста. Тому, можна стверджувати що архітектура класичного періоду досягла великого розквіту, та вплинула на подальший розвиток архітектури Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балух В. О., Макар Ю. І. Історія Стародавньої Греції: Курс лекцій. Чернівці: Золоті литаври 2001. 420с.: ілюстр., карти.
2. Шейко В. М., Гаврюшенко О. А., Кравченко О. В. Історія світової культури: Навч. Посібник. / Наук. ред. В.М Шейко. К.: Кондор, 2006. 408с.
3. Barringer J. The Athenian Akropolis, Female Power, and State Religion. Art, Myth and Ritual in Classical Greece. Cambridge: Cambridge University Press. 2008. 267 p.
4. Hurwit J. M. The Athenian Acropolis: History, Mythology, and Archeology from the Neolithic Era to the Present. Cambridge: Cambridge University Press. 2000. 408 p.

ПОСТАТЬ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ В СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЯХ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Березюк Руслан,

студент I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: ruslan.berezuk06@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Гай Юлій Цезар – великий диктатор Стародавнього Риму, який залишив гігантський слід в історії людства. Хист у веденні воєн та бажання бути «великим», зробили його героєм античного світу.

Життя Цезаря було дуже насичене, з юних років йому вдалося зрозуміти, як далі жити та що робити. З одної сторони Юлій як і будь який інший житель, був заручником Риму з народження, але він не опирався цьому, а навпаки – вчився.

«Замолоду він (Цезар) провадив спосіб життя, звичний для багатьох молодих людей його кола, вдавався до всіляких захоплень, пізнав, можна сказати, й піну й осад від часі насолод, однак не розтратив своїх духовних і фізичних сил, брав від захоплень, здається тільки їхній надлишок і до кінця свого життя залишався бадьорою та веселою людиною, що приваблювала до себе всіх, із ким він був пов'язаний, і зберегла щирість та ніжність» [1, с. 334]. Так, охарактеризовує Гая Юлія Теодор Моммзен – один із найвидатніших істориків в галузі Історії античного Риму. Якщо проаналізувати вчинки юного Цезаря, то одразу стає зрозуміло, чому він пішов по політичних кар'єрних сходинках.

Кожна людина має право на новаторство, але те, що робив Гай Юлій закріпилося і до сьогоднішніх днів. Актуальність Цезаря як правителя є неодмінною складовою сучасних лідерів держав. Він заклав фундамент для імперського майбутнього Риму на кістках республіки, яка поступово розвалювала столицю античного світу.

Працюючи з Цезарем як лідером своєї могутньої держави, ми можемо відчувати, що нам максимально зрозуміла його політика, нам легко оцінювати його вчинки. Це все не випадково, звісно нам здається, що десь ми зустрічали подібні нариси, бо дух та ідеологія Цезаря є в кожній

державі. Отже, давайте спробуємо побачити як Юлій Цезар дійшов до слави великого лідера та захисника Риму.

Першу підтримку від людей він отримав на посаді претора та едила, ось так описує Плутарх: *«У Римі Цезар здобув велику славу як судовий захисник, а в простолюдді - щирю прихильність своєю привітністю й готовністю допомогти будь-кому, виявляючи до кожного чуйність більшою мірою, ніж це годилося в його віці»* [4]. Тобто розкриваючи суть рядків, на перший погляд Цезар є справедливим та чуйним, але для самого Юлія – це було не найголовнішим аспектом, він думав глибше та розумів, якщо буде те, що подобається народу, то отримає від них пошану, а вони в свою чергу розповідатимуть іншим про нього, тобто трактуючи на сьогоднішній лад – рекламував себе, тим самим підносячи своє ім'я, яке прямує до слави.

Юлій Цезар не зупинився на одному методі, він думав глобально, щоб охопити якнайбільшу частину людей, які могли б поширювати його ім'я на територіях, де його це не знали. Новий метод погрузив юного лідера у борги, але мета оправдала засоби, щодо цієї піар кампанії Плутарх пише: *«... його обіди, бенкети, життя на широку ногу – все це сприяло зростанню його впливу в державі»*. Цими заходами, можна подумати, він лише розважався, але насправді він лише накривав тьмою своїх конкурентів та прославляв своє ім'я [4].

Підводячи підсумки початку кар'єри Цезаря, можна дійти висновку, що в нього насправді великі амбіції, адже рух був дуже стрімким, до 40 років (вік, коли патрицій міг стати консулом) він пройшов увесь *Cursus honorum* – (з латини «шлях честі», а саме: послідовність військових і політичних магістратур, через які проходила кар'єра давньоримських політиків), цілеспрямованість посісти найвищу посаду в державі, та чинити опір оптиматам – завдання № 1 для Юлія.

Перед тим як Юлій мав стати консулом, його проголосили правителем у Далекій Іспанії, де не було багатства та розкоші, навіть друзі почали насміхатися з Цезаря, себто багато він тут не отримає, у відповідь на це, прозвучали слова: *«Краще бути першим тут, ніж другим в Римі»*. Цей епізод з життя зацікавив Алана Аскельрода, ось як він обмірковує: *«Юлій не скаржиться на оточення, він веде... лідер веде»*. На даному етапі можна прогледіти відносини Цезаря з його оточенням, та дійти висновку, що перечити вождю ніхто не буде, оскільки їхнє майбутнє залежить напруму від слова Юлія [3].

Другий етап в житті Цезаря наступив після того, як він став консулом. Напередодні виборів Юлій не довго думав, що і як він має робити на цій посаді, оскільки мав на це цілих 40 років, тому для зміцнення своєї влади впливовий патрицій помирих Помпея та Марка Красса, в наслідок чого отримав підтримку першого і другого. У цьому випадку прослідковуються

і події сучасного, де без союзу тебе або шантажують, або підкорюють. Наміри цих 3-х людей, які в 60-х роках I ст. до н. е. стали найзначнішими персонами Стародавнього Риму, були майже неосяжними. Щодо самого Цезаря, то він своїми відвертими рішеннями, налякав другого консула(у Римі було одразу 2-а консули), про це гарно описує Светоній: *«Як тільки зайняв цю посаду, насамперед постановив збирати і публікувати щоденні новини як про сенат, так і про народ. Також відновив давній звичай, щоб тоді коли він (Юлій) не має фасок(гілля, яке символізує владу), перед ним ішов посильний, а ліктори йшли позаду. Запропонував і земельний закон, а коли його колега(Бібул) намагався сповістити про якісь невтішні пророцтва щодо цього, то він вигнав його з форуму, застосувавши зброю... Бібул настільки зневірився, що не виходив з дому аж доти, доки не відійшов від влади.»* Для сучасників Цезаря, а тим більше ворогів, було страшно з ним мати справу, ніколи б не догадалися, що ж він зробить цього разу [2].

Висновки. Прошли роки, Цезар пройшовся по Галії, переміг всюди, де тільки міг, як в наслідок Юлій тріумфував 5 разів, звідусіль лунали слова слова «Veni, vidi, vici». Також розпався тріумвірат, та почалася громадянська війна. Далі опираючись на слова Теодора Моммзена, ми будемо аналізувати Цезаря як необмеженого правителя античного Риму. Гай Юлій Цезар ніколи не забував про себе, у кожному вчинку, чи ризикованому, чи ні, він думав про своє майбутнє, тому він взявся перевлаштувати державу на свій манер. По-перше, Цезар був диктатором, консулом та імператором, також він посів і на інші посади такі як: едил, цензор та претор. Він, як новий «зачинатель Риму», почав формувати нову аристократію, нову систему, нове покоління молоді монархії [2; 4]. Опиратися цьому процесу було вже занадто пізно, отже і неможливо, бо за Цезарем був народ, який вірив йому. У підсумку імператор став верховним командувачем усіх військових сил держави, ніщо не відбувалося без рішення Цезаря. Дивно чути ці слова про Цезаря в кінці його кар'єри, але варто лише задуматись і знайти зв'язки сучасних законів та рішень, з Юлієвими, та збагнути який великий вплив у сьогоденні є від античної монархії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моммзен Т. Історія Риму / переклад Віктора Вербича. Київ: Арія, 2023. 384 с.
2. Життєписи цезарів / Гай Светоній Транквіл; переклав з латини Павло Содомора. Вид. 2-ге. Львів: Видавництво «Апріорі», 2023. 360 с.: іл.
3. Юлій Цезар / Алан Аксельрод; пер. з англ. І. Луцької. Х.: Віват, 2022. 224 с.
4. Порівняльні життєписи / Пер. з давньогрецької Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; Передм. Й. Кобова. К.: «Дніпро», 1991. 440 с. іл.

ПОХОДЖЕННЯ ПАТРИЦІЇВ І ПЛЕБЕЇВ В СУЧАСНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Видаш Володимир,

студент II-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Патриції та плебеї – два основні стани в Стародавньому Римі, які відрізнялися своїм походженням, правами та статусом. Ця проблема соціальної стратифікації має досить актуальне значення і для сучасного суспільства. Сьогодні існують різні підходи до інтерпретації витоків цього поділу.

Подивившись крізь призму минулого, ми бачимо, що в історії будь-якої держави присутня боротьба патриціїв і плебеїв, бідних з багатими. За століття термін плебей і патриції змінив свою первинну суть, яку він мав в Стародавньому Римі.

Боротьба плебеїв з патриціями – вічна і цікава тема в історії Стародавнього Риму. Без неї неможливо уявити виникнення Риму, як держави на карті світу. Про цю боротьбу, багато писали античні історики, праці яких дійшли до нас. Серед відомих: Тит Лівій, Діонісій Галікарнаський і Цицерон. В їхніх працях, ми знаходимо багатий матеріал, який описує боротьбу плебеїв з патриціями.

Патриції – (лат. *patricii*, від *pater* – батько) – найдавніша римська знать, що входила до родової общини і становило римський народ (лат. *Populus Romanus Quiritium*), яке протистояло плебеям. Після виділення з роду вельможних патріархальних сімей до патриціїв почала належати тільки родова аристократія, предки якої колись становили царський сенат. Патрицієм не можна було стати, здобувши багатство чи політичну владу, ним потрібно було народитись.

Лівій знайомить нас з Патриціями, коли цар Риму Ромул, для того, щоб місто не поступало і збільшити його силу, обирає дорадчий орган з числа 100 сенаторів, яких в майбутньому називатимуть – отцями, тобто патриціями. Багато істориків минулого, виводили безліч гіпотез і теорій, походження патриціїв. Але основною залишається теорія корінного населення, що являло собою римський народ.

Патриціанська соціальна організація була заснована на родинних групах, які називалися *gentes*. Кожен рід, вів від свого предка своє походження. Патриціанські *gentes* були патрілінійними і жорстко патріархальними. Родинні зв'язки відігравали важливу роль на рівні патриціанської соціальної організації. Їх замкнута структура спорідненості була настільки суворо регламентована, що за часів республіки кількість патриціїв неухильно зменшувалася. Коли виникла республіка, патриції перетворили сенат на ексклюзивну олігархічну інституцію для управління Римом.

Плебеї – (лат. *Plebs* – простолюдин) – незнатне, вільне населення Стародавнього Риму, яке не входило в родові общини і не мало права на землю, а також політичних прав, на відміну від патриціїв. Це була основна маса римського населення, яка була прибулою. *«Ромул для збільшення людности вдався до старого прийому засновників міст, які скликали до себе багато люду темного й низького походження; Туди від сусідніх народів збігалась чи мала юрба волоцюг, що жадали перемін, без різниці – вільний чи раб»* [5, с. 14]. Так, Тит Лівій розповідає про походження плебеїв.

Одна з довготривалих теорій походження плебеїв, була висунута Теодором Моммзенем. Він виводив їх із клієнтів, що були напіввільними-напівзалежними. *«Біля самостійних сімей групувалися люди напіввільні-напівзалежні, так звані клієнти. Це були чужинці, якими опікувався в громаді хтось із громадян, і їхні нащадки, а також відпущені на волю раби та їхні нащадки»* [4, с. 17].

*«Люди, які не входили до складу привілейованих патриціанських *gentes*, могли бути їхніми клієнтами: у такому разі вони, імовірно, отримували певні переваги від своїх зв'язків і, можливо, навіть включалися до складу сенату як *conscripti*»* [2, с. 128–129].

Клієнтами ставали ті, хто був в економічній скруті, не міг виступати за себе у суді, бо не був з привілейованого стану і був обмежений у правах. Підкоряючи навколишні міста, Рим проводив корисну для себе політику. Руйнуючи стіни завойованих міст, жителів забирав з собою в Рим, надаючи їм статус клієнта римської громади. Частина переселялась, а частина залишалась на місці, проте мали жити в неукріплених містах. Клієнтела була приватною залежністю, тоді як плебеї – «державними клієнтами». Вони перебували поза родовою організацією патриціїв, тобто не належали до «римського народу», не мали доступу до общинної землі (*ager publicus*).

Таким чином, оцінюючи походження плебеїв, слід зазначити, що завоювання, без сумніву, відіграло провідну роль в утворенні плебсу, римський господарський лад не був настільки розвинений, щоб це утворення було результатом економічного розшарування, а в традиції не залишилось ніяких згадок про те, що плебеї - нащадки кріпосних клієнтів.

Виникає питання, коли і як нерівність, що існувала в Римі, переросла в відмінність між патриціями і плебеями?

Тривалі війни які вів Рим, ослабили плебеїв, які не мали земельних наділів і робочих рук, потрапляли в боргову кабалу до патриціїв. Хоч кабала і не була на рівні рабства, проте закабалений міг бути гірших умовах ніж раб.

Якби не був розорений плебс, він представляв собою могутню соціальну силу, з якою патриціям доводилось рахуватись. З постійним ростом плебеїв, над «римським народом» нависла загроза. Починаються виступи з вимогами, які загрожують існуванню держави.

Першим і серйозним виступом стає Сецесія 494 р. до н. е. Залишені без права, засмоктані борговою кабалою, постійний тиск з боку патриціїв – призвів до того, що плебеї почали шукати порятунку, але не шляхом революційних перетворень чи зміни системи управління, що за собою призвів би до дисбалансу держави, а шляхом мирних вимог. Плебеї зібрались і покинули місто, вони утворили власні народні збори і обрали своїх посадових осіб, яких називали трибунами, щоб захищати свої інтереси від дій патриціїв.

Ентоні Евері доводив, що *«Плебс був політичним або громадським рухом, що виник у народному середовищі, але не тотожний народу. Він чимось нагадував нинішні профспілки, тільки представляв усі ремесла та робітничі спеціальності. Плебс виник тільки для того, щоб відстоювати і проводити в життя інтереси свого стану - плебеї»* [1, с. 27].

Сучасні історики по різному інтерпретують Сецесією. Мері Берд пише, що *«Це була боротьба між римськими громадянами: плебеї домагалися зрівняння в політичних правах з елітою, патриціями, які не мали наміру ділитися успадкованою владою. У всі наступні часи римляни сприймали ці події як героїчний захист політичних свобод простих громадян; вплив цієї боротьби на політичне мислення, зокрема й на словниковий склад мови, відчувається і в наші дні. Епітет "плебейський", як і раніше, виникає в класових конфліктах; у 2012 р. у Великій Британії звинувачення діяча Консервативної партії в образі поліцейського, якого він назвав «плебеєм», виявилось достатнім для звільнення зі складу уряду»* [3, с. 32].

«Масовий протест, один із найбільш чудових і своєрідних у всій світовій історії. Він дуже схожий на сучасний загальний страйк, але з деяким доповненням. Робітники не тільки виводили свою працю, вони виводили самих себе» [1, с. 26].

Поступово ця боротьба, яка тривала з VI – по III ст. до н. е. починає йти на спад. Неодноразово до неї звертатимуться в різні періоди, бо саме вона стала тою школою, тим механізмом політичних реформ за права і свободу народу.

«Ця боротьба станів стала одним із найяскравіших і найпослідовніших проявів принципів народовладдя і свободи, які нам відомі в давнину; У сукупності вимоги плебеїв склали системну програму політичних реформ, засновану на різних аспектах громадянських прав і свобод: від права брати участь в управлінні державою і права на частку її багатств до свободи від експлуатації та свободи інформації. Не дивно, що визвольний рух робітничого класу в багатьох країнах наприкінці XIX – на початку XX ст. черпав натхнення і риторичку в античній історії, де описано, як узгоджені дії римського народу змусили патриціанську аристократію, яка отримувала владу в спадок, піти на поступки і забезпечили плебеїв правами в повному обсязі. Закономірно й те, що лідери ранніх професійних спілок вважали сецесії зразком успішних страйків» [3, с. 33].

Висновки. Станова стратифікація в Стародавньому Римі була жорсткою системою соціальної нерівності, де одні верстви монополізували владу, власність і привілеї, а інші – були пригнобленими і позбавленими прав. Це явище можна інтерпретувати крізь призму класового, етнічно-расового та майнового розшарувань. Вивчення цього історичного прикладу важливе для кращого розуміння соціальної стратифікації і нерівності в сучасному суспільстві. Суспільство має навчитися на історичних уроках для уникнення жорсткого розмежування та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Everitt A. The Rise of Rome: The Making of the World's Greatest Empire. 2013. 512 с.
2. Volume 7, Part 2: The Rise of Rome to 220 BC, 2nd edition. Edited by F. W. Walbank, University of Liverpool, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, A. Drummond. Cambridge University Press. 2008. 771 p.
3. Мері Б. SPQR. Історія Давнього Риму. 2019. 288 с.
4. Моммзен Теодор. Історія Риму / переклад Віктора Вербича. Київ: Арій, 2023. 384 с.
5. Тит Лівій «Від заснування Міста», Книги I–V, видання перше. Київ: Laurus, 2022. 384 с., іл.

ЯН ГУС В ІСТОРІЇ ЧЕХІЇ

Оберська Каріна,

студентка I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету
імені В. Гнатюка
e-mail: karinaoberska1205@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвєць Леся,**
доктор історичних наук, професор,
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У пантеоні героїв кожної нації сяють імена славетних особистостей, які своїми діяннями та вченням здобули безсмертя. Для Чехії таким слугує Ян Гус – філософ, релігійний мислитель, видатний реформатор католицької церкви, ректор Празького університету. Сьогодні, вивчаючи постать Яна Гуса як ідеолога чеської реформації, ми досліджуємо не лише його особистий внесок у долю країни, але й значний вплив на майбутнє Європи.

Діяльність видатного чеського реформатора протягом століть привертала увагу численних дослідників. Їхні праці, написані в різні епохи та представлені різними науковими школами, дають нам можливість глибше зрозуміти цю складну та багатогранну постать. Серед дослідників, які зробили значний внесок у вивчення спадщини Яна Гуса, можна виділити: Жорж Занд, французька письменниця та історикня, відома своїм романом, в якому вона порівнювала чеського реформатора з французькою національною героїнею. Також Іван Мацек, чеський історик, який досліджував життя та діяльність Яна Гуса в контексті чеського релігійного та суспільного життя XIV ст. Значну увагу постаті Яна Гуса привернув Жан Делюмо, французький історик, який досліджував релігійні уявлення та практики людей в епоху Середньовіччя, що допомагає краще зрозуміти теологічні погляди Яна Гуса. Його прагнення до очищення церкви від корупції та повернення до первісних християнських цінностей здобуло широкий розголос, зробивши Яна Гуса символом боротьби за релігійну та соціальну справедливість.

Окрім того, що він був видатним релігійним реформатором, Ян Гус також відіграв важливу роль у розвитку освіти та культури Чехії. Ян Гус став ректором Празького університету в 1409 р. Він прагнув реформувати університет, позбавити його від впливу католицької церкви та зробити

доступним для людей з усіх верств суспільства. Гус запровадив нові курси з чеської мови та літератури, а також сприяв розвитку чеської наукової думки. Його реформи зробили Празький університет одним із найпрестижніших навчальних закладів Європи. Він написав ряд філософських та теологічних трактатів, які мали значний вплив на розвиток чеської та європейської думки, виступав за повернення до первісних християнських цінностей, критикував зловживання владою католицької церкви та пропагував ідеї свободи слова та думки.

Його постать, овіяна трагізмом і величчю, несе в собі безсмертне послання про незламність духу, прагнення до правди та віру у свої ідеали. Життя Яна Гуса – це не просто хронологія подій, це історія про мужність переконань, стійкість перед лицем несправедливості та невпинне прагнення до кращого світу. Саме він кинув виклик могутній католицькій церкві, виступаючи проти корупції, зловживань владою та відступництва від первісних християнських цінностей. Його ідеї, сповнені щирості та любові до людей, знайшли відгук у серцях багатьох, поклавши початок чеській реформації та надихнувши реформаторські рухи в усій Європі.

Цікаво простежити, як принципи діяльності Яна Гуса формувалися під впливом Джона Вікліфа, відомого англійського реформатора XIV ст. Важливо зазначити, що хоча Гус був послідовником Вікліфа, він не сліпо переймав його ідеї. Гус мав власні погляди на релігійні та соціальні питання, які ґрунтувалися на його особистому досвіді та вивченні Святого Письма. Проте, безсумнівно, що Вікліф відіграв значну роль у формуванні світогляду Гуса. Обидва реформатори критикували зловживання владою католицькою церквою, виступали за повернення до первісних християнських цінностей та підкреслювали важливість Святого Письма як єдиного джерела віри. Обоє вони вважали, що продаж індульгенцій є не біблійним і корумпованим способом збагачення церкви. Гус і Вікліф вірили, що Святе Письмо є єдиним непогрішним джерелом віри, а не папські декрети чи традиції. Обидва реформатори критикували багатство та розкіш духовенства і виступали за життя в бідності та простоті. Гус і Вікліф вважали, що люди мають право слухати проповіді та читати Святе Письмо своєю рідною мовою. Однак, окрім спільних ідей, існували й певні розбіжності між ними. Наприклад, Гус не поділяв крайніх поглядів Вікліфа щодо таїнств, таких як євхаристія. Також він був більш обережним у своїх політичних заявах, намагаючись уникати прямих закликів до повстання проти влади. В цілому, вплив Вікліфа на Яна Гуса був значним і багатограним. Ідеї англійського реформатора лягли в основу власних реформаторських поглядів Гуса, які згодом відіграли важливу роль у розвитку чеської реформації та європейської історії загалом. Тому і важливо досліджувати зв'язок між цими двома постатями, щоб глибше зрозуміти їхні ідеї та їхній вплив на релігійне та суспільне життя Європи XIV–XV ст.

На жаль, теологічний факультет Празького університету, замість пошуку істини, засудив Яна Гуса як єретика. Його звинуватили в помилках, які кидали виклик авторитету церкви та ієрархії, у підриві віри в таїнства, святих та відпущення гріхів. А вже 4 грудня 1414 р. його ув'язнили, кинувши до темниці Домініканського монастиря. Проте, навіть у кайданах Гус не мовчав. Він писав, ділився своїми думками, створюючи твори, які й досі вражають глибиною та щирістю: «Про трьох людських ворогів», «Про любов до Бога».

6 липня 1415 р. на Яна чекала жорстока кара, адже міська рада Констанци засудила його до спалення на вогнищі.

За ним прийшов Мартін Лютер, чий потужний голос зрушив основи католицизму, розпочавши епоху Реформації. Гуситські війни стали відлунням реформації, були вони жорстокі і кровопролитні, але стали лише прелюдією до ще масштабніших релігійних конфліктів, які охопили Європу після виступу Мартіна Лютера.

Наслідки Реформації розкололи континент на два ворогуючі табори: католиків та протестантів. Релігійні суперечки вилилися у криваві битви, що забрали життя мільйонів людей. Проте, вони відіграли значну роль у розвитку чеської історії та становленні європейської реформації. Ян Гус, трагічно загиблий на вогнищі, став символом боротьби за свободу думки та право на власні переконання. Його історія – це застереження про те, до чого може призвести сліпа віра в догми та нетерпимість до інакомислення. Гус не здобув перемоги за життя, але його ідеї продовжували жити, надихаючи людей протягом століть. Його спадщина – це заклик до критичного мислення, до прагнення до істини та до мужності відстоювати свої переконання, навіть перед лицем несправедливості.

Висновки. Історія Яна Гуса та гуситських війн – це не просто розповідь про минуле. Це нагадування про те, що боротьба за свободу духу, справедливість та рівність ніколи не закінчується. Ідеї, за які боровся Гус, залишаються актуальними й досі, адже вони є основою демократичного суспільства та свободи особистості. Вивчення спадщини Яна Гуса та гуситських війн може допомогти нам краще зрозуміти минуле, сьогодення та майбутнє. Воно може навчити нас бути більш толерантними до інших думок, критично мислити та відстоювати свої переконання мирним шляхом. Ян Гус – це не просто історична постать, це символ вічності людського духу, який неможливо зламати ні вогнем, ні страхом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. К.: Либідь, 2003. 632 с.
2. Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, 2017. 464 с.

ТРАКТУВАННЯ СМЕРТІ КАТОЛИЦЬКОЮ ЦЕРКВОЮ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Дзюбановська Евеліна,

студентка II-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету

імені В. Гнатюка

e-mail: evelinadziubanovska@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Сучасні популярні уявлення про те яким було ставлення людей до смерті епоху середньовіччя часто є викривленими завдяки медіа та масовій культурі й перебувають далеко від реальності. Люди помирали у всі часи: і тисячу років тому, і сьогодні. Пізнавши ставлення людей обраного часового відрізка до цього явища, ми зможемо наблизитися до глибшого розуміння середньовічної ментальності. Середньовічна людина в першу чергу ідентифікувала себе як християнина, а потім уже як представника тієї чи іншої соціальної категорії. Саме тому особлива увага надана трактуванню смерті католицькою церквою цієї епохи. Усі аспекти життя тогочасного суспільства, проходили скрізь призму релігії. Даного питання у своїх роботах торкалися такі медієвістки як Керолайн Байнум та Стефанія Демчук. За мету було поставлено сформуванню власну ідею про те, яким чином католицька церква у середньовічній Європі трактувала смерть та пов'язані з нею аспекти.

Християнська віра була основою світогляду середньовічної людини, якій було притаманне містичне мислення. Намагаючись зрозуміти, яким чином теологи середньовіччя трактували ті чи інші проблеми, в тому числі, смерть, мусимо враховувати, що схоластика в епоху середньовіччя займала абсолютно панівне становище у науці, філософії, педагогіці, тощо. Схоластичний метод полягав у виведенні синтезу на основі думок висловлених мислителями минулого та в першу чергу змісту Біблії. Святе письмо регламентувало життя та смерть середньовічного індивіда. Християни вважали свої земні тіла тимчасовими й тлінними, сенсом їхнього життя було заслужити місце у раю. В епоху середньовіччя була загальноприйнятою ідея, що з настанням армагедону – душа повернеться

у своє воскресле земне тіло. Тому ставлення до тіл з приходом християнства у Європу – змінилося. Поховальні ритуали, окрім своєї основної мети, служили приводом для об'єднання громади, що дозволяло її членам разом пережити горе втрати. Особливо це стосувалося шанованих представників кліру. Одним з таких шанованих праведників був Домінік де Гусман – засновник Домініканського ордену, що помер у оточенні своїх братів-монахів. Зі свідчень брата Бонавентури наданих на Болонському процесі канонізації Домініка, нам відомо що святий передчував власну смерть, та запротестував коли його намагалися поховати за межами церкви заснованої його орденом. Його останнім бажанням було, щоб брати повернули його до церкви Святого Миколая із престижнішої Санта Марії Де Ла Монте, чий абат планував поховати Домініка у себе. Той чудом пережив дорогу, та прочитав останню молитву разом із рештою ченців свого ордену [1]. З цього ми можемо зробити висновок що смерть вважалася сучасниками святого Домініка явищем хоч і невідворотним, але передбачуваним і навіть частково контрольованим. Також надзвичайно важливим аспектом цього процесу був вибір місця поховання тіла, що мусило б забезпечити спокій душі померлого, та впливало на подальше життя його оточення.

Ще однією причиною чому місце його могили було настільки для нього важливим, полягає у тому що помираючи, Домінік усвідомлював що його тіло перетвориться на мощі. Своїх братів він заспокоював такими словами: «Після смерті я буду вам кориснішим і пліднішим, ніж за життя» [1]. Культ мощей, або ж реліктів, зберігався скрізь усю епоху середньовіччя. Вони сприймалися як такі, що перебувають на межі між людьми та предметами, будучи і тим і іншим одночасно. Багато християн вважали, що мощі - це святі, що живуть серед людей у новій іпостасі. Так само, як за життя, до святих і після смерті зверталися за допомогою, очікуючи чудес та зцілення. Мощі наділяли екстраординарними властивостями – їх могли шанувати і возвеличувати, а могли карати і бичувати (як це сталося із сумнозвісним папою Формозом). Іноді культ поклоніння мощам набував ексцентричних форм. Унікальний випадок стався у 1308 р., коли померла абатеса Клара із Монтефалько. Віддані жінці черниці, були впевнені що знайдуть підтвердження її святості у тілі померлої. Вони розітнули труп та пересвідчилися у своїй правоті, виявивши вирізьбленими на серці Клари символи Христових пристрастей: розп'яття розміром, бич, три цвяхи і жезл. В сечовому міхурі жінки знайшли три кулясті камені розташовані у формі трикутника, що сестри інтерпретували як символ трійці. Вважається, що ці об'єкти не були ні рукотворними, ні чужорідними, і склалися із тканин тіла Клари що і робить їх унікальними. Ці знахідки для черниць були не просто аномальними пухлинами. Тоді панував містичний світогляд і люди

мислили зовсім іншими категоріями. Знахідки засвідчували у очах монахинь святість абатеси [1].

Головним прикладом для наслідування із Святого письма був Ісус Христос, що приніс себе у жертву заради людства. Цю жертву у своїй смерті наслідували мученики, що віддали життя за віру, як Ісус віддав за них своє. Мучеництво - було ідеалом для християнина. Папа Григорій I, що жив у VI–VII ст., розділяв мучеництво на два типи: таємне та публічне. Він писав, що мучеництво є таким, коли душа прагне страждань в ім'я Христа, та готова їх прийняти, навіть коли немає реальної зовнішньої загрози. Мучеником вважався будь-який святий що прийняв насильницьку смерть, не залежно від того, чи була вона пов'язана із релігійними гоніннями, як це до прикладу було в історії Відобари із Санкт Галлена. За життя Віборада часто мала божественні видіння, одне з яких отримала у червні 925 р. Тоді вона передбачила не лише вторгнення угорців у монастир Санкт - Галлена, але і власну мученицьку смерть. Через рік, у червні 926 р., мешканці монастиря разом із коштовними реліквіями були у безпечному місці, але сама жінка відмовилась покидати келію. Коли угорці прийшли в монастир і застали Вібораду у молитві, вони напали на неї і тричі вдарили сокирою по голові. Вона у стражданнях помирала ще день. Віборада відома небагатьом, але вона стала першою жінкою яку канонізував Папа Римський [2]. І все ж «справжні мученики» залишалися на щабель вищими в масовій уяві. Таким прикладом із епохи середньовіччя виступає Адальберт Празький. У 983 р. він став другим єпископом Праги. Адальберт належав до впливової та могутньої сім'ї Славників, тому усе життя перебував у центрі складних й подекуди жорстоких політичних перипетій. Ранньою весною 997 р., разом із двома супутниками, Адальберт вирушив далеко на північ, проповідувати пруським і балтійським язичникам, від чиїх рук вони і загинули. Натовп відрізає голову Адальберта і насадив її на палю. Згодом Болеслав I викупив труп, заплативши його вагу золотом. Смерть чоловіка стала втіленням жертвності і віри. Празький єпископ наслідував біблійних героїв, але був фізично досяжним для своїх сучасників тому його смерть справила на них величезне враження. Епізоди вбивства і викупу тіла викарбувані на гнезненських воротах поруч із сюжетами з життя святого. Примітно, що Адальберт окрім Польщі, Чехії та Угорщини, де він жив та працював, покровительствує і Пруссії, де його вбили. І тут він наслідує Христа, пробаючи своїх вбивць, заступаючись за них, задля вищої, морально недосяжної для них мети [3 с. 167–168].

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати, що у середньовічній культурі християнська віра глибоко впливала на мислення та життя людей. Схоластика, базуючись на синтезі між філософією, наукою та біблійними вченнями, визначала світогляд того часу. можемо зробити певні висновки. Церква вчила очікувати смерті і готуватися до неї. Її

момент – лише перехідна ланка, що відділяє людину від божого суду. Від кліру очікувався вийнятковий спосіб життя, і якщо священнослужитель відповідав суворим очікуванням, його буття «після» теж було вийнятковим. Як на небі так і на землі, «ті що моляться» зберігали сувору ієрархію, найвищий шабель посідали мученики, що у своїх стражданнях ставали найближчими до Христа. Тлінним тілам цих вийняткових людей, приписували чудодійні властивості, завдяки чому посмертна слава святих часто була навіть більшою ніж прижиттєва. Особливий статус мали і місця де вони знаходилися. Ставлення до смерті та останків разуче відрізнялося від сучасного. У середньовічній Європі, смерть бачили лише як частину життя, останню ланку його земної фази, перед особистим судилищем душі та фінальним, що настане із другим пришествям. Віра у воскресіння, та життя після смерті у тій чи іншій формі, теж була невід’ємною рисою середньовічного світогляду. Люди тієї епохи володіли містичним типом мислення, тому сучасна раціональна людина, що живе у суворих рамках, не зможе до кінця збагнути думку людини середньовічної.

ЛІТЕРАТУРА

1. BYNUM, Caroline Walker. Death and Resurrection in the Middle Ages: Some Modern Implications. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1998, 142.4: 589–596. JSTOR, URL: <http://www.jstor.org/stable/3152283>. Accessed 2 Jan. 2024.
2. WALTER, Berschin (ред.). *Vitae Sanctae Wiboradae: Die ältesten Lebensbeschreibungen der heiligen Wiborada*. St. Gallen: Historischer Verein des Kantons St. Gallen, 1983. S. 33–122.
3. DOYLE, Peter. *Butler's Lives Of The Saints April*. Burns & Oates/The Liturgical Press, 1999.

ВПЛИВ КУРТУАЗНОЇ КУЛЬТУРИ НА СТАТУС ЖІНКИ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Терещук Марія,

студентка II-го року навчання
історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету
імені Павла Тичини

Науковий керівник: **Гордієнко В'ячеслав,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
та методики навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Серед феноменів епохи глобалізації особливе місце займає процес подолання гендерних стереотипів та упереджень і здобуття жіноцтвом справжньої рівності щодо соціальних статусів і ролей у суспільному житті. Повноцінна участь жінок в політичній і громадській сферах гарантується багатьма міжнародними правовими актами, зокрема, Загальною декларацією прав людини і Конвенцією про політичні права жінок. Багатими є також і національні законодавства європейських країн на правові норми, які забезпечують права жіноцтва. Втім, рівності з чоловіками в економічній, політичній та культурній царинах жіноцтву вдалося досягти завдяки тривалій і наполегливій боротьбі, яка має свою власну історію.

Незаперечним є лідерство Заходу на глобальному рівні, що закономірно викликає прагнення глибокого і всебічного вивчення процесу становлення західноєвропейської цивілізації задля виявлення умов і чинників її піднесення і формування взірців для наслідування іншими цивілізаціями. Увагу дослідників привертає місце жінки в соціальній структурі західноєвропейського суспільства, що розглядається одночасно як унікальна риса цього суспільства і як один із чинників соціальної динаміки на Заході. Було з'ясовано, що перші істотні зрушення у сприйнятті жінки в традиційному патріархальному суспільстві Європи відбулися ще в епоху Високого Середньовіччя.

Для Раннього Середньовіччя Західної Європи було властивим тривале співіснування античних соціокультурних традицій і християнства. Світ для жінки в давніх Греції і Римі був обмежений домівкою (гінекеєм), де вона проводила більшість свого часу. Жінка мала народжувати і виховувати дітей і опікуватися домашнім господарством. До громадських і державних справ жінки в античному світі не допускалися. Це була

виняткова прерогатива чоловіків. Ведення власного господарства й необхідність брати активну участь в державних справах поліса залишали мало часу чоловікам для спілкування з дружинами і дітьми. Без супроводу чоловіка жінка навіть не мала можливості як-небудь себе проявити на рівні громади.

Жіноцтво істотно сприяло поширенню християнства. Історія церкви містить численні приклади духовних подвигів жінок під час протистояння християнства з язичництвом. Нова релігія зумовила не тільки зміни в соціальному статусі жінки, але й сприяла формуванню нових уявлень жінок про свою місію і значення. Християнське віровчення містило положення про рівність чоловіка і жінки перед Богом. Відомо, що в ранніх християнських громадах чоловіки і жінки поділяли спільні ідеали, дотримувалися однакових норм і правил співжиття, були наділені одним обсягом прав і обов'язків. Імперське законодавство певною мірою відбивало новий статус жіноцтва у суспільстві, які отримали більше прав і повноважень щодо успадкування майна, а також у господарській та економічній сферах. Втім, з утвердженням феодалізму становище жіноцтва в Західній Європі погіршилося. З'явилися феодальні обмеження для жінок в публічному просторі і в приватному житті.

Ситуація почала змінюватися в період Високого Середньовіччя (XI–XIII). У цей час непоодинокими були випадки досить успішної діяльності жінок у ролі монархів, незважаючи на формальні обмеження на ниві державного управління. Проте, найбільш помітним явищем, пов'язаним з гендерними проблемами середньовічного суспільства, стала куртуазна культура. Відродження інтересу до неї в Європі відбулося під впливом романтизму в першій половині XIX ст. Дослідниками встановлено причини зростання суспільної уваги до цього феномену. Передусім, це естетичне задоволення від культурних надбань середньовіччя, по-друге, це прагнення успадкувати і підтримати дух аристократизму середньовічного лицарства, по-третє, це пізнавальний інтерес до минулого європейських народів, у тому числі, й до куртуазної культури.

Нині історики і культурологи сходяться на думці, що куртуазія, - це новий тип взаємин між чоловіками і жінками. Сучасники називали його «*fine amour*» – «витончене кохання». Історична реконструкція куртуазної культури відбувалася завдяки ґрунтовному аналізу джерел різного виду і, особливо, літератури – лицарських романів і поезії трубадурів та міннезингерів. Наукових текстів, присвячених куртуазній культурі, нагромадилося за останні два століття досить багато. Втім, робіт, в яких би куртуазія аналізувалася з точки зору впливу на соціокультурний ландшафт Західної Європи, обмаль. Мало наукового інтересу фахівці проявили до того, як куртуазія позначилася на християнській етиці західноєвропейського суспільства.

Феодалний світогляд яскраво виявляється в концепції кохання в куртуазній культурі. *Amour courtois* – це стосунки між чоловіком і жінкою, в яких по-суті можна побачити стосунки між васалом і його сеньйором, причому сеньйором у цій парі виступала саме жінка. Поняття «куртуазність» ввели в європейську культуру провансальські трубадури. У Провансі й Аквітанії в XI–XII ст. було більше духовної свободи. Ці провінції перебували у тісному культурному контакті з арабомусульманським світом; тут міцніше закоріненими були літературні і мистецькі традиції античного світу. Куртуазний ідеал кохання значною мірою формувався під впливом інтимної лірики римського поета Овідія. Водночас, перші трубадури перебували під враженням поширеного культу Діви Марії. Араби познайомили європейських поетів з витонченою любовною поезією. Прованські поети органічно поєднали і творчо переосмислили ці релігійні і літературні образи, у результаті чого з'явився Культ Прекрасної Дами. Одразу це явище вийшло далеко за межі літературного процесу, охоплюючи релігійну, філософську та інтимну сфери. Культ Прекрасної Дами, як осердя куртуазної культури, мав і соціальне наповнення. Він сприяв удосконаленню особистості, увійшов до кодексу чеснот європейського лицарства, істотно пом'якшив моральні приписи християнина.

Історики і культурологи погоджуються з твердженням, що апогей розвитку куртуазії припадає на період процвітання двору Алієнори Аквітанської, а, згодом і двору її доньки Марії Шампанської. Алієнора була внучкою «Першого трубадура Провансу» герцога Гійома IX, дружиною двох і матір'ю трьох королів. При її дворі в Пуатьє знаходили притулок молоді поети-лицарі, музиканти, жонглери. Алієнора опікувалася долею видатного трубадура Бернарда де Вентадорна, зберегла для нащадків його твори. Чимало поезій трубадури присвятили цій видатній жінці, яка надихала їх своєю красою, розумом, галантністю. Музою видатного письменника XII ст. Кретьєна де Труа, який написав ушлавлений лицарський роман «Ланцелот, або Лицар на возі», була старша донька Алієнори Марія Шампанська. У романі прославлялися лицарські чесноти і кохання до Прекрасної Дами лицаря Круглого столу короля Артура Ланцелота. Трубадури й автори лицарських романів ввели в культурний обіг художні образи і символи, які виражали цінність внутрішнього духовного світу особистості, велике значення інтимних почуттів і переживань. Культ Прекрасної Дами істотно розширив діапазон духовної взаємодії між чоловіком і жінкою в суспільстві зі строгою християнською мораллю.

Завдяки «*fine amour*» у XII ст. відбулося ґрунтовне переосмислення значення земних радощів та кохання між чоловіком і жінкою. Замість традиційного християнського образу жінки як причини гріхопадіння перших людей, постав образ ідеальної жінки як об'єкт поклоніння.

Історики ХХ ст. дали більш раціональну інтерпретацію феномену куртуазної культури і Культу Прекрасної Дами. Так, Мішель Пастуро вважав виникнення літературного явища «куртуазного кохання» унікальною реакцією середньовічного суспільства на пануючу в XI – XII ст. релігійну мораль. Провансальські трубадури і північно-французькі трувери ставили перед собою завдання покращити звичаї у стосунках між чоловіком і жінкою, удосконалити почуття, зробити їх більш витонченими. Історик звернув увагу те, що поети з Лангедоку більшою мірою оспівували духовні аспекти «*fine amour*», у той час, як трувери з Іль де Франс писали, переважно про тілесно-чуттєві образи кохання [3, с. 98].

Відомий медієвіст Жак ле Гофф зазначав, що куртуазія утверджуючи самоцінність почуття, рівність чоловіка і жінки у сфері інтимного, спростовувала усталені уявлення про те, що стосунки між чоловіком і жінкою мають у своїй основі тільки інстинкти, економічні інтереси, конформізм [2, с. 427].

Найбільш раціональне тлумачення феномену куртуазної культури та «*fine amour*» запропонував історик Жорж Дюбі. На його думку, це була особлива, витончена гра, створена чоловіками й для чоловіків. У XI–XII ст. вона стала ознакою престижу в аристократичному середовищі. Витончене кохання, як вважалося тоді, було доступним лише для представників вищої аристократії. Престижність «*fine amour*» забезпечила його поширення і змінила ставлення до жінки у суспільстві загалом. Взірці галантної поведінки лицарства намагалися наслідувати і представники інших верств. Витончена галантність куртуазної культури і поклоніння Прекрасній Дамі були прийняті в феодальному суспільстві Західної Європи через особливі матрімоніальні практики. Необхідно було молодих лицарів, які внаслідок панування принципу майорату, не успадковували від батька феодального маєтку і спрямовували всі свої надії на вигідне одруження, вгамовувати з допомогою галантної гри [1, с. 95]. Втім, незважаючи на це, модель «*fine amour*» істотно знизила у середньовічному західноєвропейському суспільстві рівень грубості і насильства у стосунках між чоловіками і жінками.

Висновки. Отже, поширення цінностей куртуазної культури в Західній Європі вплинуло на систему уявлень про природу жінки. «*Fine amour*» привнесло в лицарське середовище ідею вгамування силою волі своїх інстинктів і пристрастей. Куртуазне кохання лягло в основу складного й розгалуженого придворного ритуалу. Ідея дружби й самовідречення в стосунках між лицарем і Прекрасною Дамою сприяли зміцненню етики васальної залежності. Позитивний вплив куртуазної культури простежується в житті середньовічного жіноцтва. У стосунках Прекрасної Дами з лицарем жіноцтво отримувало важливий досвід самовладання й самовдосконалення. Внаслідок цього сформувалися культурні підстави

для поступового підвищення соціального статусу жінки. Етикет «шляхетної галантності» у XVII–XVIII ст. та роль цінностей середньовічної куртуазії в спадщині митців романтизму в XIX ст. стали важливими для подальшого розвитку європейської культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII века. *Одиссей. Человек в истории*. 1990. С. 90–96.
2. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 560 с.
3. Пастуро Мишель. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей Круглого стола. М.: Молодая гвардия, 2001. 239 с.

ФЕНОМЕН ВІДЬОМСТВА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Хоменко Дарія,

студентка II-го року навчання
історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету
імені Павла Тичини
e-mail: dariia.khomenko@udpu.edu.ua

Науковий керівник: **Гордієнко В'ячеслав,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
та методики навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Серед стереотипних уявлень про середньовіччя особливе місце займають уявлення про численні переслідування інквізиційним трибуналом жінок за відьомство. Нині встановлено, що «полювання на відьом» почалося лише в останні десятиліття XV ст., а його апогей припадає вже на ранньоновітні часи. Переслідування жінок-чаклунок посилювалося паралельно із розгортанням Ренесансу, поширенням гуманістичних ідей і відособленням філософії і науки від теології. Наслідком численних інквізиційних процесів над чаклунами і відьмами була загибель тисяч невинних чоловіків і жінок в Європі. Згідно з даними істориків, протягом XVI – XVII ст. відбулося близько 100 тис. інквізиційних та світських судових процесів над відьмами. Суди винесли щонайменше 50 тис. смертних вироків [3, с. 234].

Втім, і упродовж середніх віків уявлення про зв'язок деяких людей з нечистою силою були досить міцними, хоча й еволюціонували під впливом соціокультурних, політичних та релігійно-церковних чинників. В ранньому та високому середньовіччі, коли церква зберігала своє панівне становище і феодальне суспільство було стабільним, колізій пов'язаних з чаклунством, магією і відьомством було небагато. Папська курія і вище духовенство рішуче боролася з такого роду уявленнями простих християн, справедливо розцінюючи їх як темну спадщину язичництва. У знаменитому церковно-правовому документі *Decretum* Граціана чітко зазначалося, що оповіді про шабаш відьом, розпусні оргії, перетворення в кішок та інших тварин, є порожньою вигадкою. Навіть у середині XV ст. знаходилися тверезомислячі клірики, які намагалися протистояти небезпечній тенденції в духовному житті християн. Так, архієпископ Флоренції Антонін (пом. 1459), пізніше канонізований церквою, наставляв

своїх священників, щоб ті під час таїнства сповіді запитували в парафіян, чи вірять вони в те, що жінки здатні обертатися в кішок, літати вночі на мітлах, висмоктувати кров у дітей і т.п. Це, стверджував архієпископ, неможливе і в таке може повірити тільки божевільний.

Ситуація почала змінюватися з середини XIV ст., відколи Європа пережила наслідки епідемії чуми, відомої як Чорна Смерть. Загибель третини населення, погіршення економічних умов, тривалі збройні конфлікти Столітньої війни спричинили поширення страху і містичних настроїв. Вираженням цього стали явища флагаеллантизму (самобичування), дансоманії (хвороблива тяга до танців), а також численних народних ересей. Прояви містицизму, посилення інтересу до магії мали місце саме в тих регіонах Європи, де соціально-економічні зрушення були найбільш вираженими.

Представники середньовічної аристократії, університетські викладачі і навіть єпископи та кардинали постійно проявляли інтерес до окультних наук і магії. Цікавилися, зокрема, онірокритією (тлумаченням снів), хіромантією (гаданням на руці), фізіогномікою (передбачення характеру і долі по обличчю й голові). Було чимало й таких, хто вдавався до магічних дій з викликанням «духів», виголошенням «чарівних» слів, замовлянь, заклинань. Поряд з цим магія зберігалася й на низовому рівні середньовічного суспільства у своїх народних формах. Упродовж останніх десятиліть XV ст. чаклунство, як народна форма магії, набувала особливого значення, перетворившись у своєрідний духовний феномен з трагічним відтінком. На відміну від, так би мовити, наукової магії, яка розвивалася постійно й адептами якої були освічені світські люди й особи духовного сану, чаклунство неосвічених селянок і міщанок почало поширюватися в масштабах епідемії наприкінці середньовіччя. З'являлися жінки, які самі оголошували про свою надприродну здатність «допомагати», або «губити» інших людей, а частіше про такі можливості окремих осіб повідомляли сусіди, які боялися і ненавиділи їх.

Серед причин виникнення феномену відьомства напередодні Нового часу дослідники вказують на такі. Відбулось погіршення становища жінки в Пізньому середньовіччі через розклад феодалізму й натуральної системи, внаслідок чого жінки часто опинялися на маргінесі соціально-економічного життя (їх не допускали в цехи, гільдії, вони не мали право обіймати ніяких посад, виконували лише допоміжну роль у сільському господарстві). Жінки чисельно переважали в статевій структурі пізньосередньовічного суспільства, оскільки не брали участі в численних війнах і феодалських смутах. Частина з них поповнювала монастирі, а інша – змушена була вести більш ніж скромне життя, так і не вступивши в шлюб. Через усамітнення і відсутність інтимних стосунків багато жінок віддавалися небезпечній мрійливості й темним фантазіям. За словами відомого радянського релігійного історика, «... зі всією пристрасністю

фізичної невдоволеності жінка кидалась в обійми тієї фікції, яку церква зробила реальністю і в яку так міцно повірила глибоко неосвічена істерична жінка, вибита з ладу феодалним суспільством, що розкладалося. І жінка – замість того, щоб виходити заміж, сходила на вогнище і приносила божевільні жертви власній неосвіченості й виплеканій церквою фантазмагорії» [4, с. 46].

Посилення страху і містицизму серед населення Західної Європи напередодні Нового часу викликало одержимість ідеєю всесильності і повсюдної присутності нечистої сили. Вважалося, що всі негаразди у житті людини зумовлювалися її втручанням. Такі настрої оцінювалися дослідниками як симптоми матеріальних і соціальних проблем, що охопили західноєвропейська суспільство в перехідний період.

Ще в період боротьби папства з альбігойською ересю відбулося поєднання уявлень про катарів як чаклунів, на яких почало поширюватися інквізиційне судочинство. Страх перед альбігойцями викликав похмурий образ чаклунської секти, члени якої поклоняються дияволу на своїх таємних зібраннях, отримують від нього настанови і виконують його накази. Якщо в період Високого середньовіччя церква обмежувалася простим засудженням елементів народної магії, оскільки ще тривало досить мирне співіснування церкви і народної культури, традицій, вірувань, обрядів, то в Пізньому середньовіччі розпочинається масове переслідування її проявів. Внаслідок цього у пересічних вірян змінюється образ Сатани і його служителів. Оскільки проблем, які звалювалися на голову простого християнина, було занадто багато, то поступово втрачалася віра у всемогутність Господа і посилювалося відчуття безпорадності перед нечистою силою.

Серед чинників поширення феномену «відьомства» наприкінці середніх віків дослідники виділяють, зокрема, прагнення теологів довести еретичний характер народних забобонних обрядів. Особи ж, які їх здійснювали, згідно з визначенням професорів Паризького університету, завжди мали мовчазний договір з Сатаною. Через це навіть на простих сільських жінок, які, наприклад, займалися збором лікарських трав, або замовлянням дитячих хвороб почали дивитися, як на осіб, що таємно сповідують культ демонів. З часом ця «теорія» стає складовою світогляду любого інквізитора, який на засіданнях трибуналу намагався встановити факт чаклунства еретика, що, за умови застосування тортур, було неважко. Звідси, нагромадження «доведених фактів» розмаїтих зв'язків з Сатаною й демонами різних людей інквізиційними трибуналами наприкінці середніх віків.

На тлі поширення чуток про чаклунство папа Іоанн XXII у 1326 р. ухвалив буллу «Вище його погляди». В ній чаклуни оголошувалися еретиками а інквізиція отримала право їх викривати й карати. Ж. Делюмо

зазначав: «Так сформулювалося небезпечне рівняння злодійство = диявольське чаклунство = ересь і замкнувся трикутник, всередині якого незабаром запалали вогнища інквізиції» [1, с. 349]. А в 1451 р. папа римський Миколай V дозволив інквізиції переслідувати чаклунів, навіть коли їхня діяльність не була пов'язана з ерессю.

Крім бісів і язичницьких богів до сонму «помічників Сатани» священнослужителі і теологи починають зараховувати людей – відьом і чаклунів. Вважалося, що вони продали душу дияволу й підписали з ним контракт за аналогією з васальним контрактом. Духовенство само постаралося над тим, щоб образ диявола набув тотального поширення, в результаті чого, те, що раніше теологами й офіційною церквою вважалося «шкідливим забобоном», у Пізньому середньовіччі проголошується реальністю. Церква офіційно визнала наявність відьом, «договору з дияволом», відьомського шабашу тощо. Вперше слово «шабаш» прозвучало на процесі над «тулузькими відьмами» 1330 – 1340 рр. У Лангедоці інквізитори вже нагромадили значний досвід викорінення катарської ересі й тому досить швидко змусили нещасних жінок з допомогою тортур визнати, що вони належали до нічної антицеркви, яка поклоняється Сатані у вигляді цапа, заперечує Ісуса Христа, оскверняє гостію (хліб для причастя), тривожить спокій кладовищ і віддається оргіям.

Завдяки «зусиллям» борців з чаклунами і еретиками уявна картина відьомського шабашу набула усталеного вигляду. Образи шабашу відьом мали викликати огиду: жаби, яких відьма годує вкраденою в церкві гостією, кров новонародженого немовляти, кістки повішеного, непристойні танці, пародіювання церковної меси, злягання відьом з дияволом у вигляді цапа, собаки, коня, оргії за участю інкубів та сукубів і т.п.

«Полювання на відьом» у Європі розпочалося після оприлюднення в 1484 р. булли папи Інокентія VIII «Всіма силами душі» («*Summis desiderantes affectibus*»), в якій боротьба з чаклунством ставилася на одне з перших місць у діяльності церкви. Булла, фактично, скасовувала вимоги Canon Episcoporum, яким ще від 906 р. чаклунство визнавалося шкідливим забобоном. До булли Інокентія VIII чаклунів судили й карали за «здійснені злочини», а булла, фактично, «легітимізувала» уявлення про те, що чаклуни здатні причиняти смерть і хвороби людям і тваринам, викликати град, пожежі, позбавляти чоловіків статевої сили тощо. Крім того, папський документ чітко вказував, що чаклуни – це еретики, які відреклися від Бога.

Ситуація погіршилася після того, як інквізитор Микола Жакерій у 1458 р. обґрунтував думку, що відьми нового часу повністю відрізняються від еретиків, про яких йдеться в Декреті Граціана. Він наводив приклади з власного інквізиторського досвіду, з допомогою яких переконував, що

навіть, якщо оповіді про відьомський шабаш – це лише плід хворобливої уяви, все одно, ті, хто про це повідомляв інквізиторів мусили бути еретиками. Через кілька десятиліть, у 1487 р. інквізитори Генріх Крамер («Інститоріс») і Якоб Шпренгер опублікували сумнозвісну книгу «Молот відьом» – «інструкцію» для боротьби з відьмами [4]. У ній вони заперечували зміст канонічного положення Canon Episcopi про язичницькі забобони й описували способи виявлення, дізнання і покарання жінок, яких звинувачували у чаклунстві. Причому, інквізиційний трибунал навіть був позбавлений можливості виправдати нещасну жінку у випадку браку доказів і зберегти їй життя в разі щирого розкаяння. Під впливом відьомської істерії була вихолощена основна місія інквізиції – повернення «заблудлих душ» у лоно церкви.

Хвиля «полювання на відьом» захлиснула країни Західної Європи і досягла України. Тут світський суд м. Кременця ще в 1730 р. виніс смертний вирок селянці Марині Перистій, яку звинуватили у застосуванні чаклунства щодо свого пана [2, с. 189]. Тільки вплив ідей Просвітництва і секуляризації духовного життя призупинили переслідування жінок, хоча локальні спалахи релігійної екзальтації у вигляді боротьби з чаклунами і відьмами мали місце й пізніше.

Висновки. Церква упродовж тривалого часу поблажливо ставилася до численних язичницьких традицій. Народна магія співіснувала з християнським культом. Канонічне право визнавало віру в чаклунство забобоном. Ослаблення папства в XIV–XV ст. зумовило зміни в діяльності інквізиційного трибуналу. Соціальні та політичні катаклізми перехідного періоду від середньовіччя до Нового часу на тлі погіршення становища народних мас стимулювали поширення містицизму, страхів і фобій, які втілювалися в сталі уявлення про чаклунів та відьом. Чаклунство і відьомство було визнано ерессю, тобто злочином проти суспільного ладу. Релігійна екзальтація, потурання церкви народним настроям, відхилення інквізиції від основного свого призначення спричинили явище «полювання на відьом». Зменшення інтенсивності гонінь відбулося внаслідок поширення ідей просвітителів і зменшення впливу церкви на суспільне життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делюмо Жан. Ужасы на Западе. М.: Голос, 1994. 416 с.
2. Дуса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття. Київ: Часопис «Критика», 2008. 302 с.
3. Ли Генри-Чарльз. История инквизиции: В 3-х т. Т. 1. История инквизиции в средние века. М.: Ладомир, 1994. 608 с.
4. Лозинский С. Г. Роковая книга средневековья. Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. М.: Издательство СП «Интербук», 1990. 352 с.

ІДЕЙНО-ЦІННІСНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМАЦІЇ

Кузьмиха Христина,

студентка II-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: mykuzmiha@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

З перших етапів свого становлення на історичній сцені протестантизм почав здійснювати безпосередній вплив на перебіг історії європейських держав. Історія Реформації XVI–XVII ст. завжди перебувала в центрі уваги істориків, філософів, соціологів, фахівців різних модерних наук про людину. Замість єдиного формату наукового висвітлення сутності реформаційного руху на початку минулого століття історики вимушені були констатувати, що існує стільки версій Реформації, скільки книг про неї. В історичній літературі є чимало вдалих спроб з'ясувати причини і витоки Реформації, визначити характер складних та суперечливих соціальних, релігійних і політичних трансформацій першої половини XVI ст.

У самій Реформації було багато рухів, які мали на меті побудувати ідеальне суспільство, засноване на християнських принципах, але вони досягали своїх цілей по-різному. Йдеться і про Мартина Лютера, в тому числі. Події XVI ст., що передували і частково підготували Реформацію, незважаючи на свою історичну та соціальну значущість, не стали справжнім початком Нового часу. З Реформацією людська свідомість почала змінюватися і трансформуватися: 31 жовтня 1517 р., коли Лютер прибив свої знамениті 95 тез проти зловживань Римської Церкви до дверей Віттенберзької церкви, він одночасно атакував інститут папської влади. Це був один з найбільших моментів в історії людства.

Існує багато поглядів на причини Реформації, більшість з яких зосереджені на монополії католицької церкви на всі сфери життя середньовічної Європи. Спробу визначити основні причини руху, відомого як Реформація, зробив В. Спіц. Першою причиною, на думку науковця, була реакція прогресивних священиків на аморальність і корумпованість церкви. Другою причиною, на його думку, були доктринальні відхилення. Третьою причиною піднесення Реформації В.

Шпіц називає соціальні причини. Підсумовуючи, В. Спіц розглядає «Реформацію» як один з конкретних процесів, що передували історичним потрясінням в той час, коли офіційна Церква була найменш здатна надавати моральні орієнтири і задовольняти духовні потреби людей. На думку В. Спіца, Мартін Лютер, лідер Реформації, об'єднав у своїй особі дві реформаторські тенденції: вимогу зовнішніх реформ, щоб покласти край зловживанням у Церкві, й прагнення до справжнього духовного оновлення. Сучасник Лютера, відомий гуманіст Еразм Роттердамський, писав про цей період: «Я бачу фатальну зміну в житті людства», і цілком ймовірно, що ця фатальна зміна принесла дивовижну нову життєву силу та енергію, яка перенесла європейську культуру в новий інтелектуальний та географічний світ [2, с. 32–41].

Ю. Голубкін визначає Реформацію як історичне явище, що характеризується трьома основними рисами. Виникнення централізованих держав у Європі та пробудження національної свідомості наприкінці XV – на початку XVI ст.; розрив з папством як центром середньовічної католицької церкви; відмова від середньовічної католицької доктрини та культу; теоретичне обґрунтування богословських принципів, обрядів та культу нової релігійної організації у відповідь на реалії переходу від феодалізму до капіталізму; створення на основі цих теоретичних принципів національних чи регіональних релігійних організацій, незалежних від Римської курії. Як стверджує дослідник, визначивши ці відмінні риси, здається можливим провести чітку межу між Реформацією і середньовічними ересями, а також між Реформацією і реформою Церкви.

Серед багатьох тем, які потребують ретельного вивчення, мабуть, найбільш інтригуючим є питання про інтелектуальні витоки Реформації: європейська Реформація XV–XVI ст. була пов'язана з релігійними ідеями. Хоча Реформація породила також соціальні, політичні та економічні зміни, самих реформаторів цікавили переважно теологічні та релігійні сфери. За словами М. Лютера, загальні питання його не цікавили. Тому повне вивчення Реформації має серйозно стосуватися релігійних питань. Слід зазначити, що тогочасна Католицька Церква мала багато «симптоматичних відхилень», і вони відомі багатьом. Завдяки винаходу друкарського верстата і гуманістичній критиці про них поширилося набагато більше інформації.

На наш погляд, велику роль в ідейних змінах середньовічного суспільства відіграла поява друкарства. Поява друкарського верстата, схоже, сприяла розвитку народної релігії, роблячи спадщину побожності все більш доступною для мислячих і письменних простих людей, особливо завдяки зростаючій кількості духовних текстів. Реформація була першою значною історичною подією після винаходу Гутенберга, а друкарський верстат став головним знаряддям звернення до суспільства.

Друковане слово вплинуло на два стани: на освічених і простих людей. Багато видавців, таких як Йоганн Фробен, Йоганн Амербах, були гуманістами-інтелектуалами та покровителями освіти; вони зробили доступними для бажаючих величезну кількість класичних та середньовічних текстів, праці отців Церкви, особливо душпастирського характеру, а головне – Біблію. Від 1457 по 1500 рр. було випущено понад сотню видань Святого Письма. Після перших тиражів ціна однієї Біблії зменшилася порівняно з колишньою у двадцять разів. Підраховано, що до 1500 року було опубліковано близько сорока тисяч праць, це загалом становило десять мільйонів найцінніших екземплярів.

Так, наприклад, Дев'яносто п'ять тез Лютера були надруковані та поширилися на всі кінці Європи за два тижні з моменту їх появи. Лютер вважав друкарський верстат найважливішим даром від Бога для поширення Євангелія.

Варто зауважити, що поява книгодрукування як ніколи спростили передачу ідей з одного місця в інше, створюючи серйозний виклик для тих, хто прагне забезпечити послух існуючим церковним віруванням і практикам. Необмежене розповсюдження книг зруйнувало традиційні політичні та соціальні перешкоди на шляху нових ідей, що ускладнювало досягнення інтелектуальної єдності в Західній Європі.

У роки Реформації багато гуманістів розглядали її як релігійне вираження загального культурного Відродження. Гуманіст – Еразміт Йоганн фон Боцгейм, канонік з Констанци, хвалив Лютера як людину, яка «нарешті взялася за теологію, тоді як всі інші дисципліни вже оновлені». В Аугсбурзі Бернар Адельманн зрівняв поняття *doctus i luterus* – освічена людина та лютеранин. Та й сам Лютер бачив схожість між оновленням освіти за часів Ренесансу. Сама Реформація почалася як протест богословів, групи інтелектуалів, які відмовилися підтримувати церковну ієрархію інтелектуальною діяльністю та ідеями. Упродовж століть церковна традиція мала монополію на освіту, а авторитет церкви був найвищим у всіх сферах життя. Реформація поступово звільняла людей, часто індивідуально, від влади церкви, яка втратила свою монополію.

Френсіс Бекон визнавав повернення до першоджерела характерною рисою Реформації, і в своїй роботі «Про гідність та примноження наук» він писав, що коли Мартін Лютер, ведений Провидінням, виявив власним здоровим глуздом становище, в яке він потрапив, виступаючи проти Папи і шкідливих церковних традицій, і опинився на самоті, без будь-якої підтримки з боку сучасників, він розбудив давнину і зробив минуле союзником проти сьогодення. Відтак, гуманісти були першими, хто долучився до відродження Античності, як класичної, так і християнської.

Особливе значення в цьому контексті має відсутність загальної згоди щодо позиції і способу тлумачення Євангелія і творів Августина Блаженного. Більше того, в деяких сферах віровчення, особливо в

доктрині виправдання, в перші десятиліття XVI ст. виникла плутанина щодо деталей офіційного вчення Церкви, що призвело до збільшення доктринального різноманіття, оскільки не було можливості визначити, чи відповідає той чи інший погляд вченню Церкви [1].

У пізньому Середньовіччі на побожність людей сильно впливало почуття провини за гріх, вразливість перед злом і страх перед неминучим Божим судом. Цей страх, освячений християнськими ритуалами і природною побожністю, спонукав людей до язичницьких, а не християнських дій. Апокаліптичні пророцтва, видіння, прагнення чудес, трагічні прояви колективної побожності (хресні ходи, розп'яття), вшанування різних реліквій і особливе заступництво святих, страх перед чистилищем і пеклом, відвернений ритуалами покаяння (хресні ходи, паломництва, покути), – все це сприяло зловживанням. У відповідь на бажання гарантувати духовну безпеку (вічне життя) з'явилися незаконні пропозиції індульгенцій і поширилися релігійні забобони. Хоча торгівля індульгенціями відбувалася нібито для будівництва церков або підготовки до хрестових походів проти Туреччини, часто це робилося для сплати боргів високопоставленого духовенства або Папи Римського.

Сам факт, що індульгенціями торгували в таких масштабах, говорить нам про те, що побожність змішалася з забобонами і викликала вибух. Критика дедалі більшої секуляризації духовенства ґрунтувалася на тому, що Папа Римський був також правителем церкви-держави, відігравав важливу роль в політичному житті та активно втручався у справи європейських країн. У цьому відношенні протестантизм, безсумнівно, був спадкоємцем політичного і соціального антиклерикалізму Середньовіччя.

Також, слід відзначити, що на витоки Реформації вплинув п'ятий Латеранський собор (1512–1517 рр.), який повністю суперечив духу консиліанських традицій Католицької Церкви. Під час цього собору було вирішено, що будь-яка книга або документ буде надрукований лише тоді, коли отримає письмовий дозвіл від двох посадових осіб: єпископа або представника Папи Римського, а також. Дуже важливим є врахувати саме цей момент, позаяк минулі століття цензура існувала, але вона була направлена на вже опубліковані документи, окрім того, маючи більш рекомендаційний характер, аніж каральний.

Реформація і протестантизм були зумовлені не лише соціально-політичними чинниками, але й динамікою інтелектуального та духовного розвитку суспільства. Його соціально-політичний і релігійний зміст визначався новим світоглядом і свідомістю. Духовне життя в той час розвивалося за законами прискореного руху, і навіть невеликі інтелектуальні імпульси породжували лавину ідей і теорій, які конкретно інтерпретувалися і засвоювалися різними верствами суспільства. Епоха була позначена спробами знайти в Біблії відповіді на серйозні соціальні,

політичні, релігійні та богословські питання, а також легітимізувати свої дії та наміри за допомогою біблійного авторитету [3].

Ідейним натхненником реформаторів можна вважати оксфордського богослова Джона Вікліфа, саме його вчення стане ідейною основою вчення М. Лютера, Ж. Кальвіна, Я. Гуса та інших. Дві основні теологічні ідеї складають теоретичний фундамент антикатолицького вчення Вікліфа: концепція приречення та євангельська доктрина. У його працях вони розвиваються паралельно одне до одного. Згідно з першою, всі люди волею бога діляться на дві категорії: одних після земних праць очікує вічна слава, іншим після страждань у цьому світі призначені вічні муки. Перші є членами тіла Христа, другі – диявола. Божественному приреченню оксфордський теолог надає абсолютного характеру [4, с. 82–88]. Оксфордський богослов приписує Біблії «нескінченний авторитет», принципово розрізняє слово Боже та його людську інтерпретацію, визнає Писання як єдине джерело християнського пізнання.

Висновки. Отже, Реформація завдала остаточного удару по єдності християнства. Британський історик Н. Девіс зазначає «цей скандальний поділ розрісся настільки, що люди взагалі перестали говорити про християнський світ і, замість цього, стали говорити про Європу». Доктринальні розбіжності загострюються та інструменталізуються з використанням теології в теологічному та історичному плані – для підтримки згуртованості рядів перед атаками противника: інші думки, які в різних духовних традиціях (августинській, томістській або інших) могли б спокійно співіснувати (як євангелічні чи католицькі постулати про виправдання і спасіння або про первородний гріх), розглядаються як небезпечні та засуджуються. Водночас Реформація, яка розділила католицький світ, прискорила реформування (модернізацію) Римо-Католицької Церкви, що завжди відкладалося. Цей рух, який не ставив перед собою революційних цілей, тим не менш, мав революційні наслідки в подальшому. Революції не робляться, їх викликають. Полеміка призвела до того, що Лютер зайняв більш радикальну позицію, ніж він передбачав спочатку. Більшість Європи була готова прийняти історичні зміни, запроваджені реформаторами. Леопольд фон Ранке, великий засновник сучасної критичної історіографії, описав Реформацію як найглибшу духовну революцію, яку людство пережило за такий короткий час. Прикметно, що Реформація ставила перед собою скромні цілі, а досягла радикальних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алістер Мак-Грат. Інтелектуальні витоки європейської Реформації. 2008. 344 с.
2. Докаш В. Протестантська Реформація як соціокультурний феномен. *Релігія та Соціум. Міжнародний часопис*. Чернівці, 2017. № 2 (26). С. 32–41.
3. Грушева Т., Черкасов С. Ідеї протестантизму та мораль Західного світу: взаємовплив від часів Реформації до сучасності. 2021.

4. Омельченко А. В. Церква та релігійні вірування населення Європи напередодні Реформації. Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі): матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя: АА Тандем, 2017. С. 82–88.

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ЗАРОДЖЕННЯ РЕФОРМАЦІЙНОГО РУХУ В АНГЛІЇ

Гураль Віктор,

магістрант I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: viktorgural221@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Європейська Реформація XVI ст. мала справу з релігійними ідеями. Цьому рухові неодмінно був притаманний релігійний елемент, хоча він мав також політичний, соціальний та економічний вимір. Розвиток ідеологій визначають соціальні й економічні проблеми. Користуючись таким підходом до історії, Реформацію слід засадничо вивчати на рівні історії соціальної, яка має ключі до походження і причиново-наслідкових зв'язків властивих їй ідей [1, с. 11].

Пізньосередньовічні церква й суспільство виказували суперечливе ставлення до релігійних ідей – творче й репресивне водночас. Визначаючи майже по всій Західній Європі політичний та інтелектуальний клімат, у якому існували богословська наука й думка, церква, поставилася до появи нових релігійних ідей творчо. А запроваджуючи засоби, за допомогою яких нові неприйнятні ідеї можна було усунути або заборонити, якщо треба, то й силою, – церква у тій самій сфері поводитися репресивно. Можливо, одна з найхарактерніших прикмет XV ст. – помітне зростання кількості теологічних теорій, а отже, й доктринальний плюралізм у релігійних осередках і університетах та нездатність частини церковників боротися з цією тенденцією. Усвідомлюючи ці факти можна констатувати, що ні події, ні ідеї XV ст. не можна адекватно зрозуміти, якщо не розглядати їх як кульмінацію тенденцій XIV і XV ст. [1, с. 13].

Наприкінці XV сторіччя вплив зрослих професійних груп був помітним у містах по всій Європі. Священик уже не міг сподіватися вдовольнити свою міську паству читанням латинської проповіді на додаток до служіння меси; якщо він хотів виправдати своє місце в суспільстві, потрібні були розумні й свіжі слова. Не міг він більше й виправдати своє привілейоване становище в міській громаді, апелюючи лише до свого покликання. У часи економічного занепаду ширилася критика кліру –

утримуваною громадою і звільненою від безбожних податків, які вона мусила платити. Антиклерикалізм був поширеним і не прив'язаним до якогось конкретного регіону Європи. Почасти він був реакцією на низький рівень рядового духовенства [1, с. 23].

У цьому наростанні антиклерикалізму треба вбачати не реакцію проти самої християнської релігії, а лише щораз більше незадоволення роллю і статусом духовенства в дедалі професійнішому, урбанізованому, але все ще християнському суспільстві [1, с. 24].

З вище вказаного можна констатувати, що пізньому Середньовіччю притаманна подвійну кризу авторитету. По-перше, явний брак ясності щодо природи, розміщення та реалізації богословського авторитету в часи, коли стрімкий інтелектуальний розвиток викликав суттєве урізноманітнення богословських опіній і плутанину щодо чіткого статусу цих опіній. По-друге, церква, хай через свою неспроможність чи небажання, не вжила заходів для придушення поглядів реформаторів, коли це ще було реально можливим. Провінційні і єпархіальні синоди, започатковані Четвертим Латеранським собором як засіб примусового насаджувати ортодоксальність, не змогли продемонструвати достатній авторитет, коли він був найбільше потрібен [1, с. 42].

Релігійні, культурні та соціальні проблеми, які реформа церкви порушила, залишаються глибокими й невичерпними донині. Крім того, це виявилось основоположним епізодом у світовій історії, оскільки він змінив світогляд англійців, навіть коли вони готувалися справити свій дивовижний вплив на західну цивілізацію. Крім того, дослідження продовжуються швидкими темпами, і навіть протягом останнього десятиліття фактичні знання були значно розширені та виправлені [3, с. 9].

В Англії Святе Письмо так довго асоціювалося з ересю Лолларда, що англійський церковний істеблішмент не ризикував ні офіційними, ні приватними перекладами [3, с. 9].

Тут ми стикаємося з одним із великих формуючих факторів у витоках Реформації. Поступове, але вражаюче зростання письмених мирян, яке вже було помітно в джерелах п'ятнадцятого століття, далеко не обмежувалося шляхтою та багатшими купцями. У перспективі це мало включати не лише критичне ставлення до Церкви, а й більш конструктивні інтелектуальні та релігійні амбіції, які не можна було виключити зі сфери релігії [3, с. 9].

Якщо середньовічна церква повільно просувалася в кондиціонуванні цього бурхливого суспільства, то середньовічна держава до п'ятнадцятого століття майже зупинилася. Поряд з протестантською Реформацією династія Тюдорів здійснила ще один вид реформ – привчання суспільства до верховенства права. Церковні історики, зокрема, схильні надмірно зосереджуватися на боротьбі між Церквою та державою, забуваючи, що

вони завжди вели моральну та соціальну боротьбу пліч-о-пліч. Реабілітація закону та уряду за часів Тюдорів має величезне значення не лише для церковної історії, але й для релігійної історії англійців [3, с. 13].

Джон Вікліф та його послідовники передбачили багато ключових доктрин протестантизму. Він визнав Біблію єдиною надійною основою віри і вимагав, щоб вона вільно передавалася мирянам. Він обмежив правдиву Церкву лише тими особами, яких Бог наперед призначив до спасіння. Він відкидав доктрину трансубстанціації як історичну новизну і як філософськи необґрунтовану, наголошуючи, що тіло і кров Христа були присутні в Євхаристії не тілесно, а як *sacramentaliter, spiritualiter et virtualiter*. Щодо папської верховенства Вікліф довго сумнівався; він також виступав за шлюб священнослужителів, засуджував чернецтво та фанатично наголошував на необхідності відмовитися від багатого та мирського духовенства. Можливо, єдиною великою доктриною реформаторів шістнадцятого століття, яку Вікліф не міг передбачити, була доктрина виправдання лишень вірою. За кілька років після його смерті ці доктрини набули широкої популярності серед городян, купців, дворянства і навіть серед деяких представників нижчого духовенства. Існували межі їхньої привабливості. Економічна неспокійність селянства загалом не заважала їхньому доктринальному консерватизму, тоді як характер маніфестів Вікліфіта, разом із нападом на трансубстанціацію, відчувували переважну більшість правлячих і майнових класів [3, с. 16].

Власний секретар Вікліфа Джон Пурві посприяв прогресу, склавши набагато більш доступний переклад Біблії, основу версій Лолларда, які продовжували циркулювати в рукописах до середини правління Генріха VIII. В останнє десятиліття чотирнадцятого століття в Палаті громад виникла вокальна група прибічників Лоллардів, серед яких були кілька лицарів із дому молодого короля Річарда II. Саме ця парламентська група в 1395 році сформулювала «Дванадцять висновків», перший маніфест того, що тепер стало набагато більше, ніж академічна ересь. Цей документ, значною мірою складений англійською мовою, заслуговує на увагу як виклад тих вчень Лолларда, які так наполегливо затрималися в період протестантської Реформації. Він засуджує підпорядкування Англійської Церкви Риму разом із трансубстанціацією, клірикальною цілібатом та його несприятливими моральними наслідками. Крім того, він засуджує роботу прелатів як земних правителів і суддів, проголошує всі форми війни такими, що суперечать вченню Нового Завіту, і заперечує необхідність сповіді перед священником для спасіння. «Дванадцять висновків» є переліком вимог реформи, і тому вони не підкреслюють два головних позитивних вчення, які зараз є аксіомою для прибічників Лолларда: духовенство має наголошувати на проповіді, а не на таїнствах, і що народна Біблія має вільно передаватись у руки мирян, вчених і неосвічених. Ці численні заперечення та твердження охоплюють

переважну більшість звинувачень, висунутих лолларським єретикам у протоколах церковних судів. Без сумніву, вплив лоллардів поширювався за межі тих територій, де існували організовані збори лоллардів [3, с. 18].

Хоча виживання вікліфітівських елементів, таким чином, можна простежити в анналах англійського інакомислення до правління Марії та після нього, їхні останні прояви не мають великого значення в національній історії. До 1530 р. вони вже виконали дві свої головні заслуги перед Реформацією. По-перше, Лолларді в п'ятнадцятому столітті допоміг виключити можливість католицьких реформ, затвердивши уми англійських єпископів та їхніх чиновників у безплідному, негативному та жорсткому ставленні до будь-якої критики та до англійського Писання. З іншого боку, така секта майже неминуче ставала жертвою власних якостей. Його ворожість до інституцій призвела багатьох його прихильників або 36 потенційних прихильників до негативізму, невіри та непослідовності. Крім того, його очевидна загроза соціальній і церковній стабільності позбавила його влади захопити правлячі класи. Будучи біблійною релігією, вона не мала доступу до друкарських верстатів аж до 1530 року. Настільки обмежена та заборонена, вона могла стати не більш ніж невдалою Реформацією. Воно створило підпілля і там чекало появи визволителів. Коли нарешті настало визволення, воно було змушене, як будь-який підпільний спротив, поступитися керівництвом регулярним арміям з важчою та сучаснішою технікою. Те, що Лолларді таким чином вижив і зробив значний внесок у протестантську Реформацію, є фактом, який базується на величезних і незаперечних доказах [3, с. 27].

Формальний розрив з римським католицизмом відбувся в Англії за короля Генріха VIII (1491–1547). У 1534 р. Генріх VIII оголосив закон про верховенство і зробив себе главою Англійської церкви. Він також позакривав монастирі, а їхні землі і майно розділив між дворянством. Скасовувався культ святих ікон, статуй, реліквій католицької церкви. Крім того, він наказав, щоб кожна церква мала Біблію англійською мовою [2, с. 113].

Висновки. Спостерігаючи за тридцятьма роками, ми не можемо думати простими термінами про боротьбу протестантів проти католиків, оскільки обидві сторони, а особливо перша, демонструють глибокі розбіжності. Суміш вірувань і акцентів тепер стала майже такою ж заплутаною, як і в самій Центральній Європі. Це нове десятиліття, яке ознаменувалося в Англії рішучими політичними та конфіскаційними заходами, з точки зору доктрини залишалося нерішучим періодом суперечок і невизначеності. Тим часом політична, правова та експропріаційна Реформація тривала без зволікання на теологічну згоду. Основною точкою в мінливому світі була суттєва гармонія між королем і парламентом.

Місце королівського розлучення в історії Реформації завжди залишатиметься предметом суперечок. Протестантські автори схильні відкидати це як простий «випадок», а не справжню причину; Католики іноді вважали розлучення головною причиною катаклізму і припускали, що якби на нього не тиснули, Англія цілком могла б залишитися католицькою нацією. жодна з цих точок зору не здається цілком прийнятною. Шлюботорозлучний позов не створив ані протестантизму, ані тих антипапських і антисвященницьких сил, які згладили його шлях. Те, що такі сили були різноманітними за походженням і глибоко закладені в суспільстві, Те, що до тридцятих років вони досягли критичної інтенсивності в панівних класах і регіонах Англії, держава ніколи не послаблювала свого погляду на те, що всі бенефіції та церковні корпорації завдячують своїм фізичним існуванням королівським і благородним благодіянням, тоді як король ніколи не забував, що він є володарем усієї землі в Англії. Незалежно від того, чи був, наприклад, єпархіальний єпископ королівським міністром, він завжди зберігав великі світські обов'язки та феодалні зобов'язання. Націоналізм в англійській церкві зростав протягом середньовічних століть; можна було б перерахувати багато видатних священнослужителів, дії яких проголошують, що в усіх практичних питаннях вони вважали себе переважно англійцями, а не підданими Римського понтифіка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мак-Грат А. Інтелектуальні витоки європейської реформації. Київ: Ніка Центр, 2008. 343 с.
2. Яроцький Я. Релігієзнавство: Навч. посібник. К.: Кондор. 2004. 308 с.
3. The English Reformation Second Edition Ag Dickens The English Reformation English Reformation Agent Professor of History at the University of London. King's College UB Innsbruck + C87518006 BT Batsford Ltd London Yerelnnahmt in Foreword AW at Tudor Seminar St Bindoff Cw Dugmore Joel Joel HURSTFIELD PATRICK COLLINSON

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 1453–1656 РР.

Блищак Вероніка,

студентка III-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

e-mail : blyshsakveronika2206@gmail.com

Науковий керівник: **Кіцак Володимир,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра історії України, археології,

та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Після захоплення Константинополя в 1453 р. Османська імперія вступила в нову еру, ознаменовану політикою централізації та зміцнення влади султана. Ця політика була спрямована на встановлення абсолютного контролю султана над державою та недопущення будь-яких загроз його владі [1].

Одним із ключових компонентів політики централізації стала реорганізація військової системи. Султани створили постійну професійну армію яничарів, що складалася з молодих християнських хлопчиків, яких наvertsали до ісламу і навчали військовій справі. Яничари стали елітною піхотою, що забезпечувала ядро османської армії. Крім того, султани розширили та вдосконалили систему феодалних спавів, які були зобов'язані надавати військові послуги в обмін на земельні наділи. Це збільшило кількість вершників у складі османської армії та забезпечило більший контроль над провінціями.

Султани також впровадили фінансові та адміністративні реформи, щоб зміцнити центральну владу. Вони встановили централізовану систему оподаткування, яка забезпечувала стабільний потік доходів для скарбниці. Крім того, вони створили бюрократичний апарат, що складався з освічених чиновників, які допомагали султанам управляти імперією. Бюрократія була організована в ієрархію, що забезпечувала султанам прямий контроль над провінціями [2].

Політика централізації також включала релігійні та культурні заходи. Султани заохочували поширення сунітського ісламу серед своїх підданих і використовували його як об'єднуючу силу в межах імперії. Вони також підтримували освіту та відкривали медресе, що служили центрами навчання ісламу та інших наук. Крім того, султани заохочували розвиток

османської культури та мистецтва, які стали символами могутності імперії.

Політика централізації не була без опору. Військова еліта та провінційні губернатори часто чинили опір спробам султанів обмежити їхню владу. Також були періоди політичної нестабільності та повстань. Однак у довгостроковій перспективі політика централізації була успішною. Султани змогли встановити абсолютний контроль над державою та створити бюрократизовану, добре організовану імперію [3].

Політика централізації мала далекосяжні наслідки для Османської імперії. Вона створила сильну та стабільну центральну владу, яка могла ефективно керувати великою та розмаїтою імперією. Це також сприяло поширенню сунітського ісламу та османської культури. Однак політика централізації також призвела до збільшення бюрократії та зменшення політичних свобод для провінційних губернаторів та військової еліти. У довгостроковій перспективі ці наслідки сприяли занепаду імперії в наступні століття.

Політика централізації та зміцнення влади султана 1453–1656 рр. була важливим етапом в історії Османської імперії. Вона дозволила султанам встановити абсолютний контроль над державою, створити сильну та стабільну центральну владу та поширити сунітський іслам та османську культуру. Однак політика централізації також мала довгострокові наслідки, які сприяли занепаду імперії.

Османське суспільство було поділено на релігійній основі. Мусульмани посідали найвище становище, за ними йшли євреї і християни. Не мусульман мали статус «зиммі» і користувалися певним рівнем захисту для своєї релігії і культури. Однак вони також піддавалися деяким обмеженням і мали платити додаткові податки [13].

Османське суспільство також було поділене на етнічній основі. Турки посідали найвище становище, за ними йшли інші мусульманські етнічні групи, такі як араби і перси. Не мусульманські етнічні групи, такі як греки, вірмени і євреї, мали нижчий статус.

Суспільство було поділено на соціальні класи на основі багатства, професії і походження. Вищий клас складався з султана, його сім'ї і вищих чиновників. Середній клас складався з купців, ремісників і релігійних діячів. Нижчий клас складався з селян, робітників і рабів.

Військові відігравали важливу роль в османському суспільстві. Яничари, елітна піхота імперії, користувалися високим статусом і привілеями. Спахи, кінні воїни, також мали високий статус. Військова служба була важливим шляхом для просування по соціальних сходах для не мусульман [14].

Жінки в османському суспільстві мали дуже обмежений статус. Вони були підпорядковані чоловікам і мали вкрай мало можливостей для освіти

або роботи за межами дому. Однак деякі жінки з вищих класів мали більше свободи і могли впливати на політичні та соціальні справи.

Рабство було поширеною практикою в Османській імперії. Раби зазвичай були військовополоненими або людьми, куплені на ринках рабів. Раби могли виконувати різну роботу, від домашнього господарства до важкої праці.

Структура османського суспільства мала далекосяжні наслідки для імперії. Ієрархія класів і статусів створювала стабільність і порядок, але вона також могла призводити до соціальної напруженості та конфліктів. Релігійні та етнічні відмінності могли бути джерелом розбіжностей, але вони також могли сприяти культурному різноманіттю імперії [15].

Організація османського суспільства 1453–1656 рр. була складною і багатогранною. Вона відображала релігійні, етнічні та економічні відмінності в імперії. Ієрархія класів і статусів створювала стабільність і порядок, але вона також могла призводити до соціальної напруженості та конфліктів. Релігійні та етнічні відмінності могли бути джерелом розбіжностей, але вони також могли сприяти культурному різноманіттю імперії.

Османська архітектура поєднувала в собі елементи візантійської, ісламської та перської архітектури. Найвідомішим зразком османської архітектури є мечеть Айя-Софія в Константинополі. Мечеть була побудована візантійським імператором Юстиніаном I в VI ст., але була перетворена в мечеть після османського завоювання. Мечеть Айя-Софія відома своїм величезним куполом і красивими мозаїками.

Іншими важливими прикладами османської архітектури є:

– Мечеть Сулейманіє в Константинополі, побудована архітектором Сінаном у XVI ст.

– Голуба мечеть в Константинополі, побудована архітектором Мехметом Агою у XVII ст.

– Мечеть Селіміє в Едірне, побудована архітектором Сінаном у XVI ст.

Османське мистецтво також зазнало значних змін після завоювання Константинополя. Османські художники почали поєднувати ісламські та візантійські традиції, створюючи новий, унікальний стиль [24].

Одним з прекрасних видів османського мистецтва була мініатюра. Османські мініатюри часто зображували сцени з придворного життя, битви та релігійні події. Іншими важливими видами османського мистецтва були каліграфія, кераміка та ювелірні вироби.

Османська архітектура та мистецтво справили глибокий вплив на культуру ісламського світу. Османські архітектори і художники створили деякі з найкрасивіших і вражаючих будівель і творів мистецтва в історії. Османське мистецтво також вплинуло на європейське мистецтво, особливо в період Відродження.

Османська архітектура та мистецтво 1453–1656 рр. були періодом великих культурних досягнень. Османські архітектори і художники поєднували різні традиції, створюючи новий, унікальний стиль. Османське мистецтво справило глибокий вплив на культуру ісламського світу і європейське мистецтво.

Після завоювання Константинополя в 1453 р. Османська імперія вступила в нову еру, ознаменовану як внутрішніми конфліктами, так і реформами. Цей період був свідком боротьби за владу, повстань і спроб модернізувати імперію [29].

Одним з найбільших внутрішніх конфліктів, з якими зіткнулася Османська імперія в цей період, була боротьба за владу між різними фракціями еліти. Ця боротьба часто призводила до палацових переворотів і вбивств.

Ще одним важливим внутрішнім конфліктом була напруженість між різними етнічними і релігійними групами в імперії. Османські султани намагалися управляти цією напруженістю за допомогою системи міллетів, яка дозволяла різним групам зберігати свої власні закони і звичаї. Однак система міллетів не завжди була ефективною, і час від часу виникали конфлікти між різними групами [30].

У відповідь на внутрішні конфлікти османські султани провели ряд реформ, спрямованих на зміцнення своєї влади і модернізацію імперії. Ці реформи включали:

- Реформи військової системи: Османські султани створили постійну професійну армію яничарів і розширили систему феодалських сплахів. Ці реформи зробили османську армію однією з найсильніших у світі.

- Реформи адміністративної системи: Османські султани створили бюрократичну систему, керовану освіченими чиновниками. Ця система дозволила султанам більш ефективно управляти імперією.

- Реформи фінансової системи: Османські султани створили централізовану систему оподаткування і встановили єдину валюту для всієї імперії. Ці реформи допомогли зміцнити фінансове становище імперії.

- Реформи освітньої системи: Османські султани заснували численні школи і медресе, що зробило освіту доступною для всіх. Ці реформи допомогли створити більш освічену еліту.

Внутрішні конфлікти та реформи мали далекосяжні наслідки для Османської імперії. Внутрішні конфлікти послабили імперію і зробили її більш вразливою до зовнішніх загроз. Реформи зміцнили владу султанів і допомогли модернізувати імперію. Однак ці реформи також призвели до зростання бюрократії і зменшення політичних свобод.

1453–1656 рр. були періодом внутрішніх конфліктів і реформ в Османській імперії. Внутрішні конфлікти послабили імперію, а реформи

зміцнили владу султанів і допомогли модернізувати імперію. Наслідки цих конфліктів і реформ відчувалися протягом багатьох років.

Отже, внутрішня політика Османської імперії 1453–1656 рр. характеризувалася низкою важливих реформ, спрямованих на централізацію влади султана, зміцнення імперії та забезпечення стабільності та процвітання її підданих [3].

Політичні реформи періоду включали створення постійної професійної армії яничарів, розширення системи феодалних спалахів та реорганізацію адміністративної системи. Ці реформи дозволили султанам встановити сильний централізований контроль над імперією та забезпечити її військову могутність.

Фінансові та економічні реформи включали створення централізованої системи оподаткування, встановлення єдиної валюти та заохочення торгівлі. Ці реформи допомогли зміцнити економічне становище імперії та сприяли її економічному зростанню.

Соціальні та релігійні реформи включали створення системи міллетів, яка дозволяла не мусульманським підданам зберігати свої власні закони і звичаї. Ця система допомогла зберегти релігійну гармонію та стабільність в імперії.

Висновки. Реформи внутрішньої політики, проведені османськими султанами в період 1453–1656 рр., були в цілому успішними. Ці реформи допомогли зміцнити владу султанів, централізувати контроль над імперією, забезпечити її військову могутність, покращити її економічне становище та сприяти релігійній гармонії та стабільності.

В цілому, внутрішня політика Османської імперії 1453–1656 рр. була періодом значних змін і реформ. Ці реформи допомогли зміцнити і модернізувати імперію та забезпечити її процвітання на багато років вперед.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галенко О. І. Османська імперія в Європі. Київ: Видавництво «Києво-Могилянська академія», 2006.
2. Галенко О. І. Історія Османської імперії. Київ: Видавництво «Критика», 2010.
3. Гриневич В. А. Історія Османської імперії: від заснування до занепаду. Київ: Видавництво «Освіта», 2012.
4. Історія Сходу: в 6 т. / Редкол. В. А. Якубовський, І. М. Рейснер, О. Г. Бокщанін, М. Б. Бібіков, А. М. Левін [та ін.]. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1991. Т. 2.
5. Крип'якевич, І. П. Історія Східної Європи: в 2 т. Львів: «Світ», 1991. Т. 1.
6. Кульчицький, С. В. Історія Османської імперії: від заснування до занепаду. Київ: Видавництво «Знання», 2006.
7. Назаренко, А. В. Історія Османської імперії: від заснування до занепаду. Харків: Видавництво «Фоліо», 2009.
8. Омелянчук, І. В. Історія Османської імперії: від заснування до занепаду. Чернівці: Видавництво «Букрек», 2010.

«КНИГА П'ЯТИ КІЛЕЦЬ» ЯК ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ МІЯМОТО МУСАСІ

Мороз Максим,

студент II-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: moroz.m130@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У Японії першої половини XVII ст., самураї як стан професійних воїнів почав занепадати. Аби зберегти досвід, здобутий за роки тренувань і навчання, майстри бойових мистецтв почали записувати свої ідеї та роздуми в філософських трактатах. «Книга п'яти кілець» авторства відомого самурая Міямото Мусасі, є військово-етичним посібником за яким повинен жити воїн, з метою досягнення мистецтва стратегій. В сучасному контексті, коли солдат є складовою суспільства, вивчення цієї книги про військове мистецтво є запорукою успішної тактики та перемоги в бою.

Міямото Мусасі є професійним фехтувальником. Першу перемогу він здобув в 13 років. До 30 років, він не програв ні однієї дуелі із 60 проведених. Далі він присвятив себе тренуванням, аби оволодіти шлях воїна і в 50 років стає кенсеєм.

«Книга п'яти кілець» написана в останні роки життя Мусасі, в печері на горі Івага, є підручником, який описує як і володіння мечем, так і володіння над собою. Також в ній зазначається перші біографічні відомості написані самим кенсеєм про його життя, що є доволі цінним матеріалом для вивчення його життєпису.

Міямото написав трактат не використовуючи нічого крім власного досвіду, адже для нього важливо виказати власні роздуми, внутрішній світ, без втручання зовнішніх чинників.

Вона присвячена бойовому стилю «Нітен-рю», унікальному мистецтву володіння двома мечами, довшим (катаною) і коротшим (вакідзаші).

Сам трактат складається з п'яти розділів, так званих п'яти елементів: земля, вода, вогонь, вітер і порожнеча. В них Мусасі описує певні етапи в підготовці воїна: від основ що таке шлях, до розуміння про «ніщо».

Поняття кендо і дзен є основоположні в його книзі. Майстерність фехтування із поєднанням буддійської практики самовдосконалення, дозволить опанувати свій дух і зосередитись на тренуваннях кендо, з'єднуючи внутрішні і зовнішні чинники в одне ціле.

Джі-но-макі або книга землі, є першим розділом у філософському трактаті. В ній він роздумує над шляхом воїна, як над шляхом пензлика і меча.

Називав стратегів простими фехтувальниками, які продають свої послуги, створюючи свої школи і додзьо. Мусасі був незадоволений тим, що стандарти військового мистецтва опустилися до комерції і пошуку вигоди.

Шлях стратегії це вдосконалення себе як в навчанні так і в бойових мистецтвах. Стиль «Нітен-іті-рю» зобов'язує учня носити меч в кожній руці, це дасть вільно почувати себе в бою. Швидкого шляху опанування не існує, тому учень повинен раз за разом, днем за днем, тренуватись використовувати їх у бою, задля перемоги.

Для вивчення своєї стратегії він зазначає такі дев'ять правил:

- Не допускай безчесних думок.
- Шлях – у навчанні
- Познайомся з кожним мистецтвом.
- Пізнай шляхи всіх ремесел.
- Розрізняй виграші й втрати у справах мирських
- Розвивай інтуїтивне розуміння навколишнього.
- Прозирай невидиме.
- Звертай увагу навіть на дрібниці
- Нероби нічого безкорисного [1, с. 279].

У другому розділі або книзі води, фокусує на опануванні учнем основ фехтування. Він повинен знати стійки, правильно тримати меч у руках, п'ять положень тіла, підходи до ворога, різноманітні прийоми і технік для завдання ворогові шкоди.

Без цього всього він не зможе досягнути шлях стратегії. Для Мусасі це було важливо зазначити, адже стиль двох мечей був набагато складніший і вимагав вивчення основ, задля успішного ведення бою.

Дух повинен бути спокійним, самостійним. Вчення дзен про гармонії душі і тіла, поєднується із войовничим японським характером, дозволяє воїну як досягати успіхів в тренуваннях і навчанні, так і мужньо триматися в бою.

Міямото присвятив залишок свого життя тренуванням і навчанню, адже вважав що усі його перемоги були здобуті талантом, яким його обдарували боги. Ця частина є важлива для розуміння його внутрішнього світу.

У книзі вогню, описується бій із ворогом. Вогнем Мусасі називає саму сутичку, яка є непередбачуваною і небезпечною. Воїн який б'ється за своє життя із групою супротивників, опанувавши шлях стратегій зможе здолати їх.

Основний принцип, який описує Мусасі такий: «як один може здолати десятох, так тисяча може перемогти десять тисяч» [1, с. 308].

Він вийшов переможцем із багатьох дуелей, тож знав як здобути перевагу у різноманітних ситуаціях. Чи то бій проти місцевого майстра, чи сутичка із сотнею звичайних самураїв, він завжди перетворював мінуси на плюси. Використовуючи власний досвід у бою на різноманітній місцевості, з фізично або кількісно переважаючим супротивником, він записує власні хитрощі і навички, які допоможуть воїну у його навчанні і тренувань.

У четвертому розділі або книзі вітру, акцент ставиться на різноманітні школи бойових мистецтв. Пізнавши шляхи різних шкіл, воїн може окреслити чітку лінію розмежування, яка не дозволить йому відступитись від істинного шляху стратегії.

Вони розглядаються Мусасі як приклади помилкових шкіл, які використовують вивчення стилю володіння зброєю, задля свого збагачення. Навчання як наслідок неправильної методики не забезпечує майстерного оволодіння фехтуванням, обмежує здібності в бою, що призведе до смерті воїна.

Досвід про різні школи він черпав ще з молодості, коли мандрував Японією, викликаючи на дуелі майстрів різних шкіл. Описуючи різні аспекти тренувань, Мусасі висвітлював недоліки навчання в цих школах, порівнюючи їх із нітен-іті-рю. Без їх аналізу неможливо досягнути той чи інший аспект навчання.

Книга порожнечі є останнім і заключним розділом, який об'єднує чотири попередні книги. В ній він концентрує увагу учня на порожнечі, яка досягається щоденними тренуваннями і вивченням інших шкіл, без відходу від шляху стратегій.

Коли воїн буде дивитись на речі із точки зору об'єктивної, він зможе побачити відхилення від істини, тоді і порожнеча стане тією гармонією і просвітлінням, яка займе місце в його душі.

Міямото Мусасі написав «Книгу п'яти кілець» як власний заповіт. Він довірив розвиток військового мистецтва молодим хлопцям, які повинні і далі вдосконалювати військову тактику. Трактат став тим надгробком, про який так мріяв старий самурай, бажавши щоб його книга і життя надихали майбутні покоління, на нові звершення [2].

До сучасності оригінал не зберігся. Існують 2 версії «Книги п'яти кілець»: Чакудзен і Хіго, а також прірва книг яка зберігається у різних сім'ях і містах [3].

Висновки. Отже, провівши аналіз, можемо сказати, що книга Мусасі є дуже важливим трактатом, за яким ми можемо дізнатися які були аспекти ідеального самурая, які можна інтерпретувати на образі сучасного солдата. Він вдало провів зв'язок між усіма книгами, показавши що без одного не буває іншого. Також деякі його методики можна використовувати у навчанні тактики і ведення в бою, у теперішніх умовах. Це робить «Книгу п'яти кілець» універсальним військово-духовним посібником, який розніс славу та ідеї Мусасі по всій Японії, а пізніше по всьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс самурая. Хагакуре. Приховане в листві. / Ямамото Цунетомо; переклад Валентини Отрішко. Книга п'яти кілець / Міямото Мусасі; переклад Ігоря Андрущенко. К.: Арій, 2022. 352 с.
2. 五輪書 解題 The Musashi. URL: <https://musasi.siritai.net/themusasi2/gorin/g00.html>
3. 五輪書異本集 解説 The Musashi URL: <https://musasi.siritai.net/themusasi2/gorin/gs00.html>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АНГЛІЇ НА ПОЧАТКУ XVI СТ.

Ткаченко Дмитро,
студент IV-го року навчання
історичного факультету
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини
e-mail: dima02022003@gmail.com

Науковий керівник: **Гордієнко Галина,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
та методики навчання
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

Зовнішня політика Англійського королівства в період правління Генріха VIII розвивалася на тлі кардинальних змін в системі міжнародних відносин. В ранньоновітній час міжнародні відносини стали дійсно всесвітніми. Водночас міжнародна політика стала придатком європейської політики. Це виражалось в тому, що кілька потужних європейських держав, до яких увійшла й Англія, вирішували долю всього континенту, а згодом, і світу. На зміну феодальній структурі міжнародних відносин, коли головними її суб'єктами були феодальні імперії і дрібні феодальні сеньйоріальні володіння, прийшли національні держави, такі як Франція, Англія, Іспанія.

Активізація зовнішньої політики Англії за правління Генріха VIII Тюдора відбувалася на міцній економічній основі, яку заклав попередник правителя, його батько Генріх VII. Господарство королівства інтенсивно розвивалося, міцніли торгові зв'язки з континентальними країнами, фінанси були стабільними, а казна – повна. Маючи у своєму розпорядженні великі земельні володіння і близько двох мільйонів фунтів стерлінгів, Генріх VIII був найбагатшим монархом Європи. На момент приходу до влади молодого Генріха в країні була ліквідована феодальна анархія й сепаратизм впливової аристократії. Генріх VIII удосконалив систему управління, він спирався на розгалужений й ефективний бюрократичний апарат.

З парламентом у короля склалися продуктивні відносини. З його допомогою Генріх провів реформу церкви. Водночас, парламент обмежував зовнішньополітичні амбіції короля задля збереження економічної й політичної стабільності королівства. Утвердження

національної держави в Англії відбувалося на основі національного світогляду англійців. Король мусив рахуватися в зовнішній політиці з настроями й очікуваннями своїх підданих. Характер зовнішньополітичної активності Англії істотно залежав від особистості короля, який був освіченим і висококультурним монархом ренесансного типу.

Англія не була учасницею перших етапів Італійських війн, які започаткував 1494 р. молодий французький король Карл VIII. Різко зросла сила й могутність Священної Римської імперії в результаті персональної унії, коли молодий іспанський король Карл I став одночасно й імператором Священної Римської імперії. Період з 1519 по 1556 рр. був періодом найвищого політичного піднесення Священної Римської імперії, яка стала найбільшою державою у світі.

Франція залишалася на першому місці в зовнішньополітичній активності англійської монархії упродовж правління перших Тюдорів. Це була потужна держава з компактною територією, централізованою владою, могутньою економікою й численним населенням. Щоправда, Генріх VII лише один раз упродовж свого правління спробував реабілітувати англійську монархію після важких поразок від французів у пізньому середньовіччі. 1492 р. він організував військові дії на континенті проти Франції з метою відвоювати Булонь. Але через місяць невдалих бойових дій змушений був відкликати війська на острів. Столітня війна сформувала в англійців відповідні ціннісні установки, про які дослідниця О. В. Калмикова пише так: «На тлі наділених одними вадами і недоліками жадливих ворогів і невірних союзників англійці, через посередництво своїх королів, постають як воістину богообраний народ, гідність і чесноти якого зробили його зряддям Бога для встановлення справедливості у всьому світі» [1, с. 119].

На відносини Англії і Франції в роки правління Генріха VIII потужний вплив мали політичні стереотипи, які склалися упродовж Столітньої війни, а також перипетії Італійських війн. Як і його попередники, Генріх VIII вважав своїм священним обов'язком відвоювати у французів втрачені в результаті поразки в Столітній війні території. Так мислила вся англійська еліта того часу. Водночас, вести одноосібно війну з таким потужним противником як Франція, яка володіла набагато більшими матеріальними і людськими ресурсами, було неможливим. Тому упродовж свого правління англійський король неодноразово укладав союзні договори з французьким монархом Франциском I і так само неодноразово розривав їх і вступав в антифранцузькі коаліції.

В лютому 1512 р. Священна Ліга була формально утворена. До неї негайно приєднався Генріх VIII. Після активної підготовки армії й флоту упродовж зими весни 1511–1512 рр. у квітні 1512 р. французькому королю з Лондона була доставлена декларація про оголошення війни. Папа

римський Юлій II підготував текст булл про передачу Генріху VIII прав на французький престол і надання йому титулу Найхристияннішого монарха Європи. Булли мали оголосити після того, як англійський король утвердиться у Франції.

Війна проти Франції виявилася невдалою. Король Іспанії Фердинанд – тесть Генріха VIII не виявив великого бажання відвоювати для англійського короля колишні землі Плантагенетів у Гієні. Іспанські війська так і не прийшли на допомогу англійському експедиційному корпусу в Аквітанії. Бойові дії велися мляво, французи захищалися доволі ефективно, хоча й зазнавали значних втрат. Врешті хвороби, погане постачання англійського війська спричинили неухильне бажання повернутися додому. Прислані Генріхом емісари не змогли переконати солдатів продовжувати бойові дії. Наприкінці 1512 р. англійський експедиційний корпус повернувся на батьківщину, не здійснивши ніяких подвигів на французькій землі. Фердинанд I був обурений такими діями, оскільки для проведення бойових дій на французькій землі він витратив значні суми коштів. Королівство Наварра опинилося в руках французів.

Генріх VIII вирішив продовжити війну проти Франції, незважаючи на невдачу 1512 р. Наприкінці цього року англійський монарх спільно з членами своєї Таємної Ради розробили новий план війни проти Франції. Пункти плану передбачали надання Англією фінансової допомоги іспанському королю Фердинанду для війни в Аквітанії і відвоювання у Людовика XII королівства Наварра. Сам Генріх VIII має висадитись з англійським військом у Пікардії або Нормандії. Імператору Максиміліану пропонувалося нападати на Францію зі сходу, а папа римський мусив кинути свої бойові підрозділи з півдня – через Прованс і Дофіне.

Іспанський король успішно провів військову операцію проти французів і звільнив від них королівство Наварра. Досягнувши своєї головної мети, Фердинанд уклав мирний договір з Людовиком XII терміном на один рік. Генріх VIII сприйняв це як зраду свого тестя. Щоправда в англійського монарха залишався ще один союзник – імператор Максиміліан [2, с. 84]. Саме з військами імператора англійці змогли здійснити успішну операцію, в результаті якої їм вдалося відбити у французів дві потужні фортеці Турне й Теруанн. Переможці під час зустрічі в Турне домовились закріпити успішний військовий союз династичним шлюбом – син імператора і його спадкоємець Карл мав одружитися на сестрі Генріха VIII – Марії Тюдор. Щоправда, цей династичний план не був реалізований, оскільки 1514 р. сестра Генріха вже почала готуватися до шлюбу з овдовілим французьким королем Людовиком XII. Незважаючи на вагомий успіх війни з Францією, Генріх VIII не продовжить бойові дії і відновить війну лише 1522 р.

В історії стосунків двох держав цього часу можна побачити періоди зближення і періоди конфронтації. Участь Англії у Священній Лізі, метою якої було витіснення Франції з Італії в 1512–1515 рр. змінюється спробами зближення, кульмінацією яких стала зустріч на «Полі Золотої Парчі» в червні 1520 р. Війна з Францією 1522–1525 рр. змінюється так званою «дипломатичною революцією» 1526–1528 рр. Після катастрофічної поразки Франциска I в битві при Павії, коли й він сам опинився в полоні в імператора Карла V, тільки Генріх надав йому дипломатичну підтримку. Незважаючи на негативне ставлення Франциска I до королівської реформації в Англії, французький король підтримував Генріха в його конфлікті з папством й імперією. Останній конфлікт між монархами завершився взяттям англійцями фортеці Булонь на континенті і підписанням мирної угоди 1546 р.

Такими ж неоднозначними були стосунки Англійського королівства за правління Генріха VIII з Священною Римською імперією епохи Карла V. Імперія була союзницею Англії ще в період Столітньої війни. Тому Генріх неодноразово вступав у військово-політичні союзи з імперією проти Франції. Але коли виникала загроза гегемонії імперії на континенті після перемоги імперського війська при Павії в 1525 р., англійська дипломатія була спрямована на те, щоб обмежити геополітичні амбіції Карла V. Стосунки з імперією погіршилися на тлі королівської реформації в Англії. Генріх встановив контакти з німецькими протестантами, коли виникла загроза політичної ізоляції.

Поряд з французьким напрямом зовнішньої політики Англії в 30-рр. XVI ст. поступово вимальовується ще один напрям – німецький. У своєму майже маніакальному прагненні вирішити династичну проблему – отримати сина-спадкоємця Генріх VIII радикально змінює свою релігійну політику, стаючи на позицію своїх вчорашніх ворогів – протестантів. Німецькі князі, які прийняли лютеранство звертають увагу на англо-французький союз, який був спрямований перш за все проти імператора Священної Римської імперії Карла V – їхнього спільного ворога. З'ясувалося, що для англійських купців північнонімецькі князівства представляють значний економічний інтерес і здатні компенсувати втрати ринків у Нідерландах. Негнучка політика Карла V в релігійному питанні на теренах Священної Римської імперії підштовхували протестантських князів до об'єднання й пошуків військово-політичних союзників за межами імперії. На Шпейерському рейхстагу 1529 р. було ухвалене рішення про скасування права територіальним князям самотійно визначати характер віросповідання на підвладних землях. Це викликало обурення у цілої групи депутатів рейхстагу. У квітні 1529 р. курфюрст Саксонський, ландграф Гессенський і представники вільних міст Ульма, Страсбурга і Нюрнберга підготували й підписали документ, в якому

виразили протест на дії імператора Карла V, гостро виступили проти втручання в релігійні справи територіальних князівств. Власне, з цього моменту послідовників Реформації називають протестантами. Невдовзі підписанти протесту вирішили діяти більш активніше. В червні 1529 р. вони підготували договір про взаємодопомогу на випадок агресивних дій імператора і католиків. Йшлося про захист здобутків Реформації не тільки в Німеччині, але й в усій Європі, оскільки союзники сподівалися на приєднання до них Данії і Швеції – країн, де відбулася королівська Реформація.

На початку 1530 р. на рейхстазі, що відбувся в Аугсбурзі, імператор Карл V проголосив заборону на німецьких землях всіх інших форм віросповідання, крім католицького. У відповідь протестанти провели перемовини в містечку Шмалькальден упродовж грудня 1530 р. – січня 1531 р. і заснували вже військово-політичний союз, який увійшов в історію Німеччини як Шмалькальденський союз. Це об'єднання створювалося терміном на шість років. До його складу увійшли курфюрст Саксонський, герцог Брауншвейгський, ландграф Гессенський, князь Ангальтський, граф Мансфельдський і голови німецьких міст Ульм, Констанц, Любек, Магдебург, Страсбург, Бремен та деяких менших міст. Шмалькальденський союз підтримував і герцог Баварський. Саме він схвалив ідею керівників Шмалькальденського союзу звернутися за допомогою до англійського і французького монархів. Як зазначає дослідник С. А. Каріков : «... переговори між протестантськими князями й Англією було розпочато ще з 1531 р., під час розлучення англійського короля Генріха VIII із Катериною Арагонською. Подібний союз міг би стати могутньою противагою Габсбургам у масштабі всієї Європи» [3, с. 48].

Висновки. Отож, головне спрямування зовнішньої політики уряду Генріха VIII щодо Священної Римської імперії полягало в тому, щоб зберегти баланс сил в Європі і не допустити гегемонії імперії. «Королівська реформація» в Англії здійснила істотний вплив на її зовнішню політику. Передусім, були розірвані дипломатичні стосунки з папською курією. Папство ще зберігало значний вплив на міжнародну політику в Західній Європі. Давній союзник Англії імперія також виступила в числі противників англійського короля. Водночас, Англія мимоволі стала лідером протестантських країн. На цьому тлі активізуються контакти англійських дипломатів з територіальними князівствами Священної Римської імперії, які прийняли лютеранство. Але в останні роки правління Генріха VIII ці контакти не завершилися укладенням союзного договору. Під час Шмалькальденської війни англійський король не надав німецьким протестантам допомоги, якої ті потребували.

Зовнішня політика провідних країн Західної Європи залежала також від особистісного ставлення один до одного Генріха VIII, Франциска I і Карла V. Найяскравішими епізодами особистих контактів правителів були зустрічі Генріха VIII і Франциска I на «Полі Золотої Парчі» в червні 1520 р. й урочистий прийом і в'їзд до Лондона імператора Карла V в червні 1522 р. Ці події засвідчили нові форми зовнішньополітичної активності і водночас ренесансні тенденції в політичній культурі найвпливовіших монархів того часу. І хоча вияви поваги й куртуазної дружби набули особливої витонченості під час цих зустрічей, реальних позитивних наслідків у стосунках між державами вони не мали. Але такі контакти стали яскравими подіями в політичному житті провідних країн Західної Європи і стали своєрідним втіленням ренесансних ідей гуманізму в міжнародних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калмыкова Е. В. Столетняя война и формирование английского национального самосознания. *Средние века*. Вып. 62. 2001. С. 103–119.
2. Товтин Я. І. Внутрішньо- та зовнішньополітична діяльність Максиміліана I Габсбурга (1486–1519). *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. Вип. 1 (34). 2016. С. 81–85.
3. Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр. Х.: НУЦЗУ, 2017. 251 с.

НОВА ІСТОРІЯ**РІЧ ПОСПОЛИТА У ЧАСИ ПОТРЯСІНЬ ТА ЗАНЕПАДУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVII–XVIII СТОЛІТТЯ)****Леськів Олег,**

студент IV-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.
e-mail: ukr.net77665@fmail.com

Науковий керівник: Григорук Наталія,

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

На 1648 р. Річ Посполита була однією з найсильніших європейських держав. Проте її державний організм був підточений хворобами, головними з яких були слабкість влади короля та його адміністрації, політична корупція та падіння свідомості громадських обов'язків широких кіл шляхти, що прикривалися тирадами про патріотизм і «золоті вольності». Розквіт цих вольностей контрастно підкреслював соціальну прірву між безправністю простолюду і необмеженою владою над ним панів, відбувався на тлі посиленого національного пригнічення українців, білорусів, литовців, росіян. Визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького оголила ці хвороби. Її вибух поклав початок епосі потрясінь і занепаду Речі Посполитої, яка тривала до середини XVIII ст.

20 травня, у Варшаві помер король Владислав IV, а 17 листопада королем був обраний його брат – Ян Казимир, причому недвозначна підтримка Б. Хмельницьким його кандидатури стала чи не вирішальним чинником. Гетьман, вважаючи його поміркованим політиком, сподівався домовитися з ним щодо задоволення козацьких вимог. Козацько-польські переговори, започатковані під Замостям, продовжувались у лютому 1649 р. в Переяславі.

Від початку жовтня до середини грудня 1653 р. Б. Хмельницький разом з Іслам Гіреєм III тримав в облозі під містечком Подільського воєводства Жванцем 40-тисячне коронне військо, очолюване Яном Казимиром. Врешті хан узяв на себе, як і під Зборовом, роль посередника, незацікавленого у надмірному посиленні будь-кого з противників. Його переговори з польським командуванням закінчилися 17 грудня угодою, яка відновлювала статті Зборівського договору.

На той час поновлення Зборівського договору для керівництва Війська Запорозького вже не було особливо бажаним успіхом. Справа в тому, що на його прохання 11 жовтня 1653 р. Земський собор у Москві ухвалив рішення прийняти Військо Запорозьке з «городами их и землями» під «государя високою руку». Прийнята на Переяславській козацькій раді 18 січня 1654 р. ухвала про перехід України під протекторат Московської держави викликала в правлячих колах Речі Посполитої вкрай негативну реакцію: українська проблема, після тривалої війни, вийшла за межі внутрішніх незгод у Речі Посполитій і перетворилася у зовнішню війну з Москвою.

19 липня 1655 р. Швеція оголосила війну Речі Посполитій. У своєму прагненні повністю запанувати на південному узбережжі Балтійського моря Швеція мала намір захопити польсько-литовську частину узбережжя. Опанування Москвою у 1654 р. значної частини Білорусі і побоювання, що московити під час війни з Річчю Посполитою на цьому не зупиняться. На рішення вплинуло й сильне послаблення Речі Посполитої у багаторічній війні з повсталою Україною та у конфлікті з Москвою. Приводом для оголошення війни Речі Посполитій послужило вживання Яном Казимиром титулу короля Швеції.

На зайнятих територіях шведи чинили численні насильства, руйнування, грабунки, реквізиції продовольства, нищення населення і національних цінностей, знущання над релігійними почуттями католиків. У пам'яті польського народу ці їхні дії, що супроводжувалися голодом й епідеміями, відклалися як жахливе лихоліття – шведський потоп.

Шведська навала була першою глобальною війною на території Польщі за всю до тогочасну її історію. Вона завдала їй величезної шкоди. Різко впала чисельність населення, занепало господарство. Дальшого розхитування зазнали політичні устої держави, загальмувалося культурне життя. Одним з наслідків «потопу» було посилення католицького фанатизму: поширилася нова, більш потужна хвиля контрреформації, яка нагнітала настрої ненависті до протестантів.

«З 1652 р. в роботі польського парламенту запроваджено практику «Liberum veto». Достатньою підставою для зриву сейму і скасування раніше ухвалених постанов могла бути незгода з постановами парламенту навіть одного з його депутатів. З цієї причини депутати сеймів досить часто, нічого не вирішивши, роз'їжджались» [2].

19 червня 1669 р. на сеймі шляхта, намовлена на це противниками орієнтації країни на Францію, обрала королем свого кандидата – поляка 29-річного Михайла Вишневецького, взявши до уваги, що він був сином популярного серед неї кривавими розправами над повсталим українським людом Яреми Вишневецького.

«Правління Михайла Вишневецького видалося короточасним для нього і нещасливим для Речі Посполитої. Воно було сповнене невдач. Почалося з того, що коронаційний сейм, який проходив у жовтні - першій половині листопада 1669 р., був зірваний, причому то був перший зірваний коронаційний сейм і перший, який зірвано до закінчення відведеного для його роботи шеститижневого строку» [1, с. 192].

21 травня 1674 р. Ян Собеський став польським королем під іменем Яна III. Ставши королем, Я. Собеський постановив насамперед повернути Речі Посполитій втрачені нею на користь Порти українські землі.

1 квітня 1683 р. у Варшаві був укладений польсько-австрійський союз, який передбачав спільні дії проти Османської імперії. 14 липня 1683 р. 100-тисячна турецька армія розпочала облогу Відня, на допомогу імператорові прибула 22-тисячна польська армія, якою командував Ян III.

Генеральна битва під Віднем відбулася 12 вересня 1683 р. Перемога союзників була повною, в чому велика заслуга належала Янові III як головнокомандувачу. Жодної політичної вигоди Віденська перемога Речі Посполитій не принесла. Натомість нею повною мірою скористалась Австрія.

Під тиском Австрії й Римської курії, зацікавлених у залученні до війни проти Порти Московської держави, Ян III пішов на укладення мирного договору з нею. У Москві 6 травня 1686 р. був проголошений вічний мир, який був поразкою дипломатії Речі Посполитої та особисто Яна III Собеського.

Штовхаючи Річ Посполиту на антитурецькі дії, Австрія, водночас, підступно уклала 1686 р. договір з Бранденбургією і Швецією, який містив пункт про те, що сторони беруть на себе зобов'язання запобігти проведенню змін у державному устрої Речі Посполитої, котрі б могли її зміцнити.

Останні роки свого життя Ян III часто хворів, мало займався державними справами. Країну огортала анархія і безправ'я. Піднесла голову прогабсбурзька опозиція, до якої входили примас, гетьман великий коронний, гетьман великий литовський, канцлер литовський і ряд інших осіб. Ян III помер 17 червня 1696 р. у Вілянові, резиденції біля Варшави.

Роки правління Яна III сповнені вирішенням зовнішньополітичних проблем. Внутрішньою ситуацією в країні він цікавився мало. На його щастя, до різких загострень її не доходило. Королеві, зрештою, не вистачало рішучості у протидії своїм політичним противникам.

15 вересня 1697 р. Фрідріх Август I в Кракові був коронований єпископом, він прибрав собі як король ім'я Август II. Поява на польському престолі Августа II, прозваного Міцним, поклала початок персональній унії Речі Посполитої і Саксонського курфюрства. Довший час Август II як король у своїй політичній діяльності намагався перетворити польський трон у дідичний трон Веттінів.

Плани Августа II стосовно Речі Посполитої та спроби їх реалізувати з неприязню і ворожістю сприймалися більшістю шляхти і магнатів, тому що, на їхнє переконання, вони загрожували проникненням саксонських впливів у країну, перебудовою її в абсолютистському дусі, обмеженням, а то й скасуванням «золотих вольностей». Для досягнення цієї мети король не гребував придбанням прихильників шляхом підкупу, торгівлі посадами і земськими урядами, ігнорування законів Речі Посполитої.

У липні 1701 р. шведський король Карл XII розпочав військові дії на території Речі Посполитої. На бік Карла XII перейшли найзаможніші литовські магнати та частина литовської шляхти, що їх підтримувала. У розмовах з польськими достойниками Карл XII вимагав провести детронізацію Августа II, твердячи, що той є одним із призвідців війни.

16 лютого 1704 р. у Варшаві була створена генеральна прошведська конфедерація. Конфедерати проголосили детронізацію Августа II, а 16 квітня, на вимогу Карла XII – стан безкоролів'я. 12 липня група шляхти, скликаної конфедератами, оточена шведським військом, обрала польським королем 27 річного познанського воєводу С. Лещинського, який був безоглядним виконавцем волі Карла XII. Річ Посполита стала ареною не тільки війни Августа II як курфюрста з Швецією, а й громадянської війни.

Річ Посполита вийшла з Північної війни, в якій після Полтавської битви участі фактично не брала, без територіальних втрат і здобутків, формально навіть як один з її переможців. Проте, насправді вона була жертвою цієї війни: на її території багато років точилися військові дії, на утримання війська йшли величезні кошти, армії грабували населення, частими були епідемії. Все це винищувало і виснажувало державу, завдавало їй невимірних матеріальних і людських втрат. Північна війна яскраво показала і поглибила вади державно-політичного устрою Речі Посполитої, свідченням чого був небачений до того розмах політичної анархії, спричиненої головним чином магнатськими угрупованнями, котрі нерідко нехтували державними інтересами заради досягнення своїх цілей. На період Північної війни припадає посилене втручання іноземних держав, в першу чергу Росії, у внутрішні справи Речі Посполитої. Фактично, відтоді Росія все менше рахувалася з думкою і намірами уряду цієї держави, яка все більше ставала для неї свого роду «прохідним двором» [1, с. 206].

Падіння міжнародного престижу Речі Посполитої дійшло до того, що Росія, Пруссія й Австрія вирішували, кому бути або не бути на польському престолі після смерті Августа II: 13 грудня 1732 р. в Берліні був підписаний трактат «трьох чорних орлів», за яким Росія, Пруссія й Австрія зобов'язалися не допустити до польської корони Фрідріха Августа, сина Августа II, а також С. Лещинського. 5 жовтня біля села Каменя в присутності російського війська королем був обраний

саксонський курфюрст Фрідріх Август. Він прибрав собі ім'я Август III. 17 січня 1734 р. відбулася його коронація в Кракові.

В особі Августа III Річ Посполита отримала короля, який справами у ній цікавився мало, не дбав про зміцнення королівської влади, повністю покладався на польських і саксонських міністрів. У Польщі він постійно перебував тільки у 1756–1763 рр. За всі інші роки свого правління в Речі Посполитій він загалом перебував до двох років, переважно під час роботи сеймів.

Під час правління Августа III Річ Посполита фактично була пасивним суб'єктом міжнародних відносин, особливо піддавалася тискові з боку Росії. Катастрофічний стан, в якому перебував державний устрій породив і зміцнив в середовищі шляхти переконання, що, оскільки країна при цьому продовжує так-сяк існувати, то такий стан є нормальний. Звідси походило поширене хвалькувате шляхетське гасло «Польща існує завдяки безвладдю». Це гасло видавалося їй вірогідним ще й тому, що нейтралітет Речі Посполитої на міжнародній арені, якого вона дотримувалася, гарантував спокійне існування, що слабка Річ Посполита, яка нікому не загрожує, не буде об'єктом іноземної агресії.

Висновки. Отже, криза шляхетсько-магнатської системи в Речі Посполитій дала можливість оточуючим державам активно впливати на внутрішнє життя держави. Причинами цього було консервативне та егоїстичне, недалекоглядне мислення шляхти, яка гальмувала процес розвитку. Найяскравішим прикладом цього було право вето, що перешкоджало приймати рішення на рівні держави і роздробило польське суспільство на магнатські угруповання, до чого додалися часті війни, які спустошували країну і загострювали кризу і зосереджували увагу королів на зовнішній політиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002.
2. Polska w czasie trzech rozbiorów 1772–1799: studia do historii ducha i obyczaju J. I. Kraszewskiego. Tom II. 1788–1791.
3. Економічний занепад та політична криза в Речі Посполитій (друга половина XVII – XVIII ст.). URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-ekonomichniy-zanepad-ta-politichna-kriza-v-rechi-pospolitij-druga-polovina-xvii-xviii-st-351895.html>
4. Польща у XVIII ст.: економічний і політичний занепад. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/31310/

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЕНКОМЬЄНДИ В ІСПАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ АМЕРИКИ

Писарчук Тетяна,

студентка IV-го року навчання

історичного факультету

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

e-mail: tanyapisartschuk@gmail.com

Науковий керівник: **Гордієнко Галина,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та методик навчання

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

Іспанська держава на межі Середньовіччя й Нового Часу переживала політичне та духовне піднесення, які були викликані переможним завершенням Реконкісти. Соціальна енергія іспанського народу зумовила військову і морську активність далеко за межами країни. До цього підштовхували іспанців нові соціально-економічні відносини, які утверджувалися швидкими темпами. Розвиток товарно-грошових відносин і капіталістичний дух наживи підштовхував вчорашніх учасників Реконкісти до пошуків шляхів збагачення. Золота і срібла потребувала й держава, що перебувала на піку своєї могутності. Конкіста в Новому Світі здійснювалася силами простих іспанців: воїнів, ремісників, селян, торговців. Відсоток аристократії на першому етапі завоювання Америки був невисокий. Загони конкістадорів на чолі зі своїми ватажками часто діяли на свій власний розсуд.

Іспанська монархія спочатку намагалася убезпечити себе від фінансових ризиків, застосовуючи механізм «капітуляцій», в яких поряд з наданням певних повноважень ватажкам конкістадорів, покладала на них вирішення проблем матеріального забезпечення завойовницьких акцій. Католицькі монархи, а згодом, Карл V і Філіп II визначили порядок підпорядкування нових земель і місцевого населення в Америці своїй владі. Від імені іспанського короля ватажки конкістадорів виголошували зміст «Рекеримьєнто», в якому обґрунтовувалось право іспанської корони на американські території та індіанців. Іспанські монархи намагалися обмежити безчинства конкістадорів у Новому Світі.

Велика роль у становленні колоніального режиму відводилася католицькій церкві. Іспанські монархи добилися від папського престолу повного контролю над духовенством, яке вирушало до іспанських володінь в Америці. Християнізація індіанців відбулася успішно завдяки мистецтву церковних місіонерів, військовій та адміністративній силі

держави. Церква взяла під свою опіку виховання й освіту індіанців. Духовенству і ченцям різних католицьких орденів вдалося створити мережу навчальних закладів і притулків для бідних. Окремим рішенням Карла V християни-індіанці виводились з-під контролю інквізиції.

Варто зазначити, що система управління щойно завойованих земель в Америці сформувалася стихійно. Ернан Кортес після успішного завоювання Мексики й ліквідації імперії ацтеків опинився перед проблемою: як управляти величезною територією і як оплатити ратну працю своїх воїнів, принаймні тієї їх частини, що складала ядро армії конкістадорів. Незважаючи на заборону Карла V запроваджувати в Новому Світі енкомьенду, Ернан Кортес був вимушений звернутися до цієї напівфеодальної форми соціальної організації. Передусім, він керувався потребою зберегти общини індіанців від масового вимирання, а значить і від розорення землі, яка не могла б давати доходів у королівську казну. С. Тарле писав про це рішення Е. Кортеса так: «Кортес три роки не платив майже нічого своїм солдатам і офіцерам, а дуже багато із награбованої в Мексиці здобичі довелося відправити в Іспанію на вимогу уряду. Він знав також, що люди його загону дуже розраховують на отримання маєтків і кріпосних у щойно завойованій ними країні. Він був до певної міри в становищі вождя-завойовника, який знав, що може розраховуватися зі своїми дружинниками тільки пожалуванням їм земельних ділянок і нічим іншим...

Він ввів енкомьенди, роздавши їх своїм соратникам, а частину мексиканців він просто обернув у рабство (за спротив при завоюванні) і відправив працювати в рудники. Кріпосні, приписані до енкомьенди, були, як запевняв він Карла, задоволені своєю долею, тому що до іспанського завоювання, коли ними володіли знатні люди їх власного племені, їм (нібито) жилося значно гірше» [1, с. 51].

Е. Кортес себе, звісно, не обділив. Собі особисто він пожалував найкращі і найродючіші землі Мексики з індіанцями, які на них мешкали, всього понад 23 тисячі осіб. З легкої руки іспанського завойовника система енкомьенд міцно прижилася як у віце-королівстві Нова Іспанія, так і у віце-королівстві Перу. Інші капітан-генерали продовжили справу Е. Кортеса, роздаючи своїм підлеглим енкомьенди.

У науковій літературі енкомьенда розглядалася як форма експлуатації індіанців іспанськими колонізаторами в Америці. Певна територія, на якій мешкали індіанські землеробські общини передавалися під опіку іспанцям – енкомендерос. Варто зазначити, що земля залишалася у власності іспанської корони, а індіанці вважалися підданими іспанського короля. Але індіанці енкомьенди зобов'язані були сплачувати своєму енкомендерос оброк (золотом, одягом, продуктами). Крім цього вони мусили виконувати й трудову повинність, працюючи на рудниках, якими

управляв енкомендерос або в його маєтку. Щоб скласти уявлення про механізм і обсяг експлуатації індіанського населення в енкомьєнді наведемо інформацію про стосунки між енкомендеросом Родріго й общинами муїсків з хроніки XVI ст. П. Агуадо.

До складу енкомьєнди Родріго входило 240 індіанських господарств. Упродовж року вони мусили виконати для свого енкомендерос такі зобов'язання: здати 12 зливків золота вартістю по 200 песо; 240 розфарбованих плащів; обробляти під маїс, пшеницю, ячмінь, картоплю, цукрову тростину відповідну кількість землі; зібрати урожай з поля і перенести в будинок енкомендероса, доставляти кожного року 15 стовбурів гуайакана діаметром 1,5 м і 150 менших за об'ємом колод для будівництва. Крім цього, 20 індіанців щоденно мусили обслуговувати домашнє господарство Родріго і супроводжувати його в мандрівках по Новій Гранаді; доставляти щоденно 12 нош дров і 10 оберемків трави; щомісяця приносити двох оленів і 100 кроликів; виділяти шість пастухів, щоб пасти худобу і шість чоловіків для догляду за волами і мулами [2, с. 131].

Варто зазначити, що переважна більшість індіанців пасивно сприйняла руйнацію іспанцями їхнього способу життя і виробництва. Виявилось, що система енкомьєнди, яку запровадили колонізатори, майже не відрізнялася від подібної системи імперії інків.

Енкомьєнда була скасована іспанським королем лише на початку XVIII ст. Упродовж більшої частини колоніального періоду індіанці вважалися особисто вільними. Їх праця за законом мала оплачуватись і не могла бути занадто важкою. Однак фактично вони працювали безплатно або за мізерні копійки й необмежений час, не мали зовсім ніяких прав і повністю залежали від свавілля королівських чиновників, поміщиків, церкви. Індіанцям дозволялося постійно перебувати тільки у своїх поселеннях або в спеціальних кварталах міст, і вони не могли самі змінювати місце проживання. Їм був, як правило, закритий доступ до більшості ремісничих цехів; у тих небагатьох, куди їх допускали, вони зазвичай виконували найчорнішу й важку підсобну працю.

У перший період конкісти іспанці, незважаючи на королівську заборону від 1512 р., обертали індіанців, особливо тих, хто чинив опір, у рабів. Деякий час рабство було доволі поширеним в іспанській Америці.

Але з часом ситуація змінилася. Ще в 30-х рр. XVI ст. папа римський Павло III оприлюднив спеціальну буллу, в якій індіанці визнавалися за «справжніх людей». Йшлося про те, що індіанці, як і європейці, мають нетлінну душу, а тому здатні сприймати велич християнського віровчення. Крім цього, деякі іспанці, які стали очевидцями жорстокостей конкістадорів, спробували зупинити це. Серед них виділяється своїм гуманізмом і енергією Бартоломе Де Лас-Касас. Він залишив низку праць

з історії завоювання Нового Світу, зокрема й про злочини іспанців проти місцевого населення індіанців. Під впливом повідомлень Лас-Касаса, та інших імператор Карл V вирішив вивчити це питання. У квітні-травні 1542 р. у Вальядоліді відбулося декілька нарад з питань устрою нових земель в Америці. В нарадах брали участь члени Ради у справах Індій на чолі з президентом, а також представники колоніальної адміністрації та королівські радники. Результатом «Вальядолідських нарад» стали «Нові закони», якими скасовувалось рабство в іспанських колоніях Америки. Карл V підписав окремий документ з цього приводу 21 травня 1542 р. [3, с. 91].

Згідно з 10-ю статтею «Нових законів», індіанці Нового Світу проголошувались особисто вільними, підданими іспанського короля, які сплачують податок у королівську казну. Особливо важливою була 26-а стаття. В ній чітко й однозначно заявлялось: забороняється обертати індіанців у рабів під будь-яким приводом. «Нові закони» проголошували скасування енкомьенд духовних осіб, монастирів, які були пожалувані колоніальними чиновниками або віце-королями. Йшлося про те, що ці енкомьенди переходять до королівської казни, а закріплені за цими енкомьендами індіанці як і раби стають підданими короля й особисто вільними людьми. «Нові закони» (стаття 35-а) забороняли надавати кому-небудь енкомьенди, а ті, що залишалися, після смерті енкомендероса – власника, мали відійти до королівської казни, а індіанці цієї енкомьенди повинні стати вільними людьми. Щоправда, за словами Є. Тарле: «Багато ще було хороших статей в законах 1542 р., і всі вони виявилися швидко й непомітно як мильні бульбашки, що непомітно лопнули вже в найближчі роки, а енкомьенди залишилися, індіанці продовжували вимирати» [1, с. 53].

Дослідження фахівців доводять, що більшість індіанців у Новому Світі померли не від масових убивств або важкої праці, а через різноманітні інфекційні хвороби: чума, віспа, вітряна віспа, грип, кір. 95 % індіанців загинули через інфекції стверджує Даймонд Джаред у своїй книзі «Зброя, мікроби і харч» [4, с. 191].

Українська дослідниця Т. Орлова уточнює: «За період з 1532 до 1605 р. населення центральних районів Мексики скоротилося на 94 %: від 16 млн. 800 тис. до 1 млн. 75 тис. У цілому в перші 100 років свого панування лише в Мексиці європейці знищили понад 20 млн. осіб. Замість знищеного населення іспанці пригнали до Америки 11,5 млн. африканців аби ті працювали на плантаціях» [5, с. 417].

Висновки. Отже, відкриття Америки і конкіста радикально змінили соціальний склад місцевого населення. Стабілізацію суспільно-політичного та господарського життя в іспанських колоніях Америки і на Філіппінах вдалося забезпечити завдяки запровадженню механізму енкомьенди. Енкомендерос отримували від іспанського короля у своє

розпорядження певну кількість індіанських общин, яка зобов'язана була утримувати їх за власний рахунок. Енкомендерос зобов'язаний був стежити за сплатою податків індіанцями – трібуто, виконанням трудової повинності і сприяти наверненню аборигенів до християнства. Інститут енкомьєнди значною мірою копіював традиційний соціальний механізм управління імперій ацтеків та інків. Іспанська монархія потурбувалася про те, щоб енкомендерос не отримували у свою власність землю. Енкомьєнда містила в собі частково елементи європейського феодалізму і місцевих форм експлуатації.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Тарле Е. В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV – начало XIX в.). М.: Наука, 1965. 492 с.
- 2.Созина С. А. Муиски. Еще одна цивилизация древней Америки. М.: ИЛА АН СССР, 1969. 200 с.
- 3.Бауман В. Ю. «Новые законы» 1542 года Карла V и судьбы индейского населения испанских колоний. *Новая и новейшая история*. 2007. № 1. С. 90–102.
- 4.Даймонд Джаред. Зброя, мікроби і харч. Витоки нерівностей між народами. Київ: Ніка-Центр, 2009. 520 с.
- 5.Орлова Т. В. Історія сучасного світу (XV–XXI століття): Навч. посіб. К.: Вікар, 2008. 552 с.

ШЛЯХ ДО КОЛОНІАЛЬНОЇ ВЛАДИ: ПІДКОРЕННЯ БРИТАНСЬКОЮ ОСТ-ІНДІЙСЬКОЮ КОМПАНІЄЮ МАРАТХСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Герчак Ірина,

студентка II-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

На початку XVIII ст. низка держав та імперій вели запеклу боротьбу за владу на Індійському субконтиненті. Серед них виділяється протистояння між Британською Ост-Індійською компанією та Маратхською імперією. Їхнє суперництво стало вирішальним у перерозподілі силових блоків у регіоні та встановленні британського колоніального панування в Індії.

Британська Ост-Індійська компанія, заснована у 1600 р., спочатку мала на меті торгівлю спеціями та іншими товарами в Азії. Однак з часом амбіції компанії зростали, і вона почала нарощувати свою військову міць, формуючи потужну армію і флот. Укладаючи союзи з місцевими правителями, Ост-Індійська компанія поступово розширювала свій територіальний і політичний вплив на субконтиненті. Її сили швидко зміцнювалися завдяки модернізованій зброї, дисципліні та європейським військовим методам [8].

З іншого боку, Маратхська імперія була однією з найбільших та наймогутніших держав Індії у XVIII ст. Вона контролювала величезні території від Делі на півночі до Таміл-Наду на півдні. Маратхи мали легендарну військову силу, славилися своєю кавалерією та звитягою на полі бою. Ця імперія була останнім оплотом індійської незалежності та прагнула зберегти свою гегемонію в регіоні.

Зіткнення інтересів цих двох наддержав було неминучим. Упродовж 1775–1819 рр. відбулася серія запеклих збройних конфліктів, відомих як Англо-маратхські війни.

– Перша англо-маратхська війна (1775–1782 рр.) розпочалася через територіальні суперечки на заході Індії. Конфлікт, що спалахнув через складні внутрішні чвари в маратхській державі після смерті пешви Нараяна Рао в 1772 р. поклав край мирному співіснуванню маратхів та англійців у регіоні. Незважаючи на початкові перемоги маратхів, британцям вдалося здобути низку важливих перемог і нав'язати

Маратхській імперії Салбайський мирний договір 1782 р. За підсумками договору, маратхи зберегли свою незалежність та владу пешви, хоча й зазнали великих людських і матеріальних втрат. Британська ж Ост-Індійська компанія зберегла за собою деякі територіальні здобутки, зокрема острів Сальсетт біля Бомбея. Конфедерація маратхських князівств переживала складний період, коли розпочалася Перша війна [4]. Держава ще не змогла оговтатися від нищівної поразки у війні з афганцями, яка завершилася розгромом маратхського війська у Паніпатській битві. Ця поразка серйозно підірвала авторитет центральної влади та ослабила єдність конфедерації. Ситуацію ускладнювали сепаратистські настрої та дії прикордонних князівств, які прагнули більшої автономії та незалежності від центру [3]. Послаблення контролю з боку центральної влади створювало сприятливі умови для посилення сепаратистських рухів у віддалених регіонах конфедерації. Таким чином, Перша війна застала Маратхську конфедерацію у стані внутрішньої нестабільності та роз'єднаності. Центральна влада була ослаблена, а прикордонні князівства виявляли все більше намірів відокремитися та зміцнити свою самостійність. Ці внутрішні проблеми значно ускладнювали здатність маратхів ефективно протистояти зовнішнім загрозам та об'єднати сили для ведення війни [1].

– Друга англо-маратхська війна (1803–1805 рр.) спалахнула через прагнення британців розширити сферу впливу та підпорядкувати собі маратхських правителів. Вирішальну перемогу здобув генерал Лорд Лейк у битві при Ласварі. Мир був укладений у 1805 р. За його умовами британці анексували Одішу, частини Гуджарату і Бунделкханду від маратхів. Втім, маратхи зберегли контроль над більшою частиною Центральної Індії, а махараджа Сіндхія зберіг панування в Раджастані. Друга англо-маратхська війна завершилась подальшим територіальним розширенням Британської Ост-Індійської компанії в Індії, проте не змогла остаточно підкорити Маратхську імперію [6].

– Третя англо-маратхська війна (1817–1819 рр.) стала завершальною у протистоянні. Бажання пешви, лідера маратхів, позбутися британських резидентів призвело до вирішального воєнного зіткнення. Після розгортання британських військ, маратхські загопи опору виявилися оточеними з усіх сторін, позбавленими шляхів для відступу. Внаслідок рішучого британського наступу ці загопи були повністю знищені. Пешва, правитель маратхів, спробував скористатися зайнятістю британських сил боротьбою з партизанами і здійснив атаку на них поблизу села Кхадкі, проте зазнав поразки. 10 квітня 1818 р. британці захопили важливі форти Сінхагад і Пурандар. 3 червня 1818 р. Баджі Рао II, останній пешва, здався британцям. Хоча факт ув'язнення пешви розцінювався маратхами як національна образа, сам він, отримавши щедрю пенсію та гарантії для

родини, провадив безтурботне життя. Перемога британських сил означала припинення існування Маратхської імперії як суверенної держави [1].

Висновки. Внаслідок англо-маратхських війн інститут пешв, вищих правителів Маратхської імперії, було скасовано. Їхні володіння перейшли під пряме британське керівництво. Численні князівства у регіонах Раджпутани, центральної та західної Індії були змушені визнати васальний статус щодо Британської Ост-Індійської компанії. Умовами стали сплата данини та відмова від самостійної зовнішньополітичної діяльності на користь Компанії. У найбільших князівствах розміщувалися постійні гарнізони британсько-індійських військових контингентів. Обмежена автономія збереглася лише у невеликих державах Колхапур і Сатара, якими правили нащадки легендарного Шиваджі, засновника Маратхської імперії. Втім, їхня незалежність була номінальною через підпорядкування Британській короні [5].

Ці війни змінили не лише політичну карту Індійського субконтиненту, але й ознаменували важливий перехідний етап в історії Південної Азії. Перемога Британської Ост-Індійської компанії над однією з найпотужніших держав регіону стала трампліном для подальшої колонізації усєї Індії англійцями протягом наступних десятиліть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маратхські війни. Британсько-маратхська історія. URL: <https://www.britannica.com/event/Maratha-Wars>.
2. Barrow, Ian. The East India Company, 1600–1858. Hackett Publishing Company, Inc., 2017.
3. Dalrymple, William. The Anarchy. Bloomsbury Publishing, 2019.
4. Malleson, G. B. & Carruthers, Bob. The Decisive Battles of India – The Illustrated Edition. Coda Books Ltd., 2013.
5. Mansingh, Surjit. Historical Dictionary of India. Scarecrow Press, 2006.
6. Percival Spear. A History of India Vol. II. Penguin, 2022.
7. Reid, Stuart & Embleton, Gerry. Armies of the East India Company 1750–1850. Osprey Publishing, 2009.
8. Wilson, Jon. India Conquered. Simon & Schuster India, 1970.

ПОГЛЯДИ АВРААМА ЛІНКОЛЬНА НА ПРОБЛЕМУ РАБСТВА У США

Клюйко Аліна,

студентка III-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: klujkoalina24@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Проблема скасування рабства в історії Сполучених Штатів Америки відображає важливий етап розвитку, зміни у ході якого суттєво позначилися на політичній, економічній та соціокультурній сфері країни. Однією із ключових фігур, яка вплинула на вирішення цього питання, був 16-й президент США, Авраам Лінкольн. Його погляди та діяльність відносно рабства мають важливе історичне значення та відображають складні процеси того часу. Авраам Лінкольн, який дбав про збереження країни та ліквідацію рабства, до нині вважається найкращим президентом Америки, яскравим політиком, автором найвідоміших у світі промов, де центральними були принципи американської демократії та побудови нової нації, заснованої на ідеалах Свободи.

У написанні статті здебільшого прислужилися джерельні матеріали, зокрема, інавгураційні промови [8], збірки праць Авраама Лінкольна [4; 5], а також законодавчі акти [7]. Історіографічною базою дослідження стали праці українських і зарубіжних науковців, серед яких виділимо розвідки С. Трояна [9], McPherson J. [1], Mitgang H. [2], Findley P. [3], Д. Тіндалла і Д. Шая [10] та ін.

Громадянська війна 1861–1865 рр. для Сполучених Штатів Америки стала найбільшим збройним конфліктом за масштабами людських втрат, адже від ран і хвороб померло понад 630 тис. осіб. Як зазначав Авраам Лінкольн у другому інавгураційному зверненні, ніхто не очікував, що війна буде такою «капітальною та вражаючою» [10, с. 328]. Разом з тим, суспільні, економічні, цивілізаційні протиріччя, що існували між Північчю і Півднем, в основі яких перебувало питання рабства, робили конфлікт неминучим.

У той час активізувалися противники розширення рабства на нові території – фрісойлери, програма яких характеризувалася девізом: «Вільна земля, вільна праця і вільні люди» [1, с. 76–77].

Авраам Лінкольн, який почав свою політичну кар'єру як адвокат та аболіціоніст, займав помірковану позицію щодо повної ліквідації рабства, адже південне населення штатів критично ставилось до питання зміни їх соціального устрою [9]. На це вказує низька підтримка аболіціоністської партії Свободи у 1839 р. Із спогадів Герберта Мітганга читаємо: «Коли Лінкольну було двадцять вісім років і він був представником у Генеральній асамблеї штату Іллінойс, законодавці, які були рішуче проповідниками, ухвалили резолюції, де зазначалося, що право власності на рабів є для раба священним, і вони не можуть бути позбавлені цього права без їхньої згоди» [2, с. 78].

Нейтральність щодо рабства спостерігалася у час діяльності Законодавчих зборів штату Іллінойс (1834–1842 рр.), де Лінкольн відстоював надання виборчого права для усього білого населення штатів, а також був прихильником збереження рабства лише у південних штатах. Він підтримав Американське колонізаційне товариство, яке виступало за програму скасування рабства та схвалював політику звільнених рабів у Ліберії.

Лише у 1844–1845 рр. питання рабства стало головним чинником у політичному житті Лінкольна. До того часу воно було справою моралі, але з приєднанням Техасу ставало політичною проблемою. Відтак, політикам і виборцям необхідно було вирішити, якою має бути нова територія – рабовласницькою чи вільною.

У період участі Лінкольна в Конгресі (1846–1848 рр.) варто наголосити на еволюції його поглядів щодо рабства: від нейтральності до підкресленої поміркованості. Лінкольн мало брав участь у дискусіях, однак постійно голосував за тих, хто виступав проти розширення рабства [3, с. 130].

На нашу думку, кульмінаційним моментом у переході до динамічної боротьби проти рабства, стало прийняття закону Канзас-Небраска у травні 1854 р. Документ запропонував один із лідерів Демократичної партії Стівен Дуглас у зв'язку із обговоренням питання про прийом у США двох нових територій. Між тим Лінкольн звинуватив Дугласа в тому, що він знову включив тему рабства в національну дискусію [4, с. 233]. Тоді як Дуглас доводив, що питання про дозвіл або заборону рабства на нових територіях повинне вирішуватися не федеральним урядом, а населенням нових штатів на демократичному референдумі, що відбувся у 1854 р. Події у Канзасі, де населення розділилося на дві частини, переросли у воєнні сутички між прихильниками і противниками рабства. Наслідком цього було політичне перегрупування сил на президентських виборах та поява Республіканської партії, лідером якої став Авраам Лінкольн. Партія

не була єдиною, Лінкольн очолював фракцію більшості, що займала помірковану позицію, зокрема, засуджувала рабство, проте обмежувалася вимогами його заборони на нових територіях.

Зауважимо, що в той час Лінкольн демонстрував власне розуміння поняття «рівності». Зокрема, він висунув два різні пояснення цього терміну. Перше ґрунтувалося на ідеї, що невід'ємні права людини, як це підтверджено в Декларації Незалежності, є абстрактними правами, які поступово конкретизуються, у міру розвитку цивілізації. Другий погляд ґрунтувався на рівності всіх людей як робітників, яких об'єднує держава, та гарантує безпеку розвитку і праці [4, с. 244].

Республіканська партія висунула Лінкольна кандидатом у президенти США. Президентські вибори 1860 р. загрожували розколом країни через проблему рабства. Це простежувалося у тогочасній пресі, де Лінкольна зображали партнером чорношкірого населення, диктатором, який зазіхає на права південного населення штатів.

Обрання у 1860 р. Лінкольна президентом США стало каталізатором розколу і початку Громадянської війни, що була «війною світоглядів», зіткненням двох різних суспільно-політичних систем, в основі яких перебувало питання рабства.

У своїй першій інавгураційній промові Лінкольн зазначив: «У мене немає жодної мети, прямо чи опосередковано втручатися в інститут рабства у штатах, де воно існує. Я вважаю, що не маю на це законного права, і не маю на це бажання» [5; 8 с. 119–129]. Таке тлумачення вказує на декілька важливих фактів, що відображають погляди Лінкольна на вирішення цього конфлікту. По-перше, діяч обрав шлях примирення, а не оголошення війни, він зобов'язався охороняти всі території, що належать уряду США. По-друге, Лінкольн пообіцяв не втручатись у внутрішні справи штатів, де вже існувало рабство, а тим більше ліквідувати його.

Реальність військових дій на першому етапі Громадянської війни показала перевагу Півдня. Це спонукало діячів Республіканської партії змінити цілі війни, які б полягали не у відновленні єдності Союзу, а в знищенні рабства, конфіскації власності рабовласників.

Для вирішення військової кризи Лінкольн тривалий час шукав шляхи перехоплення ініціативи на свою користь. Самнер – лідер республіканців у Сенаті, заявив 4 липня 1862 р., що президент потребує не лише підтримки населення Півночі, але й повинен розраховувати на допомогу рабів «Південного сепаратистського руху» [3, с. 153].

Важливою подією, що прискорила прийняття прокламації про звільнення рабів, стала поразка Головнокомандувача армії північан генерала Макклеллана 22 липня 1862 р. З цього приводу згодом Лінкольн згадував: «Справи рухались від поганого до найгіршого, поки я не відчув, що... ми повинні поставити на останню карту, повинні змінити нашу

тактику чи програти гру. Я вирішив прийняти політику емансипації і, без консультацій та інформування уряду, підготував початковий проект Прокламації» [4, с. 154].

Прокламація про звільнення рабів, яку підготував Лінкольн у вересні 1862 р., була ключовим кроком у боротьбі проти рабства. Вона оголосила свободу всім рабам на територіях, які контролювались конфедератами, і відобразила змінений підхід президента до цього питання. Прокламація не лише розширила моральну та політичну базу війни для північних штатів, але й показала рішучість Лінкольна у протистоянні рабству [7]. Прокламація набула чинності 1 січня 1863 р. й дозволила приймати чорношкірих чоловіків до армії та флоту Сполучених Штатів.

З часом, рішучість Авраама Лінкольна перетворилася на законодавчі дії. Після закінчення війни та смерті Лінкольна у квітні 1865 р., його союзники змогли прийняти 13-ту поправку до Конституції (ратифікована у грудні 1865 р.), яка повністю ліквідувала рабство у Сполучених Штатах. Зазначимо, що позиція Лінкольна після прийняття прокламації про ліквідацію рабства, полягала у прагненні інтегрувати чорношкірих у політичну і соціально-економічну структуру США. Він вважав, що негри повинні бути наділені рівними з білими виборчими та іншими політичними правами. Його погляди вперше повністю відповідали програмам аболіціоністів і радикальних республіканців. У цьому контексті Америці довелося пройти складний і тривалий шлях визнання прав і свобод чорношкірого населення рівними поряд із білими американцями. Проте саме завдяки Лінкольну та результатам Громадянської війни 1861–1865 рр. це питання було поставлене у практичну площину.

Висновки. Отже, внесок Авраама Лінкольна в історію США є фундаментальним, адже завдяки його політичним ідеям та діяльності, вдалося об'єднати розділену країну та визначити майбутні ідеали Америки. Лінкольн був не лише політично обдарованим діячем, а й особистістю, яка володіла сильним характером, моральною силою та відданістю принципам справедливості й свободи. Його боротьба за скасування рабства та принципи гуманізму підкреслила велич діяча та визначила його місце в історії як одного з найвидатніших американських лідерів. Лінкольн залишається символом надії, віри та відданості ідеалам, які визначають дух Сполучених Штатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. McPherson J. M. *Battle cry of freedom: The Civil War Era*. OXFORD UNIVERSITY PRESS. 1988. 974 p.
2. Mitgang H. *The Fiery Trial: A Life of Lincoln*. Viking Press, 1974. 207 p.
3. Findley P. A. *Lincoln: The Crucible Of Congress*. James Stevenson Publisher. 2004. 292 p.
4. Lincoln A. *Collected Works of Abraham Lincoln*. Wildside Press, LLC, 2008. 566 p.

5. Lincoln A. The avalon project : first inaugural address of abraham lincoln. Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/lincoln1.asp (дата звернення: 14.01.2024).
6. Randall J. G. Lincoln the President. Volume II. Eyre and Spottiswoode, 1997. 439 p.
7. Лінкольн А. Прокламація про звільнення рабів. Громадянська Освіта. URL: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=946555793> (дата звернення: 17.01.2024).
8. Інавгураційні промови Президентів США. Харків: ФОЛІО, 2009. 335 с.
9. Троян С. С. Авраам Лінкольн. Постать президента на тлі епохи. Зовнішні справи. 2019. № 4–5. С. 19–23.
10. Тіндалл Дж. Б., Шай Д. Е. Історія Америки. Львів: Літопис. 6-те вид. 2010. 904 с.8. Wilson, Jon. India Conquered. Simon & Schuster India, 1970.

ВПЛИВ ЖАКА П'ЄРА БРІССО НА ПОЧАТОК ВІЙНИ ПЕРШОЇ КОАЛІЦІЇ У 1792 РОЦІ

Прихідько Андрій,

студента III-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені В. Гнатюка

e-mail: andriiprikhidko@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

У світлі сучасних геополітичних подій та нагальності розуміння історичних коренів міжнародних конфліктів, роль Жака П'єра Бріссо в початку Війни першої коаліції у 1792 р. стає предметом особливого інтересу для дослідження. Велика французька революція та пов'язані з нею події, зокрема, військовий контекст, не лише вплинули на хід історії того часу, але й знаходять відгук у сучасних політичних реаліях. Досліджувана проблема відображає важливий етап в історії Європи, коли політичні та ідеологічні протиріччя вели до значної міжнародної конфронтації. Роль Бріссо як активного учасника та пропагандиста війни проти революційної Франції підкреслює вплив окремих діячів на політичні події та міжнародні відносини. Зв'язок цієї проблеми з сучасністю полягає у нагадуванні про те, як історичні постаті та їх рішення мають далекосяжні наслідки для міжнародної політики та стабільності світового порядку.

Цінними в осмисленні постаті й діяльності Бріссо стали джерела та історіографія, до яких ми зверталися під час написання цієї статті. На нашу увагу заслуговують мемуари діяча [1], та його промови [9], книга про подорож до Америки [7], газета, яку Бріссо публікував під час Революції [6]. Серед дослідників, які займалися вивченням діяльності одного із найвідоміших жирондистів, вкажемо праці: Сюзанни д'Юар [2], Франка Аттара [3], Томаса Лалаве [4], Саймона Берроуза [5], Олара Франсуа-Альфонса [8] та ін. Вказаний масив документів й аналітичних праць сприяв всебічному аналізу постаті Жака Бріссо, розумінню його поглядів та намірів крізь призму часу.

Жак П'єр Бріссо був французьким політиком, адвокатом та журналістом, одним із головних діячів Французької революції. Він – лідер жирондистів – поміркованої політичної групи, що виступала за

республіку, але проти радикальних заходів якобінців. Діяч активно публікувався, пропагуючи свої погляди, та, критикуючи абсолютистський режим. Бріссо був засновником та редактором впливової газети «Le Patriote français» («Французький патріот»), що висвітлювала події революції, популяризувала ідеї жирондистів та критикувала їхніх опонентів.

Бріссо розпочав кампанію, спрямовану на вступ Франції у війну, коли входив до Законодавчих зборів восени 1791 року, та розвивав її впродовж зими. Він виступав за війну, незважаючи на те, що армія була ослаблена через еміграцію, дезертирство і повстання. Проте діяча не турбувало ведення війни з погано навченою та недостатньо забезпеченою армією, оскільки він не цінував досвіду [1].

В уряді Жак у 1790 р. запропонував Асамблеї обрати міністерство. Він не переймався тим, що члени Асамблеї зроблять неправильний вибір. На думку Бріссо, за винятком посади міністра фінансів, функції міністрів не вимагають особливої кваліфікації. Так само він не вважав, що армія потребує спеціального досвіду. Міфи про армію Американської революції особливо вплинули на погляди Бріссо [1, с. 25].

Він вважав, що професійні військові є небезпечно аристократичними і призведуть до постійних і непотрібних конфліктів з іншими силами. З цього приводу діяч зауважував: «Ті, хто володіє цим мистецтвом (військовим досвідом), будуть використовувати його, щоб отримати славу чи багатство, вони прагнуть розпалювати ворожнечу, але республіки повинні уникати війни, а особливо її духу» [9]. Професійні солдати, набрані з дворянства, стверджував Бріссо, фактично зменшили здатність країни захистити себе [2, с. 143].

Жак Бріссо вважав, що військової майстерності можна легко набути. З цього приводу він зауважував: «Справжня сила республіки залежить від непереборної прихильності її членів до свободи і реалізації своїх прав. Володіючи ними, республіканець відбиває кожен напад, швидко навчається військовому мистецтву, переслідує і перемагає всіх своїх ворогів» [9, с. 15]. Бріссо наводив приклади американських генералів, зазначивши, що більшість з них ніколи не тримали в руках мушкета, а були купцями, фермерами, лікарями, книгопродавцями.

Резюмуючи, Жак зауважував, що кожна людина в республіці повинна бути хороброю, солдатом, із народження захисником своєї країни, але ніхто не повинен бути таким за професією.

Наступальна війна стала для Бріссо ознакою патріотизму, а оборонна – зрадою. Максиміліан Робесп'єр заперечував цій позиції, зазначаючи, що війна дасть владу самим ворогам революції, призведе до зради загальної справи. Однак, Бріссо відповів, що народ знатиме, як боротися з цими зрадами. Більше того, він боявся, щоб його не зрадили [1, с. 155].

Найскладніше було проштовхнути ідею війни в Асамблеї. Проте, якщо Бріссо не довіряли, то щодо генералів Жильбера де Лафаета і Луї-Марі-Жак-Амальрік, графа Нарбонна-Лара сумнівів не було. Адже, коли країні загрожує війна, то армію необхідно підтримати. Жак це розумів і користувався їхнім націоналізмом [4].

Лафает і Нарбонн розглядали майбутню війну як можливість привести армійських офіцерів у відповідність до підтримки конституційної системи. Королівський уряд міг отримати контроль над збройними силами та використовувати їх як усередині, так і зовні для підтримки порядку та запобігання подальшій революції [3, с. 88].

Крім того, війна надала б більшої популярності тим, хто її проводив. Лафает і Нарбонн прагнули використати війну, щоб розрядити проблему емігрантів і запобігти втручання іноземців у внутрішні справи Франції.

У Законодавчих зборах Бріссо майстерно проявляв свої ораторські здібності. Він критикував імператора Габсбургів, вміло маніпулював інформацією, вимагав наступальної війни, бо на його думку, відкрита війна краще, ніж тиха. Війна для нього була необхідною, бо в іншому випадку Франція буде знеславленою [9, с. 24].

Бріссо також «продавав» війну, неодноразово друкуючи у своїй газеті, що австрійці зосереджували війська на кордонах Франції, а у Відні повідомляли про переміщення військ та підготовку спорядження. Газета Бріссо стверджувала, що бельгійці радо зустрінуть французькі війська, а люди скрізь, перебуваючи під ярмом монархічного деспотизму, охоче вітатимуть французьку армію, та прийматимуть нові французькі інститути. Це була б визвольна війна, для самооборони, а не завоювань [6].

Побоюючись, що король насправді не хоче війни, жирондисти надумали, як обійти цю перешкоду. Друг Бріссо, Банкаль де Іссар, закликав звинуватити принців у Кобленці в змові і негайно застосувати проти них силу. Оскільки йшлося про покарання за злочин, скоєний проти конституції французами, а не про іноземну війну, Національні збори б заявили, що немає жодних підстав для того, щоб король використовував свою ініціативу пропозиції, надану йому конституцією, у звичайних випадках війни з іноземними державами. Таким чином, жирондистам нарешті вдалося змусити короля виконати, передбачений конституцією обов'язок, оголосити війну 20 квітня 1792 року. Хоча й для цього Асамблея змусила його призначити міністрів, що симпатизували жирондистській політиці [4, с. 7].

Війна слугувала передусім внутрішньополітичним цілям. І Лафает, і Бріссо були готові розпочати війну, наслідки якої могли б бути особливо серйозними для Франції. Проте мотиви обох діячів не слід вважати однаковими. Лафает хотів остаточно зберегти конституційну

систему. Бріссо виступав за хрестовий похід проти королів, який мав призвести до далекосяжних наслідків. Він вважав усіх королів та їх союзників злом, відкидав мир і навіть дипломатичні відносини з тими людьми, яких сприймав як ворогів. Отже, позиція Бріссо була рішучішою, ніж у Лафайета, демонструвала готовність розпочати та виправдати наступальну війну.

Висновки. Таким чином, війна першої коаліції розпочалася 20 квітня 1792 р. Це був конфлікт між революційною Францією та державами, що були обурені Французькою революцією. Коаліція складалася переважно з Європейських монархій, у тому числі Австрії, Пруссії, до яких у 1793 р. приєдналася Великобританія. Війна тривала до 1797 року. Революційна Франція перемогла у багатьох битвах, що зміцнило її позиції на міжнародній арені. Крім того, Війна першої коаліції послабила Австрію та Пруссію. Водночас Франція відчула важкі втрати, що вплинули на глибокі соціальні зміни у країні, зокрема, набули розвитку націоналістичні рухи, які також поширилися у Європі, та ліберальні ідеї, завойовані під час Революції. Відбулась секуляризація суспільства через появу антиклерикальних настроїв. Згодом проти Франції з'явилися нові коаліції, які, в свою чергу, призвели до змін політичного ландшафту Європи.

Дослідження показало, що вплив Жака П'єра Бріссо на початок Війни першої коаліції у 1792 р. був значним. Його політичні погляди та активна підтримка війни сприяли мобілізації європейських держав проти революційного режиму. Діяльність діяча стала одним із ключових чинників, що призвела до початку воєнних дій, які, зрештою, на тривалий час поклали кінець миру у Європі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jacques-Pierre Brissot de Warville, Claude Perroud. J.-P. Brissot: Memoires (1754–1793). HARVARD COLLEGE LIBRARY. 1849. 397 p.
2. d'Huart S. Brissot, la Gironde au pouvoir. Paris: Robert Laffont. 1986. 244 p.
3. Attar F. Naissance et fonctions du bellicisme révolutionnaire. Seuil: l'Univers historique. 2010. 395 p.
4. Lalevée T. National Pride and Republican grandezza: Brissot's New Language for International Politics in the French Revolution. *French History and Civilisation*. 2015. Vol. 6. URL: <https://h-france.net/rude/wp-content/uploads/2017/08/LaleveeVol6.pdf> (дата звернення: 03.02.2024).
5. Burrows S. *H-France Review*. 2018. Vol. 18, no. 120. URL: <https://h-france.net/vol18reviews/vol18no120burrows.pdf> (дата звернення: 25.01.2024)
6. LE PATRIOT FRANCOIS. No. 965, 1792. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49499z> (дата звернення: 18.01.2024)
7. Brissot de Warville J.-P. *New Travels in the United States of America* / trans. by J. Barlow. University of Michigan. 1794. 348 p.
8. Aulard François-Alphonse. *La Politique et l'éloquence de Brissot*. Charavay frères. Paris. 1884. 60 p.
9. Troisième discours de J.-P. Brissot, ... sur la nécessité de la guerre, prononcé à la Société, le 20 janvier 1792. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62620926> (дата звернення: 15.03.2024).

ТАДЕУШ КОСТЮШКО В ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ

Грицай Назар,

студент I-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Тадеуш Костюшко – був визначною людиною у національному «храмі слави» поляків, навколо якої створився культ світового Героя, який повністю віддав себе своїй Вітчизні. Тадеуш об'єднує в собі сильного полководця, людину із неймовірними організаторськими вміннями, яка здатна окрилювати і повести за собою маси.

Народився Костюшко у 1746 р. в сім'ї малоземельного дворянина, виходець зі спольщеної руської шляхти. Початкову освіту здобув у Любешівській школі піарів, у двадцять років закінчив Варшавський кадетський корпус. Король Станіслав Август Понятовський помітив талант молодого Тадеуша й відправив його для подальшого вивчення військової справи та архітектури у Париж. А для цього потрібно було знати мову, не говорячи про фінанси. Із цього моменту почався шлях молодого героя. Влітку 1776 р. польський офіцер, натхненний війною за незалежність США, вирушив до Північної Америки. У званні полковника Континентальної армії він керував будівництвом численних оборонних укріплень, зокрема під Філадельфією й Саратоґою та форту у Вест-Пойнті. Тут він проявив свої здібності військового архітектора та стратега [1, с. 27].

До Польщі Костюшко повернувся в 1784 р., за підтримки місцевої шляхти знову потрапив до армії та отримав звання генерал-майора. Командуючи окремими з'єднаннями, у 1792 р. чинив опір ініційованій Катериною II агресії Російської імперії, боровся проти Торговицької конфедерації, виявив хист полководця та особисту мужність у боях під Зеленцями на Поділлі 18 (7) червня та Дубенкою на Холмщині 17 (6) липня 1794 р. Навесні цього ж року очолив визвольний рух, що охопив території Польщі, Литви, Білорусі, Курляндії (область на зх. та пд. Латвії) та Правобережної України. Урочисто присягнув ужити надану йому абсолютну владу тільки для оборони цілості кордонів, утвердження народоправства та уфундування загальної свободи. У Рацлавицькій битві здобув перемогу над російським каральним загоном генерала

О. Тормасова. 7 травня (26 квітня) видав Поланецький універсал, яким, зокрема, проголосив особисту волю кожного панщанина і значне зменшення повинностей люду. Водночас декларував рівність прав віруючих різних сповідань. Зазнавши тяжкого поранення під Мацейовицьким замком неподалік Варшави, потрапив у полон.

Після смерті монархині Павло I помилував Костюшка, але не просто відпустивши його. У полоні було ще багато інших земляків Тадеуша, тому він розуміючи що це найкращий вихід і він зможе звільнити їх – склав присягу [2, с. 98].

Одна із найвідоміших цитат Тадеуша Костюшка, яка відображає його патріотизм та віру у визволення нації, звучить так: «За націю мою я живу, для нації моєї я борюся». Ця цитата підкреслює глибоке переконання Т. Костюшка в необхідності боротьби за свободу та незалежність своєї країни. Слід сказати, що діяч з ранньої молодості був людиною рішучою, але водночас скромною. Це не була особистість егоцентричного типу, яка ставила собі за мету покрити себе славою і стати легендою. Костюшко намагався не вивищуватися за рахунок інших. Мова про досить скромну і аскетичну людину. Думка щодо цього Войцеха Кальвата [3]. Як уже було сказано, Т. Костюшко виховувався в Речі Посполитій і цей республіканізм, своєрідний шляхетський республіканізм, в душі якого він зростав, він трансформував у просвітницьку думку в душі Просвітництва. Яким був його республіканізм? На думку Костюшка, люди повинні бути вільними і вони рівні між собою, а також він вважав, що не має бути монархій, а повинна бути республіка.

Коли Костюшко стає командуючим збройних сил Речі Посполитої (під час повстання проти росії), то на той час він уже був сформованою особистістю. За кого Т. Костюшко боровся? Коли йому запропонували очолити визвольний рух, він сказав: «я не буду битися за саму лиш шляхту» і продовжив «я буду битися і за селянина, і за міщанина, і за єврея». Однією з цікавих рис особистості Т. Костюшка була його глибока віра у принципи свободи, рівності та справедливості. Він був прогресивним мислителем свого часу і висловлював ідеї про утворення конституційної монархії та рівність усіх громадян перед законом, що було досить передовим для того часу [4].

Пам'ять про Т. Костюшка живе і донині, він вважається одним із найвидатніших національних героїв Польщі. Його ім'я носять вулиці, площі, пам'ятники та інші об'єкти в багатьох містах Польщі та по всьому світу. Т. Костюшко також був важливою фігурою на міжнародній арені. Його боротьба за свободу привернула увагу і підтримку низки європейських держав, а також американських та французьких революціонерів.

Висновки. Отже, він ідеальний проповідник ідеї республіки і революції. Але, з іншого боку, Т. Костюшко не хотів проводити революції

у кривавий спосіб, міг так діяти, але не хотів. І тому правий спектр політики теж може його визнавати своїм героєм. Костюшко в певному сенсі є патроном робітників, але впершу чергу патроном селян, які в певний момент становили найбільш численну верству польського народу, який відроджується. Про нього навіть говорилося як про «начальника в сукмані». Т. Костюшко був тим, хто після битви під Рацлавицями вдягнув селянський стрій і є тим символічним командиром селян-косинерів, яких було найбільше у війську Т. Костюшка. Тому нічого дивного, що на більшості польських банкнотів – Т. Костюшко. Його спадок залишив невимірний вплив на польське суспільство. Його ім'я, вчинки та ідеали стали невід'ємною частиною національної ідентичності Польщі, надихаючи покоління боротися за свою свободу та гідність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громакова Н. Польський національний рух у Правобережній Україні: регіональна специфіка. *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць*. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. Вип. 14. С. 27–35.
2. Смолій В. А. Повстання 1794 р. під керівництвом Т. Костюшка і Правобережна України. *Український історичний журнал*. 1974. № 2. С. 98–103.
3. Кривошея І., Маровець Н. Від інсуреції Костюшка до 1830 р. Поляки на Правобережній Україні: від міфів до фактів. Київ. 2007. 201 с.
4. Усенко П. Г. І наш Тадей Косцюшко: Світоч волі на маргінесі україністики. Київ. 2000. 56 с.

ТВОРИ БЕНДЖАМІНА ДІЗРАЕЛІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВІКТОРІАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Мацелик Мар'яна,

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного університету
імені В. Гнатюка
e-mail: m.matselyk@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Роль особистості в історії важко переоцінити, а тим паче, якщо ця постать стала однією із ключових у політичній та культурній історії країни. На нашу увагу заслуговує життя і творча спадщина визначного британського державного та політичного діяча, успішного письменника-романіста Бенджаміна Дізраелі. Його романи стали дзеркалом відображення вікторіанського суспільства, фіксуючи складності, проблеми і трансформації епохи.

Зазначимо, що Дізраелі походив із єврейської родини, яка емігрувала до Європи, спочатку до Італії, а згодом до Англії. Літературознавчі здібності Бенджаміну, ймовірно, передалися від його батька, Ісаака Дізраелі, який був істориком і літературним критиком.

Бенджамін Дізраелі ввійшов в історію як лідер консервативної партії, прем'єр-міністр уряду в 1868 та 1874–1880 рр., граф Біконсфілд (з 1876 р.). Проте саме його літературна творчість стала містком до активної політичної кар'єри, оскільки сприяла популярності діяча. Водночас, через літературну спадщину Дізраелі популяризував власні суспільно-політичні погляди.

Важливим фокусом творів Бенджаміна Дізраелі була соціальна проблематика, де письменник доводив необхідність реформ у суспільстві. У таких працях, як «Сибіла» та «Конінгсбі» він торкався соціальних питань, що виникли внаслідок індустріалізації, наголошуючи на складному становищі робітників, вирішенні їх проблем. Те, як зображав персонажів з різних соціальних верств Дізраелі, підкреслювало розбіжності та напругу, що були властиві вікторіанському суспільству.

Романи Дізраелі також заглиблювалися у політичний ландшафт того часу, показуючи погляд на боротьбу за владу, політичну корупцію та різні конфлікти, що були поширені у вікторіанській Англії. Його персонажі

часто втілювали відмінні політичні ідеології, що дозволяло діячу досліджувати та критикувати окремі аспекти політичної системи. Крім того, глибоке спостереження Дізраелі за суспільними перетвореннями, сприяло відображенню зміни ролей жінок і появи нової аристократії. Він осмислював вплив технологічного прогресу та економічних змін на традиційні структури, подаючи деталізований погляд на мінливе вікторіанське суспільство. Поєднуючи вигадані оповідання з політичними та соціальними коментарями, Дізраелі не лише розважав читачів, але й сприяв глибшому розумінню соціальної, економічної та політичної динаміки, що формувала вікторіанську Британію. Його романи залишаються цінними історичними та літературними документами, які відкривають вікно у складні перипетії епохи.

Бенджамін Дізраелі вміло використовував літературний жанр як інструмент аналізу соціальних, політичних та економічних реалій часу. Аналізуючи великі твори діяча, такі як «Сибіла» і «Танкред або Новий хрестовий похід», можемо помітити, що вони виходять за межі літературної розваги та стають своєрідними дослідженнями того, як суспільство функціонує у різних соціальних й політичних контекстах. У цих романах, кожен персонаж – не лише герой чи героїня, але й живе втілення соціальної структури суспільства. Його герої допомагають розкрити суперечності та амбіції різних соціальних верств, надаючи читачеві можливість відчутти особливості та специфіку вікторіанського суспільства.

У творчості Дізраелі простежується не лише творче самовираження письменника, а й спроба сформувати та структурувати інформаційне поле при зверненні до відповідного кола читачів. На нашу увагу заслуговує аналіз трьох рубіжних творів Дізраелі – романи «Вівіан Грей» (1827), «Конінгсбі, або Нове покоління» (1844) та «Ендіміон» (1880) у контексті їх орієнтованості на конкретну читацьку аудиторію.

«Вівіан Грей» – роман, у якому простежувалася етико-філософська концепція дендизму, що ввібрала байронівські традиції, яку суттєво доповнив Дізраелі. Це був перший роман молодого письменника, яким він заявив про себе у світському товаристві та літературі. Термін «дендизм» характеризує як образ головного героя роману, так і систему засобів розповіді. Безперечно, що Дізраелі продовжив дендистські тенденції Байрона. Але денді у Байрона (як згодом в Уайльда) асоціальний. Він – вигнанець у суспільстві й втілював виступ індивіда проти натовпу. Дізраелі пропонував інше трактування дендизму. У нього дендизм став засобом комунікації героя з суспільством, єдино можливим для вихідця з іншого соціального середовища.

В Англії, те, як людина заявила про себе, було ключовою перепусткою у впливове товариство. Цілком не важливо, що робило людину помітною

– стан, сім'я або талант. Проте для того, щоб потрапити у вище суспільство, їй потрібно мати «блакитну кров», мільйон або геніальні здібності – це факт [4, с. 86]. Звісно ж, що «Вівіан Грей» – роман-комунікація та роман про комунікацію. Привертає увагу тон розповіді – легкий, грайливий, приятельський, насичений зверненнями до читача, натяками на обставини чи жартівливі відвертості. Автор ніби говорив читачеві: «Ми належимо до одного кола, обідаємо в аналогічних закладах і говоримо однією мовою». Здається очевидним, що передбачувана аудиторія роману, світське суспільство, причому найгнучкіша його частина – світські левиці та завсідники модних салонів, молоді денді, які впізнають у Вівіані себе, сприйнятливі до всього нового, які прагнуть свіжої інформації, сенсацій, нових героїв та змін [3].

Роман «Конінгсбі, або Нове покоління» – про сучасну молодь, був написаний у час, коли Дізраелі активно формував власну парламентську фракцію 'Молода Англія'. Молодість героя у цьому випадку – не літературний штамп, а сутнісна, програмна, характерологічна властивість. Загалом сюжет 'Конінгсбі' – це історія входження у життя молодої людини, сироти, наділеної від природи здібностями лідера, здатного згуртувати та надихнути значну кількість людей. Його покликання – політика, але спочатку він проходить серйозне випробування своїх моральних і політичних принципів у зіткненні зі своїм дідом, маркізом Монмутом. Через суперечку Конінгсбі з Монмутом у романі здійснюється генералізація конфлікту старого та нового покоління.

Соціальний пафос Конінгсбі полягав у необхідності накопичення інтелектуального і духовного потенціалу, акумуляції нових громадських сил, здатних протистояти носіям застарілої егоїстичної моралі, схожих до Монмута. Наприкінці роману особливу значущість набуває метафоричний образ поворотного моменту в житті, на якому зупинилися Конінгсбі та його одностайні. «Відкритий» кінець роману надає більшу свободу саморозкриття персонажів та велику активність молодим сучасникам автора, перетворюючи їх із читачів на творців нового етапу політичної історії.

Водночас останній завершений роман письменника – «Ендіміон», є одним із найзагадковіших творів Дізраелі. Він написаний прем'єр-міністром, у якого позаду залишилися роки напруженої парламентської боротьби та інтриг, значні тріумфи та нищівні поразки.

Скромне соціальне становище Ендіміона у поєднанні з кар'єрним прагненням та звичною поведінкою у суспільстві нагадують Вівіана Грея, героя першого роману Дізраелі. Однак між Ендіміоном та Вівіаном існує велика різниця. Вівіан яскравий і талановитий, він мріє бути як усі, але зазнає невдачі, оскільки в ньому занадто багато рвучкості, щирості та блиску. Натомість Ендіміон має гнучкий характер і стає слухняним воском у руках людей, які мають бажання і волю сформувавши його долю

[1]. При цьому важливий і той факт, що Вівіан був денді, належав до того соціального типу, до якого справжні джентльмени ставилися підозріло і зверхньо. Ендіміон свідомо відмовився від дендизму в одязі та поведінці.

Іронія Дізраелі спрямована на навмисну усередненість (пересічність), що культивувалася в англійській політиці; створення іміджу людини, на яку може покластися імперія, призводила до знеособлення, стирання індивідуальності. Ендіміон здавалося б дуже нетиповий герой. Його характер є відображенням характеру британської нації, її сильних і слабких сторін. Іронізуючи, Дізраелі не заперечував факту, що Англія є землею свободи та політичної мудрості. У цьому простежувалося усвідомлення автором діалектики могутності традицій англійського політичного життя та слабкості окремих людей, що приходять до влади, а також глибоке розуміння особливостей британського характеру та менталітету.

Романи Дізраелі пронизані спостереженнями за політичним контекстом. Він вправно вплітав у свої твори політичні інтриги, боротьбу за владу та парламентські перипетії. Це не просто декорація, а важлива частина сюжету, що додає глибину та значущість його оповідань. Розмаїття героїв, їх історії та долі в романах Дізраелі розкривають перед читачем калейдоскоп суспільних реалій. Він ретельно вдосконалював свої образи, дозволяючи читачеві відчутти емоції та переживання кожного героя в контексті його соціального оточення. За допомогою глибокого аналізу соціальних відносин, політичних інтриг та інтелектуальної глибини, романи Дізраелі стали невичерпним джерелом для розуміння вікторіанського суспільства. Вони перетинають межі художньої творчості, створюючи мистецтво аналізу та рефлексії.

Романи Бенджаміна Дізраелі слугують лінзою, що відображає складний гобелен вікторіанського суспільства. У його роботах оживають ключові аспекти епохи, пропонуючи глибоке розуміння складності та динаміки часу. Дізраелі показав боротьбу між верствами, притаманну для вікторіанського суспільства, віддзеркалюючи відмінності між аристократією та робітниками. Зображення ним політичних інтриг у таких романах, як «Конінгсбі» та «Сибіла дозволяє усвідомити вікторіанський політичний ландшафт. Трансформаційні наслідки індустріалізації та соціальних змін знаходять резонанс у наративах Дізраелі, звертаючись до результатів швидкого промислового зростання, піднесення міських центрів і змін у суспільних нормах. Він дослідив еволюцію сприйняття жінок, кинув виклик традиційним гендерним ролям і розмірковував над обмеженнями, накладеними на жінок у вікторіанському суспільстві.

Швидка урбанізація вікторіанської Англії та пов'язане з нею соціальне невдоволення – теми, що характеризували твори Дізраелі. Діяч фіксував труднощі, з якими стикалися люди, адаптуючись до мінливого ландшафту

міст, що розвивалися. Романи Дізраелі боролися з протиріччями між консерватизмом і прогресизмом, відображаючи власні політичні переконання автора. Персонажі та сюжетні лінії втілювали зіткнення між традиційними цінностями та силами, що спонукали до суспільних змін. Досліджувалися питання національної ідентичності та ролі Великобританії у світі, що демонструвало вікторіанську гордість за імперські досягнення поряд із складністю мінливого глобального ландшафту [2].

Зазначимо, що Дізраелі використовував свої романи як платформу для соціальних коментарів, пропонуючи гострі спостереження щодо суспільних проблем, економічної нерівності та політичного маневрування. Культурні впливи, включаючи літературу, мистецтво та моду, бездоганно вплетені у твори діяча. Він показував вікторіанське захоплення романтизмом, елементами готики та ширшими культурними тенденціями, що формували епоху. Духовні та моральні теми постійно повторювалися у романах Дізраелі, звертаючись до вікторіанського акценту на моралі. Він досліджував питання етики, чеснот та наслідки суспільного вибору.

Висновки. Таким чином, твори Бенджаміна Дізраелі пропонували читачам не лише захоплюючі розповіді, а й глибоке розуміння вікторіанського суспільства. Вони слугували відображенням соціального, політичного і культурного ландшафту того часу, фіксуючи особливості, специфіку та виклики цієї трансформаційної епохи. При цьому діяч майстерно передав дух, манери й цінності періоду, у якому жив і працював, показуючи, водночас велич вікторіанської Англії, а також проблеми і складнощі, що мали місце, в зв'язку із політичними та соціально-економічними змінами того часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Coningsby, novel by Disraeli, 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/Coningsby-novel-by-Disraeli> (дата звернення 23.01.24).
2. Diniejko A. Landow George P. Benjamin Disraeli's Sybil, or How to Reconnect the Two Nations. URL: <https://victorianweb.org/authors/disraeli/sybil.html> (дата звернення 22.01.24).
3. Diniejko A. Między literaturą i polityką. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2019. 294 p.
4. John St. Ian. The Historiography of Gladstone and Disraeli. London: Anthem Press, 2016. 402 p.

СОЦІАЛЬНЕ ТА ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК В АНГЛІЇ У ХІХ СТОЛІТТІ

Бахурчук Марта,
магістрантка I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені В. Гнатюка

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Гендерна рівність у наш час є обов'язковою складовою частиною сучасного розвинутого суспільства, яке ґрунтується на принципах демократії, прав людини та соціальної справедливості. Саме рівність прав та свобод, незалежно від статі, дозволяє кожній людині, реалізувати свій потенціал та внести вклад у розвиток та побудову сучасного розвинутого суспільства. Боротьба жінок за рівність прав пройшла довгий та непростий шлях, у деяких частинах світу вона триває досі. Велику роль у створенні та розвитку феміністичних рухів відіграла Велика Британія. Часто цю країну навіть називають «колискою» фемінізму, адже саме тут ця течія була представлена як рух за забезпечення рівності прав та свобод між жінками та чоловіками. Розвиток фемінізму у цій країні значно вплинув на подальший розвиток цього руху в інших європейських країнах, тому надзвичайно важливо почати дослідження цієї теми саме із Великої Британії.

Жінки в Англії у ХІХ ст. були вкрай обмеженими в своїх правах та свободах. Становище жінки яке визначало суспільство того часу зводилося до переконання що жінка є слабшою статтю, не здатною приймати власні рішення та самостійно діяти. Жінці відводилася другорядна роль порівняно із чоловіками, яка виражалася майже у всіх сферах суспільного життя.

На початку ХІХ ст. в Англії жінкам не дозволялося здобувати освіту та професію. Настрої в тогочасному суспільстві зводились до того, що освіта не є потрібною для жінки, оскільки їй відведена роль виключно матері та дружини. Дівчатам дозволялося відвідувати лише навчальні заклади, які нібито готували їх до шлюбу. Навчатися у таких закладах могли дівчата від 5 до 15 років, тут їх навчали іноземних мов, зокрема особлива увага приділялася французькій. Окрім цього навчали математики, читанню та

письму. Такі школи могли відвідувати здебільшого діти представників вищих та середніх класів суспільства. Серед нижчих класів жінкам здобути хоча б базові знання було вкрай тяжко, тому більшість із них були неписьменними. Здобувати вищу освіту мали право виключно чоловіки вищих класів, у суспільстві того часу вважалося, що жінки не здатні до постійної наполегливої роботи, якої вимагає навчання в університеті [1].

Відсутність освіти та професійних навичок обмежувала можливості жінок знайти роботу та змушувала їх працювати лише на низькооплачуваних, низькокваліфікованих посадах. Більшість жінок були приречені до життя у бідності та залежності від чоловіків, не маючи можливості на самореалізацію. Такі обмеження створювали нерівність і несправедливість у суспільстві.

У жінок у цей період були обмежені можливості розвивати власні навички та таланти. Дозволялося лише обмежено грати на музичних інструментах, малювати та писати. У суспільстві панувала така думка що освіта є не природньою для жінки та навчання зіпсує виховання. З цієї причини творчим, талановитим жінкам доводилося приховувати свої здібності від громадськості. Починаючи із 1840-х рр. у країні з'являється достатньо велика кількість жінок – митців, які незважаючи на упередження та труднощі продовжували працювати. Більшість жінок, зокрема відомих англійських письменниць, працювали над своїми творами таємно, а для їх публікації використовували псевдоніми [1].

Деякі зміни в сфері освіти для жінок почали відбуватися у другій половині XIX ст. Сім'ї вищих класів навчали своїх дочок наймаючи гувернанток або відправляючи їх до приватних шкіл. Оскільки жоден із даних типів шкільної освіти не забезпечував гарної освіти для дівчат, почали діяти державні школи. По території країни за сприяння меценатів та реформаторів почали розвиватися державні навчальні заклади для дівчат. Із прийняттям в Англії у 1870 р. «Закону про освіту» жінки отримали нові можливості працевлаштування, право голосу та балотуватися в члени шкільних рад. Проте, право складати університетські іспити, відвідувати лекції викладачів і професорів жінки змогли вибороти лише наприкінці XIX ст. Згодом під впливом розвитку феміністичних рухів у країні університети та коледжі почали відмовлятися від бар'єрів для жінок-студенток, і до 1890-х рр. у більшості з них була невелика, але зростаюча кількість жінок-викладачів, переважно французької, музики та англійської літератури [3].

У першій половині XIX ст. жінки були обмежені в можливості не лише отримати освіту, а й позбавлені правових, економічних і політичних прав. Закони тих часів базувалися ще на патріархальних римських законах, які наділяли правами лише чоловіка та не надавали жодного права жінці. Заміжні жінки згідно законів були практично без прав. Чоловік відповідав за вчинки дружини, повністю контролював її власність та мав право

розпоряджатися нею. Такі закони відображали закорінені в суспільстві стереотипи про роль жінок у суспільстві. Жінка вважалася власністю свого чоловіка, з обмеженими правами та свободами. Жінки не мали права подавати позов до суду без дозволу чоловіка, а їхнім свідченням не приділяли уваги. Тим самим значно обмежувалася можливість жінок захищати свої права у суді.

Для жінок також були обмежені можливості щодо працевлаштування, оскільки існували обмеження професій для них. Представниці середніх класів могли працювати лише гувернантками, служницями, вчителями, медсестрами тощо. Згідно з переписом 1851 р. лише 7 % жінок середнього класу працювали, більшість із яких були гувернантками, письменницями чи художницями. Значна частина жінок нижчого класу не мали іншого вибору, окрім як працювати, щоб допомогти утримувати свої сім'ї. Вони працювали на фабриках чи домашніх господарствах. Багато жінок також наприклад, шили одяг і взуття для фабрик, продавали власні вироби на ринках чи вулицях [4].

Заняття жінок у другій половині XIX ст. включали роботу на текстильних і швейних фабриках і майстернях, а також на вугільних і олов'яних шахтах, роботу в торгівлі й на фермах. Багато жінок працювали на невеликих виробництвах, таких як шиття одягу, виготовлення цвяхів, ланцюгів тощо. На фабриках чоловіки здебільшого працювали наглядачами, оскільки вони вважалися більш класифікованими за жінок. Також, існувала дискримінація щодо оплати праці. Жінкам за однаковий обсяг виконаної роботи платили менше коштів ніж чоловікам. Починаючи з 1850-х років, на фабриках почали створюватися профспілки, які виступали за надання кращих умов роботи та підвищення заробітної платні. Однак жінок рідко включали у такі організації, а нерівна оплата праці вважалася нормою.

Починаючи із 1840-х рр. феміністичні рухи у Англії почали набирати дедалі більшої сили. Жінки відчуваючи постійний тиск від суспільства, обмеженість прав почали об'єднуватися в організації. Велике значення у розвитку цих рухів відіграла боротьба за надання виборчих прав жінкам. Обмеженість права голосу на виборах для жінок було значним порушенням прав. Жінки вважали, що оскільки вони сплачують податки так як і чоловіки, їхнім законним правом є отримати право голосу, адже їхня позиція у суспільстві маже бути визнана та врахована.

Беручи до уваги досвід інших громадських рухів у боротьбі за права представниці феміністичних рухів перш за все поставили собі мету змінити громадську думку та показати уряду, що надання виборчих прав жінкам широко підтримується та є вимогою часу та суспільства. Феміністки брали участь у публічних обговореннях, публікували статті в газетах та журналах, проводили публічні заходи та демонстрації, де вони

висловлювали свої вимоги та пропагували ідею рівності у правах та свободах. Жінки у своїй боротьбі за надання виборчих прав щороку подавали до парламенту петиції та збирали необхідні підписи. Петиції відігравали велике значення для феміністичного руху. Вони показували уряду та громадськості, що питання виборчих прав для жінок є актуальним та має широку підтримку серед населення [2].

Велику роль у наданні виборчих прав жінкам відіграв Джон Стюарт Мілль. Він будучи одним із членів британського парламенту активно виступав за надання жінкам рівних прав. Саме завдяки його діяльності, петиція щодо надання виборчих прав жінкам набувала розголосу та підтримки серед членів уряду та парламенту. У цей час ідея надання рівності прав жінкам сприймалася неоднозначно та немала значної підтримки. Для популяризації цієї проблеми було створено ряд організацій які своєю діяльністю намагалися привернути увагу суспільства до цієї проблеми.

У січні 1867 р. було створено Манчестерське товариство жіночого виборчого права, яке стало однією з найвпливовіших організацій у боротьбі за рівні політичні права для жінок. Це товариство здійснювало ряд заходів серед парламентарів та громадськості, організувало публічні заходи та просвітницькі кампанії, спрямовані на підвищення уваги до питання жіночого виборчого права. Його засновниками були відомі феміністки такі як Елізабет Вулстенхолм Лідія Беккер та інші видатні активістки [3].

Діяльність Манчестерського товариства відіграла важливу роль у піднесенні свідомості суспільства про потребу надання жінкам виборчих прав. Діяльність цієї організації не лише привертала увагу до проблеми, але й стимулювали обговорення у парламенті та серед громадськості. Поступово, завдяки наполегливій роботі феміністок та підтримці громадськості, ідея надання рівних виборчих прав набирала все більшої популярності. Саме Манчестерське товариство жіночого виборчого права було однією з перших організацій, яка систематично та організовано боролася за надання рівних прав та свобод жінкам у Великій Британії. Досягнення Манчестерського товариства стало важливим кроком на шляху до надання виборчих прав жінкам у Великій Британії та підґрунтям подальших змін й реформ у цьому напрямку [2].

Велике значення у поширенні феміністичних рухів відігравала преса. Із 1850-х років простежується значне зростання друкованих видань які поширювалися по всій території країни. Одним із найвідоміших видань того часу був заснований у 1858 році журнал «Англійська жінка». Цей журнал відіграв важливу роль у піднесенні обізнаності жінок про їхні права, утвердженні ідей фемінізму та формуванні громадської думки на користь виборчих прав для жінок. Він публікував статті відомих феміністок, розповідав про їхні досягнення та боротьбу за рівність, а

також закликав читачів до дій і активної участі у боротьбі за надання прав жінкам [5].

Не менш відомим журналом тих часів був «Жіночий виборчий журнал», створений у 1870 р. відомими феміністками Лідією Беккер і Джессі Бушеретт. Він містив новини про події, що стосуються всіх сфер життя жінок: від політики та економіки до освіти та культури. У «Жіночому виборчому журналі» публікувалися статті, що аналізували законопроекти, обговорювали проблеми, з якими стикалися жінки у суспільстві, та висвітлювали досягнення феміністичного руху. Крім цього, журнал пропагував ідеї гендерної рівності, закликаючи до активної участі жінок у політичному житті країни [4].

Висновки. Отже, правове та соціальне становище жінок в Англії у XIX ст. було вкрай незадовільним. Жінки були обмежені в правах та свободах. Вони не мали права голосу, значно обмежувалася можливість отримання освіти та працевлаштування. Жінки були позбавлені більшості прав, які вважалися нормою того часу. Відсутність рівних можливостей у сферах освіти, праці та участі у політичному житті значно обмежувала їхній соціальний та професійний розвиток. Це все стало підґрунтям для створення феміністичних рухів, які почали активно розвиватися у другій половині XIX ст. Ця боротьба вийшла далеко за межі Англії і стала частиною великого глобального руху за жіночі права.

ЛІТЕРАТУРА

1. 19th and early 20th century | Striking Women. *Striking Women*. URL: <https://www.striking-women.org/module/women-and-work/19th-and-early-20th-century> (date of access: 13.04.2024).
2. Петrenchенко С. А., Гринько Р. В., Царук А. В. Історичний аспект виборчого права у Великій Британії. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 3. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-3-01-05> (дата звернення: 13.04.2024).
3. Victorian Women and Their Working Roles. *Digital Commons at Buffalo State State University of New York College at Buffalo – Buffalo State University Research*. URL: https://digitalcommons.buffalostate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=english_theses (date of access: 13.04.2024).
4. NCSE: English Womanas Journal (1858–1864). NCSE: *Home*. URL: <https://ncse.ac.uk/headnotes/ewj.html> (date of access: 13.04.2024).
5. Manchester National Society for Women's Suffrage. *Spartacus Educational*. URL: <https://spartacus-educational.com/WmanchesterS.htm> (date of access: 13.04.2024).

ЕДИНБУРЗЬКИЙ ЗАМОК – СВИДОК ШОТЛАНДСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Дегтяренко Ольга,
студентка IV-го курсу
історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
e-mail: olyadegtyarenko19@gmail.com

Науковий керівник: **Діденко Катерина,**
кандидат історичних наук,
кафедра всесвітньої історії та методик навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Актуальність теми. Сучасна історична наука не обмежується лише вивченням дат, битв та політичних діянь. Її поле зору щодня значно розширюється, охоплюючи дослідження повсякденного життя людей, розвитку культури та мистецтва, а також впливу архітектурних споруд на хід історії.

Замки, собори, палаци та інші будівлі – не просто свідки минулого, а й джерела цінної інформації про життя людей, їхні звичаї, вірування та тогочасні технології. Зокрема, досліджуючи Единбурзький замок, історики можуть дізнатися багато про військову історію Шотландії, життя королівського двору, а також про розвиток будівельних технологій протягом століть.

Мета дослідження. За допомогою історичних відомостей змоделювати роль Единбурзького замку у розвитку шотландської архітектури та історії.

Викладення основного матеріалу. Розташована на заході Європи, Шотландія є частиною Сполученого Королівства, котра береже свою унікальну культуру та самобутність. Історія Шотландії сповнена боротьби за незалежність. Неодноразово англійці намагалися завоювати цю горду країну, але шотландський народ, вірний девізу «Ніхто не зачепить мене безкарно», мужньо відстоював свою свободу.

Сьогодні Шотландія – це мирна країна, відкрита до гостей. Тут можна поринути в атмосферу старовини, досліджуючи величні замки, насолодитися красою природи, відвідати колоритні міста та фестивалі, а також відчувати справжній шотландський дух, особливо – у величному Единбурзькому замку.

Із кінця XVIII ст. замки поступово перетворюються на туристичні об'єкти, Единбурзький замок – не виняток. Величний замок, що височіє над містом, несе в собі відлуння століть. Його велична постать на

Замковій скелі, природній фортеці з панорамним видом на околиці, не випадково привернула увагу ще в XVII ст. [2].

Саме тут король Едвін Дейра з Нортумбрії у VII ст. звів першу фортецю, відому як «Dun-Eideann», що дослівно означає «форт Едвіна». Ця назва й лягла в основу сучасного Единбурга, міста, що оточує величний замок. Із того часу Единбурзький замок став свідком бурхливої історії Шотландії, переживаючи облоги, коронації та битви. Його неприступні стіни протягом століть захищали шотландський народ, а його велич символізувала стійкість та силу країни [3, с. 57].

Якою ж була історія Единбурзького замку? Протягом наступних століть після візиту Едвіна Дейри фортеця використовувалася як королівська резиденція, в'язниця, військова база і державна скарбниця. Всупереч тому, що Джон Тейлор написав у своєму щоденнику подорожей «Паломництво без гроша в кишені», розповіді про свою пішу подорож з Лондона до Единбурга, що Единбурзький замок був «нескореним», раніше замок був в облозі, бомбардований, зруйнований, неодноразово завойовувався, перебудовувався і модифікувався.

Цей найбільший з шотландських замків містить багато історично важливих об'єктів, і головним з них є Камінь Сконе. Відомий також як Камінь долі, блок пісковика асоціювався з коронаціями середньовічних шотландських королів в абатстві Скоун на острові Скоун у Пертширі. Легенда свідчить, що тільки там, де знаходиться камінь, правлять шотландські королі. Вивезений з Шотландії королем Англії Едуардом I в 1296 р. в результаті навмисного акту політичної пропаганди, камінь був нарешті повернутий шотландському народу в 1996 р.

Під час війни за незалежність Шотландії (1296–1328) замок був ненадовго захоплений англійськими військами в 1314 р. Крім того, лише деякі середньовічні будівлі в замку вціліли через бомбардування під час облоги битв. Імовірно, пишучи про свої враження від побаченого замку, Джон Тейлор романтизував його минуле.

Фортеця була побудована у вигідній точці, де стала стратегічним опорним військовим пунктом, тому неодноразово переходила із рук у руки, від англійців до шотландців [3, с. 60–63].

Ті, хто знайомий із історією боротьби за владу між Англією та Шотландією, зокрема із двома війнами за незалежність Шотландії, розглядають Единбурзький замок як символ цієї країни. Усередині архітектурної споруди є також й інші досить символічні об'єкти, що посилюють культурне та історичне значення замку: дві бронзові статуї височіють у фортеці Единбургу та нагадують відвідувачам про дві важливі історичні постаті – Роберта Брюса та Вільяма Уоллеса. Роберта Брюса по праву вважають батьком шотландської нації. Він не лише здобув перемогу над англійськими загарбниками та зійшов на шотландський

престол, але й став символом незламного духу та прагнення до свободи. Важливо також згадати Вільяма Уоллеса, хороброго воїна, який боровся пліч-о-пліч з Робертом Брюсом. Він став справжнім народним героєм, надихаючи шотландців на боротьбу за свою незалежність [4].

Сьогодні Единбурзький замок з більш ніж мільйоном відвідувачів щорічно є найпопулярнішим туристичним напрямком Шотландії. Крім того, що замок сам по собі є вражаючим пам'ятником, кожен камінь якого просякнутий історією, він також є домом для Національного військового музею та трьох полкових музеїв. Будучи частиною міста Единбург, замок визнаний ЮНЕСКО об'єктом Всесвітньої спадщини, ця честь присуджена в 1995 році [1].

Единбурзький замок як для істориків, так і для самих шотландців – це не просто історична пам'ятка, це справжня душа Шотландії. Велична фортеця, що височіє над містом на Замковій скелі, протягом століть була свідком бурхливих подій та кривавих битв.

Висновки. Отож, можна зробити висновок, що Единбурзький замок спочатку збудований для захисту від ворогів, протягом багатьох років переживав облоги, штурми та окупації. Із часом його оборонне значення зменшилось, але він не втратив своєї ваги для шотландського народу.

Сьогодні Единбурзький замок – це не лише музей під відкритим небом, а й символ стійкості та незламного духу Шотландії. Він щороку приваблює мільйони туристів, які прагнуть доторкнутися до історії та відчутти справжню атмосферу шотландської культури. Единбурзький замок, як архітектурна спадщина міста і шотландського народу, зміцнює шотландську ідентичність серед місцевих жителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кармаз М. Найбільші замки світу: топ 10 неперевершених споруд. С. 162–163. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/20960/1/162-163.pdf>.
2. Мальська М. П. Менеджмент туризму. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 314 с.
3. Campbell D. Edinburgh: a cultural and literary history. Oxford: Signal Books, 2006. 277 p.
4. McCrone D. Understanding Scotland: The Sociology of a Nation. London: Routledge, 2001. 256 p.

19. YÜZYIL OSMANLI İSTANBUL’U TEKKE HARİTASINI DİJİTALLEŞTİRMEK

Hayrun Nisa Cantürk,
4th year student at the Department
of History Üsküdar University
Email: nisacanturk@gmail.com

Scientific adviser: **Fatma Aladağ,**
Department of History,
Uskudar University

Giriş

Dijital beşerî bilimler, geleneksel beşerî bilimler alanında ortaya çıkan teknolojik dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni disiplin, teknolojinin sunduğu araçlarla bilgi üretmeyi, bilgiyi görsel ve tematik olarak işlemeyi, veriler arasındaki karmaşık ilişki ağlarını ortaya çıkarmayı, mevcut verileri derinlemesine analiz etmeyi ve yeni sorular sorma imkânı sunmayı amaçlar. ¹ Teknolojinin sağladığı bu imkanlar sayesinde, tarihsel ve edebi metinlerin anlaşılmasını ve tematik olarak analiz edilmesini kolaylaştırarak araştırmacılara daha geniş bir perspektif sunar. Bu bağlamda, beşerî bilimler alanındaki akademisyenlerin, tarihin ve kültürel mirasın dijital dönüşüm sürecinde yeni kavramlar ve odak noktaları üretme, tartışma ve uygulama konusunda önemli bir rol oynadığı açıkça görülmektedir. Dijital beşerî bilimler, disiplinler arası bir yaklaşımla ve dijital tekniklerle donanmış bir araştırma ortamı sunması bakımından büyük bir potansiyele sahiptir. ²

Bu çalışmada Türk Tarih Kurumuna ait olan 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Türkçesi ile hazırlanmış İstanbul haritasının dijital analizi yapılmıştır. Bu araştırma çerçevesinde Esri tarafından geliştirilen ArcGIS yazılımı kullanılarak haritada yer alan yapılar dijital ortama uyumlu hale getirilmiştir.

Haritanın altındaki notta belirtildiğine göre hakkında fazla bilgiye ulaşılamayan Osman Bey tarafından 1886 yılında hazırlanmıştır. Haritayı yapan kimsenin bu haritayı belli bir amaca yönelik yaptığı, haritada verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Hazırlandığı dönemde İstanbul’da hizmet eden tarikatların hangi gün ve nerede toplandığı yerler işaretlenerek gösterilmiştir. Haritanın sağ alt köşesindeki «İstanbul Haritası» ibaresinin altında, «Mukabele Günlerinin

---

¹ Fatma Aladağ, «Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi,» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, (2020):780-781.

² Aladağ, «Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi,» 780-788.

İşareti» başlığıyla haritada tarikatların toplantı günü ve yerlerini gösteren bir liste ve bu listeye bağlı olarak işaretlere de yer verilmiştir. Bayrami, Bedevi, Celveti, Gülşeni, Halveti, Kadiri, Mevlevi, Nakşibendî, Rifai, Sa'di, Sümbülî, Şazeli ve Uşşaki gruplarının toplandığı yerleri ve günleri bulunmaktadır. Sokak veya yer isimlerinin yer almadığı, sadece sınırların ve bazı önemli yerlerin gösterildiği harita, tekkelerin tarihî yarımada üzerinde yaklaşık yerinin işaretlenmesi ile oluşturulmuştur. Haritada Fatih bölgesinin tamamıyla birlikte Eyüp, Zeytinburnu ile Beyoğlu bölgelerinin bir kısmına ait olan yapıların da yerleri gösterilmiştir.

Metodoloji

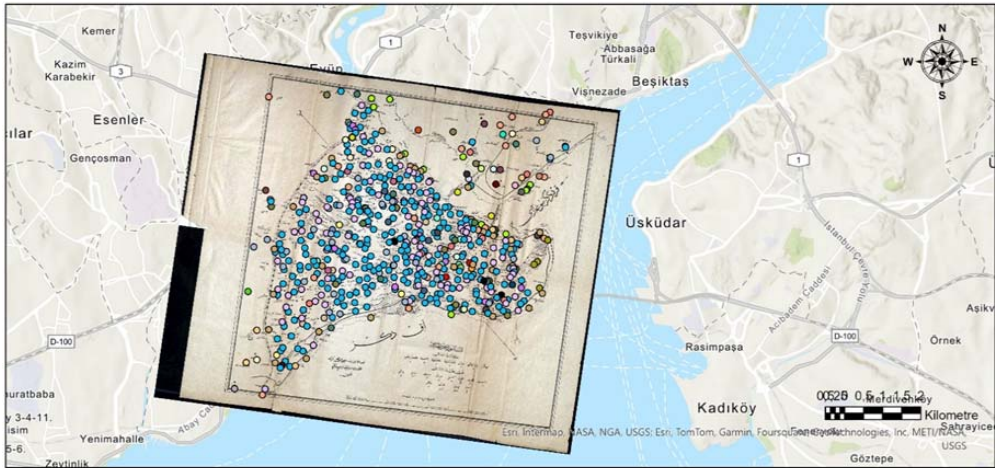
Bu çalışma, 19. yüzyılın son çeyreğine ait olan Osmanlı Türkçesi haritada yer alan yapıları tespit etmek ve tarikatların mekânsal analizi yapılarak şehirdeki sosyal dokuyu anlama konusunda bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, eski harita esas alınarak, İstanbul'un geçmişi ve kültürel yapısı haritalandırılmıştır. İlk olarak haritadaki yapılar Latin harflere çevrilmiş sonrasında mukabele günleri belirtilen yapıların altına tarikat adı ve mukabele günü yazılmıştır. Bununla birlikte eski Osmanlı Türkçesi harita coğrafi referanslama ile günümüz haritasının üzerine yerleştirilmiştir. Haritadaki bilgiler Microsoft Excel'e aktarılarak metinler veri haline getirilmiş ve daha sonrasında ise bu verilerin koordinat bilgileri eşleştirilmiştir. Veri tabanı ArcGIS yazılımıyla bütünleştirilerek yapı türlerine göre seçilen semboller sayesinde dijital harita çıktıları oluşturulmuştur. ArcGIS, coğrafi bilgi sistemleri oluşturmak ve haritalandırmak için kullanılan bir platformdur. Birden fazla katmanı bir arada görmeyi, tematik olarak incelemeyi, analiz etmeyi ve görselleştirmeyi sağlayan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojisi sayesinde coğrafi konum içeren veriler dijital ortama uyumlu hale getirilmiştir.

Veri Tabanı

Bu haritada toplam 577 tane yapıya rastlanılmıştır. 62 tane de farklı türün olduğu tespit edildi. Bunlara; cami, mescit, tekke ve türbe örnek verilebilir. Bu yapılardan 138 tanesine ise tahmini atış yapılmıştır. Tahmini atış harita referans alınarak ve ilgili akademik kaynaklardan yararlanılarak tespit edilmiştir (Harita 1).

19. Yüzyıl İstanbul Mukabele Haritasının Genel Görünümü

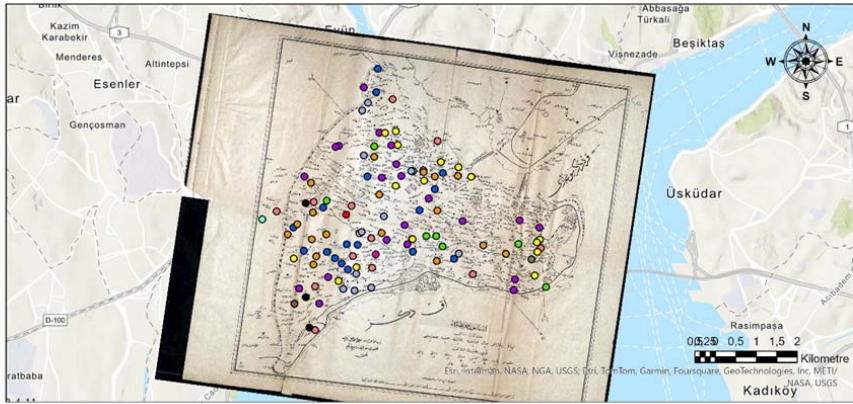
Legend

19. Yüzyıl İstanbul Haritası	19. Yüzyıl Mukabele Haritası	● Cami	● Hazine	○ Küle	○ Mescid	● Saray/Konsoleklik	○ Çarşı
RGB	Yapı Türü	● Dükkan	○ Havra	● Kömürhane	● Mevlânhane	● Sarıç	● Çayır
Red: Band_1	● Ayazma	○ Fabrika	○ Han	● Köprü	● Meydan	○ Tekke	● Çeyme
Green: Band_2	○ Bağ	● Fener	○ Kalesinden	● Kütüphane	● Müdafihane	● Tığrahane	● Çiftlik
Blue: Band_3	● Bedesten	○ Gayrimülk Hastane	● Kule	● Kütüphane	● Mühürhane	● Tersane	● İskele
	○ Belediye	● Gazino	● Kapı	● Köşke	● NA	● Topkapı Sarayı Bölümleri	○ İstasyon
	● Bostan	○ Gümrük	● Karakol	● Liman	● Nezalet	● Türbe	
	○ Caddé	● Hamam	● Kayıkhane	● Lonca	● Okul	● Ulukam	
		● Han	● Kemer	● Mahalle	● Pazar	● Yer	
			○ Kışla	● Medrese	● Saray	● Yokluk	

Harita 1: 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’u Tekke Haritasının Genel Görünümü

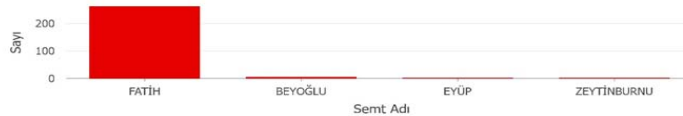
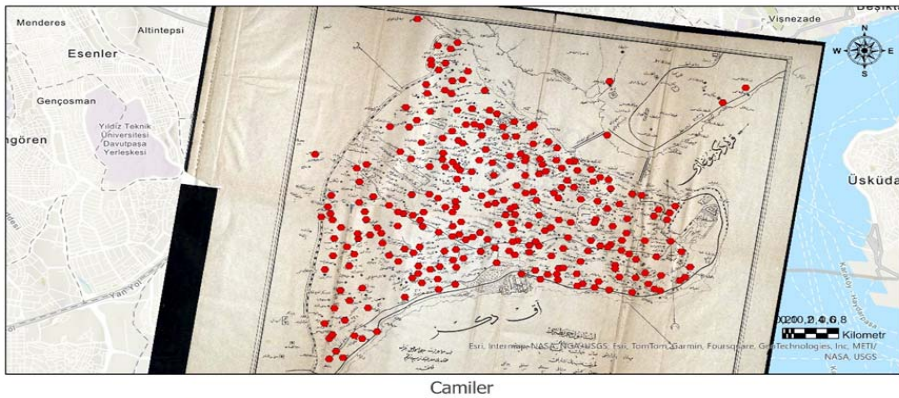
114 yapıda ise mukabele yapıldığı görülmüş ve 13 farklı tarikata rastlanılmıştır. İstanbul’da en çok mukabele düzenleyen tarikatların Celveti ve Rıfai olduğu ortaya konmuştur. En çok bu tarikatların faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. İstanbul’daki tarikatların mukabele günü ve yerleri incelendiğinde, bazı tarikatların haftada bir gün bir yerde, bazı tarikatların ise aynı mekânda farklı günlerde mukabele düzenlediği görüldü. Aynı yerin iki farklı tarikat tarafından kullanılması, tarikatlar arasında birbirlerine karşı saygı ve hoşgörü olduğuna dair bir çıkarımda bulunulmuştur (Harita 2).

19. Yüzyıl İstanbul'unun Tarikatları

Harita 2: 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u Tarikatları

19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u haritasında en çok yapı türünün cami olduğu tespit edilmiştir. 268 tane caminin büyük çoğunluğu yani 262 tanesinin Fatih ilçesinde bulunmaktadır. Eyüp ve Zeytinburnu semtlerinde 1'er tane cami bulunurken Beyoğlu semtinde ise 4 tane cami belirlenmiştir (Harita3).

19. Yüzyıl İstanbul Mukabele Haritasındaki Camiler

Harita 3: 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u Tekke Haritasındaki Camiler

Harita 5: 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Fatih Semtinin Genel Görünümü**Sonuç**

Bu araştırmada, hakkında fazla bilgiye ulaşılamayan Osman Bey’in Osmanlı Türkçesi ile hazırladığı haritada yer alan yapılar tespit edilerek görselleştirilmiştir. Bu amaçla 19. Yüzyılın son çeyreğine ait harita incelenmiş ve CBS teknolojisi kapsamında ArcGIS programıyla haritalandırılmıştır. Haritalandırma, tekkelerin şehir içindeki mekânsal dağılımını inceleyerek sosyal ve dini faktörler arasındaki ilişkileri analiz etmeyi sağlamaktadır. Bu veriler, farklı kaynak ve haritalarla geliştirilerek ve karşılaştırılarak tarikatların şehirde nasıl organize olduğu konusunda çok şey anlatabilir. Bu sayede 19. Yüzyılda İstanbul’da faaliyet gösteren tarikatların hangileri olduğu, ne zaman ve nerede toplandıkları analiz edilmiştir. Bu bilgiler İstanbul’daki tasavvufî hayatla ilgili araştırmalara katkı sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca haritada mukabele düzenlenen yapılardan bazılarının günümüzde mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Ancak var olmasalar da temsil ettikleri düşüncelerin izleri, tarihî yerleşim alanlarında ve şehrin dokusunda hala görülmektedir. Bu izlerinin günümüze değin varlığın sürdürmesi, etkilerini keşfetmek ve anlamak açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Aladağ, Fatma. «Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi,» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, (Şubat 2020):773–796.
2. Özcan, Serpil. «XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları.» Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul, 2020.
3. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (2.01.0.2117) (ttk.gov.tr)

OSMANLI ÇALIŞMALARINDA DİJİTAL YAKLAŞIMLAR

Aleyna Şamlı,

4th year student at the
Department of History
Üsküdar University
e-mail: aleynasamli2002@gmail.com

Scientific adviser: **Fatma Aladağ,**
Department of History,
Üsküdar University

Giriş

Teknolojinin zaman içerisinde gelişim göstermesiyle beraber gündelik hayata ve bilim dünyasına dahil olduğu görülmüştür. Bu bağlamda beşerî bilimler ile dijital teknolojinin ilişkisinin başlardaki durumu incelendiğinde bu iki alanın yaklaştığı görülmüştür. Bu süreçte teknolojinin gelişim gösterdiği ve araştırmacılar için yeni yaklaşımlar ve kolaylıklar sağladığı görüldükçe araştırmacılar da dijital teknolojileri kullanmaya eğilim göstermeye başlamışlardır. Bu sayede Dijital Beşerî Bilimler alanı ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Fatma Aladağ'ın makalesinde bahsettiği üzere bu alanın bilim dalı olup olmadığına dair tartışmalar devam etmekte olup yurt dışında yükseköğretim çerçevesinde lisansüstü programlar mevcuttur. Fakat Türkiye'de henüz yükseköğretim programı bulunmamaktadır. Amerika ve Avrupa'da bu alan için araştırma merkezleri kurulmuş olup yapılan projelere de destek sağlanmaktadır. Türkiye'deyse bazı bölümlerin öğretim programlarının içerisinde dahil edilmiştir. Türkiye'de bu alan henüz bireysel çalışmalar çerçevesinde gelişim ve yayılım sürecindedir.³

Akademik çalışmalara dahil olan dijital teknolojiler bağlamında sosyal bilimciler çeşitli temalarda yeni dijital yöntemleri araştırmalarına dahil etmektedir. Bunlardan örneğin mekânsal analizler için Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kapsamında dijital yöntemlerini kullanarak yeni çalışma ve projeler ortaya koyulmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile yapılan mekânsal analiz yöntemi şehir tarihi üzerine çalışan akademisyenler için büyük bir avantajdır. Bu sebeple son yapılan şehir tarihi araştırmalarında bu yöntemin sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Osmanlı çalışmalarında bu alanda kıymetli çalışmalar bulunmaktadır.⁴ Bu bağlamda şehir tarihi ve mekânsal

---

³ Fatma Aladağ, «Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi», *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, (Şubat 2020): 773-796

⁴ Fatma Aladağ, (2023). Mekânsal Beşerî Bilimler ve Osmanlı Çalışmaları: Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) Osmanlı Şehir ve İdari Tarihi için Potansiyeli. *Kadim*(5), 47-68. <https://doi.org/10.54462/kadim.1153648>

analizin bileşiminden ortaya çıkan haritalar tarihsel süreç içerisinde şehirlerin ve yapıların incelenmesi ve analizi için oldukça kıymetlidir. Kullanılan bu yöntem sayesinde mevcut verilerden elde edilen konumlar ile haritalandırma ve görselleştirme işlemi gerçekleştirilebilmektedir. Üstelik yeni metotlar veri işlenmesine kolaylık sağlamakla beraber bilgi üretimindeki artışta da pay sahibidir.

Mekânsal analizin yanı sıra metin analizi ve sosyal ağ analizi gibi yöntemler de pek çok disiplin için önemlidir.⁵ Dijital beşerî bilimler, beşerî bilimler arasından tarih disiplini ile sıkı bir ilişki içerisinde. Bunun bir sonucu olarak dijital ve tarihsel malzemenin bir araya gelerek dijital tarih alanını oluşturması sürecin getirdiği doğal bir sonuçtur. Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmalar nezdinde Osmanlı Devleti’ne ait arşiv kayıtları yeni yapılacak araştırmalar için inanılmaz bir malzeme niteliği taşımaktadır. Bu malzeme ile yeni projeler hazırlanabilir ve farklı coğrafyalarla ilgili olanlar için başka ülkelerle iş birliği içinde çalışılabilir. Dijital teknoloji yöntemleriyle bu fazla malzemeyi kullanmak, büyük ve karmaşık verileri kolaylıkla analiz etme imkânını da sağlar.⁶ Bu yazının kısıtları nedeniyle bir örneklem olarak yalnızca mekânsal analiz kapsamında yürütülen birkaç çalışma yöntem olarak incelenecektir.

Mekânsal Analiz Projelerine Kısa Bir Bakış

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), coğrafi konumların koordinatlarını veri olarak kullanarak görselleştirme ve analiz imkânı sağlayan bir araçtır. Tarih ve coğrafya alanlarını bir araya getiren bu sistem, farklı veri biçimlerini birleştirme ve entegrasyon süreçlerini kolaylaştırır. Bu, araştırmacılara analiz edilebilir, görselleştirilmiş yeni veri kaynakları sunar. Ayrıca, haritalama sürecinde zamansal farklılıkları, tarihsel gelişimi ve kültürel unsurları inceleme fırsatı sunar.

ESRI tarafından geliştirilen ArcGIS programı, veri setlerinin haritalandırılmasını sağlar. ArcGIS, sadece dijital beşerî bilimlerde değil, diğer alanlarda da kullanılabilen uygun bir yazılımdır. Bu program ile çok katmanlı ve tematik haritalar oluşturulabilir. ArcGIS kullanılarak yapılan haritalama süreci şu adımları içerir: İlk olarak, mekânsal analiz yapılabilecek bir kaynak belirlenir. Daha sonra, bu kaynaktaki verilerin tamamı Microsoft Excel’e aktarılır. Veriler, yapı türü, konum, koordinatlar gibi bilgiler olmak üzere farklı sütunlarda Excel’de düzenlenir. Hazırlanan veri seti, haritalandırma işlemi için ArcGIS programına aktarılır. Böylece, Excel tablosundaki koordinat bilgileri harita üzerinde nokta olarak gösterilir ve istenirse yapı

---

⁵ Çeşitli temalarda yapılmış dijital projelerin detayları için bkz: Digital Ottoman Studies Platform, www.digitalottomanstudies.com

⁶ Fatma Aladağ, «Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi,» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, (Şubat 2020): 773-796.

türlerine göre semboller düzenlenebilir. Bu şekilde, çalışmaya uygun olarak tematik haritalar hazırlanabilir.

Bu kapsamda bir örnek, I. Uluslararası Evliya Çelebi Seyahat Tarihi ve Kültürü Sempozyumunda Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Yöntemiyle Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyıl İstanbul Kenti başlıklı çalışmada yapılmıştır. Evliya Çelebi'nin İstanbul cildinin mekânsal analizi kapsamında Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Evliya Çelebi Araştırma Merkezi tarafından yürütülmüştür.⁷ Bu çalışmada Evliya Çelebi'nin metni incelenerek veri setleri hazırlanmış ve dijital haritalar hazırlanmıştır. Bu kapsamda onlarca harita üzerinden çeşitli yapı türleri mekansallaştırılmış ve yoğunlukları tematik olarak analiz edilmiştir. Bir başka çalışmada ise Üsküdar Üniversitesi Dijital Beşerî Bilimler adlı ders kapsamında yapılan Eremya ve İnciciyan'ın Gözünden İstanbul'u Haritalamak isimli çalışma yapılmıştır. Bu proje ile 17 ve 18. Yüzyıl İstanbul'unun tarihi yapılarının karşılaştırılması yapılmıştır. Bir başka çalışmada ise 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unun Tekke Haritasının Dijitalleştirilmesi de bu yöntemle hazırlanmıştır.

Sonuç

Teknolojide yaşanan gelişimlerin günlük hayatımıza sağladığı konfor ve rahatlıkla sınırlı kalmadığı akademi dünyasına da büyük katkılar sunduğu ve araştırmacılar için yeni ufuklar açtığı yadsınamaz bir gerçektir. Beşerî bilimler, dünyanın dijitalleşmesiyle teknolojik imkanları kendi yöntemlerine entegre etmiş ve dijital beşerî bilimler olarak yeni bir alanı ortaya çıkararak hem bilgi üretimini hem de bilginin küresel yayılımını arttırmıştır. Yapılan ve yapılacak olan çalışma ve projeler bu sayede çevrim içi olarak araştırmacıların kullanımına sunulmaktadır.

Bu konu özelinde dijital teknolojilerin tarih alanı ile birleşmesi dijital tarih alanını meydana getirmiş ve bu alan üzerine yeni çalışmaların önü açılmıştır. Sonuç olarak bu iki alanın yani dijital ile tarihin birleşmesi aslında geçmiş ile modernizmin bir araya gelmesi tarih alanına yeni bir boyut kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

1. Aladağ, Fatma. «Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi,» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, (Şubat 2020): 773–796.
2. Aladağ, Fatma. «Mekânsal Beşerî Bilimler ve Osmanlı Çalışmaları: Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) Osmanlı Şehir ve İdari Tarihi için Potansiyeli,» *Kadim* 5, (Nisan 2023): 47–68.
3. <https://www.digitallottomanstudies.com/>

---

⁷ Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Yöntemiyle Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyıl İstanbul Kenti, I. Uluslararası Evliya Çelebi Seyahat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 5-7 Ekim 2023, İstanbul.

ПАНГЕРМАНІЗМ ТА КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1890–1900)

Рибалко Олександр,
студент III-го року навчання
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного
університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: 9754505@cuspu.edu.ua

Науковий керівник: **Бабак Оксана**,
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України та всесвітньої
історії
Центральноукраїнського державного
університету
імені Володимира Винниченка

Історія німецького колоніалізму нині набуває особливого значення, оскільки Німеччина – впливовий гравець на світовій арені. Більшість дослідників, зазвичай, акцентують увагу на зовнішньополітичних аспектах, які визначали колоніальну політику країни у XIX – на початку XX ст., але внутрішньополітичні фактори залишаються недостатньо вивченими. Серед цих факторів особливою проблемою є вплив політичних та громадських організацій, які підтримувалися урядом і, навіть, самим кайзером. Їхні погляди та дії значно впливали на формування колоніальних ідей у різних соціальних верств німецького суспільства. Особливе значення в цьому контексті має пангерманізм, який зміцнював імперські амбіції та сприяв розширенню колоніальної політики Німеччини. Тому розгляд цих внутрішньополітичних аспектів на прикладі «Пангерманського союзу», допоможе нам краще зрозуміти історію німецького колоніалізму та його вплив на формування подальшої історії країни.

Наприкінці XIX ст. стало характерним для Німецької імперії подальше посилення шовіністичних тенденцій у суспільстві. Вони, разом з геополітичною теорією та пангерманськими ідеями експансії, значно вплинули на колоніальну політику та перехід до «світової політики». Після відставки канцлера О. фон Бісмарка у 1890 р., підписання Гельголанд – Занзібарського договору і зміни у зовнішньополітичному курсі Німеччини, спричинили нову хвилю націоналістичних сил. Вони були орієнтовані переважно на континентальне (середньоєвропейське) розширення, колоніалізм та експансіонізм, і прагнули до посилення

німецьких позицій як у Європі, так і в світі, шляхом активної участі імперії Вільгельма II в останній фазі світового розподілу влади [5, с. 80].

У 1894 р. остаточно оформився Пангерманський союз – організація, що сприяла піднесенню та активізації колоніального руху. В його діяльності, були ідеї колоніальної експансії, які набули першочергового значення. Саме він став дієвою ідеологічною зброєю в руках Вільгельма II. Більшість дослідників німецького колоніалізму визнають великий вплив цієї організації на політичну ситуацію в країні. Оскільки пангерманці були активними прибічниками агресивної колоніальної політики, вони одразу ж заручилися підтримкою імператора, який на той час розпочав активне втілення нових тенденцій німецької колоніальної політики, а також розумів важливість її підтримки зі сторони Пангерманського союзу. У декларації союзу, зазначалося, що «особливу увагу він буде приділяти подальшому розвитку німецького колоніального руху і його практичній результативності» [2, с. 87].

Колоніальне питання широко обговорювалося на науковому рівні. Так, у 1897 р. була опублікована «Політична географія» Ф. Ратцеля. У своїй книзі автор не лише підтримував колоніальні прагнення Німецької імперії, але й активно їх виправдовував. Він зазначав, що розташування Німеччини в центрі Європи вимагає переходу до активної колоніальної політики. Крім того, Ф. Ратцель не засуджував насильство як засіб набуття колоній, вважаючи це історичною необхідністю [2, с. 89].

До складу Пангерманського союзу входили парламентарі, більшість з яких належали до консервативної та націонал-ліберальної партій, а також професори, юристи, підприємці та офіцери. Фінансування союзу здійснювалося великими металургійними фірмами. Сам імператор також активно сприяв діяльності пангерманців, заручившись підтримкою цієї впливової організації, яка мала здатність залучити на свій бік не лише провідних політиків, а й уряд країни. Тому імператор прагнув наблизити до свого двору видатних підприємців і банкірів, які були членами союзу. Зокрема, Вільгельм II включав до свого оточення таких відомих промисловців, як Крупп та брати Штумм, а також представників «Дойче Банк». Імператор мав особливо тісні зв'язки з сім'єю Крупп, часто відвідував їхні фабрики та активно підтримував її у вищих владних колах [1, с. 365].

У відповідь на підтримку імператора, пангерманці також активно висловлювали прихильність політиці кайзера, особливо щодо колоніалізму. Першим кроком союзу стало поширення активної пропаганди про розширення колоніальних територій та агресивну колоніальну політику. У їхньому маніфесті заявлялося: «У нас ще немає такого ринку, який за будь-яких обставин був би задовільним для нашої промисловості, адже нам не вистачає колоній» [2, с. 88].

Головними засобами реалізації інтересів кїл, що підтримували Союз та імператора, були активна пропаганда через виступи депутатів у рейхстазі, тісне співробітництво з правлячими колами та використання преси. Починаючи з 1890-х рр., німецькі газети були наповнені закликами до захоплення колоній, як за межами так і в самій Європі. Наприклад, відомий журнал «Zukunft» публікував статті, які відображали цю пропаганду, закликаючи до війни проти Франції. У статті зазначалося про необхідність захоплення ряду східних департаментів Франції, аби уникнути збільшення іншонаціональних елементів у Німецькій імперії, пропонувалося викоринити все місцеве французьке населення. Автор статті, також натякаючи на традиції старогерманських варварів, висловлював намір триматися в рамках напівварварства, не звертаючись до насильства, але вимагаючи експропріації та контрибуцій від Франції [4, с. 55–56].

За допомогою впливу Пангерманського союзу Вільгельмові II вдалося переконати більшість членів правлячих кїл, що минула політика, яку проводив О. фон Бісмарка була дуже обмеженою, тобто за своїм спрямуванням була лише «європейською». Тепер Німеччина повинна перейти до ведення «світової політики». Завдяки Пангерманському союзу кайзер зміг виправдати більшість своїх військових заходів, необхідних для реалізації, так званого «нового курсу». Пангерманісти вперше висловили військові цілі німецького імперіалізму. Вони пропагували кайзерівські ідеї експансії через газети та журнали. Наприклад, К. Петерс вимагав створення великої німецької колоніальної імперії, що отримала підтримку від прихильників майже всіх німецьких політичних партій. Пангерманський союз підтримав кайзера в його прагненні мати міцний та сучасний військово-морський флот. Сприяючи прийняттю рейхстагом нового морського закону, Пангерманський союз отримав схвалення уряду і зріс у своєму значенні в країні [1, с. 366].

У своїй діяльності Пангерманський союз використовував різноманітні методи пропаганди. Місцеві організації союзу проводили загальні збори своїх членів один-два рази на місяць, події яких детально висвітлювалися в пресі. Важливу роль у пропаганді пангерманських колоніальних ідей відігравали різноманітні заходи, такі як виставки, вечори, урочистості до днів народження імператора або канцлера тощо. Відділення союзу часто організовували публічні лекції, диспути, екскурсії та спільні збори з іншими націоналістичними товариствами. З'їзди Пангерманського союзу ретельно висвітлювалися в німецькій і навіть зарубіжній пресі [4, с. 56].

У 1895 р. у Берліні була опублікована книга Тормана та Гьотша «Великонімеччина та Серединна Європа в 1950 році», видана Пангерманським союзом. Одним із основних аспектів у цій книзі був план залучення Австрії до німецького митного союзу. В цих планах велику роль відігравали нові залізниці, що мали проходити через Альпи до

Трієсту, а також з'єднання рік Рейн, Майна, Ельби, Одера та Дунаю в єдину судноплавну систему [5, с. 92].

Пангерманці також розглядали можливість залучення до митного союзу сусідніх держав, таких як Голландія, Бельгія, Швейцарія, Люксембург, а пізніше можливо і Румунія, що має вихід до Чорного моря. Це мало створити економічно незалежну зону в Центральній Європі, яка, при успішному розвитку, мала б мати всі необхідні ресурси для забезпечення безперешкодного розвитку народів, що мешкають в ній. Згідно з поглядами пангерманців, створювана Німецька імперія мала стати державою, де німці не лише населятимуть територію, але й володітимуть політичними правами та землею. Вони вважали себе панівним народом, що має право на управління, в той час як іноземці виконуватимуть другорядні роботи під їхнім керівництвом [5, с. 90–91].

Говорячи про головну мету Пангерманського союзу – національне об'єднання всієї німецької сукупності народів Центральної Європи, з метою створення Великої Німеччини. Хоча ця програма на перший погляд виглядала як великонімецька і пропонувала створення нової карти Центральної Європи, але насправді вона мало чим відрізнялася від майбутнього Німецького рейху за своїми кордонами. Реалізація цих планів була можливою лише за умови підкорення сусідніх народів та встановлення над ними панування. Ця програма, яка суперечить основам сучасної нації, потребувала спрямованого впливу на населення та уряд. Пангерманський союз розробив методи маніпуляцій, які виявлялися в організаційному плані в галузі агітації і боротьби за зміцнення свого впливу. Використання національних лозунгів стало засобом політики [2, с. 91].

Пангерманці активно виступали за створення митного союзу і виступали за цю ідею у німецькому рейхстагу. Лідер пангерманців, Хассе, у грудні 1899 р. заявив, що напрямок німецької світової політики визначається інтересами зовнішньої торгівлі. Він стверджував, що торговельна політика Німеччини повинна пройти крізь етапи: від лояльності до укладання угод, а від угод до панування. У 1897 р. Хассе опублікував книгу «Німецька світова політика», де він пропонував включити до складу митного союзу Середньої Європи Німецьку імперію, Австро-Угорщину, Бельгію, Голландію та Швейцарію. Такий митний союз мав об'єднати економічно область, яку колись політично об'єднувала стара Німецька імперія. Центральна Європа вважалася ключовою для реалізації світової політики німецького імперіалізму. Він вбачав завоювання європейського континенту першим кроком до світового панування Німеччини.

Пангерманці намагалися обґрунтувати нестримну експансію німецького імперіалізму також за допомогою расової теорії. У книзі

«Пангерманська Німеччина» Раймер писав, що «німецький народ охоплює не лише представників північної (німецької) раси, але й багато альпійців та середньоевропейців, а також різноманітні варіанти, що обумовлені змішанням північної раси з іншими расовими елементами» [1, с. 366].

У реалізації політики «*Drag nach Osten*» пангерманці приділяли значну увагу Османській імперії. Мета цієї політики була викладена в меморандумі «Право Німеччини на турецьке спадщину» (1896 р.). Її автори шукали «історичне коріння» німецьких претензій на Туреччину у висловлюваннях Ф. Ліста та його послідовників. Вони вказували, що одним із найголовніших завдань Німеччини повинна бути активна участь у неминучому розподілі султанської імперії, з анексією Малої Азії, Месопотамії та Єгипту, володіння якими матиме для Німеччини стратегічне значення [1, с. 364].

У кінці XIX ст. для німецького колоніалізму була характерна особлива агресивність, яка пояснюється загостренням протиріч між зростаючою економічною могутністю німецького імперіалізму, успіхами в проникненні з одного боку та недостатніми можливостями реалізації великих захопленицьких планів пануючих класів Німецької імперії – з іншого. З урахуванням протидії інших колоніальних держав, експансіоністські плани Німеччини могли бути реалізовані лише військовим шляхом. Посилення тенденцій до відкритого застосування сили відображалось в збройному збільшенні, будівництві великого військово-морського флоту, розвитку сухопутних сил армії і в ще більшому зростанні шовіністичної пропаганди, яка здійснювалась Пангерманським союзом [3, с. 6].

Висновки. Таким чином, ми окреслили лише кілька з головних напрямів колоніальної політики Пангерманського союзу. Можна стверджувати, що протягом першого десятиріччя його діяльності пангерманський рух отримав остаточне організаційне вираження.

Отже, підтримка Пангерманського союзу стала ключовим фактором у формуванні ідеології німецького колоніального руху наприкінці XIX ст. Ця організація швидко перетворилася з простої громадської організації у впливовий ідеологічний центр, який активно поширював колоніально-шовіністичні погляди серед населення Німеччини. Завдяки підтримці великого капіталу та інших суспільних верств, що прагнули зміцнити свій вплив, Пангерманський союз займав домінуюче положення в німецькому суспільстві, впливаючи на урядову політику та формування ідеології колоніального руху. Ця організація використовувала різноманітні методи пропаганди, такі як публічні збори, лекції, заходи та з'їзди, щоб просувати свої ідеї серед різних верств суспільства. Члени Пангерманського союзу, які займали важливі посади у німецькому суспільстві, підсилювали їх вплив та статус, роблячи організацію важливим гравцем у формуванні політичних та ідеологічних процесів у країні.

Таким чином, Пангерманський союз відіграв значну роль у формуванні ідеології та політики Німеччини наприкінці XIX ст., ставши однією з найвпливовіших шовіністично-націоналістичних організацій країни. Його вплив на суспільне життя, від політики до культури, сприяв активному розширенню німецького впливу у світі та підтримував колоніальні амбіції країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косяк С. М. Пангерманський союз і колоніальне питання (1891–1900 рр.) / Питання німецької історії. 2007. С. 359–369. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pni_2007_2007_30. (Дата звернення 06.04.2024)
2. Личко С. О. Німецький колоніальний рух у 1894–1904 рр. та його вплив на колоніальну політику Вільгельма II. Сумський історико-архівний журнал. 2022. Вип. 16–17. С. 85–93 URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lychko_Svitlana/Nimetskyi_kolonia_lnyi_rukh_u_1894_1904_rr_ta_ioho_vplyv_na_kolonialnu_polityku_Vilhelma_II.pdf (Дата звернення 06.04.2024)
3. Прийдун С. Англо-німецькі суперечності на тлі міжнародної європейської політики в кінці XIX – на поч. XX ст. Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2013. Вип. 33. С. 3–8. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/stud-visnuk/stud_visn_13_33.pdf (Дата звернення 06.04.2024)
4. Троян С. С. Німецькі колоніальні товариства (друга половина XIX століття): Монографія / С. С. Троян, С. М. Косяк. Рівне. 2008. С. 68.
5. Троян С.С. Німеччина у боротьбі за «місце під сонцем» (колоніальна та «світова політика» в 1884–1900 рр.): Монографія / С. С. Троян. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 152 с. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/31673/1/6%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%BD_%D0%9C%D1%81%D1%86%D0%B5_%D0%BF%D0%B4_%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BC.pdf (Дата звернення 06.04.2024)

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ОЛЬСТЕРСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

Сиволап Наталія,

студентка I-го року навчання
навчально-наукового інституту
історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Науковий керівник: **Михтуненко Вікторія,**
кандидат історичних наук, старший викладач,
кафедра всесвітньої історії, міжнародних відносин
та методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Північно-Ірландська проблема, або Ольстерська проблема, є одним із найгостріших етнополітичних конфліктів сучасності, що виник в результаті протистояння між національними та релігійними групами в Північній Ірландії. Головними сторонами конфлікту є протестанти, які в основному складаються з англійських або шотландських поселенців, та католики, які є традиційною більшістю серед місцевого населення. Конфлікт у Північній Ірландії має виняткову складність і своєрідність, тут перетинаються соціальні, національні та релігійні розбіжності.

Ольстерська проблема має глибокі історичні корені, що сягають часів колонізації Ірландії англійцями (починаючи з XII ст.). Англійсько-норманське вторгнення розпочалося у 1169 р., а приводом послугувала папська булла 1155 р., за якою Генріх II отримав дозвіл відправитися в Ірландію для «реформування» церкви. З 1169 по 1171 рр. англо-норманські завойовники одержали низку перемог у південно-східній Ірландії, а у 1177 р. Генріх оголосив свого сина Джона «Королем Ірландії», цю подію вважають завершенням першого етапу колонізації [1, с. 18].

Ольстер, колись малонаселений регіон, перетворився на жвавий центр завдяки напливу британських колоністів. Ці переселенці, тісно пов'язані з метрополією, шукали захисту на нових землях, відвойованих у корінних ірландців. З часом вони не лише адаптувалися до нового середовища, але й частково асимілювалися з місцевим населенням.

Асиміляція відбувалася в декількох напрямках:

– переймання традицій: колоністи запозичували вигідні для себе звичаї та практики корінних жителів, збагачуючи власну культуру.

– земельні відносини: британці здавали в оренду ірландцям частину своїх володінь, створюючи економічну залежність.

– шлюбні союзи: між колоністами та місцевою знаттю укладалися шлюби, що сприяло змішанню етносів та культур.

Процес асиміляції не був одностороннім. Ірландці також переймали від британських поселенців їхню мову, релігію та інші аспекти життя. Не всі корінні жителі схвалювали цю інтеграцію. Деякі з них чинили опір колонізаторам, що призводило до конфліктів.

У XIII ст. англійці практично повністю підкорили Ірландію і приєднали її до своєї корони, зробивши її першою англійською колонією. Протягом понад 800 років на острові панував суворий режим, що супроводжувався забороною ірландської мови та прізвищ, а також традиційних ірландських законів. Англійські колоністи заснували місцевий парламент, утворивши маріонеткове Ірландське королівство, яке фактично керувалося королем Англії [2, с. 5].

У 1315–1318 рр. брат шотландського короля Едуард Брюс спробував відновити незалежність Ірландії, але його військовий похід завершився поразкою і масовим винищенням ірландців англійськими військами.

У 1348 р. Ірландію вразила жахлива пандемія чуми, яка призвела до масового вимирання англійського населення, яке зосереджувалося в містах. Влада англійського короля ослабла, і під його контролем залишилися лише землі в районі Дубліна, а нащадки англо-норманських завойовників Ірландії поступово інтегрувалися з ірландцями.

У 1367 р. парламент королівства Ірландії прийняв дискримінаційний закон «Статут Кілкенні», за яким ірландці проголошувалися людьми другого сорту, а їхня мова та культура заборонялася. Але виконання цього закону було складно забезпечити, через послаблення англійського впливу у регіоні.

У 1534 р. спалахнуло чергове повстання, очолюване «Шовковим Томасом», проти англійського короля. Бунт був придушений, проте Генріху VIII довелось заново завойовувати Ірландію. У 1541 р. він оголосив себе королем Ірландії, посиливши англійську колонізацію острова, і разом із тим почалися релігійні переслідування та інші утиски.

Англійська реформація 1534 р., з її гоніннями на католицьку церкву в Ірландії, перетворила релігію в цьому регіоні на потужний політичний інструмент. Ірландці відчайдушно трималися католицької віри, що йшло врозріз з політикою англійської корони. Після жорстокого придушення повстань в 1567 р. та протягом 1597–1603 рр., англійський уряд обрав нову стратегію колонізації. Замість передачі великих земельних масивів англійським феодалам, їх почали роздавати релігійним дисидентам та відставним офіцерам.

Цей новий підхід мав на меті:

– зміцнити англійський контроль над Ірландією: переселення протестантських поселенців мало розбавити католицьку більшість та створити лояльні до корони осередки;

– поширити протестантизм: переслідувані в Англії дисиденти отримували можливість вільно сповідувати свою віру та наVERTати в неї ірландців;

– заохотити економічний розвиток: відставним офіцерам та шляхтичам пропонувалися пільги та стимули для розвитку земель, що сприяло б процвітанню регіону.

Після успішного завершення «ірландського» походу Кромвеля та поразки католицьких якобітів у битві на річці Бойн у 1691 р., колонізацію Ірландії Англією можна вважати завершеною. На кінець XVII ст. становище католиків Ірландії було жахливим. У 1641 р. ірландські католики контролювали 59 % земель, але після колонізації Кромвеля в 1660 р. ця цифра впала до 22 %, а під час правління Вільгельма Оранського (1688–1702) – до 14 %. Під керівництвом короля Георга I (1714–1727) доля землі, що належала ірландським католикам, зменшилась до 7 %. Отже, виникла категорія землевласників-протестантів, які володіли елітарною владою, тоді як католицизм став релігією людей, що переживали бідність і підданя.

Після проголошення англо-ірландської унії в 1801 р., автономія Ірландії була анульована, а її представники отримали місця в англійській палаті лордів і палаті громад. Проте, лише з емансипацією католиків у 1829 р., ірландцям вдалося отримати справжній доступ до палати громад. Від 1801 р. почалася боротьба ірландців за скасування акту про унію з Англією. Деніел О'Коннел виступав як провідник руху з 1829 р. по 1843 р. за права ірландців та незалежність країни [5, с. 9–10].

Розглядаючи історичні аспекти конфлікту у Північній Ірландії варто звернути увагу і на голод в Ірландії в період 1845–1847 рр. Він був спричинений неурожаєм картоплі, основного харчового продукту, і призвів до поширення хвороб та високої смертності, а також до масової еміграції. Уряд Англії підсилював голод в Ірландії, забороняючи кораблям з Америки, що мали зерно, ставати до берегів Ірландії. У результаті, населення Ірландії протягом років голоду скоротилося з 8 мільйонів до 3 мільйонів. Більше мільйона ірландців виїхали в США та Австралію. Саме з цього часу бере початок американо-ірландська спільнота в США.

Поява «проблеми гомруля» ознаменувала собою перехід «ольстерського конфлікту» у політичну фазу. Між 1874 і 1914 рр. британські та ірландські політики активно розглядали різні варіанти конституційної реформи, спрямовані на перетворення унітарної парламентської держави на федерацію або союз зі спеціальним автономним парламентом для всієї Ірландії. Цей останній варіант став відомий як «гомруль», оскільки він передбачав надання ірландцям

контролю над своїми внутрішніми справами без відокремлення від Великої Британії, що було встановлено в 1800 р. Гомруль не означав повної незалежності або навіть статусу домініону. Проте він розділив британську та ірландську політичну думку, поставивши країну на межу громадянської війни до 1912 р. Врешті, закон про гомруль був прийнятий у 1914 р., але не реалізований через опозицію Ольстера і початок Першої світової війни [4, с. 260].

Між 1914 і 1918 рр. ірландські полки, організовані у три дивізії, брали участь у боротьбі за Британську імперію на всіх фронтах. Приблизно 200 000 солдатів, половина з яких були католицькі націоналісти, а інша половина - протестантські юніоністи, добровільно долучилися до цієї боротьби.

У квітні 1916 р. в країні спалахнуло так зване Великодне повстання, під час якого було проголошено Ірландську Республіку. Повстання було жорстоко придушене. Чимало республіканців були вбиті під час вуличних боїв в Дубліні, або страчені після придушення повстання.

У 1919 р. на виборах в парламент Об'єднаного королівства Великої Британії та Ірландії ірландські виборці обрали прихильників незалежності. Згодом вони легально зібралися у Дубліні, де була проголошена незалежність країни. Ірландська Республіка, оголошена у 1919 р., фактично була створена, проте не була визнана іншими країнами, включаючи уряд Великої Британії. Слід зазначити, що під час війни в Ірландії не було повстань, навіть після Великоднього повстання 1916 р. Однак світова війна створила атмосферу, в якій насильство та героїчна «пожертва» набули нової легітимності, тоді як воєнна заборона на еміграцію перекрила запобіжний клапан, який до того часу знімав соціальну напругу, дозволяючи молоді та безробітним залишати країну [4, с. 272].

Врешті, розпочалася англо-ірландська війна, яка спочатку була громадянською війною між конституційними націоналістами та республіканцями. На півдні вона швидко перетворилася на конфлікт між радикальними націоналістами та британськими силами безпеки. У Ольстері війна прийняла форму боротьби між ольстерськими юніоністськими силами та ІРА. Згодом, за умовами Англо-ірландського договору 1921 р., націоналістична Ірландія отримала щось більше, ніж просто гомруль, але вона залишилася незалежною далеко не повністю. Термін «статус домініону» точно описує Ірландську Вільну Державу: «вільна», але не «незалежна», подібно до Помаранчевої Вільної Держави в Південній Африці. Таким чином, територію острова було поділено на два державні утворення: домініон «Вільна держава» з широкими автономними правами та «Північна Ірландія» (створена з 6 графств провінції Ольстер),

як невід'ємна частина Великої Британії. Так, «ольстерська проблема» набула міждержавного значення [3, с. 8].

Існує жарт, що причина, чому британцям так і не вдалося вирішити «ірландське питання», полягала в тому, що кожного разу, коли хтось знаходив рішення, ірландці змінювали питання. Як і в багатьох жартах, в цьому є частка правди. «Ірландське питання» було набором проблем, які безперервно змінювалися між 1850 і 1914 рр., коли Ірландія проходила через ряд радикальних економічних і соціальних перетворень.

Висновки. Отже, виникнення Ольстерської проблеми та її перетворення на етнічно-конфесійний конфлікт продиктоване багатьма історичними чинниками. Першопричиною можна вважати багатостолітнє колоніальне становище Ірландії та масові міграційні процеси на острові. Британська політика, спрямована на придушення національно-визвольного руху, заглиблення розколу між місцевим населенням і переселенцями, складний правовий статус Північної Ірландії та її поділ, релігійні та етнічні розбіжності, а також вплив зовнішніх сил - все це створило ґрунт для виникнення та загострення конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Гюрдап Д. Механізми врегулювання Ольстерської проблеми у Великобританії. Національний авіаційний університет, 2021. 70 с.
- 2.Крушинський В. Е. Блер і проблема мирного врегулювання в Північній Ірландії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць*. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. Вип. 123 (частина 1). С. 4–15.
- 3.Теленко О. М. Конфлікт у Північній Ірландії: історичні корені проблеми. *Вісник Львівського університету*. 2004. Вип. 13. С. 6–11.
- 4.Biagini E. F Home Rule for Ireland (1874–1914): the Great Missed Opportunity? *English Studies*, 2018.Vol. 71. P. 259–275.
- 5.Coogan T. P. The Troubles: Ireland's Ordeal and the Search for Peace, 2002, 199 p.

СПРАВА ДРЕЙФУСА ЯК КАТАЛІЗАТОР ЗМІН У ФРАНЦІЇ

Мотько Ірина,

студентка III-го року навчання
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: motko3012@gmail.com

Науковий керівник: **Бабак Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка

Минуло більше століття відтоді, як у Франції розгорнувся гучний скандал, який привернув увагу світу – справа французького капітана єврейського походження Альфреда Дрейфуса. Зневажання чи нехтування правами окремих людей на користь державних інтересів або інтересів певних політичних угруповань, які не бажають кинути виклик усталеній репутації, актуалізують проблему А. Дрейфуса. У ХХІ ст., відлуння судової справи 1894 р. вимагає неупередженості в оцінці юридичної практики та дотримуванні закону як особистості, державної інституції, так і, політичної організації.

Альфред Дрейфус (1859–1935) народився у Мюльхаузені (Ельзас) в сім'ї багатого фабриканта, яка оселилася в Парижі після франко-пруської війни (1870 р.). Після закінчення Політехнічної школи (воєнне училище) він влаштувався інженером до армії. У 1889 р. отримав чин капітана, і в 1892 р. став служити при Генеральному штабі. Альфред Дрейфус поважав французькі традиції, але одружився у синагозі, висловлюючи таким чином свою відданість ліберальним, а не радикальним політичним ідеалам [3, с. 209].

Восени 1894 р. до рук французької розвідки потрапив супровідний лист (бордеро), у якому невідомий французький офіцер повідомляв німецькому військовому аташе в Парижі, полковникові фон Шварцкоппену, про надсилання йому секретних військових документів. На підставі деякої подібності почерку, але головним чином за антиєврейську упередженість, керівники розвідки, серед яких особливо вирізнявся майор Анрі, запідозрили у зраді Альфреда Дрейфуса. Незважаючи на розбіжність у думках експертів-графологів щодо авторства документа, 15 жовтня 1894 р. Дрейфуса заарештували і, за розпорядженням військового міністра,

генерала Мерсьє, віддали військовому суду за звинуваченням у державній зраді [7].

Справу Дрейфуса розбирали на закритих засіданнях, докази обвинувачення не були ретельно перевірені. Однак клерикальна і реакційна преса щодня публікувала нібито достовірні відомості про злочини офіцера-єврея в штабі, поширюючи навіть чутки про його зізнання. Військове міністерство чинило тиск на суд і навіть порушуючи встановлені у Франції норми судочинства, без інформування Дрейфуса, за згодою військового міністра Мерсьє, таємно надало матеріали – звинувачення. Начальник французького Генерального штабу генерал Буадефр разом зі своїм помічником генералом Гонзем, а також Паті де Кламом, Анрі та декількома іншими наголошували на провині А. Дрейфуса [1, с. 86].

22 грудня 1894 р. суд одногосно визнав капітана Дрейфуса винним у шпигунстві та державній зраді, засудивши його до позбавлення чинів, звань, і довічного заслання до Французької Гвіани [4, с. 103]. 5 січня 1895 р. на Марсовому полі в Парижі А. Дрейфуса піддали принизливій процедурі розжалування. Натовп, підігрітий антисемітською пресою, супроводжував церемонію антисемітськими вигуками. Натовп насміхався, коли з капітана Дрейфуса зірвали нагороди й відзнаки, зламали його шпагу [1, с. 86].

Дрейфуса заслали на Чортів острів («острів Диявола»), розташований біля північно-східного узбережжя Південної Америки, а його дружині Люсі Дрейфус-Адамар відмовили у супроводі Альфреда, що суперечило правовим нормам.

На прохання Матьє, брата засудженого, французький публіцист й громадський діяч Лазар Бернар опублікував памфлет «Правда про справу Дрейфуса» (1896 р.), розіслав його членам сенату і громадським діячам. До цього, полковник Пікар, новий начальник французької розвідки, переглянув справу і визнав докази проти А. Дрейфуса сумнівними. У березні 1896 р. французька розвідка перехопила лист Шварцкоппена майору Фердинанду Вальсену Естергазі, з якого випливало, що Естергазі є німецьким агентом. Пікар встановив, що документ, на підставі якого А. Дрейфуса віддали під суд, написаний Естергазі. Щоб не допустити повторного перегляду справи, помічник Пікара майор Ю.Ж. Анрі, підробив документ, який звинувачував Дрейфуса у зраді. Пікара було усунуто з посади, і відкомандировано до Африки. Завдяки доказам про виявлені факти, віце-голова сенату Шерер-Кестнер подав заяву до Сенату про невинуватість капітана. Прем'єр-міністр Ф. Ж. Мелін відмовився прийняти заяву та намагався приховати факти.

У французькому суспільстві панували антисемітські настрої. Країною прокотилася хвиля антисемітських заворушень. Представлений перед судом Естергазі був виправданий, як жертва єврейських підступів.

Полковник Пікар був змушений подати у відставку, його ув'язнили на двомісячний термін, звинувативши в наклепі [8].

Упередженість суддів і свавілля військового відомства були настільки неприкритими, що викликали обурення в суспільстві. 13 січня 1898 р. у паризькій щоденній газеті Жоржа Клемансо «L'Aurore » з'явився відкритий лист письменника Еміля Золя президенту республіки Феліксу Фору під заголовком «Я звинувачую!». Золя звинувачував міністрів, Генеральний штаб, низку високопоставлених військових осіб і, зрештою, обидва військові суди в тому, що вони свідомо йшли на фальсифікації, щоб вигородити зрадника Естергазі, а також за антисемітизм. Лист справив сильне враження: в одному Парижі було продано двісті тисяч примірників газети. Противники Дрейфуса висунули проти Золя звинувачення в образі французької армії і військового суду. У лютому 1898 р. суд присяжних визнав Золя винним у наклепі й засудив його до року в'язниці та штрафу в три тисячі франків. Після касації вироку Золя знову був визнаний винним і змушений емігрувати до Англії, а пізніше зумів повернутися до Франції. Стаття Золя отримала широкий резонанс у культурних колах всього світу і стала прикладом впливу інтелектуальної еліти на можновладців [8].

Тим часом нападки антисемітської преси не слабшали. Офіцери Генерального штабу погрожували подати у відставку, якщо А. Дрейфус буде виправданий; посилилися антиєврейські заворушення. Водночас справедливість вироку у справі Дрейфуса вже не здавалася настільки незаперечною. Справа Дрейфуса стала найважливішою подією суспільно-політичного життя країни, що викликала запеклі суперечки не тільки у Франції, а й далеко за її межами. Партії, громадські кола і навіть сім'ї розкололися на два основні табори: дрейфусарів, які підтримували капітана Дрейфуса з самого початку справи, і антидрейфусарів, які приєдналися до обвинувачів капітана та підтримали його покарання. Інша група, ревізіоністи, виникла в 1898 р., виступаючи за перегляд судового процесу через їхнє переконання в невинуватості капітана Дрейфуса [2, с. 194].

Влітку 1898 р. протести під проводом Пікара та інших змусили нового військового міністра Л. Е. Кавеньяка ініціювати перегляд справи Дрейфуса. Підробки Анрі були розкриті, що призвело до його арешту 30 серпня 1898 р. та подальшого самогубства у в'язниці наступного дня. Естергазі втік до Лондона, де публічно зізнався, що був автором листа, за який А. Дрейфуса засудили. Громадські настрої почали змінюватися на користь Дрейфуса, що спонукало уряд вимагати скасування вироку та перегляду справи у Верховному суді. Це рішення спровокувало серію урядових криз, що зрештою призвело до формування кабінету на чолі з

П. М. Вальдеком-Руссо. Його уряд наказав переглянути справу А. Дрейфуса, що викликало бурхливі антисемітські демонстрації [1, с. 87].

Під час процесу в м. Ренні свідки звинувачення, включаючи генералів і армійських офіцерів, підтримали свої попередні свідчення щодо причетності Дрейфуса, незважаючи на заяву Шварцкоппена для преси, що він отримав документи через Естерхазі, і офіційне підтвердження уряду Німеччини, що він ніколи не мав справи з Дрейфусом. Тим не менш, 9 вересня 1899 року військовий суд більшістю голосів визнав Дрейфуса винним, але засудив його лише до десяти років ув'язнення, з яких він уже відбув п'ять. Дрейфус відмовився від апеляції, що призвело до того, що президент Е. Лубе за дорученням уряду помилував його 19 вересня 1899 р., одночасно амністувавши всіх засуджених у цій справі [6, с. 198].

У 1903 р. А. Дрейфус подав касаційну скаргу і вимагав нового розслідування, яке завершилося в липні 1906 року. Апеляційний суд проголосив, що свідчення проти А. Дрейфуса були абсолютно необґрунтованими і що для його реабілітації немає необхідності в подальшому судовому розгляді. Альфреда Дрейфуса було виправдано і поновлено на посаді. Він повернувся в армію, отримав звання майора, але незабаром звільнився. У 1908 р., під час перенесення праху Е. Золя до Пантеону, А. Дрейфуса було поранено журналістом-антидрейфусарівцем. Під час Першої світової війни Альфред Дрейфус служив у французькій армії, отримавши звання підполковника [8].

Справа А. Дрейфуса викликала тривалу політичну кризу у Франції. Серед її наслідків було послаблення позицій представників духовенства та прийняття Закону про відокремлення церкви від держави в 1905 р. [5, с. 367].

Відокремлення церкви від держави в 1905 р. не змогло вирішити суспільні суперечки, які тривали у Франції, і антисемітські настрої збереглися після розгляду справи Дрейфуса. Антисемітизм поширювався в новій, менш відвертій формі, проникаючи в культурні та соціальні сфери, хоча, в політичній сфері залишався майже непомітним [3, с. 210].

Висновки. Отже, справа Альфреда Дрейфуса (1894–1906 рр.) яскраво нагадує про небезпеку несправедливості в суспільних інститутах. Випробування Альфреда Дрейфуса, позначене безпідставними звинуваченнями, підробленими доказами та публічним приниженням, є прикладом небезпеки безконтрольної упередженості. Його справа стала каталізатором поляризації політичних сил у Франції, адже французьке суспільство поділилося на дрейфусарів та антидрейфусарів. У соціальному плані справа Дрейфуса призвела до антисемітизму й серед культурних і прогресивних громадян. Євреї всього світу були вражені тим, що подібне могло мати місце у Франції, батьківщині свободи та демократії. Альфред Дрейфус був повністю асимільованим євреєм, проте його справа показала, що асиміляція не є захистом від антисемітизму.

Іншим соціальним наслідком стало посилення ролі преси, яка вперше справила важливий вплив на політичне життя Франції. Сила преси, безсумнівно, спонукала політиків до дії й до перегляду справи. Незважаючи на роки неправомірного засудження та вигнання, Дрейфус зрештою був справедливо визнаний невинним та поновленим на посаді. У Франції, Європі та світі справа Дрейфуса представила собою перевірку того, як права та свободи людини за цінності та принципи демократії та республіканізму втілювалися на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балик О. Справа Дрейфуса як символ боротьби за демократичні цінності у Франції наприкінці XIX – XX ст. *Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2015. Вип. 37. С. 85–87. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/stud-visnuk/stud_visn_15_37.pdf (дата звернення: 05.04.24).
2. Білоножко С. В., Давлетов О. Р. «Справа Дрейфуса» крізь призму засобів масової інформації Франції кінця XIX ст. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. Т. 57. № 5. С. 193–199. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2370/2153> (дата звернення: 05.04.24).
3. Демонізація іншого: Антисемітизм, расизм і ксенофобія / за ред. Р. С. Вістріча; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. Е. І. Мартинюк. Одеса: АО БАХВА, 2006. 412 с.
4. Дзюбенко В. Д. Основні ідеї Теодора Герцля як засновника політичного сіонізму. *Освіта та наука – 2015: матеріали звітно-наукової конференції студентів Інституту філософської освіти та науки 27-30 квітня 2015 року*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 103–105. URL: <https://ntsa.npu.edu.ua/images/doc/zbirnyk-osvita-i-nauka-2015-full.pdf> (дата звернення: 05.04.24).
5. Країни світу і Україна: енциклопедія: в 5 т. / редкол.: А. І. Кудряченко та ін.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Т.1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа. Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. 564 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Zbirka/Krainy_svitu_i_Ukraina_entsyklopediia_v_5_t_Tom_1_Pivnichna_Yevropa_Zakhidna_Yevropa_Pivdenna_Yevrop.pdf (дата звернення: 05.04.24).
6. Плюта Н. В. Справа Дрейфуса у контексті суспільно-політичних дискусій у Франції. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 2009. Вип. 15. С. 195–198. URL: https://www.rusnauka.com/3_ANR_2014/Istoria/2_156569.doc.htm (дата звернення: 05.04.24).
7. Проти всіх: справа Альфреда Дрейфуса. URL: <https://loyer.com.ua/uk/proty-vsih-sprava-alfreda-drejfusa/> (дата звернення: 05.04.24).
8. What Was the Dreyfus Affair? URL: <https://www.history.com/news/what-was-the-dreyfus-affair> (date of access: 05.04.24).

ПОЛЯКИ ТА УКРАЇНЦІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Марцінів Юрій,

магістрант I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: yurii.martsiniv@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Початок ХХ ст. ознаменував для європейського континенту насичену добу, яка була для усіх народів вирішальною, через тодішню геополітичну обстановку між країнами. Насамперед, посилилась гонка озброєнь між провідними державами світу, а подалі між двома військово-політичними блоками – Троїстим союзом і Антантою. Напруга наростала не лише між керівництвами кожної з країн, а й серед населення, яке в деякій мірі не було прихильним одне до одного.

Такою моноетнічною державою була Австро-Угорщина, в складі якої жило чимало народів по всій імперії. І такими народами якраз були українці і поляки, які щільно проживали у Королівстві Галичини і Володимирії. Обидва народи, були не лише поневолені сусідніми імперіями, але й розділені між ними. Поляки, утративши свою державність після трьох поділів Речі Посполитої, так як і українці, опинились в путах поневолення, але паралельно вони не втратили віру у відновлення своєї незалежності, про це свідчать і польські повстання, які виникали упродовж «довгого ХІХ століття». Хоч вони і зазнали невдач, але це продемонструвало, що польський національний рух живий і продовжує діяти задля найвищої мети – незалежності. Паралельно, українці, які теж після поділів Речі Посполитої опинились в складі сусідніх імперій, теж розвивали свій національний рух, що виражався в культурному та соціальному аспекті, а у найрадикальніших його формах – прагнення до створення держави. Однак, варто зауважити, що польський і український національний рух хоч і переслідував спільну ціль, як боротьбу проти пануванням над ними чужих імперій, вони одне до одного відносились доволі прохолодно, якщо взагалі не вороже, коли питання поставало про приналежність Східної Галичини, так як поляки вважали цей регіон невід'ємною частиною їхньої майбутньої відновленої держави. Особливо найгарячіша фаза протистояння за цю землю розгориться після

розпаду Австро-Угорщини, внаслідок поразки в Першій світовій війні. Тоді почнеться повномасштабна польська-українська війна, яка засвідчить, що «рубікон уже було перейдено».

Однак, ще на початку ХХ ст. була віра, що обидва народи зможуть домовитись про певне порозуміння між собою у складних питаннях. До прикладу, ще у 1890 р. з ініціативи Галицького крайового сейму, який був основним представницьким органом у Галичині, польська та українська фракція уклали між собою певну усну угоду, що мало на меті знайти шляхи врегулювання усього. Воно передбачало два головних аспекти. Перший – надання австрійською владою, і місцевою польською, нових рівноправних прав для українського населення, в тому числі створення кафедри історії України в Львівському університеті, відкриття нової української гімназії, утравізацію (впровадження двомовності) в усіх учительських семінаріях, практична реалізація гарантованої конституцією рівноправності в краї української мови з польською та німецькою [1]. Другий аспект – це таким чином спроба порозуміння між польською і українською стороною, і донесення того факту, що лише на рівноправних позиціях можна будувати конструктивним діалогом мирне і спокійне співжиття. Але загалом ця політична спроба порозуміння була згодом провалена, що продемонструвало неготовність сторін до цього на даному етапі. Тим не менш, паралельно українська політична еліта продовжувала активно боротися за поділ Галичини, і утворення окремого українського коронного автономного краю у Східній Галичині, аби не лише здобути певну автономію для себе, а й вирішити конфліктні суперечки з поляками. Але ні австрійська сторона, ні тим паче поляки не зустріли цю пропозицію схвально, що засвідчувало безперспективність виконання цього плану в життя. Не вирішення питання щодо Східної Галичини, яка розглядалась територією майбутнього державотворення одного із народів та набуття цьому дуже насиченого політичного забарвлення, особливо поближче до початку Першої світової війни, сприяло тому, що українсько-польські відносини у Галичині почали набувати відкритого конфліктного характеру. Так як польська політична еліта в Австро-Угорській імперії намагалась не допустити будь-якого зближення між українцями і Габсбургами, тому лобювала свої інтереси та погляди доволі активно та переконливо, не жаліючи будь-яких ресурсів.

Ситуація справді загострювалась з кожним роком, до прикладу, тодішню Галичину сколихнуло два вбивства, які сталися на цій етнічній основі. Мова йде про вбивство 1908 р. українцем Мирославом Січинським намісника Галичини Анджея Потоцького, а також загибель в 1910 р. українця Адама Коцка під час заворушень в університеті між польськими й українськими студентами. Щодо першого випадку, то це був акт помсти за спроби Потоцьким різними способами сфальсифікувати вибори не в

користь українців, а також його пов'язували із вбивством жандармами українського кандидата до Галицького Сейму Марка Каганця в тому ж 1908 р. Через два роки, у 1910 р., стався ще один гострий інцидент, але уже в середовищі Львівського університету, де відбувся відкритий конфлікт між польськими і українськими студентами. Це була не перша сутичка в стінах цього навчального закладу, але в цьому випадку, на відміну від попередніх, усе завершилось трагічно для одної сторони. Причиною цього стало перешкодження польськими студентами організації студентського віче, яке планували провести їх українські колеги по університету, після того як австрійський уряд вкотре не наважувався виокремити українські кафедри Львівського університету в окрему установу. Внаслідок бійки між поляками та українцями, від кульового поранення загинув 21-річний студент права Адам Коцко, також було чимало поранених [2]. Ці усі трагічні події викликали народні збурення, що не могли не перерости у більші форми неприязні та конфліктності між двома народами, апогей яких проявився доволі швидко.

Висновки. Таким чином, поляки та українці вступили у ХХ ст. поневоленими та розділеними, у складі імперій, які ось-ось були готові між собою вступити в криваву бійню під назвою Перша світова війна, але які лиш чекали слушного приводу. Але паралельно, польський і український національний рух був доволі помітний і сильний, плекаючи надію на власну державність. У результаті, обом народам вдалось все ж здобути врешті решт омріяні національні держави, але шляхом проходження крізь вир Першої світової війни. Вона як для українців, так і для поляків була братовбивчою, так як в межах ворогуючих імперій знаходились їхні ж брати й сестри, яким прийшлося воювати між собою за чужі для них інтереси. Але в результаті, польський та український народ пішли тоді різними шляхами, першим вдалося все ж зберегти свою державу, а нам – ні, що переросло у чергову окупацію, для галичан – під польським гнітом, а для інших українців – під радянським. І як покаже далі історія, польсько-українські відносини ще не раз будуть проходити насичені і суперечні події упродовж усього ХХ ст. А ось якими ці взаємозв'язки будуть у нашому, ХХІ ст., буде вирішуватись нашими сучасниками з обох сторін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клим'юк У. Українсько-польські взаємини у роки Першої світової війни в контексті концепції націотворення. *Український історичний збірник*. 2017. № 19. С. 161–174.
2. Ониськів М. Коцко Адам Андрійович. *Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т.* 2 том. Тернопіль, 2005. 205 с.
3. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 2. Ч. 3, 4. Ред.: Л. Винар, М. Жулинський. К.: ВД «Стилос», 2010. 1120 с.

ЗРЕЧЕННЯ ВІЛЬГЕЛЬМОМ II ПРЕСТОЛУ ТА ПРОГОЛОШЕННЯ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 9 ЛИСТОПАДА 1918 Р.

Коршилівський Володимир,

студент IV-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.
e-mail: vova5302003@gmail.com

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Дана тема є частиною подій у Німеччині під назвою Листопадова революція. Революція стала реакцією на катастрофічну ситуацію у війні, яка стала каталізатором процесів в імперії. Це перехідний період від війни до миру, від імперії до республіки, цей перехід відбувався у формі мітингів, повстань, примусу до змін всередині країни робітниками і солдатами на фоні намагання імперської влади спочатку придушити революційний рух, але не досягнувши успіху зрештою були змушені очолити його. У таких умовах відбувається вихід Німецької імперії з війни, боротьба різних сил за владу всередині країни.

Тодішній рейхсканцлер Макс Баденський дійшов згоди з керівником СДПН Фрідріхом Ебертому тому, що соціальну революцію необхідно запобігти, а державний порядок зберегти за будь-яку ціну. Еберт хотів схилити на свій бік буржуазні партії, які вже співпрацювали з СДПН у Рейхстазі в 1917 р., а також старі еліти імперії задля перебудови держави й уникнути радикалізації революції за російським зразком. Він також побоювався, що і без того нестабільна ситуація з постачанням може зруйнуватися, якщо до влади придуть недосвідчені революціонери. Він вважав, що СДПН неминуче здобуде парламентську більшість у майбутньому, що дасть їй змогу реалізувати свої плани реформ. З цих причин він діяв якомога тісніше зі старими силами. Для того, щоб представити своїм прихильникам успіх, але водночас врятувати монархію, Еберт з 6 листопада закликав кайзера зректися престолу. Соціал-демократичні державні секретарі погрожували піти у відставку, якщо Вільгельм II не піде у відставку. Кайзер, однак, все ще перебуваючи у штаб-квартирі верховного головнокомандування військ у Спа (Бельгія), грав на час. Після того, як Антанта пообіцяла переговори про перемир'я 6 листопада, він сподівався, що зможе повернутися до Рейху на чолі військ

фронту, які незабаром будуть звільнені, і придушити революцію силою. Макс Баденський хотів поїхати до Спа, щоб особисто переконати імператора в необхідності зректися престолу. Однак цьому не судилося статися, оскільки ситуація в Берліні швидко погіршувалася.

Увечері 8 листопада НСДПН скликала 26 мітингів у Берліні, на яких було оголошено про загальний страйк і масові демонстрації на наступний день. Еберт знову зажадав зречення кайзера і хотів оголосити цей крок на мітингах як успіх СДПН. Щоб запобігти можливим заворушенням, принц Макс Баденський наказав 4-му егерському полку, який вважався особливо надійним, увечері передислокуватися з Наумбургу-на-Заалі до Берліна. Але навіть солдати цього полку не бажали стріляти у своїх співвітчизників. Коли рано вранці в суботу 9 листопада офіцери видали їм ручні гранати, вони відправили делегацію до редакції газети Соціал-демократичної партії «Форвартс» з вимогою роз'яснити ситуацію. Там вони зустрілися з депутатом Рейхстагу від СДПН Отто Вельсом. Він зміг переконати солдатів підтримати керівництво СДПН та її політику. Потім він переконав інші полки підкоритися Еберту.

Це означало, що військовий контроль над столицею перейшов до соціал-демократів. Однак Еберт побоювався, що він може знову швидко вислизнути, якщо НСДПН і спартаківці залучать робітників на свій бік під час анонованих демонстрацій. Вранці сотні тисяч людей пройшли до центру Берліна кількома демонстраційними ходами. На їхніх плакатах і транспарантах були такі гасла, як «Єдність», «Право і свобода» і «Брати, не стріляйте!».

Тому вранці 9 листопада уряд зажадав від імператора негайно зректися престолу, щоб запобігти революції і громадянській війні та заспокоїти народні маси. Баденський телеграфував до Спа, це рішення було вже не питанням годин, а хвилин. Проте Вільгельм II все ще не визначився. Під час консультацій з військовими він розглядав можливість зректися престолу як німецький імператор, але не як король Пруссії. У такий спосіб він сподівався зберегти за собою верховне командування прусською армією і мати змогу придушити революцію на її чолі. Таке часткове зречення було б юридично неможливим, оскільки Німецька імперія була міцно пов'язана з прусською короною згідно з імперською конституцією Бісмарка. Генерал-квартирмейстер Гренер остаточно поклав край усім цим міркуванням. Він чітко дав зрозуміти кайзеру, що армія за ним більше не стоїть. Опитування 39 командирів, яке він провів показало, що солдати на фронті більше не готові виконувати його накази. Гренер поінформував канцлера телефоном, що формальне зречення від престолу неминуче і що він може «оголосити про це спокійно». Рейхсканцлер Баденський зробив наступну заяву пізно вранці 9 листопада, не чекаючи більше на офіційну відповідь кайзера: «Імператор і король вирішив зректися престолу. Імперський канцлер залишатиметься на посаді до врегулювання питань,

пов'язаних зі зреченням імператора, відмовою від престолу кронпринца Німецької імперії та Пруссії і встановленням регентства. Він має намір запропонувати регентові призначення депутата Еберта рейхсканцлером і подання законопроекту про негайне призначення загальних виборів до установчих Німецьких національних зборів, які будуть відповідальні за остаточне визначення майбутньої форми правління німецького народу, включаючи ті частини народу, які побажають приєднатися до рейху» [5].

Насправді Вільгельм II продовжував відмовлятися від зречення престолу. Наступного дня після заяви канцлера, вранці 10 листопада 1918 р., він втік з окупованої Бельгії у вигнання до Нідерландів, спочатку до Амеронгена, а потім до Дорна, де прожив до своєї смерті у 1941 р. Оскільки він підписав документ про зречення від престолу в Амеронгені лише 28 листопада, перетин кордону головнокомандувачем був рівнозначний дезертирству. Це коштувало йому симпатії офіцерів і багатьох прихильників монархії. Щоб зберегти контроль над ситуацією, Еберт опівдні 9 листопада зажадав для себе посаду рейхсканцлера і попросив Макса Баденського обійняти посаду рейхсміністра. Останній передав йому канцлерство, а державні секретарі залишилися на своїх посадах. Таким чином, Еберт вважав, що він знайшов перехідний механізм до призначення регента і що він може правити на умовах конституції і зберегти монархію.

Однак, звістка про зречення кайзера від престолу і перехід влади до Еберта надійшла надто пізно, щоб справити враження на демонстрантів. Ніхто не прислухався до закликів повернутися додому або до казарм. Дедалі більше демонстрантів вимагали повного скасування монархії. Карл Лібкнехт, щойно звільнений з в'язниці, негайно вирушив до Берліна, де напередодні знову заснував «Спартак». Тепер він планував проголосити соціалістичну республіку. Під час обіду в Рейхстазі про це дізнався заступник голови СДПН Філіп Шайдеманн. Він не хотів залишати ініціативу спартаківцям і вирішив вийти на балкон будівлі Рейхстагу. Звідти – всупереч задекларованій волі Еберта – він проголосив республіку перед демонстративним натовпом.

«Імператор зрікся престолу. Він і його друзі зникли, народ здобув над ними повсюдну перемогу. Принц Макс Баденський передав свій пост рейхсканцлера пану Еберту. Наш друг сформує робітничий уряд, до якого увійдуть усі соціалістичні партії. Новому урядові не можна заважати працювати заради миру та піклуватися про роботу і хліб. Робітники і солдати, усвідомлюйте історичне значення цього дня: сталися нечувані речі. Попереду нас чекає велика і неосяжна праця. Все для народу. Все силами народу. Ніщо не повинно згнатьбити робітничий рух. Будьте єдиними, вірними і сумлінними. Стара і прогнила монархія впала. Хай живе нова! Хай живе Німецька республіка!» [4, с. 20].

Хоча з точки зору конституційного права ця декларація одного, не уповноваженого на це політика не мала жодного значення, оплески, якими вона була зустрінута, показали, що маси очікували чіткого розриву зі старим режимом. Лише через кілька годин берлінські газети опублікували, що Лібкнехт – ймовірно, майже одночасно – проголосив соціалістичну республіку в берлінському Люстгартені, якій він ще раз присягнув натовпу, що зібрався на подвір'ї Берлінського міського палацу близько 16:00.

Цілі Лібкнехта, які збігалися з вимогами «Ліги Спартака» від 7 жовтня включали, перш за все, реорганізацію економіки, армії та судової системи, в тому числі скасування смертної кари. Найбільшою суперечкою з СДПН була вимога соціалізації деяких важливих для воєнних дій секторів економіки, тобто передачі їх під прямий контроль представників трудящих, ще до виборів Національних установчих зборів. СДПН, з іншого боку, хотіла залишити майбутню економічну організацію Німеччини на розсуд Національних зборів. Щоб зняти гостроту революційних настроїв і виконати вимогу демонстрантів про єдність між робітничими партіями, Еберт запропонував СДПН увійти в уряд і заявив про готовність прийняти Лібкнехта на посаду міністра. Останній вимагав, щоб робітничі ради взяли під контроль солдатів, і поставив свою участь в уряді в залежність від цього. Через дебати з цього приводу, а також через те, що голова партії Гуго Хаазе перебував у Кілі, представники НСДПН того дня вже не змогли погодитися на пропозицію Еберта.

Висновки. Отже, ані передчасна заява Макса Баденського про зречення імператорського престолу і передачу канцлерства Еберту, ані проголошення республіки Шейдеманом не підпадали під дію конституційного права. Все це були революційні дії осіб, які не хотіли революції, але які, тим не менш, створили довготривалі наслідки у вигляді перших кроків республіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 р. Дніпропетровськ, 2003. С. 348–367.
2. Führer Karl Christian, Mittag Jürgen, Schildt Axel, Tenfelde Klaus. Revolution und Arbeiterbewegung in Deutschland 1918–1920. Essen: Klartext Verlag, 2013. S. 466.
3. Gallus Alexander (Hrsg.): Die vergessene Revolution von 1918/19. Göttingen, 2010. S. 248.
4. Michalka, Niedhart (ed.): German History 1918–1933. S. 20.
Prinz Max von Baden, Erlaß über die Abdankung Kaiser Wilhelms II., 9. November 1918.
URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0220_bad&object=translation&l=de

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

КАПІТАЛІСТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ РАНЬОНОВІТНЬОЇ НІМЕЧЧИНИ

Веренчук Лілія,
студентка IV-го року навчання
історичного факультету
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини
e-mail: liliia.verenchuk@udpu.edu.ua

Науковий керівник: **Гордієнко Галина,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
та методик навчання
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

В аграрній історії Європи важливе місце займає розвиток сільського господарства в князівствах Німеччини, де сформувалися два типи аграрного укладу. На східнонімецьких землях виникло явище «другого видання кріпосництва». Щоб збагнути це явище, його варто розглядати у контексті еволюції аграрних відносин на німецьких землях у період розкладу феодалізму та формування капіталістичних елементів в сільському господарстві.

На початку новітньої доби аграрний розвиток Німеччини був суперечливим. Поряд зі значними прогресивними зрушеннями спостерігалися й застій і навіть регрес. Все активніше відбувалися вдосконалення в рільництві й тваринництві, впровадження в аграрну сферу досягнень науки та технічних новацій. У цей час в Європі відбувалося зростання ринкового попиту на сільськогосподарську продукцію. Це значною мірою було стимулом прогресивних змін у сільському господарстві німецьких князівств [3].

У західних німецьких князівствах поширення фільварків і великих феодальних господарств не було. Тут не спостерігалися явища «другого закріпачення». Князі Вестельбії намагалися не допустити остаточного розорення селянства, адже були зацікавлені в утриманні платників податків. Збереження статусу держателів князівської землі означало, що селяни можуть бути мобілізовані й до князівського війська.

Західнонімецькі монархи ухвалювали розпорядження, які забороняли захоплення селянських наділів рицарями і городянами. Після закінчення Тридцятилітньої війни князі майже в усіх державах Західної Німеччини зобов'язували феодалів сприяти відродженню селянського господарства. Селяни намагалися уникнути мобілізації в армію і накладення великих штрафів. Вони вимушені були повернутися у свої покинуті господарства, і продовжити хліборобську справу.

На захід від Ельби велика кількість селян перебувала в підданстві своїх монархів і мали наділи в домені правителя. Князі опікувалися селянами і забороняли своїм службовцям їх гнобити. В Західній Німеччині феодали знаходили шляхи для розширення своїх володінь за рахунок селян. Лише за Наполеона I остаточно кріпосна залежність була знищена, і з феодальних повинностей збережені були тільки ті, що були рентою, від початку обумовленою при продажу землі.

На заході Німеччини сформувалися особливі умови соціально-економічного розвитку, які відігравали більшу роль у порівнянні з князівською політикою «селянського захисту» в збереженні селянського землеволодіння. На цей регіон вплинули Великі географічні відкриття, в результаті яких через зміщення центру світової торгівлі на Атлантику з Північного моря й Балтики, він втратив своє господарське і торгове значення. Західнонімецькі князівства вже не могли брати такої активної участі в хліботоргівлі як отсельбійські дворяни.

Урбанізаційні процеси та промисловий розвиток стимулювали потребу в продовольстві і ціни на сільськогосподарську продукцію, які тут були на рівні світових. Значною мірою селянські господарства покривали місцеві потреби в продовольстві. Для виходу на світовий ринок хліба в західнонімецьких селян не було економічних можливостей. Фільварки тут не набули поширення через те, що рицарство на захід від Ельби після важкої поразки від великих феодалів і князів на початку Селянської війни, не мало такого впливу як на Сході. Селяни чинили жорсткий спротив спробам закріпачити їх. Феодальна реакція тут не мала таких важких наслідків як в Остельбії. Не слід ігнорувати й вплив на соціально-економічні процеси наслідків Реформації. Більшість секуляризованих земель опинилися в руках територіальних князів. Відтепер селяни отримували наділи від свого монарха, створювали господарства, сплачували земельний податок у князівську казну й виконували інші повинності, пов'язані з держанням земельних наділів. Селянська гуфа перетворилася з простої господарської одиниці в податково-фіскальний осередок князівської держави.

В. Є. Майер виділяв такі характерні риси соціально-економічного ладу, який склався в аграрній сфері німецьких князівств на захід від Ельби до середини XVIII ст.: «1. Встановлення територіального підданства селян. У відповідності з ним селяни були вимушені сплачувати податок князю,

виконувати на його користь панщину з утримання доріг, будівництво фортифікаційних укріплень, постачання армії, перевезення артилерії та іншого військового спорядження і т. п. Все це поглинало більшу частину селянської додаткової праці і складало суттєву питому вагу у феодальній ренті. 2. Селяни були зв'язані з сеньйорією, куди вони сплачували ренту зі свого наділу й на користь якої вони виконували панщину, незначну не тільки у порівнянні зі східноельбською, але й з тією, яку вони виконували на користь свого князя. 3. Селяни тут не були прикріплені до свого наділу. Розрахувавшись з феодалом рентою або після закінчення терміну держання, вони могли виїхати в інше місце. Однак в деяких місцевостях півдня Німеччини потрібно було знайти собі гідну заміну. 4. Власницькі права селян були настільки міцними, що селянин міг продавати свій наділ. Заборонялося тільки дрібнити його при цьому або обтяжувати занадто великою позикою. 5. З XVIII ст. складаються кадастри у Верхньому Пфальці, Гессені, Брауншвейгу, Вюрцбурзі, Магдебурзі, які лягли в основу твердих податкових обкладень. Фіксуються всі види відробітків і оброків» [2, с. 169].

Наприкінці ранньоновітнього часу на німецьких землях на захід від Ельби майнове становище селян і розміри їхнього господарства істотно відрізнялися від того, що утвердилося в аграрній сфері Остельбії. Тут селянські господарства могли сягати 30-70 га. У той же час господарства феодалів, які розпоряджалися площею землі в 100 – 200 га, вважалися вже крупними. На Заході Німеччини утвердилася система дрібних селянських господарств. Крупніші селянські господарства можна було зустріти в Нижній Саксонії, Вестфалії, Гессені, Саксонії й Рейнській області, дрібніші – на півдні й південному заході. Селяни у Вестельбії переважно вважалися оброчними держателями. Певна частина земель перебувала в оренді. Орендатори у Вестфалії та Саксонії орендували в селян й у феодалів їхні колишні доменіальні землі.

У середині XVIII ст. значна частина земель в Остельбії перебувала в руках селянства. Остельбські селяни не тільки свою землю обробляли власним реманентом та тягловою силою, але й землю в рицарських фільварках під час виконання панщини. До кінця ранньоновітнього часу більша частина цієї землі вже опинилася в руках заможних селян. Щоб обробити такий масив землі, самої родини заможного німецького селянина було недостатньо. Тому багаті селяни використовували працю наймитів, тримали кілька комплектів необхідного сільськогосподарського реманенту й худоби. У Померанії та Пруссії, де «друге видання кріпосництва» набуло класичного вираження, в користуванні селян була більшість земель. Вони своїм реманентом та тягловою силою обробляли землі в рицарських фільварках.

Починаючи з середини XVIII ст. сільське господарство східнонімецьких земель переживало піднесення, яке було зумовлене проникненням капіталістичних елементів в аграрну сферу. Значною мірою таке пожвавлення стимулювалося милітаризацією Пруссії, істотним зростанням чисельності німецького війська. В. Зомбарт зазначав: «Якби в такій економічно відсталій країні, якою ще в XVIII ст. була Пруссія, велика й така, що володіла купівельною спроможністю армія не здійснила живильного впливу, завдяки якому вперше тільки й були зламані старі, по-селянськи самодостатні форми економічного життя, то капіталізму, звісно ж, довелось би почекати ще сотню літ, перш ніж він зміг би проковтнути й цей шматок» [1, с. 390].

Прагнення отримувати доход від праці на землі спонукав селян застосовувати нові наукові й технічні досягнення у виробництво. Завдяки новаціям селянам вдалося залучати до виробництва розчищені й осушені ділянки землі. Підвищення врожайності селяни досягали шляхом використання нових більш продуктивних культур, кращої сівозміни, раціонального використання органічних і мінеральних добрив. Не меншою мірою, ніж поміщики-юнкери, селяни прагнули підвищити товарність свого виробництва. Вони першими збагнули прибутковість технічних культур, а не тільки зернових. Селяни більше ніж рицарі в фільварках сіяли льон, клевер, моркву, буряк, вайду. Саме селяни першими побачили ефект такої культури як картопля. На їхніх полях картопля займала все більше площі. На відміну від рицарів, а потім поміщиків-юнкерів, селяни багато уваги приділяли тваринництву. Оскільки для зростаючого поголів'я худоби не вистачало пасовищ, селяни почали переходити до прогресивного пасовищно-стійлового утримання худоби. Селянські господарства в Остельбії прискорювали капіталізацію аграрної сфери, незважаючи на панування тут віджилих, феодальних структур.

Варто відмітити, що проникнення капіталістичних виробничих відносин в аграрну сферу Німеччини було нерівномірним. Найбільш сприятливі для цього процесу умови сформувалися в селянських господарствах німецьких князівств на захід від Ельби. Традиційно в цьому регіоні домінувала грошова рента. Рідко застосовувалася панщина, в основному на будівництві фортифікаційних споруд, ремонті державних доріг та гужових перевозках для армії. В Ганновері всі види натуральних оброків були переведені окремим законодавчим актом князя в грошову ренту.

Важливим для означеного моменту був процес поступового закріплення права селян на землю. Особливо це стосувалося проблеми збереження середніх і крупних селянських господарств. Тому на законодавчому рівні було закріплено положення, яке забороняло при успадкуванні майна померлого селянина дрібнити земельний наділ. Той

хто успадковував майно свого батька брав на себе рентні зобов'язання з цього наділу. До 1750 р. в князівствах Північно-Західної Німеччини скасовуються термінові держання землі і навіть строкова оренда. Отож, і селянські і мейєрські господарства перетворюються в спадкові, що є більш сприятливим для проникнення капіталізму на село.

Варто відмітити, що капіталізації аграрної сфери в західнонімецькому регіоні сприяла диференціація в масштабах господарств. Адже спадкові земельні наділи були значно більшими від пересічних селянських господарств. Спадкоємці селянина мали можливість продовжувати розвивати батьківське господарство на розширеній основі. Саме це створювало сприятливі умови для ведення прибуткового господарства, вкладати капітал у підвищення продуктивності, наймати робочу силу.

Поява капіталістичних ринкових елементів у сільському господарстві західнонімецьких земель посилила процеси соціальної диференціації в середовищі селянства. Відбувається процес формування великих індивідуальних селянських та мейєрських земельних володінь. Водночас зростала кількість дрібних господарств, які могли забезпечити тільки відтворення на постійні основі, були здатними лише надати власникам необхідний продукт. Характерним для цього періоду було швидке зростання кількості малоземельних і безземельних селян. Все частіше вони змушені були найматися до заможних односельців, або в дворянські господарства. Деякі переходили до ремесла, або зосереджувалися на сільських промислах.

Дещо відрізнялася ситуація на півдні і південному-заході Німеччини, де фільварки і крупні селянські маєтки постійно відчували нестачу робочої сили. Для даного регіону характерним був незначний відсоток малоземельних і безземельних селян.

Загалом, кількість малоземельних і безземельних селян на захід від Ельби була приблизно такою ж як і в Остельбії. Але статус цієї спільноти в головних аграрних регіонах Німеччини відрізнявся кардинально. На заході означена верства селян була особисто вільною, а на сході – це були діти кріпаків, які примусово за меншу плату змушені були найматися у фільварки рицарів і дворян.

До кінця ранньоновітнього часу зросли земельні володіння селян, які за площею майже не відрізнялися від маєтків дворян. Мейєри й сільські господарі намагалися посилити товарність свого виробництва, застосовуючи новаторські способи рільництва й досягнення тваринництва. З цією ж метою селяни брали кредити в міських мешканців і лихварів.

Проникнення капіталістичних виробничих відносин на село супроводжувалося зростанням кредитних операцій. Частина селян змушена була брати позики для збереження свого індивідуального

господарства, інші брали кредити на розширення свого маєтку і збільшення його прибутковості. Найбільша заборгованість була в малоземельних, які володіли близько 1 га землі. Вони мали заборгованість сумою понад 288 талерів з гектару. А багаті селянські двори, які обробляли понад 21 га землі мали заборгованість лише близько 32 талерів на гектар. Селяни які володіли ділянкам від 5 до 20 га мали заборгованість до 62 талерів з гектара. Такий рівень заборгованості давав їм можливість брати нові кредити, які використовувались для розширення виробництва. Зазвичай кредиторами селян виступали інші багаті селяни, мірошники, купці, церковники, службовці суду й самі судді. Іноді бідних селян незначними сумами виручали наймити, в яких були на той момент вільні кошти [2, с. 172].

Значно пізніше, а саме наприкінці XVIII ст., відбулися зрушення в аграрній сфері Остельбії. Проникнення ринкових відносин капіталістичного типу спостерігалось й у цьому регіоні з закостенілою економічною системою. Все частіше тут фільварки здаються в оренду. Всі селяни, які були прикріплені до фільварку, мусили виконувати ті ж самі повинності, що й для власника – дворянина, чи нащадка колишнього рицаря. Особливістю такої оренди було те, що орендаторами часто ставали мешканці міст. Звісно, успішно займатися рільництвом могли лише ті городяни, які володіли знаннями й певним досвідом сільськогосподарського виробництва. Форма оренди – іздольщина. Орендатори брали господарства у власників з відповідними зобов'язаннями – вести той же вид господарства, що був до оренди. Це могло бути вівчарство, конярство, пасовищно-стійлове тваринництво.

Подекуди в Остельбії з'являлися ідеї розчленування єдиного господарства типу фільварк задля роздачі його землі селянам невеликими ділянками за виконання грошового і продуктового оброку. Саме в цей період спостерігалась інтенсифікація переходу власності на фільварки. Маєтки купували з метою перепродажу на тлі постійного й неухильного зростання цін на селянські господарства. З'явилася верства «гросбауерів», тобто заможних селян, яким вдалося подолати опір сільської громади й виділити свою рілля із общинного поля.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що на німецьких землях по обидва береги Ельби з середини XVIII ст. під впливом активізації селянських господарств поступово формувалися капіталістичні риси аграрного виробництва. Ринкові капіталістичні відносини поступово підточували відсталі феодальні структури на селі, наближаючи епоху радикальних аграрних реформ у Німеччині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зомбарт Вернер. Собрание сочинений в 3 томах. Том III. Исследования по истории развития современного капитализма. Роскошь и капитализм. Война и капитализм. Санкт-Петербург, 2005. 479 с.
2. Майер В. Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма. М.: Высшая школа, 1985. 189 с.
3. Мустафін О. Справжня історія Раннього Нового часу. Харків: Фоліо, 2022. 416 с.

МАЙКЛ КОЛЛІНЗ. ТІНІ БОРОТЬБИ ТА ЗАГАДКОВА СМЕРТЬ

Бондар Вероніка,
студентка IV-го року навчання
історичного факультету
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини
e-mail: bondarveronika17@gmail.com

Науковий керівник: **Гордієнко Галина,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
та методик навчання
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

В умовах розвитку сучасної історичної науки важливе місце належить роботам, присвяченим відомим діячам. Життя Майкла Коллінза залишається предметом дискусій та загадок в історіографії. Детальне вивчення його ролі необхідне для об'єктивного розуміння історії боротьби Ірландії за незалежність. Діяльність Коллінза охоплювала різні аспекти – військову, політичну, дипломатичну, розвідувальну. Комплексний аналіз цих напрямків проливає світло на механізми боротьби за незалежність. Таким чином, дослідження цієї історичної постаті має як наукове, так і суспільно-політичне значення в контексті історії Ірландії та світового національно-визвольного руху.

Впродовж свого історичного шляху Ірландія вимагала незалежності від Британської імперії, та найбільш гостро постало це питання на початку ХХ ст. Незважаючи на всю міць Британської імперії найбільш неспокійна колонія розташувалася найближче – Ірландія.

В ірландців було багато причин прагнути незалежності: культура, релігія, але в основному все зводиться до того, як ставилися британці до ірландського населення. Їх вважали мало не людьми другого сорту, не дозволяли працювати, говорити ірландською мовою, сповідувати католицьку релігію, ірландців виганяли з їхньої ж землі. Працювало населення на жорстоких поміщиків і було змушене вирощувати товарну культуру (картоплю), яка, коли вдарила хвороба, фактично вразила Ірландію.

Навіть за таких обставин ірландці майже не отримали допомоги від Великої Британії. За винятком кукурудзи, наданої тодішнім британським прем'єр-міністром сером Робертом Пілом. Люди помирили від голоду на узбіччі доріг. І до цього ж населення масово залишало країну на кораблях,

які не були придатними для плавання, тому половина з них загинула. Еміграція стала відомою як Ірландське пробудження.

Під час страшного голоду населення Ірландії стало вдвічі менше, ніж у XIX ст. Ці факти дають нам зрозуміти, чому більшість ірландців прагнули незалежності, і як в такому середовищі виріс майбутній герой Майкл Коллінз.

Майкл Коллінз народився 16 жовтня 1890 р. поблизу Клонакілті в графстві Корк у родині фермера [2]. Після закінчення школи у 1906 р., коли Коллінзу було 16 років, він прибув до Лондона. Він працював «хлопчиком-клерка» в Поштовому ощадному банку в Західному Кенсінгтоні. Лондон був місцем можливостей і свободи для молодого мігранта, який мав мало шансів на просування в сільській місцевості Ірландії. Тут пройшли роки його становлення. Лондон був місцем, де він дізнався про театр, світ фінансів, де познайомився з багатьма людьми, як ірландцями, так і не ірландцями. Лондон також радикалізував молодого Коллінза.

У листопаді 1909 р. він склав присягу в Ірландському республіканському братстві (IRB) в Барнсбері-Холл-Іслінгтон. IRB була революційною організацією, яка мала на меті повалити британську присутність в Ірландії [3, с. 1–3].

Коллінз покинув Лондон у 1916 р., у рік битви на Соммі. В цей час Лондон був на воєнному стані, і тисячі молодих лондонців були на фронті. Однак Коллінз і багато молодих ірландських чоловіків і жінок зосереджувалися не на Франції, а на Ірландії. Для них це була можливість звільнити Ірландію від британського панування.

У січні Коллінз залишив своїх роботодавців, компанію Guaranty Trust Company, сказавши колегам, що збирається «приєднатися» до боротьби. Вони припускали, що він йде в армію, і платили йому додаткову тижневу зарплату як бонус. Насправді Майкл їхав до Дубліна для участі у Великодньому повстанні [3, с. 1–3].

Повстання 1916 р. призвело до загибелі сотень людей, а Дублін лежав у руїнах. Лідерів було страчено, а десятки активістів, у тому числі Коллінза, були ув'язнені по всій Великобританії. Майкл провів багато місяців у таборі Фронгоч в Вельсі. Саме тут Коллінз став лідером республіканського руху. Коли молодих революціонерів зрештою було звільнено за загальною амністією, вони виявили ще більшу рішучість очолити успішну революцію [3, с. 1–3].

Коллінз повернувся до Ірландії в грудні 1916 р. На загальних виборах 1918 р. Майкл отримав своє місце в Південному Корку. Після загальних виборів Коллінз був призначений міністром внутрішніх справ, а пізніше міністром фінансів. У цій ролі він організував

надзвичайно успішну позику Dáil, яка фінансувала республіканський уряд [2].

Коллінз відповідав за постачання місцевих підрозділів зброєю та боєприпасами, чому сприяла його роль міністра фінансів і доступ до коштів Національної позики. При цьому він розумів, що Дублін ніколи не зможе закупити та поставити достатньо зброї, тому Майкл Коллінз також активно заохочував місцеві підрозділи озброюватися, здійснюючи рейди на казарми та приватні будинки Королівської ірландської поліції.

Крім того, Коллінз став директором розвідки IRA в 1919 р. Розмах і ефективність його мережі агентів у Дубліні, включаючи його повне проникнення в джерела британської розвідки. Серед агентів Майкла були не лише друкарки та інші співробітники Дублінського замку (британський нервовий центр в Ірландії), а й поліцейські детективи, в чії офіційні обов'язки входило вистежити Коллінза, арештувати чи вбити його.

Неможливо недооцінити важливість пропаганди в плані її значення для остаточного успіху війни. Коллінз став доступним для британських, американських та інших іноземних журналістів, які прибули до Дубліна для репортажів про війну. Він також подбав про те, щоб журналісти були спрямовані на місце кожного злочину та мали можливість поспілкуватися зі свідками.

Наслідки цих репортажів у Британії були руйнівними. Британську громадськість, почали мучити щоденні розповіді про безчинства, скоєні силами, що діють від їх імені в Ірландії, тому і вони чинили непереможний тиск на уряд, щоб той поклав край конфлікту.

Коллінз найбільш відомий своїм керівництвом республіканською військовою кампанією проти Великобританії. Він керував групою озброєних людей, яким було доручено вбити британських агентів. Ця кампанія завершилася 21 листопада 1920 р. вбивством 14 британських офіцерів у Дубліні. У наступний день британські війська відкрили вогонь на гельському футбольному матчі у Корку по глядачах та гравцях, убивши 12 людей серед них двох дітей. Після цих подій почалися переговори.

Коли в липні 1921 р. з Великобританією було укладено перемир'я, Коллінз і де Валера були двома найвпливовішими людьми в республіканській Ірландії. Майкл очолював ірландську делегацію на мирній конференції в Лондоні, результатом якої було укладення англо-ірландської угоди в грудні 1921 р. Пізніше він написав своїй нареченій Кітті Кірнан, що підписав свій смертний вирок. За вісім місяців це передбачення справдилося [3].

Це призвело до існування Ірландської вільної держави та розділення острова, причому шість переважно юніоністських графств на півночі залишилися за межами Вільної держави.

Республіканський рух тепер розділювався на тих, хто виступав проти, і тих, хто підтримував договір. У квітні 1922 р. група людей, які виступали

проти Договору, взяла під свій контроль будівлю чотирьох судів у Дубліні. За підтримки Лондона Майкл наказав напасти на нього, що поклало початок громадянській війні в Ірландії. Коллінз став головнокомандувачем армії Вільної держави, яка виступає за договір [1, с. 1–2].

У збірці есе та промов «Шлях до свободи» Коллінз писав: «Ми маленька нація. Наша військова міць у порівнянні з могутнім озброєнням сучасних держав ніколи не буде значною. Наша сила як нації залежатиме від нашої економічної свободи, а також від нашої моральної та інтелектуальної сили. У них ми можемо бути сяючим світлом у світі» [4].

Саме з цією метою Майкл у серпні 1922 р. поїхав до свого рідного графства Корк, щоб зустрітися з націоналістичним керівництвом, яке виступало проти англо-ірландського договору, про який він домовився. Метою Коллінза було укладення мирної угоди та припинення громадянської війни.

Він мріяв про самодостатню Ірландію, вільну від економічних маніпуляцій з боку Великобританії. У той час Ірландія переживала серйозний економічний занепад. Коллінз хотів зупинити поширення нетрів, покласти край еміграції та заснувати суспільство за фабіанським соціалістичним принципом. Він був войовником і талановитим політичним провидцем [4].

22 серпня 1922 р. Майкл Коллінз був убитий із засідки в Бел-на-Блаті. Дивно, але офіційного розтину після його смерті не було зроблено, і це призвело до багатьох змов, які припускають, як він помер.

Згідно з офіційними повідомленнями, Майкл Коллінз вирушив до Корк-Сіті 22 серпня 1922 р. Офіційно він був там під час екскурсії по Західному Корку (за деякими даними, він планував обговорити угоду з IRA, яка виступала проти договору, щоб припинити громадянську війну швидше), і він мав проїхати через ізольоване перехрестя Бел-на-Блат. По дорозі вони зупинилися в місцевому пабі під назвою «Long's Pub» і поставили запитання одному з чоловіків на перехресті. Виявляється, цей чоловік був учасником антиугоди і таємно планував засідку вздовж Бел-на-Блат.

Приблизно з 7:30 до 8:00 колона Коллінза підійшла до Беал-на-Блат і потрапила в засідку із п'яти людей, які виступали проти договору. Почалася перестрілка за участю понад 30 чоловіків, які стріляли з гвинтівок і кулеметів. Зрештою, загинув лише один – Майкл Коллінз, ірландський державний діяч, герой Великоднього повстання та один із засновників сучасної ірландської держави. Охоронці не змогли захистити Коллінза.

Вважають, що вистрелив Майклу Колінзу у голову Сонні О'Ніл, один з учасників засідки, якого часто називають «навченим стрільцем і снайпером». Він був ветераном Першої світової війни. О'Ніл потрапив у

полон до ворога, і німецькі записи свідчать, що його поранення були настільки важкими, що вони залишили серйозне, незворотне пошкодження правої руки. Це навряд чи є перевагою для досвідченого вбивці [4].

Коллінзу був лише 31 рік, коли йому вистрелили в голову. Після його смерті його колоні знадобилося шість годин, щоб подолати 30 км назад до Корка, і ця подорож мала тривати не більше години. Потім тіло Коллінза було доставлено до лікарні Шанакіель.

У звітах говорилося, що після пострілу в Коллінза останніми словами були «пробачте їх». Це здається вкрай неправдоподібним, так як Коллінз був убитий миттєво від кулі в голову [4].

У Дубліні відбулася служба з розмахом, рівнозначна державним похоронам. Але хоча вулиці Дубліна були заповнені майже півмільйоном людей, які прийшли побачити людину, яка так багато зробила для формування їхньої нової нації, політика Ірландії не зупинилася. Дивно для людини такої важливості, що після його смерті не було жодного розслідування, слідства чи розтину. Немає записів про будь-які судово-медичні чи балістичні дослідження чи навіть свідцтва про смерть загиблого. Гвинтівка Коллінза, його капелюх і навіть машина, в якій він їхав, зникли.

Висновки. Майкл Коллінз, мабуть, найважливіша історична постать Ірландії, герой фільмів, книг і пісень. На момент смерті він був одним із найвпливовіших і найвідоміших ірландців у світі, людиною, чие бачення та сила особистості рухали Ірландію вперед до незалежної державності.

Значення Майкла Коллінза не було перебільшено. Звичайно, він не був «людиною, яка виграла війну». Знадобилося багато зусиль, щоб вигнати британців з Ірландії [5]. Але ніхто не зіграв такої важливої ролі, як Коллінз. Навіть Еймон де Валера, який ненавидів Коллінза і виступав проти нього на кожному кроці, особливо в час громадянської війни, півстоліття потому сказав: «Я вважаю, що в повноті історії, час зафіксує велич Майкла Коллінза, і це буде записано на мій рахунок».

ЛІТЕРАТУРА

1. BBC - History - Michael Collins. *BBC - Home*. URL: https://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/collins_michael.shtml
2. Michael Collins – Never Such Innocence. *Never Such Innocence*. URL: <https://www.neversuchinnocence.com/michael-collins-irish-war-of-independence>
3. Museum of London. The mystery of Michael Collins' signature | Museum of London. *Museum of London*. URL: <https://www.museumoflondon.org.uk/discover/mystery-irish-revolutionary-michael-collins-signature>
4. PADDY CULLIVAN. Who killed Michael Collins? *The New European*. URL: <https://www.theneweuropean.co.uk/who-killed-michael-collins-paddy-cullivan/>
5. Tony Mulqueen. What was Eamon De Valera's opinion of Michael Collins (the Irish patriot)? *Quora*. URL: <https://www.quora.com/What-was-Eamon-De-Valeras-opinion-of-Michael-Collins-the-Irish-patriot>

ПОСТАТЬ АКАДЕМІКА Є. В. ТАРЛЕ НА ТЛІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Сивук Софія,

студентка IV-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

ніверситету імені Володимира Гнатюка

e-mail: sofiasyvuk@gmail.com

Науковий керівник: **Куций Іван**

доктор історичних наук, професор,

кафедра історії України, археології

та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Образ Євгена Вікторовича Тарле не є однозначним у пострадянських історіографіях. Незважаючи на всі його багаточисленні сфери діяльності (історик, педагог, критик, перекладач), заслужений статус академіка та світове визнання, у історичній науці цей по досі не спостерігаємо одностайного погляду щодо оцінки спадку досліджуваної постаті. Така реакція наукової спільноти зумовлена, на нашу думку, насамперед специфікою епохи діяльності дослідника, адже її значна частка синхронна з періодом «сталінізму» та як наслідок розквітом вкорінення пропаганди в історичну науку. У цій статті ми прагнули окреслити становлення поглядів вченого, його вплив на наукову думку, а також здійснити деяку переоцінку науково-історичної спадщини академіка.

Майбутній дослідник народився в Києві, у сім'ї службовця 27 жовтня (8 листопада) 1875 р., що походила з австрійського міста Пресбурга (сьогодні Братислава), яке на протязі XIX ст. було одним з найбільших місць проживання угорського єврейства. Цілком очевидним є факт, що історик мав єврейське коріння, через що прізвище вченого читається з наголосом на першому складі. Хоча варто відзначити, що велика кількість сучасників історика робили наголос на другий склад таким чином приписуючи досліднику французький родовід. Незабаром його батьки оселились у Херсоні в межах так званої «полоси єврейської осілості», де Є. В. Тарле почав навчатись в місцевій гімназії. Джерела формування світогляду майбутнього дослідника на ранньому етапі значною мірою розкривають нам його спомини: «Роки ці були гарними роками, і про любе затишне містечко у мене залишились якнайкращі спогади, та його гімназію також. І. Волянський, котрий читав у нас історію, і чех Індра, улюбленець всього закладу, ім'я якого як людини, що прищепила мені

любов до Чехії, є в обох моїх дипломах доктора історичних наук, отриманих мною в 1947 і 1949 рр. Від університетів у Празі і Брно, – і Кустовський – директор і чудовий фахівець у галузі стародавніх літератур, і низка інших викладачів залишила по собі гарну пам'ять». Не оминув увагою майбутній дослідник і дві бібліотеки, визначивши їх місце, як провідне у формуванні його як історика. Значна увага приділялась постатям на кшталт Т. Карлейля, Т. Б. Маколя, М. І. Костомарова, І. В. Луцицького, С. М. Соловйова, в яких він вбачав своїх кумирів. Відзначимо, що саме останній із них став предметом особливого фанатизму молодого дослідника [1, с. 62; 6; 7].

Ще з дитинства юнак цікавився історією і тому у 1892 р. вступив до Київського університету на історико-філологічний факультет. Першою сферою зацікавлень молодого науковця стала історія Італії – саме по цій тематиці він захистив своє кваліфікаційне дослідження «Петро Помнонацци і скептичний рух в Італії на початку XVI ст.» (1896 р.). Ця праця була відзначена золотою медаллю, а Є. В. Тарле залишився у вузі для отримання наукового звання. Тут його вчителем та наставником став Іван Васильович Луцицький, що спеціалізувався на історії Французької Революції. Науковець належав до так званої «російсько-української історичної школи» («ecole francaise et russe» за Ж. Жоресом) спрямованої на розробку аграрно-християнського питання на передодні та в період Французької Революції. Саме сфера наукових зацікавлень київського професора знайшла своє відображення на подальшій долі молодого дослідника. Наголосимо, що Є. В. Тарле упродовж своєї діяльності неодноразово досліджував науково-педагогічну спадщину І. В. Луцицького, присвячуючи йому публікації ще за життя вчителя («І. В. Луцицький: до п'ятдесятиріччя його науково-літературної діяльності 1863–1913» (1914 р.); «Луцицький як університетський викладач» (1914 р.) тощо). Виходячи із зазначених фактів, ми можемо стверджувати, що вищезгаданий історик став для Є. В. Тарле не тільки науковим наставником, а й моральним авторитетом у найширшому розумінні [2; 4; 7].

З 1896 р. з'являються перші (хоча ще не цілком самостійні) публікації Є. В. Тарле. Молодий дослідник починає публікуватись у різних ліберальних журналах в найширшому діапазоні охоплюючи історію, філософію, мистецтво, політику. Цього року виходять з друку перші науково-дослідницькі праці майбутнього академіка. На початку року з'явилась робота: «Бегіпи та бегарди», що за змістовим наповненням не сла жодної цінності, адже була лиш рефератом на дослідження англійського історика У. Робенсона. Наступною публікацією стала стаття: «Селяни в Угорщині до реформи Йосипа II», яка вже була написана на основі власних досліджень. Звідси, на нашу думку, що саме на цьому етапі відбувається утвердження Є. В. Тарле як вченого-історика [1; 6].

На 1898 р. припадає перше опрацювання молодим істориком архівів Франції. З цього моменту він щорічно (аж до початку першої світової війни) їздив за кордон працювати в архівах Парижа, Берліну, Лондона, Мілана, Гааги та ін. Це дало змогу ввести у науковий обіг значну кількість раніше невідомих джерельних даних. Вже у 1901 р. Є. В. Тарле захищає магістерську роботу присвячену «утопії» Томаса Мора. Зауважимо, що вчений вільно володів французькою, німецькою, англійською, італійською мовами, а також латиною, тому переклад вищезгаданого твору для написання наукової роботи він здійснив самостійно. Саме на цьому етапі історик зосереджує дослідницьку увагу саме на проблемах історії Франції, особливо Французької Революції [1; 4, с. 104].

На 1903 р. припадає початок викладацької діяльності Є. В. Тарле – його обрано приват-доцентом Санкт-Петербурзького університету, а згодом (1917 р.) він став його професором. В цьому навчальному закладі повноцінно розкрились педагогічні здібності дослідника. Його лекції користувались неабиякою популярністю: їх відвідували не лише студенти-історики, а й слухачі з інших факультетів. У своїх спогадах А. Б. Цфасман (учень Л. Е. Кермана) зазначав: «Якось я спитав Льва Ефимовича про те, в чому секрет величезної популярності Тарле як лектора. Він відповів, що Тарле читав свої лекції в спокійній рівній манері, красивим низьким голосом, що він витончено та цікаво розповідав про людей, події, обставинах і це дуже подобалось слухачам». Заняття, як читаємо, часто завершувались гучними оплесками. При цьому історичний факультет цього університету став не єдиним місцем реалізації Є. В. Тарле – з 1913 р. він також працював на посаді професора в університеті Юрві (Тарту) [4; 7, с.125].

Не можемо оминати увагою специфіку стилю історичних текстів Є. В. Тарле. Його праці репрезентують не тільки результати конкретних надбань радянської історичної науки, а в першу чергу слугують прикладами неординарного публіцистичного (чи навіть художнього) таланту в історіописанні: вони наповнені красивими літературними зворотами, фразеологізмами та міжрядковими («тонкими») жартами. При цьому науково-дослідницький доробок вченого містив неабияку науково-єврейстичну значимість; він у тогочасній історіографічній ситуації слугував взірцем добротного дослідження [6, с. 6].

Не можемо оминати увагою і того факту, що Е. В. Тарле володів широкою ерудицією навіть навіть із тих предметів та галузей знань, які ним не викладались. Відзначимо, зокрема, його захоплення літературою, особливо творами вітчизняних та зарубіжних класиків. Привертає увагу факт, що рівень обізнаності дослідника в цій царині давав йому можливість вільно цитувати твори найрізноманітніших авторів подекуди цілими сторінками на пам'ять [1].

У період першої російської революції 1905–1907 рр. історик приймав участь у великій кількості різних зібрань тогочасної інтелігенції. В період розгону студентських демонстрацій Технологічного інституту був важко побитий та поранений в голову, через що поширилась чутка про його смерть: одна із газет навіть опублікувала його некролог. Також у зв'язку з тогочасними суспільними перетвореннями Є. В. Тарле виконував обов'язки голови зібрання виборців м. Санкт-Петербург міської курії під час виборів до II Державної думи.

1906 р. ознаменувався для Є. В. Тарле публікацією книги «Падіння абсолютизму у західній Європі», яка на думку дослідників відображає тогочасний політичний світогляд історика. Незабаром, вже у 1907 р. вийшла друком його праця «Робочі національних мануфактур у Франції в епоху революції (1789–1799)». За результатами наукової діяльності 1909–1911 р. та успішного захисту її у Санкт-Петербурзькому університеті дослідник здобуває звання доктора історичних наук. Дисертаційне дослідження було присвячене досить актуальній для радянської науки темі: «Робітничий клас у Франції в епоху революції» (ч. 1 і 2). Наголосимо, що ця робота була вподальшому відзначена щорічною премією купця Ахматова АН СРСР. Сьогодні в історичній науці побутує думка, що хоч дослідження Є. В. Тарле й займали одну з центральних позицій в питанні Французької революції тогочасної історичної думки та все ж були відображенням «радянської історіографічної школи».

Науково-дослідна діяльність Є. В. Тарле напередодні першої світової війни охоплювала досить широкий спектр зацікавлень: економічні питання катерининської Росії; політичні рухи в Італії та Іспанії 1820–1823 р.; публікації Добролюбова, присвячені Італійським справам; повстанням Нідерландів проти іспанців 1567–1584 р.; роман Є. Золя «Ругон-Маккарі» та ін. Проте основним напрямком наукових зацікавлень цього періоду виявилась Наполеоністика. У 1912 р. при відзначенні сторічного ювілею події, відомої як «вітчизняна війна 1812 р.» дослідник публікує статтю «Повернення Наполеона» в рамках фундаментальної монографії «Вітчизняна війна та російське суспільство» (т.6). Вже через рік, у 1913 р. Виходить друком одна з фундаментальних публікацій Є. В. Тарле – «Континентальна блокада». Основні ідеї цієї праці були представлені у 1913 р., в Лондоні, під час виступу з доповіддю на міжнародному конгресі: «Економічні наслідки континентальної блокади». Логічним продовженням цього напрямку стала студія Є. В. Тарле «Економічне життя королівства Італії за царювання Наполеона I» (1916 р.). Вчений на прикладі королівства Італія здійснив спробу зобразити згубність континентальної блокади для економічного розвитку залежних від Французької Імперії країн. Закцентуємо увагу: дослідник в численних публікаціях періоду Першої світової війни критикував Кайзерівську Німеччину. Також у його статтях присутні висловлювання на підтримку

Антанти: вона потрактована як «оборонний союз», у якому Росія та союзні держави виступають в ролі захисників «світової цивілізації». У 1917 р. Є. В. Тарле публікує фундаментальну студію «Континентальна блокада», що принесла згодом велику популярність досліднику в науковому середовищі як в СРСР, так і за його межами [3; 4; 5, с. 86].

Не можемо оминати увагою рецепцію Є. В. Тарле більшовицького перевороту 1917 р. Спочатку історик виступав противником більшовизму й стояв на позиція збереження Російської імперії. Він не допускав можливості втрати Фінляндії, Польщі, України й негативно висловлювався стосовно Брестського миру. Проте в середині 1920-х років дослідник починає активно декларувати марксистсько-ленінські ідеї. Така різка зміна поглядів була зумовлена тогочасною політичною ситуацією. Оскільки вчений відмовлявся від ідей еміграції, то для уникнення репресій та можливості продовження своєї наукової діяльності він починає активно співпрацювати з радянською партійною номенклатурою. На цьому етапі у його дослідницькій тематиці появились такі тематичні напрями як: міжнародний дискурс епохи імпералізму, дипломатія великих держав, перша світова війна. Результатом стала стрімка наукова кар'єра історика. Обраний у 1921 р. член-кореспондентом Академії наук вже у 1927 р. Є. В. Тарле, отримує статус її дійсного члена та публікує дослідження «Європа в епоху імперіалізму 1871–1919 р.». Продовжуючи працювати над попередніми темами у 1928 р. історик публікує працю: «Робітничий клас у Франції в перші часи машинного виробництва», у якій досліджує становище французьких робітників першої третини ХІХ ст. та методи й форми їхньої боротьби [1; 5].

Невдовзі після публікації цієї, у 1930 р. дослідника арештовують за звинуваченням у належності до «Промпартії» й висилають в Алма-Ату. Проте вже на початку 1933 р. історик повертається й починає працювати професором Ленінградського університету. Результатом дослідницької діяльності вченого на цьому етапі стала його праця «Нариси колоніальної політики західноєвропейських держав кін. ХV–поч. ХІХ ст.», яку вдалося опублікувати зусиллями М. К. Гринвальда лиш через 30 років.

Передвоєнний період був позначений «розквітом» пропагандистської діяльності Є. В. Тарле. Основний акцент творчості дослідника був зміщений до розробки тематики Наполеона І, а особливо епохи «Вітчизняної» війни 1812 р. Цей етап життя історика став особливо продуктивним, адже майже щорічно виходять з друку його нові роботи: «Наполеон» (1936 р.); «Жерміналь і преріаль» (1937 р.); «Нашестя Наполеона на Росію» (1938 р.); «Талейран» (1939 р.). Помітною віхою його діяльності стала співучасть у створенні двохтомного підручника «Нова історія 1939–1940 р.», призначеного для студентів вищих навчальних закладів. Під час Другої світової війни вчений видає ще одну

фундаментальну працю – «Кримська війна» (1943 р.), за яку він отримав орден I ступеня. Крім цього Є. В. Тарле приймав активну участь у публічних лекціях та заходах пропагандистського характеру на «історично-патріотичну» тематику. Також вчений працював в якості члена Надзвичайної державної комісії у розслідуванні німецько-фашиських злочинів, в останні роки – входив до Радянського комітету захисту світу [1; 4; 6, с. 5].

Перші повоєнні роки ознаменувалися прихильністю Є. В. Тарле вищого політичного керівництва країни, зокрема Й. В. Сталіна. Історику доручають найбільш відповідальні політично обумовлені завдання. Показовою у цьому відношенні є його стаття «Фальсифікації історії другої світової війни англо-американськими істориками». Також вчений був нагороджений трьома державними преміями (1942, 1943, 1946 р.) та декількома найвищими орденами СРСР. Зрозуміло, що головні праці цього періоду були присвячені «патріотичній» тематиці. Серед них центральне місце займала трилогія «Російський флот в Середземномор'ї», яка висвітлювала тему експедицій російського військового флоту кін. XVIII – поч. XIX ст., а також діяльність таких флотоводців, як: О. Г. Орлов, Ф. Ф. Ушаков, Д. М. Сенявин, М. П. Лазарев, П. С. Нахимов, Г. А. Спиридов.

Найбільш знаковою й поворотною подією у кар'єрі Є. В. Тарле повоєнного періоду став процес написання й видання трилогії «Росія у боротьбі з агресорами у XVIII–XX ст.». Враховуючи значимість цієї тематики в тогочасних суспільно-політичних реаліях написання такої праці могло бути довірено лиш найбільш авторитетним історикам. Звернемо увагу на рецепцію цієї події дослідником: «Тема цих трьох томів про три навали не мною визнана поспішною і потрібною в наш час, і нітрохи не моя ініціатив була в тому, що їх запропонували писати мені. /.../ Є пропозиції, від яких не відмовляються» [7, с. 130].

Першу частину планувалось присвятити висвітленню питання боротьби Російської Імперії зі шведами, в особливості постаті Петра I. Друга частина мала б розповідати про перемогу над наполеонівською армією звертаючи центральну увагу на постать М. І. Кутузова, третя – питання Другої світової війни та роль Й. В. Сталіна в ній. Першу частину дослідник закінчив у 1949 р. Однак на початку написання другого тому історика спонукали перейти одразу до третього тому через його більшу актуальність. Проте Є. В. Тарле проігнорував таке прохання. Після цих подій взаємини вченого з політичною елітою почали різко погіршуватись. Проявом такої зміни ставлення до історика стала критика його історичної концепції війни 1812 р. Її почали визнавати як невідповідну дійсності й протиставляли концепції молодого історика П. А. Жиліна. За твердженням останнього, у цій війні М. І. Кутузов заманив Наполеона в середину країни післячого при допомозі нищівного контрнаступу вигнав його за

межі території Російської імперії. Й. В. Сталіну схвально поставився до такої інтерпретаційної моделі: нею можна було провести паралель щодо військових подій 1941–1945 рр., представивши себе в спадкоємцем великого полководського таланту минувшини. У науково-історичних колах на цьому етапі спостерігається знецінення науковою спільноті доробку Є. В. Тарле. В спогадах А. Б. Цфасмана читаємо: «Автору цих рядків відомий достовірний випадок, коли в Челябінському педінституті був «затаврований» студент за те, що у своїй курсовій роботі дотримувався погляду Тарле. Під загрозою виключення він був змушений залишити інститут і завершити освіту у вузі іншого міста» [7, с. 131].

15 вересня 1951 р. Є. В. Тарле звернувся до Й. В. Сталіна в листі, з проханням дозволити опублікувати статтю-відповідь на звинуваченні у «фальсифікаціях» історичної науки. Останній надав дозвіл після чого публікація була виданою, але в редакційному коментарі до неї позиція вченого майже не була підтриманою. Після цього історик вирішив написати власну пропагандиську статтю з ідеалізованим образом М. І. Кутузова видавши велику публікацію: «М. І. Кутузов – полководець та дипломат». Проте ці дії не привели до жодних позитивних для вченого наслідків. Варто відзначити, що у цей час паралельно ми зустрічаємо критику влади та тогочасної політичної системи істориком, а також прояви невдоволення політикою щодо єврейського питання під час війни. По смерті Й. В. Сталіна, наступного дня – 6 березня 1953 р. Є. В. Тарле за дорученням провладних структур виступив на історичному факультеті Ленінградського університету з траурною промовою під час загального зібрання.

6 січня 1955 р. на 80-му році життя вченого обірвалось, залишивши по собі надзвичайно обширний та різноплановий науково-дослідний доробок. Є. В. Тарле тричі нагороджували державною премією I ступеня, а також ординами Леніна та Працюючого Червоного прапора (двічі). По смерті дослідника (1957–1962 р.) Академія наук СРСР випустила 12-ти томне зібрання його праць. Значна частка його доробку й по сьогодні перевидається у пострадянському просторі та за кордоном [4, с. 107].

Висновки. Отже, творчість історика не є однозначною, адже в ній присутні як глибоко-наукові дослідження, так і пропагандиські наративи з яскраво вираженою фальсифікацією історичних процесів. Проте ми з впевненістю можемо висловити думку, що Є. В. Тарле на поч. ХХ ст. був значною фігурою в імперському, а згодом і радянському історіографічних процесах. Сучасна історіографічна ситуація спонукає нас до досить виваженої переоцінки наукових праць цього неординарного вченого. З одного боку чимало постулатів вченого радянської епохи не можуть, зрозуміло, сприйматися як науково актуальні. З іншого боку, в аналізі його доробку нам необхідно враховувати ту обставину, що академік у

сталінську епоху не мав змоги повноцінно висловити власні погляди на досліджувані ним історичні процеси. Тому дослідникам, що звертаються до праць Є. В. Тарле, доцільно чітко відмежовувати внесок вченого у конкретне фактографічне вивчення й концептуальне осмислення прикладних історичних питань від його вимушених ідеологічно заангажованих оціночних постулатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куликова Л. Історичні уроки Є. В. Тарле. *Вісник Національної Академії Наук України*. № 12. 2005. С. 61–67.
2. Таран Л. В. Лучицький Іван Васильович. Енциклопедія історії України: Т. 6. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. С. 790.
3. Дунаевский В. А., Чапкевич Е. И. Евгений Викторович Тарле: человек в тисках беззакония. Трагические судьбы: репрессированные ученые Академии наук СССР. М.: Наука, 1995. С. 108–127.
4. Ревуненков В. Е. В. Тарле (1875–1955). *Вестник Санкт-петербургского университета*. 2004. № 3–4. С. 104–108.
5. Сапко І. Концепція сильного государства в политической теории Е. В. Тарле. *Власть*. 2012. С. 86–89.
6. Сочинения: в 12 т. / Евгений Викторович Тарле; ред. А. С. Ерусалимский; [Редкол.: А. С. Ерусалимский (гл. ред.) и др.]; Акад. наук СССР. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1957–1962.
7. Цфасман А. Историк и вождь: жизненные и творческие коллизии академика Е. В. Тарле в условиях сталинизма. *Вестник пермского университета*. 2012. № 2 (19). С. 125–131.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918–1926 РР.)

Малишевський Роман,

студент II-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені В. Гнатюка

e-mail: kusa2109@gmail.com

Науковий керівник: **Алексівець Леся,**

доктор історичних наук, професор,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національно педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

З моменту остаточної ліквідації Варшавського герцогства у 1815 р. та анексії Вільного міста Краків у 1846 р., Польща знаходилась у складі трьох держав: росії, Габсбурзької монархії та королівства Пруссії. Попри невдоволення країн-окупантів, таке становище зберігалось аж до Першої світової війни. Польське питання стало чи не найактуальнішим як для Центральних держав, так і для Антанти. Саме тому, щоб повернути на свій бік польський народ та інтелігенцію, спеціальним актом 5 листопада 1916 р. Німецька та Австро-Угорська імперії утворили на окупованих російських територіях підконтрольне їм Польське королівство та встановили Регентську раду для вибору майбутнього короля [6, с. 435]. Німецька маріонетка стала основною підвалиною для майбутнього відродження Польської держави.

Після поразки Центральних держав у Першій світовій війні, Регентська рада не могла повноцінно виконувати свої функції, тому передала владу легіонеру та маршалу Юзефу Пілсудському, а на окупованих Німеччиною та Австро-Угорщиною територіях було відновлено Польщу. 11 листопада він проголосив незалежність, а 16 листопада розіслав послання про це урядам багатьох країн [1, с. 33]. У період з 1918 до 1921 р. формувалися кордони Другої Речі Посполитої. В основному, територія молодого держави формувалась за допомогою прямої експансії або влаштованих та спонсорованих Варшавою бунтів проти влади сусідів. У листопаді–грудні 1918 р. Польща захопила території Познанщини, Помор'я (Польський коридор). У жовтні 1921 р. Чехословаччина спровокувала прикордонний конфлікт із Польщею в Тешинській Сілезії, за результатами якого повністю захопила область [3, с. 121].

Польська думка про майбутнє держави розходилась: Роман Дмовський вважав за необхідне інкорпорацію та асиміляцію народів України, Білорусі та Балтії в складі Польщі та росії, а Пілсудський бачив їх у

конфедерації Міжмор'я [5, с. 230]. Проте можемо констатувати, що позиція Дмовського та націонал-демократів більше підтримувалась в польському суспільстві. Невирішеним було і питання східних кордонів. Основні територіальні претензії на цьому напрямку – кордон 1772 р., тобто до першого поділу Речі Посполитої [5, с. 230]. На початку наступ Польщі йшов досить успішно. У листопаді 1918 р. польські сили почали наступ на Західноукраїнську народну республіку, у квітні 1919 р. до них приєдналися сили Юзефа Галера [6, с. 452], і повністю окупували її. Проте надалі Друга Республіка зіткнулась із сильнішим та агресивнішим ворогом – радянською росією та її сателітами у вигляді УСРР та СРРБ. Найважче новоутвореній державі далася саме війна з більшовиками 1920 р. Після підписання договору із головою Директорії Симоном Петлюрою [5, с. 232], Військо Польське та Дієва армія УНР почали спільний наступ на схід з метою вигнати комуністів з території України та Білорусі. Після успішного, проте недовгого Київського походу, РСЧА відтіснила Військо Польське аж під Варшаву, поставивши під загрозу незалежність Польщі. У серпні 1920 р. сили маршала Тухачевського були розбиті під Варшавою та відступили [4, с. 743]. Ще під час Варшавської битви у Мінську почалися мирні переговори, які пізніше були перенесені до Риги [6, с. 455]. 12 жовтня 1920 р. було підписане перемир'я між радянськими республіками та Польщею. 12 березня 1921 р. на основі перемир'я було розроблено та підписано Ризький мирний договір, за яким радянська росія, Україна та Білорусь з одного боку та Друга Річ Посполита з іншого визнавали одне одного, а кордон узгоджений таким, яким він був після другого поділу Речі Посполитої [4, с. 744].

Після завершення формування кордонів Польщі уряд перейшов до вирішення внутрішніх проблем. В середині Польщі на той час точилися міжусобиці, в основному між урядом, ендеками та комуністами. Праві вдалися до найрадикальнішого методу – спроби збройного перевороту. 5 січня 1919 р. вони заарештували прем'єр-міністра Морачевського та частину уряду. Пілсудський, скориставшись ситуацією, зміг назначити йому заміну – Ігнація Яна Падеревського. Переворот же ж закінчився, по суті, нічим: членів уряду та самого Морачевського було визволено, а змовників заарештували, проте пізніше амністували [11, с. 449]. Стабілізувавши політичну ситуацію, Сейм перейшов до розробки постійного основного закону. 17 березня 1921 р. на було ухвалено Конституцію Республіки Польща [6, с. 458]. За нею закріплено устрій Польщі як республіки, в якій, на відміну від конституції 1919 р., було встановлено двопалатний парламент (до цього він був однопалатним), який складався із сенату (верхня палата) та самого сейму (нижня палата), які обиралися строком на 5 років. Вибори були повністю демократичними: були загальними, прямими, зберігалась таємниця голосу [9, с. 233]. Президент обирався на 7 років, був підзвітний парламенту, як і кабінет

міністрів, та не міг без узгодження із конкретними міністрами затверджувати та видавати укази. Пізніше Пілсудський та його прихильники назвуть це «Сеймократією» [5, с. 233].

Для Другої Речі Посполитої період з 1921 до 1926 р. запам'ятовується як час проблем, соціально-економічної та політичної нестабільності. Жоден із урядів Республіки, за винятком правління економіста Владислава Грабського, не протримався й року. Економічна ситуація також була важкою: польська марка залишалась однією із найбільш нестабільних валют [6, с. 463]. Це зумовлювало чимало протестів та страйків робітників, найкривавішим з яких став страйк у Кракові, який переріс у повноцінне повстання [6, с. 466].

Справи на зовнішньополітичній арені також йшли кепсько. Західний кордон Польщі був великою проблемою: Веймарська республіка утримувала напіванклав Східної Пруссії, який було неможливо утримувати без Гданського Помор'я, яке, за результатами Першої світової війни було виключене зі складу Німеччини, і відійшло до Польщі, і така ситуація створювала напруженість між сторонами [4, с. 452]. Масла у вогонь зовнішньополітичної напруги підливало і вільне місто Данциг, адміністрація якого намагалась саботувати будь-які ініціативи Польщі, якот страйк робітників у 1920 р. [4, с. 742], після якого на півострові Вестерплатте був розміщений польський гарнізон.

На східних теренах Другої Республіки також було дуже неспокійно: українці та білоруси чинили активний спротив політиці Варшави [6, с. 461]. Для вирішення питання меншин було запропоновано 2 шляхи: ідея Романа Дмовського полягала у повному ополяченні менших народів, Ю. Пілсудський ж пропонував план створення федерації із центром у Варшаві, щось на кшталт Речі Посполитої обох народів. Для протидії національно-визвольній боротьбі меншин, польський уряд приймав уряд законопроектів, серед яких сумнозвісний закон Грабського, який передбачав повільне, проте методичне переведення всієї освіти Другій Речі Посполитій на польську, що дозволило б ще у дитячому віці викорінювати будь-які прояви національної ідентичності [6, с. 461].

Тодішнє польське суспільство не можна назвати однорідним в жодному плані: найбільшу частину населення становили селяни і жили вони, в більшості, на сході країни, що також зумовлювало різні суперечності. Тоді ж Польщу почали умовно ділити на 2 частини: «Польщу А» – промислово розвинені західні регіони країни, та «Польщу Б» – сільськогосподарські, відсталі східні області [6, с. 460].

Ситуація ставала все більш напруженою. У 1922 р. на виборах переміг Габріель Нарutowич, прихильник більш м'якої політики щодо меншин, власне, їм він і завдячував перемогою. Такий результат дуже не сподобався ендекам, які висували свого кандидата – Замойського [6, с.

464]. Одразу ж після обрання вони почали чорну піар кампанію проти президента, у якій останній ледь не звинувачувався у змові з євреями. Проте правління Нарutowича було недовгим: у грудні 1922 р. його вбив ендек Невадомський [6, с. 465], що ще більше розхитало і без того нестабільну державу. У 1923 р. між ендеками та ПСЛ «П'яст» було укладено угоду про спільні дії у парламенті, за допомогою чого вони як коаліція змогли сформувати власний уряд. Період правління уряду Вітоса запам'ятовується як один із найкривавіших: за неповний рік правління у Польщі теракт, влаштований комуністами, страйки у Верхній Сілезії та повстання робітників у Кракові [11, с. 466]. Після відставки п'ястівців у тому ж 1923 р. до влади став, мабуть, найуспішніший прем'єр-міністр за весь час існування парламентської демократії – Владислав Грабський. Новий глава уряду зміг витягти польську економіку із безодні, в основному цьому посприяла грошова реформа і введення замість польської марки златого [6, с. 467]. Попри реформи В. Грабського, економіка Другої Республіки все більше стагнувала, в основному, через розрив Німеччиною договору про привілейовану торгівлю, а також Локарнський договір [6, с. 468].

У лютому 1925 р., після того, як уряд Грабського пішов у відставку, а на його місце прийшов уряд Скшинського [6, с. 468]. Новий уряд не відрізнявся від старих, саме тому теж довго не протримався та пішов у відставку, що привело до повернення уряду Вітоса та до майбутньої ліквідації парламентської демократії в Польщі. На той момент Юзеф Пілсудський та його соратники вже планували змову з метою повалення уряду [6, с. 469]. 12 травня Пілсудський, разом із лояльними до нього загонами рушив із передмістя Варшави на столицю, по дорозі захоплюючи адміністративні будівлі та казарми [4, с. 760]. Ендеки намагались чинити опір у Великопольщі, що молго привести до громадянської війни, проте тимчасовий президент Ратай та голова сенату Тромпчинський все ж переконали їх не розпалювати нового збройного конфлікту вже усередині Польщі [6, с. 469]. Травневий переворот закінчився для Пілсудського перемогою та становленням режиму Санації.

На міжнародній арені справи Польщі йшли не набагато краще, ніж всередині, навіть починаючи із 1918 р. Країни Антанти довго не могли вирішити, що робити із Польщею після війни, адже повернення до статусу-кво було неможливе через загрозу радянської росії. Спершу кордон провели за лінією Керзона, проте, після польсько-радянської війни 1920 р. та підписання Ризького мирного договору, держави-переможниці визнали суверенітет Другої Республіки над всією захопленою територією. Насправді Другу Річ Посполиту за рівну собі державу ніхто не вважав, для держав-союзниць вона була «розмінною монетою», для більших сусідів Польщі – Німеччини та СРСР вона була перепоною для здійснення їх планів [6, с. 460]. Такі ідеї щодо Польщі не були безпідставні: при

найменшій зміні зовнішньополітичної ситуації довкола Другої Республіки, вона майже одразу входила в економічну та політичну кризу, що яскраво продемонстрував казус із Німеччиною в 1925 р. [6, с. 468].

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що Друга Річ Посполита постала як самостійна держава в дуже складних умовах, серед яких: крах трьох імперій, який посіяв хаос у регіоні, сусіди, які не сприймали молоду державу як таку, що має право на існування, млява підтримка держав Антанти, які хотіли, щоб Польща була не більше, ніж буфер для стримування Німеччини та росії, та постійні економічні та політичні негаразди. Всі ці фактори пізніше призвели до травневого перевороту та встановлення авторитарного режиму санації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвець Л. М., Парнета О. Й. Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918–1923. Тернопіль, Астон, 2012. 192 с.
2. Алексієвець Л. М. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 448 с.
3. Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації. Під заг. ред. Галушка К. Харків: «Клуб сімейного дозвілля». 2017. 352 с.
4. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. пер. з англ. Таращук П. К. К.: Вид-во С. Павличко «Основи». 2008. 1080 с.
5. Польща: нарис історії. За ред. Менджецького В. та Брацисевича Є. Пер. з пол. Сварника І. Варшава: Інститут національної пам'яті. 2015. 360 с.
6. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка. 2002. 752 с.

ІДЕОЛОГІЯ СІОНІЗМУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ІЗРАЇЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Копач Юрій,

студент II-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Сіонізм, як політичний та ідеологічний рух, зародився на фоні складного політичного та соціокультурного контексту XIX ст., особливо в Європі та на Близькому Сході. Одним із ключових історичних факторів, який сприяв зародженню сіонізму, був антисемітизм, що перетворився на системне переслідування та дискримінацію єврейського народу. Цей феномен, відомий у різних формах упродовж століть, набув особливої гостроти в XIX ст., коли поширювалися антисемітські ідеї та обмеження. На тлі антисемітизму в Європі поступово формувався націоналізм як ідеологія самовизначення національних груп та прагнення до створення власних держав [1, с. 12].

Єврейське питання, що особливо актуалізувалося у XIX ст., вибухнуло на всій території Європи, де євреї стикалися з різними формами дискримінації та переслідувань. У країнах, де відбувалася емансипація євреїв, антисемітизм може здаватися протиріччям, але фактично емансипація не принесла повного зникнення ворожості. Навпаки, деякі аспекти емансипації сприяли посиленню антисемітизму, оскільки допомогли відкрити доступ євреям до більш вищих прошарків суспільства, що викликало невдоволення серед інших соціальних груп.

Релігійний та політичний сіонізм стали двома ключовими напрямками сіоністської ідеології. Релігійний сіонізм ґрунтувався на віровченні та традиціях єврейського народу, основою якого була ідея повернення до Ерец-Ізраель як частини божественного плану. Цей напрям прагнув до відродження єврейського життя на основі релігійних принципів та законів. У той же час, політичний сіонізм виник як відповідь на загострення антисемітизму та необхідність створення безпечного простору для існування єврейського народу. Політичні сіоністи вбачали у створенні єврейської держави засіб захисту національних інтересів та самозбереження.

Історичне підґрунтя сіонізму базується на біблійних оповідях, що описують зв'язок єврейського народу з землею Ізраїля та його присутністю на цій землі у давнину. Ці міфологічні та історичні наративи відіграли значну роль у формуванні єврейської ідентичності та бажанні повернутися на батьківщину. З цим пов'язані й ідеї збереження та розвитку єврейської культури, мови та традицій, які стали основою для створення сіоністського руху.

Сіонізм у його політичній та релігійній концентрації, є результатом складного історичного процесу та реакції на антисемітизм та потребу безпечного місця для єврейського народу. Зародившись наприкінці ХІХ ст., сіонізм швидко став ключовою силою у формуванні й розвитку Ізраїльської держави. Виокремимо основні принципи сіонізму, які включають:

– історичне право єврейського народу на землю Ізраїлю; – збереження та розвиток єврейської самоідентичності; – необхідність створення єврейської держави для забезпечення безпеки національної спільноти та стимулювання морального обов'язку кожного єврея.

Також потрібно підкреслити, що важливим етапом в історії розвитку сіонізму стала Декларація А. Бальфура у 1917 р., коли Велика Британія висловила свою підтримку щодо створення єврейської національної держави в Палестині. Це сприяло подальшому зростанню сіоністського руху та підготовці до створення держави. Спроба поділу Палестини на дві держави у 1947 р., яка була підтримана ООН, визначила напрямок розвитку сіонізму та призвела до проголошення незалежності Ізраїльської держави у травні 1948 р.

Сіонізм як ідеологія та національний рух зазнав еволюції упродовж ХХ ст. Після створення держави Ізраїль у 1948 р., сіонізм став її національною ідеологією, спираючись на принцип самовизначення єврейського народу та захист його інтересів. Одночасно, ідеї сіонізму та питання ставлення до неєврейського населення залишаються об'єктом дискусій як власне у самому Ізраїлі, так і серед міжнародної спільноти [7, с. 24].

Загалом, сіонізм є важливим феноменом в історії націєтворення єврейського народу та сучасної держави Ізраїль. Він визначив ідентичність та спрямував розвиток держави, забезпечуючи безпеку та самоідентифікацію єврейського населення. Хоча сьогодні сіонізм обговорюється та інтерпретується з різних точок зору, його вплив на політику, культуру та історію Ізраїлю залишається невід'ємним та значущим.

Щодо провідних лідерів та ідеологів сіонізму, які посприяли поширенню його ключових ідей, слід назвати принаймні чотирьох

відомих діячів: Теодор Герцль, Хаїм Вейцман, Давид Бен-Гуріон, Володимир (Зеев) Жаботинський.

Одним із перших і найвпливовіших лідерів сіоністського руху був Т. Герцль. Він узяв на себе відповідальність за згуртування різних сил і поглядів на шляху створення єврейської держави. Т. Герцль виділявся своїм вмінням організувати та мобілізувати маси, а також відданістю ідеї створення єврейської держави, що знайшла відображення у його праці «Єврейська держава» (Відень, 1896 р.). Вона стала підґрунтям для подальшого розвитку сіонізму та його трансформації у політичний рух [3, с. 28].

Після Т. Герцля на передову сцену сіонізму вийшов Хаїм Вейцман – харизматична та видатна постать в історії єврейського народу. Його здібності, знання та дипломатичні навички допомогли просунути сіоністські інтереси на міжнародному рівні. Бальфурська декларація, підписана Х. Вейцманом, визнала право єврейського народу на національний осередок в Палестині, що стало важливим кроком у створенні держави Ізраїль. Х. Вейцман також відіграв ключову роль у формуванні інфраструктури та економічної бази майбутньої держави.

Наступним етапом у розвитку сіонізму став період діяльності Давида Бен-Гуріона – відомого політичного і державного діяча Ізраїлю, прем'єр-міністра у 1948–1953 рр. та 1955–1963 рр. Його метою було не лише створення успішної держави для єврейського народу, а й побудова справедливого та соціалістичного суспільства. Йому вдалось провести ефективні реформи у сфері освіти, здоров'я та соціальної допомоги, що забезпечило сталість та розвиток молодій державі в майбутньому.

В. Жаботинський – представник ревізіоністського сіонізму, виступав за активнішу та агресивнішу політику у відношенні до створення єврейської держави. Він критикував консервативні методи інших лідерів, вважаючи їх недостатньо рішучими. В. Жаботинський активно виступав за збройну боротьбу та територіальні претензії на історичні землі Палестини, що відобразилося в подальшій політиці правих груп в Ізраїлі [4, с. 20].

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що сіонізм підкріплювався такими важливими фактами. Під час Першої світової війни євреї, у 1917 р., коли вона перейшла у так звану позиційну фазу, допомогли власними фінансами Великій Британії, що пришвидшило її завершення. Пізніше, це зміцнило позицію євреїв під час реалізації ідеї здобуття власної держави, в тому числі й під час підписання Декларації А. Бальфура.

Від Великої Британії, як бачимо, євреї отримали серйозну підтримку у створенні національної держави в Палестині. Сіонізм ж як національний рух не тільки змінив хід історії єврейського народу, але й став прикладом для багатьох інших національно-визвольних рухів по всьому світу. Його лідери не лише створили державу для свого народу, а й визначили нові

стандарти у політичному лідерстві, дипломатії та боротьбі за права та ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Weiss, Yifat. Wadi Salib. Tel Aviv. Hakibbutz Hameuchad Publishing House. 2007.
2. Середній Схід. Бібліотека Близького Сходу. Костянтин Капітонов. URL: middleeast.org.ua.
3. The Palestine question. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-206581/>
4. The Creation of Israel in 1948 | History, Overview & Reasons URL: <https://study.com/academy/lesson/the-creation-of-israel-in-1948-timeline-resulting-conflicts.html>
5. Шляхтенко А. В. Історія створення єврейської національної автономії. Кривий Ріг. 2023. 52 с.
6. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ. Основи. 1995. 903 с.
7. Ben-Artzi, Yossi. «Wadi Salib and Its Role in Haifa». In Requiem to Wadi Salib. Haifa. Bet HaYotzer. 1989.

РАСОВА ІДЕОЛОГІЯ НІМЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ: ВИТОКИ, ПРОЯВ

Кириченко Артем,

магістрант I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: artyomkirichenko01@gmail.com

Науковий керівник: **Бабак Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України
та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

Німецький націонал-соціалізм, або ж нацизм, служив ідеологічною основою для тоталітарної системи, сформованої у Німеччині за правління Адольфа Гітлера та його політичної партії, Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (NSDAP). Нацизм мав деякі спільні риси з італійським фашизмом, наприклад, побудований на базі реваншизму популістський характер, і апеляції до націоналістичних ідей, але нацизм вирізняється більш ірраціональними принципами. Центральним у нацистській філософії було поняття «волі», особливо волі вождя, який виступав як харизматична фігура, що заохочувала націю досягти своєї історичної місії будь-якими необхідними засобами, включаючи безжальне винищення своїх уявних супротивників [1].

Еволюція мілітаристської традиції Пруссії, зумовлена необхідністю домінування над роздробленими німецькими територіями під час правління Фрідріха Вільгельма I (1688–1740), Фрідріха Великого (1712–1768) і Отто фон Бісмарка (1815–1898), завершилася формуванням однієї з найбільш дисциплінованих армій Європи. Ця військова сила зіграла важливу роль у остаточному об'єднанні Пруссією німецьких територій [2, с. 187–200].

Значну роль у формуванні нацизму відіграла епоха романтизму, яка протиставляла себе раціоналізму та надбанням і принципам, що сформувалися у філософській думці після французької революції. Мова йде саме про політичний романтизм, з його акцентом на цінності минулого, які були втрачені з плином часу, до цього періоду відноситься важлива для ідеології націонал-соціалізму концепція надлюдини (нім. *Übermensch*) Фрідріха Ніцше. Також на XIX ст. прийшовся період

розквіту політичної науки, і в цей період сформували свої концепції та висловлювали погляди такі діячі як граф де Гобіно (1816–1882), Ріхард Вагнер (1813–1883) і Х'юстон Стюарт Чемберлен (1855–1927) – всі вони мали вплив на ранні концепції нацизму [3, с. 22–25; 4].

У цьому дослідженні ми заглиблюємось у расову основу нацистської ідеології, досліджуючи її походження, прояви та наслідки. Досліджуючи ідеологічне підґрунтя нацистської расової теорії та її перетворення в політичну практику, ми прагнемо зрозуміти глибокий вплив расового мислення на одну з найтемніших сторінок історії людства. За допомогою цього аналізу ми прагнемо висвітлити небезпеку расового екстремізму та підкреслити необхідність протистояння та боротьби з ідеологіями, що ґрунтуються на ненависті, фанатизмі та дегуманізації.

Ідеологічна основа націонал-соціалізму була глибоко вкорінена в концепції нордичної теорії, яка підтримувала передбачуване панування германської «арійської» раси. Ця система переконань, центральна для нацистської ідеології, послужила стрижневою точкою розмежування нацизму та інших форм фашизму. Конструювання політичного міфу навколо невід'ємної переваги германської раси було мотивовано усвідомленим історичним правом на експансію та бажанням відплати за минулу несправедливість, легітимізуючи підкорення та викорінення інших етнічних груп. Центральним у расовій доктрині, яка лежала в основі націонал-соціалістичної ідеології, було уявлення про давній конфлікт між двома різними расовими утвореннями: нібито вищою арійською расою, що походить із Балтійського регіону, та римсько-єврейською расою, що походить із Середземномор'я. Вважалося, що біологічні відмінності між цими расовими групами проявляються в відмінних духовних і фізичних характеристиках. Нацистські ідеологи наділили поняття раси міфологічними властивостями, наділяючи його містичним значенням, розглядаючи його як засіб індивідуалізації осіб серед хаотичного колективу, наділяючи їх надзвичайною енергією та здібностями. «Нордична раса», зокрема, звеличувалася в цих рамках як видатний агент і керівна сила історичного прогресу. Водночас внесок і значення інших людських груп систематично заперечувалися, а нацистська риторика переважно наголошувала на вищих і траєкторії цивілізації з Балтійського регіону. Цей наратив було перетворено у інструмент для пояснення досягнень інших народів, приписуючи їхній успіх впливу та досягненням «арійців» [5; 6].

Інтеграція таких радикальних расових принципів, які передбачають домінування «арійської» раси над іншими, служила виправданням для агресивного експансіонізму та підкорення сприйманих нижчих рас. Це категоричне заперечення гуманності негерманських народів відводило їх до підлеглого статусу, схожого на статус рабів по відношенню до

німецьких «*übermensch*», тим самим перешкоджаючи будь-якому розгляду їхньої притаманної гідності чи прав.

Отже, у прагненні пропагувати расову теорію в суспільстві, подібно до спроб італійського фашизму та його прагнення культивувати «новий римський» архетип громадянина, державний апарат Третього Рейху створив ідеалізоване зображення арійської людини. Ця характеристика, яка була разюче схожа на свою середземноморську аналогію, зображувала арійця як міцну, працьовиту та плідную особистість, яка втілювала риси відданого воїна, відданого як державі, так і керівництву фюрера. Щоб поширити цей ідеалізований образ у суспільстві, створювалася широка мережа молодіжних організацій, а після приходу Гітлера до влади шкільні навчальні програми були переглянуті та відредаговані, для того, щоб підкреслити культивування почуття вищості серед молодих людей по відношенню до інших расових груп. Отже, пропаганда жорстокості та антисемітизму, які часто асоціюються з режимом Адольфа Гітлера, проникла в цивільні сфери суспільства [7].

Спираючись на тези, сформульовані Фрідріхом Ніцше в його основоположній праці «Так говорив Заратустра», націонал-соціалісти зіткнулися з труднощами у визначенні об'єктивних факторів, які обґрунтовували б вищий статус німецької нації, порівняно з іншими. Тому вони часто зверталися до давньо-германської міфології та містики для ідеологічного обґрунтування. Побудова арійського архетипу ґрунтувалася на поняттях згуртованості та стабільності, при цьому нордична раса була зображена як така, що за своєю природою схильна до самоорганізації та регулювання своїх інтелектуальних здібностей. Вважалося, що ця схильність до організації та контролю поширюється на всі аспекти життя, дозволяючи особам нордичного походження обходити тривалі періоди хаосу та суспільного занепаду. Навпаки, організація життя серед інших расових груп характеризувалася як фрагментований процес, позбавлений згуртованості, в якому міжособистісні та суспільні відносини перебували в стані постійного безладу.

Расова теорія, яку використовував націонал-соціалізм, породила внутрішні суперечності в самій ідеології. Хоча прихильники нацизму захищали нібито існуючу психологічну єдність арійської раси як основоположний принцип, що лежить в основі панівного статусу німців, вони водночас брали участь у тому, що можна назвати актами дезінтеграції. Наприклад, Адольф Гітлер у 1939 р. окреслив розшарування всередині німецького населення, поділяючи його на дві нерівні фракції: ті, що втілюють «жіночий елемент», становлять більшість і нібито не мають здатності до управління через вроджену схильність до підпорядкування, а ті, хто втілює «чоловічий елемент», вважаються чистими арійцями, наділеними лідерськими якостями та вродженим прагненням взяти на себе мантию правління суспільством. Це теоретичне обґрунтування,

сформульоване Гітлером, прямо корелювало з його приходом до влади та його вмінням підкоряти своєму впливу бюрократичні елементи [8].

Встановлення соціального поділу між тими, хто керує та тими, хто підпорядкується в німецькому суспільстві впливало з імперативу Адольфа Гітлера консолідувати та розширити свою владу, вимагаючи виправдання де-факто очищення державного бюрократичного апарату. Визначення придатності особи до правління цілком залежало від примхи Гітлера, не маючи жодних помітних критеріїв, що відрізняли б правлячий клас від звичайного населення. Ця риторична стратегія була розроблена насамперед для того, щоб запобігти будь-якому сумніву з боку населення щодо політичного лідерства. Більше того, нордичний принцип, який підтримувався в расовій теорії націонал-соціалізму, майже не мав реального відношення до фактичного володіння владою в країні, про що свідчать неарійські характеристики багатьох німецьких лідерів, включаючи самого Гітлера, навколо якого оберталася нацистська пропаганда. Цей поділ було кодифіковано в законі протягом періоду, що охоплював 1933–1936 рр., зокрема через роздвоєння громадянства на дві різні категорії. Перша категорія наділяла осіб нордичного арійського походження повними політичними правами, тоді як друга категорія, що складалася з неарійських громадян, систематично позбавлялася таких прав. Також було введено заборону на змішані шлюби та спільне проживання між особами з цих різних категорій, поступово розмиваючи права останньої групи аж до повного позбавлення їх прав [9].

Нацисти звернулися до евгеніки як до засобу ідентифікації та піднесення нібито вищих представників арійської раси. Створена в 1883 р. британським дослідником і натуралістом Френсісом Галтоном концепція евгеніки набула популярності на початку ХХ ст., підживлюючись догматами соціал-дарвінізму. Нацистська Німеччина перейняла заходи американських евгеністів, застосувавши примусову стерилізацію для вибіркового скорочення населення, яке вважалося «соціально неповноцінним». Риторика позитивної евгеніки пронизувала рухи, що виступали за «расову гігієну» в Третьюму Рейху, прикладом чого були суворі вимоги щодо родоводу для відбору в елітні військові частини. Вершиною цієї ініціативи стало заснування організації «Лебенсборн», яка впроваджувала методологію расового відбору з метою виведення «чистого» арійського населення згідно зі специфікаціями Гітлера [10; 11].

Дискурс, поширений у німецькому суспільстві під час правління нацистів, сприяв широкому розповсюдженню ворожості проти представників інших національностей та етнічних груп серед населення. Ця ідеологічна маніпуляція пішла на користь уряду, підживлюючи Гітлерові мегаломанські амбіції щодо глобального домінування нібито вищої арійської раси, шляхом військового завоювання та методичного

знищення расових ворогів. Історичні записи та аналізи розкривають притаманну Гітлеру манію величчя, в якій він бачив себе єдиною фігурою, здатною організувати завоювання світу та привести арійську расу до передбаченого їй світового панування.

Безумовною кульмінацією расової, великою мірою расистської політики, Третього Рейху стала практика антисемітизму. Антисемітизм не був «винаходом» ідеологів нацизму, проте термін має німецьке походження. Термін «антисемітизм» був введений в 1879 р. німецьким агітатором Вільгельмом Марром для позначення антиєврейських кампаній, що проводилися в той час в Центральній Європі. У нацистській Німеччині антисемітизм досяг небачених раніше расових масштабів. Країни християнського світу, такі як Іспанія та Англія вимагали від нацистів депортації євреїв, але нацисти, які вважали євреїв не тільки представниками нелюдської раси, а й небезпечною «раковою пухлиною», яка знищить німецький народ, прагнули «остаточного вирішення єврейського питання», вбивство всіх євреїв – чоловіків, жінок і дітей – і їх викорінення людського роду, це, за словами нацистських ідеологів, мало стати шляхом до очищення і порятунку німецького народу. Результатом цього стали близько 6 мільйонів вбитих євреїв під час Другої Світової війни [12].

Нацистський антисемітизм був унікальним. У расовій теорії націонал-соціалізму повністю ігноруються класові рамки, в силу популярності самої концепції переважання арійської раси як серед представників економічних еліт, так і серед масової аудиторії. Тематика антисемітизму активно розвивалася в школах та наукових журналах, видавалися наукові роботи з університетською базою, тощо. Де-факто антисемітизм набув ознак офіційної державної політики в Третьому Рейху, що було де-юре закріплено у 1941 році, коли ліквідація єврейського населення Європи офіційно було проголошено офіційною політикою НСДАП [13].

У той час, як євреї були головними жертвами нацизму в міру його розвитку і займали центральне місце в нацистській расовій політиці, інші групи населення також піддавалися переслідуванням. Політичні дисиденти, профспілкові активісти та соціал-демократи були одними з перших, кого заарештували і ув'язнили в концентраційні табори.

При веймарському уряді багаточисельні заборони на гомосексуальність ігнорувалися, але ця терпимість закінчилася жорстоко, коли штурмовики СА почали здійснювати набіги на гей-бари в 1933 році. Гомосексуальність була достатньою причиною для судового переслідування, нацисти систематично арештовували гомосексуалістів і поміщали їх в концентраційні табори з метою перевиховання та покарання даної категорії населення [14, с. 209–210].

Свідки Єгови також були проблемою для нацистського режиму, через їх відмову присягнути на вірність державі, реєструватися для призову,

тощо. В результаті нацисти ув'язнили багатьох з приблизно 20 000 Свідків Єгови в Німеччині. Умовою їх звільнення з концентраційних таборів стало підписання документу, в якому вони зрікалися своєї віри і брали зобов'язання не повертатися до неї, проте такою опцією мало хто скористувався, надавши перевагу мученицькій смерті перед відступництвом [15, с. 376].

Німці африканського походження, яких серед нацистів прозвали «рейнськими виродками», були нащадками німецьких матерів і французьких колоніальних африканських військ, які окупували Рейнську область після Першої світової війни, також піддавалися переслідуванням нацистів. Хоча їх переслідування носило менш систематичний характер, воно включало примусову стерилізацію і, найчастіше, інтернування в концентраційні табори. Побоювання полягало в тому, що вони стануть причиною «забруднення генофонду» і як наслідок скорочення чисельності арійської раси [16].

Широкомасштабним також було переслідування циган, яке цілком можна порівняти з винищенням євреїв, дивлячись на систематичність та жорстокість дій нацистів. Цигани часто розділяли смертну участь в газових камерах з євреями. Причиною переслідування циган також називалося «расове забруднення» [17].

У 1939 р., незабаром після початку війни, німці ініціювали програму T4 – евфемістично оформлену як програма «евтаназії» – для вбивства німців з розумовими або фізичними вадами та емоційними розладами, які самим своїм існуванням порушували нацистський ідеал арійської переваги. Їх класифікували, як таких, що недостойні жити. Також використовувалося економічне обґрунтування, оскільки цих німців вважали «марними їдцями». Нацисти вперше почали використовувати газові камери і масові крематорії в рамках цієї програми. Вбивство інвалідів стало тренувальним полігоном для ключових співробітників, які повинні були укомплектувати табори смерті за програмою «операції Рейнгардт». Німецька громадськість неоднозначно відреагувала на впровадження даної програми. І внаслідок протесту католицьких єпископів Мюнстера, які виступили проти даної програми, вона була офіційно призупинена. Тим не менш, вбивства і стерилізація серед даної категорії населення таємно тривали протягом всієї війни [18; 19, с. 139].

Расова теорія мала вплив і за межами Німеччини, після вторгнення до Польщі німецька окупаційна політика була особливо спрямована проти євреїв, але також була жорсткою відносно до поляків. У гонитві за реалізацією абсолютної расової чистоти нацисти систематично вдавалися до руйнації польського суспільства, щоб нівелювати будь-які сліди від польської державності. Нацисти вбивали польських священників і політиків, фізично винищували представників польського керівництва і

викрадали дітей польської еліти, з подальшою ціллю їх «перевиховання» у якості так званих «добровільних арійців». Багато поляків також були змушені виконувати важку роботу на межі власного виживання, були позбавлені власності і систематично відправлялися до концтаборів [20, с. 219].

Однією з причин створення образу абсолютного зла та ворога, яким став насамперед єврейський народ, а також представники інших рас та етносів, які підпадали під категорію «нижчих» за логікою ідеологів націонал-соціалізму, окрім всього іншого, за аналогією з італійським фашизмом, стала необхідність у подоланні внутрішніх розбіжностей всередині ідеології. Виправдання агресії шляхом звинувачення єврейства у експлуатації народу, звинуваченні євреїв у Першій світовій війні, а також у їх міфічному прагненні до світового панування відволікало рядового німця від проблем всередині країни, тим самим не залишаючи йому просторів для роздумів і для того, щоб задавати зайві для режиму питання, тому в суспільстві не виникало жодного спротиву, коли приватна власність тієї чи іншої єврейської сім'ї переходили у власність членів НСДАП, а їх сусіди безслідно зникали. Не виникало також жодних питань, стосовно виправдання зовнішньої агресії, механізм нацизму наскільки гарно зробив свою роботу, що категорії «марксизму» та «єврейства» сприймалися як щось тотожне, тому агресія відносно видимого «союзника» в обличчі Радянського Союзу, а також його населення не викликало жодних питань та зворотної агресії всередині німецького суспільства, яке у більшості своїй, за декілька років Гітлера при владі повністю перейняли його шовіністичні ідеї.

Висновки. Расова теорія, яку використовували ідеологи нацизму є жахливим свідченням тяжких наслідків расового екстремізму та ненависті. Псевдонаукові, ірраціональні виправдання расової ієрархії, поширені нацистами, забезпечували ідеологічне прикриття для безпрецедентних звірств. Дослідження походження, проявів і наслідків нацистської расової парадигми підкреслює небезпеку риторики дегуманізації та дискримінаційної політики. Це яскраве нагадування про здатність упереджень підживлювати незбагненні акти насильства, які неможливо виправдати. Дослідження ідеологічних аспектів націонал-соціалізму підкреслює необхідність залишатися пильними щодо потенційного відродження та поширення ідеологій, що закликають до будь-яких форм дискримінації, маніпулюють історичними ідеалами та загалом – мають популістський характер. Боротьба з расизмом та іншими ірраціональними доктринами, які пропагують колективну провину на основі довільних класифікацій, є необхідною для захисту свободи, демократії та гуманності. Лише завдяки непохитній відданості таким цінностям як людська гідність, рівність та справедливість ми зможемо

віддати належне жертвам попередніх злочинів і посилити наш опір поширенню ідей, які ставлять під загрозу основи нашої людяності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, March 27). Nazism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Nazism>
2. Vagts, A. (1981). *A History of Militarism*. Praeger.
3. Schmitt, C., Oakes, G., & Schmitt, C. (1986). *Political romanticism*. MIT Press.
4. Фрідріх Ніцше. Так казав Заратустра: Книжка для всіх і ні для кого. Жадання влади. Переклад з німецької Анатолій Онишко та Петро Тарашук. Київ: Основи, 1993. 415 с.
5. Hutton, C. M. (2010). Nazi race theory and belief in an «Aryan race»: A profound failure of interdisciplinary communication. *The International Journal of Science in Society*, 1 (4), 149–156. URL: <https://doi.org/10.18848/1836-6236/cgp/v01i04/51498>
6. Friedlander, H. (1995). *The origins of Nazi genocide: From euthanasia to the final solution*. Univ. of North Carolina Press.
7. Wolfson, R. (1978). Chapter 11. In *Years of Change: European History, 1890–1945*. Essay, E. Arnold.
8. Mommsen, H. (1997). Hitler's Reichstag Speech of 30 January 1939. *History and Memory*, 9(1/2), 147–161. URL: <http://www.jstor.org/stable/25681003>
9. Mommsen, H (1989). «The Realization of the Unthinkable: The 'Final Solution of the Jewish Question»». In Marrus, Michael (ed.). *The «Final Solution»: The Implementation of Mass Murder. The Nazi Holocaust, Part 3. Vol. 1*. Westport, CT: Meckler. pp. 217–264.
10. Turda, M., & Weindling, P. J. (2007). «Blood and homeland»: *Eugenics and racial nationalism in Central and Southeast Europe: 1900–1940*. Central European University Press.
11. Bissell, K. (2005, June 13). *Europe | nazi past haunts «aryan» children*. BBC News. URL: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4080822.stm>
12. Berenbaum, M. (2024, April 7). anti-Semitism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/anti-Semitism>
13. Berenbaum, M. (2024, April 3). Holocaust. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Holocaust>
14. Whisnant, C. J. (2016). *Queer identities and politics in Germany: A history, 1880-1945*. Harrington Park Press. P. 209–210.
15. Penton, M. J. (2004). *Jehovah's witnesses and the Third reich sectarian politics under persecution*. University of Toronto Press. 376 p.
16. Blackshire-Belay, C. (1996). *The African-German experience: Critical essays*. Praeger.
17. United States Holocaust Memorial Museum. (2021, June 3). *PERSECUTION OF ROMA (GYPSIES) IN PREWAR GERMANY, 1933–1939*. United States holocaust memorial museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/persecution-of-roma-gypsies-in-prewar-germany-1933-1939>
18. Berenbaum, M. (2024, April 5). T4 Program. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/T4-Program>
19. Hamerow, T. S. (1999). *On the road to the Wolf's Lair German resistance to Hitler*. The Belknap Press of Harvard University Press.
20. Gumkowski, J., & Lesczynski, K. (1961). *Poland under Nazi occupation*. Polonia Pub. House.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920-Х РОКАХ

Демкович Владислав,
аспірант історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені В. Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету
імені Володимира Гнатюка

Впродовж останніх десятиліть XIX і всього XX ст. мільйони українців через різні причини, зокрема, соціально-економічні та політичні, залишали рідні землі, щоб знайти краще життя за кордоном. Там вони опинялися у новому для них середовищі і незнайомими соціально-економічними, політичними, культурними та побутовими умовами та проблемами.

Однією з найбільш яскравих характеристик еміграції міжвоєнного періоду було виникнення нового типу українського переселенця – політичного емігранта. Після визвольних змагань 1917–1921 рр. та падіння кількох українських державних формацій, до емігрантів приєдналися міністри урядів Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, урядовці, учасники військових формувань та національна інтелігенція, які стали кістяком української еміграції. Європейські країни стали притулком для тих, хто не прийняв радянської або польської влади. За кордоном залишилися також члени дипломатичних місій УНР у Франції, Англії, Німеччині, Бельгії, Нідерландах, Швеції, Норвегії, Фінляндії тощо. Деякі з цих місій продовжували свою роботу, хоча й змінили характер своєї діяльності. Після цього більшість серед українських політичних емігрантів у Європі склали вихідці зі Східної України, зайнятої більшовиками. Загальна чисельність емігрантів на той час становила 40–50 тисяч осіб.

Основними центрами української еміграції стали Прага, Відень, Берлін, Белград, Варшава, Париж та інші міста. До політичних емігрантів приєдналися також колишні військовополонені українці з російської армії. Від 1923 р., коли польський уряд перестав підтримувати С. Петлюру, Польща уже не могла бути надійним притулком для українських

емігрантів, і більшість з них переїхала до Чехословаччини. Зацікавленість українських емігрантів у Чехословаччині на поч. 1920-х рр. обумовлювалась двома основними факторами. По-перше, домінуюча серед них ідея української державності та національного відродження робила досвід Чехословаччини особливо привабливим.

Національний ренесанс чехів у другій половині XIX ст. був показовим: протягом півстоліття вони відродили своє національне життя, піднесли культурний рівень народу та виховали нову національну інтелігенцію. Один з українських студентів, що навчався в ЧСР, назвав чеський національний ренесанс класичним прикладом того, як народ, «позбавлений державного самостійного життя, встав майже як чудом з мертвих» на сторінках журналу «Український студент» [1, с. 3]. По-друге, Чехословаччина і її народи доброзичливо ставилися до емігрантів та сприяли переселенню. Переміщення центру української європейської еміграції до Чехословаччини на початку 1920-х рр. зумовлювалося також тим, що вона була однією з найдемократичніших країн Європи. Її президент, професор Томаш Г. Масарик, висловлював підтримку національно-визвольній боротьбі українців і надавав допомогу тисячам біженців з українських земель. Станом на початок 1922 р. українські емігранти в Чехословаччині становили майже 20 тис. осіб [2, с. 77].

Президент Т. Масарик, який обіймав цю посаду з 1918 по 1935 рік і сам був колись політичним емігрантом, відтак добре розумів труднощі емігрантського життя. Цим можна пояснити гуманне ставлення до українських емігрантів у Чехословаччині. Т. Масарик відвідував Київ і був знайомий з Михайлом Грушевським, Симоном Петлюрою, Володимиром Винниченком, що дозволило йому добре розуміти політичну ситуацію в Україні. Його інтерес до України був пов'язаний також із знайомством з І. Франком, О. Колесою, К. Трильовським і С. Дністрянським [3, с. 54.]. Незважаючи на певні сумніви щодо української політичної проблеми, Т. Масарик висловлював чітку позицію щодо культурно-національних питань: «Література і мистецтво, філософія і наука, політика і адміністрація, моральний, релігійний і взагалі духовний характер кожного народу, а отже, й українського, мусить бути національними» [4, р. 124].

Однак, доволі швидко з'явилися перші настрої до повернення з еміграції. Такі емігранти, що орієнтувалися на повернення в радянську Україну і примирення з радянською владою, стали відомими як «зміновіховці». Причини появи цього явища на українському ґрунті слід шукати глибше, ніж у простій захопленості комуністичними ідеями. Після невдачі в боротьбі за незалежну українську державу багато емігрантів сподівалися на неминучий крах більшовицького режиму і швидке повернення додому. Але час минав, а надії не здійснювалися, залишаючи лише невизначеність і безперспективність. З України надходили

суперечливі новини, які лише посилювали ностальгію (ці почуття широко відображалися в пресі). До цього додавалися випадки добровільного повернення в Україну таких діячів, як президент УНР М. Грушевський, відомий театральний діяч М. Садовський, поет В. Самійленко та інші, спроби повернення В. Винниченка, складний матеріальний стан еміграції і вмiла більшовицька агiтація, підсилена запровадженням НЕПу та політикою українiзації. Це все пояснює, чому частина емігрантів пішла на компромiс, хоча у багатьох змiновiховство не мало нічого спільного з симпатiями до радянської влади. Водночас, еміграційна політика радянського уряду в першій половині 20-х років ХХ ст. була спрямована на поступове обмеження виїздів з України, зокрема шляхом ускладнення процедури отримання закордонного паспорта. У середині 1920-х років через політику більшовицького уряду, спрямовану на повну iзоляцію суспільства, еміграційна хвиля з СРСР практично припинилася. Проте еміграційні потоки надходили до Чехословаччини і з інших європейських країн. Деяка частина емігрантів залишала ЧСР, вирушаючи до США чи західноєвропейських країн, де спостерiгалосся економічне зростання, збільшувався попит на працю і підвищувалася її вартість.

Політичні сили України, які вели активну міжособну боротьбу за різні форми української державності, виключали можливість примирення і пошуку компромiсів між ними на еміграції. Внаслідок цього багато сил витрачалосся на безцільну внутрішню боротьбу. Прихильники різних політичних ідей, форм правління, представники різних політичних партій і емігрантських урядів, розчаровані своєю поразкою, шукаючи її причин, часто конфліктували між собою, звинувачуючи опонентів у невдачах більше, ніж більшовиків. Різні угруповання намагалися за будь-яку ціну закріпити за собою провідну роль у національно-визвольній боротьбі українського народу, що не сприяло згуртуванню заради головної мети – здобуття незалежності для України.

Тим же емігрантам, що залишились, уряд та уповноважені особи намагались сприяти. Уособленням цієї підтримки українського народу та його демократичних прагнень в Чехословаччині стало впровадження з 1921 р. «російської допомогової акції». Ця ініціатива, запроваджена за активної участі президента і уряду ЧСР, здійснювалася з метою надання всебічної допомоги тисячам біженців із земель колишньої російської імперії. Прийняття цієї акції урядом ЧСР стало важливим кроком та прикладом для перегляду підходів до еміграційного питання в інших країнах.

«Російська допомогова акція», оголошена влітку 1921 р. включала в себе не лише матеріальну та гуманітарну допомогу, але й систему заходів для створення умов для активної участі емігрантів у науці, культурі та економіці Чехословаччини. Активну участь у реалізації акції взяли на себе міністр закордонних справ ЧСР Едуард Бенеш і його заступник Вацлав

Гірса. По прибуттю в Чехословаччину, Гірса був призначений уповноваженим міністра для організації внутрішньої служби Міністерства закордонних справ та ведення справ, які стосувалися Східної Європи. Розроблена ним та чехословацьким урядом політика, здійснювана в 1920–1930-х роках щодо емігрантів з Росії та України полягала в наданні всебічної підтримки, включала в себе також моральну, матеріальну та гуманітарну допомоги. Такі дії принесли Чехословаччині великий авторитет у Європі закріпивши її славу справді демократичної держави. Адже навідміну від більшості європейських країн, де проводилася репатріація або денаціоналізація емігрантів і біженців з Росії, уряд ЧСР обрав принципово інший підхід. Він сприйняв численну російську еміграцію як важливий політичний і культурний чинник для побудови країнами Східної Європи, із врахуванням традиційних русофільських настрої значної частини чехословацького суспільства, а також конкретних господарських інтересів країни. Це стало початком вирішення емігрантського питання на найвищому рівні.

«Російська допомогова акція» була офіційно започаткована постановою Кабінету Міністрів ЧСР від 28 липня 1921 р., та передбачала, що ЧСР повинна взяти під опіку дітей, жінок і інвалідів, а також землеробів, студентів і вчених. Е. Бенеш зазначив, що еміграція не повинна втручатись у внутрішні справи ЧСР [5, с. 25]. Всього на проведення акції допомоги емігрантам з колишньої росії з державних фондів протягом 1921–1937 рр. було виділено понад 500 млн. кч (найбільше – в 1924 р. – 100 млн. кч) [6, с. 36]. З 1921 по 1937 рік на проведення цієї акції з державних фондів Чехословаччини було виділено понад 500 млн кч, найбільше у 1924 р. – 100 млн кч. На початковому етапі (до 1928 р.) кошти виділялися виключно з Міністерства закордонних справ ЧСР, без вимог звітності. Лише з 1924 р. почався облік виплат емігрантським установам та організаціям. Отож, «Російська допомогова акція» передбачала значну гуманітарну і матеріальну допомогу, а також створення умов для плідної діяльності емігрантів у науці, культурі, техніці та народному господарстві Чехословаччини.

У меморандумі до Ліги Націй в жовтні 1921 р. представники Українського громадського комітету зазначали: «В Ч.С.Р. в сей час перебуває поверх 10 000 українських громадян, полонених та інтернованих зі світової війни та втікачів з України за останні роки внаслідок подій, які там відбуваються. Через їхню неорганізованість, незнання мови і місцевих обставин та відсутність зв'язків з місцевим громадянством їхнє перебування в Ч.С.Р. за відсутністю у них тих самих необхідних до життя коштів падає тягарем на благодійні установи і завдає багато клопоту урядові» [7, арк. 4].

Для об'єктивної характеристики середовища української еміграції в ЧСР на середину 1920-х років наведемо дані реєстраційно-статистичного підвідділу відділу опікування Українського громадського комітету [8, арк. 217]. На 1 липня 1925 р. Український громадський комітет подає такі відомості про 5627 емігрантів з України:

Соціальний склад:

селян.....	2881	51,2%
робітників.....	718	12,76%
інтелігентів.....	1869	33,21%
торговців.....	86	1,53%
землевласників.....	73	1,3%

Вік:

від 1 до 7 років.....	148	2,63%
від 8 до 14.....	82	1,46%
від 15 до 24.....	1649	29,3%
від 25 до 34.....	3027	53,79%
від 35 до 54.....	661	11,74%
від 55 і старші.....	60	1,08%

Територіальне походження

Правобережжя.....	1679	29,84%
Лівобережжя.....	1060	18,84%
Бессарабія.....	42	0,75%
Кубань.....	36	0,64%
Зелений Клин.....	7	0,12%
Галичина.....	2358	41,9%
Буковина.....	156	2,77%
З інших земель.....	289	5,14%

Освіта

Неписьменних (разом з малими дітьми).....	460	8,17%
Малописьменних.....	659	11,72%
Не більше вищої початкової школи.....	1259	22,37%
Не закінчена середня школа.....	647	11,5%
Закінчена середня школа.....	2078	36,93%
Фахова:		
нижча.....	112	1,99%
середня.....	214	3,8%
Вища освіта.....	198	3,52%

Національний склад

Українців.....	5326	94,65%
Євреїв.....	133	2,36%
Білорусів.....	34	0,6%
Чехів.....	52	0,92 %
Німців.....	27	0,48%
Росіян.....	17	0,3%
Болгар.....	10	0,19%
Молдаван.....	8	0,14%
Поляків.....	6	0,11%
Інших.....	14	0,25%

Як бачимо, територіальне походження емігрантів свідчить про те, що більшість із них походила з тих земель, які опинилися під владою більшовиків (Правобережна і Лівобережна Україна, Кубань, Зелений Клин та інші). За своїм соціальним складом українська еміграція складалася переважно з селян, робітників та трудової інтелігенції, і лише незначна її частина належала до заможних верств. Отже, більшість емігрантів не належала до так званих «буржуїв», проти яких боролися більшовики заради соціального порядку. Емігранти-українці з територій, зайнятих більшовиками, були змушені тікати не через соціальні мотиви, а через національну боротьбу. Це ж стосується і втікачів з інших українських земель (Галичина, Бессарабія, Буковина), де українців переслідували також як національну меншість.

Таким чином, наведені дані показують, що більше третини українських емігрантів склали представники української інтелігенції. Саме вони утворили ядро еміграції, оскільки були найбільш активною, національно свідомою і державотворчою її частиною. Дані про вік українських емігрантів свідчать про те, що переважно це були особи віком від 15 до 54 років (94,7 %). Це люди, здатні до продуктивної праці, причому 53,79 % з них були у віці від 25 до 34 років, тобто перебували у розквіті своїх духовних і фізичних сил, які не могли реалізуватися на рідній землі. Значна кількість осіб потенційного студентського віку, а також інтелігенції, стала визначальною передумовою для розвитку в еміграції широкої культурно-освітньої діяльності. З цього приводу М. Шаповал зазначав: «Українська еміграція у великому числі скупчилася в Чехословаччині. Тут зібрано найбільш інтелектуальних сил, що працювали вдома в різних галузях культури і господарства» [9, арк. 7]. Великою проблемою для емігрантів ставали побутові труднощі, проблеми виживання і адаптації до нових умов. До середини 1920-х років українці в Чехословаччині значною мірою інтегрувалися до місцевого життя. Створені за підтримки УГК установи, організації, товариства, спілки та об'єднання прагнули до самостійності. Об'єктивні процеси, що

відбувалися в середовищі української еміграції, вже не могли повністю охоплюватися в рамках діяльності Українського громадського комітету.

Висновки. Дружнє ставлення уряду Чехословаччини та її президента Т. Масарика до українців допомагало полегшити їхню адаптацію в новому суспільстві, але не могло подолати всі труднощі. Морально-психологічний тиск погіршувався через матеріальне становище. Відсутність житла, роботи, медичної та правової підтримки робила життя багатьох емігрантів нестерпним. Тому питання самоорганізації та представлення інтересів української громади перед чехословацьким урядом стало актуальним з перших місяців перебування українських емігрантів у Чехословаччині. Важлива у цьому процесі була також роль УГКЦ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завдання Української Студентської Молодіжі в Чехословаччині. *Український студент. Жовтень*. № 1. Прага, 1920.
2. Трембіцький В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності. *Вісті комбатанта*. Ч. 5–6. 1996. С. 77–79.
3. Потульницький В. Нариси з української політології (1919–1991). Київ, 1994.
4. Charvat V. Masaryk a ukrajinci. *Slovansky prehled*. 1930. XXII.
5. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. *Советское славяноведение*. 1991. № 6. С. 24–36.
6. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии. Развитие «русской акции». *Славяноведение*. 1993. № 4. С. 28–38.
7. ЦДАВО України. Ф. 3801. Оп. 1. Спр. 5. Меморандум до Ліги Націй і кошторис на допомогу емігрантам-українцям. 28 жовтня 1921 – 31 жовтня 1921 р. 85 арк.
8. Матеріали в справі вироблення документів на право перебування в Чехословацькій Республіці, заяви українських емігрантів про забезпечення документами, посвідки про народження, посаду, освіту і інше. Листування з Міністерством закордонних справ в справі видачі документів. (Літери А-Я) // ЦДАВО України. Ф. 3801. Оп. 1. Спр. 627. 3 січня 1925 р. 29 липня 1925 р. 215 арк.
9. Рукописи статей «Український інститут громадознавства в Празі», «До питання про організацію соціологічних студій». Проекти програми вивчення села і міста на українських землях та інші // ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 77. 202 арк.

УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ ФАХІЦІВ У БУДІВНИЦТВІ ДНІПРОГЕС

Поляков Єтмір,

магістрант I-го року навчання
навчально-наукового інституту історії,
права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету імені Антона Макаренка
jetmirpolyakov@gmail.com

Науковий керівник: **Сокирська Владилена,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії,
міжнародних відносин
та методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені Антона Макаренка

У 1920-х рр., недавно створений Радянський Союз потребував у розвиненій промисловості через складну міжнародну ситуацію і передчуття нової війни і це було лише однією з причин проведення індустріалізації. Після закінчення бойових дій нашій країні потрібна модернізація промисловості. На самому початку 20-х рр. ХХ ст. Олександрівськ (нині Запоріжжя) завмер на порозі великих змін. Він переживав чи не найгірші свої часи: після революцій, громадянської війни та постійного переділу влади зупинилась більшість заводів. Мости, які забезпечували постійний транспортний зв'язок між берегами Дніпра, були зруйновані. Через воєнні дії, епідемію тифу та голод від посухи, кількість мешканців міста скоротилася майже вдвічі. Зміни на краще почалися тут в епоху індустріалізації, коли Олександрівськ став однією з найперших та найважливіших ланок перспективного плану електрифікації країни.

Проекти майбутньої електростанції на Дніпрі пропонувалися один за одним. Однак, оптимально вирішити проблему Дніпра вдалося Івану Гавриловичу Александрову, який, вивчивши всю інформацію, зібрану його попередниками, розробив інженерно-технічний проект найбільшої у Європі гідроелектростанції. На виклик «таку кількість енергії нікому буде споживати» професор відповів обґрунтованими розрахунками і довів, що ДніпроГЕС стане серцем промисловості міста та кузнею професійних кадрів. Ось яким чином видатний інженер і начальник будівництва ДніпроГЕС Олександр Вінтер згадував урядову нараду, яка була скликана наприкінці грудня 1926 р., на якій було поставлено питання про здійснення цього проекту: «Зимовим днем скликали зо два десятки спеців у Кремль, в РНК. Іде питання про будівництво Дніпровської гідроелектростанції. «Не можемо рекомендувати будувати самим. Справа надто велика,

досвіду немає у нас у цих справах», – так висловлюється більшість. Троє висловилися проти, зокрема абсолютно беззастережно і я: „Якщо буде дано потрібне обладнання – самі зробимо». Рішення ухвалено: нас трьох і призначити на роботу» [4]. Ці троє були: Вінтер, Веденєєв, який раніше будував Волховську гідроелектростанцію, Роттер, відомий будівельник з України.

Цікаво, що до проектування станції долучилися не тільки вітчизняні фахівці, а й іноземці. Саме голові відомої на той час у всьому світі американської організації з проектування та будівництва гідроелектростанцій, Х'ю Куперу, Україна може подякувати тим, що гребля має форму підкови. Також американський інженер наполіг, щоб греблю будували не з буту, а з бетону, з трикамерним шлюзом замість чотирикамерного.

У 1927 р. було призначено персональний склад правління Дніпровського будівництва і у березні на Дніпрі закипіла робота. В районі селища Кічкас перші 16 грабарів розпочали земляні роботи. Незабаром до Кічкасу почали прибувати робітники з усіх куточків Радянського Союзу та прості іноземні інженери. У травні на Дніпробуді працювало 2000 людей, у червні – 6000, а у листопаді – вже 127000! Робітників наймали на біржах праці, серед відставних військових та селян. При цьому і радянські і іноземці працювали у рівних умовах.

Прикметно, що 70 % дніпробудівців складала молодь. Розуміючи значення для будівництва кваліфікованих кадрів, керівництво Дніпробуду на об'єкті почало створювати загальноосвітні школи та курси з підготовки спеціалістів – машиністів, слюсарів, теслярів та інших фахівців, а також привлікало іноземних спеціалістів таких, як консультантів Чарльза Джона Томсона, Х'ю Купера – інженерів «General Electric».

Оскільки забезпеченість технічними засобами була вкрай низькою, спочатку більшість робіт на будівництві доводилося виконувати вручну. Але згодом Дніпробуд став одним з найбільш технічно забезпечених будівництв у СРСР.

Для країни, яка пережила Першу світову та багаторічну громадянську війну, зведення такого масштабного об'єкту можна було порівняти з будівництвом єгипетських пірамід, адже будівництво вимагало величезної кількості матеріальних та людських ресурсів. Для реалізації проєкту була потрібна серйозна механізація і організація цілої низки допоміжних виробництв. На місці працювали механічні майстерні, лісопильня, завод із виробництва бетону, компресорні станції, було транспортне господарство. Під час будівництва прокладались залізничні шляхи до греблі та нових мостів.

Лісоматеріалами будівництво забезпечували Чернігівщина та Білорусь. Паровими кранами, екскаваторами, думпкарами – Сполучені Штати. Обладнанням для заводів – Німеччина, Швеція та Чехословаччина. Усі

дев'ять турбін «Newport News» були замовлені у США. Також у Сполучених Штатах замовили п'ять генераторів фірми «General Electric». Ще чотири генератори для ДніпроГЕСу виготовив ленінградський завод «Електросила».

Згодом навколо Дніпробуду з'явився потужний промисловий комплекс, площею у 40 кв. км. Тут було збудовано завод листових сталей, алюмінієвий комбінат та завод Дніпроспецсталь. Так будівництво Дніпровської станції дало поштовх для створення унікального промислового комплексу країни, вирішило давню історичну проблему судноплавства по Дніпру, водозабезпечення міст та зрошення посушливих земель півдня України.

Проект зведення ДніпроГЕСу передбачав будівництво греблі через два острови в руслі річки Дніпро. Це дозволяло вести будівництво у кілька етапів, не перекриваючи саму річку, не створюючи обвідного каналу для пропуску води на період будівництва. Будівництво велося одночасно як з лівого, так і з правого берега до островів.

Вода, яка після будівництва станції піднялася на 40 метрів, давала можливість наскрізного судноплавства через шлюзи Дніпровської ГЕС. І головне – станція задовольняла апетити промислового комплексу в електроенергії за найнижчою у світі ціною.

1 березня 1932 р. було введено в експлуатацію перший гідроагрегат, а через 8 місяців – 10 листопада, Дніпровську гідроелектростанцію зараховано до числа діючих підприємств. Потужність першої черги ДніпроГЕСу складала 310 тис. кВт. Тут працювало п'ять гідроагрегатів потужністю у 62 тисячі кВт кожен.

У день офіційного відкриття ДніпроГЕСу перші 10 тон продукції виплавив новий завод «Дніпроспецсталь». Найдешевша енергія, яку за припущеннями тогочасних скептиків «нікому буде споживати», почала подаватися і в інші промислові центри: Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Нікополь, Дніпродзержинськ та на Донбас.

У січні 1939 р. з пуском останнього, дев'ятого гідроагрегату, Дніпровська ГЕС досягла проектної потужності у 560 000 кВт.

Так було збудовано найпотужнішу на той час гідроелектростанцію в Європі. І саме на правобережній скелі із назвою «Любов», звідки почалося будівництво станції, сьогодні знаходиться машинна зала – серце ДніпроГЕСу.

Грандіозне будівництво енергетичного об'єкту обійшлося країні в суму близько 100 млн. доларів. Увесь комплекс разом із промайданчиком та Соцмістечком – в 400 млн.

З травня 1933 р. по червень 1941 р. ДніпроГЕС виробила понад 16 млрд. кВт-год електроенергії, завдяки чому країна заощадила більше 10 млн. тон палива.

30 вересня 1934 р. відкрита одноколійна трамвайна лінія греблею ДніпроГЕС на правий берег, якою курсував маршрут № 7. Напрямок руху трамвая здійснювався двосторонньо однією колією, вагон трамвая відповідно мав контролер машиніста по обидві сторони, водій переходив на зупинці, яких було лише дві. Вздовж салону було дві лави з натурального дерева. Щогодини він вирушав від Будинку громадських організацій (нині – це міський відділ поліції) до Механічного заводу. Працював трамвай з 06:00 ранку до 01:00 години ночі. Водіями здебільшого були чоловіки, а кондукторами – жінки. Спочатку останній нічний трамвай курсував тільки після завершення циркової програми в цирку-шапіто в парку Металургів.

Радянське керівництво оцінювало позитивно вклад іноземців у будівництво підприємства. Наприклад, 17 вересня 1932 р. за особливо видатну роботу на ДніпроГЕСі було нагороджено орденами Трудового Червоного Прапора американських інженерів-консультантів – Франка Фейфера, Вільгельма Меффі, Фрідріха Вінтера, Георга Біндера та інженерів-консультантів «General Electric» Чарльза Джона Томсона, Х'ю Купера.

Висновки. Отже, іноземні спеціалісти були, як консультантами, так і простими будівниками. Тому, завдяки грамотній співпраці видатних радянських інженерів та іноземних спеціалістів нинішній ДніпроГЕС є найбільшою гідроелектростанцією сучасної України, що упродовж 1932–1956 рр., була найбільшою гідроелектростанцією СРСР та Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Anne D. Rassweiler. Soviet Labor in the First Five-Year Plan: The Dneprostroy Experience.
2. Anne D. Rassweiler. The generation of power: the history of Dneprostroy. N. Y.: Oxford University Press, 1988.
3. Вовк И. История Днепровской ГЭС: проектирование, строительство, восстановление и настоящее. *Запорізькі вісті*. 2020. 27.05. URL: <https://zv.zp.ua/istorija-dneprovskoj-gjes-proektirovanie-stroitelstvo-vosstanovlenie-i-nastojashhee/>
4. Історія Дніпровської ГЕС: проектування, будівництво, відновлення та сьогодні.
5. Ісаєнко О. Науковий доробок академіка І. Г. Александрова (1875–1936) у контексті розвитку гідротехніки та гідроенергетики. 2018. 11 с.
6. Michel Mok. Is New Russia a World Menace?. Popular Science. 1931. No. 4. P. 19–22.
7. Стеклов Ю. В. Александр Васильевич Винтер (к 100-летию со дня рождения). *Электрические станции*. 1978. № 10. С. 92–95.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛЬСЬКОЇ ОСВИТИ ТА КУЛЬТУРИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Попружук Юлія

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: yuliapoprjuk@gmail.com

Науковий керівник: **Алексісвець Леся**,
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Минуле дає нам зрозуміти, хто ми є і ким ми можемо стати. Національна історія Польщі досить грандіозна і водночас драматична, а часом і трагічна. Вся новітня історія Польщі сповнена злетів і падінь.

Відновлення незалежності Польщі в 1918 р. стало ключовою подією, що заклала потужне підґрунтя для широкомасштабного розвитку національної культури країни впродовж наступних двадцяти років. Це був важливий етап активного пошуку і утвердження власної культурної ідентичності, а також глибокої модернізації та переосмислення ключових сфер культурного життя – освіти, театру, музики, образотворчого мистецтва та кінематографу.

Освіта є рушійною силою, що забезпечує збереження і розвиток культури. Попри численні труднощі, спричинені браком фінансових і матеріальних ресурсів, регіональними відмінностями в рівні освіченості населення, а подекуди й дискримінаційними тенденціями, все ж вдавалося здійснювати важливі кроки з демократизації та осучаснення навчальних закладів.

Перші заходи у вирішенні освітнього питання уряд почав здійснювати від 20 листопада 1918 р. Було видано перші декларації, в яких йшлося про створення безкоштовних шкіл, які були доступні для всіх. А вже 9 лютого 1919 р. видано декрет про обов'язкове навчання у семирічній загальній школі.

Реалізація цього декрету була вкрай тяжкою, що було пов'язано з нестачею коштів, війнами та руйнаціями. Тому зобов'язання створювати та утримувати школи було покладено на місцеве самоврядування.

І вже в перші роки це дало свої позитивні результати. Кількість шкіл до 1923 р. зросла вдвічі. У школах навчалося 5 млн. дітей шкільного віку [1].

Але через брак коштів, до семирічних шкіл було записано до 15 % дітей. Більшість шкіл були одно або двокласними.

Ситуація різнилася залежно від регіону та місцевості. Найкраща ситуація зі шкільництвом спостерігалася в західних і центральних областях, де позначка дітей, які відвідували школу не була нижчою 95 %, в той час як в східних регіонах вона ледь досягала 70 % [1].

Розвиток шкільної освіти в цей період ускладнювався відсутністю єдиних підходів і стратегії реформування. Це проявилось під час роботи просвітніх організацій та Всепольського освітнього з'їзду 1919 р. у Варшаві, відомого як «Вчительський сейм». Делегати від різних учительських і педагогічних об'єднань обговорювали основні напрями становлення польської шкільної системи.

Більшість учасників підтримували демократизацію навчального процесу, рівний доступ до освіти для всіх верств населення та обмеження релігійного виховання лише уроками релігії. Однак очікуваних кардинальних змін у системі освіти не відбулося, багато рішень з'їзду так і залишилися на папері, особливо стосовно освіти національних меншин.

Розвиток польської школи супроводжувався полонізацією освіти у Західній Україні, Західній Білорусі та на Віленщині. У 1924 р. був прийнятий закон, який покладав утримання національних шкіл на місцеві громади, тоді як держава надавала перевагу двомовним школам, метою яких була асиміляція українців та білорусів.

У 1932 р. було проведено освітню реформу, за якою велика увага приділялася вивченню природничо-математичних дисциплін. А на основі семирічної школи запровадили додаткові ланки: чотирирічну гімназію, яка була трьох типів: класична, гуманітарна і математично-природнича та дворічний ліцей, закінчення якого відкривало безліч можливостей професійного росту.

Плата за навчання в гімназії та ліцеї була великою, а закладів мало. Тому більшість учнів походило з заможних сімей.

Реформа обмежила доступ молоді з менш заможних верст до середньої та вищої освіти через високу платню та випускні іспити – матура, які, на той час, могла скласти невелика кількість учнів, адже вони потребували додаткових знань, які отримати безкоштовно було неможливо.

У період після проголошення незалежності Польщі спостерігався значний прогрес у розвитку вищої освіти. На той момент у країні діяли три університети (у Кракові, Львові та Варшаві), а також дві політехніки (у Львові та Варшаві). У 1918 р. завдяки приватним пожертвам відкрився Люблінський Католицький університет, а наступного року – Познанський університет та відновив роботу Університет імені Стефана Баторія у Вільно, що продовжив традиції Віленської академії.

Протягом перших років незалежності також розпочали свою діяльність Гірнична академія в Кракові, Головна школа сільського господарства у Варшаві, Академія мистецтв у Варшаві та інші вищі навчальні заклади. Однак існувала нестача наукових кадрів, і значну допомогу в цьому надавали поляки, які здобували освіту за кордоном. Станом на 1924 рік в 17 вищих навчальних закладах Польщі навчалося 39 тисяч студентів [2].

Розквіту зазнала і культурна сфера, особливо театральне мистецтво, кінематограф, живопис та музика. Якщо говорити про театр, то активно створювалися нові театри, особливо у Великопольщі, Помор'ї та Сілезії. Провідними діячами були Юліуш Остерва з «Редутою», Арнольд Шифман, Леон Шиллер та Александр Зельверович. Вони експериментували з новаторськими формами, монументальним театром, синтезом різних мистецтв. Попри популярність комедій, ставили твори польських класиків та європейських авангардистів. Виховувалося нове покоління акторів. Однак існували проблеми з браком фінансування, необхідністю пошуку спонсорів, цензурою. Театри часто гастролювали, йшли на компроміси з репертуаром. Попри труднощі, польський театр зберігав провідну роль у культурі, традиції та здатність до новаторства, що стало базою для його подальшого розквіту після Другої світової війни.

Після відновлення незалежності Польщі її кінематограф спочатку перебував у занедбаному стані. Домінували іноземні фільми, а місцеве виробництво було обмеженим через економічні та адміністративні труднощі [3]. Ситуація почала змінюватися в 1920-х р. із появою патріотичних стрічок та зростанням кількості кінотеатрів.

У 1930-х р. відбулося підвищення художнього рівня польського кіно. З'явилася молода генерація режисерів єврейського походження, як Генрик Шаро, Леон Тренжер, Юліуш Гардан та Александер Форд. Популярними стали літературні екранізації та комедії, хоча критики часто скаржилися на низьку якість сценаріїв.

Попри творчі здобутки, польський кінематограф того періоду стикався з матеріальними негараздами, браком державної підтримки. Його розвиток був перерваний Другою світовою війною, внаслідок якої багато діячів загинули. Повноцінний розквіт національного кіномистецтва припав на повоєнні роки.

У міжвоєнний період польський живопис значною мірою визначався прагненням сформувати національну художню школу та осмислити самобутність польської культури. Це проявилось у творчості митців краківського осередку.

Поруч із пошуками національного стилю, в Польщі також знайшли відгук новітні західні художні тенденції, особливо з Парижу. Це спричинило формування численних авангардних об'єднань, які пропагували власні мистецькі концепції та підходи.

Одним з найяскравіших таких угруповань були краківські формісти, які надавали перевагу формі над реалістичним зображенням дійсності. Їхні твори демонстрували помірний вплив кубізму та натхнення народним мистецтвом.

Інші авангардні групи, як-от «Блок» і «Ритм», також виступали за новаторські, абстрактні чи експресіоністські підходи. У свою чергу «капісти» зосереджувались на мистецтві кольору [4].

Попри фінансові та ідейні виклики, польський живопис 1920–1930-х рр. виплекав видатних майстрів і накопичив творчий потенціал для наступного періоду розквіту.

Історія польської музики починається з прийняттям християнства у 10 столітті, коли до Польщі надійшли літургійні співи латинської церкви, зокрема перший польський гімн «Богородиця» [5].

Після відновлення незалежності Польщі в 1918 р., музичні інституції країни були відновлені та розвивалися. Було засновано Варшавський філармонічний оркестр, музичні товариства та навчальні заклади.

У академічній музиці цього періоду виявилася творчість видатних польських композиторів, таких як Фітельберг, Карлович, Палестер, які синтезували традиції з новітніми течіями.

Водночас активно розвивалась і модерністська музика авангардистів на чолі з Шимановським і Тансманом, які зазнали впливу французького мистецтва.

У міжвоєнний період розквітнув польський музичний театр та популярна музика – пісні, оперети, танці, створені видатними композиторами.

Незважаючи на виклики, польська музична культура зберігала національну ідентичність, активно інтегруючись у європейський культурний простір і відкриваючись до нових художніх напрямків.

Висновки. Досягнення міжвоєнного періоду стали основою для подальшого розквіту польської академічної, театральної та популярної музики у наступні десятиліття.

У підсумку, міжвоєнний двадцятирічний період в історії Польщі став визначальним етапом національно-культурного відродження і модернізації. Незважаючи на численні труднощі, польська культура спромоглася зберегти свою унікальну ідентичність та органічно інтегруватися у загальноєвропейські мистецькі процеси. Здобутки цього етапу мали вагоме значення для подальшого культурного розквіту Польщі в наступні десятиліття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chrzanowska I. Zaniedbane obszary edukacji – pomiędzy pedagogiką a pedagogiką specjalną. Wybrane zagadnienia. Kraków : Oficyna Wydawnicza Impuls, 2009. 326 s.

2. Chodkowska M. Problemy pedagogicznego wsparcia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w zakresie społecznego funkcjonowania w klasie szkolnej. Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji / red. Z. Palak, Z. Bartkowicz. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.
3. Zamoyski A. The Polish Way: A Thousand Year History of the Poles and Their Culture. Warszawa: New Ed edition. 1993, 422 s.
4. Kania I. Galeria malarstwa Polskiego 1800 – 1939. Przewodnik / Izabela Kania. Katowice, 1999. 83 s.
5. Michalski G., Obniska E., Swolkień H. and Waldorff J. An Outline History of Polish Music. Warsaw: Interpress Publishers. 1979, 194 s.

БИТВА ЗА КАВКАЗ (25 ЛИПНЯ 1942 Р. – 9 ЖОВТНЯ 1943 Р.): ПРОВАЛ НІМЕЦЬКОГО БЛІЦКРИГУ

Обуховський Ігор,

студент IV-го року навчання
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Науковий керівник: **Жолоб Михайло,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Перший рік війни проти Радянського Союзу був досить вдалим для Третього Рейху, однак бліцкриг було вперше зірвано під Москвою. За планами німецького командування 1942 рік мав стати вирішальним у війні. Головною метою на цей раз стали кавказькі нафтогазоносні родовища, багаті сільськогосподарські райони Дону і Кубані. План нової операції, що на початку отримав назву «Блау», викладався у директиві верховного головнокомандування вермахту № 41 від 5 квітня 1942 р. Швидким просуванням групи армій «Південь», що мала бути поділена на дві частини, ставилася ціль захопити Сталінград – великий транспортний та промисловий центр СРСР. Це відкривало свободу дій на Кавказі, тому подальші військові дії були пов'язані з розгромом радянських армій на півдні країни.

Історіографія питання досить розлога, оскільки включає в себе історичні праці різних років, мемуари, нариси військових кореспондентів, художні твори. Колектив радянських істориків та дослідників створив велику працю про Німецько-радянську війну, в якій міститься інформація про всі її битви, доповнені справжніми штабними мапами та витягами з джерел [1]. Видається вагомою книга, яку написав М. Непомнящий, що містить цікаві факти історії, пов'язані з Другою світовою війною [3]. Автор досліджує таємниці та невідомі аспекти цього буремного періоду. Важливою працею радянського періоду, що присвячена Сталінградській битві, є монографія дослідника А. М. Самсонова з однойменною назвою [4]. Мемуари Г. В. Гудеріана, батька німецьких танкових військ, одного із засновників тактики бліцкригу, становлять особливу цінність. Хоча проблема битви за Кавказ у його спогадах не розкрита повністю з огляду на відсторонення воєначальника від командування А. Гітлером, він все одно аналізує початок літньої кампанії 1942 року, вказує на помилки [2]. Ф. Гальдер був очільником німецького генерального штабу з 1938 р. по

1942 р. Його щоденник вважається багатим джерелом військової інформації високого рівня з точки зору командування Третього Рейху [5]. Семюел Мітчел і Джин Мюллер – професори, обидва викладали в Державному університеті Гендерсона (США), створили працю про захоплююче життя різних німецьких офіцерів, командувачів [6]. Подана інформація більше фокусується на особистостях, кар’єрному зростанні та стосунках із нацистським режимом, ніж на бойових діях. Г. Дерр, який з червня 1942 р. до січня 1943 р. був очільником штабу 52-го армійського корпусу вермахту, а потім очолював штаб зв’язку при 4-й румунській армії, відомий книгою «Похід на Сталінград», що присвячена опису бойових дій на південному крилі радянсько-німецького фронту в період з кінця червня 1942 р. по лютий 1943 р. [7].

25 липня 1942 р. німецькі війська, після провалу наступальних дій з боку РСЧА в районі Харкова, захопили Ростов-на-Дону, тим самим шлях до Кавказу, на південь Радянського Союзу, був відкритим. Під загрозою опинилися нафтові родовища в Майкопі, Грозному і, зрештою, в Баку. За два дні до цього А. Гітлер видав директиву №45 про початок такої операції на Кавказі, що отримала назву «Едельвейс». Фельдмаршал В. Ліст був призначений командувачем групи армій «А». У його підпорядкуванні знаходилися німецькі 1-а танкова армія генерала Е. фон Клейста, 4-а танкова армія генерал-полковника Г. Гота, 17-а армія генерал-полковника Р. Руоффа, румунська 3-я армія генерала П. Думітреску та 4-й німецький люфтвафле фельдмаршала В. фон Ріхтгофена. У цій групі налічувалося 167 тис. солдатів та офіцерів, 1130 танків, 4540 гармат і мінометів, до 1 тис. бойових літаків. Противник мав кількісну перевагу над військами Південного фронту: у людях – у 1,5 рази, в артилерії – у 2, у танках більш ніж у 9, у літаках – майже у 8 разів [1, с. 160]. Хоча радянську статистику треба сприймати критично, все ж можна наголосити на певній перевазі німецьких військ. 28 липня, коли гітлерівці почали наступ у цьому регіоні, Й. Сталін сформував новий Північно-Кавказький фронт, який очолив маршал С. Будьонний. Останній був одним з головних винуватців Уманського та Київського оточень Червоної армії 1941 р. Вочевидь він отримав ще один шанс.

У цей час перед командирами, політорганами і парторганізаціями постали завдання передусім довести до свідомості радянських воїнів всю небезпеку створеного фронту становища та домогтися ясного розуміння ними своєї відповідальності. Всю роботу політоргани підпорядкували доведенню до бійців вказівки ЦК Комуністичної партії, вимогу Ставки Верховного Головнокомандування «Ні кроку назад!» (від 28 липня 1942 р.). Значна кількість агітаторів та пропагандистів, перебуваючи у підрозділах, здійснювала роботу з роз’яснення політичного, економічного та стратегічного значення Кавказу, зазначалося, що від їхньої завзятості в

бою, знання своєї справи та військової дисципліни залежить «доля усієї Вітчизни». Подальший розвиток подій показав, що здійснені згідно з цим наказом заходи, не зупинили відступ Червоної армії, проте дозволили подолати їх панічний характер. «Самовільна відлучка, сон на посту, втрата зброї чи спорядження, не кажучи вже про самостріли, – це і є порушення наказу № 227, а звідси трибунал і, можливо, штрафбат або штрафрота» [2, с. 194]. Фактично, боєць мав два варіанти: відступити та отримати кулю від власних загороджувальних загонів, або зупинити супротивника, маючи хоча би якийсь шанс витримати натиск ворога, та вижити.

Першим неприємним моментом в Битві за Кавказ став підрив греблі Веселовського водосховища з боку СРСР, що ускладнив наступ для німців. Попри це, вони почали головний наступ західніше річки Манич, яка розлилася в ціле море. І хоча більша частина групи армій «А» рушила через Ростов-на-Дону, оминувши пастку, це дало час Червоній армії відійти вглиб та зайняти більш вигідні позиції. Німці мали серйозну перевагу над радянськими військами. С. Будьонний за погодженням зі Ставкою Верховного Головнокомандування прийняв рішення відвести армії на Кавказі вглиб регіону, організувати оборону в горах.

4 серпня Ставрополь (тоді Ворошиловськ) був захоплений 3-ю танковою дивізією, а Кубань була форсована з півдня. 9 серпня Майкоп перейшов до рук 13-ї танкової дивізії, а ліворуч було взято підступи до осетинської та грузинської військових доріг. В цей же день почався наступ на Краснодар, який до 11 серпня був захоплений 9-ю, 73-ю та 198-ю стрілецькими дивізіями, а 14 серпня 5-й німецький армійський корпус форсував Кубань на широкому фронті. Успіхи вермахту тривали і вже 17 серпня гітлерівці захопили Клухорський перевал й атакували південний напрям. Пізніше було взято гору Ельбрус, 23 серпня на вершині майорів військовий прапор Третього Рейху. Новоросійськ, найбільша база радянського Чорноморського флоту, що залишилася на той час після падіння Криму, був узятий 73-ою і 125-ою стрілецькими дивізіями 28 серпня. Ще 25 серпня 3-я танкова дивізія німців змогла захопити Моздок, а до 30 серпня був створений південний плацдарм через річку Терек. Проте на цьому значні успіхи групи армій «А» закінчилися. Нестача палива уповільнила темпи подальшого просування танкової армії Е. фон Клейста на південний схід через Кавказькі гори. Після форсування переправи через річку Терек поблизу Моздока на початку вересня німецькі дивізії було остаточно зупинено. 9 вересня А. Гітлер звільнив фельдмаршала В. Ліста, якого звинуватив у невиконанні оперативних вказівок. Управління угрупованням на Кавказі фюрер взяв на себе. Виснажені війська вермахту не могли наступати на широкому фронті. Про перекидання резервів у групу армій «А» з-під Сталінграда не могло бути й мови. 6-а армія Ф. Паулюса, що застрягла на березі Волги, сама потребувала підкріплення. Як зазначає гітлерівський генерал Г. Дерр: «З середини серпня стало ясно, що

операції на півдні Росії йшли не за наміченим планом; армія замість «переможного маршу» насилу просувалася вперед. У такому положенні прийнято кидати в бій резерви або змінювати план операції» [7, с. 53].

На початку битви за Кавказ радянське командування вважало, що гори самі по собі є нездоланим оборонним рубежем, а основні перевали мають охоронятися невеликими групами. Як показала подальша практика, вони помилилися. Захист був організований виключно на самих перевалах, без виносу окремих позицій вперед, зокрема було відсутнє артилерійське прикриття. Після перших невдач почалися зміни в системі бойових порядків: крім першого ешелону, почали створювати другі, зокрема з використанням резервів, а на найважливіших напрямках з'явилися артилерійські групи підтримки піхоти. Створювалися окремі захисні рубежі на передньому краї та в глибині. Організуючи оборону, Червона армія почала використовувати переваги авіації. Тут знайшли широке застосування легкомоторні літаки. Маневруючи в горах, маючи невелику швидкість, вони нападали на противника зненацька, використовуючи особливості гірської місцевості. Ще одним винаходом стали так звані «вогняні вали», які наповнювалися нафтою, а коли ворог опинявся близько їх підпалювали, створюючи тим самим непрохідну перешкоду. «Ефективну допомогу сухопутним військам надали кораблі Чорноморського флоту, його берегова артилерія та авіація, морська піхота. Кораблі доставляли бійцям поповнення, бойову техніку, боєприпаси, пальне, продовольство» [1, с. 162]. Важливим чинником слугував і ленд-ліз. Оскільки забезпечувати угруповання військ на Кавказі ставало дедалі важче, у нагоді ставали західні зразки озброєння: танки «Stuart» (США) та «Vaneltine» (Велика Британія), вантажівки «Studebaker US6» (США), літаки А-20 (США). І хоча вищезазначені танки програвали за характеристиками радянським Т-34, вони були набагато краще ніж Т-26 та БТ-7. Літак А-20 мав значно більше переваг та активно використовувався, виграючи конкуренцію у аналогів, доступних Червоній армії.

На протязі усього жовтня 1942 р. гірські єгері та стрілецькі дивізії німців намагалися пробитися до Чорного моря і захопити Туапсе. Початковий успіх, пов'язаний з оточенням окремих радянських частин, не зміг бути перетворений на велику перемогу, оскільки далі пробитися через оборонні рубежі Червоної армії поблизу міста гітлерівці не змогли. Вирішальна битва кампанії за Ельхотівські ворота почалася 26 жовтня 1942 р. Сам населений пункт німці змогли захопити, проте здійснення прориву через вузьку ущелину, яку щедро замінували червоні, залишалося важким завданням. Ще 25 жовтня Е. фон Клейст вирішив провести наступ у районі Нальчика, де оборону Червоної армії було послаблено підготовкою контрудару під Ельхотово. Швидкими ударами їм вдалося подолати укріплення. Прагнучи вийти до Владикавказу (Орджонікідзе),

вони підійшли до чергового рубежу оборони на південь від Ельхотовських воріт біля Гізелі, проте саме там було зосереджено велике угруповання радянських військ. Німецькі армії, що розтягнули свої бойові порядки, були зупинені, а передові частини навіть потрапили в оточення, з якого змогли пробитися, залишивши значну частину техніки. Бої на цьому напрямі тривали до 12 листопада. Ознаки повної катастрофи вермахту на Кавказі вже почали набувати реальних обрисів. 22 листопада 1942 р. А. Гітлер призначив на посаду командувача групою армій «А» досвідченого генерала Е. фон Клейста. Перегрупувати сили та провести новий наступ німці вже не могли. Вранці 23 листопада війська 4-го танкового корпусу Південно-Західного фронту та 4-го механізованого корпусу Сталінградського фронту зустрілися в районі хутора Советський, замкнувши кільце оточення сталінградського угруповання вермахту у межиріччі Волги та Дону. Гітлерівські військові частини на Кавказі опинилися у безвихідній ситуації та, побоюючись ударів у фланг і тил, маючи перспективу повторити долю 6-ї армії Паулюса, почали загальний відступ на північний захід, таким чином німецький бліцкриг на Кавказі був провалений. І хоча бойові дії на Кубані ще тривали, а гітлерівці планували утримувати Таманський півострів дуже довго, битва була програна. 3 вересня 1943 р. Гітлер наказав вивести залишки військ з Кубані та спрямувати їх на оборону Криму. Евакуація тривала до 9 жовтня.

Висновки. Таким чином, провал вермахту у захопленні Кавказу був пов'язаний з вкрай важкими умовами ведення боїв у гірській місцевості, зятим опором Червоної армії, яка поступово вдосконалювала тактику ведення бойових дій та використовувала переваги ленд-лізу, проте головною причиною стало оточення 6-ї армії Ф. Паулюса, оскільки це відкрило можливість радянським військам вдарити у фланг і тил німецьких частин на Кавказі. Гітлерівські частини трималися на Тамані до 9 жовтня 1943 р., проте зрештою були евакуйовані до Криму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945: Краткая история / Тельпуховский Б. С. и др. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Воениздат, 1984. 560 с.
2. Гудериан Г. Воспоминания солдата. Смоленск: Русич, 1999. 654 с.
3. Непомнящий Н. Н. 100 великих тайн Второй мировой. М.: Вече, 2006. 480 с.
4. Самсонов А. М. Сталинградская битва. М.: Академия наук СССР, 1989. 630 с.
5. Halder F. The Halder War Diary 1939–1942. Greenhill, 1988. 716 p.
6. Mueller G., Mitcham S. Hitler's Commanders: Officers of the Wehrmacht, the Luftwaffe, the Kriegsmarine, and the Waffen-SS. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2012. 380 p.
7. Doerr H. Der Feldzug nach Stalingrad, 1942-1943. Friedberg, Podzun-Pallas, 1954. 160 s.

РОЛЬ ПІДПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «СІРІ ШЕРЕНГИ» У БОРОТЬБІ ІЗ НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Волинець Юлія,
магістрантка I-го року навчання
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
e-mail: volynetsula2@gmail.com

Науковий керівник: **Жолоб Михайло,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Під час Другої світової війни у боротьбі з німецькою окупацією важливу роль відігравали різноманітні організації підпільного руху, серед таких була і організація «Сірі Шеренги», яка діяла в 1939–1945 рр. в період окупації Польщі.

Початок Другої світової війни поставив перед розвідкою нові завдання. Вже під час вересневої кампанії скаути почали служити на захисті країни. Покоління, виховане в Другій Речі Посполитій, змушене скласти іспит на патріотизм, склало це з відзнакою. У зовсім нових реаліях війни потрібні були нові форми діяльності. Вже 27 вересня 1939 р. Польська скаутська асоціація пішла в підпілля під назвою «Сірі Шеренги», її засновником став Флоріан Марціняк. Він обіймав цю посаду до моменту арешту свого арешту, тобто 6 травня 1943 р. Його наступником став Станіслав Броневський (Орша), командував до 3 жовтня 1944 р. Останнім командиром був Леон Маршалек, який 17 січня 1945 р. видав наказ про розпуск «Сірих Шеренг».

Щодо організаційної структури, то варто згадати, що окремі частини мали підпільні назви. Штаб діяв під кодовою назвою «пасіка», знамена – «вулики», війська – «рої», команди – «родини», а війська називалися «бджолами». У цій організації було три вікові групи: найстарша – це були насамперед штурмові групи, середня – бойові школи (від 16 до 18 років) і наймолодша – «завішаки» (від 12 до 15 років).

Члени «Сірих Шеренг» були пов'язані правилами, які містилися в довоєнному скаутському законі та присязі. У зв'язку з нестандартною ситуацією, в якій доводилося діяти молодим людям, до присязи було додано такі слова: «Клянусь тобою служити в сірих рядах, зберігати організаційну таємницю, підкорятися офіційним наказам і не ухилятися

від жертви життя». У цій ситуації керівництво підпільників вирішило, що основною і головною метою буде бойове виховання [8, с. 95].

До основних завдань формування входила переважно дрібна диверсія, тобто діяльність, спрямована на підняття та зміцнення духу поляків, така діяльність включала в себе: зняття нацистських прапорів, малювання на стінах, що висміюють німців, кіноакції, спрямовані на те, щоб відбити бажання у поляків відвідувати кінотеатри, де німці демонстрували пропагандистські фільми, розбиваючи вікна у фотоательє, штампували газети польськими гаслами тощо.

Битися зі зброєю в руках дозволялося лише найстаршим членам «Сірих Шеренг». У 1943 р. зі складу десантно-штурмових груп було виділено батальйон «Зоська», названий на честь Тадеуша Завадського – командира Варшавських десантно-штурмових груп. До складу батальйону входив спецпідрозділ «Агат», який з часом трансформувався в батальйон «Парасоль». Першою бойовою акцією був підрив залізничних колій біля Красніка у новорічну ніч 1942–1943 рр. Батальйон «Зоська» проводили диверсійні дії, рятували полонених, здійснювали напади на вищих офіцерів СС і поліції [5, с. 16].

Найвідоміші акції розвідників «Сірих Шеренг» під час окупації включали: порятунок в'язнів із транспорту до Освенціма (акція біля Целестинова; успішне вбивство варшавської поліції та командира СС Франца Кучери (акція «Кучера») та ліквідація прикордонників (акція «Стрічка»). «Сірі Шеренги» також активно співпрацювали з польським урядом в екзилі та штабом Армії Крайової. Як організація вони ніколи не втрачали свого суверенітету.

Інші підрозділи «Сірих Шеренг» воювали в партизанських загонах і проводили диверсії на залізниці. Підрозділи готувалися до «прориву» навчанням у кадетських школах та підготовкою на нижчих командних курсах (моторних та інженерних). Також учасники організації готувалися до періоду післявоєнної відбудови, закінчуючи школу, таємно навчаючись у вищих навчальних закладах і займаючись самоосвітою. У період «прориву» багато частин брали участь у боях частин Армії Крайової, у тому числі в марші на допомогу Варшаві. Під час Варшавського повстання батальйони «Зоська» та «Парасоль» билися у Волі, Старому місті та Чернякові, зазнавши втрат до 80 %. Роту «Руди» батальйону «Зоська» Головнокомандувач Армії Крайової назвав найкращою ротою Армії Крайової.

Під час Варшавського повстання наймолодші бійці організували скаутську польову пошту. У лихоліття війни багато сімей втратили зв'язок між собою. Виявилось, що необхідно організувати цивільну пошту для мешканців столиці. На вулицях міста висіло 40 поштових скриньок, а неповнолітні листоноші, часто ризикуючи життям, намагалися доставити

пошту адресатам. Для жителів столиці така праця була безцінною, адже це було єдине джерело інформації про долю їхніх близьких.

З 1940 р. при штабі «Сірих Шеренг» існувала жіноча виконавча група зв'язкових і розповсюджувачів, підпорядкована Мирославу Цеплаку. Це була група приблизно з 50 скаутів, створена із старшого скаутського гуртка 54-ї варшавської скаутської команди, а потім із 54-ї жіночої скаутської групи. Керівником групи протягом всієї окупації була Романа Лукашевська «Єва». Основним завданням цієї групи було поширення підпільної преси [3, с. 602].

17 січня 1945 р. «Сірі Шеренги» були розпущені. Того дня до столиці увійшли червоноармійці. Тодішній голова організації видав наказ про те, що скрізь, де увійде совет, організація буде розпущена. Бійцям було дуже важко розлучатися після стільки років важкої спільної служби. Було відомо, що за мить одні потраплять у полон, а інші намагатимуться втекти разом із мирним населенням. Кожен своїм невідомим шляхом. Замість прощання всі стояли і виголошували скаутську присягу.

Всього було заарештовано 32 члени «Зоська». Багато членів батальйону були піддані жорстоким допитам. Бувало, що вони ділили камеру з німецькими катями. Їх звинуватили в змовницькій діяльності, спрямованій на повалення комуністичної системи в Польщі. Було винесено багато смертних вироків або тривалих термінів ув'язнення.

Висновки. Отже, під час Другої світової війни «Сірі Шеренги» відіграли величезну роль у підтриманні опору та надії за незалежну Польщу та формуванні патріотичних настроїв. Сторінка історії, написана тоді героїчними скаутами, досі є джерелом гордості для наступних поколінь молодих поляків. Забезпечення інформаційної підтримки, виконання диверсійних акцій та організації підпільного руху не лише принесли відчутні переваги під час війни, але й стали джерелом натхнення для нових поколінь, дуже чітко та розбірливо показуючи їм шлях, яким вони повинні йти до свободи та незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К.: Генеза, 1996. 416 с.
2. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 рр. К.: Вид. дім, 2007. 678 с.
3. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: [б. в.], 2002. 752 с.
4. Зінченко Т. Порівняльна характеристика руху Опору в різних країнах. *Історія України*. 1999. № 17. С. 11–27.
5. Козакова О. Особливості генези польського руху Опору в умовах нацистського окупаційного режиму. *Історія в школі*. 2002. № 7. С. 14–19.
6. Яровий В. І. Новітня історія центральноєвропейських та балканських країн. К.: Генеза, 2005. 816 с.
7. Eckert M. Historia Polski 1914–1939 rr. Warszawa, 1990. 457 s.
8. Friszke A. Polska. Losy państwa i narodu 1939–1945 rr. Wydawnictwo Iskry. 2003. S. 91–109.
9. Groniowski K. Historia Polski 1914–1975 rr. Warszawa, 1977. 567 s.

ВПЛИВ БРИТАНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ РОЗВІДКИ НА ХІД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 РР.)

Ващенко Ольга,

магістрантка I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Період Другої світової війни є надзвичайно важливим, передовсім з огляду на її тотальний характер. Практично усі країни світу взяли участь у цьому конфлікті, хоча особлива роль у його розв'язанні належить Британії, яка повновартісно використовувала потенціал своїх розвідувальних служб.

Одночасно цей період у світовій історії дав британським жінкам можливість подолати чимало суспільних стереотипів, вийти за межі сфери хатніх обов'язків та трансформувати соціальні ролі жінок, які зробили дуже багато для перемоги як всередині країни, так і за її межами (за кордоном вони працювали як члени британської розвідки). І хоч таємні ролі для цих жінок спричинили значну фізичну та моральну небезпеку, вони використовували свій потенціал на користь держави, чим кинули виклик традиційним британським гендерним ролям, провокуючи «моральну кризу» після повернення.

Варто зазначити, що жіноча розвідка сформувалась ще за довго до Другої світової війни. Першою організацією котра на початку XX століття почала залучати жінок у сферу розвідки було саме Бюро секретної служби, створене у 1909 р. Бюро складалося з двох відділень: MI-5 (Секретна розвідувальна служба, котра захищала секрети Британії) та MI-6, також відома як SIS котра дізнавалась секрети потенційних ворогів за кордоном [3].

На початку новостворене агентство дотримувалося традиційних гендерних поглядів. Жінок вважали неспроможними виконувати таємну роботу, тому у більшості випадків вони займали посади секретарів і така тенденція продовжувалась весь міжвоєнний період.

Однак, з початком Другої світової війни жіноча частина суспільства уже не мовчала, а навпаки, піддавала критиці дану несправедливість. Неабиякого розголосу набула стаття «Wassage of Women» Нески Робб, котра була опублікована в британській газеті «The Spectator», у червні 1940 р. за день перед захопленням Франції німцями. Відома активна феміністка, літературознавець та історик зазначила: «Британія марнує своїх жінок і що така зневага до статі призведе до загибелі». Авторка скаржилася, що уряд «ганебно знехтував» тим, що жінки могли зробити для війни. Неска Роб зауважувала: «Розвідка і спеціальні знання, які мали б бути в розпорядженні країни, були відпущені без діла». Висновки Нески ґрунтувалися на історіях жінок. Так, до прикладу, доволі відомим є досвід Ненсі Вейк, котра спробувала взяти участь у військових діях під час подорожі до Великобританії незадовго до падіння Франції, але через упереджене ставлення британської розвідки їй було лише запропоновано посаду в підрозділі забезпечення військ, від якої вона відмовилась [4].

Проте така ситуація тривала недовго, бо британський уряд на початку війни, а саме організація MI-5 почали набирати агентів. У цей період жінки теж могли подати документи. Хоча, знову була відображала рідкісна форма британської гегемонної маскулінності поч. XX ст. Дещо інший підхід був у новоствореній в 1940 р. організації Управління Спеціальних Операцій (SOE), відоме також, як «Таємна армія Черчилля». Таємне агентство зразу розпочало широкомасштабні операції на окупованих територіях. Доречно зазначити, що дана організація почала вербувати жінок, котрих офіційно зараховували до Медсестринського корпусу першої допомоги (First Aid Nursing Yeomanry (FANY)).

У 1940 р. було запропоновано план підготовки агентів Управління спецоперацій, який включав чотири етапи. Для їх реалізації були запроваджені три типи шкіл – підготовчі, парамілітарні та заключні. На четвертому етапі, перед відправкою на завдання, агенти мали отримати фінальні настанови в штаб-квартирі у Лондоні.

Підготовка була важкою та вимагала хороших фізичних навичок і високого рівня стресостійкості. Перед самою місією кожен агент отримував до чотирьох різних імен і посвідчення особи з неправдивою інформацією, у якому вказувалися, наприклад, освіта та професія. Крім того, їм видавали «таблетки L», які містили ціанід, щоб негайно застосувати їх у разі захоплення. Небезпечні ліки часто зашивали в одяг, ховали в порожнисті трубочки або навіть тюбики від помади [1].

Після підготовки агентів відбувався розподіл їх у різні країни. Територія, на якій працювала SOE була великою, тому тисячі шпигунів повинні були проникнути на всі території, де розгорталися події Другої світової війни: від Польщі до Ефіопії та Бірми. Після прибуття на місце призначення, агентів розподіляли в команди (3 чол.), які склалися з

«організатора» або лідера, оператора бездротового зв'язку (радиста) та кур'єра.

Мабуть, найбільш розповсюдженою роботою серед жінок шпигунок в SOE була робота кур'єра. За статистикою, двадцять із сорока жінок-агентів відділу F були класифіковані як кур'єри. Кур'єрська робота була найменш престижною роботою в ієрархії військових робіт SOE.

Основним завданням кур'єрів було постачання зброї, обхід цензури шляхом передачі повідомлень, написаних від руки чи усних. Жінки-кур'єри ризикували, подорожуючи потягом, велосипедом, пішки та на автомобілі адже їм часто доводилось зустрічати ворожих солдат і проходити перевірки на блокпостах.

Не менш небезпечною була посада оператора бездротової передачі, іншими словами професія радиста. Оператори були вирішальними компонентами комунікації, адже вони підтримували зв'язок між домашнім фронтом – Лондоном – і полем битви – окупованою територією. Таким чином, радисти були цінними членами шпигунського округу, тому що вони повідомляли про потребу в матеріалах і доносили важливу інформацію в штаб-квартиру, чим впливали на можливості окремої схеми.

Окрім, технічних навиків, шпигуни мали проявити досить високий рівень інтелекту та добру пам'ять, адже їм доводилось запам'ятовувати різні шифри. З метою безпеки кожен оператор W/T отримував унікальне ключове слово, яке використовувалося для кодування та декодування повідомлень. За свідченнями Ненсі, радистам було визначено лімітований час (не більше 50 хвилин), коли вони повинні були передати відомості про переміщення противника або здійснити диверсію. Коли шпигун перевищував ліміти, їх легко могли викрити німці. За статистикою, у тих, кого відправили в поле, був 50-відсотковий шанс повернутися живими. В разі арешту радиста схема, за якою діяла група, зазнавала краху [1].

Що стосується організаторів SOE, то можу зазначити, що майже всі керівні посади в різних мережах SOE займали чоловіки, проте одна жінка змогла зайняти місце серед них – йдеться про Перл Уайтерингтон. Перл стала лідером своєї власної мережі SOE, розділивши обов'язки з колегою Мейнгардом. Вони організували понад 800 затримок транспорту на залізничних лініях, заважаючи німецьким військам транспортувати техніку та матеріали на фронт в Нормандії. Варто зазначити її командування було настільки ефективним, що нацисти за її голову готові були заплатити мільйон франків [1].

Окрім SOE, вербувати жінок почала школа державного коду та шифру GC&CS, більше відома, як «Блетчлі парк». Вимоги до працівників були досить високими – це мали бути «люди професорського типу», набрані переважно з Оксфордського та Кембриджського університетів. Звичайно, жінкам не одразу вдалось отримати роботу та сформувані більшість у цій організації.

На початках до «Блетчлі-парк» приходили жінки, яких відбирали в університетах або через надійні родинні зв'язки. Статистика аналізу співробітниць за віком засвідчує, що дібрані жінки, як правило, були молодшими за 25 р. Жінки у великій кількості були зайняті в експлуатації криптографічного обладнання та комунікаційних машин, перекладі документів Осі; здійснювали аналіз трафіку, виконували канцелярські обов'язки і багато іншого. Деякі завдання для працівників були більш конкретними: нанесення літер на карти, повторна перевірка та переклади перехоплених відомостей або читання розшифрованих повідомлень і сортування їх відповідно до класифікаційних типів [2].

Крім того, жінки також обслуговували реєстраційну кімнату, де зберігалися вхідні повідомлення, фіксували та реєстрували їх, а також працювали з блістингом, тобто переліком повідомлень з інформацією про походження сигналу та перехоплення.

Однак, потреби в персоналі «Блетчлі парк» продовжували зростати, тож наступним, на кого звернули увагу керівники, стали лінгвісти, математики та жінки, які вміють розбирати кросворди. Процес добору був доволі креативним. У 1942 р. газета Daily Telegraph влаштувала змагання на розшифрування кросворду. Звичайно, після цього етапу відбору жінок все частіше допускали до роботи на більш високих посадах і на піку своєї діяльності кількість жінок у організації становила 75 % [2].

Щодо самого Блетчлі парку, то тут розвідувальна робота поділялася на певні напрямки, які були представлені у організації у вигляді секцій. Наприклад, будинок під номером 3 концентрував свою розвідувальну роботу на німецькій армії та Люфтваффе. Будинок № 4 займався німецькою та японською морською розвідкою. Будинок № 6 здійснював криптоаналіз німецької армії та Люфтваффе, будинок №7 працював над японським та італійським криптоаналізом і будинок № 8 працював з німецькою Naval Enigma [5].

Найвідомішою і найуспішнішою жінкою-криптоаналітиком була Джоан Кларк, яка працювала над розшифровкою радіоповідомлень Enigma-M3 і Enigma-M4 від ВМС Німеччини, особливо цінною була її інформація щодо діяльності німецьких підводних човнів, які розташовані в Атлантиці [2].

Після того, як на початку 1940 р. було розшифровано перші німецькі закодовані повідомлення, команда в «Блетчлі парк» сприяла перемозі над гітлерівцями і до 1944 р. щодня розшифровувалося понад 3000 німецьких повідомлень. Досягнення «Блетчлі парк» також вплинули на хід низки морських операцій. Злом «Dolphin Enigma» був критично важливим, оскільки це була система кодування, яку використовували німецькі підводні човни в морі. За деякими оцінками істориків Блетчлі парк скоротила війну на 2–3 роки. Все це не було б реальним, якби не праця

жінок. Якби «Блетчлі парк» не послабила контроль підводних човнів у Північній Атлантиці, вторгнення союзників до Європи у 1944 р. – висадку в день D – могло б бути відкладено, можливо, приблизно на рік або навіть на більше, оскільки через Північну Атлантику був маршрут, яким мусили пройти боєприпаси, паливо, продовольство та війська, щоб перебазуватися до Британії з Америки. Будь-яка затримка в часі вторгнення, навіть затримка менше ніж на рік, поставила б Гітлера в більш сильну позицію та дозволила б йому з більшою силою протистояти нападу союзників.

Всі ці досягнення були б неможливі без жінок. Саме за допомогою злагодженої співпраці розвідувальних сил Британія з кожним днем крок за кроком наближалася до омріяного закінчення війни. І по суті, кожна перемога британських військ не обійшлась без внеску у цю справу жінок.

Висновки. Отож, жінки-агенти відігравали важливу роль під час Другої світової війни. Ніякі документи не змогли б так яскраво передати всі страхоття пережитого, як історії людей, що брали участь в операціях. Ці дивовижні історії дають зрозуміти, що прагнення миру та перемоги, відвага та жага до життя жінок демонструють характеристики, про які багато хто міг лише мріяти. У такий спосіб жінки змінювали, навіть якщо тимчасово, динаміку гендерної влади під час війни, тим самим кидаючи виклик уявленням про жінок на війні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Beryl E. Escott, *Mission Impossible: A Salute to the RAF women of SOE in wartime France*. UK: Haynes Publishing Group, 1991. P. 28–29.
2. Bletchley Park: What was its role in WW2? Forces. URL: [4https://www.fodXarces.net/news/bletchley-park-key-ww2-victory](https://www.fodXarces.net/news/bletchley-park-key-ww2-victory)
3. Danielle Wirsansky. *Doing a Real Job: The Evolution in Women's Roles in British Society through the Lens of Female Spies, 1914–1945*. Florida State University Libraries. 2018. P. 112.
4. Nesca Robb *Articles of War: the Spectator Book of World War II*, ed. Phillip Marsden-Smedley and Fiona Glass. London: Grafton, 1989. 240 p.
5. *The female enigmas of Bletchley Park in the 1940s should encourage those of tomorrow. The conversation*. URL: <https://theconversation.com/the-female-enigmas-of-bletchley-park-in-the-1940s-should-encourage-those-of-tomorrow-36640>

НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Квасневський Артем,

студент II-го року навчання
факультету історії, політології та міжнародних
відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
e-mail: kvasnevskyi.artem@chnu.edu.ua

Науковий керівник: **Мінаєв Андрій,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Міжнародний військовий трибунал, який розпочався в м. Нюрнберг 20 листопада 1945 р., став першим у світовій історії досвідом та правовим прецедентом засудження злочинів міждержавного масштабу, а також його організаторів – політичного режиму, його карних інститутів, найвищих політичних та військових діячів. Нюрнберзький процес відбувся завдяки тому, що через три місяці після перемоги над Третім Рейхом уряди СРСР, США, Великобританії та Франції уклали угоду про організацію суду над головними військовими злочинцями. Це рішення мало схвальний відгук серед міжнародної громадськості, адже дійсно було необхідним надати суворий урок авторам та виконавцям планів світового панування, масового терору та вбивств, ідей расової переваги, геноциду, жажливих руйнувань, пограбування величезних територій. Надалі до процесу офіційно приєдналися ще 19 держав, і Трибунал отримав назву «Суд народів».

Актуальність дослідження перебігу Нюрнберзького процесу полягає в тому, що він став першим в історії судом над злочинами й злочинцями міжнародного рівня, набувши таким чином всесвітньо-історичного значення та ставши класикою міжнародного судочинства. Варто також відмітити, що в проведенні процесу було поєднано три юридичні традиції: радянську, англо-американську та, як залежний компонент, німецьку.

Питання про відповідальність нацистського керівництва Німеччини і організацію судового процесу неодноразово обговорювалися учасниками антигітлерівської коаліції. Із членів «великої трійки» Ф. Рузвельт та Й. Сталін були за процес, а У. Черчіль (як і низка впливових посадовців США та Великої Британії) займав іншу позицію, вважаючи «за краще розстріляти нацистських лідерів без зайвих церемоній». З цього приводу

англійський історик Н. Дейвіс зауважує, що «Сталін зник до показових процесів як інструментів своїх політичних перемог у Радянському Союзі, тож не було жодних підстав гадати, ніби він відмовиться від нагоди так само показати силу й після своєї видатної міжнародної перемоги. Сталін, зрештою, виграв найбільше усіх, бо на будь-якому справедливому процесі він сам дуже легко міг би опинитись на лаві підсудних». Не випадково «Комісію з керівництва роботою радянських представників у Міжнародному трибуналі в Нюрнберзі» очолював головний державний обвинувач на сталінських «показових судових процесах» під час чисток 1930-х рр. А. Вишинський. [3, с. 101–103]. Тому, хоча британський уряд запропонував розстріляти очільників нацистської політичної системи, проте, за наполяганнями СРСР і США, було вирішено утворити міжнародний суд для притягнення до відповідальності головних воєнних злочинців [3, с. 101–103].

Перш за все, сама ідея законності, за допомогою якої велась боротьба проти нацизму, була б скомпрометована, якби запровадження системи демократії почалось поза правовою розправою над злочинцями війни. Як зазначив А. Кассезе, порушення максими «ніхто не може бути визнаний винним, доки це не доведено у суді» поставило б союзників на один щабель з тими, хто порушив усі закони справедливості та цивілізації [5, с. 6]. Крім того, авторитет міжнародного суду мав надати вироку значення суворого попередження для всіх тих, хто захотів би посягнути на міжнародний мир та безпеку в майбутньому. І нарешті, саме міжнародний суд, а не те, що називають «політичним актом», був потрібний для того, щоб не тільки покарати злочинців війни, але й засудити власне систему нацизму; зауважимо, що останнє неможливо було здійснити у національних судах.

Саме тому 8 серпня 1945 р. у Лондоні представниками Великобританії, СРСР, США і Франції було підписано Угоду про створення Міжнародного військового трибуналу (надалі – МВТ) і прийнято Статут, яким було визначено порядок організації трибуналу і принципи його роботи [4, с. 38].

Невелике коло засновників МВТ дозволило частині науковців сумніватися в його міжнародно-правовій природі: так, дехто вважає його лише спільним судом чотирьох держав (окупаційним судом), а не міжнародною інституцією. До того ж склад органів трибуналу додає їм аргументів: по одному судді та обвинувачу з їх заступниками від кожної з держав-засновниць; секретаріат призначався судьями, правила процедури теж розроблялися судьями, а представників інших держав не було (окрім німців-захисників). Схоже, що враховуючи порядок утворення, судоустрій та процедуру розробки правових норм, цей трибунал можна скоріше назвати мультинаціональним, ніж міжнародним. Між тим, слід зазначити, що впродовж вересня-грудня 1945 р. 19 держав приєдналися до

Лондонської угоди про створення трибуналу, а його Статут і вирок були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН в 1946 р., що можна вважати цілковитою підтримкою його легальності з боку міжнародного співтовариства [2].

Після створення МВТ чотири країни-переможниці сформували свої прокурорські групи, націлені на формулювання обвинувального висновку. Член Верховного суду США Роберт Джексон, який брав активну участь у створенні трибуналу, став відповідальним за звинувачення з боку США. Генеральний прокурор Великобританії Хартлі Шоукросс став формальним главою британської групи, хоча фактичне керівництво опинилося в руках Девіда Максвелла-Файфа. Радянська сторона призначила на посаду головного обвинувача від СРСР Романа Руденка. Французьким колегою Руденка став колишній міністр юстиції у Тимчасовому уряді Франції в Алжирі Франсуа де Ментон; з січня 1946 р. французьку групу очолював юрист і політик Шампетье де Ріб, оскільки Ментон зайняв посаду депутата в Консультативній тимчасовій асамблеї в Парижі [7].

Згідно зі статутом, юрисдикції та загальних принципів МВТ за статтею 6, підлягали злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності, скоєні лише «військовими злочинцями європейських країн Осі».

Злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод або запевнень, або участь у загальному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вищевикладених дій [1].

Військові злочини передбачають порушення законів і звичаїв війни. Вбивства, погане ставлення чи вивезення на рабську працю чи для інших цілей цивільного населення окупованої території, вбивства чи погане ставлення до військовополонених або осіб, що перебувають у морі, вбивства заручників чи пограбування державного або приватного майна, безглузде знищення міст і селищ або руйнування, не виправдані воєнною необхідністю [1]. У Нюрнберзькому процесі було відзначено, що до Другої світової війни ці злочини вже були визнані в Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. та Женевській конвенції про поводження з військовополоненими 1929 р.

Злочинами проти людяності є вбивства, винищення, навернення в рабство, вислання та інші нелюдські акти, вчинювані щодо цивільного населення, або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами, якщо такі дії вчинюються, або такі переслідування мають місце при виконання будь-якого злочину проти миру або будь-якого воєнного злочину, або у зв'язку з ними [1].

Варто вказати, що на практиці коло підсудних було обмежене виключно колишніми керівниками нацистської Німеччини. Остаточний

перелік обвинувачених осіб, повний неточностей і помилок, був опублікований 29 серпня 1945 р.: до списку увійшли Герінг, Ріббентроп, Гесс, Кальтенбруннер, Розенберг, Франк, Борман (заочно), Фрік, Лей, Заукель, Шпеер, Крупп, Нейрат, Ширах, Зейсс-Інкварт, Штрайхер (Штрейхер), Кейтель, Йодль, Редер, Деніц і Фріче. При цьому низка потенційних підозрюваних не були притягнуті до суду. Недостатньо продуманий процес відбору відповідачів позначився як на ході суду в Нюрнберзі, так і на його подальшому сприйнятті істориками та юристами [7].

Існують дискусії серед науковців з приводу правочинності МВТ. Найчастіше лунає критика стосовно того, що він був «судом переможців над переможеними». Цей аргумент можна певною мірою вважати обґрунтованим, оскільки, як вже відзначалося, обвинуваченими на процесі були тільки німці, суддями були тільки представники держав-переможниць, а також під час процесу між представниками держав-засновниць існувала домовленість не торкатися низки питань, з приводу яких самі ці країни могли стати об'єктом обвинувачень та припиняти їх згадки на процесі. Зокрема, це були питання: а) радянсько-німецького пакту про ненапад 1939 р.; б) поведінки Британії під час війни з бурями; в) бомбування британцями Дрездену; г) сегрегації в США [3].

Вітчизняні й зарубіжні правознавці наголошують на принциповій важливості інтерпретації міжнародно-правових злочинів, передусім на засадах природного права, на тому, що принцип «нема злочину без покарання» розуміється саме у природно-правовому аспекті, коли йдеться про злочин не у законі, а саме у праві. З цього приводу дослідники звертають увагу на положення вироку Нюрнберзького трибуналу, де прямо констатовано, що він (вирок) є «вираженням того міжнародного права, котре вже існувало на час утворення цього трибуналу», і що той, хто агресивно, всупереч укладеним угодам і без попередження здійснює напад, «повинен знати, що вчиняє не правову справу». Трибунал констатував, що «...підсудні повинні були знати, що їхні вчинки суперечать міжнародному праву» [2].

Радянська прокурорська команда в 192 особи була переважно складена з активних учасників показових процесів 1920–1930-х рр. – від Шахтинської справи до Московських процесів. Радянський підхід до управління вимагав централізацію діяльності прокурорів і суддів, які працювали за вказівками з Москви: під керівництвом Молотова в радянській столиці одночасно з «Комісією з Нюрнберзького процесу» (комісією Вишинського) було створено «Комісію Політбюро ЦК ВКП(б) з організації та керівництва Нюрнберзьким процесом», до якої увійшли Вишинський, Костянтин Горшенін, Богдан Кобулов, заступник голови НКВС Сергій Круглов та начальник СМЕРШу Віктор Абакумов. Теоретично такий підхід дозволяв сталінському політбюро безпосередньо

впливати на роботу трибуналу відповідно до позиції СРСР. Однак на практиці бюрократичні зволікання призводили до того, що радянські представники не брали участі в дискусіях суддів і прокурорів, не знаючи відповідної позиції Москви; коли ж така позиція з'ясовувалася, три інші делегації найчастіше встигали дійти компромісного рішення і радянські аргументи ними вже не враховувалися [7].

Підсумком роботи МВТ стало винесення наступних вироків обвинуваченим:

До страти через повішення були засуджені: Герман Герінг, Мартін Борман (заочно), Ернст Кальтенбруннер, Йоахім фон Ріббентроп, Вільгельм Кейтель, Альфред Розенберг, Ганс Франк, Вільгельм Фрік, Юліус Штрейхер, Фріц Заукель, Артур Зейсс-Інкварт, Альфред Йодль.

До довічного ув'язнення: Рудольф Гесс, Вальтер Функ та Еріх Редер.

До 20 років ув'язнення: Бальдур фон Ширах та Альберт Шпеєр.

До 15 років ув'язнення: Костянтин фон Нейрат.

До 10 років ув'язнення: Карл Деніц.

Виправданими були: Ганс Фріче, Франц фон Папен та Ялмар Шахт.

Дослідження в ході Нюрнберзького процесу катастрофічних масштабів руйнування скарбів світової культури багато в чому вплинуло на прийняття в 1954 р. Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Висновки та правові позиції Міжнародного трибуналу не могли не позначитися також на змісті Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. і Міжнародних пактів про права людини 1966 р. [5].

Висновки. Значення Нюрнберзького трибуналу полягає в тому, що він, як перший в історії міжнародний кримінальний суд, аргументовано й переконливо довів провину підсудних у скоєнні тяжких міжнародних злочинів і засудив головних німецьких військових злочинців. Разом із тим, зосередившись лише на німецьких винуватцях війни і військових злочинцях, по суті він став судом переможців над переможеними, тоді як деякі сумнівні аспекти діяльності самих держав-переможців були винесені за межі роботи трибуналу. Процес створив важливі передумови до формування основ сучасного світового правопорядку, насамперед у таких сферах, як захист прав людини і міжнародне гуманітарне право, а також до розвитку нових принципів і норм у всіх інших галузях міжнародного права. Його рішення привели до створення міжнародного кримінального права і закликають до боротьби проти міжнародних злочинів, ким би вони не здійснювалися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання голів військових злочинців європейських країн. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00JTY99AEC>

2. Рабінович П. М. Людяність як об'єкт правового захисту: до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 47–48.
3. Лебедева Н. Как готовился Нюрнбергский процесс. *Международная жизнь*. 1996. № 8. С. 99–108.
4. Полянский Н. Н. Международный военный трибунал. М., 1946. 48 с.
5. Cassese A. From Nuremberg to Rome: International Military Tribunals to the International Criminal Court. *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. New York: Oxford University Press, 2002. Vol. 1. P. 3–19.
6. Hirsch F. Soviet judgment at Nuremberg. NY: Oxford University Press, 2020. XVI. 536 p.
7. Priemel K.C. The Betrayal: The Nuremberg Trials and German Divergence: [англ.]. Oxford: Oxford University Press, 2016. 496 p.

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ТА ІДЕОЛОГІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ США НА СТРИМУВАННЯ КОМУНІЗМУ (1945–1953 РР.)

Прокоп'юк Уляна,

студентка II-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: prokopiuk.uliana.03@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Перемога Об'єднаних націй: Радянського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Великобританії та їхніх союзників над державами-агресорами у Другій світовій війні зумовила докорінну зміну сил у світі. Німеччина, Італія, Японія, що належали раніше до розряду великих держав, унаслідок воєнної поразки були в економічному відношенні суттєво ослаблені, а Німеччина і Японія на якийсь час залишалися поза межами міжнародного співробітництва. В результаті війни великих матеріальних витрат зазнали й держави переможці – Великобританія і Франція, що значно послабило їх міжнародні позиції.

На авансцену світової політики виходять дві супердержави – США і СРСР, які за роки війни примножили військову могутність настільки, що всі інші країни не могли до них дорівнятися.

У цей період розпочинає діяльність ООН, триває процес розпаду імперій, народжуються два блоки, виникає «холодна війна» [1, с. 227].

Наприкінці війни суперечності між СРСР і США набрали нової сили. Америка сподівалася, що інші країни переймуть сповідуванні нею принципи свободи, рівності та демократії, які допоможуть стабілізувати становище, сприятимуть відбудові і загальному відродженню в умовах всесвітнього хаосу, громадянських війн та розпаду імперій [2, с. 281].

Протидіючи поширенню комуністичної ідеології в Європі, Сполучені Штати намагалися своєчасно відгукуватися на проблеми, що виникали в інших регіонах світу [2, с. 287].

Стимування Радянського Союзу стало головним завданням американської політики в повоєнні роки. Джордж Ф. Кеннан, дипломат високого рангу, який працював у посольстві США в Москві, окреслив новий курс у довгій депеші, надісланій до Державного департаменту в

1946 р. Повернувшись на батьківщину, Кеннан продовжив свій аналіз і згодом опублікував статтю під анонімом «Ікс» у престижному журналі «Форин ефферз» («Іноземні справи»). Вказуючи на традиційно притаманне Росії почуття небезпеки, Кеннан доводив, що ні за яких умов СРСР не пом'якшить своєї позиції, оскільки фанатично вірить – доки існують Сполучені Штати, ні про яку стабільність у світі не може бути й мови, і тому прагне посіяти незлагоду в американському суспільстві. Далі він зазначав, що тиск Москви, спрямований на поширення її влади, можна припинити шляхом «рішучого та пильного стримування російських експансіоністських зазіхань» [2, с. 284].

Отже, основою зовнішньої політики США була політика стримування, натхненна Джорджем Кеннаном США приділяли значно більшу увагу не тискові на СРСР та його центрально-східноєвропейським сателітам, де саме в цей час усувалися з урядів представники центристських партій, а загальній ситуації в країнах Західної Європи. США застосували весь свій вплив на союзників, щоб навесні 1947 р. відправити у відставку міністрів-комуністів з урядів західноєвропейських країн. Наступним кроком США в посиленні протистояння стало ідеологічне обґрунтування нових напрямів зовнішньої політики. Це завдання мала виконати саме «доктрина Трумена», висунута адміністрацією США на початку 1947 р. бо доктрина проголошувала необхідність переходу від «стримування» до «відкидання» комунізму. І хоча «доктрина Трумена» гарантувала саме збереження статус-кво, вона заклала підґрунтя для наступних контрзаходів. До часу висунення «доктрини Трумена» суперечка в керівництві США між «ідеалістами», що стояли за продовження партнерства з СРСР (це насамперед Б. Рузвельт, син Ф. Рузвельта, та міністр торгівлі Г. Воллес), і «реалістами», які відкидали можливість такого партнерства та вважали першочерговим завданням запобігання поширенню радянського впливу у світі (морський міністр Д. Форрестал, Д. Ачесон, Д. Кеннан, Ч. Болен), ситуація потроху вирішувалась на користь останніх. Нарешті на початку 1947 р. президент Трумен остаточно прийняв позицію «реалістів».

12 березня 1947 р. він виступив у конгресі з промовою, у якій виклав власне бачення концепції «стримування». Задля відвернення загрози просування комунізму на Захід Трумен закликав удатися не до збройної сили, а до масованої фінансової допомоги країнам, де існувала небезпека посилення лівих. Він запропонував надати Туреччині та Греції фінансову допомогу, спрямовану передусім на перебудову збройних сил [3, с. 64–65].

Уперше стримування було втілене саме тоді. Велика Британія підтримувала Грецію, де комуністичні сили погрожували існуючій монархії громадянською війною, а також Туреччину, на яку тиснув СРСР, домагаючись територіальних концесій та права будувати військово-морські бази на Босфорі. В 1947 р. Великобританія повідомила США, що

не спроможна надалі подавати таку підтримку. Негайно Державний департамент створив план американської допомоги обом країнам. Проте підтримка будь-яких нових політичних акцій, пов'язаних із втручанням у справи іншої країни, за словами одного з лідерів американського Сенату Артура Ванденберга, звернених до Трумена, стане можливою, «тільки якщо країну залякати до смерті». Трумен був готовий до таких дій. У заяві, відомій як доктрина Трумена, президент стверджував: «На моє переконання, політика Сполучених Штатів має спрямовуватися на підтримку вільних народів, що виступають проти поневолення озброєною меншістю або з середини чи ззовні» [2, с. 284–285].

Насправді переростання протистояння в перманентну конфронтацію відбулося дещо пізніше, у 1947–1949 рр. Саме тоді стало очевидним, що лідери обох таборів уже кардинально переглянули ставлення до колишніх союзників і «логіка війни» стала для них домінуючою. Але жоден із них не вдавався до використання терміна «холодна війна», утвердився ж він у політичній риторичі лише з виникненням гострих кризових ситуацій у полі взаємовідносин Заходу та Сходу. Однією з найважливіших складових конфронтації, яка призвела до «холодної війни», була ідеологічна. Дві наддержави – переможниці в другій світовій війні намагалися перебудувати світ згідно зі своїми ідеологічними настановами, тому їхня зовнішньополітична діяльність набувала, певною мірою, месіанського характеру.

СРСР, як ніколи після відмови ще у 20-х роках від ідеї світової революції, був близький до реалізації цієї надмети на практиці, принаймні в деяких частинах світу.

США вдруге у своїй історії відкинули принцип невтручання в європейські справи, оскільки це дорівнювало невтручання у глобальні політичні процеси. І друга спроба мала бути безумовно вдалою. США прагнули не лише стати «першими серед рівних», а й одноосібно домінувати в повоєнному світі. Складовими запланованого успіху були економічна міць США, ослаблення західноєвропейських держав та їхня економічна й політична залежність від північноамериканського партнера і, нарешті, монопольне володіння атомною зброєю.

У цій ситуації головною загрозою не тільки для оперативних інтересів, а й для ідеологічних концепцій обох наддержав стали вчорашні союзники. Для США до довоєнного протистояння двох антагоністичних систем додалася загроза поширення впливу СРСР у ключових регіонах світу – Європі та Азії. Крім того, СРСР був найвірогіднішим претендентом на порушення «атомної монополії» [3, с. 61].

Тож згодом конфронтація стала елементом ідеологій обох сторін і допомагала лідерам військово-політичних блоків консолідувати навколо себе союзників «перед обличчям зовнішньополітичного ворога». Справді,

нове протистояння вимагало згуртованості всіх членів обох протилежних таборів – капіталістичного й соціалістичного. Але оскільки ще свіжими були спогади про спільну боротьбу проти єдиного ворога, залучення всіх партнерів до конфронтації вимагало від обох наддержав неабияких ідеологічних зусиль щодо створення «образу ворога». Це підвищувало рівень «ідеологізації» політики наддержав, бо демонізація супротивника та інші містифікації щодо походження протистояння (протистояння добра й зла, світла й темряви тощо) призводили до посилення впливу ірраціональних чинників на практичну політику.

Ще одним конче важливим чинником формування ситуації невідворотного перетворення «холодного миру» на «холодну війну» став «ядерний фактор» – принципово нове явище в повоєнних міжнародних відносинах. Гонка ядерних озброєнь була не наслідком, а скоріше визначальним чинником «холодної війни».

«Ядерний фактор» став новим утіленням традиційного для світових держав підходу до вирішення міжнародних проблем з позиції сили. Наддержави отримали технічну можливість знищити будь-якого опонента, що відрізняло їх від інших держав та підштовхувало до максимальної глобалізації своєї політики. Водночас саме наявність ядерного потенціалу спричинила створення ситуації, коли, за висловом Р. Арона, «мир неможливий, війна неймовірна». Маючи військовий потенціал, що давав змогу стерти супротивника з лиця землі, жодна зі сторін не могла вдатися до подібного кроку, бо відповідь була б такою ж нищівною. Ознакою нової ситуації стало «балансування на межі війни» – сутність усього повоєнного протистояння та основа певної стабільності під час «холодної війни» [3, с. 62].

Висновки. Отже, Друга світова війна закінчилась перемогою над спільним ворогом – країнами Осі. Проте одразу ж після її завершення на світовій арені з'явилися нові суперечності, цього разу між США та СРСР. Ці дві наддержави, які ще нещодавно були союзниками, тепер розділяли різні ідеології та прагнення до світового домінування.

Ідеологічні розбіжності стали головною причиною ворожнечі. США, будучи капіталістичною країною, відстоювали цінності свободи, демократії та самовизначення. СРСР ж, сповідуючи комунізм, прагнув поширити свою тоталітарну систему на весь світ.

Страх перед поширенням комунізму змусив США вжити заходів. У 1947 р. була проголошена доктрина Трумена, яка передбачала надання економічної та військової допомоги країнам, що протистояли радянському впливу. Це стало початком політики стримування, спрямованої на обмеження експансії СРСР.

Ядерна зброя стала ще одним ключовим фактором у протистоянні. Володіючи атомним арсеналом, обидві наддержави розуміли, що пряма війна між ними призведе до взаємного знищення. Це призвело до ситуації

«балансування на межі війни», коли жодна зі сторін не могла ризикнути відкритим конфліктом. Гонка ядерних озброєнь стала ще одним проявом протистояння. Обидві сторони прагнули нарощувати свій ядерний потенціал, щоб зберегти перевагу над супротивником. Протистояння США та СРСР мало значний вплив на весь світ. Воно призвело до розколу світу на два табори, до численних воєн та конфліктів, а також до постійної гонки озброєнь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марущак М. Й. Історія дипломатичних відносин у ХХ сторіччі. Вінниця: Нова хвиля, 2008. 368 с.
2. Історія Сполучених Штатів: Нарис / Ред. кол.: Говард Синкотта (гол. ред.), Дебора М. С. Браун, Стивен Бюрант; Перекл. на укр. Ю. Лісняк та ін. Інформаційне агентство Сполучених Штатів. 406 с.
3. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945–70-ті роки). В. А. Манжола (керівник авт. колективу). Київ: Либідь, 1999. 558 с.

ДО 50-ОЇ РІЧНИЦІ «РЕВОЛЮЦІЇ ГВОЗДИК» В ПОРТУГАЛІЇ**Паращенко Денис,**

студент V-го року навчання
історичного факультету
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
e-mail: denislarin1569@gmail.com

Науковий керівник: Михтуненко Вікторія,

кандидат історичних наук, старший викладач,
кафедра всесвітньої історії, міжнародних
відносин та методики навчання
історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

Безкровна «революція гвоздик» 25 квітня 1974 р. повалила авторитарний режим, який загнав Португалію в соціально-економічну і політичну кризу. Революція стала частиною глобального процесу краху авторитарних режимів у всіх регіонах світу, що дістав назву «третьої хвилі демократизації», і послужила поштовхом для розвитку демократичних процесів в інших регіонах світу, зокрема в Європі та Південній Америці [1, с. 116].

Попри довгий застій та значні видатки на оборонну сферу, до середини 1970-х рр. в економічному становищі Португалії відбулися позитивні зрушення, головним з яких було помітне підвищення частки обробної промисловості у ВВП. Влада внесла конструктивні корективи в стратегію розвитку, відійшла (хоча й недостатньо рішуче) від низки застарілих догм і уявлень, у результаті чого склалися базові умови для прогресивних структурних перетворень. Максимальні вигоди від цих змін отримав середній клас, що формувався за рахунок вихідців із селян і робітників, які в умовах промислового піднесення отримали змогу відкрити свою справу і поповнити лави приватних підприємців або людей вільних професій [7, с. 223–224].

Зовсім інакше розвивалися події в політичній сфері, де режим усіма силами прагнув не допустити скільки-небудь серйозних змін. Це не означає, що ідеологічна та політико-державна конструкція, що склалася ще в 1930-ті рр., залишалася зацементованою і не зазнавала тиску різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників. Опозиційність режиму наростала, зокрема й завдяки зростаючому середньому класу, який дедалі частіше сприймав встановлені диктатурою правила гри як нестерпні перепони. У рамках мінливої системи цінностей багато представників

середнього класу виступали за те, щоб замінити диктаторський порядок свободою, а безпеку «за Салазаром» – прогресом.

Першою ознакою попиту на політичні зміни стала виборча кампанія 1958 р., під час якої як альтернативного кандидата на посаду президента було висунуто генерала У. Делгаду, який кинув виклик офіційному висуванцю. Широка підтримка, отримана У. Делгаду, стала для правлячого режиму психологічним потрясінням. Влада вирішила змінити порядок обрання президента країни і внести відповідні поправки до конституції. Відтепер президент обирався не загальним голосуванням, а підконтрольною диктатурі колегією виборників. Конституційна реформа, за допомогою адміністративного ресурсу нав'язана виконавчою владою, звузила і без того обмежений простір прав і свобод громадян [6].

Міцним підґрунтям опозиційних настроїв (поряд із політичним диктатом) була кричуща соціальна відсталість, що навіть в умовах порівняно динамічного господарського зростання долалася вкрай повільно. Це особливо впадало в око на тлі прогресу в інших європейських країнах, де економічний розвиток супроводжувався формуванням інститутів соціальної держави, відчутним поліпшенням матеріальних умов життя більшості населення. У цих умовах жодні законодавчі маневри і правові хитрощі диктатури не могли зупинити наростаючий вал суспільного невдоволення і громадянського опору, що набував найрізноманітніших форм. Соціально-класовий склад опозиційних диктатору А. Салазару громадських сил являв собою досить строкату картину. Найбільш послідовно боролися з диктатурою комуністи і соціалісти, яких жорстоко переслідували і які перебували в підпіллі. Поступово нарастали і набували організаційних форм протестний студентський рух, посилювалося невдоволення середнього класу, ставали помітними крамольні ідеї в інтелектуальних колах серед працівників вільних і творчих професій. Але головна небезпека для режиму визрівала в надрах збройних сил, багато представників яких пройшли шлях від безумовної підтримки диктатури до її категоричного заперечення [2, с. 211].

Каталізатором зростання антидиктаторських настроїв стали кризові події в заморських володіннях Лісабона і підйом національно-визвольного руху в португальських колоніях на африканському континенті. Колоніальна політика, яка тривалий час була загальнонаціональною ідеєю, служила правлячому режиму і скріплювала суспільство, перетворилася на вкрай болючу політичну тему, що підривала ідейно-політичні підвалини диктатури.

Першим дзвіночком, що сповістив про наближення кінця португальської колоніальної імперії, став перехід до самоврядування в 1954 р. її володінь у Дадрі і Нагар-Хавелі, пізніше офіційно включених до

складу Індії. У 1961 р. індійські війська захопили Гоа, Даман і Діу – останні володіння Лісабона на півострові Індостан [4].

Того ж року розгорнулися повстанські операції в Анголі, а 1964-го настав час Мозамбіку, де прихильникам незалежності вдалося об'єднатися і виступити єдиним фронтом проти португальського панування. На повсюдні вимоги надання незалежності колоніальним народам А. Салазар відповідав з позиції сили: збільшення кількості військовослужбовців і зростанням військового бюджету. На африканських територіях розширювалися операції спецслужб, посилювалися політичні репресії. Реакція португальців на таке «закручування гайок» і на скрутне матеріальне становище була однозначною: за період колоніальних війн понад 1,5 млн осіб емігрувало, здебільшого до європейських держав. Значна частина молоді не бажала йти в армію, брати участь у бойових діях за тисячі кілометрів від дому [3, с. 69–71].

У зовнішньополітичному плані салазарівський режим увійшов у протистояння з міжнародним співтовариством, відкрито протиставив себе решті людства, оскільки на світовому рівні був узятий курс на деколонізацію, надання незалежності народам Азії, Африки та Латинської Америки. Таким чином, колоніальні війни прямо вплинули на міжнародне становище Португалії, зокрема на життєво важливі для Лісабона стосунки з папським престолом і провідними західними державами, лідери яких, включно з найближчими партнерами по блоку НАТО, почали дистанціюватися від салазарівського режиму [2, с. 213].

У серпні 1968 р. 79-річний А. Салазар переніс інсульт, від якого вже не оговтався, і фактично був позбавлений посади прем'єр-міністра. 27 вересня президент А. Томаш передав кермо влади його наступнику М. Каетану [7, с. 213].

Призначення прем'єр-міністром М. Каетану, який за низкою персональних характеристик різко відрізнявся від А. Салазара, викликало в суспільстві очікування «відлиги» – давно назрілих реформ, породило надії на ослаблення «петлі авторитаризму». Його правління отримало назву «марселістської весни». На чолі уряду М. Каетану обрав двозначну політичну лінію, виражену гаслом «Еволюція в умовах наступності». Інакше кажучи, пообіцяв зберегти спадкоємність консервативному курсу і водночас ліберально оновити португальські реалії. На ділі його реформізм обмежився кількома реформами, покликаними дистанціювати його від непопулярного салазаризму. Деякі опозиціонери отримали дозвіл повернутися на батьківщину, було послаблено цензуру, дозволено ліберальну опозицію в парламенті. Знаком змін став розпуск 1969 р. ненависної салазарівської спецслужби PIDE і створення Головного управління безпеки. У 1970 р. справа дійшла і до перейменування іншого атрибута попередньої влади – правлячу партію Національний союз було перейменовано на Народну національну дію. У

соціальної сфері значущим досягненням уряду М. Каетану стала підтримка сільських жителів, зниження неписьменності – реальної проблеми Португалії, де кількість неписьменних серед жителів, старших за 15 років, і старших за 35 років сягала відповідно 28 і 35 % [6].

Серед внутрішніх причин падіння кабінету М. Каетану дослідники називають небажання (або нездатність) провести більш глибокі соціально-політичні перетворення і забезпечити широкомасштабну комплексну модернізацію країни. Нинішній президент Португалії М. Ребелу де Соза, який добре знав М. Каетану, вважає, що він просто не встиг «розвернутися за короткий за історичними мірками п'ятирічний термін реформ, занадто пізно отримав владу для виконання всіх своїх ідей». Ідеальним моментом, на його думку, була середина 1950-х рр., щоб у прем'єра був запас часу в 10–15 років [5].

Можливо, це й так: на початку 1970-х рр. урядом був підготовлений і почав здійснюватися вкрай амбітний Четвертий план розвитку на 1974–1979 рр., що передбачав високі темпи індустріалізації, зростання зайнятості та елементи соціальної підтримки населення, але реалізувати його не вдалося. Акселератором остаточного краху диктатури стало загострення проблеми заморських територій. Португальський уряд врешті відмовився приєднатися до руху деколонізації, підтримуючи тезу, згідно з якою Португалія є «багатоконтинентальною та багаторасовою державою, сформованою кількома століттями історичного розвитку. Отже, її території за межами Європи є не справжніми колоніями, а лише складовими частинами національної території, а тому вони невідчужувані». Португальське конституційне право, яке вважало ці території «заморськими провінціями», увійшло в протиріччя з міжнародним, яке кваліфікувало їх як «колонії» [3, с. 72].

Ініціативу повалення диктатури взяли на себе військові. У 1973 р. у надрах збройних сил виник підпільний «Рух капітанів», учасники якого, переважно бойові офіцери середньої ланки, висловлювали невдоволення колоніальною війною і своїм становищем. Останньої краплею до створення організації стали урядові декрети 1973 р., що погіршували становище кадрових офіцерів, які пройшли колоніальну війну, і полегшували отримання звання капітана так званими «мілісіануш», в основному вихідцями з португальської еліти. Згодом рух розробив політичну програму і план військового повстання [1, с. 116].

25 квітня 1974 р. «капітани» організовано виступили проти уряду М. Каетану, їх масово підтримало і цивільне населення. Розпочавшись як військовий переворот, квітневі події переросли в революцію, підтриману широкими масами населення, а її символом стали червоні гвоздики. Треба віддати належне М. Каетану – він одразу визнав поразку і погодився мирно передати владу генералу армії А. де Спінолі, який не брав участі в

змові. 26 квітня «Рух капітанів» отримав офіційну назву «Рух збройних сил». Його керівництво було змушене визнати повноваження генерала А. де Спіноли, який очолив Раду національного порятунку. 15 травня 1974 р. А. де Спінола склав присягу як новий президент Португалії. Було створено Тимчасовий уряд, який прийняв програму військових. Так закінчилося диктаторське правління в Португалії, що тривало понад 40 років [1, с. 118].

Квітнева революція ознаменувала початок нової фази модернізації, яка призвела, хоча й не відразу, до докорінної зміни політичного ландшафту країни. Португальцям вдалося уникнути радикальних сценаріїв, досягти національної згоди щодо базових засад нового політичного та соціально-економічного режиму і приступити до вибудовування консенсусної моделі суспільного устрою. Дворічний період нестабільності (1974–1976) завершився скликанням Конституційної асамблеї та ухваленням 2 квітня 1976 р. Основного закону демократичної Португалії [2, с. 214].

Висновки. Таким чином, революція гвоздик 1974 р. стала ключовим моментом в історії сучасної Португалії, поклавши край довгому періоду авторитарного правління. Ця подія ознаменувала собою початок нової ери демократичних перетворень не тільки в Португалії, а й стала прикладом для інших країн, які прагнуть до свободи і прогресу.

Попри економічні реформи, розпочаті в 1970-х рр., які призвели до поліпшення життя середнього класу і стимулювали соціально-економічний розвиток країни, політична система залишалася непохитною до самої революції, незважаючи на зростаюче невдоволення та опозиційні настрої серед населення. Новий уряд спробував запровадити реформи, але вони виявилися недостатніми для розв'язання глибоко вкорінених проблем. Колоніальні війни і відмова від деколонізації погіршили політичне і міжнародне становище Португалії, що в кінцевому підсумку призвело до падіння режиму. Військові, незадоволені колоніальною війною і своїм становищем, стали основною рушійною силою революції, яка розпочалася з військового перевороту і швидко переросла в масове народне повстання. Символом революції стали червоні гвоздики, а її результатом – падіння диктатури і початок нової глави в історії Португалії під знаменем демократизації і соціального прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куширець К. О. Підготовка «Рухом капітанів» Революції гвоздик. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 125. С. 116–119.
2. Олійник М. Вплив міжнародних відносин на розвиток і крах останньої колоніальної імперії в Європі. *Емінак*. 2019. № 3. С. 208–216.
3. Скрипник О. Війна за незалежність португальських колоній і позиція ООН. *Старожитності Лукомор'я*. № 2 (17). 2023. С. 67–74.
4. Aravind M., 1961. Indian Annexation of Goa. URL: <http://surl.li/npbiy> (дата звернення: 10.04.2024).

5. Marcelo Caetano foi um homem excepcional. URL: <http://surl.li/spuup> (дата звернення: 10.04.2024).
6. Oliveira, Pedro Aires. Generous Albion? Portuguese anti-Salazarists in the United Kingdom, с. 1960–74. URL: <https://muse.jhu.edu/pub/427/article/815131> (дата звернення: 12.04.2024).
7. Osuna J. The deep roots of the Carnation Revolution: 150 years of military interventionism in Portugal. URL: <http://surl.li/spupz> (дата звернення: 11.04.2024).

«ТИХА РЕВОЛЮЦІЯ» В КВЕБЕКУ (1960–1970 рр.)**Фік Олексій,**

студент III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В.Гнатюка
e-mail: olexiyfik@gmail.com

Науковий керівник: Костюк Леся,

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Події, що відбувалися у канадській провінції Квебек у першій половині – 1960-х рр. отримали в історії назву «Тихої революції» (*Révolution tranquille*). Це унікальний приклад мирного та ненасильницького здійснення комплексу радикальних, справді революційних трансформацій. «Тиха революція» вплинула не тільки на Квебек і франко-канадське суспільство, але й на Канаду загалом, що мало вельми помітну та значиму «міжнародну проекцію». Вивчення різних аспектів «Тихої революції» є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду.

З моменту підписання у 1867 р. «Акту про Британську Північну Америку» дослідники виділяють дві моделі сприйняття Канади: франкоканадська (відповідно до якої Канада була створена як федеративне об'єднання рівноправних націй) та англоканадська (згідно з якою Канада була створена як федерація провінцій з єдиним центром управління). Ця суперечність і є ядро конфлікту, що визначає його сучасний стан [4, с. 80–83].

Річ у тім, що до другої половини ХХ ст. характер канадського федералізму зазнав певних змін. Так, федерація стала перетворюватися із централізованої на децентралізовану. Цим використав Квебек, котрий до 60-х рр. ХХ ст. став економічно розвинутою провінцією. Хоча це не відбилося на повсякденному житті провінції. Бо уряд Канади не дозволяв самостійності у політичному та мовному напрямку, що спонукало до етнічного конфлікту [3, с. 92–93].

Слід зазначити, що в 1960 р. в Квебеку до влади приходять ліберали на чолі із Жаном Лесажем. Також в цей час розпочинається «Тиха революція». Головними цілями котрої були: модернізація, секуляризація франкоканадської громади, покращення її рівня життя, а також пошук чіткої національної самоідентифікації. Колишній оборонний девіз квебекців «Ніщо не має померти, ніщо не повинно змінитись» змінився на

наступальний «Бути господарями у власному будинку!» і «Ми чекаємо на зміни!». Квебецький уряд почав відкрито вимагати надання провінції «спеціального статусу», як у внутрішній та зовнішній політиці [2, с. 180]. Ще «Тиха революція» спровокувала до поширення націонал-сепаратистських ідей. Так, у 1963 р. почав діяти «Фронт визволення Квебеку», а в 1968 р. була створена Квебецька партія, котра вимагала політичної, економічної, соціальної та культурно-мовної незалежності провінції. Ці дві політичні сили чітко виступали за національне визволення та незалежність Квебеку [1, с. 196–197].

Саме уряд із Жаном Лесажем розпочинає ряд реформ у провінції, котрі торкнулися майже всіх сфери життя. Так, у політичній сфері, було вжито заходів, спрямованих на забезпечення прозорості електорального процесу та недопущення зловживань (зміна меж виборчих округів, обмеження фінансування передвиборних кампаній). Одночасно, був знижений віковий ценз для виборців із 21 до 18 років, сворені нові провінційні міністерства (культури, федерально-провінційних відносин, освіти) та систему громадських лікарень (1961 р.), змінене трудове законодавство (1964 р.), відбулося зрівняння прав жінок та чоловіків та виведено школи із опіки церкви [5, р. 351].

Разом з тим, за шість років (з 1960/61 фін. року до 1966/67 фін. року) відбулося зростання провінційного бюджету утричі. Основними джерелами його поповнення стали податкові надходження, федеральні субсидії, іноземні позики, доходи від підприємств, які перебували у власності провінції. Також урядом було створено потужний провінційний (Державний) сектор економіки [7, р. 389–395]. Тому протягом 1963 р. в Квебеку були націоналізовані (або точніше провінціалізовані) всі приватні електроенергетичні підприємства, котрі були включені до складу провінційної корпорації Ідрó-Кебек. Саме ця корпорація у 1965 р. завершила будівництво гідроелектростанції Манік-2 (зараз вона офіційно носить ім'я Жана Лесажа). Крім цього, було створено ще цілу низку провінційних кампаній та інших структур управління економікою. Найбільш значними серед них були: Депозитна та позичкова каса Квебеку (Caisse de dépôt et placement du Québec), державна компанія Чорна металургія Квебеку (Sidérurgie du Québec), Квебецька державна гірничодобувна компанія (Société québécoise d'exploration minière), Генеральне товариство фінансування (Société générale de financement).

Висновки. Таким чином, Квебек, який раніше був оплотом приватного бізнесу, став провінцією з найпотужнішим держсектором економіки Канади. На тлі всього цього відбувалися стрімкі зміни у повсякденному житті квебецького суспільства, його ціннісних орієнтаціях. За кілька років у провінції завершився демографічний перехід, характерний для більшості індустріально-розвинених країн. Різко скоротилася народжуваність,

підвищився шлюбний вік, зросла кількість цивільних шлюбів тощо. У масовій свідомості змінилося ставлення до минулого, яке більше не розглядалося виключно у позитивному та героїчному ключі. Втратили популярність месіанські ідеї та теза про аграрне покликання франко-канадців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко В. Г. Квебекське національне питання у 80 – 90-ті роки ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Донецький державний ун-т. Донецьк, 2020. 20 с.
2. Black E. *Direct Intervention: Canada–France Relations, 1967–1974*. Montreal, McGill – Queen's University Press, 2017. 203 p.
3. *Canadian Foreign Policy, 1945–2000: Major Documents and Speeches* / Ed. by A.E. Blanchette. Ottawa: Dundurn Press, 2020. 262 p.
4. Constitution Act, 1867. // Justice Laws Website. URL: <http://laws.justice.gc.ca/eng/Const/page-1.html> (дата звернення 14.03.2024 р.)
5. Dickinson J.A., Young B.J. *Brève histoire socio-économique du Québec*. Montréal: Septentrion, 2003. 452 p.
6. *L'État du Québec en devenir*. / Sous la dir. de G. Bergeron et V. Lemieux. Montréal: Boréal Express, 2020. 413 p.
7. *La Solution. Le programme du Parti québécois*. / Prés. par René Lévesque. Montréal: Éd. du Jour, 2020. P. 11.
8. Roy J.-L. *Les programmes électoraux du Québec: tome II, 1931–1966*. Montréal, Leméac, 2021. 458 p.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ СТВОРЕННЯ «МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ» ЯК МАРКЕРІВ АНТИТОТАЛІТАРНОГО ПРОСТОРУ

Миколюк Ганна,

студентка IV-го курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
e-mail: annamikoliyk@gmail.com

Науковий керівник: **Стародубець Галина,**

доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Питання ідентичності національних спільнот набуває особливого значення в глобалізованому світі. Мінлива атмосфера нашого сьогодення, загострення міждержавних відносин у політичній, економічній та культурних сферах, спонукають світових лідерів займатися пошуком засобів, спрямованих на захист та збереження націй. Колективна пам'ять, як важливий елемент ідентичності посідає чільне місце в у державній політиці і нерідко стає предметом маніпуляцій, спотворень та конфліктів. Саме це закликає наукову спільноту звернутися до важливого інструменту її конструювання – «місць пам'яті». Владний потенціал цих об'єктів, характеризується всепроникністю політичного в культурний простір і в подальшому призводить до породження суперечок навколо чутливих тем минулих епох. Саме тому вивчення особливостей створення таких інституцій є надзвичайно важливим, оскільки новий досвід та повернення до свого історичного першопочатку створюють сприятливі умови щодо боротьби з тоталітарним минулим.

Метою роботи є аналіз особливостей європейських практик створення «місць пам'яті» як маркерів антитоталітарного суспільного простору.

Дана наукова проблема стала об'єктом відображення ряду дослідників, серед яких, на нашу думку, варто відзначити П. Нора [8], О. Любовець [3], Н. Кудрявцеву [2] та ін.

Французький історик П. Нора вказував на те, що «людство проживає в епоху панування колективної пам'яті, у своєрідній «меморіальній епосі» під знаком історії». Саме це спонукає нас відзначити певні місця та закріплювати за ними пам'ять про конкретну історичну подію. Так як традиція пам'яті має властивість зникати, то моральним обов'язком суспільства перед його минулим є збирання та зберігання свідчень. У своєму науковому доробку «Les lieux de memoire» дослідник здійснив

опис тих місць, що покликані створювати уявлення в суспільстві про себе і свою історію [8, с. 24].

О. Любовець акцентує увагу на тому, що в останні десятиліття місця пам'яті постали перед світовою спільнотою як важливий інструмент міжнародної політики, що сприяє розв'язанню важливих питань минулого між різними націями та народами. Історія розглядає цю практику як своєрідний вияв процесу «каяття» перш за все перед тими, чиє життя обірвала агресивна тоталітарна політика [3, с. 108].

Топонімія, як нова наукова дисципліна постала у світлі теорій, що розглядають політичну владу у відносинах, з одного боку між, власне, простором, а з іншого – між мовою та державою. Досвід трансформацій простору у постсоціалістичних державах створив насичену дослідницьку базу, що була підсилена законодавчою складовою: законопроектами, петиціями, протоколами та ін. [2, с. 5].

Варто зазначити, що процес створення «місць пам'яті» на теренах європейського простору після падіння радянського тоталітарного режиму був досить повільним і не мав практичних результатів. До прикладу, в Угорщині від початку 1990-х рр. подолання минулого у суспільному просторі мало хаотичний характер, здебільшого громадськість самовільно перейменовувала вулиці, що носили імена діячів тоталітаризму. На території колишньої Югославії, зокрема у Хорватії, цей процес теж був ініційований небайдуючою громадськістю, яка зносила пам'ятники, змінювала назви вулиць і демонтовувала меморіальні таблички. Перш за все, тоталітарне минуле в очах цих людей асоціювалося із Росією, а отже і з проросійськими сербами, з якими точилася війна протягом 1991–1995 рр. Проте жодних законодавчих актів, що мали на меті щось змінити, видано не було, назви багатьох вулиць і до сих пір носять імена комуністичних діячів [7].

Події повномасштабного російського вторгнення на територію України суттєво змінили погляди багатьох європейських політиків та спільнот, детермінувавши процес позбавлення тоталітарного минулого в цих державах.

До прикладу, у пострадянській Латвії, яка фактично була під окупацією радянського тоталітаризму, в 2022 р. було дозволено не лише зносити пам'ятники, а здійснено перейменування низки парків. Московський парк став Латгальським, що було його історичною назвою. До того ж, було прийнято рішення про доцільність перейменування вулиць А. Сахарова, О. Пушкіна, Ю. Лермонтова, І. Тургенєва, М. Ломоносова, та інші, оскільки більшість цих діячів навіть не перебували на території цієї країни [6].

У Литві процес декомунізації триває і досі. Ще з часів проголошення незалежності республіки площам, вулицям, а також ряду населених пунктів було повернуто їх історичні назви, або ж дано імена на честь

литовських героїв. Місто Снечкус, яке було збудоване на честь керівника Комуністичної партії Литви, було перейменовано в Висагінас. Хоча московська верхівка і висловлювала своє незадоволення, проте прерогативою литовців стало відновлення історичної справедливості. Ще у 1989 році було перейменовано проспект Леніна на проспект Гедемінаса, а уже наступного року вирішено повернути релігійну назву міста Маріямполе, що раніше мало назву Сувалкія [1].

Активно бореться з минулим і Польща. У міському просторі суттєвого поширення набуло знищення радянських пам'ятників. Лише за три місяці 2022 року було знищено 20 таких об'єктів, а на черзі було ще 60. Кароль Навроцький – очільник інституту національної пам'яті Польщі стверджує: «Це питання постало перед владою ще з часів відновлення державності, проте саме зараз настав час остаточно з цим покінчити» [4].

Агресивна путінська політики спричинила хвилю перейменування вулиць, зокрема тих, на яких розташовані російські посольства. Ця кампанія, за словами міністра закордонних справ України Д. Кулеби, є «спробою депутінізації світу» та дієвим сигналом для іноземців про те, що наша держава потребує допомоги в боротьбі з агресором. Понад 20 європейських держав перейменували вулиці, що стало місцями пам'яті про героїчний опір України російській агресії [5].

Висновки. Таким чином, політика створення місць пам'яті є дієвим інструментом відновлення історичної справедливості та чинником виправлення помилок минулого, усунення від тоталітарного минулого, нав'язаного агресором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декомунізація і люстрація: досвід Литви для українців. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29926178.html> (Дата звернення: 20.03.2024)
2. Кудрявцева Н. Суперечливі імена в топонімічних ландшафтах пострадянського простору. *Ідеологія і політика*. Вип. № 1(15). 2020. С. 4–10.
3. Любовець О. Місця пам'яті: інструменталізація поняття. *Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць*. Вип. 5. 2012. С. 107–112.
4. Польща за три місяці декомунізації прибрала 20 радянських пам'ятників. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/polsha-tri-mesyatsa-dekommunizatsii-ubrali-1661008043.html> (Дата звернення: 20.03.2024)
5. Український шлях: як перейменування вулиць та площ за кордоном допомагає Україні. URL: <https://rubryka.com/article/renaming-streets-abroad/> (Дата звернення: 20.03.2024)
6. Чому в Латвії зносять пам'ятники та змінюють назви вулиць? URL: <https://www.dw.com/uk/comu-v-latvii-znosat-pamatniki-ta-zminuut-nazvi-vulic/a-63023947> (Дата звернення: 20.03.2024)
7. Як проводилася декомунізація у різних країнах Європи. URL: https://www.volynpost.com/news/70213-iaak-provodylasia-dekommunizaciia-u-riznyh-krainah-ievropy#google_vignette (Дата звернення: 20.03.2024)
8. N. Pierre Between memory and history. Special Issue: Memory and Counter-Memory. University of California Press, 1989. 240 p.

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ТА ВАЦЛАВ ГАВЕЛ У РОЗБУДОВІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ

Катрун Тарас,

студент II-го року навчання
історичного факультету,
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
taraskatrun700@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

Ким були люди, які розбудовували державність в колишніх країнах СРСР? Хто боровся з «імперією зла» (цит. Р. Рейгана), та яким був шлях особистостей, котрі творили незалежність на посткомуністичному просторі Європи? Питання актуальне у сьогоднішній для вивчення історії Центрально-Східної Європи. Особливим центром етапу становлення національної державності була Україна, а також Чехія (на той час Чехословацька Республіка). Схожість між цими процесами можна побачити в бажанні народів до демократичного вільного устрою, шістдесятництві та дисидентському русі, спільним баченням у розвитку нових держав лідерів та засновників незалежної України та Чехії – В'ячеслава Чорновола та Вацлава Гавела. Саме ці особистості зайняли ключову роль у розбудові національних державностей у своїх країнах. Тому пропонується тема важлива з точки зору розуміння тих процесів, які відбувалися в Центрально-Східній Європі кінця ХХ ст. та ролі лідерів демократичного руху в особистостях Вацлава Гавела та В'ячеслава Чорновола.

Дисидентський рух в Україні та Чехії. Роль В. Чорновола та В. Гавела у процесі усвідомлення демократичних цінностей. Дисидентський рух в Україні був одним із найпотужніших в колишніх країнах Варшавського договору. Його витoki потрібно розглядати в процесі зародження та активних дій шістдесятників.

В Україні налічувалося не більше тисячі активних дисидентів. Проте їх підтримувало й співчувало, напевне, багато тисяч. Євген Свєрстюк писав у 1993 році: «...Серед ознак шістдесятників я б поставив на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає. Другою ознакою я б назвав шукання правди і чесної позиції. Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді – за шукання

істини – замість ідеї спущеної зверху для оспівування. Як третю ознаку я б виділив неприйняття, опір, протистояння офіціальній літературі та всьому апаратові будівничих казарм» [1]. Пізніше буде створена «Українська Гельсінська група» в 1976 р. В її основу покладеться правозахисний рух на території України, а ціль – донести світу та спільноті про репресії на території України та СРСР. В той час КДБ відповіло жорсткими діями проти засновників та членів групи. Та як показує історія, такі дії не заглушують голос правди, а навпаки – лише посилюють антиурядові дії. Хвилі арештів призвели до розширення групи. Згодом до неї в 1979 р. доєднається і В'ячеслав Чорновіл.

Одна із його (В. Чорновола) великих думок, яка передає дух того часу, звучить так: «Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі». 1967 року В'ячеслав Максимович уклав документальну збірку «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», де описав історії репресованих українських інтелігентів. Видання стало надзвичайно популярне закордоном, а для автора коштувало свободи – тоді він уперше був засуджений до позбавлення волі [4]. У квітні 1980 р. В. Чорновіл знову заарештований вже на засланні в Якутії. Був засуджений на п'ять років позбавлення волі. Витримав 120-денне голодування протесту [5].

Саме з цих принципів українського шістдесятництва, які формували провідні діячі в першу чергу інтелігенції, і зародилася основа українського дисидентського руху. Роль В. Чорновола під час цих подій є не останньою. Він активно доносить громадськості про злочини в СРСР, за що був неодноразово засуджений на роки тюремного терміну. Також у колі українського опору дисидентів авторитет В. Чорновола стрімко росте. Для опозиційного політика арешт за його діяльність і позицію – це доказ того, що він говорить правду про ті злочини, які йдуть проти людяності, й, звичайно, певною мірою, росте авторитет цієї людини в дисидентських колах. Звичайно, під час цих арештів В. Чорновіл витримує нелюдські випробування та знущання, заради тих ідей які проносять в суспільство дисиденти.

На території Чехії відбувалися фактично ті ж самі суспільно-політичні процеси, що в Україні. Важливими елементами, які підбурювали антиурядові настрої в Чехословаччині, стали репресії проти членів «Хартії-77». Дану картину зародження та діяльності руху «Хартії-77», гарно та детально описує чеський автор Франтішек Емерт у праці «Оксамитова революція дорога до свободи»:

«...між 1969 і 1972 роками нове покоління політичних в'язнів (так званих в'язнів сумління) було відправлено до в'язниці. Постраждали переважно ті, хто продовжував свою діяльність проти радянської окупації

та нової нормалізації (організовував або поширював антидержавну пресу) наприкінці 1960-х і в 1970-х роках... Хоча на початку 1970-х років понад півмільйона людей були виключені з партії і втратили роботу, опозиційний рух у відповідь на ці події одразу не виник... Лише після підписання ЧССР Гельсінського Заключного акту (1975) була створена перша (і до 1988 р. фактично єдина) значна опозиційна платформа в постнормалізаційній Чехословаччині, яка стала відома під неофіційною назвою «Хартія 77» [2, с. 35].

Головні вимоги чеських шістдесятників, а згодом дисидентів, опиралися на «Хартію-77». Заснована була в 1977 р. Цілі Хартії ті ж, що в «Українській Гельсінській спілці», – захист свободи громадян та донесення до світу злочинів правлячого комуністичного кола Чехословаччини, формування національної ідеї до демократичного вільного устрою своєї країни. Основним активістом який став лідером «Хартії-77» був Вацлав Гавел.

Саме чеські «шістдесятники» тяжкою щоденною працею і з ризиком для життя зуміли підняти високо гасло Вацлава Гавела: «Правда і кохання переможе» і стати прикладом для суспільства. Це, зокрема, думка відомого чеського письменника, дисидента з 10-літнім тюремним стажем, Їржі Странського: «Це покоління тих «шістдесятників», які в позитивному сенсі слова залишилися вірними Вацлаву Гавелові, навіть якщо мали до нього і певні застереження. Вони залишилися вірними головній думці дисидентського руху – прагненню бути сторожовим псом демократії. Ці люди від самого початку розуміли, що демократія не означає, що можна робити все, що забагнеться. Вони знали, що демократія – це насамперед порядок. Адже, щоб людина могла вільно жити і вільно говорити, вона мусить цю свободу вільно висловлюватись надати всім іншим навколо себе» [3].

Роль Гавела та дисидентів в Чехословаччині досягають піку наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Чеські опозиціонери, зокрема як зауважує Їржа Старинський, об'єднувалися навколо тих ідей, які приносив у суспільство Вацлав Гавел. Основною його політичною та ідеологічною працею стало політичне есе «Сила безсилих». Надзвичайно потужна праця, яка багато чого значила для усвідомлення того, що коїться, і для необхідності створити демократичні цінності.

Дуже чітко описує дану працю провідний український історик, експерт з історії Чехії та країн Центрально-Східної Європи Радомир Мокрик: «в «Силі безсилих» Гавел веде розповідь про продавця овочів. Продавця, який щодня виставляє у вітрині власного магазину табличку з написом «Пролетарі всіх країн – єднайтеся». Чому він це робить? Він не те, що не вірить в те, що пролетарі всіх країн повинні об'єднатися – він навіть не думає про це. Продавець лише виконує потрібний ритуал, висловлює лояльність. І водночас висилає сигнал іншим: гра продовжується, правил

потрібно дотримуватися. Він підтримує ілюзію єдності системи і запрошує інших грати в цю гру. На думку Гавела, система «пост-тоталітарного» (за його власним визначенням) суспільства тримається якраз на таких дрібних, але масових жестах. Це гра кругової поруки. І достатньо, щоб хтось один крикнув «Король голий!», порушив правила гри – і тоді всі побачать, що гра – фальшива, що всім байдуже, чи об'єднуються пролетарі всіх країн чи ні» [6]. У 1979–1983 рр., перебуває у в'язниці. Пізніше виходить і продовжує свою боротьбу яка досягне кульмінації в 1989 р.

Роль цих людей – В. Чорновола та В. Гавела, у демократичному-опозиційному русі кінця 60-х – початку 80-х років ХХ ст. на території Центрально-Східної Європи є значущою. Насамперед, завдяки їхнім активним діям, які призводили до більшої консолідації опозиції, а також ідей, що озвучували Вацлав Гавел та В'ячеслав Чорновіл у громадськості, а це – свобода, ясність, права та демократичний закон.

Пліч-о-пліч до єдиної мети: Оксамитова революція та акт Проголошення незалежності України.

1989–1993 рр. стали кульмінацією тих процесів, які відбувалися на території Чехії та України під час руху шістдесятництва та дисидентства. В цей час В. Чорновіл та В. Гавел остаточно стали лідерами та ідеологами створення незалежних держав: України та Чехії. Їхній багатостраждальний шлях не зламав надії на краще майбутнє. Так, на території Чехословаччини починається Оксамитова Революція 1989 р., одним із ключових лідерів революції є В. Гавел. В Україні в цей час уже розпочинається кульмінаційний момент, який приведе до Акту проголошення незалежності в 1991 р., одним із творців є В'ячеслав Чорновіл. У ці роки особистості В. Чорновола та В. Гавела набувають максимального значення в процесі розбудови національних державностей. Ці люди доводять до кінця багаторічний процес боротьби за свободу, надають йому національного значення, починають на його основі творити незалежні держави Чехію та Україну, і, звичайно, формують новий регіональний устрій в Центрально-Східній Європі та впливають на процес бачення та взаємодії держав в цьому регіоні.

Події Оксамитової революції надзвичайно насичені. У ході опозиційних виступів та грамотній організації цього руху мета була досягнута, і комуністичний устрій в Чехословаччині впав. Ось як описує дух Оксамитової Революції автор життєпису Гавела, Михаїл Жантовський:

«Було багато людей, які могли скликати засідання Хартії-77 або спільну зустріч з іншими опозиційними групами. Так само були люди, які могли мобілізувати акторів, студентів, комуністів-реформаторів і, можливо, профспілкових діячів. Але, мабуть, тільки Гавел зміг

організувати повнометражну виставу за участю різних особистостей протилежних світоглядів і невимушених монологів, знаючи, що це конче необхідно і водночас абсурдно. Гавел, як назвав його філософ Ладіслав Гейданек, був «вуглицем», хімічним елементом, здатним поєднуватися з багатьма іншими й створювати з'єднання непереборної міцності й міцності, сповнене неймовірних суперечностей і водночас достатньо стійке на момент, щоб запровадити фундаментальні зміни в рух» [7, с. 316–317].

Що важливо світова спільнота побачила цивілізованість та рішучість чеського народу, в цьому велика заслуга Гавела як лідера Оксамитової революції. 29 грудня відбувся фінал революції. Новий парламент Чехословаччини того ж 29 грудня 1989 р. одногосно новим президентом країни обрав лідера революції Вацлава Гавелу. У своїй переможній інавгураційній промові Гавел зазначив, що свої зусилля сконцентрує не на боротьбі з комуністичною системою, від якої вже майже нічого не залишилося, а на проведенні чесних виборів. Так і сталося – вибори відбулися у червні наступного року і зафіксували перемогу «Громадського форуму» та «Громадськості проти насилля» (отримали 46 % голосів), комуністична партія Чехословаччини ж прогнала вибори та отримала 14 % голосів. 5 липня 1990 р. оновлений чесно вибраний парламент, переобрав Вацлава Гавела на посаду президента Чехословацької Соціалістичної Республіки. Революція була завершена. 1 січня 1993 р. Чеська Республіка стала незалежною державою. 26 січня 1993 р. Палата депутатів обрала Вацлава Гавела першим суверенним президентом Чеської Республіки.

В Україні кульмінаційний етап у боротьбі за державу припадає на той же самий час. У 1990 р., 16 липня, була ухвалена Декларація про державний суверенітет України. Документ зазначав, що держава є суверенною, джерелом влади є народ, а також право мати власні незалежні державні інституції. Цей етап був підготовчий, насамперед, з практичної точки зору, для проголошення незалежності. Роль В. Чорновола в цьому етапі є однією з ключових. Він бере активну участь у процесі підготовки та голосування за декларацію, формує ідею та організацію даних рішень. Чорновіл є членом Народного Руху та його Великої Ради, ось цитата Чорновола про дану політичну силу: «Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час «розвалу імперії», так званої перебудови. Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух». Значення Народного Руху, як політичної сили, яка відстоює інтерес української державності зіграє одну із ключових ролей в процесі проголошення незалежності. Діяльність Чорновола в організації партії виявиться ключовою.

23 серпня 1991 р. Леонтій Сандуляк, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Сергій Головатий та Михайло Горинь на звичайному аркуші

паперу нашвидкуруч записали чернетку «Акту проголошення незалежності України». Його ухвалили більшістю голосів на історичному засіданні Верховної Ради УРСР вже наступного дня [8]. 24 серпня 1991 р. Україна стала незалежною, довготривала боротьба лідером якої був в тому числі В'ячеслав Чорновіл була завершена. 1 грудня 1991 р. Всеукраїнський референдум з результатами 90,32 % голосів народ України підтвердили Акт Проголошення Незалежності.

Довготривалий процес, до якого йшли В. Гавел та В. Чорновіл, організовуючи антикомуністичну опозицію, формуючи національну єдність на шляху до утворення національних державностей, був завершений. Тепер настав час формувати устрій цих країн та організацію регіональної політики та взаємодії у новій Центрально-Східній Європі.

Розбудова національних держав України та Чехії. Спільні погляди В. Чорновола та В. Гавела на устрій держави та регіону Центрально-Східної Європи.

Бачення Гавела та Чорновола в устрої держави були схожими. Спільність теоретичного доробку Вацлава Гавела та В'ячеслава Чорновола полягає у наступних тезах: виборність органів влади; чіткий поділ гілок влади та їх взаємоконтроль; наявність політичних прав і свобод. В'ячеслав Чорновіл, як і Вацлав Гавел, застерігав від «сліпого» копіювання демократичних перетворень, що пройшли в країнах Західної Європи та США. Чорновіл наполягав на використанні історичного досвіду українського народу. Порівнюючи ідеї демократизації суспільного та політичного життя, що висловлювались Чорноволом та Гавелом, слід і відзначити й ту відмінність, що існувала між двома державами, що стали на шлях посттоталітарних перетворень. Відсутність консолідованої української нації на початку незалежності. Невирішеність мовного питання та мізерна кількість політичних еліт українського спрямування відрізняла Україну від Чехії. В. Гавел же, перебуваючи на посту президента Чехословаччини, а згодом – Чехії, намагався розбудовувати горизонтальну структуру політичної системи задля швидкого впровадження соціальних та економічних перетворень. Сам В. Чорновіл визнавав, що «на жаль, Україна не пішла шляхом Чехії, Польщі та країн Балтії». Вирішальним у цій ситуації, на думку В. Чорновола, стала не тільки етнічна неоднорідність України, але й той надзвичайно сильний вплив на підсвідомість простих громадян спадку тоталітарного минулого [9].

Діяльність В. Гавела була одним із головних напрямків європейського розвитку Чехії та посткомуністичної частини Європи. Будучи довічним противником ліній поділу та обмеженого націоналізму, а також прихильником універсальних цінностей і широко розуміючої відповідальності, В. Гавел цілком природно прийняв ідею європейської

інтеграції. Упродовж наступних десяти років, навіть після того, як він покинув пост президента, був непохитним прихильником членства Чехії в ЄС [7, с. 483].

Щодо організації регіону Центрально-Східної Європи лідери бачили її таким: В. Чорновіл – прагнув створити союз у Центрально-Східній Європі. Балто-Чорноморський союз, що означав співробітництво центральноєвропейських держав, до шерегу яких В. Чорновіл відносив і Україну. Він писав: «Ми – центральноєвропейці. Нас об'єднують не тільки географічне сусідство, а й спільність долі» [10]. Чорновіл прагнув співпрацювати з країнами Центрально-Східної Європи та будувати дорогу до Європейської Єдності.

В. Гавел, як вже зазначали, був прихильником руху до НАТО та Європейського Союзу. Також Гавела можна рахувати «батьком засновником» Вишеградської групи 4, він безперечно був ініціатором зародження даного об'єднання в Центрально-Східній Європі. Після звільнення від радянського панування рушійною силою співпраці в цьому гроні стало спільне прагнення його держав-учасниць вступити в НАТО та європейські спільноти (з 1993 р. – Європейський Союз). Ідея виникнення формату, відомого як Вишеградська група, зародилась у голові В. Гавела. Гавел хотів якнайшвидше об'єднатися з Варшавою й Будапештом, однак його стримував один фактор: він не уявляв, що міг би створити союз вільних народів Центральної Європи разом з комуністичним диктатором, генералом Войцехом Ярузельським, який тоді був президентом Польщі. Лише в грудні 1990 року перемога Леха Валенси на виборах відкрила шлях до створення альянсу [11, с. 4–9].

Висновки. Особистості Чорновола та Гавела у формуванні ідеї за боротьбу національних держав, формування інституцій та політики цих країн, а згодом і устрій Центрально-Східної Європи на посткомуністичному просторі були ключовими. Їхній вклад у національну боротьбу, є, насамперед, ідеологічним та ідейним. Вони надавали ідею, ідеологію та дух даного опору. Чудово змогли організувати боротьбу з тоталітарним режимом, надати форму незалежності своїм країнам, закласти фундамент інституцій та управління національних держав - України та Чехії. У проаналізованій роботі можна відзначити схожість у поглядах двох лідерів. Це: дисидентське минуле. Коли дані особистості єднали та єдналися спільно з представниками інтелігенції свої країн та змогли надати спільним ідейним поглядам, форму серйозної політичної сили. Пізніше бачимо схожість в організації держави. Першочергово, інституційно, будувати країну на засадах: свободи, прозорості та правосуддя. Устрій Центрально-Східної Європи лідери бачили також однаково. Це видно у прагненні Чорновола та Гавела вести свої країни до Європейської спільноти, об'єднувати в Європі країни посткомуністичного

простору та працювати разом заради стабільності регіону та захисту перед російською загрозою.

У практичному ключі ситуація склалася інакше. Чехія, як відомо, вже є членом ЄС та НАТО, а також одним із лідерів Вишеградської четвірки. Україна ж реалізовує даний процес європейської інтеграції. Багато сказано про причини, чому наша держава досі не змогла увійти в цей простір єднання, а саме на рівнях свідомості громадян та інституційному-державному рівні. Та актуальною залишається думка самого В. Чорновола: «на жаль, Україна не пішла шляхом Чехії, Польщі та країн Балтії». Вирішальним у цій ситуації, на думку В. Чорновола, стала не тільки етнічна неоднорідність України, але й той надзвичайно сильний вплив на підсвідомість простих громадян спадку тоталітарного минулого». Чеський приклад показує, що після повалення комуністичного устрою новою політичною елітою країни стали люди такого ж погляду як і В. Гавел, а сам В. Гавел став президентом держави. В Україні ж невизначеність, у якому напрямі потрібно йти, була присутня як на рівні простих громадян, так і в політичних колах. В Чехії після події революції основою політичної еліти стали дисиденти та діячі, які безпосередньо боролися за Європейські цінності, в Україні ж на політичному рівні на довгий час залишилися люди радянської ментальності, які вбачали проросійський погляд. Саме через відсутність єдності політичної та громадської, як зазначає і сам Чорновіл, Україна не змогла реалізувати шлях Чехії, Польщі та Балтійських країн саме через ці проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Український дисидентський Рух. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/4081/>
2. František Emmert. Sametová revoluce Cesta ke svobodě. V Brně : CPRESS, 2019. 267 p.
3. Чеські «шістдесятники» на сторожі демократії. URL: <https://www.holosameryky.com/a/r/czech-sixtiers-communism/1593229.html>.
4. Чорновіл – Людина, яка наблизилась Незалежність. URL: <https://uain.press/blogs/636505-636505>.
5. В'ячеслав Чорновіл. «Неугомонный» у боротьбі за Україну. *Історична Правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/08/24/150177/>.
6. Мокрик Р. «Сила безсиких» Вацлава Гавела. *Історична Правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/6/153042/>.
7. Žantovský Michael. Havel. Praha : Argo, 2023. 583 с.
8. День Незалежності у велику війну: як світ вітає Україну. URL: <https://zaborona.com/den-nezalezhnosti-u-velyku-vijnu-yak-svit-vitaye-ukrayinu/>.
9. Тарас Виноградник. Сила безсиких: Яким бачили майбутнє Вацлав Гавел і В'ячеслав Чорновіл? URL: <https://uain.press/articles/syla-bezsylyh-yakymy-bachyly-posttotalitarni-peretvorennya-vatslav-gavel-i-v-yacheslav-chornovil-1223586>.
10. Андріана Біла. 30 років Незалежності України: від відновлення державності до втілення ідей Чорновола. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vyacheslav-chornovil-film/31420418.html>.
11. Пшемислав Журавський вель Граєвський. Історія успіху чотирьох: польський і український погляди (з нагоди 30-ї річниці створення Вишеградської групи. Варшава, К., 2021. 32 с. URL: <https://instytutpolski.pl/kyiv/wp->

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ЄЛИЗАВЕТИ ІІ

Смертюк Сніжана,

студентка ІV-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У період правління Єлизавети ІІ Великобританія зберігає свою провідну роль у сфері міжнародних відносин. Слід зазначити, що зовнішня політика Великої Британії здійснюється не тільки урядом, але і королівським двором, бо думка королеви постійно залучалася до вирішення ключових питань та сприяла розвитку спільних стратегічних ініціатив. Також зовнішньополітичні пріоритети Єлизавети ІІ виявлялися через дипломатичні візити, участь у міжнародних форумах та благодійній діяльності.

Вивчення даної теми є актуальним із декількох причин: по – перше, період правління Єлизавети ІІ є одним із найбільш тривалих. За цей час відбулося багато змін як всередині Сполученого Королівства, так і на міжнародному рівні. По – друге, аналіз ролі Єлизавети ІІ в здійсненні зовнішньополітичної діяльності цього періоду дає змогу оцінити сучасне становище Великобританії.

Метою даної статті є аналіз джерел, котрі розкривають основні аспекти зовнішньополітичних стратегій Великобританії в період правління Єлизавети ІІ та роль королеви в покращенні міжнародних зв'язків, підвищенні авторитету країни. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання ряду завдань: визначити основні виклики, з якими країна стикалася під час правління Єлизавети ІІ і яких успіхів вона досягла та проаналізувати дипломатичну діяльність королеви.

Співпраця Єлизавети ІІ з міжнародним товариством, її участь в європейських інтеграційних процесах як предмет дослідження здобули значну популярність серед вчених різних наукових спеціальностей, а насамперед істориків. З провідних праць, які розглядають дану проблематику можна виокремити публікації провідних британських дослідників А. Кіра [3], С. Біскопа [2], Т. Олівера, українських А. Мартинова, Н. Яковенко [1].

Зауважимо, що Єлизавета II, виступаючи у ролі глави держави, забезпечувала стабільність та неперервність у зовнішньополітичних зусиллях Великобританії. Її вплив, солідарність та принциповість стали важливими факторами, що дозволили країні займати активну та впливову позицію на міжнародній арені протягом тривалого часу [4, с. 210].

Також королева відіграла ключову роль у створенні та підтримці різних міжнародних організацій, а саме при її сприянні Великобританія у 1973 р. вступила до Європейського Союзу (тоді Європейська Економічна Спільнота) та була ініціатором створення Співтовариства Націй. Це дало можливість більш глибоко налагодити співпрацю між Великобританією та європейськими країнами [1, с. 89–93].

Ще одним важливим напрямком зовнішньої політики Єлизавети II були дипломатичні візити до інших країн. Так, перший офіційний закордонний візит королеви відбувся в 1947 р. до країн Південної Африки, а в 1973 р. королева відвідувала Канаду, де відкрила Сіднейський оперний театр [1, с. 110].

Зауважимо, що у 1982 р. Єлизавета II відвідала Китай. Це був перший офіційний візит монарха Великобританії до цієї країни. Сам візит відзначався не лише як історична подія, але й як важливий крок у поглибленні взаєморозуміння та співпраці між двома країнами. Слід відзначити, що відвідання Китаю королевою відбулося в контексті певних геополітичних та економічних зрушень у світі. Адже, у 1982 р. Китай знаходився на шляху до світових ринків та економічного піднесення. Таким чином, візит королеви не лише відображав дипломатичний жест дружби і співпраці, але й підкреслював важливість Китаю як геополітичного та економічного партнера для Великобританії [1, с. 119–124].

Упродовж свого правління королева Єлизавета II завжди демонструвала свою глибоку причетність до підтримки тісних відносин із США. Так, нею було здійснено шість офіційних візитів до США, де королева намагалась вибудувати тісні взаємовідносини в економічних та політичних напрямках [4, с. 331].

Зазначимо, що королева Єлизавета II була не просто монархом, але й світовим брендом. Так, через королівський бренд Великобританія протягом останніх семи десятиліть просувала британську продукцію по всьому світу, що дозволяє формувати власний авторитет на міжнародному ринку. Таке право мають близько 800 організацій, котрі можуть маркувати свої товари королівським гербом та «За призначенням Її Величності Королеви» (тепер, звичайно, Його Величності Короля) [4, с. 138].

Ще одним напрямом зовнішньополітичної діяльності Єлизавети II була благодійність. Так, вона приймала активну участь у різноманітних благодійних програмах, а саме: для молоді (Girlguiding, Combined Cadet Force, Sea Cadets), збереженні дикої природи та навколишнього

середовища (Royal Forestry Society, The Campaign to Protect Rural England), захисту тварин, із соціальних питань, культури, науки [3, с. 1328]. Із ініціативи Єлизавети II було розроблено програму для підтримки молоді в африканських країнах, котра давала можливість здобувати освіту та сприяла розвитку медичних закладів, соціальних центрів, що значно поліпшувало якість медичного обслуговування та давало доступ до соціальних послуг для місцевого населення [4, с. 520–523]. Також королева тісно співпрацювала із Британським Червоним Хрестом, де підтримувала велику кількість їхніх ініціатив [1, с. 186].

Окремо необхідно виділити співпрацю Єлизавети II із Україною. Так, перше знайомство із культурою та традиціями нашої держави королеви відбулося у 1978 р., коли та відвідала містечко Вегревіль (Канада) та взяла участь у відкритті гігантська скульптура писанки, а у 1984 р. була присутня на церемонії відкриття парку «Українське село» в Дофіні [1, с. 200–208]. Також у 2005 р. Її Величність нагородила В. Ющенко премією Chatham House за «покращення міжнародних відносин», що свідчило про «повагу до досягнень українського народу» [1, с. 210].

Висновки. Отже, зовнішньополітичні пріоритети Великобританії за період правління Єлизавети II відображали активну роль країни у міжнародних відносинах, зміцнення дипломатичних відносин та сприяння міжнародному співробітництву через участь у різноманітних ініціативах та програмах. Роль королеви в цих процесах була визначальною, вона виступала як символ стабільності та єднання, сприяючи позиціонуванню Великобританії як ключового гравця на світовій арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. Київ, 2003. 227 с.
2. Biscop S. The UK and European defence: leading or leaving. *International Affairs*. Oxford: The Royal Institute of International Affairs, 2012. №88:6. P. 1297–1313.
3. Cyr A. Britain, Europe and the United States: change and continuity. *International Affairs*. Oxford: The Royal Institute of International Affairs, 2012. № 88:6. P. 1315–1330.
4. Marr A. A History of Modern Britain. London, 2009. 632 p.

ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ 2015 Р.

Шалімов Максиміліан,
студент V-го року навчання
історичного факультету
Сумського державного
педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
e-mail: maximands@gmail.com

Науковий керівник: **Горобець Ігор,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
Сумського державного
педагогічного університету
імені А.С. Макаренка

Міграційна політика – ключовий елемент забезпечення національної безпеки ЄС В умовах міграційної кризи, що розпочалася у 2022 р., багато європейських країн зіткнулися із загрозами національній та регіональній безпеці. Відсутність необхідного контролю та ліберальна політика ЄС щодо біженців призвели до серйозних змін в їхньому економічному та соціальному житті. Зокрема, зросла загроза етнічних конфліктів і терористичних актів, розвитку екстремізму, погіршення міждержавних відносин та економічного тягаря, спричиненого фінансовою підтримкою мігрантів. Війна в Україні та збройні військові конфлікти в ряді країн Близького Сходу та Африки призвели до міграційних потоків до Європи. Збільшення цих потоків призвело до найбільшої міграційної кризи в Європі з часів Другої світової війни. Для подолання цієї кризи та запобігання подібним кризам у майбутньому необхідний ретельний перегляд міграційної політики та нові заходи для вирішення проблеми неконтрольованих міграційних потоків.

Міжнародна міграція є однією з найважливіших тенденцій світового розвитку. Свобода пересування є основоположним правом людини, закріпленим, зокрема, у статті 13 Загальної декларації прав людини. Відповідно, кожна людина має право вільно пересуватися і вільно обирати собі місце проживання в межах кожної країни [1, с. 6]. Крім того, Договір про функціонування Європейського Союзу має спеціальну Главу IV «Вільний рух осіб, послуг та капіталу», яка гарантує вільне пересування в межах ЄС [2, с. 2]. У той же час, Директива 2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. визначає право громадян ЄС та їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів ЄС [3, с. 2]. З точки зору ОБСЄ, Бюро з демократичних інститутів та прав

людини (БДППЛ) сприяє реалізації права на вільне пересування та вільний вибір місця проживання, а також сприяє розробці та впровадженню нормативно-правової бази, що регулює право на вільне пересування та вільний вибір місця проживання [4, с. 1]. Що стосується транскордонного пересування, БДППЛ здійснює огляд і моніторинг політики держав-учасниць ОБСЄ щодо в'їзду та виїзду з метою сприяння гуманітарним контактам [4, с. 1].

Міграція – це дійсно глобальна тенденція, яка набула особливої динаміки у другій половині ХХ ст. Зокрема, міграція робочої сили має величезний вплив на економіку країн-донорів та реципієнтів – сутність цього впливу полягає у поєднанні позитивних та негативних зовнішніх впливів [5, с. 87]. К. Пріб та С. Гуткевич вивчали взаємозв'язок міграційних потоків з ВВП країн-реципієнтів, бізнес-середовищем, рівнем прямих іноземних інвестицій, капіталізацією фондового ринку, якістю життя, станом демократії, загальним рівнем процвітання, досконалістю управління, розвитком освіти, охорони здоров'я, соціального капіталу, а також гарантування індивідуальних свобод та громадської безпеки [6, с. 12]. Згідно з висновками авторів, найвищий рівень кореляції був виявлений між детермінантами валового внутрішнього продукту, інвестиційними потоками та капіталізацією фондового ринку, і це є основними детермінантами міжнародної міграції [6, с. 12].

Динамічні міграційні процеси, у свою чергу, обумовлюють важливість ефективної етнічної політики держав-реципієнтів. Формування та реалізація етнополітики має відбуватися не лише на національному, а й на регіональному рівні [7, с. 1]. Зокрема, Підбережник аналізує особливості концепції лейткультури як основи регулювання етнополітичних процесів у Німеччині та особливості міграційної політики як складової етнополітичних відносин у Франції [8, с. 34]. Вдало реалізована державна політика у питаннях національної ідентичності сприяє консолідації суспільства та формує сприятливе ставлення власних громадян та світової спільноти до певної держави [9, с. 1]. Проте ефективний розвиток такої політики, особливо з огляду на міграційну кризу, представляється складним процесом навіть для політично та економічно розвинених держав Європейського Союзу.

У 2015–2016 рр. масовий приплив мігрантів з Африки та Близького Сходу до Європи спричинив велику міграційну кризу. У цей період до Європейського Союзу (ЄС) щорічно прибувало понад мільйон мігрантів. Для подолання міграційної кризи у 2015 році Європейська Комісія запропонувала систему заходів щодо вдосконалення міграційної політики ЄС, в основі якої лежить План дій щодо боротьби з незаконним ввезенням мігрантів на період 2015–2020 рр., спрямований на посилення присутності ЄС у світі.

Регламент Європейської Комісії від 15 березня 2017 р. вносить зміни до Шенгенського закону про кордони 2006 року. Зокрема, регулярні перевірки всіх осіб, які перетинають кордони Європейського Союзу (ЄС), тепер є обов'язковими. У відповідь на загрозу терористичних атак в ЄС було запроваджено Систему інформації про подорожуючих та перевірки особи (ETIAS) та Систему в'їзду-виїзду (EES). Завдяки цим заходам кількість мігрантів значно зменшилася у 2017 р. У січні 2017 р. кількість мігрантів на міграційному маршруті через Середземне море скоротилася до 6 811 осіб. У жовтні 2015 року ця цифра становила 221 638. Наприкінці 2022 р. ЄС зіткнувся з новою міграційною кризою, значно більшою за масштабами, ніж міграційна криза 2015–2016 рр. Основною причиною збільшення потоків біженців стала російсько-українська війна: На кінець листопада 2022 р. кількість біженців з України, зареєстрованих для отримання тимчасового захисту в Європі, становила 4,8 мільйона осіб. Найбільше осіб зі статусом тимчасового захисту було зареєстровано в Польщі, Німеччині та Чехії.

Згідно з Дублінською угодою про право на притулок в ЄС, підписаною в 2013 р., відповідальність за прийом біженців, перевірку їхніх документів та надання їм статусу біженця покладається на «країну першого в'їзду». Однак це правило наразі ігнорується. Країни першого в'їзду, такі як Греція, Італія, Іспанія, Угорщина та Хорватія, дозволяють мігрантам подорожувати далі на північ і просити притулку в Австрії та Німеччині. Так, у 2022 р. Австрія зареєструвала близько 100 000 заяв про надання притулку, тоді як Угорщина опрацювала лише 50 [10].

Варто відзначити, нелегальний механізм «відштовхування» мігрантів на балканському маршруті, який використовують уряди Угорщини, Хорватії, Греції та Болгарії. При цьому кількість шукачів притулку, які використовують балканський маршрут через Угорщину, Хорватію, Грецію, Сербію, Боснію та Північну Македонію, зростає. Слід зазначити, що відмови у наданні притулку відбуваються не лише на балканському маршруті, але й у Литві та Польщі. Уряди цих країн стверджують, що мігрантів вербує Білорусь, щоб чинити тиск на їхні кордони.

Для подолання вищезазначених проблем необхідно вжити наступних заходів:

- ухвалити на європейському рівні нормативно-правові інструменти для обмеження потоку мігрантів;
- гармонізувати міграційне законодавство в ЄС та країнах-членах;
- ухвалити нове законодавство з новим підходом до відповідальності та солідарності в міграційній політиці та політиці надання притулку в «країнах першого в'їзду» та інших країнах ЄС;
- надати додаткову допомогу західнобалканським країнам у захисті кордонів;

– співпрацювати з країнами походження мігрантів та запобігати їхньому переміщенню на своїй території;

– надавати допомогу країнам походження мігрантів у розв'язанні кризових явищ. Зокрема, рекомендується створити фонд для надання допомоги таким країнам.

Висновки. Міграційна політика ЄС формується вже понад 20 років. За цей час було прийнято низку важливих документів, які стали її правовою основою: Шенгенська угода, Договір про Європейський Союз, Амстердамський договір, Лісабонський договір та Угода про міграцію та притулок. За допомогою цих договорів та інших інструментів ЄС регулює питання міграції на законодавчому рівні, поважаючи основні права і свободи всіх громадян. Однак ліберальний підхід, закріплений майже в усіх міграційних угодах, призвів до збільшення припливу мігрантів і виникнення міграційної кризи; подолання нової міграційної кризи, яка розпочалася на початку 2022 р., буде неможливим без вирішення проблем міграційної політики. Серед цих проблем – збільшення нелегальної міграції, зростання загрози організованої злочинності, конфлікти між країнами, які хочуть обмежити доступ мігрантів, і країнами, які готові прийняти мігрантів у майбутньому, неефективні системи розподілу мігрантів з «країн першого в'їзду», «відштовхування» мігрантів на кордонах балканського маршруту, негативний вплив на культурний простір ЄС тощо. Для вирішення цих проблем необхідно вжити таких заходів: прийняття нормативно-правових актів для обмеження міграційних потоків на європейському рівні; гармонізація міграційного законодавства ЄС із законодавством держав-членів; прийняття законодавства з новим підходом до відповідальності та солідарності в міграційній політиці «країн першого в'їзду» та інших країн ЄС; додаткова підтримка західнобалканських країн у питаннях захисту кордонів, співпраці з країнами походження мігрантів та запровадження інституційної міграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Universal Declaration of Human Rights. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
2. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union—Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union—Protocols—Annexes—Dec larations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007. Official Journal C 326, 26/10/2012 P. 0001–0390,, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
3. Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/ EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/ EEC and 93/96/EEC, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32004L0038>

4. Freedom of movement. OSCE Office for Democratic Initiatives and Human Rights. Organization for Security and Co-operation in Europe. URL: <https://www.osce.org/odihr/freedom-of-movement>
5. Fowler M. (1957). The Historical-Comparative Method. *The Classical Journal*. 52 (6). Pp. 259–264. URL: <http://www.jstor.org/stable/3294806>.
6. Mahoney J. (2004). Comparative-Historical Methodology. *Annual Review of Sociology*. N 30, Pp. 81–101. URL: <http://www.jstor.org/stable/29737686>.
7. Мойсей В. Зовнішні ефекти міжнародної міграції трудових ресурсів. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2015. № 2 (6). С. 87–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2015_2%286%29__18.
8. Підбережник Н. Зарубіжний досвід публічного управління етнополітичними процесами. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. № 2. С. 34–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2017_2_7.
9. Панфілова Т. Етнополітичні процеси в сучасній Україні. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2008. № 2. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Panfilova.pdf.
10. Number of illegal crossings between border-crossing points in the European Union from 2009 to 2021. Statista. 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/454775/number-of-illegal-entries-between-bcps-to-the-eu>.

СТАНОВИЩЕ ІРАКУ ПІСЛЯ ВИВЕДЕННЯ ВІЙСЬК КОАЛІЦІЙНИХ СИЛ У 2011 Р.

Петриченко Ярослав,

магістрант навчально-наукового інституту
історії, права

та міжнародних відносин

Сумського державного
педагогічного університету

імені А.С.Макаренка

Науковий керівник: **Сокирська Владилена,**

доктор історичних наук, професор,

кафедра всесвітньої історії, міжнародних
відносин та методики навчання історичних

дисциплін Сумського державного
педагогічного університету

імені А. С. Макаренка

Становище Іраку після виведення військ коаліційних сил у 2011 р. залишається предметом широкого обговорення та аналізу в контексті його внутрішньої та зовнішньої політики. Після закінчення довготривалої війни, яка мала значний вплив на політичну, економічну та соціальну сфери країни, Ірак постав перед великими викликами та завданнями на шляху до стабільності, процвітання та розвитку. У цьому контексті варто розглянути різні аспекти становища Іраку, зокрема його політичну систему, економічний розвиток, соціальні проблеми та внутрішню безпеку, а також особливості взаємовідносин з міжнародним співтовариством.

20 березня 2003 р. війська міжнародної коаліції під керівництвом США та Великої Британії розпочали військову операцію в Іраці, метою якої було повалення режиму Саддама Хусейна, а також пошук та запобігання поширенню зброї масового знищення. Уже після місяця проведення військової операції коаліцією держав-учасниць було досягнуто головних цілей: режим Хусейна було повалено, а в столиці було створено новий орган врядування – Коаліційну тимчасову владу. У травні 2003 року американський президент Джордж Буш оголосив про завершення місії в Іраку, а через 5 років – у 2008 році новообраний президент США Барак Обама заявив про плани у майбутньому вивести військовий контингент з Іраку. У грудні 2011 р. американські війська покинули країну. Після виведення військ, Ірак зіткнувся з численними викликами та проблемами, включаючи політичну нестабільність, економічні труднощі, соціальну напругу та загострення конфліктів між різними етнічними і релігійними групами. Найбільше страждало цивільне населення, оскільки війна

принесла численні жертви як серед простого люду, так і серед військових з обох сторін. Внутрішньо переміщені особи, біженці й діти залишалися найбільш вразливими до хвороб, недоїдання і постійних травм через боєприпаси, що не вибухнули [3].

Окрім цього, ще однією складною проблемою стало суперництво між шіїтською більшістю та сунітською меншістю в Іраку, що стало основою політичного конфлікту в державі після повалення режиму президента Саддама Хусейна [8]. Тим не менше, були певні і позитивні аспекти, які стосувалися відбудови та політичної стабілізації Іраку за підтримки коаліції, різних держав світу та міжнародних організацій. Варто зауважити, що процес відбудови Іраку тривав увесь період перебування військ коаліції в країні, однак він гальмувався безпековою ситуацією, зруйнованою інфраструктурою, нестабільною політичною ситуацією та корупцією. Він розпочався ще в період військових дій. Наприкінці січня 2003 р. адміністрація оголосила про створення Управління реконструкції та гуманітарної допомоги, яка базувалася в Пентагоні і очолювалася генерал-лейтенантом армії у відставці Джей Гарнером. План адміністрації передбачав офіс з близько 200 співробітників з різних урядових установ США та військових, який був розгорнутий в Іраку для координації та нагляду за реконструкцією, гуманітарною допомогою та цивільними адміністративними справами [2]. До 2007 р. США змінили свій підхід до Іраку з точки зору трансформації політики, управління, верховенства права та економіки, щоб допомогти іракцям побудувати єдину державу і сили безпеки, які здатні перемогти екстремістів і повстанців, а також стримувати зовнішні загрози та захищатися від них. США також прагнули створити Ірак, який не залежав би від допомоги Ірану або був вразливим до його впливу, і який мав бути пов'язаним стратегічним партнерством зі США [5]. У 2008 р. між США та Іраком було підписано дві угоди щодо прав, обов'язків, масштабів і тривалості перебування військ США в Іраку. Це були – Стратегічна рамка Угода (SFA) та Угода про статус збройних сил США та Іраку (SOFA), інакше іменована як стратегічна угода (SA). Стратегічна угода (SA) була трирічною угодою про статус збройних сил між приймаючою стороною – країна Ірак і США. SA регулювала стосунки США з Іраком у сфері безпеки, зокрема присутність США, діяльність та потім остаточний вихід з Іраку [1].

Після виведення американських військ в Іраку спостерігалася політична криза. Розкол між різними етнічними групами загострив існуючу напругу, оскільки групи намагалися відстояти власні інтереси у створеному політичному просторі. Окрім вирішення внутрішніх іракських суперечок ситуація ускладнювалась втручанням Ірану на кількох рівнях. Проіранські сили дотримуються багатостороннього підходу, спрямованого на мінімізацію присутності та впливу в Іраку, зміцнюючи при цьому власні економічні, політичні, релігійні та військові зв'язки зі

своїм іракським сусідом. Це, у свою чергу, породжувало занепокоєння міжнародної спільноти, особливо в США. Тому навіть після виведення військ Держдепартамент планував інвестувати ще 115 мільйонів доларів на реконструкцію посольства США в Багдаді [7]. Як відомо, Ірак також надавав свій повітряний простір для іранських літаків, які постачають військові ресурси для уряду Башара аль-Асада в Сирії [8]. Це викликало негативну реакцію американського уряду і вони вимагали закриття повітряного простору для Ірану. З часом США та європейські країни почали втрачати геополітичний інтерес до Іраку, оскільки їх увага зосередилася на Китаї та Ірані, а також на вирішенні власних економічних та внутрішньополітичних завдань. Тим не менше, важливим сусідом Іраку є Туреччина – одна з найсильніших противаг іранському впливу в регіоні. Хоча Туреччина виступала проти вторгнення американських військ до Іраку в 2003 р., вона скористалася втратою суверенітету в північному курдському регіоні Іраку для того, щоб поділити між собою сферу впливу. Зовсім недавно Туреччина стала важливим гравцем в іракській економіці, інвестуючи значні кошти в ключові сектори іракської економіки [6].

На сьогоднішній день стан безпеки в Іраку викликає занепокоєння, але не тривогу. Якщо в перші місяці після англо-американського вторгнення 2003 р. Ірак не мав діючої армії, військово-повітряних і військово-морських сил, то зараз Іракські сили безпеки (ІСБ) налічують понад 700 тис. осіб. У той же час складною є внутрішня проблема: повернення до громадянської війни між шіїтським і сунітським населенням Іраку є найбільш поширеною загрозою внутрішній стабільності після виведення всіх американських військ у грудні 2011 р. Однак, не виключено, що поглиблення напруженості між арабами і курдами також може призвести до відкритого конфлікту.

Висновки. Отже, після завершення військової операції коаліційних сил, Ірак залишався країною з політичною нестабільністю, глибокими економічними проблемами та численними руйнуваннями та жертвами. Попри економічну підтримку та донорство з боку США та інших країн, Іраку довелося зіштовхнутися із зовнішніми викликами та загостренням внутрішніх протиріч. Сьогодні в Іраку спостерігаються і певні позитивні зрушення, які в майбутньому можуть стати основою для розбудови привабливої демократичної, процвітаючої, етнічно змішаної країни, яка співпрацює зі Сполученими Штатами Америки та іншими демократичними країнами для підтримки регіональної стабільності і безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Agreement Between the United States of America and the Republic of Iraq On the Withdrawal of United States Forces from Iraq and the Organization of Their Activities during

Their Temporary Presence in Iraq, State Department documents. Available at: <http://www.state.gov/documents/organization/122074.pdf>

2. Barton, F. D., & Crocker, B. N. (2003, March 25). Post-war Iraq: Are we ready? Center for Strategic and International Studies. URL: <https://www.csis.org/analysis/giving-iraq-stability-and-progress-treat-causes-iraqs-governance-and-development-disease>

3. Crawford, N. C. (2013, March). Civilian Death and Injury in the Iraq War, 2003–2013. Costs of War Project, Watson Institute of International and Public Affairs, Brown University.

4. Harith Hasan al-qarawee iraq's sectarian crisis: a legacy of exclusion. URL: https://carnegieendowment.org/files/iraq_sectarian_crisis.pdf (Дата звернення: 08.04.2024)

5. Iraq After the U.S. Withdrawal: Challenges and Opportunities- Center for Strategic and International Studies (CSIS). URL: <https://www.csis.org/analysis/iraq-after-us-withdrawal>

6. New dawn 2012: Iraq without U.S. military [Electronic resource] // Second line of defense. Mode of access. URL: <http://www.sldinfo.com/newdawn-2012-iraq-without-the-u-s-military/>. Title from the screen.

7. Troops have withdrawn from Iraq, but U.S. money hasn't», Walter Pincus, The Washington Post, June 27, 2012. URL: http://www.washingtonpost.com/world/national-security/troops-have-withdrawn-from-iraq-but-usmoney-hasnt/2012/06/27/gJQA4Q6I7V_story.html?tid=wp_ipad

8. Фабіан Ю. Відносини США та Іраку після виведення американських військ. Горих. № 12. 2013.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ВЗАЄМИН У ПЕРІОД ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ АНДЖЕЯ ДУДИ (2015–2020 рр.)

Петрик Тетяна,

магістрантка I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: tetiana.petrykk@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Польська та Литовська республіки – це держави, які мають довгу спільну історію, котра приносила їм як війни, так і унії, як союзи, так і непорозуміння. У 2015 р. Президентом Польщі став Анджей Дуда, перспективний політик із правоцентристської політичної партії «Право і Справедливість», який прагнув упровадити власні ідеї та програму. Перший період його президентства охоплює період із 2015 по 2020 рр. [4]. Щодо стосунків між Польщею та Литвою, то вони у цей проміжок продовжили їх інтенсивний розвиток.

Одним із важливих аспектів польсько-литовських стосунків у досліджуваній період стала співпраця у сфері інфраструктури. Зважаючи на географічне розташування обох держав, вкрай важливо для обох них робити все необхідне, аби не залежати від Росії, зокрема, у сфері енергетики. Ця проблема була однією із найбільш актуальних у 2015–2020 рр. Варто зазначити, що співпраця між державами у цій галузі сягає ще далекого 1995 р., коли Польща та Литва домовилися про сполучення власних енергомереж, однак тоді далі розмов і навіть підписаних договорів справа не пішла. Лише у 2015 р., коли Президентом Польщі став Анджей Дуда, ситуація дещо змінилася: було відкрито перші з'єднання електричних мереж із пропускною спроможністю 500 МВт. На той момент держави також вже мали підписану угоду 2010 р. між компаніями Lietuvos dujos AB (Литва) та Gaz-System S.A. (Польща) про будівництво спільного газопроводу між ними. Цей проект теж був спрямований на протидію російському енергетичному тиску та отримав підтримку з боку Європейського Союзу. З початку президентства Анджее Дуди у Польщі та за сприяння литовської влади, зокрема, Президентки Литви Далі

Грибаускайте (2009–2019 рр.), робота у цьому напрямку інтенсифікувалася [2, с. 72–75; 6].

У 2015–2020 рр. важливим аспектом співпраці між державами залишилася торгівля. Польща продовжувала посідати важливе місце серед інвесторів Литви (4-те місце станом на 2017 р.). Вона впевнено посідала та посідає 3-тє місце у литовському експорті, хоча сама імпортує польських товарів до Литви є удвічі більшим, ніж згаданий експорт. Разом із тим, як зазначають дослідники Гедимінас Казенас і Барбара Станкевіч, після переходу Литви із литовських литів на євро, держава зіткнулася із певною нестабільністю та коливанням цін у напрямку їх підвищення, що зумовило часті закупи литовцями польської продукції у самій Польщі, що, без сумніву, дещо вдарило по литовській економіці [2, с. 75–76].

Одним із важливих важелів у польсько-литовських відносинах у період 2015–2020 рр. залишалася співпраця у галузі освіти. Якщо взяти до уваги польські школи у Литві, то тут варто зазначити, що вони активно співпрацювали із польськими у Польщі. Подібне спостерігалось і в рамках співпраці між університетами. Держави ще у 2005 р. домовилися про спільне визнання дипломів одна одної, що дало змогу випускникам Польщі та Литви працевлаштуватися на території обох держав. Зазначимо також те, що наявність змоги отримання литовцями польського походження Карти поляка уможливило таким особам безплатне отримання освіти на теренах Польщі. Важливою віхою в освітній співпраці між країнами стало підписання 16 листопада 2016 р. домовленості між литовською Науковою радою та польським Національним центром науки [2, с. 77; 16].

Попри ряд позитивних моментів, необхідно звертати увагу і на негативні, наприклад, на те, що згадані процеси зумовлюють виїзд молодих литовців до Польщі, де вони залишаються на постійно [2, с. 77]. Крім того, залишалася та залишається актуальною вже досить давня проблема щодо функціонування польських шкіл у Литві. Польська сторона доволі часто звинувачує литовську у перешкоджанні діяльності цих шкіл, недофінансуванні та взагалі у літоунізації польського етнічного населення Литовської республіки. Натомість Литва вважає свої дії необхідними задля того, щоб стимулювати розвиток литовської нації та не погоджується із польськими аргументами [1; 5; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Не можна оминати увагою чи не найважливіший аспект польсько-литовських взаємин, а саме, оборонний. Обидві держави пішли у цьому напрямку на значну тіснішу співпрацю після початку у 2014 р. російсько-української війни. Прихід до влади у Польщі Анджея Дуди продовжив ці тенденції. Важливим напрямком у цій співпраці стала підтримка України у протидії російській агресії. Зокрема, у 2016 р. було оголошено про створення спільної литовсько-польсько-української бригади (LitPolUkrBrig) [2, с. 71]. Ця бригада має виконувати наступні функції:

планування, організація та контроль багатонаціональних операцій, навіть автономно, в межах, визначених юридичним мандатом місії, та обмеженим оперативним середовищем; планування та контроль військових операцій у спільному цивільно-військовому середовищі; забезпечення планування, координації та синхронізації власних наслідків у співпраці з невійськовими суб'єктами, враховуючи їхні цілі та діяльність у рамках комплексного реагування; забезпечення спроможності керувати, збирати, аналізувати та розповсюджувати розвідувальні дані в зоні інтересів бригади [13].

У 2020 р., в останні місяці першої каденції Анджея Дуди, активізувалася діяльність щодо створення так званого Люблінського трикутного – інтеграційного утворення Польщі, Литви та України [3]. Цікаво, що сама назва проєкту певною мірою відсилає нас до Люблінської унії 1569 р., коли Королівство Польське та Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське утворили єдину державу – Річ Посполиту [17].

28 липня 2020 р. міністрами закордонних справ Польщі (Яцеком Чапутовічем), Литви (Лінасом Лінкявічусом) та України (Дмитром Кулебою) у Любліні було укладено декларацію про створення такого альянсу. Як зазначається у декларації, такий союз є необхідним з урахуванням економічних, безпекових, інфраструктурних і культурних зв'язків між державами. Сторони домовилися про тристороннє співробітництво як між собою, так і в рамках міжнародних організацій, таких, як Європейський Союз, Північноатлантичний альянс (НАТО), Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ), Рада Європи та Організація Об'єднаних Націй (ООН). Міністри також засудили дії Росії як держави-агресора у спробі анексії українських територій. Зазначалася також необхідність у протидії пандемії коронавірусу (COVID-19) [3].

Варто зазначити, що за період 2015–2020 рр. не було вирішено ряду питань, які становлять труднощі для польсько-литовських стосунків і станом на сьогодні. Одне з таких стосується запису прізвищ для литовців польського походження у Литві. Литва наполягає на їх записі на литовський взірєць, натомість Польща хоче добитися того, щоби використовувався «польський» варіант прізвищ [14].

Іще одним каменем спотикання є найменування вулиць і населених пунктів у Литві. Польща вимагає використовувати двомовні варіанти назв у місцевостях із польською національною меншиною, Литва ж виступає проти [15].

Висновки. Отже, як бачимо, період 2015–2020 рр. важко назвати часом якогось прориву у польсько-литовських взаєминах, це був етап продовження політики попередньої влади. Держави продовжили розвиток стосунків між собою у різних сферах (енергетика, економіка, освіта, безпека), але багато проблем лише загострилися та стали більш

нагальними, зважаючи на все частіші претензії Польщі до Литви з ряду питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Історія Литви кожному / гол. ред. В. Строля; відп. ред. Ю. Ференцева; перекл. з литов. В. Кулініч. Київ: Видавець ТОВ «Балтія-Друк», 2018. 424 с.
2. Казенас Г., Станкевіч Б. Місце Польщі у зовнішній політиці Литви Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії. Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною В42 450 років після Люблінської унії / за ред. Т. Стемпневського, Б. Сурмач; пер. з польськ. О. Семенюк. Київ: Ніка-Центр, 2020. 168 с.
3. Спільна заява міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки з нагоди другої річниці з дня створення Люблінського трикутника. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-z-nagodi-stvorenniya-lyublinskogo-trikutnika>.
4. Biografia Andrzeja Dudy. URL: <https://www.prezydent.pl/prezydent/biografia-andrzeja-dudy>.
5. Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas nr. V-1195, 2013-12-5.
6. GAZ-SYSTEM S.A. and AB Lietuvos Dujos to analyse possibility of connecting the gas transmission systems of Poland and Lithuania. URL: <https://www.gaz-system.pl/en/for-media/press-releases/archives/gaz-system-s-a-and-ab-lietuvos-dujos-to-analyse-possibility-of-connecting-the-gas-transmission-systems-of-poland-and-lithuania.html>.
7. Įsakymas dėl Lietuvos lenkų tautinės mažumos švietimo raidos strategijos patvirtinimo, iSAK-814, Valstybės žinios, 2005-05-19, nr. 63-2252.
8. Įsakymas Dėl tautinių mažumų švietimo nuostatų, Valstybės žinios, 2002-0126, nr. 9-337, pkt. 11.8.
9. Kamilewicz-Rucińska D. Uczniowie szkół polskich na Litwie – wolni, aczkolwiek zniewaleni. Dziecko w historii - między godnością a zniewoleniem. Tom 2. Godność jako źródło naszego człowieczeństwa, red. naukowa Elwira J. Kryńska, Łukasz Kalisz, Agnieszka Suplicka. 2022. S. 221–235.
10. Kamilewicz-Rucińska D. Walka o szkolnictwo polskie na Litwie (1945–2000). Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy 2017, t. 17. S. 121–139.
11. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003-06-17, Valstybės žinios, 2003-06-28, nr. 63–2853.
12. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakietimo įstatymas, Vinius 2011, Valstybės žinios, nr. XI–1281.
13. LITPOLUKRBRIG. MISSION AND TASKS. URL: <https://web.archive.org/web/20160315172033/http://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/96.html>.
14. Litwa znowu stchórzyła. Nadal polskie nazwiska, ale pisownia litewska. URL: <https://wyborcza.pl/7,75399,18276986,litwa-znowu-stchorzyla-nadal-polskie-nazwiska-ale-pisownia.html>.
15. Polskie zwycięstwo na Litwie! Tablice z polskimi nazwami ulic w Wilnie nie zostaną usunięte. URL: <https://pch24.pl/polskie-zwyciestwo-na-litwie-tablice-z-polskimi-nazwami-ulic-w-wilnie-nie-zostana-usuniete/>.
16. Projekty naukowców z UW na liście rankingowej konkursu DAINA. URL: <https://www.uw.edu.pl/projekty-naukowcow-z-uw-na-liscie-rankingowej-konkursu-daina-1/>.
17. Topolski J. Historia Polski. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2015. 384 s.

УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (2014–2023 рр.)

Липка Марія,

студентка IV-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: marialypka02@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**
кандидат історичних наук доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Від початку російської агресії проти України Велика Британія активно виступила на підтримку нашої держави. У цьому контексті офіційний Лондон реалізував низку санкцій та обмежувальних заходів в односторонньому та багатосторонньому форматах.

Проведення незаконного референдуму в Криму а також початок російського вторгнення на Донбас весною 2014 р. змусили світ і Велику Британію переглянути свою політику щодо Росії [1, с. 105].

В умовах сьогодення, Велика Британія має чітку позицію щодо підтримки територіальної цілісності та суверенітету України, зокрема у рамках міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ та Ради Європи). Велика Британія, яка є постійним членом Ради Безпеки ООН, регулярно виступає на підтримку української державності. Систематично робить заяви на захист судноплавства в Чорному морі, щодо анексії Автономної Республіки Крим чи катастрофи рейсу МН17, незаконних дій РФ та загострення на Донбасі, політичних в'язнів. Значне пожвавлення відбулось після інциденту у Солсбері, коли російські дії торкнулися безпосередньо Великої Британії. З 2014 року Велика Британія надає значну технічну допомогу, що спрямовується на внутрішні реформи, підтримку незалежних медіа, належного врядування, подолання наслідків конфлікту, боротьбу з корупцією та підтримку у розбудові Збройних Сил України. Протягом 2014–2015 рр. Велика Британія надала значну матеріально-технічну допомогу.

Протягом 2016–2017 рр. політика Британії у протидії російської агресії була спрямована у першу чергу на посилення обороноздатності України і збільшення тиску на Росію для реалізації Мінських домовленостей відповідно до українського бачення і для деокупації Криму.

Продовження офіційним Лондоном активної політики на міжнародній арені, не зважаючи на процес виходу із ЄС – тим самим Велика Британія і далі залишатиметься одним із головних міжнародних партнерів України [2, с. 2–3].

З початку Революції Гідності та здійснення російської агресії проти України в 2014 р. Сполучене Королівство активно виступило на підтримку нашої держави. Британія ініціювала та підтримала міжнародні санкції проти Росії за агресію в Україні та окупацію АР Крим, у тому числі виключення РФ з G8. Велика Британія продовжує надавати активне сприяння Україні у захисті національного суверенітету та територіальної цілісності на майданчиках таких міжнародних організацій як ООН, ОБСЄ, НАТО, РЄ, ЄС, ЮНЕСКО. У 2017–2018 роках загальне фінансування програм склало 31,6 млн фунтів, у 2018–2019 рр. – 35,2 млн фунтів, у 2019–2020 рр. – 36,95 млн фунтів. Після виходу з ЄС у січні 2020 року, Велика Британія розпочала розробку власної санкційної політики, спираючись на досвід тісної співпраці з іншими партнерами щодо європейських пакетів санкцій проти Росії впродовж останніх шести років [3, с. 10].

У листопаді 2018 р. Спільна заява міністерств оборони окреслила пріоритети кіберзахисту, протидії гібридним загрозам, воєнної розвідки, розширення операції «Orbital», військової освіти, військово-технічногоспівробітництва, розвитку оборонної інфраструктури

А уже 8 жовтня 2020 р. у Лондоні Президент України Володимир Зеленський і Прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон підписали Угоду про політичне співробітництво, вільну торгівлю та стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії [4, с. 295].

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 р. завадило планам комплексної співпраці сторін, насамперед, що стосується військово-технічної кооперації в регіоні Чорного моря, відповідно до якої, за рахунок британських ресурсів передбачався розвиток спроможностей ВМС України. Варто зазначити, що в умовах реальних бойових дій високої інтенсивності безумовним здобутком двосторонньої співпраці став досвід попередньої багаторічної роботи, що здійснювалась британськими військовими інструкторами, а також завдяки десяткам спільних військових навчань, які були проведені на полігонах обох країн із залученням інших держав НАТО відповідно до стандартів самого Альянсу [4, с. 293].

Протягом тривалого часу Україна постійно відчуває надзвичайно активну політичну та фінансово-економічну підтримку Великої Британії. Серед знакових подій, варто виділити – оголошення наприкінці січня рішення про формування тристороннього міждержавного альянсу Україна–Польща–Велика Британія, крім того, офіційний візит до Києва 1

лютого Бориса Джонсона, який оголосив про те, що Британія надасть для ЗСУ оборонні озброєння .

З початку вторгнення Сполучене Королівство запровадило наймасштабніший пакет санкцій, який будь-коли був запроваджений проти великої економіки. Поки агресія Російської Федерації проти України триває, Сполучене Королівство залишатиметься відданим впровадженню жорстких санкцій проти секторів російської економіки та осіб, що перебувають у Російській Федерації та за її межами, які підтримують війну або отримують прибуток від неї, або сприяють в обході санкцій у третіх країнах. Сполучене Королівство також вживатиме рішучих дій із партнерами для боротьби з усіма формами обходу санкцій, а також для посилення власної внутрішньої стійкості до незаконного фінансування, пов'язаного з Росією, та еліт, пов'язаних із Кремлем. Україна та Сполучене Королівство надаватимуть одна одній актуальну інформацію про підстави для впровадження санкцій та іншу відповідну інформацію згідно з відповідними зобов'язаннями [2, с. 9–10].

Висновки. Отже, Велика Британія є одним із ключових партнерів України, що допомагає протистояти агресії РФ. Підтримка Британії в усіх сферах (політика, дипломатія, озброєння, гуманітарні питання щодо українців, які виїхали до Сполученого Королівства) –це безсумнівний доказ того, що між Україною та Британією налагоджені партнерські відносини. Британія займає найбільш стійку позицію серед партнерів, не балансує між Росією та Україною, а усіма силами виступає за українські інтереси і перемогу українців. Варто зауважити, що постачання західної техніки, зброї та боєприпасів надзвичайно важливі для українців у довгостроковій перспективі. Попри те, що Україна має власні можливості з виробництва зброї, без потужної сторонньої підтримки ЗСУ України буде важко звільнити великі території у російських військ. Таким чином, сфера безпеки загалом та військова кооперація стали пріоритетним напрямом двосторонньої співпраці між Україною та Великою Британією в умовах російсько-української війни.

Українсько-британські відносини в період з 2014 по 2023 рр. відзначаються значущим підвищенням стратегічного партнерства між двома країнами. Російська збройна агресія проти України в 2014 р. стала катализатором для єднання зусиль обох країн у відстоюванні міжнародного правопорядку та суверенітету.

Велика Британія активно підтримувала і підтримує Україну на міжнародній арені, виступаючи за санкції проти Росії, а також надаючи військову та гуманітарну допомогу. Зокрема, британські військові навчання та консультації допомогли покращити оборонні здібності України

Економічне співробітництво також зазнало певного розвитку, хоча рівень торгівлі між країнами залишався помірним. Велика Британія підтримувала українське членство в Європейському Союзі та НАТО, акцентуючи на необхідності зміцнення демократії та прав людини в Україні.

Культурний та освітній обмін між Україною та Великою Британією також зростає, що сприяло поглибленню взаємного розуміння та дружніх відносин між державами.

Отже, в цілому можна сказати, що протидія російській агресії відіграла ключову роль у формуванні та зміцненні стратегічного партнерства між Україною та Великою Британією, заснованого на спільних цінностях, інтересах та обов'язках перед міжнародною спільнотою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грубінко А. В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.
2. Стужук Ю. Співробітництво України та Великої Британії в умовах російсько-української війни. *Центр воєнно-стратегічних досліджень національного університету України імені Івана Черняхівського*. Київ. № 2. 2022. С.135–140.
3. Черевко О. Еволюція українсько-британських відносин в умовах широкомасштабної агресії Росії проти України. *Український історичний журнал*. 2023. № 4 (571). С. 5–24.
4. Грубінко А. В. Міжнародна роль Великої Британії в умовах російсько-української війни. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2022. С. 293–299.

БІЛОРУСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Поночовний Віктор,

магістр I-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

e-mail: victorponochovnyj26@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Починаючи з 24 лютого 2024 р., територія Республіки Білорусь активно використовувалась російською федерацією для проходу своїх військ та наступу на територію України з півночі, розміщення військової техніки та геополітичного тиску на Європу взагалі, відводячи білоруським землям роль майбутнього плацдарму для можливих військових дій проти західних країн.

Водночас у білоруській внутрішній політиці та суспільно-політичному житті вибудувалась наступна логічна послідовність, що демонструє реальну ситуацію в цій країні: фактичний очільник республіки Олександр Лукашенко опинився у заручниках путінського режиму, зважаючи на тривалі союзницькі відносини двох держав та відповідні інтеграційні процеси; білоруси, які залишились у своїй країні, незалежно від власних політичних поглядів, опинились в заручниках режиму Лукашенка; опозиційні діячі та їх однодумці перебувають або у вимушеній еміграції, або засудженні за політичними мотивами.

В українській науці та суспільній думці білоруське питання у зазначеному контексті поки недостатньо осмислено і досліджено. Відтак є потреба проаналізувати основні моменти відносно ставлення до нинішньої війни як у білоруському суспільстві, так і серед провідних осередків опозиційного руху.

Щодо подій російсько-української війни, білоруське суспільство впродовж останніх двох років, як характеризують незалежні аналітики, розділене, а його складові – ізольовані одне від одного, відтак і прихильники, і противники війни схильні вважати себе більшістю. Ця ситуація, в контексті ставлення до російської агресії, поступово набуває постійності та усталеності.

У доповіді аналітиків білоруського «Центру нових ідей» та британського Королівського інституту міжнародних відносин «Chatham House» від грудня 2023 р. зазначено, що перебіг війни не мав суттєвого впливу на геополітичні орієнтири білорусів, за винятком змін у кількості прихильників одночасних взаємовідносин як з ЄС, так і з росією. Обрана учасниками соціопитувань позиція чітко корелюється з віком, освітою, місцем проживання респондентів, а також приналежністю до аудиторії державних чи недержавних ЗМІ [3, с. 2].

Прихильники російської агресії, котрі незалежно від рівня підтримки загалом становлять близько третини респондентів (36 % станом на листопад 2023 р.), у своїй аргументації керуються радше ідеологічними причинами нападу росії на Україну, ніж конкретними військовими діями та успіхами країни-агресора. Втім, противники війни також не можуть претендувати на абсолютну більшість серед опитуваних (їх частка зменшилась з 43 % у червні 2022 р. до 38 % в листопаді 2023 р.), оскільки значною є частка тих, хто не визначився з власною позицією стосовно нинішніх подій: йдеться про 27 % респондентів станом на листопад 2023 р. [3, с. 7].

Типові соціологічні портрети білорусів у їх ставленні до російсько-української війни виглядають наступним чином: війну схильні підтримувати чоловіки старшого віку, що проживають у регіонах та мають професійно-технічну освіту; натомість противники війни переважно молодого або середнього віку, які проживають у столиці та мають вищу освіту. Щодо тих, хто займає нейтральну позицію або не визначився з нею, то вони можуть керуватись або страхом відкрито демонструвати свої погляди, що безумовно впливає на результати соціопитувань, або цілком свідомою аполітичністю, небажанням цікавитись цими подіями чи неприйняттям насильства у будь якому вигляді. Зазвичай, такі погляди проявляють переважно жінки середнього віку, знову ж таки з регіонів, проте вони мають середню освіту.

Щодо медійного споживання основних категорій, то досить цікавим є той факт, що дві основні крайнощі – схвалення та засудження війни в Україні, і відповідно, користувачів державних ЗМІ та опозиційних або недержавних ЗМІ, сформуvalи довкола себе інформаційну бульбашку, де кожна сторона схильна вважати, що їх однодумці становлять більшість, проте найбільш точно ситуацію відображає статистика споживання медіа за змішаним принципом.

Спільною рисою відповідей і поглядів більшості респондентів опитувань Chatham House став страх, котрий має два прояви. Перший прояв страху білорусів в контексті війни – це вірогідна участь Білорусі у війні та можливе поширення бойових дій на територію країни, чого бояться навіть проросійські респонденти. Натомість другий прояв більш очевидний і зумовлений репресивністю лукашенківського режиму: страх

перед репресіями з боку влади та небажання обговорювати такі полярні теми, як війна в Україні, суттєво впливали на результати опитувань.

У цьому аспекті кореляція відбувається відповідно до того, наскільки яскраво була виражена політична позиція респондента: так, білоруси, які висловлювали чітку приналежність до лукашенківського чи опозиційного табору, були більш чесними у своїх відповідях [3, с. 3].

Так само в білоруському суспільстві є ті, хто вбачає в особі Лукашенка справжнього миротворця, а також ті, хто повністю відвернувся від нього, особливо після факту розміщення ядерного арсеналу РФ і кейсу з перебуванням вагнерівців.

Однією з основоположних аргументацій для висловлення позиції білоруського національно-демократичного руху щодо російсько-української війни є чітке відокремлення білоруського суспільства як усередині країни, так і за її межами, від лукашенківського режиму. Цим розмежуванням провідні діячі білоруської опозиції незалежно від організаційної чи партійної приналежності переслідують наступні цілі: формування у середовищі західних та українських громадян і політичних діячів позитивного образу білоруського народу саме як суспільства, яке прагне утвердити демократичні цінності у своїй державі та не толерує російську агресію в Україні, що має свідчити про їх принципову відмінність від росіян.

Нині білоруську опозицію умовно можемо поділити на два напрямки – військовий (полк ім. К. Калиновського, що воює у складі ЗСУ) та політичний: широка білоруська опозиція – З. Позняк, Рада БНР (так звана стара опозиція) та демократичні сили, що постали після президентських виборів 2020 року, – Офіс Тихановської, Об'єднаний перехідний кабінет, «Координаційна рада». Керівництво України у діалозі з білоруською опозицією зробило ставку на полк імені Кастуся Калиновського (29–30 листопада 2023 р. у Києві проходила конференція полку «Шлях до свободи» за участю білоруських громадських активістів і волонтерів та українських політиків і громадських діячів), оскільки його зусилля із допомоги Україні реальні і конкретні. Щодо взаємин із Світланою Тихановською з боку українського керівництва спостерігається стримана позиція. На думку українських експертів, наразі офіційний Київ задовольняє статус-кво у відносинах з білоруським режимом – немає прямої участі збройних сил Білорусі у війні, ескалація з північного напрямку поки відсутня. Тож відкриття додаткового, білоруського фронту, звичайно, не вигідно Україні.

Разом з тим, на початку лютого 2024 р. колишнього посла України у Білорусі Ігоря Кизима офіційно призначено послом з особливих доручень у Білорусі. Він контактує з білоруськими демократичними силами, які

виступають проти політики офіційного Мінська, що підтримує російську агресію в Україні.

Варто наголосити, що вказані осередки білоруської опозиції, включно з білоруськими добровольцями, вимушені діяти в умовах політичної еміграції та неможливості вести повноцінну політичну діяльність у Білорусі, ризикуючи потрапити під репресії з боку чинного режиму. З іншого боку, білоруська опозиція намагається використати європейські та українські політичні майданчики, а також збільшує свою медійну присутність в мережі Інтернет для реалізації власних політичних цілей та наративів стосовно місця білорусів у російсько-українській війні.

Рада Білоруської Народної Республіки в екзилі, як де-факто найстаріша опозиційна інституція білоруського національно-демократичного руху, в особі її очільниці Івонки Сурвілли ще з початку повномасштабного вторгнення висловлює чітку проукраїнську позицію, а також відкрито підтримує білоруських добровольців, котрі воюють в лавах української армії. У своїх заявах очільниця Ради БНР зазначає, що «...перемога України необхідна для нашої національної перемоги, для визволення Білорусі» [2].

Свідченням цих сподівань з боку Ради є нагородження почесними відзнаками низки білоруських добровольців, а також часті зустрічі із Світланою Тихановською як провідною діячкою опозиції, чия політична фігура буде важливою у встановленні демократичного політичного режиму у Білорусі, якому Рада БНР зможе передати власні повноваження.

Засновник і очільник Білоруського Національного Фронту (нині – Консервативно-християнська партія – БНФ) Зенон Позняк вирізняється з-поміж інших представників національно-демократичного руху своєю чіткою та радикальнішою антиросійською позицією, котру він висловлює впродовж усієї своєї громадсько-політичної діяльності.

В контексті діяльності білоруської опозиції Позняк є прихильником силового методу повалення режиму Лукашенка, відтак доволі виправданим був заклик політика до білорусів набувати бойового досвіду безпосередньо на лінії фронту, вбачаючи у боротьбі на боці України та її перемозі можливість для створення нових білоруських військових утворень, фундаментом яких має бути полк ім. К. Калиновського [6].

Зазначаючи про стосунки між З. Позняком та бійцями полку, їх можна охарактеризувати як тісні і продуктивні. Свідченням цьому є візит політика до України в лютому 2023 року, в рамках якого він зустрівся з «каліновцями» безпосередньо на Бахмутському напрямку. На думку політолога Олександра Фрідмана, цей крок є яскравим прикладом того, що політична фігура Позняка з усім спектром його поглядів є для України більш впливовою, ніж Тихановська та її команда, а перебування діяча на лінії фронту розцінюється політологом як історичний крок білоруської опозиції [1].

Порівняно з діяльністю Ради БНР, яка зумовлена рівнем її впливу та можливостей, та правого позняківського крила опозиції, погляди Світлани Тихановської – голови Об'єднаного перехідного кабінету, на війну в Україні на цьому фоні видаються більш м'якшими та ліберальними.

До початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, Тихановська не ставила за мету вибудувати чітку геополітичну орієнтацію в рамках своєї політичної концепції. Стосовно цього український політолог Євген Магда зазначав наступне: «...Її публічна активність засвідчує насамперед існування запиту на діалог з білоруським суспільством в умовах, коли підтримувати розмову з Лукашенком стало неможливим. Разом з тим неспроможність Тихановської чітко відповісти на важливе для України питання «Чий Крим?» та небажання керівництва України сваритися з Лукашенком не дозволили їй відвідати Київ (Україна є однією з небагатьох європейських країн, у якій не побувала Світлана Тихановська)» [4, с. 986–987].

Війна спонукала Тихановську переорієнтуватись на проєвропейський та, відповідно, проукраїнський вектор. З розумінням того, що без вільної України не може бути вільної Білорусі, та не буде миру і свободи у Європі. Опозиціонерка, використовуючи власний медійний ресурс, намагається через міжнародні політичні платформи донести важливість допомоги Україні у війні проти росії.

Тим не менш, це не змінює ситуації того, що політична фігура очільниці Об'єднаного перехідного кабінету поки не сприймається всерйоз як українцями, так і опозиціонерами правих поглядів. Відтак відстоювання нею тези про те, що білоруський народ не толерує війну і не має нічого спільного з росією, часто виглядає радше як скарга і образа на те, що українці однобоко сприймають її співвітчизників.

Стосовно того, чи є можливою радикалізація політичних поглядів Тихановської стосовно росії та її агресії, білоруський аналітик Артем Шрайбман зазначає, що Тихановська насамперед політик діалогу, який орієнтується на той білоруський електорат, який займає нейтральну позицію або не визначався з нею, а відтак, радикалізація до рівня, наприклад, Позняка, буде лише відштовхувати виборців від неї [5].

Висновки. Таким чином, білоруське суспільство у ставленні до війни в Україні демонструє не лише поляриність у поглядах і наявність кола нейтральних осіб, але й консенсус, що ця війна для Білорусі є чужою, та має завершитись. Натомість опозиційний рух, попри ідеологічні розбіжності і різні напрямки діяльності, солідарний у тому, що підтримка України необхідна для майбутнього відновлення демократії в Білорусі.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Кіеў рэальна ацэньвае ўплыў Пазняка»: што дае візіт палітыка ва Украіну. URL:<https://euroradio.fm/kieu-realna-acenvae-uplyu-paznyaka-shto-dae-vizit-palityka-va-ukrainu> (дата звернення: 16.04.2024).
2. «Білоруський доброволець, захищаючи Україну, своєю кров'ю і життям рятує честь білоруського імені», – Голова Ради БНР в екзилі. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/507033-biloruskiy-dobrovolets-zakhishchayuchi-ukrainu-svoeyu-krovuyu-i-zhittiyam-ryatue-chest-biloruskogo-imeni-golova-radi-bnr-v-ekzili> (дата звернення: 15.04.2024).
3. Belarusians' views on the war and the impact of the fear factor on online public opinion polling. Chatham House, 2022. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VGM4g9xn9KnHZDhplotFZ9Q7y-p3LBDn/view>.
4. Магда Є. В. Фактор Білорусі в російсько-українській війні. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, «Baltija Publishing». 2022. С. 983–991.
5. Не стаць Пазняком: чаму Ціханоўская не крытыкуе Расію больш жорстка. URL: <https://euroradio.fm/ne-stac-paznyakom-chamu-cihanouskaya-ne-krytykue-rasiyu-bolsh-zhorstka> (дата звернення: 15.04.2024).
6. Пазняк: трэба рыхтаваць людзей, каб яны ішлі ва Украіну. URL: <https://euroradio.fm/paznyak-treba-rykhtavac-lyudzey-kab-yany-ishli-va-ukrainu> (дата звернення: 16.04.2024).

ТАЙВАНСЬКЕ ПИТАННЯ У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ КНР ТА США (2020–2023)

Ружи́ло Ві́ктор,

студент II-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

На сучасному етапі світової історії мирне співіснування держав дедалі глибше руйнується. Причинами цього є інтереси та претензії одних країн до інших. Якщо це конфлікт між маленькими не впливовими державами, у яких немає ядерної зброї чи політичної підтримки сильних країн-союзниць, то щодо такої суперечки світова спільнота здебільшого висловлює своє занепокоєння, а от, коли цей конфлікт – це боротьба двох найсильніших геополітичних гравців світу, що здатні знищити своєю ворожнечею весь світ, то це уже питання невідкладне для всього людства. З огляду на окреслений темою період такими гігантами є КНР та США.

Конфлікт цих держав спричинений боротьбою за першість у світі. Після президентських виборів США у 2020 р. напруга особливо зросла. Посилилася боротьба за авторитет, який досягається шляхом економічних, політичних, військових та інших чинників. США та КНР мають найбільші військові бюджети у світі, є економічними гігантами і, врешті-решт, вони найвпливовіші політичні гравці. Фокус їхньої боротьби зосереджений на тому, щоб показати країнам переваги своєї політики та недоліки країни-суперниці. Якщо основний меседж США каже, що лише за умов демократії, можна стати успішною країною [1], то КНР, яка за останні 20 років дуже сильно зросла як економічно, так і військово, просуває тезу, що можна бути успішною державою і без демократії. Як бачимо, ідеологія виступає важливим чинником у боротьбі цих наддержав. Та одна справа, коли це боротьба економічна, зовсім інша, коли вона військова.

Станом на тепер, однією з найболючіших точок відносин США–КНР, а також і світу – є «тайванське питання», яке, на нашу думку, може стати причиною війни, у якій не буде переможців. Необхідно зрозуміти, що таке Республіка Китай, та чому невелика острівна країна грає таку важливу роль у боротьбі світових гегемонів. Республіка Китай або

Тайвань – острівна держава, яка розташована у Південній Азії і займає площу 36 197 км² з населенням 23,5 млн людей станом на 2021 р. [2, с. 23]. Ця держава є унікальним прикладом того, як фактично невизнана держава може досягти гігантських успіхів і стати важливою частиною усього світу. Можна чітко окреслити особливості Тайваню, які є ключовими у конфлікті між США та КНР.

По-перше, Тайвань – це демократична країна. Уже багато років на їх виборах перемагає представник партії ДПП, що виступає за незалежність Тайваню. Цей фактор викликає стурбованість у Китаї, який явно не зацікавлений у проголошенні Тайванем своєї окремішності. Деякі країни воліли б, щоб на виборах у Республіці Китай (далі – РК) перемагали люди, які будуть прагнути нормалізувати відносини із комуністичним Китаєм. Але населення РК показало, що саме вибір народу є для них головним у питаннях політичного курсу країни. США позиціонують себе як захисники демократії у світі, а тому, вони не можуть ігнорувати той факт, що авторитарна КНР хоче поглинути свободолюбну вільну країну [1]. Фактом політичної підтримки Тайваню є візити представників США на острівну державу. Найбільш гучним був візит Ненсі Пелосі до міста Тайбей – столиці Тайваню. 2 серпня 2022 р. Н. Пелосі приїхала до Тайваню і написала пост у Твіттері, де повідомила: «Візит нашої делегації на Тайвань вшановує непохитну відданість Америки підтримці динамічної демократії Тайваню. Наші переговори з керівництвом Тайваню ще раз підтверджують нашу підтримку нашого партнера та просувають наші спільні інтереси, зокрема просування вільного та відкритого Індійсько-Тихоокеанського регіону» [3]. Китай погрожував ракетними ударами у відповідь та підняв у небо військову авіацію. Ця подія могла спричинити початок Третьої світової війни, але завдяки рішучій відповіді США та неготовності КНР до збройного конфлікту, наразі війни вдалося оминати [4].

По-друге, було б чудово, якби лише одна демократія сприяла такій відкритій і однозначній позиції США щодо захисту Тайваню. Та авжеж не лише це. РК добре розуміє, що світом керують прагматичні інтереси, а тому країна розвивала свою економіку у такому напрямку, щоб світ був залежним від неї, і щоб мир та стабільність у регіоні були надзвичайно важливими для всіх країн [5–7]. Найпотужнішою економічною зброєю Тайваню, на нашу думку, є виробництво напівпровідників. Напівпровідники – це багато елементів, які використовуються для виробництва машин, комп'ютерів, смартфонів, тобто усього, без чого складно уявити сучасне життя людини. РК виробляє близько 60 % від усіх мікрочипів у світі та приблизно 90 % високотехнологічних чипів. Все це керується компанією TSMC (Taiwan Semiconductor Manufacturing Company) [8]. Така монополія на чіпи є, так би мовити, гарантією безпеки Тайваню, оскільки США точно не бажають, щоб їхній ключовий суперник

за лідерство на міжнародній арені контролював провідні світові технології.

Крім цього, у 2022 р. маленький острівний Тайвань посів 17-те місце у світі за величиною експорту товарів, що зробило його впливовим гравцем на міжнародній арені. Ці події неабияк налякали материковий Китай, який почав звинувачувати Тайвань у прагненні до незалежності через активне поширення економічних зв'язків з іншими країнами. Приводом до таких заяв стало бажання Австралії у 2023 р. підписати угоду про економічне співробітництво із Тайванем. Такий стан речей і зумовлює, на нашу думку, таку відкриту підтримку миру у регіоні з боку США.

Та риторика захисту Тайваню – це лише позиція, а вона в залежності від обставин може змінюватися. Чи дійсно США будуть захищати Тайвань у разі агресії КНР? Таке питання виникає на фоні російсько-української війни, повномасштабна фаза якої, розпочалася 24 лютого 2022 р. і триває дотепер. Ця війна є прямим зіткненням двох світів, а саме: демократії та автократії. Весь світ бачить, наскільки готові світові лідери захищати свої принципи та цінності, та чи дозволять провідні демократії світу поширювати агресію авторитарних режимів на значно менші країни світу. Війна росії проти України, чудово показує перспективи КНР у разі, якщо вони нападуть на Тайвань [9]. Недаремно лідер США Джо Байден попереджає комуністичний Китай, що у разі їхнього нападу на Тайвань, вони отримають «Україну», тобто сильний та болісний для агресора опір. Якщо демократичні країни не проводитимуть політику умиротворення і каратимуть агресію, то у їхніх ворогів росії та КНР не виникне бажання із ними воювати.

Варто звернути увагу і на те, що за останні декілька років КНР різко збільшила річний військовий бюджет своєї армії [10]. За останні кілька років він зріс на 16 %. Уже така ескаляція показує, що КНР готується до того, аби досягати цілей шляхом збройної боротьби. США заявляють, що комуністичний Китай готується напасти на Тайвань і зробить це у 2027 р. [11]. Виникає питання: а чому не пізніше? Уже зараз КНР переживає найгірші часи. Європейський Союз та США починають переорієнтовувати ринки із КНР до Індії, що негативно впливає на економічний розвиток Китаю. Саме тому КНР готується посиленними темпами, оскільки часу все менше і менше.

Тайвань розуміє, що сам на сам із КНР їй не вистояти, але країна усвідомлює, що у сучасній дипломатії не можна показувати себе слабкою державою, бо в такому разі із тобою не рахуватимуться, а тому лідери Тайваню постійно вкидають меседж, що для КНР війна із ними не буде простою прогулянкою. Перша жінка-президентка Тайваню Цай Інвень у 2022 р. на тлі конфронтації після візиту Ненсі Пелосі, зробила заяву: «Сі

має зважити витрати. Він повинен двічі подумати» [12]. Ескалація наростає і з кожним новим роком постають нові виклики людству.

Висновки. Як бачимо, «тайванське питання» є одним із найактуальніших питань сучасності, оскільки воно може спричинити економічні та політичні кризи у всьому світі, або навіть гірше – Третю світову війну. Завдяки ефективній управлінській діяльності, РК змогла зайняти важливе місце у світовій економіці та політиці. Нікому у світі, крім КНР, не потрібна ця війна, бо вона загрожує не лише благополуччю третіх держав, а й безпосередньому існуванню людству, тому варто чітко усвідомлювати загрози війни між двома Китаями для всіх нас і використати силу дипломатії, допоки є така можливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карозерс Т., Браун Ф. Політика демократії за Байдена: протистояння зміненому світу. URL: <https://carnegieendowment.org/2024/02/06/democracy-policy-under-biden-confronting-changed-world-pub-91540>
2. Ігнат'єв П. Країнознавство. Країни Азії: Навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2004. С. 23–34.
3. Суспільне новини. США, Китай і Тайвань. Що відомо про візит «третьої людини в США» Ненсі Пелосі до Тайваню і в чому військова загроза. URL: <https://suspiine.media/267169-ssa-kitaj-i-tajvan-so-vidomo-pro-vizit-tretoi-ludini-v-ssa-nensi-pelosi-do-tajvanu-i-v-comu-vijskova-zagroza/>
4. Лівий берег. Пелосі вирушила в азійське турне попри погрози Китаю. URL: https://lb.ua/world/2022/07/30/524787_pelosi_virushila_aziyske_turne.html
5. Сергійчук І. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець XX ст.): посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., стер. Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. С. 99–102.
6. East Asia Forum. Taiwan's China dependency is a double-edged sword. URL: <https://eastasiaforum.org/2021/07/06/taiwans-china-dependency-is-a-double-edged-sword/>
7. Government Portal of the Republic of China. ECONOMY. URL: https://www.taiwan.gov.tw/content_7.php
8. Економічна правда. Батько чипів: як засновник TSMC вивів Тайвань на технологічну мапу світу. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/27/696364/>
9. Бокова М. В., Черкасов С. С. Російсько-українська війна 2022: уроки для Тайваню. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/2437-Article%20Text-4320-1-10-20221124.pdf>
10. Уніан. Китай збільшує військовий бюджет до рекордного показника. URL: <https://www.unian.ua/world/kitay-virishiv-rekordno-zbilshiti-viyskoviy-byudzheth-12563955.html>
11. Лівий берег. США заявляють, що Китай готується до вторгнення на Тайвань до 2027 р. URL: https://lb.ua/world/2024/03/21/604552_ssha_zayavlyayut_shcho_kitay_gotuietsya.html
12. The Atlantic. Taiwan prepares to be invaded. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2022/12/china-takeover-taiwan-xi-tsai-ing-wen/671895/>

EREMYA VE İNCİCIYAN'IN GÖZÜNDEN İSTANBUL'U HARİTALANDIRMAK

Fatma Betül İşler,

4th year student at the Department of History
Uskudar Universty
e-mail: fatmaisler00@gmail.com

Scientific adviser: **Fatma Aladağ,**

Master in History, the Department of History,
Uskudar Universty

Giriş

Teknolojinin ilerlemesiyle paralel olarak, tarih biliminin metodolojisi de evrilmiştir. Bu evrilmeler arasında dijital haritalama, tarihsel araştırmalarda merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu yöntem, tarihi yapıların detaylı analizini mümkün kılarak, bu yapılar üzerine kapsamlı bilgiler sağlamaktadır. Bu bilgiler, tarih meraklıları ve akademisyenler için yeni bakış açıları sunar ve akademik yazınlarda önemli bir veri kaynağı olarak işlev görür. Geleneksel yöntemlerin yanı sıra dijital araçlar ve metodolojiler kullanarak, tarihçiler dijital beşerî bilimlerde kapsamlı büyük veri kümelerini analiz edebilir ve daha önce ulaşılması zor olan perspektifleri keşfedebilirler. Bu yenilikler, tarihi olayları ve süreçleri daha geniş bir bağlamda değerlendirmemizi sağlayarak, daha kapsamlı ve nüanslı tarih anlatıları oluşturmamıza imkân tanır. Dolayısıyla, dijital beşerî bilimler, tarih yazımını zenginleştirerek akademik araştırmalara yeni bir boyut kazandırmaktadır.⁸

Bu çalışmada Eremya Çelebi'nin "İstanbul Tarihi" ve P.Ğ. İnciciyan'ın "XVIII. Yüzyılda İstanbul" adlı eserleri, dijital analize tabi tutulmamış nadide metinleri incelenmektedir. Çalışma kapsamında, ArcGIS yazılımı aracılığıyla seyahatnamelerde bahsi geçen yapılar, dijital ortama aktarılmıştır.

Eremya Çelebi ve P. Ğugikos İnciciyan, eserleri aracılığıyla İstanbul'un tarihi ve kültürel mirasına değerli katkılarda bulunmuşlardır. 1637 yılında İstanbul'da doğan Eremya Çelebi, Ermeni bir şair, tarihçi, tercüman ve matbaacı olarak çok yönlü bir kültürel figürdür. Bilgi ve erdemliliği sayesinde 'Çelebi' unvanını kazanan bu şahsiyet, eserleri geniş kitlelere ulaştıkça tanınmıştır. "İstanbul Tarihi" adlı çalışması, XVII. yüzyıl İstanbul'unu derinlemesine ele almakta ve bir seyahat rehberi işlevi görmektedir.

Diğer yazar P. Ğugikos İnciciyan, 1758 İstanbul doğumlu bir Ermeni coğrafyacı ve tarihçidir. Hayatını tarih araştırmalarına adanmış olan İnciciyan, öğrenimini Venedik'teki Mikhitaryan Manastırı'nda tamamlamış ve eserleriyle

---

⁸ Fatma Aladağ, «Dijital Beşerî Bilimler Ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi,» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, (Şubat 2020):773-96.

tanınan bir bilim insanı olmuştur. "XVIII. Yüzyılda İstanbul" eseri, İstanbul'un tarihi yapılarını detaylı ve etkileyici bir dille tasvir etmekte, Eremya Çelebi'nin çalışmalarını tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

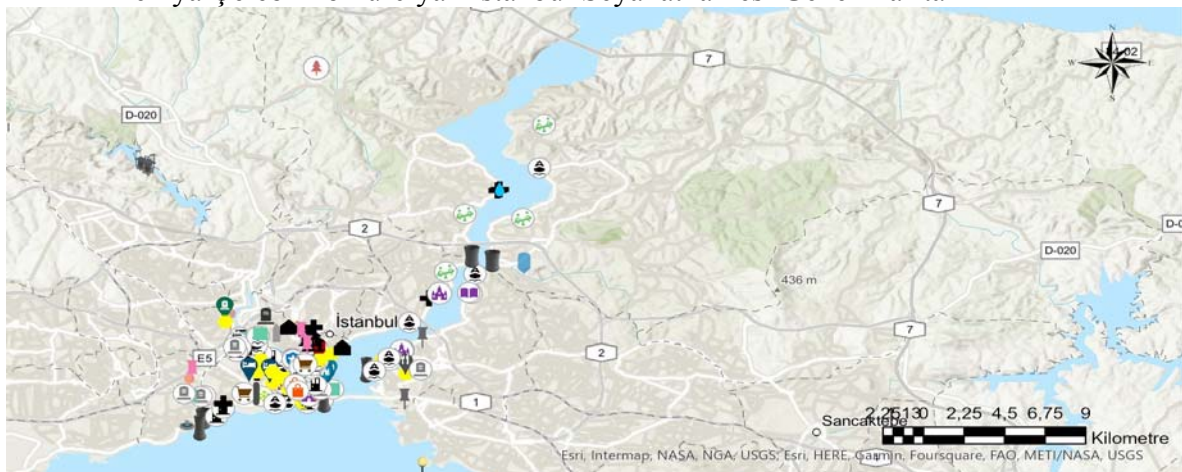
Metodoloji

Bu proje, 17. ve 18. yüzyıl İstanbul'unun tarihi yapılarını belirlemek ve şehrin kültürel dokusunu detaylandırmak amacıyla geliştirilmiştir. Bu kapsamda, "İstanbul Tarihi" ve "18. Yüzyılda İstanbul" adlı eserler temel alınarak, İstanbul'un tarihi ve kültürel yapısı haritalandırılmıştır. İlk olarak yapılar biricil kaynaklardan Microsoft Excel'e aktarılarak metinler veriye dönüştürülmüştür, sonrasında ise bu verilerin koordinat bilgileri eşleştirilmiştir. Hazırlanan veri tabanı ArcGIS yazılımına entegre edilerek çeşitli yapı türlerine uygun sembollerle zenginleştirilmiş dijital haritalar oluşturulmuştur. ArcGIS, Esri (Environmental Systems Research Institute) tarafından geliştirilen, dünya genelinde coğrafi bilgi sistemleri (CBS) alanında öncü bir yazılımdır. CBS teknolojisi, coğrafi verilerin toplanması, yönetimi, analizi ve görselleştirilmesi amacıyla kullanılır. ArcGIS, farklı endüstrilerde ve kuruluşlarda geniş bir yelpazede tercih edilen çok fonksiyonlu bir platformdur. Böylece her iki eserde ele alınan yapılar, türlerine, konumlarına ve buldukları mahallelere göre sistemli bir şekilde kategorize edilmiştir. Bu makalenin sınırları kapsamında çalışmanın yalnızca belirli harita örnekleri dahil edilmiştir.

Veri Tabanı

Eremya Çelebi Kömürciyan'ın "İstanbul Tarihi" eserinde 464 veri noktası tespit edilmiş, 88 farklı yapı türü belirlenmiş ve 64 yapıya tahmini koordinatlar atfedilmiştir. Tahmini koordinatlar, eserin metin içeriği ve ilgili akademik makalelerden yararlanılarak belirlenmiştir (Harita 1).

Eremya Çelebi Kömürciyan İstanbul Seyahatnamesi Genel Harita

Harita 1: Eremya Çelebi Kömürciyan İstanbul Seyahatnamesi Genel Harita

P. Ğugikos İnciciyan'ın "XVIII. Yüzyılda İstanbul" eserinde ise 381 veri noktasına ulaşılmış, 58 yapı türü saptanmış ve 87 yapıya tahmini koordinatlar eklenmiştir (Harita 2).

P. Ğugikos İnciciyan XVIII. Yüzyılda İstanbul Seyahatnamesi Genel Harita

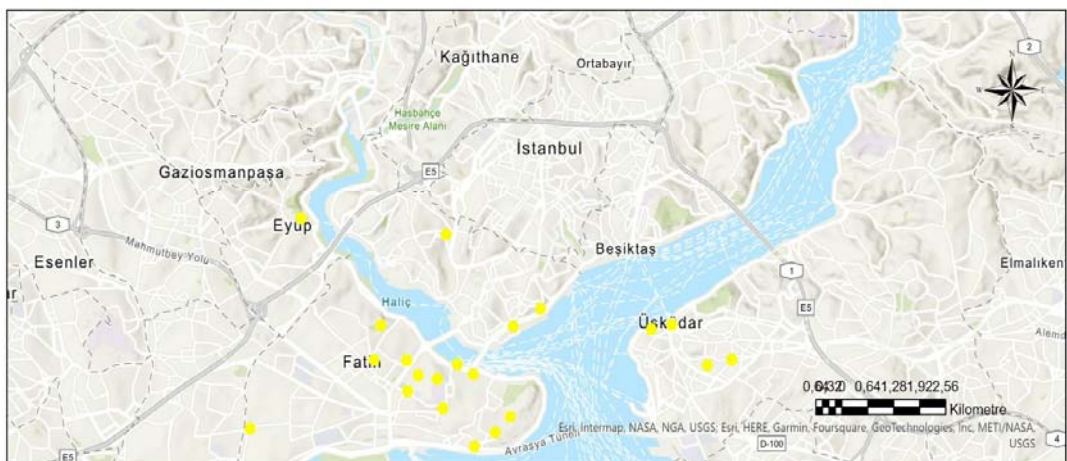

Harita 2: P. Ğugikos İnciciyan XVIII. Yüzyılda İstanbul Seyahatnamesi Genel Harita

İstanbul'un dini yapıları özellikle Müslüman ve Hıristiyan toplulukları için büyük önem taşır. Araştırmada, cami ve kiliseler özellikle İstanbul'un Fatih bölgesinde yoğunlaşmış olarak tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan ve mimari açıdan zengin bölümleri bulunan Topkapı Sarayı, Eremya Çelebi'nin eserinde geniş bir şekilde ele alınmış ve bu ayrıntılar haritalandırma sürecine dahil edilmiştir (Harita 3).

Aşağıdaki Harita 3'te gösterilen sarı yuvarlak semboller camileri ifade etmektedir.

Eremya Çelebi Kömürçiyân İstanbul Seyahatnamesi Camiler

Camiler

Harita 3: Eremya Çelebi Kömürçiyân İstanbul Seyahatnamesi'nde Bulunan Camiler

Aşağıdaki Harita 4'te gösterilen siyah artı semboller kiliseleri ifade etmektedir.

Eremya Çelebi Kömürçiyân İstanbul Seyahatnamesi Kiliseler

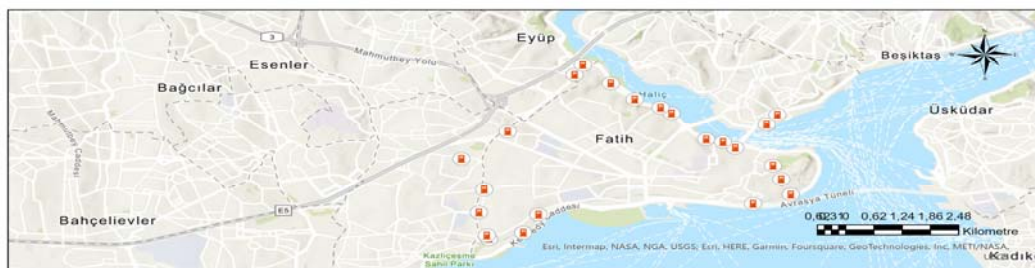

Kiliseler

Harita 4: Eremya Çelebi Kömürçiyân İstanbul Seyahatnamesi'nde Bulunan Kiliseler

İstanbul'un tarihi sur kapıları, şehrin savunma tarihine ışık tutan ve Bizans dönemine kadar uzanan kültürel miras unsurlarıdır. P. Ğugikos İnciciyan'ın eserinde, 22 sur kapısının koordinatları belirlenmiştir; bunlar arasında Ayasofya kapısı, Ahırkapı, Altınkapı ve Balıkpazarı kapısı yer almaktadır. Günümüze ulaşmayan kapılar, kayıp yapılar olarak kaydedilmiştir (Harita 5)

P. Ğugikos İnciciyan İstanbul Seyahatnamesi Kapılar

P. Ğugikos İnciciyan İstanbul Seyahatnamesi Kapılar

Harita 5: P. Ğugikos İnciciyan İstanbul Seyahatnamesi'nde Bulunan Tarihi Sur Kapıları

Tarih boyunca İstanbul, savunma amaçlı pek çok kule, hisar ve kale barındırmıştır. Bu yapılar, şehrin stratejik noktalarını korumak amacıyla inşa edilmiştir. P. Ğugikos İnciciyan'ın seyahatnamesinde, Yorus Kalesi, Anadoluhisarı, Rumelihisarı ve Anemas Kulesi gibi yapılar detaylandırılmıştır.

Eremya Çelebi Kömürciyan ve P. Ğugikos İnciciyan'ın eserlerinde belirtilen yapılar haritalandırıldıktan sonra, 17. ve 18. yüzyıllardaki yapıların karşılařtırmalı kesiřim haritası elde edilmiřtir (Harita 6).

Eremya Çelebi Kömürciyan İstanbul Seyahatnamesi ve P. Ğugios İnciciyan İstanbul Seyahatnamesi'nde Kesiřen Yapılar

Harita 6: Eremya Çelebi Kömürciyan ve P. Gugikos İnciciyan İstanbul Seyahatnamelerinde Kesiřen Yapılar

Bu analiz, dönemin yapılarının hangi türlerinin en yaygın olduėunu göstermiř ve bir dönemlerin mimari ve kültürel mirası hakkında deėerli bilgiler sunmuřtur.

Sonuç

Bu arařtırmada, Eremya Çelebi'nin "İstanbul Tarihi" ve P. Ğugikos'un «XVIII. Asırda İstanbul» bařlıklı seyahatnamelerinde bahsedilen yapılar tespit edilerek mekânsal olarak görselleřtirilmiřtir. Bu amaçla 17. ve 18. yüzyıllara ait iki seyahat eseri incelenmiř ve Coėrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak ArcGIS programı aracılıėıyla haritalandırılmıştır. Bu haritalandırma, Eremya Çelebi ve P. Ğugikos İnciciyan'ın anlatılarına mekânsal bir perspektiften yaklařma imkânı sunmaktadır. Bu sayede, dönemin İstanbul'una ait sosyal ve kültürel dinamikler, yer isimleri, yapılar ve diėer oėeler daha iyi anlařılabilmekte; İstanbul'un sosyo-kültürel yapıları ortaya konulmaktadır. Elde edilen dijital haritalar, 17. ve 18. yüzyıl İstanbul'u üzerine yapılan çalıřmalarda, dönemler arası benzerliklerin ve farklılıkların gözlemlenmesine, yeni soruřtırma alanları açılmasına olanak tanınmaktadır. Özellikle tarihi ve nadir eserlerin dijital ortamda mekânsal olarak iřlenmesi, kültürel mirasın

korunmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Akademik araştırmacılar ve ilgili kişiler, bu dijital haritaları kullanarak çalışmalarını daha ileri taşıyabilirler.

KAYNAKÇA

1. Aladağ, Fatma. «Dijital Beşerî Bilimler Ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi,» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, (Şubat 2020):773-96.
2. İnciciyan, P. *Ğugikos. XVIII. Asırda İstanbul*. Çeviren: Hrand D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956.
3. Kömürciyan, Eremya Çelebi. *İstanbul Tarihi*. Çeviren: Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1988.
4. Yılmazer, Ziya. «Eremya Çelebi» TDV İslam Ansiklopedisi 11, (1995): 293-294.

СІНГАПУРСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Карел Віктор,

студент II-го курсу історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Сінгапур та Україна – це дві держави, які, на перший погляд, мало що об'єднує. Вони розташовані за тисячі кілометрів одна від одної, мають різні мови, культуру, традиції та історію. Українці все своє існування прагнули до незалежності, борються за неї сьогодні, сінгапурці ж здобули самостійність неочікувано. Про співставлення кількості населення та розмірів територій, годі й казати (лише одне місто Київ більше, ніж вся країна Сінгапур!).

Однак, у нас є дещо і спільне, це – труднощі. Хоча наші держави одержали незалежність у різний період і за різних обставин, проте з першого дня самостійності нам довелося реагувати на виклики та вирішувати проблеми економічного, суспільно-політичного чи іншого характеру. Свої найважливіші випробування Сінгапур уже пройшов, наші – ще попереду. Саме тому досвід цієї маленької, проте сильної економічно країни може знадобитись нам у майбутньому.

Отримавши в 1965 р. незалежність від Малайзійської Федерації, молода сінгапурська держава опинилась в оточенні недружньо налаштованих до неї країн. У першу чергу мова йде про Індонезію, котра не проти була б поживитись слабшими сусідами, та про саму Малайзію. У цих країнах часто звучали заклики взяти Сінгапур під свій контроль.

Ця ситуація видається схожою на нашу. Україна оточена недобросусідськими державами – росією та білоруссю і удару можна чекати з будь-якого напрямку.

Сінгапур зробив ставку на всенародну армію [1, с. 31–32]. Ідея в тому, що навіть, якщо ворогу вдасться розбити регулярну армію Сінгапуру, то він матиме справу з усім, заздалегідь підготовленим та озброєним, народом цієї держави. На нашу думку, такий підхід може запозичити і Україна. Розумно було б ввести, як і в Сінгапурі, обов'язкову базову військову підготовку для усіх громадян та сформувати значний проінструкований мобілізаційний резерв. Мабуть, незайвим було б дати

право громадянам на придбання власної зброї, за умови проходження ними відповідних процедур оформлення.

Економічні проблеми та кризи постійно супроводжували Україну на її самостійному шляху. Не легшим становище було і в Сінгапурі на початках незалежності: високий рівень безробіття, слаборозвинена промисловість, практично повна відсутність будь-яких ресурсів. У сінгапурському випадку рішенням стало залучення іноземних інвестицій в країну, зокрема, капіталу великих транснаціональних корпорацій [1, с. 71]. Для того, щоб справити позитивне враження на інвесторів, які прибували у місто, їм показували найкращі дороги, вулиці, щоб вони, побачивши місцеві краєвиди, переконались, що Сінгапур – це цивілізоване місце, куди безпечно й перспективно вкладати свої гроші. Для того, щоб не змушувати інвесторів стикатися з бюрократичними колізіями, було створено єдине Управління економічного розвитку [2, с. 139]. Основним завданням цієї структури було поширення інформації про інвестиційні можливості в Сінгапурі для іноземного бізнесу, а також створення для інвесторів ідеальних умов, про щоб не йшлося: землю, електропостачання, воду, охорону праці, безпеку, тощо [1, с. 73]. Креативний підхід сінгапурців до залучення іноземних інвестицій захоплює. Коли закінчиться війна, нам доведеться відбудовувати свої міста та створювати нові робочі місця, сінгапурський досвід може тут знадобитись.

Після отримання Сінгапуром незалежності (1959), перед владою постала проблема належного забезпечення людей житлом. Щоб вирішити це завдання, уряд створив спеціальне Управління житлового господарства та розвитку. Прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю реформував Центральний фонд соціального забезпечення, що існував ще з колоніальних часів, зобов'язавши усіх громадян Сінгапуру вносити в фонд щомісячний внесок із зарплатні. Накопичені в результаті кошти, люди змогли використати на сплату першого внеску за житло, а потім вже з цього ж фонду, впродовж 20 років виплачувати решту суми [1, с. 112–113]. Коли Україна перемає у війні та поверне назад під свій контроль окуповані території, то нам потрібно буде відбудовувати наші міста, зруйновані бойовими діями. Саме тут в нагоді може знадобитись сінгапурський досвід з їх Управлінням житлового господарства та розвитку. А для того, щоб переселенці, що повертатимуться на визволені території, мали змогу придбати новозбудоване житло, можна відкрити для кожного з них особистий рахунок в єдиному державному накопичувальному фонді за сінгапурським зразком.

Що стосується медичного обслуговування, то тут прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю дотримувався принципової позиції, що медицина повинна бути платною, але в той же час доступною. Для того, щоб покрити частину витрат на лікування, урядом було прийнято рішення відраховувати щомісяця з зарплатні робітників по 2 % до Центрального

фонду соціального забезпечення. Згодом розміри відрахувань збільшились до 6 %. Лікарні в Сінгапурі були поділені за градацією: від повністю платних і з високим рівнем обслуговування, до таких, де держава покривала 80 % витрат на лікування, однак послуги там були дещо гіршими [1, с. 117–119]. Вважаємо, що було б доцільно і в Україні розділити витрати на медицину між державою та громадянами, тим самим забезпечуючи високу якість медичних послуг і не допускаючи при цьому надмірних витрат із бюджету на дану сферу.

Центральний фонд соціального забезпечення був використаний і для розподілу пенсій. Так, для кожного громадянина Сінгапуру уряд відкрив спеціальний пенсійний рахунок, куди протягом життя, поки він працює, поступають кошти, а при досягненні певного віку, гроші з цього фонду виплачуються йому в якості пенсії. У випадку смерті людини, кошти, що залишились на рахунку, виплачуються згідно з заповітом, без будь-яких затримок і судових процедур [1, с. 119–121]. Сінгапурський досвід управління пенсійними внесками через спеціальні рахунки може бути важливим для України. За його зразком, український уряд може впровадити систему індивідуальних пенсійних рахунків, куди будуть здійснюватися регулярні внески протягом робочого життя. Це сприятиме підвищенню прозорості, ефективного використання пенсійних коштів та забезпеченню гідної пенсії для кожного громадянина. Така система також може сприяти збереженню та переходу пенсійних накопичень у спадщину без зайвих адміністративних складнощів.

Корупція є явищем не новим, але дуже шкідливим для держави. В перші роки самостійності від неї страждав і Сінгапур. Прийшовши до влади в Сінгапурі, Партія народної дії, очолювана Лі Куан Ю, поставила перед собою мету змінити ситуацію в країні та побороти корупцію, що встигла глибоко просочитися в суспільстві. Уряд реформував Бюро боротьби з корупцією (ББК), яке в свій час створили ще британці та поклав на нього завдання з контролю сфер, у яких найчастіше відбувались зловживання владою і нечесне збагачення. Робота бюро в основній своїй мірі була направлена на боротьбу з корупцією у верхніх ешелонах керівної вертикалі. А там, де мова йшла про невеликі масштаби хабарів, було спрощено, а то й відмінено бюрократичні процедури, щоб ліквідувати саму можливість зловживання [1, с. 177]. Водночас проводилась кампанія із ознайомленням населення з тим, як поводитись у випадку вимагання хабаря. Був змінений застарілий закон «Про боротьбу з корупцією» – розширено визначення стосовно поняття хабаря: воно стало включати будь-які блага та послуги, що мають якусь вартість. Посилення законодавства дало співробітникам Бюро боротьби з корупцією повноваження на пошук, аналіз і арешт банківських рахунків та майна підозрюваних у корупції, їх сімей та агентів. Сам факт, що

держслужбовець проживає в будинку чи володіє майном, невідповідному його офіційній зарплатні, вже був достатнім приводом для підозри та обшуку [2, с. 145]. Жорсткі покарання та чистки в вищих керівних ланках принесли свій результат. Проте, крім каральних методів, Лі Куан Ю застосовував і заохочувальні. Він зробив зарплати для суддів та держслужбовців просто астрономічними [1, с. 189–190]. За це його неодноразово критикувала опозиція, однак на практиці це спрацювало. Людям, які отримали гігантські зарплати стало просто не вигідно і не цікаво брати хабарі, а враховуючи наявність смертної кари в Сінгапурі, то ще й небезпечно. Для України сінгапурський досвід боротьби з корупцією може бути особливо корисним. У нас теж можна реалізувати двійний антикорупційний підхід, вводячи одночасно і високі зарплати для держслужбовців і жорсткі покарання за зловживання. Але це стане можливим лише після створення по-справжньому сильної і незалежної антикорупційної структури, на зразок сінгапурського Бюро боротьби з корупцією.

Висновки. Попри всі відмінності між Сінгапуром та Україною, нам є чому повчитись у цієї крихітної, проте надзвичайно успішної держави. Сінгапур зумів створити боєздатне військо, збудувати промисловість та розвинути економіку, не маючи при цьому практично ніяких власних природніх ресурсів, ефективно управляти соціальними програмами та мінімізувати корупцію на всіх рівнях управління. І все це завдяки старанності, наполегливості та креативності його мешканців та політичної еліти. Сьогодні «сінгапурське економічне чудо» є прикладом еталонного успіху, однак ще пів століття назад ніхто й не знав про таку країну і ніколи б не повірив у те, що вона може стати багатою та процвітати.

Після переможного завершення війни з росією, нам доведеться піднімати економіку своєї країни, в тому числі й з руїн. Вважаємо, що досвід Сінгапуру буде корисним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. Історія Сінгапуру: 1965–2000; [пер. з англ. Є. Сагайдака]. Київ: КМ-БУКС, 2018.
2. Ігнат'єв П. М. Країнознавство країн Азії: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2004.
3. Сергійчук І. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918–кінець ХХ ст.): Посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., стер. Суми: ВТД «Університетська книга», 2003.
4. Thanh H. Vuong, *Stratégies technico-commerciales asiatiques*, dans *Études internationales*, vol. XXII, n° 3, p. 551–575, September, 1991.
5. Rodolphe De Koninck, *Singapour, la cité-État ambitieuse*, Belin et La Documentation Française, France 2006.
6. Michael Hill, Kwen Fee Lian, *The Politics of Nation Building and Citizenship in Singapore*, Routledge, 1995.

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Бучинська Соломія,
студентка IV-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Волік Надія,**
кандидат історичних наук, асистент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Проведені соціологічні опитування свідчать, що тероризм є однією з ключових проблем світової спільноти. Залишаються актуальними проблеми запобігання радикалізації, захист громадськості від терористичних нападів, допомога жертвам, ефективне розслідування, судове переслідування винних, підтримка цінностей демократії та свободи у Європі та світі. Терористичні атаки в Європейському союзі (далі – ЄС) призвели до того, що безпека стала однією з головних турбот громадян, і це питання посідає все більш помітне місце в національній та європейській політиці. У більшості держав-членів діяльність правоохоронних органів чітко зосереджена на групах джихадистів про що свідчить 718 із 1002 арештів у 2016 р. за терористичні злочини в ЄС, пов'язані з насильницьким екстремізмом [8, с. 10].

Запропоноване дослідження спрямоване на аналіз діяльності Європейського Союзу (далі – ЄС) у боротьбі з тероризмом.

До сьогодні у правовому полі не існує конкретного визначення терміну «тероризм». Одні науковці вважають, що це застосування насильства, яке відбувається систематично і є чітко скоординоване організованими групами у великих масштабах. Інші, що це реакція певних соціальних, етнічних та конфесійних груп на умови глобалізації [4, с. 7]. На нашу думку, найповніше визначення даного терміну вміщено у Директиві про тероризм 2017 р. (EU 2017/541). У документі визначено терористичні злочини як злочини, спрямовані на серйозне залякування населення, необґрунтоване примушення уряду чи міжнародної організації вчиняти або утримуватися від виконання будь-яких дій або серйозно дестабілізувати чи руйнувати основні політичні, конституційні, економічні чи соціальні структури країни чи міжнародної організації (стаття 3(2)). Це визначення враховує той факт, що тероризм має на меті поширювати страх і гальмувати згуртованість громади через погрози чи

здійснення актів насильства. Терористична група визначається як «структурована група з більш ніж двох осіб, створена протягом певного часу та діюча узгоджено з метою вчинення терористичних злочинів» (стаття 2(3)). У Звіті Європолу про ситуацію та тенденції тероризму за 2017 р. (TE-SAT) зазначено, що терористичні загрози насильницького характеру з боку джихадистів становить ключову терористичну загрозу для ЄС (Європол 2017а). [7, с. 30–33]

Спалахи тероризму пов'язані з глобалізацією та модернізацією. Наукові дослідження стверджують, що групи, які перебувають у не вигідному політичному чи економічному становищі реагують насильством. Водночас, на основі аналізу баз даних щодо зв'язків між глобалізацією та тероризмом показано, що країни, які зазнали глобалізаційних впливів, також схильні до терористичних актів [7, с. 211].

Науковці виокремлюють дві основні моделі тероризму: західну та східну [2, с. 4–5; 3, с. 66–70]. Західна модель тероризму відображає специфіку терористичних актів у країнах Європи та Північної Америки. Перш за все, виникнення цієї моделі пов'язане з переходом західних суспільств від індустріального до постіндустріального етапу. Цей перехід супроводжується глибокою духовною кризою та переосмисленням соціальних цінностей, які в свою чергу базуються на бажанні змінити політичну базу радикальними методами, тим самим, привертаючи до себе ще більшу увагу терористичної діяльності. Ці сили можуть включати різні групи та організації з різними ідеологіями, від анархізму до неонацизму. Форми терористичної діяльності в рамках цієї моделі включають анархічні бунти, політичні змови та диверсії. Ці дії здійснюються з метою впливу на політичний процес та суспільство в цілому. Умови розвитку є дещо специфічними, так би мовити, «із крайності в крайність», коли існують нерівності та соціальні протиріччя, але при цьому зберігаються демократичні свободи та правовий порядок. Отже, особливість зростання тероризму у західних країнах зазвичай відбувається в умовах структурної кризи. Ця модель тероризму відрізняється від інших своєю специфічною зорієнтованістю на політичні цілі та використанням різноманітних методів впливу на суспільство та політичні інституції.

Східна модель тероризму є характерною для азіатсько-північно-африканського регіону. Вона має як внутрішньо-цивілізаційний, так і міжцивілізаційний характер, що обумовлено внутрішніми процесами розвитку держав і глобальними тенденціями. Також така модель тероризму є складною та багатогранною. Її контекст і прояви можуть бути спрямовані проти внутрішніх та зовнішніх ворогів, як державних, так і недержавних суб'єктів. Відмінність від західної моделі тероризму побутує не лише у географічному розподілі, але й у основних характеристиках, цілях та методах.

Міжнародні терористичні організації цілеспрямовано ставлять за мету нанести максимальну кількість збитків, проте звіти відповідних правоохоронних органів свідчать, що терористичні акти ХХ ст. і початку ХХІ ст. відрізняються від тих, які були вчинені після 2010 р. Першопочатково за кожним таким терористичним актом був добре продуманий план, який потребував значних зусиль та ресурсів. Зрозуміло, що це робота не однієї людини. Терористи постійно співпрацювали з різними формами міжнародної діяльності організованих злочинних груп. Проте терористичні атаки в останні роки характеризуються низько-технологічними способами дії, вимагають небагато часу на планування та фінансових ресурсів, і вони часто здійснюються окремими особами. Використання Інтернету для доступу до терористичного контенту, наприклад повідомлень про радикалізацію чи інструкцій щодо виготовлення бомб, також є загальною рисою сучасного терористичного акту. Проте варто розуміти, що міжнародний тероризм не є злочинною групою, оскільки її діяльність полягає у вчиненні злочинів для досягнення певної національної, політичної чи релігійної мети, а не для отримання прибутків.

Мандат на відповідні дії пов'язані з тероризмом у ЄС передбачено ст. 67 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) для забезпечення «високого рівня безпеки шляхом заходів із запобігання та боротьби зі злочинністю, расизмом і ксенофобією» [11].

Зазначимо, що ЄС – не єдиний міжнародний форум для боротьби з тероризмом. Основні документи, які ухвалені міжнародними організаціями та органами були впроваджені у законодавство ЄС. Дев'ятнадцять універсальних інструментів для боротьби з тероризмом були розроблені в рамках ООН, і в 2006 р. погоджені Глобальною стратегією ООН у боротьбі з тероризмом. Нормативно-правові документи ООН встановили стандарти запобігання тероризму та боротьби з ним, включаючи кримінально-правові заходи та інструменти боротьби з фінансуванням тероризму. Заходи ООН діють не лише через міжнародні конвенції, такі як Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р., а й через резолюції, ухвалені Радою Безпеки ООН (РБ ООН) на основі Розділу VII Статуту ООН. Резолюція 2178 (2014 р.), в якій конкретно розглядалося питання іноземних бойовиків, був одним із таких інструментів, який зобов'язав членів ООН вживати заходів кримінального права. У ЄС ця резолюція імплементована Директивою про боротьбу з тероризмом 2017 р.

У 2005 р. ООН прийняла Конвенцію про запобігання тероризму. У 2015 р. було прийнято Додатковий протокол до цієї конвенції, який стосується явища іноземних бойовиків-терористів. Конвенція та Протокол розглядаються в резолюціях РБ ООН, забезпечуючи ще одну правову

основу в міжнародному праві для антитерористичних дій ЄС. Останній прийняв ці документи в 2015 р.

Конвенція про кіберзлочинність 2001 р. (відома як Будапештська конвенція) є ще одним документом, який хоч і не зосереджений конкретно на тероризмі, але, має відношення до заходів боротьби з тероризмом. Злочини, визначені Конвенцією, можуть здійснюватися з метою сприяння та підтримки тероризму, у тому числі фінансово, або як підготовчі дії. Крім того, передбачені Конвенцією інструменти взаємної правової допомоги можуть бути використані під час розслідувань і судових переслідувань, пов'язаних із тероризмом та кіберзлочинністю [9, с. 3–5].

Ще одним документом що стосується боротьби з тероризмом є Положення Європейської конвенції з прав людини. Прийняті рішення стали передумовою заснування Європейського суду з прав людини. Останній розробив значну юридичну практику, пов'язану з антитерористичними заходами щодо порушень статей Конвенції [10].

Упродовж історії свого існування і до сьогодні ЄС прагне забезпечити більш релевантні, узгоджені та ефективні дії у сфері боротьби з тероризмом. Основними інструментами є консультації із зацікавленими сторонами та оцінка їх впливу. У цьому контексті одним із елементів, який необхідно взяти до уваги, є відповідність заходів боротьби з тероризмом основним правам. У зв'язку з цим стверджується, що захист фундаментальних прав людини має бути ключовим критерієм для оцінки під час планування та впровадження антитерористичної політики.

Можемо виокремити шляхи боротьби ЄС з тероризмом, а саме:

- Підтримка національних заходів та обміну найкращими практиками боротьби з радикалізацією та вербуванням через Мережу інформування про радикалізацію (Radicalisation Awareness Network);

- заходи щодо посилення боротьби з фінансуванням тероризму;

- заходи контролю за придбанням та зберіганням зброї та вибухових речовин;

- заходи, спрямовані на посилення безпеки зовнішніх кордонів ЄС (створено Європейської прикордонної та берегової охорони, запроваджено систематичних перевірок громадян ЄС, які в'їжджають на територію ЄС, і нових систем перевірок на в'їзді та виїзді громадян країн, які не є громадянами ЄС, які подорожують до країн ЄС)

- підтримка оперативної співпраці між національними правоохоронними органами (Агентства ЄС (зокрема, Європейське поліцейське управління, Агентство ЄС з навчання правоохоронних органів (CEPOL) та Євроюст (Eurojust); бази даних (Шенгенська інформаційна система, Візова інформаційна система та ін.); інструменти співпраці (Слідчі групи, Європейський ордер на арешт (EAW), Європейський ордер на розслідування (EIO));

- співпраця з країнами третього світу та міжнародними організаціями;
- Водночас прослідковуємо ряд невирішених проблем, які стають перешкодами для ЄС у боротьбі і протидії терористичним актам, а саме:
- проблеми у звітності, розробці відповідної політики, законодавства на основі фактичних даних для боротьби з тероризмом;
  - недостатня доказова база для боротьби з радикалізацією та дотримання основних людських прав;
  - відсутність чіткості дій щодо припинення фінансування тероризму;
  - недостатній обмін інформацією між державами-членами за допомогою різноманітних баз даних ЄС та національних баз даних, частково через складну архітектуру цих баз даних та відсутність їх взаємозв'язку через правові та технічні обмеження в поєднанні з небажанням національних органів влади обмінюватися інформацією тощо.

Висновки. Таким чином, терористичні акти в різних куточка світу, зокрема в країнах ЄС, викликають серйозне занепокоєння серед громадян та влади. Відтак питання безпеки стало пріоритетом як національної, так і європейської політики. Сьогодні тероризм має різноманітні форми та моделі, і для ефективної боротьби з ним потрібен диференційований підхід. У законодавчому полі, важливо відзначити, що ЄС активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема ООН, Радою безпеки та іншими організаціями, у боротьбі з тероризмом та імплементує їхні резолюції та конвенції у своє законодавство. На практичному рівні, ЄС вживає заходи для боротьби з тероризмом, такі як посилення контролю за фінансуванням, обмеження доступу до зброї та вибухових речовин, зміцнення безпеки зовнішніх кордонів тощо. Окрім цього, співпраця з країнами третього світу є важливим аспектом боротьби з тероризмом, оскільки це дозволяє обмінюватися інформацією та координувати дії для запобігання та припинення терористичних загроз. Водночас попри те, що Європейський Союз активно працює над боротьбою з тероризмом, існують невирішені проблеми: недостатня звітність та доказова база, проблеми з радикалізацією, недостатність обміну інформацією. Відтак міжнародний тероризм залишається актуальною глобальною проблемою, і ЄС продовжує розвивати стратегії та механізми для ефективної протидії цій загрозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агаїхаджек П. Д. Міжнародний тероризм і його вплив на світову політику: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2006. 21 с.
2. Гбур З. В. Теоретико-методичні засади поняття «міжнародного тероризму». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.2.3.
3. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посіб- Т 35 ник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В. К. Грищука. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 328 с.
4. Тимошенко В. І. Детермінація сучасного тероризму. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. № 75. С. 130–135.

5. Токаревський Г. «Собаки пекла» повертаються. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 128–135.
6. Europol Review 2016–2017. P. 30–33. URL: <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol-review-2016.pdf>
7. Lutz B.J., Lutz J.M. Economic, Social and Political Globalization and Terrorism. *The journal of social, political and economic studies*. 2014. Vol. 39, No. 2. P. 186–218.
8. The European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2017, Europol. P. 10. URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017>
9. Terms of Reference for the Preparation of a Draft 2nd Additional Protocol to the Budapest Convention on Cybercrime, Cybercrime Convention Committee (T-CY). URL: <https://rm.coe.int/terms-of-reference-for-the-preparation-of-a-draft-2nd-additional-proto/168072362b>
10. Timeline: the Council of Europe's investigation into CIA secret prisons in Europe. URL: <https://pace.coe.int/en/news/5722/timeline-the-council-of-europe-s-investigation-into-cia-secret-prisons-in-europe>
11. The Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). URL: https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/09/9-01/tfeu_cons.html .

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ

РОЛЬ ВЛАДИКИ ЄВГЕНА (ГАКМАНА) У ПІДНЕСЕННІ СТАТУСУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ЄПИСКОПІЇ ДО РІВНЯ МИТРОПОЛІЇ БУКОВИНИ ТА ДАЛМАЦІЇ

Крушніцький Дмитро,
студент III року навчання
історичного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
e-mail: krushnitskyi.dmytro@chnu.edu.ua

Науковий керівник: **Скорейко Ганна,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Євгеній (Гакман) народився 1793 р. в с. Васловівці. Початкову освіту здобував у Чернівцях в нормальній школі та гімназії. Впродовж 1817–1821 рр. навчався на студіях богослов'я у Віденському університеті [3, с. 78]. Повернувшись у Чернівці в 1823 р., прийняв чернецтво [2, с. 7]. Працював вчителем катехизи, професором біблістики в чернівецькому Богословському інституті, відкритому у 1827 р. [2, с. 14]. У 1835 р. розпочав архіпастирське служіння на Чернівецькій єпископській кафедрі. Традиційно Православна церква на Буковині займала домінуюче становище в усі часи. А з приходом владики Євгена почав зростати її якісний рівень.

Варто зауважити, що свого часу, 24 квітня 1781 р., єпископу Досифею (Харескулу) були передані парафії й монастирі в межах Буковини. Впродовж 1782 р. єпископія з центром у Чернівцях була незалежною, а в 1783 р. єпархію прилучено до Карловацької митрополії [1, с. 727]. У 1786 р. на базі секуляризованих володінь архиєрея та монастирів, які охоплювали майже 20 % земельних ресурсів краю (понад 200 000 га), створено Релігійний фонд. Він приносив чималі прибутки, які спрямовували на утримання шкіл, монастирів, парафій, будівництво нових храмів тощо [2, с. 67; 1, с. 729]. Отже, Чернівецька єпархія зберегла добротну матеріальну базу.

У другій половині XIX ст. на Буковині спостерігалися прагнення румунської верхівки краю зміцнити своє становище. Природно, що для цього було використано церковне поле. Зокрема, в 1860 р. представники румунських політичних кіл подали петицію на ім'я царя з проханням створення Семигородської митрополії, але з прилученням до неї

Чернівецької єпископії [2, с. 40]. Буковинський владика рішуче виступив проти такого плану, тому в лютому 1861 р. скликав собор всього православного духовенства краю, яке висловилося за самостійність Буковинської єпархії та піднесення її статусу до рівня митрополії з наданням статусу митрополита владичі Євгену [1, с. 731–732; 2, с. 59].

Тим часом політизація національних рухів і намагання втягнути Церкву в цей складний процес викликала настороженість владика. Єпископ намагався відсторонитися від внутрішніх буковинських суперечностей і усі сили спрямував на будівництво нових храмів у єпархії.

Так, у 1863 р. Й. Главка закінчив план резиденції архиєрея, про створення якої, зокрема буковинський владика, клопотався давно [1, с. 604]. 5 (17) липня 1864 р. єпископ Євген освятив кафедральний собор Св. Духа в Чернівцях [2, с. 51]. Наступного дня, 6 (18) липня 1864 р. архиєрей заклав наріжний камінь в основу каплиці Св. Іоана Сучавського, що стало початком будівництва резиденції митрополитів Буковини та Далмації [1, с. 604]. У 1866 р. єпископ Євген добився від Міністерства культів відновлення монастиря митрополичої церкви в Сучаві з храмом св. Юрія, секуляризованого 1782 р. австрійською владою. В обителі зберігалися «найбільші святощі Буковини – мощі Св. Іоана Сучавського, покровителя краю» [1, с. 728]. Також 3 (15) липня 1867 р. архиєрей заклав наріжний камінь у фундамент церкви Трьох Святителів [2, с. 52].

Але водночас буковинський владика не покидав надії на позитивне вирішення питання Чернівецької єпископії, постійно звертався в Синод, засідання якого відбулося лише у вересні 1864 [3, с. 172]. Представники румунських кіл вимагали приєднання Буковинської єпархії до майбутньої Семигородської митрополії. Єпископ Євген виступив проти, аргументуючи це так: по-перше, Чернівецька єпархія не є повністю румунською, бо українці становлять половину його пастви; по-друге, «дієцезія опиниться перед небезпекою не лише втратити половину своїх членів, але й зникнути в чварах і хаосі, які постануть від цього, й стати здобиччю інших релігійних напрямків, котрі існують у краї» [2, с. 41].

Врешті-решт була створена Семигородська митрополія, яку очолив владика Андрей (Шагуна). За наполягання єпископа Євгена, Буковинська єпархія зберегла свій статус і не була приєднана до новоутвореної митрополії [2, с. 41].

Незадоволені прийнятим рішенням політики пропонували скликати собор буковинського духовенства, де більшість мали би становити миряни, чого так само владика Євген не допустив. Це спровокувала проти архиєрея обструктивні дії: демонстрації; кампанію в семигородській пресі, зокрема у виданнях «Telegraful», «Concordia», «Umoristul»; в помешканні вибили шиби [1, с. 268]. Також 23 січня 1865 р. товариство «Reuniunea de lectură» перейменували на «Societatea pentru cultură și literatură română în Bucovina» (укр. –Товариство румунської культура та

літератури на Буковині), де лунали заяви, що визнаватимуть своїм митрополитом Андрея (Шагуну), якого обрали почесним членом організації [1, с. 268]. Це було образливим вчинком щодо владики [2, с. 41].

Єпископ Євген зазначав: «Я зробив для румунської нації більше, ніж ви і ваші товариства разом, значно більше, ніж для слов'янської мови та національності» [4, с. 43]. Архієрей сприймав румунські зазіхання на Чернівецьку єпархію як свою особисту образу, тому в 1865 р. та 1868 р. написав два послання. У першому зазначав, що «буковинська єпархія є наполовину румунська, а наполовину руська» [4, с. 43]. Друге «Окружное писаніє къ чесному нашея єпархьи духовенству», де викрив тих, хто «на Єпископа свого на тыхъ священниковъ, которыи Ему широкопокорни и ихъ обязанностямъ вѣрни суть, клеветуютъ и явно безчестятъ» [2, с. 44].

Таке звернення не дало очікуваного результату, тому буковинський владики вирішив згуртувати українських священників та інтелігенцію в єдине культурно-просвітнє товариство «Руська Бесіда», установчі збори якого відбулися 26 січня 1869 р. Перед цим охочих вступити в організацію записував диякон Феоктист Дронь, який спеціально для цього їздив по парафіях. Змагання за Буковинську єпархію «між румунами та єпископом Гакманом, збільшили відпорність українців проти постійної румунізації і спонукали їх до організованого життя» [1, с. 267]. «Руська Бесіда» визнавала своїм владикою Євгена (Гакмана), протидіяла негативним впливам представників румунів у справі вирішення питання Чернівецької єпископії.

Отже, передумови для створення митрополії Буковини та Далмації носили об'єктивний та суб'єктивний характер. Єпископ Євген (Гакман) мав авторитет у світської влади [3, с. 165]. Австрійський уряд прагнув позбавити угорців претензій на Далмацію та Буковину, оскільки Теодор Паулер, угорський міністр культу, заявив, що прилучення до Угорщини Далмації було лише питанням часу [3, с. 168]. Заява могла стати реальністю, оскільки в 1867 р. в Австро-Угорщині запроваджувався дуалізм. Чернівецька єпископія з-поміж вищезгаданих єпископств мала першочергове значення в цислейтанському православному світі завдяки організованості та матеріальному забезпеченню, що також було заслугою владики Євгена [2, с. 60]. Йосиф Іречек, австрійський міністр культу, запропонував розмістити резиденцію майбутньої митрополії в Чернівцях [3, с. 161]. Будівництво храмів та резиденції архієреєм позитивно вплинули на це рішення.

Єпископ Євген та Й. фон Чижман, каноніст східного церковного права, неодноразово зверталися в Синод з проханням вирішити питання Чернівецької єпархії. Карловацький церковний уряд, не надаючи пояснень, не приймав їх запити. Останній вважав законним, щоб світська

влада приступила до створення митрополії без згоди Синоду [3, с. 171–172].

11 вересня 1870 р. прийнято попереднє рішення про об'єднання в одну митрополію вищезгаданих єпископств в межах Цислейтанії, владиці Євгену присвоїли титул митрополита [2, с. 60]. 23 січня 1873 р. указом Франца Йосифа засновано митрополію Буковини та Далмації [3, с. 184].

У листі від 7 лютого 1873 р. уже архієпископ Євген дякував Чижману за його активну участь в цій справі. Експерт у свою чергу писав: «Це подія надзвичайної ваги не лише для греко-східної Церкви Австрії, а й в житті Вашої Церкви загалом. Вперше в історії Західної Європи вона створила свій митрополичий престол, і життя того високодостойного єпископа, котрий на нього сходить, назавжди буде переплетене з історією цієї Церкви» [3, с. 185–186].

27 лютого 1873 р. владики Євген поїхав до Відня, де мала відбутися його хіротонія, але цьому завадила хвороба архієрея, якого повідомили про суперечки щодо канонічності новоутвореної митрополії [2, с. 61]. У ніч з 12 на 13 квітня 1873 р. митрополит Євген (Гакман) помер [2, с. 61]. Піднесення Буковинського єпископства до гідності окремої митрополії – найвище досягнення архієрея, який став митрополитом у австрійській частині держави [2, с. 60–61].

Прагнення владики Євгена зберегти мир всередині православної Буковини не забезпечило йому повної підтримки ні від українців, ні від румунів краю. Зокрема, на думку Ом. Поповича, «для українців Єпископ Гакман нічого особливого не зробив, але й не переслідував української мови та українських священників» [1, с. 731]. Д. Квітковський писав, що «в жодному разі не можемо його [владику Євгена] зачислити до одного з українських провідних мужів на Буковині – навіть на церковному полі» [1, с. 480]. Іон Ністор писав: «У церковному житті Буковини 23 січня 1873 р. сталася важлива подія: буковинську дієцезію було піднесено до архидієцезії, а єпископ Є. Гакман став першим митрополитом Буковини і Далмації» [1, с. 277]. Тільки з часом наполеглива праця Євгена Гакмана отримала достойну оцінку нащадків.

Висновки. Піднесення статусу Чернівецької єпископії до рівня митрополії Буковини та Далмації – тривалий та трудомісткий процес, який вимагав зусиль не однієї людини. Для цієї справи найбільше потрудився митрополит Євген (Гакман). Оцінку його діяльності як єпископа дати непросто, оскільки є різні думки, зокрема й не надто схвальні. Але з огляду на його наполегливу працю, вияв великого терпіння, віру в досягнення поставленої мети, можемо констатувати, що роль буковинського владики в піднесенні статусу єпархії є надважливою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина – її минуле і сучасне: Репринт. вид. 1956 р. Чернівці: Друк Арт, 2019. 968 с.
2. Масан О.М. Владика Євген (Гакман) – визначний діяч православної Церкви на Буковині в ХІХ столітті. Нарис життя і діяльності. Чернівці: Місто, 1999. 76 с.
3. Немет Т. М. Православна Церква на Буковині та Йозеф фон Чижман: за лаштунками віденської церковної політики / перекл. з нім. Олега Конкевича. Чернівці: Наші книги, 2019, 312 с.
4. Старик В. П. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914-1921. (Частина II: Між націоналізмом і толерантністю). Чернівці: Прут, 2009. 184 с.

ЛІТУРГІЙНО-ОБРЯДОВІ ПРАКТИКИ ГКЦ, ПРОПАГОВАНІ ЄПИСКОПОМ СТАНІСЛАВІВСЬКИМ ГРИГОРІЄМ ХОМИШИНИМ

Андрухів Іван,

аспірант історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: andrukhiv.gon@i.ua

Науковий керівник: **Бистрицька Елла,**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Початок ХХ ст. став особливим періодом в історії розвитку обрядово-літургійної ідентичності українського греко-католицизму, котрий засвідчив поглиблення синтезу вселенських та помісно-національних засад в його культово-обрядовій парадигмі. Одним із найяскравіших представників українського греко-католицизму ХХ ст. є, безперечно, єпископ Станіславський (Івано-Франківський) ГКЦ Григорій Хомишин. Його науково-богословська діяльність у вітчизняному богослов'ї і релігієзнавстві ще малодосліджена, хоча загальновідомим є внесок цього архиєрея у становлення літургійно-обрядових практик – засад культово-обрядової парадигми української греко-католицької богословської науки і духовності, і який своїм мучеництвом засвідчив вірність їм та Христовій Церкві [1, с. 103].

Численні богословські твори, пастирські послання та місійні науки єпископа свідчать про католицькість його духовності, яка тісно переплетена з українською історичною духовно-літургійною традицією. Це знаходить своє вираження, зокрема, у різноманітних набожностях і практиках, які існують і залишаються в УГКЦ джерелом благодаті й освячення для віруючих. Владика Григорій заохочував як духовенство, так і всіх вірних, до різноманітних набожностей, які сприяли освяченню їхніх душ і оживленню духовного життя. Часті закиди того часу, які зустрічаються і сьогодні, що ці набожності (наприклад, до Серця Христового, Пресвятої Євхаристії, Богородиці тощо) є типово латинськими, на нашу думку, є необґрунтованими. Адже вони мають свої відповідні характеристики і особливості як в українському, так і в східному обряді загалом, а також власний генезис. Так, всі набожності на честь Пресвятої Діви Марії розвивалися в Східній Церкві з перших століть поширення християнства, а лише пізніше – в Західній Церкві. Аналогічно

культ Пресвятої Євхаристії походить здебільшого із християнських громад Сходу, а не з Заходу [1, с. 104].

Митрополит Галицький Андрей Шептицький поділяв погляди єпископа Григорія на ці набожності, зокрема на культ Серця Христового. Тому під час Львівського Архиєпархіального Собору в 1940 р. було прийнято декрет про запровадження в ГКЦ культу Пресвятого Серця Христового, який символізував безконечну любов Ісуса Христа до людей – джерело скарбів та безцінних дарів для всіх християн: «...любов Христа–Чоловіка супроти людей мусіла ставатись щораз виразнішим предметом християнського культу. А що абстрактні, відірвані предмети, коли представлені образом, що підпадає під змисли, стаються для людей доступнішими, конкретнішими, реальнішими, а через те і ліпше зрозумілими, то почитання людської любови до Христа, а з нею і цілого внутрішнього, духовного життя Христа придбало у вселенській Церкві вид почитання Христового Серця, як символу любови». Саме тому владики Григорій цілком слушно вбачав у культі Серця Христового джерело духовного облагородження людини і ошасливлення її через внутрішню реформу осередку любові в людині – її серця шляхом перейняття духом цієї набожності та наслідування любові Христа, серце якого є скарбницею всяких чеснот, яких людина потребує, а найперше – священники. Культ Серця Христового, на переконання владики, є джерелом правдивої духовної життєвої допомоги, оскільки він здатен заспокоїти і втихомирить «біль серця українського народу», котрий століттями прагне волі. І не випадково цей культ українського греко-католицизму зазнавав жорстоких заборон з боку російського православ'я під час окупації Галичини в роки Першої світової війни. Послідовна позиція архиєрея в питанні культу Серця Христового стала яскравим свідченням його східної католицькості щодо літургійно-обрядової практики. Вона суголосна тодішній та відповідає сьогоднішній позиції Католицької Церкви щодо цього культу. Свого часу папа Іван Павло II згідно наголошував, що підставою і засадою культу Серця Христового є любов й самопожертва Ісуса за людей, адже «...у любові, джерелом якої є серце Христове, криється надія на майбутнє світу. Христос є Відкупитель світу: «Його ранами ми вилікувані» (Іс.53:5) [1, с. 105].

Ціла низка католицьких набожностей, духовних та літургійних практик прослави Бога, поширюваних єпископом Григорієм Хомишиним, не лише збереглися до сьогодні, але й стали невід'ємною складовою літургійного обряду УГКЦ. Вони набули в українському греко-католицизмі помісних, типово східних форм й духовно-богословського тлумачення і є дієвим чинником й невід'ємним атрибутом духовності та побожності, які відігравали особливу роль для вірних ГКЦ в часи комуністичного підпілля. До них належать вервечки, хресна дорога, культ Пресвятого

Серця Христового та Христа-Царя, молебні, акафісти і дев'ятниці, в тому числі й до українських святих (наприклад, вшанування святого священномученика Йосафата впродовж листопада, Пресвятого Серця Христового в першу п'ятницю місяця й протягом червня та Пресвятої Богородиці в першу суботу місяця та впродовж травня, відправлення молебнів до святого Йосифа впродовж жовтня). Слід зауважити, що значна частина із цих практик, наприклад хресна дорога, молебні, набули поширення та вжитку навіть в українських православних парафіях, зокрема в Західній Україні, а типово католицька форма возвеличення Бога та вшанування святих – благальна пісня – літанія, наприклад, у так званої «суплікації» – відправі, в якій в особливий спосіб вшанується Пресвята Євхаристія [2, с. 1342].

Єпископ Григорій Хомишин був авторитетним пастирем для своїх вірних і духовенства. Його душпастирським гаслом було: «Хто сам не горить, не може запалити інших» [3, с. 122]. Тому у своїй священничій діяльності він керувався принципами відданості обов'язку, жертвовності задля блага віруючих, гідності і безмежної віри у жертвність Христа.

Особливу увагу владика Григорій концентрував на Пресвятій Євхаристії. «Пресвята Євхаристія – джерело і вершина всього християнського життя. Усі інші таїнства, як і всі церковні служіння та діла апостольства, пов'язані з Євхаристією і до неї спрямовані...» (ККЦ, 1324). Єпископ Григорій, пропагував почитання Найсвятіших Тайн як основу християнського життя та засіб для освячення людських душ і досягнення Царства Небесного. Владика у своїх Пастирських листах завжди проводив чітку паралель між почитанням Серця Христового і почитанням Євхаристійного Ісуса. Оскільки Тайна Євхаристії є Тайною Любові, тому хто перебуваючи у великій злуці із набожеством до Найсвятішого Серця Христового, перебуває в любові до нас палаючого Божого Милосердя [4, с. 64]. Найсвятіша Євхаристія є винаходом Серця Христового. Живе Серце Господнє перебуває в Св. Причасті, тому найчастіше треба жертвувати Євхаристією як винагородження за всі образи, нанесені Серцю Христовому [4, с. 76].

Особливу увагу владика Григорій приділяв почитанню Євхаристії поза Літургією, а саме – адорації. Безперервна молитва перед Пресвятим Таїнством 24 години на добу існувала в Церкві принаймні у VI ст. Тоді її називали «безперервною хвалою» і практикували переважно у монастирях або релігійних громадах. Одне з таких найдавніших відомих місць – це собор в Луго (Іспанія), де безперервна молитва перед Ісусом у Євхаристії тривала понад тисячу років. У 1226 р. король Франції Людовік VIII запровадив вічне поклоніння у каплиці Святого Хреста в Авіньйоні на знак подяки за успішні зусилля покласти край альбігойській ересі, що відкидала, зокрема, реальну присутність Ісуса в Євхаристії. Мешканці Авіньйона безперервно молилися день і ніч у каплиці Святого Хреста

протягом наступних 500 років. Загального поширення ця практика набула у період між XV ст. та XVII ст. Серед відомих католиків XIX ст., які активно виступали за поклоніння Євхаристії поза месою, був святий Петро Юліан Еймар (1811–1869 рр.), якого іноді називають апостолом Євхаристії. Він обґрунтовував необхідність вічної адорації і заснував чернече згромадження, присвячене культу й апостольству Євхаристії. Таким чином, вічне поклоніння Пресвятим Дарам поширилося на парафії, каплиці й ораторії всього світу [5].

Однією із важливих літургійно-обрядових практик щодо євхаристійного культу є свято Євхаристії. Якщо Замойський Синод у 1720 р. лише підтвердив свято «Тіла Христового» («Божого Тіла») для ГКЦ, то Львівський провінційний Синод ГКЦ у 1891 р. включив свято «Пресвятої Євхаристії» до складу великих Господніх свят з 8-денним поспраденством і наказав його святкувати щорічно у четвер після Неділі всіх святих, але з огляду на робочий день, доручив переносити його на наступну неділю [6, с. 263].

Висновки. Підсумовуючи сказане, слід підкреслити, що в становленні літургійної ідентичності сучасного українського греко-католицизму надзвичайно важливу роль відіграли літургійні практики, які закріпились в ньому впродовж XX ст. і до розвитку яких безпосередньо активно долучився єпископ Станіславівської єпархії ГКЦ, блаженний священномученик Григорій Хомишин, котрий не лише своїм життям і діяльністю, але й своєю мученицькою смертю засвідчив вірність вселенсько-католицькій ідентичності українського греко-католицизму. Проаналізовані вище складові літургійної ідентичності українського греко-католицизму стали свідченням вселенського (католицького) характеру українського обряду. З огляду на укорінення в ньому упродовж попереднього століття важливих й типових національних елементів ці складові стали на сьогодні невід'ємною частиною помісно-партикулярної ідентичності українського обряду як української форми трансформації візантійського обряду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кияк С. Владика Григорій Хомишин і проблеми літургійної ідентичності українського греко-католицизму. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Богослов'я: Збірник наукових праць*. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2017. Вип. 10–11. С. 103–112.
2. Молитвослов. Рим –Торонто., 1990. 1373 с.
3. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин: патріот, місіонер, мученик. Рим–Філадельфія, 1979. 366 с.
4. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин: патріот – місіонер – мученик. Львів: Видавництво ОО. Василіян «Місіонер», 1997. 414 с.
5. Як розвивався культ поклоніння Євхаристії поза Месою. URL: <https://credo.pro/2022/04/318321> (дата звернення: 16.04.2024).

400   *Збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю*
6. Сабат П. Почитання Пресвятої Євхаристії в УГКЦ. *Metron. Журнал з еkleзіології і церковного права*. 2015. № 12. С. 255–270.

ЗАСНУВАННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ГРОМАД НА ТЕРИТОРІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ДРУГОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

Цяпута Андрій,

аспірант історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: andriy.tsy@gmail.com

Науковий керівник: **Бистрицька Елла,**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Міграція українців першої хвилі мала економічний характер і зумовлювалася бідністю українців Галичини. В 1870-х рр. серед українського населення поширювалася інформація про можливості хороших заробітків у США. Ці новини агенти з працевлаштування перебільшували і прикрашали, щоб вербувати нових робітників до пенсільванських шахт. [1, р. 19].

В 1890-х рр. розпочалася сільськогосподарська еміграція до Канади [5, с. 55–59]. Канада мала великі простори необробленої землі, які потребували робочих рук. Спеціально призначені особи припливали в Україну, щоб вербувати нових робітників. За кожну завербовану особу вони отримували відповідну нагороду. Ці агенти й поширювали в галицьких селах неймовірні розповіді про «обіцяний край» – Канаду [1, р. 19].

Досліджуючи витоки української міграції на теренах Великобританії, в період її першої хвилі, неможливо вказати причини поселення українців в Об'єднаному Королівстві. Почасти вони опинялися тут випадково. Мігранти прямували до американських континентів і Канади. Великобританія була лише магістральною дорогою, а не пунктом призначення. Пароплави прибували до портів східного узбережжя Великобританії, найчастіше до м. Гул, а звідки переселенці відправлялися потягом до Глазго. Там був пункт відправлення наступного трансатлантичного корабля, який прямував до країн Америки. Як правило, це були США, Канада, Бразилія і Аргентина.

Серед тих емігрантів, які прямували в країни Північної і Південної Америки Окремі емігранти мали намір лише тимчасово залишитися працювати в Британії, щоб заробити достатньо коштів на квиток для

продовження морської подорожі. Було чимало таких, чії документи вимагали впорядкування. Переважно кораблі, які прямували через Атлантику, швартувалися в портах міст Гул та Ліверпул. Тому такі переселенці шукали роботу в Манчестері, який був поряд. Манчестер був серцем індустріальної революції і мав безліч пропозицій щодо працевлаштування. На той час у місті було чимало фабрик, йшло будівництво Манчестерського судноплавного каналу, який потребував великої кількості працівників.

Перша значна група українських іммігрантів у Великій Британії, які поселилися в Манчестері між 1890-ми роками і Першою світовою війною, складалася переважно з греко-католиків У 1911 р. їх налічувалося близько 500 сімей. Більшість з них працювали у текстильній індустрії.

Через відсутність душпастирів українські греко-католики, не маючи своєї Церкви, приєднувалися до католицьких парафіяльних спільнот польських і литовських іммігрантів. Відтак у період від 1904 до 1954 рр. душпастирську опіку українським переселенцям надавали польські та литовські священники, зокрема Альоїзій Фолтін, Й. Норбутас, І. Ладиґа, К. Гечис, Зелаускас, В. Славінас, К. Білке, В. Камайтіс та англієць П. Уилкокс [1, р. 57–59].

Від 1932 р. кілька разів на рік до українців у Великобританію приїжджав греко-католицький священник із Бельгії о. Людвик Боський й відправляв богослужіння у греко-католицькому обряді. Після його смерті у 1938, 1939, 1944–1947 рр. приїжджав священник з Франції о. Яків Перрідон.

Між Першою і Другою світовими війнами Велику Британію відвідали кілька ієрархи Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ): митрополит Галицький Андрей Шептицький (1921 р.) [4, с. 23], владика Миколай Чарнецький – апостольський візитатор для греко-католиків в Польщі поза межами Галицької митрополії (1932 р., 1937 р.), о. Йосиф Сліпий – тодішній ректор греко-католицької богословської академії у Львові.

Під час та після Другої світової війни у Великій Британії в канадських збройних сил, дислокованих у цій країні, та польських збройних силах під британським командуванням служили військові капелани для українців-католиків.

У листопаді 1946 р. владика Іван Бучко, який проживав у Римі, був призначений апостольським візитатором з персональною юрисдикцією над українцями греко-католиками у країнах Західної Європи.

Українську Церкву у Великій Британії, у 1946 р., було передано під юрисдикцію генерального вікарія Франції – о. Якова Перрідона.

У лютому 1947 р. франко-канадський священник ГКЦ – о. Йосафат Жан, був призначений парохом Лондона, а згодом – деканом Української Греко-Католицької Місії у Великій Британії.

У березні 1949 р. владика Іван встановив окремий генеральний вікаріат у Англії і Шотландії. Першим генеральним вікарієм Української Католицької Церкви (далі – УКЦ) у Великобританії призначено о. Володимира Маланчука. У січні 1951 р. наступником останнього став о. Олександр Малиновський.

У грудні 1947 р. римо-католицькі ієрархи Англії та Уельсу (Валії) створили комітет опіки над католицькими європейськими добровільними робітниками різних національностей, які в той час перебували у Велику Британію. Комітет надавав допомогу УКЦ у Великобританії у питанні отримання дозвільної документації для здійснення душпастирської опіки українськими священниками у країні. Відтак вони безперешкодно могли приїхати до Великобританії, щоб відвідувати табори і гуртожитки, де перебували наші військові полонені або «переміщені особи» (Displaced Persons), або інші місця, де перебували українці. Комітет опіки також надавав у користування українським громадам римо-католицькі храми тощо.

10 червня 1957 р. папа Римський Пій XII видав буллу «*Quia Christus*», якою заснував апостольський екзархат Англії і Уельсу для вірних УКЦ [3, р. 6]. Першим екзархом був призначений римо-католицький архієпископ Вестмінстерський (від 1958 р. – кардинал) Вільям Годфрі, а щоденною адміністрацією екзархату займався його генеральний вікарій: спочатку о. Малиновський, а після його смерті в листопаді 1957 р. – о. Павло Малюга з Канади. І лише у серпні 1961 р. вперше український греко-католицький єпископ у Великій Британії владика Августин Горняк був призначений єпископом-помічником екзарха, а в квітні 1963 р., після смерті кардинала Годфрі, він отримав призначення екзарха [3, р. 8].

5 березня 1967 р. юрисдикція екзархату поширилася на Шотландію. 12 травня 1968 року Конгрегація Східних Церков випустила декрет «*Apostolica Constitutione*», який поширив юрисдикцію апостольського екзархату Великобританії на всю територію Великобританії. Відтак Апостольський екзархат для українців католиків в Англії та Уелсі (Валії) було перейменовано в Апостольський екзархат для українців католиків у Великій Британії [2, р. 159–170].

Висновки. Таким чином, Великобританія для українських іммігрантів не була тією країною, в якій вони мали намір проживати постійно. Спогади сучасників і аналіз наявних документів доводить, що Великобританія була вимушеним місцем тимчасового перебування переселенців, які мали невпорядковані документи або недостатньо коштів для переїзду в країни Америки. Українська діаспора була малочисельною, що значно уповільнило темпи формування структур Греко-католицької церкви. Апостольський екзархат для українців католиків в Англії та Уелсі (Валії) було засновано лише у 1957 р., а його повноваження поширено на

території всієї країни за 10 років. Відтак у 1967 р. екзархат було реорганізовано в Апостольський екзархат для українців католиків у Великій Британії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nebesniak, Y. A Century of Ukrainian Settlement in Manchester 1897–1997, Rome–Lviv–Manchester: «SOPVYD», 1997. 182 с.
2. Peter Kormylo. Scotland's Ukrainians – Their Story. Scotland: Alba Printers & Publishers, 2022, 304 с.
3. Ukrainian Catholic Church in Great Britain. On the 60-th anniversary of the establishment of the Apostolic Exarchate. London: Published by the Eparchy of the Holy Family of London, 2017. 40 с.
4. Бабчук Ю. «Доповідь з нагоди золотого ювілею набуття першого Українського Католицького Храму в Великій Британії – Собор «Успення Пресвятої Діви – Володарки Вселенної», м.Манчестер 19 червня 2004. Манчестер: ЮБ2004, 2004.
5. Волік Н. В. Становлення і розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (кінець ХІХ – друга половина ХХ ст.). (дис. ... канд. іст. наук: спец. 09.00.11 – релігієзнавство). Острог, 2020. 230 с.

РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПРОЦЕСАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Грабець Юлія,

аспірантка кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: juliajuliakows@ukr.net

Науковий керівник: **Бистрицька Елла,**

доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Упродовж XIX ст. та в першій половині XX ст. Греко-католицька церква (далі – ГКЦ) була ключовою інституцією, яка в умовах відсутності української держави дбала про організацію релігійного та громадського життя в Східній Галичині. Наслідки повоєнної розрухи, світова економічна криза, а також політика польська влади щодо розвитку регіону були катализаторами погіршення життєвих умов українського населення.

У міжвоєнний період відновлена Польська Республіка переживала численні економічні труднощі. Керівництво держави намагалося частково їх вирішити за рахунок експлуатації західноукраїнських земель. Для цього територія держави була поділена на дві економічні зони: Польща «А» (корінні польські землі) та Польща «Б» (західноукраїнські та західнобілоруські землі). Таким чином, польська влада гальмувала соціально-економічні процеси Східної Галичини перетворивши її на аграрно-сировинний придаток до корінних польських земель. Регіон був джерелом отримання нафти, деревини, отримання продуктів переробки сільськогосподарської та мінеральної сировини. Аграрна політика уряду передбачала парцеляцію українських територій та передачу найкращих земель польським цивільним та військовим осадникам [7, с. 98; 13, с. 108]. Така жорстка окупаційна політика призвела до загострення проблеми бідності серед українського населення, а також спровокувала низку міжнаціональних конфліктів серед українців і поляків.

З огляду на важку соціально-економічну ситуацію ГКЦ ініціювала заходи пов'язані з господарським відновленням краю та надавала фінансову підтримку для українського населення. Митрополит Андрей Шептицький та загалом керівництво Церкви визначили низку заходів, серед яких були: встановлення правил ведення парафіяльного господарства та документації для духовенства всіх рівнів, проведення

просвітницької роботи для населення щодо питань облаштування побуту, господарства, гігієни, співпраця священників із товариствами, спілками, кооперативами. Також духовенство активно долучалося до заходів підтримки потребуючих верств населення, використовуючи для цього фінансові активи Церкви, кошти з зібраних парафіяльних пожертв, фінансові надходження з проведених добродійних заходів, грошові внески від ієрархів та світських меценатів.

Згідно з XVI і XXV артикулами Конкордату 1925 р. для духовенства були встановлені обов'язкові правила догляду за парафіяльним господарством та сформовані принципи ведення церковної документації. Головним розпорядником усього майна згідно з Конкордатом був Єпископський Ординаріат. Кожен настоятель парафії створював детальний опис церковного та парафіяльного майна в трьох примірниках. Декан мав обов'язок перевірити опис на достовірність, якщо все відповідало дійсності, то він залишав собі на зберігання один примірник. Ще один екземпляр опису був на зберіганні в настоятеля парафії, а третій надсилали до Єпископського Ординаріату. Всі документи (маєткові права, акти ерекційні, контракти, витяги, інвентарі тощо) мали зберігатися на парафії в безпечному місці. Настоятель парафії відповідав про належний стан майна та наявність усіх документів [6, с. 87].

Усі важливі рішення щодо парафіяльного майна священники мали затверджувати у вищого церковного керівництва. Наприклад, існувала заборона на самовільну передачу священником парафіяльних земель приватним особам чи установам під спорудження будинків. Надавати землі в оренду на термін до одного року можна було лише за умови підписання офіційного контракту в присутності двох свідків і з дозволу декана. Оренда на термін 1-3 роки була можлива з дозволу декана та з погодженням Єпископського Ординаріату. Священники мали детально записувати інформацію про парафіяльні прибутки та витрати до касової книги, кожна сторінка якої була пронумерована та завірена підписом декана. Прибутки від оренди зберігалися в церковній касі, витратити ці кошти можна було лише на потреби парафії [2, с. 111].

У громадах, де існували ерекційні ліси створювався комітет по нагляду за лісовим господарством. Священники були зобов'язані використовувати ліси лише для потреб парафії, а не задля власного прибутку. Продаж деревини був можливий лише з дозволу Єпископського Ординаріату [6, с. 88]. Наприклад, у 1937 р. у Перемиських Єпархіальних Відомостях було розміщено звернення керівництва Церкви до духовенства з приводу заборони вирубки дерев на парафіях. Священників закликали провести детальний огляд лісової місцевості, а також заповнити опитувальник, який був створений Комісією Охорони Природи при Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка. В опитувальнику священники вказували інформацію про кількість і породи дерев, їх величину та стан, а також зазначали

інформацію про природні об'єкти (краєвиди, географічні пам'ятки, флору, фауну) [5, с. 74–75]. Таким чином, керівництво Церкви організовуючи священників до належного ведення парафіяльного господарства та документації, до догляду за природою та ощадливого ставлення до фінансів намагалося зробити їх прикладом для жителів парафій. Священники організовували своїх парафіян до спільної відбудови парафіяльних споруд і окремих господарств. Досить часто духовенство користувалося непорушним авторитетом, тому віруючі зверталися до них за порадою як духовного, так і практичного значення.

Священники часто ставали для своєї громади основним рушієм у організації доброго стану життя всіх сфер парафії. Наприклад, о. Михайло Олійник перебуваючи впродовж 1928–1933 рр. на посаді заступника пароха в с. Слобода Болехівського деканату відновив парафіяльне господарство та покращив життя громади за рахунок створення різного формату об'єднань. На парафії почали функціонувати: Марійське товариство молоді, кооператив, «Сільський господар», «Рідна Школа», «Просвіта». В 1933 р. о. Михайло Олійник був переведений на роботу до парафії у с. Розтічки-Кальне, де власними силами знову організував відновлення парафіяльних забудов і майна [8, с. 12].

Досвід війни показав, що руйнування від військових дій принесли значні фінансові збитки. Майже в кожному деканаті Галицької митрополії ГКЦ були випадки повної руйнації цілих парафій. Тому вже на початку 1920-х р. керівництво Церкви закликала священників до страхування всіх церков і парафіяльних споруд у страховому товаристві «Дністер». Кожен декан мав тримати цей процес під своїм особистим контролем, а потім звітувати про ситуацію з страхуванням на деканальних соборчиках. У свою чергу парохі були відповідальні за інформування жителів парафії про важливість страхування їхніх власних господарств у цьому ж товаристві [10, с. 16–17]. Відновлення зруйнованих парафій та окремих господарств супроводжувалося відсутністю фінансової чи правової підтримки держави для українців. У таких умовах серед населення Східної Галичини поширювались супутні проблеми, серед яких бідність, безробіття, інфекційні хвороби та шкідливі звички.

Церковні структури активно включалися в процес боротьби з різними залежностями, які згубно впливали на здоров'я та моральний стан населення. В міжвоєнний період серед населення Східної Галичини найбільш популярними були алкогольна та тютюнова залежності. Через це Церква наголошувала духовенству на необхідності проведення просвітницької роботи в парафіях, завдяки чому вдавалося поглибити ідею тверезості серед населення, частково вирішити проблему. Вагому роль у пропаганді здорового способу життя відігравало антиалкогольне товариство «Відродження» [11, с. 103]. Впродовж 1930-х рр. його філії та

гуртки були відкриті в кожному деканаті. Товариство організувало протиалкогольні курси, лекції, віча, видавало брошури та місячник «Відродження» [15, с. 63].

У зв'язку зі світовою економічною кризою кінця 1920-х рр. на теренах Східної Галичини збільшилася кількість безробітних та потребуючих людей. Для допомоги таким категоріям населення в кожній єпархії ГКЦ вже на початку 1930-х рр. з ініціативи митрополита А. Шептицького, єпископа Г. Хомишина та Й. Коциловського було створено осередки Українського комітету допомоги безробітним та вбогим (далі – УКД) [14, с. 2]. УКД мав три відділи, які розміщувались у Львові, Станіславові, Перемишлі. Кожен відділ мав свого керівника, який займався створенням повітових і парафіяльних осередків. Парафіяльні осередки УКД, які очолювали місцеві священники або сотрудники, займалися збором пожертв, надавали допомогу місцевим потребуючим, звітували про свою діяльність центральному бюро комітету. УКД передбачав надання допомоги безробітним, голодуючим, сиротам, вдовам, людям похилого віку та з фізичними вадами [14, с. 3–6] Таким чином, осередки комітету ставали центрами, які рятували людей від смерті та давали хоча б базову допомогу для життя.

Митрополит з власних прибутків намагався допомагати всім товариствам, які зверталися до нього за допомогою. Серед таких були: Товариство Домових Дозорців та Домашньої Прислуги «Воля» (м. Львів), Товариства Будучність (м. Львів), Товариство Українських Робітників «Сила» в м. Львів [12, с. 82–85]. Належну увагу А. Шептицький приділяв опікунським осередкам, зокрема, сиротинцям, які маючи велику кількість вихованців потребували матеріального забезпечення [4, с. 141]. З ініціативи митрополита сиротинці отримували земельні угіддя. Наприклад, сиротинець у Зарваниці отримав 364 морги землі вартістю 750 тис. австрійських (довоєнних) корон, сиротинець у Львові отримав земельну ділянку вартістю 600 тис. австрійських (довоєнних) корон [16, с. 42].

З ініціативи А. Шептицького на початку ХХ ст. була створена «Народна лікарня» в Городецькому передмісті м. Львів. Це була медична установа, яка надавала безкоштовно медичну допомогу, медикаменти та продукти харчування потребуючим. У 1922 р. на базі її приміщення була створена «Порадня для матерів», де жінки могли проконсультуватися з правником, отримати моральну чи фінансову підтримку, а також огляд своєї дитини педіатром [9, с. 123]. Таким чином, надаючи фінансову підтримку товариствам та організаціям, митрополит піклувався не лише про окремо взятую групу українців, але загалом робив вагомий внесок у розвитку краю.

Незважаючи на жорсткий економічний тиск на західноукраїнських землях з боку польської влади, розвивався кооперативний рух. Якщо в

1921 р. у регіоні налічувалося лише близько 580 українських кооперативів, то вже в 1928 р. їх кількість зросла до 2500, а в 1939 р. становила близько 4000. Цьому сприяла активна позиція ГКЦ щодо розвитку кооперації в регіоні. Митрополит А. Шептицький надавав підтримку Ревізійному союзу українських кооперативів (РСУК), який був ядром кооперативного руху. Йому підпорядковувались основні об'єднання «Центросоюз», «Маслосоюз», «Центробанк» та «Народна торгівля». Активно в регіоні діяло товариство «Сільський господар», яке займалося торгівлею сільськогосподарської техніки, насіння, добрива, а також організовувало просвітницьку роботу серед селян. Наприкінці 1920-х рр. головну раду товариства очолив о. Тит Войнаровський, а до її складу увійшли о. С. Онишкевич, о. В. Цебровський, о. О. Лецький та о. Й. Раковський. Значну частину сільських кооперативів та філій товариства «Сільський господар» також очолювали греко-католицькі парохі [1, с. 3; 3, с. 64–67].

Висновки. Отже, складне соціально-економічне становище українців Східної Галичини у міжвоєнний період було спровоковане наслідками післявоєнної розрухи та жорсткою окупаційною політикою Польської Республіки. В цих умовах керівництво ГКЦ встановило норми, які вимагали від священників належного ведення парафіяльного господарства та документації. Авторитет греко-католицьких священників був визначальним у розвитку парафіяльних громад, а також у появі осередків різного спрямування. Українські парохі проводили просвітницьку роботу серед населення господарського, побутового, фінансового характеру та з метою пропаганди здорового способу життя. Церква та особисто митрополит А. Шептицький надавали фінансову підтримку товариствам та організаціям, дбаючи не лише про окремо взятую групу українців, але загалом робили вагомий внесок у розвитку регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Б. М. Роль Греко-католицької церкви у діяльності кооперативів Східної Галичини в 1920–1939 рр. *Вчені записки Таверійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2022. Том 33 (72). № 4. С. 1–5.
2. Бистрицька, Е., Грабець, Ю. Становище та діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини у 1914–1939 рр. *Східноєвропейський Історичний Вісник.* 2023. № 27. С. 105–116.
3. Вєпрів Р., Гніп І. Греко-католицька церква і організація економічного самозахисту українського населення Східної Галичини у міжвоєнний період. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Серія: Історія. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 64–71.
4. Дуда Н. М. Митрополит Андрей Шептицький – опікун і вихователь дітей та молоді. *Вісник Закарпатської академії мистецтв.* 2017. № 9. С. 140–144.
5. Заборона винищування дерев при церквах і на приходствах. *Перемиські Епархіальні Відомости.* 1937. Ч VII. С. 74–75.
6. Завідування церковним і парохіальним майном. *Перемиські Епархіальні Відомости.* 1926. Ч IV. С. 88.

7. Зуляк І., Макар Ю. Східна Галичина і Західна Волинь: особливості культурно-освітнього і соціально-економічного становища у міжвоєнній Польщі. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2023. Чис. 28. С. 95–102.
8. Літописні записки греко-католицької парохії в Дідушицях великих Болехівського деканату // ЦДІАЛ. (Центральний державний історичний архів, м. Львів) Ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів). Оп. 1. Спр. 74. 12 арк.
9. Надрага М., Васильєва С. Митрополит Андрей Шептицький і медицина: задуми, проекти та їх реалізація. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. № 7. С. 119–134.
10. Обезпечення будинків церковних і парохіяльних. Перемиські Епархіальні Відомости. 1921. Ч. I. С. 16–17.
11. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами. Київ, 2004. 203 с.
12. Статут торговельної і ремісничо-промислової спілки «Рідна Школа» в Боднарівці, листи українських кооперативів «Будучність», «Зоря» і ін. у Жовкві, Коломиї, Косові до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги. ЦДІАЛ. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 126. 90 арк.
13. Терещенко В. Економічне становище західноукраїнських земель у складі Польщі напередодні Другої світової війни. Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. Луцьк, 2012. С. 107–112.
14. Український Комітет Допомоги безробітним і убогим. Перемиські Епархіальні Відомости. 1932. Ч. I. С. 3–6.
15. Управа Українського протиалкогольного Т-ва «Відродження». Перемиські Епархіальні Відомости. 1930. Ч. IV. С. 63. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький: короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Львів: Місіонер, 1995. 79 с.

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА МІЖ ДВОМА ТОТАЛІТАРНИМИ РЕЖИМАМИ У 1939–1945 рр.

Партика Марія,

студентка III-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: mariapartika37@gmail.com

Науковий керівник: Баран Богдан,

асистент кафедри історії України, археології

та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: bohdan.baran@tnpu.edu.ua

Події вересня 1939 р. увійшли в історію як початок Другої світової війни – найбільш глобального збройного конфлікту XX ст. 1 вересня 1939 р., коли німецькі війська почали напад на Польщу, два найбільші політичні антагоністи Європи, а саме Гітлер та Сталін, уже поділили між собою ці землі на основі таємного пакту Молотова-Ріббентропа [8, с. 337].

Радянська армія увійшла до Львова 22 вересня 1939 р. і на час вторгнення Греко-католицька церква (далі – ГКЦ) в Галичині акумулювала в собі Львівську архієпархію і підпорядковані їй Станиславівську та Перемиську єпархії. На окупованих територіях налічувалось 2120 греко-католицьких парафій та майже 3,1 млн вірних [12, с.27-28]. Саме ці події вплинули на подальший розвиток екуменічних ідей митрополита Галицького Андрея Шептицького. Впродовж його діяльності простежується трансформація ранніх та пізніх поглядів на проблематику об'єднання Церков в єдину інституцію. Для нього було головним обов'язком «зробити все можливе, аби причинитися, бодай в деяких справах, до порозуміння між різними українськими віросповіданнями» [3, с.162].

На початку діяльності радянської окупаційної влади простежуються певні поступки в освіті, культурі, чим вони прагнули показово завоювати певну прихильність серед населення. Тривало це недовго. Одним із перших неприховано експансіоністських випадів уряду проти Церкви стало розпорядження про експропріацію церковних земель і скасування монастирів, прийняте в декларації та постановою Народними Зборами Західної України. Вони спробували обмежити роль традиційних церков як православної, так і греко-католицької у суспільному житті. [7, с. 9].

Митрополитом була скликана таємна нарада екзархів для розгляду майбутніх унійних задумів. З дозволу Папи Пія Х 9 жовтня 1939 р. відбувся собор у Львові на якому Шептицький ініціював створення чотирьох екзархатів: екзархат Волині і Холмщини, очолюваний єпископом Миколою Чернецьким; екзархат Великої України на чолі з архієпископом Йосипом Сліпим; екзархат Білорусі (отець Антоній Неманцевич); екзархат Великої Росії і Сибіру (отець ігумен Климентій Шептицький) [2, с. 71]. Також митрополит Андрей звернувся до Папи Пія XII з наміром висвятити на єпископа і призначити коад'ютором⁹ митрополичого престолу о. Йосифа Сліпого [1, с. 89]. Така поспішність пояснювалась тим, що митрополит Андрей Шептицький передбачав свій можливий арешт. Такий прецедент мав місце 25 років тому, під час Першої світової війни, коли царське військо захопило Львів [12, с. 32].

ГКЦ дотримувалась позиції неприйняття комуністичної доктрини, адже вона прямо заперечувала віру в Бога і свободу віросповідання. Радянська влада вбачала в Церкві головного ворога і в їхньому розумінні національний духовний чинник, який виходив з національної Церкви, не мав можливості на будь-яке легальне існування [9, с. 44]. Використовуючи методи пропаганди, влада через пресу поширювала інсинуації щодо духівництва ГКЦ. У газеті Комуніст від 9 жовтня 1939 р. вказано: «Уніатське духовенство на чолі з митрополитом Шептицьким, як і в старовину, вірою і правдою служило польським поміщикам і буржуазії. Уніатські попи, звичайно, були в селах Західної України таємними агентами польської дефензиви (охранки)... З церковних амвонів безперервно лунав заклик оскаженілих попів до виступу проти СРСР. Попи діяли як найзавзятіші, найбільш віддані агенти контрреволюції на Західній Україні» [12, с. 29].

Почалась оперативна робота каральних органів, які спрямовували свої сили на представників духовенства та релігійного активу. Зі спогадів сестри Йосифи, ігумені Якторівського жіночого монастиря, ми бачимо, як совіти сплюндрували це місце. Олена Вітер згадувала: «...наш монастир був розгромлений Червоною армією...Радянські вояки, ввійшовши в монастир, скидали ікони, знущалися над святинями» [4, с. 92]. Окрема частина священників та монахів піддавалась арештам, депортаціям, частина покидала свої парафії та переїжджала в інші міста або на території, окуповані німцями. Одночасно з цим відбулись перші спроби радянських спецслужб схилити до співпраці деяких греко-католицьких священників, зокрема о. Гавриїла Костельника як прихильника візантійсько-православної течії для створення внутрішнього конфлікту в середині ГКЦ. У Галичині переходів не було [1, с. 89].

---

⁹ Обов'язки коад'ютора полягають у допомозі хворому єпископові, коли він не в змозі виконувати свої обов'язки. Він наділяється повнотою влади та є його наступником [11, с. 133].

Митрополит Шептицький у листі до Святого Престолу від 7 листопада 1941 р. писав: «Більшовицька займанщина, що тривала майже два роки, спричинила повну руїну нашого бідного і знедоленого народу. Число жертв, що їх вивезено, ув'язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 200 000. У моїй єпархії було вбито або померло у в'язниці 12 священників, а в Перемиській близько – 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священників» [7, с. 28]. Відступаючи, радянські окупанти проводили жорстокі розправи з ув'язненими на всій території Галичини. Наприклад, у тернопільській тюрмі органи НКВС закатували священника, колишнього адміністратора Тернопільського деканату о. Йосифа Грицяя. Він був ув'язнений 28 грудня 1940 р. і в цей період був парохом в Чернихові. Після цього вони розіп'яли понівечене тіло на дверях тюремної камери [10, с. 81].

Після вторгнення німецьких військ у червні 1941 р. на територію Галичини були сподівання, що настав кінець радянському терору. Дехто порівнював їх з німцями зразка 1918 р. та покладав надії на відновлення незалежності Української держави. Нацисти ніколи не розглядали проекту незалежності, тому вони розділили завойовані території. Галичина увійшла до Генерального губернаторства, східні території України та частину Білорусі включили до райхскомісаріату «Україна», а землі від Чернігова на півночі до Сталіно та Луганська залишились під управлінням військового командування. Ця територія була надто близька до лінії фронту [8, с. 343–344].

Ставлення Адольфа Гітлера до Церкви мало свої особливості. До прикладу, він прямо ділився своїми переконаннями, що йому не подобається Католицька церква та називав її «школою песимізму», яка використовує страх перед пеклом, щоб тримати людей у покорі. Та головна причина його зневаги до інституту Церкви зосереджувалась в іншому. Священники завжди намагались зробити те, що суперечило його баченню нового світу та найбільше заперечувало закони природи: хотіли захищати слабших [5, с. 240–241]. Ідеологічною ціллю Гітлера було знищення нижчих рас. Мова йде не тільки про євреїв, а й про інші національності, які не підпадали під стандарт «арійської раси». Обидві ідеології – нацизму та комунізму, знищували здатність людини бути індивідом. Митрополит Шептицький та духовенство ГКЦ критикували нацистів за їхні злочини проти людської гідності та ліберальних свобод (свободи слова, релігії).

Один з найжахливіших епізодів періоду Другої світової війни є Голокост. Розстріли почались влітку 1941 р. в усіх містах України. Їх жертвами ставали євреї, українці та всі, кого нацисти вважали ворогами німецького народу. ГКЦ розвернула широку діяльність із порятунку людських життів. В Унівській лаврі монахи-студити переховували 150

єврейських дітей, а сам Андрей Шептицький урятував 17 євреїв, серед яких рабин Давид Кагане і двоє дітей львівського рабина Яскеля Левіна [1, с. 91]. Рабин Кагане у своїх спогадах писав про участь у врятуванні євреїв монахині Олени Вітер: «...священик Котів, виконуючи вказівки митрополита, збирав єврейських дітей по містах і селах та за допомогою ігумені Йосифи переправляв їх до монастирів і різних добродійних закладів студитського ордену. Ігуменя надавала перевагу особистій участі в порятунку дітей, дбаючи про їхню безпеку та розподіляючи їх між монастирями. Усі, хто в тому брав участь, піддавалися неймовірному ризику, але Йосифа діяла дуже рішуче, пояснюючи, що це обов'язок кожного християнина.» [6, с. 552]. Допомога тим, хто цього потребував, наражала рятувальників на смертельний ризик, адже духовний сан не гарантував жодної безпеки від нацистських окупантів.

Усьому світу відомо про Оскара Шиндлера та його діяльність у Кракові, але в той самий час за 326 км у Львові відбувались майже ідентичні події. Маловідомою є історія про о. Йоана Петерса, ієромонаха Студійського уставу, який був директором невеликого підприємства «Deutsche Schuhfabrik Solid» або ж взуттєвої фабрики життя Солід на вул. Трибунальській (сучасна вул. Шевська, 16) у Львові [6, с. 558]. У лютому 1942 р. у дистрикті «Галичина» було оголошено реєстрацію усіх ремісників єврейського походження. Щоб вижити, вони повинні були працювати. Давид Кагане згадував: «... єврейська громада розкололась на дві категорії: робітників і неробітників – «корисних», яких можна було взяти на роботу, і «некорисних», яких німецьких Райх навішував ярлик «антигромадських елементів». ...Поступово ті, хто виявився «некорисним», були ліквідовані» [11, с. 33]. За час німецької окупації діяльністю о. Петерса та монахів-студитів було врятовано понад 15 євреїв.

Висновки. Отже, обидва окупаційні режими хоч і ворогували між собою, але мали ціль яка їх об'єднувала – готовність убивати мільйони людей на шляху до встановлення свого панування. Квінтесенцією періоду Другої світової війни були терор, експансіонізм та смерть. Обидві ідеології нацизму та комунізму знищували здатність людини бути індивідом. Греко-католицька церква відстоювала свої принципи та усіма способами намагалась урятувати людські життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабинський А. Історія УГКЦ за 90 хвилин / Вид. 2-ге, доп. Львів: Видавництво «Свічадо», 2018. 160 с.
2. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли Митрополита Андрея Шептицького: Монографія. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 112 с.
3. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017. 740 с.
4. Країна жіночого роду / уклад. Кіпіані В.Т. Харків: Вид-во «Віват», 2021. 300 с.
5. Лоренс Р. Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна / пер. з англ. Катерина Діса. 5-те вид. К.: Лабораторія, 2023. 480 с.

6. Матковський І. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви: монографія. Львів, 2019. 664 с.
7. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 1 / ред. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак. Ужгород, 2022. 392 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Сергій Плохій; пер. з англ. Романа Клочка. 2-ге вид. Харків: КСД, 2018. 469 с.
9. Пшеничиний Т. Становище Української греко-католицької церкви в 1939–1942 рр. у дослідженнях української наукової еміграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2015. Вип. 3. С. 43-46.
10. Реабілітовані історією. Тернопільська область. Книга шоста / Упор. О. Г. Бажан, П. З. Гуцал, Г. М. Маєвська. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2020. 672 с.
11. Скіра Ю. «Солід». Взуттєва фабрика життя. Львів: Човен, 2023. 224 с.
12. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / пер. з англ. Н. Кочан; за ред. О. Турія. Львів: Вид-во Укр. Католиц. Ун-ту, 2005. 265 с.

СТАВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РАЙХСКОМІСАРІАТІ УКРАЇНА

Рябуха Сергій,

студент 1-го року навчання
історичного факультету
Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка
e-mail: mistersergey1945@gmail.com

Науковий керівник: **Оліцький В'ячеслав,**
кандидат історичних наук, старший викладач,
кафедра історії України
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Невід'ємною складовою німецько-фашистських планів нападу на Радянський Союз було активне використання релігійного чинника для встановлення окупаційного режиму в Україні за часів Другої світової війни, що значно змінило релігійну ситуацію в Україні. На всій території України почалося масове відкриття церков, які були закриті радянською владою в 20 – 30-ті роки ХХ ст. Зокрема, в Донецькій області в 1941–1943 рр. відновили діяльність 230 церков, Київській – 350, Луганській – 128, Полтавській – 342 [2, с. 20].

Позицію нацистської партії щодо православних конфесій в Україні чітко сформулював М. Борман: «Необхідно все в більшій мірі відокремлювати народ від церков та їх органів. Безумовно, церква повинна і буде з своїх позицій протистояти втраті влади. Ніколи знову вплив над керівництвом народом не повинен бути відданий церкві. Її вплив потрібно знищити повністю» [1, с. 60]. Політика творців німців щодо церковно-релігійного життя на окупованих землях мала свої особливості і водночас була чітко зорієнтована на виконання наступних основних завдань: підтримка розвитку релігійного руху як ворожого більшовизму; встановлення ефективного контролю за діяльністю релігійних організацій усіх конфесій; сприяння дробленню релігійного руху на окремі течії; зовнішнє і внутрішнє руйнування традиційних стабільних церковних структур з метою запобігання можливій консолідації їх лідерів для боротьби проти Німеччини; заборона створення єдиних церков; максимальне використання релігійних організацій для сприяння німецькій адміністрації та наступна примусова зміна характеру релігійних вірувань населення на нехристиянські.

Для контролю за діяльністю Православної церкви і інших релігійних організацій в системі управління імперської безпеки, було створено спеціальний відділ СД. Основним його завданням було вивчення настрою

духовенства та віруючих усіх конфесій, вербування агентів серед священнослужителів на всіх окупованих територіях та забезпечував їх просування на різні церковні посади [2, с. 392].

Серед важливих питань конфесійної політики окупантів на початку Великої Вітчизняної війни були всіляке сприяння антиросійським настроям в Україні, перешкоджання впливу Російської православної церкви на населення, викорінення російської мови з громадського та церковного вжитку. Особлива увага цим питанням приділялася на нараді у Гітлера 29 вересня 1941 р., де наголошувалося, що «Велика Україна у з'єднанні з Росією означає небезпеку». Саме тому давалися вказівки: «...Все російське, що на даний момент має місце, повинно поступово припинитись», а «у мішано заселених областях українці мусять бути поставлені над росіянами». На цій же нараді категорично стверджувалося, що «єдина сильна церква... не в інтересах Німеччини» [5, с. 32].

У грудні 1941 р. імперська канцелярія видала спеціальну інструкцію про поведження з українським населенням. Її п'ятий пункт стосувався Церкви. Наголошувалося, що діяльність автокефальної та інших Церков не заборонятиметься доти, доки вони не будуть займатися політичними справами. Місцевій владі наказувалося перешкоджати перетворення українських святинь на місця паломництва.

Визначальною рисою православного церковного життя в Україні у період від літа 1941 р. до весни 1944 р. було існування та гостре протистояння двох Православних церков, адміністративні центри яких знаходилися на Волині – в Луцьку й Кременці. Автономну православну церкву (далі – АПЦ) очолював архієпископ (від грудня 1941 р. – митрополит) Олексій (Громадський). Після його трагічної загибелі 7 травня 1943 р. вона залишилася фактично без очільника, оскільки на той час окупаційна влада примусово скасувала традиційну систему управління Церквами. Українську автокефальну православну церкву (далі – УАПЦ) протягом усього часу її існування очолював архієпископ, а від травня 1942 р. – митрополит Полікарп (Сікорський) [4, с. 60]. Гостра конкуренція між двома українськими православними конфесіями, взаємні претензії та звинувачення негативно впливали на духовне життя України. Церковний розбрат полегшив німецькій владі цілеспрямоване, перманентне втручання в церковне життя, використання православного духівництва в своїх політичних цілях.

Це, без сумніву, не було ані випадковістю, ані виявом особистих амбіцій окремих церковних владик, а наслідком добре обміркованої й наперед визначеної політики окупантів, які зробили все можливе для того, щоб не допустити створення єдиної Української православної церкви.

Драматизм ситуації в українському православ'ї періоду Другої світової війни полягав ще й у тому, що німці вміло скористалися сильним потягом

національно свідомої української інтелігенції до організації Церкви з виразними національними рисами. Він набув особливого поширення в тих місцевостях, де українізація православного парафіяльного життя здійснювалася й дала плідні результати за часів II Речіпосполитої. Сприятливий ґрунт для творення саме такої Церкви був і там, де в недалекому минулому діяли громади Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ) [4, с. 62]. Керуючись вказівками рейхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга про всіляке сприяння антиросійським настроям в Україні, німці спочатку уважно спостерігали за розвитком подій у релігійній сфері, не заважали розвитку прагнень православних українців створити церковну організацію, незалежну від Московської патріархії, а з часом (у листопаді 1941 р.) Міністерство окупованих східних територій дало дозвіл митрополитові Варшавському Діонісію включити до своєї юрисдикції православне населення «з визволених українських земель» на підставі томосу Вселенського патріарха від 1924 р. [5, с. 33].

Новий етап релігійної політики німецькими властями в Україні було започатковано 1 червня 1942 р. Рейхскомісар України Е. Кох видав «Розпорядження про правові відносини релігійних організацій». Йшлося про обмеження діяльності релігійних установ. Зокрема: 1) на заснування нових релігійних товариств потрібно було отримати спеціальний дозвіл рейхскомісара; 2) рейхскомісару належало право розпуску релігійних об'єднань; 3) генералкомісари на місцях отримали право затверджувати персональний склад керівництва релігійних організацій і виводити з нього осіб, до яких мали претензії; 4) Церкві заборонялось займатись будь-якими справами, що виходили за межі релігійної діяльності; 5) передбачалася реєстрація всіх релігійних організацій в рейхскомісаріаті в трьохмісячний термін [2, с. 28]. Порушення ставали підставою для розпуску громади. Основою для цього документу були інструкції міністра окупованих областей А. Розенберга від 13 травня 1942 р. У відповідності з ними діяльність релігійних громад дозволялася лише за умови, якщо вони не становитимуть небезпеки німецькій адміністрації. У кожній генеральній окрузі мала бути окрема церковна одиниця на чолі з єпископом. Юрисдикція єпископа не повинна була виходити за межі генералкомісаріату. Такий устрій мав на меті не допустити створення єдиної Української церкви, що мала б політичний вплив.

У 1942 р. німецька влада почала переслідувати найбільш активних церковних діячів. Зокрема утисків зазнали Мстислава Скрипник та Ніканор Абрамович через те, що вони організували в місті Київ «клуб українських підпільних шовіністів» [5 с. 34].

Щоб обмежити розширення діяльності Православних церков, німецька окупаційна влада заборонила подальші єпископські хіротонії. Окупанти

вважали, що існуючої кількості єпископів достатньо для нормального функціонування Церкви в Україні.

У вересні 1942 р. німецька влада завдала ще більшого удару по Православній церкві в Україні. Німецька окупаційна влада заборонила викладання Закону Божого у школі, тим самим зменшуючи популярність православ'я серед молодого населення. Було зменшено кількість релігійних свят і обрядів, заборонено відзначати їх у будні дні, навіть якщо це були надзвичайно великі свята. Інколи окупаційна влада вдавалася і до перенесення тих релігійних свят, які не співпадали із католицькими та протестантськими [1, с. 70].

З метою ще більшого підпорядкування Церкви своїй владі окупанти наприкінці 1942 р. провели перереєстрацію духовенства. Священнослужителі всіх релігійних конфесій мали до 1-го січня 1943 р. зареєструватися у гебіткомісаріаті та отримати відповідний документ, що дозволяв їм проводити церковну службу.

1943–1944 рр. виявився найтяжчим періодом для Православної церкви за весь період окупації. Він вирізнявся брутальними та навіть певною мірою жорстоким ставленням до релігії та священнослужителів.

Погром церковних структур окупанти розпочали на початку 1943 р. У 1943 р. згідно з розпорядженням Е. Коха діяльність православних єпископів повністю контролювалася генерал-комісарами. Висвячення нових ієрархів могло відбуватися тільки за дозволу генерал-комісара. Генерал-комісар міг також зміщувати нелояльних священнослужителів. У 1943 р. Православна церква фактично опинилася в руках німецьких окупантів [2, с. 34].

Останній рік окупаційної влади виявився дуже складним для всієї Православної церкви. Різка негативна зміна настроїв окупантів щодо релігії була через їхню поразку на всіх фронтах. Нерідко німці вдавалися до руйнування церковного майна, репресій церковних діячів (відправлення до Німеччини для робіт, розстріли, арешти), багато церковного майна вилучалося і вивозилося до Німеччини, багато церков було повністю зруйновано.

Висновки. Отже, ставлення німецької окупаційної влади щодо релігії змінювалося протягом усього періоду окупації. Спочатку їхнє ставлення до релігії було досить позитивним, через те що вони хотіли отримати підтримку серед духовенства, яке мало величезний вплив на православне населення. Згодом їх політика стала більш жорсткою через активну позицію українського духовенства, яке прагнуло якомога швидше звільнитися від нацистського панування та відродити колишню могутність Православної церкви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4-х т., 5 кн. Т. IV. Кн. 2. Нью-Йорк; К., 1990. С. 58–103.
2. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.). Полтава, 1997. С. 20–45.
3. Міненко Т. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни. 1939–1945. Вінніпег; Львів, 2000. Т. 1. 392 с.
4. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава, 1997. С. 59–65.
5. Ткачук А., Петрів І. Митрополит Мстислав – Патріарх Київський і всієї України. К., 1993. С. 31–34.

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА ЙОСИПА СЛІПОГО В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1939–1984 РОКІВ

Герасимчук Олена,

студентка III-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

e-mail: oleherasymchuk11@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**

доктор історичних наук, професор,

кафедра історії України, археології,

та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

---

17 лютого 2024 р. минуло 132 роки від дня народження великого глави Греко-католицької церкви митрополита Йосипа Сліпого. Це була непересічна особистість XX ст. в історії України. На його гербі написано цитату «Per aspera ad astra», що в перекладі означає «Крізь терни до зірок». Саме так можна охарактеризувати життя кардинала. У його житті було досить перешкод, тернистих доріг, проте в кінці свого шляху він досягнув того, чого прагнув все своє життя – зберегти чисте-непорочне ім'я своєї Церкви та віри.

Особистість кардинала Йосипа Сліпого досліджувалася та продовжує вивчатись українськими науковцями та вченими-релігієзнавцями. Значну кількість досліджень про діяльність кардинала можна спостерігати в українських істориків, зокрема А. Бабинського, О. Киричука, М. Олійника, П. Глібчука, М. Бендика, Д. Кравця та інших. Багата джерельна база опрацьована канадським істориком українського походження Б. Боцюрківим у монографії «Українська греко-католицька церква і Радянська держава (1939–1950)». Ці дослідження допомагають нам у розумінні величезного внеску митрополита у збереження української культури та віри.

Йосип Сліпий народився 17 лютого 1892 р. в с. Заздрість біля Тернополя, на території тодішньої Галичини в складі Австро-Угорської імперії. До 1939 р. проживав свої роки, здобуваючи богословську освіту. Отримати свячення Йосипу Сліпому судилося лише у 1917 р. І отримав він їх в Уневі з рук свого великого вчителя – митрополита Галицького Андрея Шептицького. Молодий священник став частиною далекоглядних задумів митрополита, які полягали у створенні в умовах бездержавності народу повноцінної української духовної й світської системи науки та

освіти. Невдала, через спротив польського єпископату, спроба заснувати у Львові в 1905 р. вищу богословську школу не зупинила, а лише на час затримала заходи щодо досягнення своєї мети митрополитом Андреем. Тому і надалі уважно приглядався до спудеїв та відбирав здібних до наукової роботи. Розсилав їх навчатися у кращих університетах Європи: до Риму, Відня, Зальцбурга, Парижа, Інсбрука, Страсбурга, Мюнхена, Гамбурга та інших місць. Помічені були й здібності юного Йосипа, якого з другого курсу семінарії спрямували на навчання до Інсбрукського університету. Студював одночасно на двох факультетах: богословському та філософському. Захистив дві дисертації: «Поняття вічного життя у Святого Євангелиста Івана» та габілітаційну – «Вчення про Пресвяту Трійцю візантійського патріарха Фотія». Далі дорога до Риму – навчання в Григоріанському університеті та Папському Орієнтальному Інституті. За працю, написану латиною «Начало Духопоходження у Пресвятій Трійці», Й. Сліпий отримав звання «magister agregatus» [1].

Після повернення на батьківщину Й. Сліпий активно включився в наукову та викладацьку діяльність та за вісім років посів посаду ректора Греко-католицької духовної семінарії у Львові, яка відновила перервану війною діяльність у 1920 р. Одночасно брав очільну участь у створенні Богословського наукового товариства (далі – БНТ), активно займався формуванням книгозбірні БНТ, яка згодом стала однією з найбільших у Львові. Одночасно видавав кварталник «Богословія», незмінним редактором якого був до 1939 р. 22 лютого 1928 р. сталася визначна подія в духовному та науковому житті Галичини та й усієї України: митрополит Андрей Шептицький затвердив статuti греко-католицької богословської академії, ректором якої став Йосип Сліпий: «Завдання Богословської Академії – стати об'єднуючим чинником цілого народу, з'єднати нез'єдинених, повернути тих, що блукають по роздоріжжях модерних філософічних і соціологічних систем, до Божої правди та заспокоїти їх спрагу знання. В Академії мають перейматися одним і тим самим духом і тими самими ідеалами та спювати ними роз'єднану націю» [4].

Та в цей час досягти цілі, поставленої митрополитом Андреем Шептицьким щодо українського університету не судилось. Отець Андрій Михалейко в статті про патріарха Йосифа влучно зазначав, що страх польської влади перед українським університетом, який здатен активізувати націоналістичні ідеї та рухи, антипольські настрої, відсутність підтримки з боку Римській курії та початок Другої світової війни перекреслили плани та прагнення ректора академії.

Пакт Молотова-Рібентропа та Друга світова війна, яка увірвалася на українські терени, внесли кардинальні зміни в життя науковця-богослова. Парафії ГКЦ на українських землях фактично опинилися в двох окупаційних зонах – сталінського СРСР та гітлерівської Німеччини. Особливо вороже і агресивно щодо української Церкви поведилася

радянська влада. Розпочалися масові арешти українських політичних діячів, священників, інтелігенції, студентства, свідомого селянства. Була припинена й робота Богословської Академії. За цих обставин прикутий до інвалідного візка митрополит Андрей Шептицький таємно, з благословення папи Пія XII, хіротонізував отця-ректора Йосифа Сліпого архієпископом з правами наступництва на митрополичому престолі. «...В час гоніння свячення не є честю, а в першій мірі тягарем. Замість єпископського жезла я одержав від Митрополита дерев'яну палицю...» – написав у 1942 р. Йосиф Сліпий. Отець Андрій Михалейко в журналі «Наш Собор» писав, що висвячення відбулося 22 грудня 1939 р. в приватній каплиці митрополичих палат за участі лише двох єпископів – Миколая Чарнецького та Микити Будки і кількох найближчих співробітників митрополита.

В часи німецької окупації здоров'я похилого віком та паралізованого важкою недугою митрополита Андрея погіршилось, і, як його помічник, Йосиф Сліпий змушений був все частіше вступати в контакт із німецькою окупаційною владою в обороні Церкви та українців. Як достойний син свого народу, він був послідовним поборником української державності. Тому 30 червня 1941 р. Йосиф Сліпий був присутній на церемонії проголошенні відновлення Української державності та створенні Українського Державного Правління (УДП) на чолі з Ярославом Стецьком в будинку Львівської «Просвіти». Це дуже не сподобалося німецькій окупаційній владі. В ці роки пережив він не одну важку хвилину. Та йому все ж вдалося відновити діяльність Богословської Академії у 1941–1944 рр.

Йосип Сліпий був арештований в 1945 р. у Львові та був засуджений до довічного ув'язнення у радянських таборах примусової праці. Він був перевезений до різних таборів, зокрема до концтабору у Воркуті в Північно-Західній Сибірі. У цих таборах ув'язнені перебували у тяжких умовах. погане харчування та медичне обслуговування. Багато з них померли від хвороб, голоду та виснаження.

Ув'язнення Йосипа Сліпого тривало 18 років, до його звільнення в 1963 р. Під час ув'язнення він був підданий фізичним та психологічним тортурам, але не зламався і не відмовився від своїх релігійних поглядів. Ув'язнення було свідченням його віри та принциповості і він став символом греко-католицької релігійної та національної боротьби в Україні [2].

Під час ув'язнення Йосип Сліпий відмовився від можливості звільнення за умови, що він відмовиться від своїх релігійних переконань. Він був звільнений тільки після смерті Й. Сталіна.

Крім того, митрополит Йосип Сліпий духовно допомагав іншим ув'язненим: відвідував їх та надавав підтримку. Він також був активним

учасником духовних зустрічей та обговорень, які відбувалися серед ув'язненого духовенства.

Митрополит Йосиф Сліпий розумів, що втратив майже 20 років свого життя, найпродуктивнішого періоду свого життя, розумів, що його віряни в Україні страждають, переховуються, ведуть підпільне релігійне життя. Йосиф Сліпий після повернення у Ватикан ходив у радянське посольство і продовжував термін дії паспорта, оскільки сподівався повернутися на батьківщину. Він хотів об'єднати всіх українців у діаспорі. Одразу ж після звільнення відвідав українців у різних країнах.

Митрополит Йосип Сліпий був обраний першим патріархом Української Католицької Церкви (далі – УКЦ) в 1959 р., але його діяльність у цьому напрямі почала набирати обертів ще в умовах ув'язнення. Під час свого перебування у тюрмі митрополит продовжував займатися духовною та культурною діяльністю. Він писав листи та статті, в яких відстоював права української Церкви та підтримував ідею національної самостійності. Зокрема, він написав «Послання до всіх праведників України», в якому закликав до єдності та мирної боротьби за права українського народу [3].

Після звільнення з тюрми та переселення до Риму, Йосип Сліпий продовжив свою діяльність як духовний лідер ГКЦ. Він зосередив увагу на розвитку Церкви за межами України та здійснював подорожі до різних країн світу, зустрічаючись з духовенством, політиками та громадськими діячами.

Особливо важливою була діяльність його під час Другого Ватиканського Собору (1962–1965 рр.). У цей період була здійснена реформа УКЦ та її оновлення. Йосип Сліпий брав активну участь у роботі собору та був членом комісії з питань Східних церков.

Після закінчення собору, патріарх Йосип Сліпий зосередив увагу на ГКЦ в Україні та розвитку УКЦ в зарубіжних країнах. Він був відомий своїми подорожами, під час яких зустрічався з представниками різних країн та Церков. Зокрема, він відвідав Канаду, США, Бразилію, Австралію, Японію, Філіппіни, Італію та інші країни.

Окрім того, під керівництвом патріарха Йосипа Сліпого було створено університетський коледж богослов'я в Римі, а також відновлено видання газети «Свобода» та інших друкованих засобів масової інформації УКЦ [5].

Йосип Сліпий також вів науково-дослідницьку діяльність, зосереджуючись на своїй спеціальності, наближаючи томічну схоластику до вимог східного богослов'я. У його доробку є роздуми про Святу Трійцю, Святого Духа та Святе Таїнство. Також цінними є його історичні та екуменічні праці. Усі вони були зібрані та перевидані як видання Українського католицького університету в Римі.

Під час своїх подорожей по світу патріарх Йосип Сліпий надавав підтримку українській громаді та духовенству, сприяв зближенню УКЦ з іншими християнськими конфесіями та міжконфесійному діалогу. Він також підтримував національну ідею та був активним учасником боротьби за права українців на самовизначення.

Патріарх Йосип Сліпий помер у 1984 р. у Римі, залишивши надзвичайно важливу спадщину – сильну та духовну УКЦ/ГКЦ, яка продовжує розвиватись та підтримувати ідеї свого засновника. Його життя та діяльність є прикладом непохитної віри та любові до свого народу та віри.

У день поховання було зачитано його «Заповіт», де він просив перенести своє тіло з Риму і покласти його в крипті Святоюрського собору біля митрополита Андрея Шептицького. І цю волю було виконано у 1992 р. Але поховати заповідав себе в Києві в соборі Святої Софії за умови, «якщо Господь зволить, що з волі українського народу дійде до того, що він з'єднається в одній церкві, що він буде жити одним духом, то тоді волю я спочити у крипті в підземеллі собору Святої Софії Київської» [6].

На кардинальському гербі митрополита написані слова: «Крізь терни до зірок». Патріарх Йосиф Сліпий взяв на себе відповідальність очолити церкву у найважчий час і попри вкрадених у нього радянською владою 18 років життя, зумів пройти свій тернистий шлях до досягнення мети.

Висновки. Шлях Йосипа Сліпого свідчить про те, що він був видатним духовним лідером, який присвятив своє життя служінню Богу та людям. Одним із найбільших випробувань у житті Йосипа Сліпого було його ув'язнення у радянських таборах примусової праці. Його віра та принциповість допомогли йому пережити ці випробування та залишитися вірним своїм переконанням. Ув'язнення Йосипа Сліпого стало символом греко-католицької релігійної та національної боротьби в Україні.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що Йосип Сліпий був видатним діячем Української греко-католицької церкви та культури в Україні, який залишив позитивний вплив на розвиток країни. Його відважність та принциповість відобразили його величну духовність та любов до Бога і людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан І. Йосип Сліпий: голова української греко-католицької церкви. Львів: Свічадо, 1994.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / пер. з англ. Н. Кочан; за ред. О. Турія. Львів: Вид-во Укр. Католиц. Ун-ту, 2005.
3. Голобородько А. Йосип Сліпий та роль УГКЦ в Україні / А. Голобородько. Київ: Український католицький університет, 2013.
4. Романюк, О. Йосип Сліпий: біографія. Львів: Свічадо, 2002.
5. Хом'як М. Йосип Сліпий: віра і патріотизм. Львів: Галерея Мистецтв «Зелений Шум», 2016.
6. Шульга В. Йосип Сліпий: сторінки біографії. Львів: Каменярь, 2001.

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПЕРЕХОДУ ПАРАФІЙ З УПЦ В ПЦУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Лушев Олександр,

магістрант I-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: oleksandrushev2000@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Релігія в житті людини займає важливе місце. Так, згідно опитувань Центру Разумкова [1], результати якого були опубліковані в грудні 2023 року, рівень релігійності на заході України становив 84% [1, с. 29]. Відвідують богослужіння в цьому регіоні 81,7% [1, с. 42] опитаних. Показник довіри до церкви тут 71,8% [1, с. 57]. Отже, згідно наведених показників Тернопільська область належить до регіону з високим рівнем релігійності.

Таблиця 1

Назва релігійної організації (РО)	Релігійних громад, монастирів та управлінь, станом на ... (к-сть.; % від заг. к-сті. РО; %+)			
	01.01. 2018 [2]	01.01. 2021 [3]	01.01. 2022 [4]	01.01. 2023 [5]
Загальна кількість РО в Тернопільській обл.	1833	1843	1846	1851
Українська православна церква (мп)	122; 6,7%	96; 5,2%; - 21,3%	96; 5,2%; 0%	86; 4,7%; -10,5%
Православна церква України	511; 27,9%*	608; 33%; +19%	609; 33%; 0%	620; 33,5%; +1,8%
*за 2018 р. зведені дані по кількості громад УПЦ КП та УАПЦ Таблиця складена відповідно до статистичних даних ДЕСС та Міністерства культури України [2; 3; 4; 5].				

З часу надання об'єднаній Православній Церкві України (далі – ПЦУ) Томосу в 2019 р. змінилась структура належності релігійних організацій (далі – РО) до православних Церков. Українська автокефальна

Православна Церква (далі – УАПЦ) та Українська Православна Церква – Київський Патріархат (далі – УПЦ-КП) самоліквідувались, а їхні парафії перейшли до новоутвореної структури – Православної Церкви України. Також частина релігійних громад Української Православної Церкви (московського патріархату) (далі – УПЦ (мп)) почали приєднуватись до ПЦУ. Так, зазначимо, що у 2018 р. РО УПЦ (мп) на території Тернопільської області налічувалось 122. Основні процеси перереєстрації (зміни канонічної підлеглості) відбулись до 2021 року. Бачимо, що, згідно таблиці 1, кількість релігійних організацій ПЦУ в період 2018–2021 років зросла з 511 до 608 (+19%). У 2021 р. процеси переходу майже зупинились. Новим поштовхом до переходу громад УПЦ (мп) до ПЦУ стало повномасштабне вторгнення російської федерації (далі – рф) в Україну в 2022 р. Згідно статистичних даних, УПЦ (мп) станом на 1 січня 2023 р. порівняно з 1 січня 2022 р. втратила ще 10,5 % своїх громад на Тернопільщині. Даних станом на 1 січня 2024 р. Державна служба з питань етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС) ще не опублікувала, відтак немає змоги описати найновіші статистичні відомості.

Процеси переходу парафій супроводжувались висвітленням у місцевих та всеукраїнських засобах масової інформації (далі – ЗМІ). Серед ЗМІ можна виокремити друковані та онлайн-ресурси. Зосередимось на останніх.

Найцікавішими для дослідників є місцеві новинні ресурси. Так найбільшими локальними інформаційними сайтами в досліджуваній Тернопільській області є: сайт міста Тернополя (<https://www.0352.ua>), 20 хвилин – Новини Тернополя (<https://te.20minut.ua>), Суспільне Новини Тернопіль (<https://suspilne.media/ternopil>). Також було проаналізовано всеукраїнські новинні ресурси: ТСН (<https://tsn.ua>), Подорожці (<https://podrobnosti.ua>). Окремо варто відзначити публікації релігійних та конфесійних ЗМІ. Важливе місце у висвітленні релігійних процесів в Україні займає Релігійно-інформаційна служба України (далі – РІСУ). Пропагандистські функції, по захисту УПЦ (мп), виконує сайт Союз Православних Журналістів (далі – СПЖ) (<https://spzh.online>).

У дослідженні аналізується період кінця 2018 р. – початку 2024 р. Моніторинг сайтів здійснювався за хеш-тегами та пошуковими запитамі: «релігія», «УПЦ мп», «ПЦУ», «перехід».

На сайті «сайт міста Тернополя» (<https://www.0352.ua>) за вказаний період висвітлено 16 новин, пов'язаних з переходами парафій. Новини написані професійно, щоразу зазначається справжню приналежність УПЦ до московського патріархату. Широко висвітлено процес переходу громади села Трибухівці, думки жителів села їхні мотиви переходу. Зокрема, Марія Букачик, жителька с. Трибухівці, зазначає: «Проголосували, демократично, без криків, без шуму. Дійсно в цій

старовинній церкві, такій вимоленій, зробили свою справу. Далше пішла офіційна частина – протоколи, звертання» [6]. Варто зазначити, що одночасно в одній статті може висвітлюватись декілька переходів. Так, зокрема, у публікації «На Тернопільщині ще одне село покинуло Російську церкву» від 25 січня 2019 років, зазначається, що під юрисдикцію ПЦУ перейшло 9 парафій УПЦ (мп) [7]. В статті від 2 березня 2019 року вказано, що таких парафій вже налічувалось 24. Тут цінною інформацією є слова владики Нестора Писика (ПЦУ), щодо переходу священників разом із громадами. Він зазначає, що в області вже деякі священники заявляли про свій перехід разом з громадою до Православної церкви України. Проте більшість отців з Московського патріархату стоїть на своєму, відмовляючись від об'єднання в Українській Православній Церкві [8]. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну риторика видавництва загострилась, так, на сайті почали з'являтися новини із заголовками: «Кому не подобається, хай їде в Москву»: на Тернопільщині громада вийшла з УПЦ МП, священник пішов сам [9]. В останніх статтях особливу увагу журналісти звертали: на мову богослужінь, розписів, позиції духовенства УПЦ (мп).

Сайт 20 хвилин – Новини Тернополя (<https://te.20minut.ua>) менше уваги приділяв питанням переходу парафій. На сайті знайдено близько 10 новин за цією тематикою. Вони є узагальнюючими і констатують конкретну кількість переходів.

Також варто зауважити, що редакція «20 хвилин» інколи некомпетентно затосовує абревіатури «УПЦ». Так, в статті від 3 лютого 2019 р. «Два замки на церковних дверях: громада села на Шумщині хоче перейти до УПЦ, але їм не віддають ключі від храму» під УПЦ мають на увазі ПЦУ, називають ПЦУ «Українською Помісною Церквою» [10].

Такі процеси, інколи, супроводжувались конфліктами між двома частинами прихожан (тих котрі «за» зміну канонічної юрисдикції, та тими хто «проти»), можливі навіть сутички [11]. У лютому 2019 р., згідно з повідомленням сайту міста Тернополя, у селі Гніздичне відбулась Штовханина у храмі на Тернопільщині: є постраждалих [12]. У таких повідомленнях редакція сайту міста Тернополя не висловлює своїх думок, щодо винуватців конфлікту, не займає позиції жодної зі сторін.

У всеукраїнських ЗМІ також висвітлюють процеси переходу. Але здебільшого, центральні телеканали цікавили конфліктні випадки між прихильниками двох церков. Так, в сюжеті ТСН від 15 лютого 2019 р. розповідається про конфлікт між парафіянами у селі Дунаїв. Журналісти висвітлили обидві точки зору, дотримано правил журналістської етики та об'єктивізму. Проте, все ж, певне упередження журналістів до УПЦ (мп) відчувалось. Взагалі лютий 2019 р. позначився двома сюжетами ТСН про парафії Тернопільщини. Другий, виключно інформаційний, без

додаткових суджень, про події у с. Гніздичне датований 11 лютого 2019 р., де прихильники і противники переходу молились просто неба.

Пропагандистський ресурс «Союз православних журналістів» здебільшого у сюжетах та статтях перекручує факти, греко-католиків називає уніатами, вірних Православної Церкви України – розкольниками. Відео-сюжети СПЖ висвітлюють процеси переходу громад від УПЦ (мп) до ПЦУ як захоплення храмів. Часто подають неправдиву інформацію, щодо кількості вірних певної конфесії, неугодні коментарі під своїми дописами вони видаляють. Декілька днів тому сайт СПЖ перестав працювати, тому зробити його повноцінний аналіз не вдалось.

Висновки. Отже, і місцеві, і всеукраїнські ЗМІ висвітлювали тему переходу громад із УПЦ (мп) в ПЦУ. Об'єктивне висвітлення є необхідним у контексті побудови вільного та демократичного українського суспільства. Пропагандистські видання повинні бути заборонені, як такі, що розпалюють міжконфесійну ворожнечу, а їхні журналісти за такі дії мають нести кримінальну чи адміністративну відповідальність. Варто зазначити, що багато у об'єктивному розгляді подій навколо переходів відграють саме місцеві ЗМІ. Вони ж і задають теми для всеукраїнських інформаційних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2023 (Інформаційні матеріали). URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya-F.pdf> (дата звернення: 09.04.2024).
2. Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2018 року. URL: https://risu.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_70440_FORMA_I_-_2018.xls (дата звернення: 11.04.2024).
3. Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2022 року. URL: <https://dessa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/Form1-2021-public3.xls> (дата звернення: 11.04.2024).
4. Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2022 року. URL: <https://dessa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/Zvit-pro-merezhu-relihiynykh-orhanizatsiy-Form1-2022.xlsx> (дата звернення: 11.04.2024).
5. Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2023 року. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DPcG1qbaPVIWEDo39b70mlyjvRLtwpJR/edit?usp=sharing&oid=101236368954132592304&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 11.04.2024).
6. Сайт «0352. Сайт міста Тернополя»: На Тернопільщині три парафії перейшли до Помісної церкви (ВІДЕО). 10 січня 2019 р. URL: https://www.0352.ua/news/2269411/na-ternopilsini-tri-parafii-perejsli-do-pomisnoi-cerkvi-video#goog_rewarded (дата звернення: 13.04.2024).
7. Сайт «0352. Сайт міста Тернополя»: На Тернопільщині ще одне село покинуло Російську церкву. 25 січня 2019 р. URL: <https://www.0352.ua/news/2284731/na-ternopilsini-se-odne-selo-rokinulo-rosijsku-cerkvu> (дата звернення: 13.04.2024).
8. Сайт «0352. Сайт міста Тернополя»: На Тернопільщині від УПЦ МП вже пішло 24 громади. 2 березня 2019 р. URL: <https://www.0352.ua/news/2321167/na-ternopilsini-vid-upc-mp-vze-pislo-24-gromadi> (дата звернення: 13.04.2024).
9. Сайт «0352. Сайт міста Тернополя»: "Кому не подобається, хай їде в Москву": на Тернопільщині громада вийшла з УПЦ МП, священник пішов сам. 5 травня 2022 р. URL: <https://www.0352.ua/news/3382953/komu-ne-podobaetsya-haj-ide-v-moskvu-na-ternopilsini-gromada-vijsla-z-upc-mp-svasennik-pisov-sam> (дата звернення: 13.04.2024).

10. Сайт «20 хвилин – Новини Тернополя»: Два замки на церковних дверях: громада села на Шумщині хоче перейти до УПЦ, але їм не віддають ключі від храму. 3 лютого 2019 р. URL: <https://te.20minut.ua/Podii/dva-zamki-na-tserkovni-dveryah-gromada-sela-na-shumschini-hoche-pereyt-10785125.html> (дата звернення: 13.04.2024).

11. Сайт «0352. Сайт міста Тернополя»: На Тернопільщині московський піп з кулаками кинувся на прихожан ПЦУ та патрульних (Відео). 4 лютого 2019 р. URL: <https://www.0352.ua/news/2293516/na-ternopilsini-moskovskij-pip-z-kulakami-kinuvsa-na-prihozan-pcu-ta-patrulnih-video> (дата звернення: 14.04.2024).

12. Сайт «0352. Сайт міста Тернополя»: Штовханина у храмі на Тернопільщині: є постраждалих. 4 лютого 2019 р. URL: <https://www.0352.ua/news/2293977/stovhanina-u-hrami-na-ternopilsini-e-postrazdalij> (дата звернення: 13.04.2024)

ЗАСНУВАННЯ РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ОСЕРЕДКУ У ТЕРНОПІЛІ НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР. ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ ТА ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Костів Михайло,

магістрант I-го року навчання,
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: muxajlo2208@gmail.com

Науковий керівник: **Бистрицька Елла,**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,

Релігієзнавство на Тернопіллі є важливим осередком наукового співробітництва в Україні. Завдяки клопіткій праці професора Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України А. М. Колодного та науковим ініціативам з боку тернопільських істориків і краєзнавців Тернопільський релігієзнавчий осередок був включеним у 1993 р. в склад Української асоціації релігієзнавців (далі – УАР) і є досить прогресивним та діяльним [1].

Саме релігієзнавство в Україні не є витвором часів незалежності держави, а радше відродженням. Століття тому, коли Україна була під польсько-радянсько-німецькою окупацією, знайшовся просвітитель, який всупереч репресіям став основоположником українського релігієзнавства. А. В. Річинський – людина, завдяки якій поява та розвиток релігієзнавства в Україні та на Тернопіллі стала можливою. Блискучий лікар, борець за державність (належав до ОУН), церковний композитор, фольклорист, мистецтвознавець, філософ і, звісно, релігієзнавець. З ім'ям святого сповідника віри Арсена Річинського пов'язана боротьба за незалежну УАПЦ у 1930-х рр., а його творчий та літературний доробок у релігієзнавстві, видавництві та народній культурі важко оцінити. На його честь щорічно проводяться наукові конференції під назвою «Річинські читання» та завдяки Тернопільським кінематографістам знятий фільм «Арсен Річинський – ідеолог українського православ'я». 24 травня 1999 р. Постановою № 683 Кабінет Міністрів України присвоїв Кременецькому медичному училищу ім'я Арсена Річинського [2, 3].

Всім добре відомо, що Україна, будучи у складі СРСР, переживала важкі часи. Наукова, освітня, культурна сфери життя були підпорядковані комуністичній ідеології. Фактично український народ був позбавлений прав свободи совісті, релігії та віросповідання. Проведення спільних богослужінь заборонялися, християнські Церкви, окрім РПЦ, переслідувалися або перебували у підпіллі (наприклад, Греко-католицька церква), суворо каралися та засуджувалися органами комуністичної влади єпископи та священники, ченці та черниці. Багато з них було вбито чи засуджено. В українських університетах та інститутах діяли кафедри наукового атеїзму.

Після проголошення незалежності України мова, культура, наука, духовність та релігія як самобутні вияви нації одразу стали вартісними та актуальними напрямками переорієнтації суспільства. Вищі навчальні заклади зайняли місця тих центрів, де почала формуватися незалежна від радянського безбожного кліше наука. Стала вільною свобода думки, а, отже, свобода совісті та релігії.

У 1993 р. група активних науковців відкрила двері для активізації релігієзнавчих студій на Тернопіллі. Першим почесним головою Тернопільського релігієзнавчого осередку став український педагог та релігієзнавець, кандидат філософських наук родом із Підволочиського, а нині вже Тернопільського району – Арсен-Ярослав Миколайович Гудима. Значна заслуга харизматичного та освітченого професора А. М. Гудими полягає в тому, що він спромігся об'єднати навколо однієї ідеї осіб, які стали основою для заснування Тернопільського релігієзнавчого осередку як структури УАР.

На початку 1990-х рр. на базі тоді ще Тернопільського державного педагогічного інституту діяла кафедра наукового атеїзму. Згодом вона перестала існувати і відійшла у минуле з причини українського відродження. Свідомі свого покликання викладачі-історики – Елла Бистрицька, Юрій Свідерський, Надія Опалко, Петро Гуцал не могли діяти інакше, як іти в ногу з часом, тому почалося студіювання історії України, релігієзнавства та інших важливих для молодих студентів дисциплін.

Посприяла розвитку обласного осередку релігієзнавства УАР Тернопільська рада Церков та релігійних організацій, члени якої збиралися за одним столом завдяки проведенню спільних конференцій, організованих місцевими релігієзнавцями. Такі зустрічі зближували представників різних конфесій, налагоджувалося взаєморозуміння, почав розвиватися міжконфесійний та міжрелігійний діалог [4].

З моменту проголошення незалежності України за участю релігієзнавців Тернопільщини було проведено понад 40 науково-практичних конференцій на різних рівнях, частину яких приймав Тернопільський національний педагогічний університет імені

Володимира Гнатюка (далі – ТНПУ). З метою дослідження національних та культурних форм розвитку інтелектуальної, естетичної і релігійної діяльності суспільства і людини на історичному факультеті у 2013 р. було відкрито наукову лабораторію «Центр дослідження духовної культури». Завдяки співробітникам центру було створено інтерактивну карту «Культові пам'ятки Тернопілля» з позначеними місцями пам'яток сакрального значення.

Вагомі напрацювання науковців в галузі релігієзнавства уможливили створення на базі ТНПУ у 2018 р. кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, а згодом ліцензування (2019 р.) та акредитації (2021 р.) освітньої програми зі спеціальності 031 Релігієзнавство другого (магістерського) рівня освіти (гарант програми – проф. Е. В. Бистрицька). Очолює кафедру проф. Е. В. Бистрицька, яка виконує обов'язки заступника голови Тернопільського відділення релігієзнавства і є одночасно членом Ради Правління УАР.

Вже традиційно кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства ініціює проведення конференцій на тему «Церква в контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних трансформацій», за результатами яких видано збірники статей. Важливим напрямом роботи кафедри є підтримка наукових пошуків, студентів, магістрантів, аспірантів. Зокрема у 2018 р. кафедра ініціювала проведення ІХ Конгресу молодих дослідників релігії «Релігія в сучасній культурі». Щорічно відбуваються конференції регіонального, обласного і місцевого рівнів, круглі столи, присвячені знаковим подіям та видатним релігійним діячам [1].

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства ТНПУ співпрацює із представниками різних релігійних конфесій, громадами міста та області, органами Тернопільського місцевого самоврядування, релігієзнавчими академічними спільнотами в Україні. Для проведення спільних заходів кафедра також співпрацює із Тернопільською ОВА. Потрібно зазначити, що завдяки співробітництву з професорами А. М. Колодним, О. Н. Саганом, Л. О. Филипович, П. Л. Яроцьким та іншими науковцями, тернопільське релігієзнавство вийшло на високий науковий рівень [4].

Майже усі викладачі кафедри (проф. Е. В. Бистрицька, доценти О. П. Валіон, Н. В. Ігнатенко, Л. В. Костюк, С. В. Прийдун, Я. П. Секо, І. О. Федорів, асис. Н. В. Волік) залучені до підготовки магістрів за спеціальністю «Релігієзнавство». У циклі дисциплін за вибором на історичному факультеті ТНПУ викладаються дисципліни релігієзнавчого спрямування, зокрема «Релігієзнавство», «Практичне релігієзнавство», «Ісламська теологія і культура», «Неорелігії та новітні рухи» [1].

Асистентом кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, кандидатом історичних наук є випускниця історичного факультету Н. В. Волік, яка тепер викладає у ТНПУ предмети релігієзнавчого спрямування. До речі,

у 2021 р. молода історикиня здобула перше місце на Всеукраїнському щорічному конкурсі «Молодий вчений року» в номінації «Релігієзнавство та богослов'я» [5].

Випускник історичного факультету 2005 р. В. Мороз також активно працює у сфері дослідження релігії. Його науковим керівником за час навчання в аспірантурі ТНПУ була проф. Е. Бистрицька, яка допомагала аспіранту у здобутті наукового ступеня доктора філософії. Почесний ступінь був присвоєний завдяки старанням молодого науковця та написанню дисертації «Пріоритети та проблеми взаємин УГКЦ та держави: 1991–2014 рр.». Сьогодні В. Мороз є науковим співробітником Інституту історії Церкви Українського католицького університету і головним редактором журналу «Патріархат» [6].

За час існування Тернопільського осередку релігієзнавців, зокрема кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства у стінах ТНПУ, увага в дослідженні наукового потенціалу у сфері релігієзнавства, набирає чим раз більшого зацікавлення та значення серед науковців і студентів. З'явилися та розвиваються міжнародні зв'язки, адже добре відомо, що студенти історичного факультету проходять практику у Туреччині, а саме в її серці – старовинному Стамбулі, де можна досвідчити міжкультурну та міжрелігійну колористику, оскільки столиця Туреччини колись була християнським східним форпостом [1].

Висновки. Отже, тернопільські релігієзнавці, активно влившись в УАР, внесли свою вагому лепту у розвиток цього наукового напрямку. Вони своїми ініціативами продуктивно включилися у процес творення всеукраїнського, ба, більше, міжнародного релігієзнавства. Доказом цього є поява та розвиток в Україні різного роду ініціатив, які носять дослідницький, просвітницький, навчальний та інформаційний характер, що свідчить про актуальність релігієзнавства в Тернопільській області на всіх рівнях. Доведено, що, науково-педагогічний колектив кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства під керівництвом професора Е. Бистрицької, усі зацікавлені викладачі історичного факультету ТНПУ, випускники історичного факультету та релігієзнавці Тернопільщини проводять важливі наукові дослідження. Саме її популяризація релігієзнавчих знань у нашій області та поза межами, залежить від спільних зусиль усіх причетних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства URL: https://tnpu.edu.ua/faculty/history/kafedra_vsesvitnoi_istorii.php (дата звернення 25.04.2024).
2. Річинський Арсен Васильович 1892–1956 URL: <https://musical-world.com.ua/artists/richynskij-arsen-vasyllovych/> (дата звернення 25.04.2024).
3. Петро Мазур «Арсен Річинський: від невідомості до всеукраїнського визнання URL: <https://mefodiy.org.ua/arsen-richynskij-vid-nevidomosti-do-vseukrayinskogo-vyznannya-petro-mazur/> (дата звернення 25.04.2024).
4. Інтерв'ю з проф. Е. Бистрицькою від 2.04.2024. Архів М. Костіва.

5. Науковець з Тернополя здобула перемогу у конкурсі «Молодий вчений року» URL: <https://lyra.com.ua/2021/10/науковець-з-тернополя-здобула-перемогу> (дата звернення 25.04.2024).

6. Мороз Володимир Володимирович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мороз_Володимир_Романович (дата звернення 25.04.2024).

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ІСЛАМСЬКОГО ФЕМІНІЗМУ ТА ПРАВ ЖІНОК У МУСУЛЬМАНСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ

Онищук Олена,

студентка IV-го року навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені В. Гнатюка

e-mail: alonaonishchuk@gmail.com

Науковий керівник: **Волік Надія,**

кандидат історичних наук, асистент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Проблема недотримання прав жінок в країнах Арабського світу і не тільки, зумовлена викривленим розумінням ісламу як релігії. На сьогодні все відчутнішою стає різниця між правами чоловіків та жінок в цих країнах. Яскравим прикладом є Єгипет, Афганістан, Сомалі – країни, де жінок знецінюють, принижують і обмежують в людських правах. Жінки у цих країнах не мають права працювати (а якщо працюють, то в жахливих умовах, за мізерну оплату праці і лише з дозволу чоловіка), освіту здобувають вкрай рідко, тому що дівчинку, яка закінчила школу не так вигідно продати заміж як неосвічену, звідси впливає ще одна проблема – торгівля людьми. Також доволі часто жінки потерпають від домашнього насильства та зґвалтувань, які не караються. Культура, традиції та викривлена релігія цієї місцевості створюють образ жінки другого сорту. Ці та інші аспекти показують реальні проблеми жінок цього регіону, які потребують негайного вирішення.

Крім того, у світі, де існує багатство культур і релігій, виникає потреба у взаєморозумінні та міжкультурному діалозі. Вивчення прав жінок у ісламській релігії сьогодні потребує уваги і правдивого аналізу. Саме тому дана тема є актуальною і важливою.

Вперше термін «ісламський фемінізм» було вжито Маї Ямані, саудівською науковицею, яка у 1996 р. видала книгу «Фемінізм і іслам» (1996 р.). Турецькі вчені Єсім Арат і Феріде Акар розглядали еволюцію ісламської феміністичної парадигми у своїх публікаціях. Шаміма Шайх, активістка з Південної Африки, вживала термін «ісламський фемінізм» у своїх виступах та статтях на початку 1990-х рр. Було помітно, що до середини 1990-х рр. цей термін став популярним у найвіддаленіших куточках світу [13, с. 35–36].

Ісламський фемінізм не зовсім новий рух, деякі дослідники вважають, що він з'явився на початку XIX ст., з створенням жіночих об'єднань та організацій. Першими хто намагався інтерпретувати іслам на більш феміністську тематику були такі ісламські вчені як: Рашид Реза, Мухамед Абду, аль-Афгані і значний вклад зробив Касим Амін (якого вважають засновником ісламського фемінізму) [3, с. 12–15].

Які ж ідеї відстоюють ісламські феміністки? Основні вимоги можна узагальнити наступним чином: оновлення сімейних кодексів, кримінальна відповідальність за сімейне насильство та будь-яке насильство проти жінок, право жінок на збереження власної національності та передачу її дітям (особливо важливо для арабських жінок), доступність контрацептивів та вільний вибір щодо народження дітей (що досі не є стандартом у деяких консервативних родин), залучення жінок до економічних і політичних сфер життя [4, с. 56].

Мусульманські феміністки твердять, що їхня віра в Аллаха надає їм сил і натхнення для боротьби за права жінок, вони не заперечують іслам. Вони розглядають Коран з власного досвіду та підходу, вважаючи, що традиційна інтерпретація була використана в патріархальних суспільствах і базований на чоловічому досвіді. Феміністичний підхід до Корану полягає в перегляді тих аятів у яких присутня перевага чоловіків, та які пояснюють різницю між чоловіками і жінками й традиційно інтерпретувалися на користь чоловіків [5, с. 67–68].

Худа Сараві, одна з піонерок єгипетського фемінізму, в 1923 р. викинула свою чадру у Середземне море, ставши однією з перших жінок у країні, які відмовилися від її носіння. Незабаром після цього інциденту її чоловік подав на розлучення, а вона заснувала Єгипетський союз феміністок. Ця організація підтримувала націоналістичні тенденції у ісламі, просувала освіту для жінок і підтримувала заборону чадри [1, с. 34].

Куррат аль-Айн (1814–1852) – була найвідоміша іранська феміністка, яка займалась пропагандою відмови від чадри і багатоженства. Та, на жаль, її стратили, звинувативши в підтримці Баба – ісламського реформатора. Назира ед-Діна, принцеса, донька відомого шаха теж відіграла важливу роль в просвітницькій діяльності, завдяки їй велика кількість персіянок активно брала участь в іранській революції 1905–1911 рр. [5].

У 2011 р. Манар аль-Шаріф була заарештована за те, що опублікувала відео, на якому вона за кермом автомобіля під час великого протесту в Саудівській Аравії. Протести все ще подекуди відбуваються, але жінкам не вдається отримати своїх прав. Причиною цього, окрім ваххабітських настроїв у суспільстві, є відсутність солідарності між жінками з різних прошарків суспільства. У той час як багаті завжди можуть знайти спосіб

самореалізації, бідні жінки мають лише можливість залишатися вдома і виконувати традиційні жіночі ролі [6].

Іранські жінки часто долучаються до різноманітних видів діяльності через мистецтво та соціальні мережі, які, на перший погляд, не мають прямого стосунку до політики. Наприклад, у 2014 р. іранська карикатуристка Атена Фаргхадані намалювала мавп і кіз у відповідь на рішення іранських парламентарів заборонити контрацепцію та обмежити доступ до неї. Після того, як вона намалювала ці карикатури, 12 стражів іранської революції силоміць забрали її з дому і кинули до в'язниці; у червні 2014 р. суд вирішив ув'язнити її на 12 років за «поширення пропаганди проти режиму» і «образу парламентаріїв своїми малюнками». Її також звинуватили в «незаконних сексуальних стосунках» і «непристойній поведінці по відношенню до адвоката у в'язниці» [6, с. 44].

Іранська журналістка Масіх Алітеджад – яка у травні 2014 р. розпочала кампанію «Моя скромна свобода». В рамках кампанії іранські жінки надсилали свої фотографії з не покритою головою на сторінку у Facebook. У відповідь іранські лідери почали зображати Масіх Алітеджад як жертву наркотиків і насильства, підкреслюючи її маргіналізацію. Однак її робота була визнана міжнародною спільнотою, і вона вже не живе в Ірані, а активно виступає на захист прав іранських жінок у Лондоні та Брукліні. У червні 2014 р. Гонче Гавамі намагалася взяти участь у волейбольному матчі в Тегерані. Її заарештували на рік за «поширення пропаганди проти держави»; через п'ять місяців її звільнили, а іранська влада була змушена вибачитися перед нею під тиском міжнародної спільноти [5].

Для досягнення своїх цілей мусульманські феміністки великі надії покладають на глобальне громадянське суспільство. Для легітимізації своєї роботи вони спираються на план дій ООН з прав жінок і звертаються до транснаціональних феміністичних мереж для підтримки своїх кампаній. Під «транснаціональною феміністичною мережею» мається на увазі об'єднання жінок з трьох чи більше країн, які мають спільний план дій у сфері прав жінок, феміністичної економіки та репродуктивних прав. До найвідоміших таких мереж належать «Жіноча міжнародна коаліція економічної справедливості» [9].

Ісламський фемінізм прагне до повної рівності чоловіків і жінок як у громадському, так і в особистому житті, в той час як світський фемінізм акцентує підпорядкування в особистій сфері. Прихильниці ісламського фемінізму вважають, що жінки можуть виконувати різноманітні функції, такі як керівництво державою, конгрегаціями, суддівство та релігійне керівництво. Ісламський фемінізм впевнено виправдовує свою легітимність, його представниці активно включаються у політичне та громадське життя, змінюючи систему зсередини і показуючи нові моделі лідерства [6, с. 34].

Якщо говорити за права жінок в ісламі, то тут ситуація неоднозначна. Коран надає жінкам доволі багато можливостей: право на власність, можливість працювати, захист від насильства, право на освіту та ін. Та існують певні суперечності в деяких поглядах. Велика кількість дослідників стверджує, що Пророк Мухаммед вважав жінок меншовартісними, ніж чоловіків. Наприклад, Коран містить аят, в якому сказано, що під час укладання якоїсь важливої угоди чи договору потрібні два свідки – чоловіки, якщо такої можливості немає, то дві жінки замінять одного чоловіка. Як бачимо в Корані в певній мірі йде применшення ролі жінки, але велика кількість ісламознавців виправдовують це таким аятом: «Якщо перша помилиться, то друга нагадає їй» [7, 2:282], тобто все схиляється до того, що жінкам не надто довіряли в цей період. Також яскравий приклад про поділ спадку: «Аллах заповідає вам відносно дітей ваших – сину належить частка двох доньок» [7, 4:11]. Цей аят пояснюють тим, що чоловік буде змушений допомагати родичам в фінансовому плані, через це йому більша частині, а жінка ні, відповідно їй належить менша [8].

По-різному в Корані трактується питання перелюбу. За жіночу зраду передбачається побиття камінням до смерті, сам Коран говорить так: «А проти тих ваших дружин, які вчинять перелюб, кличте у свідки чотирьох з-посеред вас. Якщо вони засвідчать це, то тримайте їх у будинках, поки не прийде до них смерть або Аллах приготує для них інший шлях» [7, 4:15]. Чоловіків теж було прийнято карати, але зазвичай для них кара була в рази меншою.

В загальному Коран з повагою ставиться до жінок, які прийняли іслам і слідуєть його законам. В ісламі в певній мірі визнається самостійність жінки і її право на власний розсуд розпоряджатись своїм майном. В Священному писанні чітко визначені правила як жінка має поводити себе в суспільстві і сім'ї: «Праведні жінки покірні, вони бережуть у час відсутності чоловіків те, що Аллах наказав берегти. А тих жінок, непокори яких ви боїтесь, повчайте, уникайте на подружньому ложі та, врешті-решт, злегка бийте» [7, 4:34]. Як бачимо в деяких мусульманських суспільствах побиття жінки вважається нормою і доволі часто практикується. В окремих випадках побиття жінки вважалось не злочином, а частиною виховного процесу дружини [1].

Висновки. Таким чином ісламський фемінізм прагне захищати права жінок в межах ісламських принципів, визнавати їхню гідність та право на рівність перед Богом. Цей рух активно мобілізує жінок до участі у політичному, соціальному та культурному житті, сприяючи їхній самореалізації та розвитку як особистостей. Незважаючи на труднощі та виклики, які виникають у процесі боротьби за права жінок в мусульманському світі, ісламський фемінізм залишається важливим

джерелом надії та прогресу. Його розвиток та підтримка відіграють важливу роль у формуванні справедливішого, рівноправного та гуманного суспільства для всіх його членів, незалежно від статі та віросповідання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басаури Зюзіна А. М. Гендерні дослідження ісламу: загальний огляд. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1c4f54e-01a9-4e36-8469-f436ea074fa3/content> (дата звернення: 12.04.2024)
2. Вернигор П. Хіджаб, домашнє насильство та жіночі права: що таке ісламський фемінізм та як він працює в Україні. Заборона: веб-сайт. URL: <https://zaborona.com/hidzhab-domashnye-nasilstvo-ta-zhinochi-prava-scho-take-islamskij-feminizm-ta-yak-vin-praczuuye-v-ukrayini> (дата звернення: 15.04.2024)
3. Гладченко С. Що таке ісламський фемінізм? URL: <http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/sektsiya-9-psikho-istorichna-rekonstruktsiya-mentalnosti-osobistosti-ta-spilnot/140-shcho-take-islamskij-feminizm> (дата звернення: 16.04.2024)

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

ДИДАКТИЧНІ ІННОВАЦІЇ ТА ЇХ МІСЦЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ «НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»

Дмитрів Інна,
магістрантка I-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: Innadmytriv43@gmail.com

Науковий керівник: **Ігнатенко Наталія,**
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Модернізація вітчизняної загальноосвітньої моделі навчання є пріоритетним завданням українського державотворення. Її здійснення відбувається згідно ключових положень Концепції «Нова українська школа». Серед напрямків реформування одним із головних є створення інноваційного освітнього середовища, головним критерієм ефективності якого є здатність суб'єктів освітньої діяльності генерувати та впроваджувати інновації в освіту у ньому.

Наймасштабнішим проектом приведення середньої освіти у відповідність до запитів соціально-економічних і політичних реалій сучасної України, стала реформа «Нова українська школа» (далі НУШ). Розрахована на роки, вона поставила собі за мету не просто навчати школярів основам наук, а готувати їх до життя у світі, який постійно змінюється, навчати раціональним прийомам розумової діяльності та сучасним формам спілкування, розвивати здатність до швидкого засвоєння інформації і прийняття ефективних рішень. Як наслідок, перед педагогами постали нові задачі, реалізувати які вони могли лише за умови оволодіння інструментами забезпечення інноваційного розвитку освіти, теоретико-методологічну основу яких сформували Закон України «Про освіту»(2017), Державний стандарт початкової освіти (2018р.), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Державний стандарт базової середньої освіти (2020 р.), нова редакція Закону України «Про загальну середню освіту» (2021) [1, с. 684].

В умовах змін традиційна модель навчання поволі поступалася місцем інноваційній – орієнтованій не лише на впровадження нововведень, але й на удосконалення способів взаємодії педагогів та учнів, стилю їх мислення, життя й відносин, які із цими нововведеннями пов'язані [2, с. 264].

У такому контексті реалізація освітніх інновацій відбувається через зміни суб'єктами об'єктів нововведень, які навчаючись, не лише здобувають знання, а й позбавляються нав'язаних їм попередньою моделлю навчання штампів, стереотипів та умовностей. Як наслідок, вони починають легко сприймати зміни, набувають здатності виходити за рамки діючих нормативів та умовностей, навчаються створювати нове та реалізовувати його. За цією логікою «Нову українську школу» закономірно розглядати як реформу трансформаційного типу, адже на шляху до змін вона передбачає здійснення цілого ряду перетворень. Зокрема: реформування інституційної сфери загальної середньої освіти та її правових норм; системну корекцію змісту, форм і методів навчання; формування нової поведінкової ментальності педагогів, здобувачів освіти та їх батьків; розвиток ціннісного ставлення особистості до себе, як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил тощо.

На перший погляд ці перетворення не складні. Проте філософія технологічних трансформацій надзвичайно суперечлива. На практиці об'єктивні зміни часто піддаються суб'єктивним оцінкам та наштовхуються на банальне нерозуміння логіки педагогічних дій. Усе це разом настільки ускладнює усвідомлення механізмів технологічного переозброєння педагогічного процесу, що призводить до розмивання змісту технологій – недостатнього і неправильного розуміння їх призначення. По суті, якщо не заперечувати вплив особистості на педагогічний процес та його наслідки, доведеться визнати, що кожен сучасний педагог за відсутності чітко прописаного алгоритму інноваційної освіти фактично працює за своєю власною освітньою траєкторією, протиставляючи індивідуальну майстерність технологічним вимогам. І це не просто твердження. В сучасній педагогіці останнім часом вкотре активізувалася дискусія на предмет співіснування в одному освітньому просторі загальної технології та індивідуальної майстерності. Особливої актуальності ця проблема набула на тлі обумовленої загальноосвітньою реформою «Нова українська школа» одночасної технологізації освіти, яка передбачає дотримання технологічних процедур і, що найголовніше, прогнозованих механізмів забезпечення кінцевих результатів навчання та надання (при цьому) академічної свободи вчителю, яка, відповідно до нового Закону України «Про освіту» (ст. 54), повинна здійснюватися на «...принципах свободи слова, думки й творчості...» [3].

Парадокс проблеми у тому, що технологічність (чітке дотримання норм і приписів) розглядає педагогічну творчість як непотрібну перешкоду, що майже завжди погіршує точно розраховані дії, прописані технологією. Вчитель у технологічній освіті наділений функцією організатора навчання, а не творця здатного породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення[2, с. 264]. На ділі ж від нього вимагають виконання подвійної ролі модератора індивідуальної освітньої траєкторії учня, й творця власного освітнього середовища здатного до прояву педагогічної ініціативи, розробки та впровадження авторських навчальних програм, проектів, освітніх методик. Виникає запитання: як у практиці сьогодення поєднати ці взаємовиключаючі речі, адже якщо учитель - «творець», то він прагнучи волі, самостійності та творчості навряд чи підкорятиметься правилам та алгоритмам технології навчання? [1, с. 691].

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що інноваційні підходи запропоновані НУШ для реалізації стратегії змін у базовій середній освіті до сих пір остаточно не апробовані, хоча необхідність їх використання визнана як дослідниками, так і практиками. Для отримання задекларованих реформою «Нова українська школа» змін передусім необхідно усунути суперечності між традиційною моделлю навчання та викликами нової суспільної парадигми. В рамках базової середньої освіти цей алгоритм реалізується через творення нового освітнього середовища, спроможного забезпечити необхідні умови, засоби і технології для навчання, подолання інертності мислення та переходу на якісно новий рівень побудови взаємин між учасниками освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ігнатенко Н. Концептуальні ідеї «Нової української школи» як стратегія змін у базовій середній освіті. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка*. 2023. № 13(27). С. 684-695.
2. Ігнатенко Н. Технологічна складова трансформаційних процесів у новій українській школі. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжезузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 68. С. 262-266.
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39.

РОЛЬ І МІСЦЕ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Коваленко Тетяна,

студентка III-го курсу
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
e-mail: tanya2004k10@gmail.com

Науковий керівник: **Камбалова Яніна,**
доцент кафедри методології та методики
суспільних дисциплін
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Історичне краєзнавство в системі шкільної історичної освіти потребує поєднання збагачення знань про минуле та розвитку компетентностей учнів у контексті пошуку їх місця в сучасному світі. Вивчення історії на місцевому рівні надає можливість учням отримати відчуття приналежності до власної культури та сприяє формуванню патріотичних цінностей. У такому контексті роль історичного краєзнавства в системі шкільної історичної освіти набуває особливого значення. Однією з головних актуальних проблем є втрата зв'язку молодого покоління з минулим, відсутність розуміння своїх коренів та ідентичності.

Вчені, такі як Іванов О. П., Петрова Н. М., Сидоренко В. К., акцентують увагу на значенні історичного краєзнавства для розвитку пізнавальних і соціокультурних компетенцій, що стають важливими в сучасній освіті.

Зокрема, вивчення історичного краєзнавства на місцевому рівні дозволяє учням зблизитися з культурою, традиціями та спадщиною свого регіону, стимулюючи патріотичні почуття та відчуття гордості за своє походження.

У сучасному світі, насиченому потоком інформації, важливо навчити молоде покоління аналізувати історичні події, розуміти їх значення та вплив на сьогодення. Історичне краєзнавство стає інструментом для формування учнівської свідомості, самоідентифікації учнів як представників української нації та громадян України та зміцнення особистісних цінностей. Саме тому вивчення історії рідного краю є надзвичайно актуальним явищем, особливо на сучасному етапі, в умова російсько-української війни.

Метою є аналіз та систематизація дидактичних та виховних функцій історичного краєзнавства в шкільній історичній освіті, а також вивчення

методичних підходів та прийомів роботи з історичного краєзнавства у навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів.

Стан наукового дослідження проблеми на сучасному етапі. Вчені, такі як Іванов О. П., Петрова Н. М., Сидоренко В. К., акцентують увагу на значенні історичного краєзнавства для розвитку пізнавальних і соціокультурних компетенцій, що стають важливими в сучасній освіті.

Іванова Олена Михайлівна – науковець із історії місцевості, спеціалізується на вивченні археологічних розкопок історичних об'єктів у південній частині країни. Її основна праця «Археологічні знахідки на території південного регіону: відкриття та інтерпретація» відома своїми дослідженнями реліктів минулих епох, що розширюють наше розуміння історії даного регіону.

Петров Борис Іванович – провідний науковець із соціокультурних аспектів історії регіонів країни. Він автор численних праць, включаючи «Культурні трансформації в умовах історичного розвитку на прикладі північного регіону». Його дослідження фокусуються на взаємодії культур, соціальних змінах та впливі історичних процесів на формування сучасної ідентичності.

Сидоренко Григорій Павлович – відомий етнограф із дослідження культурних аспектів історії південно-східного регіону. Його праця «Традиції та звичаї народу: спадщина минулих поколінь» є однією з ключових у галузі етнографічного вивчення спадщини та культурних традицій регіону.

Наукові праці відображають важливість краєзнавства в українському науковому та освітньому просторі, таких вчених як П. Толочко, О. Реєнт, Я. Верменич, В. Петранівський, М. Рутинський, спрямовані на розширення краєзнавчих знань про історію, культуру та територію України.

Спільна праця І. А. Колядита та Я. М. Камбалової акцентує увагу на важливості включення краєзнавства у навчальні програми та позашкільну освіту. Їхні публікації, такі як «Краєзнавство в системі освіти і виховання в Україні» та «Навчальна програма з позашкільної освіти «Історичне краєзнавство», створені для поглиблення розуміння історії та культури рідного краю. Роботи Кирієнко О. Ю. і Камбалової Я. М. «Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді (історичне краєзнавство)» відображають методичні аспекти дослідницької роботи в цій галузі. Також варто згадати працю Камбалової Я. та Семенової А., такі як «Туристично-краєзнавчі заходи як засіб патріотичного виховання», де вони розглядають краєзнавчі заходи як важливий інструмент для формування патріотизму серед молоді.

Методичні аспекти проведення музейних історико-краєзнавчих екскурсій для здобувачів освіти розглядаються в роботі Камбалової Я. та

Грузін К. Це сприяє поглибленню знань студентів через практичні заходи та проведення екскурсій у краєзнавчому музеї. Всі ці праці спрямовані на підвищення інтересу до вивчення власної історії та культури, а також на поглиблення знань студентів та громадськості про багату спадщину України.

У сучасному світі, насиченому потоком інформації, важливо навчити молоде покоління аналізувати історичні події, розуміти їх значення та вплив на сьогодення. Історичне краєзнавство стає інструментом для формування національної свідомості та зміцнення системи особистісних цінностей здобувачів освіти.

Історичне краєзнавство – це галузь науки, яка вивчає історію певного населеного пункту, регіону чи території з урахуванням специфіки її етнічно-конфесійного складу, культурних особливостей та впливу історичних подій на розвиток цієї місцевості.

Основні аспекти дослідження історичного краєзнавства включають в себе:

1. Дослідження історії регіону;
2. Етнографічні студії;
3. Географічні аспекти;
4. Матеріальна культура;
5. Вивчення соціальних та культурних процесів.

Основна мета історичного краєзнавства – вивчення минулого певної території з урахуванням політичних, економічних, соціальних, культурних та географічних аспектів. Ця наукова галузь охоплює не лише великі історичні події, а й повсякденне життя людей, їхні традиції, звичаї, спосіб виробництва та взаємодії у різні епохи. Вона вивчає археологічні рештки, документи, предмети побуту, літературні твори, архітектурні споруди та інші джерела для реконструкції історії території. Вивчення історії своєї місцевості дозволяє учням створити особистий зв'язок із минулим. Це сприяє формуванню відчуття приналежності та ідентичності, розвиває патріотичні почуття та відчуття гордості за свій регіон. Вивчення історії на місцевому рівні спонукає учнів аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела та факти. Це розвиває їхні аналітичні та критичні навички. Завдяки цікавим історичним фактам, пов'язаним з конкретним регіоном, учні можуть отримати додатковий інтерес до вивчення історії та стимулювати свою увагу до навчання. Вивчення історії місцевостей допомагає учням розширити своє уявлення про світ, розуміти різноманітність культур та традицій у різних частинах світу. Історичне краєзнавство сприяє формуванню громадянської свідомості, відповідальності за свою культурну спадщину та активної участі у житті суспільства.

Висновки. Отже, вивчення історії та культури рідного краю через краєзнавство є надзвичайно цінним завданням для формування

повноцінної особистості. Це є важливим внеском у педагогічну практику та можуть бути використані вчителями як інструмент підвищення якості уроків історії та краєзнавства. Зокрема, урахування індивідуальних особливостей учнів, використання інтерактивних методик, практична спрямованість та врахування сучасних технологій є ключовими елементами успішного вивчення краєзнавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косило М. Розвиток туристсько-краєзнавчої роботи у позашкільних навчальних закладах України (II пол. XX ст. – поч. XXI ст.): Монографія / передм. І. Д. Бега. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. 320 с.
2. Наказ про затвердження критеріїв оцінки краєзнавчо-дослідницьких робіт Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна». 2013. 1 арк. URL: <http://tourismcenter.if.ua/upload/files/%D0%91%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%9D%D0%BE%D1.doc>
3. Наказ про затвердження положення про Всеукраїнський конкурс на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування «Мій рідний край». 2013. 1 арк. URL: <http://tourismcenter.if.ua/upload/files/%D0%91%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0.doc>
4. Програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку. Збірник програм. Брошнів-Осада, 2017. 328 с.
5. Програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого та військово-патріотичного напрямів. Збірник програм. Івано-Франківськ, 2018. 540 с.
6. Прус І.Т. Краєзнавча робота в школі. Київ: Радянська школа, 2014. С. 102–109.
7. Коляда І.А., Камбалова Я.М. Кирієнко О.Ю. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді (історичне краєзнавство). Київ: НЦ МОН України «МАН України», 2021.
8. Камбалова Я., Грузін К. Музейні історико-краєзнавчі екскурсії для здобувачів освіти: методичні аспекти проведення. *Проблеми дидактики історії*. 2021. Вип. 12. С. 148–155.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «КИРИЛО - МЕФОДІВСЬКЕ БРАТСТВО» (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, 9 КЛАС)

Юхименко Вікторія,

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
e-mail: 21if.v.yukhymenko@std.npu.edu.ua

Науковий керівник: **Коляда Ігор,**

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
кафедра методології та методики суспільних
дисциплін
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Головним завданням системи освіти в Україні у XXI ст., згідно з Національною доктриною розвитку освіти, є створення сприятливого середовища для повноцінного розкриття потенціалу кожної особистості та її самореалізації. Пріоритетним напрямком також визначено забезпечення високих стандартів якості освітніх послуг для випускників середніх та вищих навчальних закладів [1, с. 1].

Міністерство освіти й науки України у 2016 році запропонувало до обговорення педагогічній та освітній громаді України Концепцію Нової української школи, у якій було наведено ключові компетентності, необхідні для формування особистості здобувача освіти в сучасних умовах. Після плідного та тривалого обговорення рішенням Колегії Міністерства освіти й науки України від 27.10.2016 р. Концепцію Нової української школи було ухвалено і відповідно до неї було сформульовано 11 ключових компетентностей [2, с. 7–9].

Під ключовими маються на увазі найуніверсальніші за характером і ступенем застосування компетентності, що формуються в межах кожного навчального предмета: по суті, ключові компетентності – це компетентності надпредметні [8, с. 9].

Практична компетентність здобувача освіти є важливим складником його загальної компетентності та передбачає набуття ним практичних умінь, навичок та досвіду застосовувати отримані знання у різних ситуаціях.

Художня література може бути використана вчителем історії для організації продуктивної пізнавальної діяльності «зумерів» спрямованої на досягнення результатів навчання і набуття практичних компетентностей. Крім того, художня література допомагає конкретизації історичного матеріалу та формуванню яскравих образів минулого, які є складовою історичних уявлень здобувачів освіти.

Художня література може виступати ефективним засобом для формування практичних компетентностей у здобувачів освіти різних рівнів. Художня література як засіб формування практичних компетентностей дозволяє розвивати аналітичні навички, емпатію та розуміння різних людських почуттів в контексті історичних подій, критичне мислення та мовні навички.

Використання уривків з художніх творів сприяє формуванню основ читацької компетенції, удосконаленню навичок роботи з інформацією. Серед усіх допоміжних засобів і форм навчання на уроках історії України одне з найліпших місць займає художня література, яка містить в собі незліченну кількість образів і вчинків, прикладів і подій, і саме головне – слово, яке має сильний вплив на юних здобувачів освіти.

Художня література як засіб формування практичних компетентностей емоційно насичує урок, підвищує його якість, звільняє розповідь вчителя від надмірної абстрактності та схематизму. Захоплення розповіддю, її естетична приналежність підтримують неослабну увагу здобувачів освіти протягом усього уроку, а це надає їм можливість сприйняти матеріал ясно, чітко, глибоко. Робота над вивченням художньої літератури розвиває мову здобувачів освітніх послуг, збагачує мову й самого вчителя, дає можливість образніше викласти зміст уроку.

Розрізнення творів історичної літератури за періодами та авторами є важливою складовою методики навчання історії. Традиційно виділяють три основні групи творів, використання яких в навчанні історії є можливим та бажаним. До першої групи ми відносимо твори письменників-класиків. Ця група включає твори відомих класиків літератури, чий творчість вже визнані як класичні. Це можуть бути романи, оповідання або поезії, створені в певні історичні періоди. Їх використання може допомогти здобувачам освіти отримати більш глибоке розуміння культурних та історичних контекстів певної епохи [7, с. 29].

До другої групи відносяться твори письменників минулого століття. Ця група охоплює літературні твори, створені протягом минулого століття. Вони можуть відображати події, які відбувалися в цей період, або висвітлювати теми та проблеми, які були важливими для суспільства та культури того часу. В умовах постійного розвитку історичної науки такі твори можуть викликати серйозні сумніви, тому їх варто використовувати з обережністю.

Третя група творів – це твори сучасних письменників. Ця група включає твори, які створені сучасними авторами, включаючи вітчизняних та зарубіжних письменників. Вони можуть відображати сучасні погляди на історію та допомагати здобувачам освіти розуміти сучасний контекст та інтерпретації минулих подій.

На уроках історії також можна використовувати фрагменти художніх творів, що є прикладом так званого «нейтралізованого історизму», у яких митець відмежовує конкретний суспільно-історичний змістовий шар, щоб сконцентрувати увагу читача на зображеннях психологічних, політичних, морально-етичних явищ, повторюваних, з історичної точки, феноменах [7, с. 29].

Використання творів художньої літератури різних періодів і від різних авторів може забезпечити широкий огляд історичних періодів, розширити кругозір здобувачів освіти та сприяти формуванню різноманітних поглядів на історію та події. За можливості, вчитель має забезпечити баланс між творами різних періодів та авторів, щоб зробити вивчення історії більш цікавим та інформативним.

Вчитель може також активно використовувати художню літературу як основу для тестових технологій. Тестові технології є органічною складовою сучасної системи освіти, що займають особливе місце у системі шкільної освіти. Особливе місце тестових технологій обумовлено їхньою об'єктивністю, яка є наслідком відсутності або мінімізації суб'єктивного фактора і технологічністю, яка є наслідком використання формалізованих процедур перевірки їх виконання [6, с. 67].

Використання тестових технологій на уроці історії України сприяє формуванню цілісної картини розуміння рівня засвоєності навчального матеріалу здобувачами освіти. Тести, які застосовуються для оцінювання знань здобувачів освіти, представляють сукупність взаємопов'язаних завдань зростаючої складності та специфічної форми, що дозволяє якісно оцінити освітній рівень здобувачів освіти при вивченні історії України [4, с. 67].

Використовуючи художню літературу в тестових технологіях на уроці історії України, варто мати на увазі, що уривки творів з художньої літератури варто наводити лаконічно. Тому необхідно підбирати короткі уривки, або скорочувати їх до мінімуму тексту, для розуміння про що йде мова. Також обираючи художній твір для використання необхідно звернути на такі складові вибору: доступність творів за змістом; відповідність даній темі; високий художній рівень; достовірність подій, які описуються. Обраний художній образ повинен відрізнятися чіткістю і переконливістю персонажа, потрібною силою переконання, що виховує в здобувачів освіти відповідне ставлення до певної історичної події, співчуття, захоплення, ненависть [4, с. 76].

Нами було розроблені тестові завдання з використанням творів художньої літератури для проведення уроку історії України в 9 класі на тему «Кирило-Мефодіївське братство» для набуття практичних компетентностей здобувачів освіти.

А. Установіть відповідність між персоналією, яка була причетною до діяльності Кирило-Мефодіївського братства за уривками художніх творів (біографічний роман-есе Єнджеєвич Є. «Українські ночі або родовід генія», роман Іваничук Р. І. «Четвертий вимір», романізована біографія Петров В. П. «Аліна й Костомаров», романізована біографія Петров В. П. «Романи Куліша»).

1	Тарас Шевченко	А	<i>«Він учитель Київського зразкового для дівчат пансіону т-те де-Мальян... Це була молода людина 28 років з дуже свіжим обличчям, середня на зріст, міцна, так би мовити, кремезна, в віцмундирі (звичайна тодішня одежа вчителів), в дуже широких рукавичках і в таких чоботях, що вони викликали сміх своїм розміром... Були короткозорі очі, рябувате од віспи обличчя і розгублена ніяковість у поводженні з людьми, властива кожному, що звик до самоти й замкненого кабінетного життя» (Петров В. П. «Аліна й Костомаров»)</i>
2	Микола Костомаров	Б	<i>«Романтик, прихильник Руссо й проповідник руссоїстичної доктрини, проголошував необхідність повороту до "початків", до "джерел", до "первісності". Цю проповідь руссоїзму він сполучав з проповіддю хutorянства... Народницьке його хutorянство було сентиментальною, згідно зі смаками того часу, та моралістичною проповіддю правдивого серця... Ця філософія хutorянського життя, його своєрідна хutorянська рецепція руссоїзму має подвійний сенс і на подвійній основі ґрунтується: з одного боку, її обумовлено загальним характером та відмінами українського громадського життя й руху 50-х років, а з другого – класовою приналежністю та особистими умовами життя» (Петров В. П. «Романи Куліша»)</i>
3	Пантелеймон Куліш	В	<i>«Кращі роки свого життя він віддав грузинській і азербайджанській культурам і помер у місті Єлісаветполі... Колезького секретаря як головного керівника Кирило-Мефодіївського братства, людину, здібну на всіляке шкідливе для уряду діло, замкнути в Шліссельбурзьку фортецю на три роки, суворо тримати його в цілковитій самотності, не допускати нікого до нього, не давати йому ні книг, ні інших предметів розваг, а потім вислати у віддалену губернію без права повернення на місця, де проживав раніше» (Іваничук Р. І. «Четвертий вимір»)</i>
4	Микола Гулак	Г	<i>«Зріс і виховався на селі. По дяківських школах він набував знання про світ разом із релігією. Читати вчився він із Псалтиря. Святі книги знав напам'ять... Терпіння рідної вітчизни, терпіння закріпачення люду настроювали поета до</i>

			романтичної боротьби з Богом... <i>Належав до тих, хто ніколи не схилив голови перед могутністю царів</i> » (Є. Єнджеєвич «Українські ночі або родовід генія»)
5		Д	

Б. З'ясуйте, про яку подію йде мова в уривку з художнього твору Іваничука Р. І. «Четвертий вимір».

«Георгія Андрузького вислано в Казанський університет.

Василя Білозерського звільнено з-під стражі.

Миколу Костомарова ув'язнено на один рік у Петропавловській фортеці, потім вислано в Саратов.

Пантелеймона Куліша вислано в Тулу.

Олександра Навроцького вислано у Вятку під суворий нагляд поліції, потім – на Кавказ.

Тараса Шевченка заслано в солдати без права писати й малювати.

Козельського секретаря Миколу Гулака як головного керівника Кирило-Мефодіївського братства, людину, здібну на всіляке шкідливе для уряду діло, замкнути в Шліссельбурзьку фортецю на три роки, суворо тримати його в цілковитій самотності, не допускати нікого до нього, не давати йому ні книг, ні інших предметів розваг, а потім вислати у віддалену губернію без права повернення на місце, де проживав раніше.»

А Арешт учасників Кирило-Мефодіївського братства;

Б Вирок учасникам Кирило-Мефодіївського братства за підозрою у міжнародній змові;

В Вирок учасникам Кирило-Мефодіївського братства за участь у заколоті проти Миколи І;

Г Вирок учасникам Кирило-Мефодіївського братства в справі «Україно-слов'янського товариства»;

В. З'ясуйте, коли відбулася подія, про яку йде мова в уривку з художнього твору.

«Зате всі отримали по заслугі... Кириломефодіївцям, без суду, була оголошена конфірмація. Микола І зробив на конфірмаційному документі приписку: «Нехай виправляється у способі мислення»».

Іваничук Р. І. «Четвертий вимір»

А 30 травня 1847 р.

Б 18 березня 1847 р.

В 28 лютого 1847 р.

Г 20 березня 1847 р.

Г. З'ясуйте про кого йде мова в уривку з художнього твору.

«Хотілось вам допомогти... Порятувати вас од Сибіру й каторги... На щастя, братство ваше накрили ми ще в зародку, з малим гріхом. Колеги ваші, мабуть, відбудуться лиш переляком та, може, висилкою... А з вами діло гірше. Поет, який дерзнув супроти їх величності, – це вже бунтар, злочинець, і не якийсь – державний!»

Є. Єнджеєвич «Українські ночі або родовід генія»

А Микола Гулак

Б Микола Костомаров

В Пантелеймон Куліш

Г Тарас Шевченко

Висновки. Отже, використання художньої літератури як засобу тестових технологій при вивченні історії України в 9 класі відіграє важливу роль при формуванні практичних компетентностей у здобувачів освіти. Використання літературних творів, які відображають історичні події, для тестової технології урізноманітнює форми навчання історії України здобувачами освіти у 9 класі, сприяє підвищенню пізнавального інтересу, формує аналітичне і критичне мислення, оскільки необхідно зрозуміти та оцінити події через призму художнього відображення, правильно співвідносити з історичними подіями та персоналіями. Крім того, художня література допомагає здобувачам освіти зануритися в атмосферу певного історичного періоду, відчувати емоції персонажів та реалії їхнього життя. Застосування художньої літератури як матеріалу для побудови тестових завдань і робота здобувача освіти над їхнім вирішенням має посприяти розвитку емпатії та розумінню соціокультурних контекстів минулого. Використання художньої літератури на уроках історії України не лише як засобу навчання історії України, а як і інструменту корекції та перевірки знань в освітньому процесі, допомагає формувати у здобувачів освіти практичні компетентності, які необхідні для глибокого розуміння та аналізу історичних подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головань, М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30.
2. Дмитренко К. А. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб. Харків: ВГ «Основа», 2018. 119 с.
3. Коляда І., Виговський М., Загребельна Н. Роль та місце художньої літератури на уроках історії України. *Історія в школі*. 2007. № 3. С. 23–29.
4. Коляда І., Якущенко Ю. Тестові технології засобами художньої літератури на уроці історії України. *Проблеми дидактики історії*. 2020. Вип. 11. С. 67–77.
5. Ляшенко О. І., Раков С. А. Тестові технології і моніторинг в системі освіти України: стан і перспективи розвитку. *Вісник ТІМО*. 2008. № 11–12. С. 67–70.
6. Могорита В. М. Використання фрагментів художньої літератури на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України*. 2011. № 3. С. 29–33.
7. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / за заг. ред. Грищенка М. 40 с.

«ДЕФЦИТ ЗНАТЬ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАТЬ» ЯК СВІТОВА ТЕНДЕНЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН НА ЗЛАМІ ХХ–ХХІ СТ.

Лемішка Діана,

магістрантка I-го року навчання
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: diankalemishks@gmail.com

Науковий керівник: **Ігнатенко Наталія,**
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Освітня система не може існувати окремо від суспільних перетворень та зміни світових парадигм. Проблема впливу суспільних тенденцій на освіту є відносно новою, тому залишається актуальною. Такі вчені, як Т. Яковенко, О. Огієнко, І. Валлерстайн у своїх дослідженнях зосередились на аналізі трансформацій освітнього середовища; О. Мельник, О. Гомілко, С. Пролеєв [10] зосереджували увагу на характеристиках етапів соціокультурного розвитку ХХ - поч. ХХІ ст.; питанням модернізації системи освіти С. Гнатюк, І. Коляда, М. Михайліченко [6].

Кінець ХХ ст. можна вважати етапом прогресивного переходу педагогічного процесу до практичних дій. Для розвитку інтелектуальних здібностей учнів запроваджувалися методики для активізації навчальної діяльності. Концепція інформаційного суспільства утверджувалась до кін. ХХ ст. Попри це, суспільство не набуло достатньої кількості умінь та навичок для використання накопичених інтелектуальних ресурсів для свого гармонійного становлення та розвитку. У більшості випадків, знання використовувались, як матеріал, яким необхідно скористатись для винайдення нових послуг і товарів.

На зламі ХХ–ХХІ ст. людство зіштовхнулось із зміною глобальних парадигм на усіх рівнях особистісних комунікацій. Чинником послужила інформаційна революція, яка спричинила зміну суспільних орієнтирів та перевела акцент суспільства на розвиток системи використання знань. Концепція «інформаційного суспільства» найчастіше використовувалась для характеристики суспільства кін. ХХ ст., коли на етапі постіндустріального розвитку людство не прагнуло еволюціонувати способом здобуття і застосування нових знань та навичок. Проте, на даному етапі суспільного розвитку виникала потреба переформатування знань новим способом. Тому, у сучасній літературі дана концепція має назву «суспільство знань» або «мережеве суспільство».

Дослідження Д. Белла доводять, що перехід до «суспільства знань» є закономірним процесом нової стадії розвитку цивілізації [2]. В свою чергу, продукуванням нових ідей, пошуку підходів та моделей для освітньо-професійного розвитку. Вчені О. Гомілко та О. Петрушенко у своїх працях виділяли ряд факторів, які послужили переходу на новий етап розвитку та створенням нової системи усталених норм у суспільстві. Серед них можемо виділити економічні розриви між країнами, різні рівні життя населення, зміни у культурному житті людства. Дані характеристики виступали каталізаторами у переході на новий етап соціального розвитку.

Варто зазначити, що з етапом світового економічного розвитку, розвиваються всі сфери інтелектуальної та розумової діяльності людей, що, у свою чергу, стимулює процес інформатизації суспільства та зміни в соціальній структурі.

Суттєві зміни, які відбуваються в усіх сферах сучасного суспільства, відображаються у нових тенденціях та напрямках розвитку педагогічної теорії та практики. Осмислення феномену наукового пізнання спонукає до обґрунтування сучасних соціальних явищ, породжує «нову людину» та вибудовує нову соціальну структуру [1]. Світові глобалізаційні процеси, євроінтеграція, прискорення науково-технічного і соціального прогресу і т. і., неминуче позначаються на системі освіти, загострюючи протиріччя у розвитку педагогічної теорії та практики. Усталені педагогічні моделі все частіше не спрацьовують, змушуючи педагогів шукати способи їх удосконалення. На сучасному етапі освіта в Україні перебуває у стані модернізації, тому загальні тенденції світового розвитку активно простежуються.

Розвиток освіти зумовлюється реакціями на нові цивілізаційні виклики та суспільні реалії, співвідносить із тенденціями та перспективами розвитку людства. Проте, оновлення навчально-виховної практики не завжди ототожнюється із соціальними вимогами, викликами та темпами цивілізаційного розвитку [6, с. 44]. Нові стратегії розвитку української освіти диктують переосмислення мети та цілей підготовки суспільства задля збільшення конкурентоспроможності, пошуку засобів модернізації змісту освіти.

Оскільки, традиційне навчання ставить перед собою мету: передати учням і домогтися засвоєння ними якомога більшого обсягу знань. Педагог транслює вже осмислену й диференційовану ним інформацію, визначає навички, які, на його думку, необхідно сформувати в учнів. Завдання школярів – якомога повніше й точніше відтворити знання та способи діяльності, створені іншими. Отримані в процесі такого навчання знання учня є певним обсягом інформації з різних навчальних предметів,

що існує в його свідомості у вигляді тематичних блоків, котрі не завжди мають смислові та значеннєві зв'язки [9, с. 6].

Ознаками, які вирізняють «суспільство знань» є пришвидшений темп життя та постійне оновлення технологій, переважання інформації на знаннями, наявність ресурсів але не вміння раціонально їх використовувати. Тим не менш, не зважаючи на постійне оновлення технологічної бази, велику кількість інформативних джерел та можливостей суспільство XXI ст. зіштовхується із «дефіцитом знань в суспільстві знань»

Пояснюється цей процес, на думку С. Пролєєва [10, с. 22] небажанням особистості пізнавати та здобувати знання. Цей процес замінюється високою мобільністю в інформаційних мережах. Зважаючи на такі прерогативи «суспільство знань» спроможне використовувати інформацію у готовому вигляді, а не засвоювати її та застосовувати. У зв'язку із цим виникає два нерозв'язаних питання: 1) зростанням ролі освіченості та освіти, підвищення її значення для особистості; 2) кризове становище у структурі сучасного освітнього процесу.

Висновки. Таким чином, перетворення у сучасному світі вимагають якісно нових організацій системи освіти, мета якої повинна базуватись на визнанні ролі знань, як каталізатора суспільного прогресу. Зважаючи на умови соціокультурних змін XXI ст., розвиток освіти повинен перетворюється на світову тенденцію, організовану за сучасними стандартами, інформаційними та інноваційними технологіями, задля формування «суспільства знань» виключно у реальних його проявах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К. Державний стандарт шкільної історичної освіти: в пошуках оптимального варіанту. *Історія в школах України*. № 2. С. 6–8.
2. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник* / Упоряд. Віталій Лях. Київ: Либідь, 1996.
3. Гомілко О. Суспільство знань як виклик раціональності. *Філософія освіти*. 1 (16), 2015. С. 26–38.
4. Кальницький Е. А. Концепція постіндустріального суспільства Деніела Белла як підґрунтя формування концепцій інформаційного суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Філософія права. 5 (19). С. 137–142.
5. Мельник О. Л. Інформаційне суспільство та суспільство знань – становлення та розвиток понять. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2 (20), С. 57–60.
6. Михайличенко О. В. Суспільно-політичні та гуманітарні науки: теорія, історія та методика навчання: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 347 с.
7. Михайличенко М. В. Рудик Я. М. Освітні технології: навчальний посібник. К., 2016. 583 с.
8. Петрушенко О. Поняття «суспільство знань», його аналіз та оцінка. *Гуманітарні візії*. № 2. С. 105–109.
9. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 141 с.
10. Пролєєв С. «Суспільство знань» як антропологічна ситуація. *Філософія освіти*. 1 (14), С. 7–24.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ НІМЕЧЧИНИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Авраменко Олег,

студент II-го року навчання

факультету іноземних мов

Тернопільського національного педагогічного
університет імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Обіход Інна,**

кандидат педагогічних наук, доцент,

кафедра німецької філології

та методики викладання німецької мови

Тернопільського національного педагогічного
університет імені Володимира Гнатюка

Інклюзивна освіта є однією з ключових галузей сучасної педагогіки, спрямована на створення умов для повноцінного навчання та розвитку кожної особистості, незалежно від її особливостей та можливостей. Україна, орієнтуючись на провідні світові країни, у своїй реформі освітньої системи повинна активно впроваджувати принципи інклюзивної освіти у освітніх закладах, зокрема, в університетах. Для успішної реалізації цієї концепції, важливо вивчати та адаптувати досвід європейських країн, де інклюзивна освіта вже є не лише теорією, а й успішно реалізована на практиці. Дане дослідження спрямоване на вивчення особливостей інклюзивної освіти у вищій школі Німеччини з метою використання цього досвіду для вдосконалення системи вищої освіти в Україні.

У нашій країні питання інклюзивної освіти у вищій школі особливо актуальне сьогодні, коли через розв'язану росією війну кількість людей, що потребують особливого педагогічного підходу лише зростає. Важливість проблеми пов'язана також з загальним прагненням до уніфікації освітніх стандартів з європейськими нормами. Впровадження інклюзивної освіти у вищій школі відображає глибокі соціокультурні зміни в суспільстві, спрямовані на визнання та забезпечення прав кожної людини на доступ до якісної освіти.

Німеччина, як одна з передових країн у світі в питаннях інклюзивності може бути джерелом корисного досвіду для української системи вищої освіти. Розгляд успіхів Німеччини може допомогти впровадити ефективні стратегії та методи реалізації інклюзивної освіти, а також уникнути помилок та зменшити труднощі імплементації. Отже, вивчення закордонного досвіду реалізації інклюзивної освіти у вищій школі матиме вагоме значення для України. Це може сприяти покращенню якості освіти

та забезпеченню доступу до неї для всіх груп населення, із врахуванням їхніх індивідуальних особливостей та потреб. Впровадження інклюзивної освіти у закладах вищої освіти України дасть змогу забезпечити неперервність навчання, створить можливості для самореалізації та здобуття освіти молоддю з особливими освітніми потребами.

Інклюзія (від inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті. Це політика й процес, що дає можливість всім дітям, незалежно від їх індивідуальних особливостей, брати участь у навчальних програмах.

Зазначимо, що в період з 2009 по 2019 р. Німеччина досягла значних успіхів у імплементації інклюзії у вищій школі.

В останні роки умови для навчання людей з обмеженнями відчутно покращилися. Багато федеральних земель переглянули свої закони про вищу освіту з метою кращого юридичного забезпечення участі таких осіб у вищій освіті та, передусім, гарантування того, що студенти не будуть у не вигідному становищі під час навчання і зможуть користуватися вищою освітою самостійно. Заклади вищої освіти Німеччини доклали зусиль для забезпечення доступності навчання, створювали сервіси та консультаційні послуги для абітурієнтів та студентів з обмеженнями, а також розробляли різні варіанти компенсацій для обмежень при організації навчання та під час іспитів [1].

Одним із найважливіших факторів для успішного впровадження інклюзивної освіти є наявність відповідних нормативно-правових актів. В Україні розроблено і законодавчо закріплено принципи та шляхи її впровадження у «Концепції розвитку інклюзивної освіти». Однак цей документ, як і решта нормативно-правових актів щодо означеного питання, стосується загальної середньої освіти. Інклюзивне навчання у ВНЗ потребує не меншої уваги, оскільки має низку особливостей, які повинні враховуватись задля досягнення високих навчальних результатів. Серед них – особливості соціальної адаптації, психофізичні особливості, психологічна готовність до навчання у вищій школі, психолого-педагогічна підтримка навчального процесу тощо [2].

У нашій країні зараз відсутній спеціалізований нормативно-правовий акт, що регулював би інклюзію у закладах вищої освіти. Отже, процес впровадження інклюзії не відбуватиметься зовсім, або відбуватиметься хаотично. Важливо розробити та ухвалити відповідний закон, який регулював би інклюзію у вищій школі, щоб забезпечити збільшення доступності вищої освіти для всіх груп населення та забезпечити якісне навчання та розвиток усіх студентів. У цьому може бути надзвичайно корисним німецький досвід, де кожна федеральна земля розробляє свій деталізований закон про інклюзію у вищій освіті.

Багато законів про вищу освіту в федеральних землях передбачають, зокрема, згідно з загальним законом про вищу освіту, забезпечення

рівності прав людей з обмеженнями, а також їх захист від дискримінації, як завдання вищого навчального закладу. Наприклад, у Північному Рейні-Вестфалії внесено зобов'язання щодо реалізації належних заходів відповідно до резолюції Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ). Закони про вищу освіту федеральних земель по різному врегульовують обов'язки уповноваженого з питань студентів з обмеженнями у вищих навчальних закладах. Багато законів про вищу освіту, наприклад у Берліні, Гамбурзі, Мекленбург-Форпоммен, Північному Рейні-Вестфалії, Саарланді та Саксонії-Анхальті, мають докладні положення, які стосуються призначення, завдань та прав уповноваженого з питань студентів з обмеженнями. Особливо позитивно варто оцінити закон про вищу освіту у Північному Рейні-Вестфалії, який має великий вплив на реалізацію заходів інклюзії і дуже детально описує завдання і вимоги та обов'язки уповноваженого.

Не таким успішним у цьому плані є Бремен, Гессен та Саксонія, чий закони про вищу освіту ще не містять чіткого регулювання для уповноважених з питань студентів з обмеженнями. Менш деталізовані положення містять закони про вищу освіту у Баден-Вюртемберзі, Баварії та Нижній Саксонії, які, хоча й передбачають створення посади уповноваженого для питань студентів з обмеженнями, але не роблять докладних вказівок щодо його призначення та не надають опис його завдань, передбачених відповідними основними положеннями вищих навчальних закладів.

Є кілька вищих навчальних закладів, які самостійно розробили план дій з впровадження інклюзії. У Тюрингії було прийнято закон, згідно з яким вищі навчальні заклади повинні розробляти план дій щодо впровадження Конвенції ООН про права людини з інвалідністю. Такі плани дій та заходів на рівні вищих навчальних закладів уможливають ефективно встановлення, розвиток та актуалізацію інституційних цілей для всіх університетів та інших вищих навчальних закладів. У вищих школах проводиться багато окремих заходів для покращення участі та рівності можливостей усіх студентів. Однак, часто відсутня інституційна підтримка інклюзії як загальноуніверситетської перспективної задачі та включення наявних заходів у загальну концепцію реалізації рівності можливостей. Як приклад успішного впровадження інклюзії можна навести план дій університету Кіля. Прикладом для наслідування також може бути Саксонія: з 2015 р. Міністерство науки забезпечує саксонським вищим навчальним закладам щорічно кошти на інклюзію у розмірі 2 мільйонів євро [1].

Надзвичайно вдалим прикладом точкової реалізації інклюзії є Технічний університет Дрездену. У травні 2017 р. Технічний університет Дрездена став першим вищим навчальним закладом у Саксонії, який

розробив і затвердив власний план дій для втілення Конвенції ООН про права людини з обмеженими можливостями. Таким чином, університет визнає свою зобов'язаність згідно з Конвенцією ООН, що полягає у забезпеченні рівних можливостей усім людям для участі у суспільному житті. План дій містить 57 конкретних заходів у шести сферах діяльності, спрямованих на поліпшення участі студентів і працівників з обмеженими можливостями та хронічними захворюваннями у житті університету. Він чудово демонструє, що університет вже довгий час працює над покращенням доступності, оскільки за кожним пунктом видно покращення. Крім того, заходи забезпечені виділенням коштів. Це робить план життєздатним і значно підвищує ймовірність того, що він буде ефективним на практиці. Також він містить точний опис того, як за допомогою циклу управління якістю забезпечити втілення плану дій, а також зобов'язання щодо оцінки успішності, постійного оновлення та виправлення. Створення плану дій було початком процесу підвищення обізнаності щодо перспектив людей з обмеженими можливостями у Технічному університеті Дрездену [3].

Становище студентів із обмеженими можливостями у вищій освіті Німеччини змінилося до кращого після набрання чинності Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Однак, експертний погляд на основні аспекти, зокрема такі, як правила щодо компенсації уповноважених осіб у справах людей з інвалідністю та конкретні плани дій, показує, що німецькі землі різним чином внесли законодавчі норми закону про вищу освіту у місцеві закони.

Моніторингова служба Конвенції ООН про права людей з обмеженими можливостями рекомендує федеральному уряду:

- інвестувати кошти в інклюзивну освіту у рамках «Пакту для інклюзії», який допоможе землям створити інклюзивну шкільну систему;
- не припиняти роботу з побудови інклюзивної освітньої системи і, в цьому контексті, забезпечити високу якість спільного навчання;
- розвивати свої університети у напрямку інклюзії, створюючи в кожному університеті посаду уповноваженого, забезпечувати компенсації та заохочувати університети до прийняття відповідних заходів, наприклад, надання коштів для реалізації інклюзивних заходів та розробки планів дій, пов'язаних з інклюзією;
- подальше зменшення перешкод у здобутті вищої освіти, наприклад, шляхом гнучкості у навчальних та іспитових вимогах, а також врахування питань доступності в поточних ініціативах щодо цифровізації навчальних програм та іспитів [1].

Висновки. Впровадження інклюзивної освіти у закладах вищої освіти України потребує системного підходу та наявності відповідних нормативно-правових актів. Наразі відсутність спеціалізованого закону, що регулював би інклюзію у вищих навчальних закладах, суттєво

ускладнює цей процес. Необхідно прийняти та реалізувати такі акти, які б дозволили встановити чіткі цілі для всіх університетів щодо забезпечення доступності вищої освіти для всіх груп населення та забезпечили якісне навчання та розвиток усіх студентів [4]. Приклад Німеччини демонструє, як ефективна фінансова та інституційна підтримка може сприяти успішному впровадженню інклюзивної освіти. Україні слід взяти до уваги цей досвід та розробити власні стратегії та плани дій для забезпечення інклюзивності у вищій освіті, щоб кожен студент мав можливість отримати якісну освіту та розвивати свій потенціал у межах вищої школи. Приклади успішного впровадження інклюзії в навчальні процеси Кільського та Дрезденського університетів, свідчать про те, що це можливо за наявності відповідної стратегії. Розвиток інклюзивної освіти у вищій школі є важливим кроком для створення справедливого та рівного суспільства, де кожен студент має можливість розвиватися та досягати своїх цілей, незалежно від своїх індивідуальних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wer Inklusion will, sucht Wege: zehn Jahre UN-Behindertenrechtskonvention in Deutschland. Analyse / Deutsches Institut für Menschenrechte. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ss0ar-62874-7>
2. Польшун К. В. Проблеми інклюзивного навчання у вищій школі. *Сталий розвиток промисловості та суспільства. За матеріалами міжнародної науково-технічної конференції*. 25 березня 2014 р. Кривий Ріг: КДПУ 2014. С. 56.
3. Action plan 2.0 of the TU Dresden on the implementation of the UN CRPD. URL: <https://tu-dresden.de/tu-dresden/universitaetskultur/diversitaet-inklusion/inklusion/aktionsplan>
4. Welche Erfahrungen, Einstellungen und Selbstwirksamkeitserwartungen zeigen angehende Berufspädagog*innen betreffend Inklusion an beruflichen Schulen? Ein internationaler Vergleich. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Susanne-Miesera/publication/356727039>

Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених. Збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 19 квітня 2024. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 462

*У матеріалах збережено авторський стиль.
За достовірність інформації відповідальність несуть автори.*

Відповідальна за випуск:

Федорів І. О., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка.

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету «Літопис»
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Цифрові шрифти: Times New Roman, Georgia, Arial

Здано до складання 14.05.2024 р. Підписано до друку 28.05.2024 р.
Формат 70×100/16. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 26,41.